

Милош Миликић Мидо

БРЖИ од ЗВУКА

БРЖИ ОД ЗВУКА

ИВИЦИОМ СМРТИ У РОВУ И АВИОЧУ

Биографско-документарно казивање о
Александару Шекерићу

Тржиште: 300

Издавач: ЛАН-ИДАСТ, Београд, Немањина 21а

Београд, 2004. год. ISBN: 86-80002-44-0

Библиотека: Историја ваздухопловства
Књига 2

Издавач: Удружење пензионисаних војних летача и
падобранаца, Земун, Београд

За издавача:
Бранко Гулан

Прелом, графичко-ликовно и техничко уређење:
мр Златомир Грујић

Коректор:
Драгољуб Лазић

Корице:
Александар Прекраснов

Тираж: 300

Штампа: „ПАН-ПЛАСТ“, Београд, Нехруова 51/а

ISBN: 86-903799-2-4

МИЛИКИЋ МИЛОШ - МИДО

БРЖИ ОД ЗВУКА

ИВИЦОМ СМРТИ У РОВУ И АВИОНУ

Биографско-документарно казивање

Београд 2004. године

Библиотека: ОДНМ, ШОПША, БРЖНМ
Књига 2

Издавач: Удружење подлокованих бивших летачи и
падобраната, Београд, Београд

За издавача:
Бранко Губић

РЕЦЕНЗЕНТИ:

др Михаило Стевовић,
амбасадор у пензији

Чедо Ковачевић, пилот,
генерал-потуковник авијације у пензији

Раде Ђилас, пилот, генерал-мајор авијације у пензији

Ову књигу посвећујем
и њеним и рајним друјовима
и њеним и њенима

83., 111., 113., 198.

и 204. авијацијској њука,
који ма сам командовао и руководио.

Аутор

САДРЖАЈ

Скраћенице
Реч аутора

Део први

ДЕТИЊСТВО

Миликићи	3
Живот почиње	5
Мој први учитељ - неписмени деда Радун	7
Први дан у школи	11
Сиромаштво	13
У Бјелопољској гимназији	16
Туча у дворишту гимназије	19
Бегство у неизвесност	21

Део други

ПЕТ РАТНИХ ГОДИНА

1941. година	27
Устанак	30
Рат није за децу	32
Терају ме из партизана	42
Престанак крвне освете са Ђиласима	44
Година 1942.	46
Разоружање водника	47
Почео је међусобни рат	50
Вод расформиран по казни	51
Један дан одсуства	56
Напуштање слободне територије	58
Поновни сусрет са оцем	63
У Трећој пролетерској (санџачкој) бригади	65
Напад на Прозор	66
Постадох пушкомитраљецац	70
У нападу на Ливно	74
Све су шљиве на броју	76
Први конгрес УСАОЈ-а у Бихаћу	78

Година 1943.	81
Са усташама у спаваоници	82
Судар са црнолегионаром	84
Под командом Пека Дапчевића	87
У заштитници чете	92
Непризнато јунаштво бригади	93
Пробој на Сутјесци	100
Неизвршено наређење	104
Одредише ме за десетара	106
Хркање на српском и немачком	108
Прва рана на Сутјесци	111
Немци свуда око нас	116
Друга рана на Сутјесци	117
Сусрет са Мостарцима	121
Очи у очи са немачким официром	123
Ћиласова секретарица	124
Глад и жеђ	131
Кроз италијански логор	133
Коначно у завичају	135
Стигли смо у свој дом	138
Поново у мојој бригади	142
Спасовање Четврте пролетерске	148
На раду у позадини	151
Година 1944.	155
Код Блажа и Пека	157
На првом конгресу УСАОС-а у Београду	162
У Окружном комитету СКОЈ-а за Сомбор и Барању	163
Последња година рата - 1945.	166
Рад у Албанској армији	168
Нисам више револуционар	172

Део трећи

У ВОЈНОЈ И ЦИВИЛНОЈ АВИЈАЦИЈИ

Рат у миру	177
Баријере и опасности у летењу (удар грома у авион)	178
У пилотској школи	182
Срећни дани	190
Први самостални лет	192

Обука на ратном авиону	198
У борбеним пуковима РВ и ПВО	206
Резолуција Информационог бироа	212
Партијски укор	220
У ваздухопловној официрској школи (ВОШ) у Ковину	223
Побуна официра у ВОШ-у у Ковину	226
Формирали смо нови 204. авијацијски пук у Задру	233
Командант 83. ловачког пука у Пули	238
Командант 111. јуришног пука у Брежицама	250
Командант 198. ловачко-бомбардерског пука у Скопљу	261
Слушалац и наставник	
Више војне ваздухопловне академије у Београду	274
Испити за чин мајора и пуковника	278
Начелник штаба 44. дивизије и	
Прве ваздухопловне команде у Батајници	283
Начелник летачког отсека - главни инспектор	
летачке службе РВ и ПВО	288
Помоћник команданта Првог ваздухопловног корпуса	291
Начелник Катедре тактике	
Више ваздухопловне војне академије	296

Део четврти

СЕЋАЊА

Летови на авиону МиГ-21	305
Не примише ме у ЈАТ	316
У Алжиру	317
Јемен моја друга домовина	
У јужном Јемену	327
У северном Јемену	342
Мој шеф - Хитлеров пилот Ме-163	345
Сусрет са богињом лепоте	350
У пољопривредној авијацији ЈАТ-а и „Утве“	360
Моји удеси и летови са пуно среће	371
Саобраћајка открива почетак наше пропасти	382
НАТО агресија марта 1999. године	396
Регистар имена	403

СКРАЋЕНИЦЕ

- АКЛ - Аеродромска контрола летења
АКМ - Антикомунистичка милиција
АФЖ - Антифашистички фронт жена
ВаК - Ваздухопловни корпус
ВаКда - Ваздухопловна команда
ВВВА - Виша војна ваздухопловна академија
ВВУ - Ваздухопловно војно училиште, касније академија
ВЛЛК - Војно лекарска летачка комисија
ГОГ - Главна оперативна група
ЖФТ - Жртва фашистичког терора
ИКАО (ICAO) - Међународна организација цивилне авијације
ИФР (IFR) - Летење без спољне видљивости
ЈРВ - Југословенско ратно ваздухопловство
КГО (QGO) - Забрањено полетање и слетање са наведеног аеродрома
КОС - Kontra обавештајна служба
КПЈ - Комунистичка партија Југославије
КРВ - Команда Ратног ваздухопловства
КСИ - Систем жироскојско навигационих инструмената на МиГ-21
ЛаБа - Лака борбена авијација
ЛТВ - Летачко тактичка вежба
НАТО - Северно атлантски пакт
НДХ - Независна држава Хрватска
НОО - Народно-ослободилачки одбор
НОП - Народно-ослободилачки покрет
ОК - Општински, Окружни, Обласни комитет
ПК - Покрајински комитет.
ПСС - Полетно слетна стаза (писта)
РВ и ПВО - Ратно ваздухопловство и противваздушна одбрана
СИВ - Савезно извршно веће
СК - Срески комитет
СКЈ - Савез комуниста Југославије
СКОЈ - Савез комунистичке омладине Југославије
СКПб - Свесавезна комунистичка партија большевика
ССНО - Савезни секретаријат за народну одбрану
СУЦВП - Савезна управа за цивилну ваздушну пловидбу
УСаОЈ - Уједињени савез антифашистичке омладине Југославије
ЦК - Централни комитет

РЕЧ АУТОРА

Драги Читаоче, срдачно те поздрављам и предлажем да ову књигу не читаш ако не верујеш да је ово моје искрено казивање, моја исповест и сведочење, било намењено само члановима моје најуже породице. Сада се налази у твојим рукама. Породица је упорно захтевала да им осветлим моју животну стазу јер се она углавном кретала ивицом смрти. Молили су да им осветлим догађаје, људе и време у којем је мој живот протекао, јер је све то замагљено пропагандом, клеветима, полуистинама и неистинама.

Само веровањем и поимањем оног што казујем, омогућићеш себи да осетиш вихор страшних догађаја у Другом светском рату у нашој домовини, величину победе народа над окупатором и да сагледаш деформације послератног друштва и нужност нашег распада. Неизоставно прочитај сваку реч у документима које прилажем јер су документа непобитно покриће мојег казивања.

Као војник-борац, пилот, публициста и човек, свестан сам да једино истинито казивање има неку вредност за будућа покољења. Зато мораш бити сигуран да сам у оквиру својих умних и физичких могућности настојао да о сваком лицу, догађају и себи лично пишем само истину. Познавајући ме добро, моји ратни другови и пилоти су се придружили захтевима породице да објавим овај рукопис. Убедише ме да као борац који је од 1.396 ратних дана, најмање 1.000 провео на борбеном положају, у рововима, у акцијама или борбама, а као пилот летео на авионима 42,5 године, доживео седам отказа и два пожара мотора у ваздуху, па имам шта да кажем потомцима и нашем младом нараштају. Сви су ми они помогли да превладам велику нелагодност и рекао бих неку врсту стида због писања о себи. Писање о себи увек личи на правдање неких грехова или чак на хвалисање. Па ипак прихватио сам да овај рукопис објавим јер умни људи рекоше: „Оно што није записано прође као да се није ни догодило“.

Морам нагласити да сам увек сматрао да око истине нема компромиса. Сматрао сам да је боље замерити се властима, па и породици него истини тј. историји. О непријатељима и негативцима сам писао без мржње и вређања њихове личности. Неким opakим људима сам морао дати надимак или друго име и презиме, како не бих њиховим наследницима нанео бол. Зато нико не треба да трага ко се иза надимка или имена крије. Надам се да ће ми читаоци опростити што нисам више писао о многим јунацима из рата, о пилотима и другим летачима нашег Ратног и Цивилног ваздухопловства. Ипак, од значаја је да сам поменуо преко 600 лица - школских, ратних и крилатих другова са којима сам учио, ратовао и летео.

Драгоцену помоћ на сређивању овог рукописа су ми пружили рецензенти: др Михаило Стевовић, амбасадор у пензији и пилоти генерали Чедо Ковачевић и Раде Ђилас. Велику помоћ су ми пружили својим предлозима и примедбама Милосав Бојић, бивши председник Савезног одбора СУБНОР-а и пуковник, публициста Иван Матовић.

Велику захвалност дугујем команданту Ваздухопловног корпуса, генерал-мајору пилоту Владимиру Старчевићу, који је рукопис књиге не само пажљиво прочитао, већ извршио низ језичких и других исправки и дао ми веома корисне предлоге. На крају је написао: „Осим ситних примедби, књига је одлична, писана разумљивим и лаганим стилем и треба учинити све да изађе.“

Захваљујем се пуковнику Слободану Стојановићу, начелнику Управе за морал Генералштаба Војске Србије и Црне Горе, који је рукопис прочитао и о њему се врло похвално изразио.

Хвала пуковницима: Радмановић др Перици, Ристић Недељку и Исмаиловић Кериму који су прочитали поједине делове рукописа и дали ми примедбе и сугестије. Захваљујем доктору Слободану Рудњанину, начелнику Института за ваздухопловну медицину ВМА, који ми је „верификовао“ закључке о утицају летења на здравље пилота, као и пилоту Аци Прекраснову који је уредио корице књиге. Око уређења рукописа ми је помогао садашњи командант 204. ловачког авијацијског пука, пуковник пилот Милан Милинковић.

Да ова књига угледа светлост дана неизмерно су допринели моји плави другови и колеге по перу и летењу магистар Златомир Грујић, пуковник у пензији, технички уредник и Драгољуб Лазић Драганче, коректор. Они су све послове обавили професионално и бесплатно. Бесплатно су све послове обавили и рецензенти. Свима хвала.

Део први

ДЕТИЊСТВО

МИЛИКИЋИ

Истражујући порекло породице Миликић из Мојковца, установио сам да су моји преци дошли из велике братственичке групе Васојевића, који су по Васовом потомку Новаку названи Новаковићи. Новак Васов имао је синове: Никеча, Речка, Вуксана и Вујицу од којих су настала многа братства. Од Милике Мијушковог настали су Миликићи.

Као матица племена Васојевићи увек се помињала Лијева Ријека, одакле су се исељавали и ширили на све стране а посебно према северу и долинама река Лима и Таре. У литератури стоји записано да је родоначелник Васо учествовао у Косовском боју.

После турске окупације бунили су се и тукли са Турцима. Турци су били много јачи, сурови и неумољиви у ширењу ислама па су Васојевићи морали да прихвате неке турске услове да не би били уништени. Васојевићи су успевали да се нагоде са Турцима и да само један племеник пређе у ислам, а да цело братство добије привилегије као да се потурчило. Није забележен ни један случај да је неки потурчени Васојевић учествовао на страни Турака у борби против Васојевића. Они скоро никада нису издали своје братство, али су скоро увек обавештавали братственике о турским акцијама које ће предузети против Васојевића. Тако се стварала посебна братственичка свест и племенска солидарност, блискост и својштина. Ко није испољавао и поштовао те особине или није помогао племеника у невољи био је презрен као лош човек.

Поред Миликића у Васојевићима, од којих потиче моја породица, по једном предању постојали су Миликићи у Вранешу. Њихов

кнез је имао прелепу ћерку Паву. Она је после насилне удаје за турског пашу умрла од туге, па је паша у спомен на Паву Миликић наредио да се један део Вранешке котлине, заједно са једним насељем назове Павино Поље. Даље се тврди да је Павин отац касније истукао неког турског главешину, па је лично султан наредио да се Миликићи протерају из Вранеша, а црква запали. Не зна се куда су ти Миликићи одселили, али се тврди да су са Јоксимовићима били најстарији становници Вранеша.

У Васојевићима Миликићи су најбројнији у селима Веље и Мало Слацко, која су лоцирана на предивној висоравни западно од села Лопате. Неколико породица Миликића има у селима Ками, Птич и Душци. По Црној Гори, у Брдима, Санџаку и Србији има више братстава Миликић. Једно село у општини Рашка се зове Миликићи. Бројне породице Миликића живе око Прокупља, Пљеваља, Пријепоља, Нове Вароши итд.

Миликићи насељени у селу Бјелојевићи крај Мојковца су се доселили после рата 1876. због сиромаштва. Мој прадеда Божина Вуков, рођен 1821. довео је са собом четири сина: Века, Мираша, Радуна и Милутина. Најстарији Божинин син Милош, по којему сам ја добио име, погинуо је бранећи од Турака манастир Морачу.

Имање које је прадеда Божина добио од Краља Николе, преко изасланика Јефта Николића, било је уствари брдо подно засеока Брсково, односно Пржишта. То брдо је било под шумом и прадеда је са синовима искрчио шуму за ливаде и њиве. Тако је направио имање од око 18 хектара.

Наше имање се по прадеди Божини зове Божинића коса. После смрти оца Вујице и мајке Зорке мени је припао део имања од око четири хектара, колико су добили сестре Дара и Драгица и браћа Милорад и Вуко.

Иначе родослов Миликића је следећи: Васо, Никеч, Вујица, Вук, Мијушко, Милика, Јован, Мојаш, Лака, Вуко, па мој прадеда Божина и брат му Томица. Мој деда је Божинин син Радун који је имао троје деце: синове Радомира и мога оца Вујицу, и ћерку Марицу.

Мој отац Вујица је имао, поред мене и синова Милорада и Вука и ћерке Даринку и Драгицу. Ја имам ћерку Татјану и синове Радомира и Игора.

*Кућа Миликића на Коси Божићића,
снимио Божо С. Булатовић, књижевник, 1981.*

ЖИВОТ ПОЧИЊЕ

Прво чега се сећам из мога живота су тешке батине од сеоског кмета, иначе нашег даљег рођака. Сећам се и првих опанака које сам на сат пре кметовог доласка обуо. Тога дана сам напунио шест година. Мој рођендан се поклапа са крсном славом Аранђеловданом који увек долази 21. новембра.

Кмет је дошао да нам честита славу и успут обави са оцем неки посао. Он је био угледан сељак, носилац сребрне медаље за храброст, mudar и прорачунат човек. Ја сам га сачекао и пред вратима куће љубазно поздравио. Успут сам му показао моје прве тек обувене опанке. Кмет није ни погледао моје опанке већ је ушао у кућу. То ме је мало увредило, јер после босоног ходања од пролећа до јесени и ходања само у чарапама преко зиме, био је толики скок у „стандарду“ да сам се са њима зорио, те ме није држало место у кући. Често сам излазио из куће да би их ретким пролазницима показао. Опанци су били од дебеле волујске коже са дивним фрнчаницама од опуте. Како нико није наилазио ушао сам у кућу за кметом. Он је видно нерасположен седео на кревету.

Непосредно пре кметовог доласка отац је изашао на ливаду и тамо се задржао у разговору са дедом. Кмет је убрзо почео да негодује што отац није кући да дочека госте. Почео оцу да упућује

погрдне речи. Много сам voleo oца и нисам могао да поднесем да му неко упућује речи прекора, те се супроставих кмету. Мајка ме грди и вели да је „Бевер“ у праву, да сместа ућутим и да будем љубазан према госту. Узбуђен узвратих мајци: „За мене су отац и мајка највеће светиње. Не волим никога ко о њима не говори лепо.“

То је била кап која је превршила чашу. Кмет је пажљиво, метар по метар погледом прешао преко зида наше омалене собе. На зидовима су биле окачене слике, тигањ, сито, решето, торбе и велики суви љескови прут. Њега је кмет и тражио. Чим га је угледао засијало му је лице од среће. Полако се дигао са кревета и узео га. Левом руком га је мало исправио, пошао ка мени, па ме изненада зграбио за мишицу. Судаћи по његовом осмеху нисам ни помислио да ће да ме туче, већ да ће ми припретити или се нашалити. До тада сам добијао батине од мајке, а ретко од оца, али су они у тим приликама били намргођени и љути. Често би викали и псовали. Иза таквог понашања није се могло ништа очекивати сем батине. Иза овог кметовог понашања пре би се очекивао пољубац него батине. Кмет значајно погледа мајку, а она повика: „Ишибај га ђевере живота ти твога да не изиграва паметњаковића. Све он зна. Научи га памети“. Још мајка није изговорила последњу реч, а кмет сручи кишу удараца прutom по мојим леђима, рукама и ногама. Нисам се могао отети. Код отимања кмет би ме ударио по глави и лицу. Прут је остављао црвене и по неку црну штрафту на мом телу. Болови су били ужасни, почех да плачем и вриштим. Моја вриска и плач нису допирали до кметових ушију. Он је свој посао обављао упорно, непоколебиво и са великим задовољством.

Мајка изађе у другу собу кобајаги да донесе пиће. Уствари хтела је да избегне призор који није био пријатан. Чекала је да кмет престане да ме туче па да се врати у собу. Он је користио њено одсуство да ме још јаче, немилице шиба. Тако добих тешке батине. Кад се уморио, гурнуо ме је од себе и наредио да клечим у ћошку. Срећан што је кмет престао да ме туче, потрчах ка вратима вичући: „Нећу да клечим па макар ме убили“ и излетех напоље. Био сам запрепашћен што ме мајка није заштитила. Не знам зашто се вратих у собу. Кмет заваљен на кревету и уморан као да је копао, поче да држи свој говор: „Немогуће је од ове ђеце створити доброг чојека само лијепим ријечима. Чак и најбоља ђеца ће бити још боља ако их повремено протуриш кроз шаке и добро ишибаш. Ђеца морају да осјете ко је власт, ко је старији и ко има да слуша. Само таквим васпитањем оно може да се развије у правог чојека, који ће да буде

одан краљу и отаџбини. Погледај овога твога, па тај само што се испилио, а лаје на звијезде. Он само што не виче доље власт, доље ред. Гарантујем да ће бити бунџија и комуниста. Зато га одмах треба научити да слуша да ти касније, кад се отргне, не загорчава живот и доводи џандамерију у кућу.“

Нисам појма имао ни шта је бунџија ни комуниста, нити сам прихватао то да децу треба батином учити реду. Тај зао човек је помутио моју велику радост због добијања првих опанака за шести рођендан и крсну славу. Упамтио сам кмета као веома злог човека. Схватио сам да се убудуће са злим људима не треба расправљати ако не мислиш да добијеш батине. Много касније, јер те батине никада нећу заборавити, закључио сам да је кмет, искаљујући свој бес на мени, уствари хтео и да казни мога оца. Од тада, тога мог првог сећања, па до данас, често ћу се сретати са злим људима и они ће много утицати на мој животни пут и живот у целини.

МОЈ ПРВИ УЧИТЕЉ - НЕПИСМЕНИ ДЕДА РАДУН

До поласка у основну школу радо сам чувао овце са дедом јер ми је увек певао народне и јуначке песме. Деда је знао на десетине тих песама и са уживањем их певао за моју душу. Нарочито су ме одушевљавале песме о борбама против турских и других окупатора и силеџија, песме о хајдуцима, Краљевићу Марку, Троглавом арапину, Милошу Обилићу итд. иако сам поједине песме слушао безброј пута, сваки пут сам поново био узбуђен кад би настао критичан тренутак у борби, кад би гинули Срби или хајдуци. Увек сам се поистовећивао са оним што се туче против туђина и био срцем и душом на његовој страни. Понекад би деда нагло престао да пева, а ја бих га веома прецизно подсетио где је стао и молио да настави јер сам све песме знао напамет. Тада би деда повикао: „Па настави ти кад све пјесме знаш напамет.“ Ја бих упорно молио деду да он настави да пева јер за мене ни једна песма није била лепа ако је он не пева. У његовом гласу је био изражен свечан, уверљив и пријатно патетичан тон. Свака изговорена реч из дединих уста за мене је била доживљај и најбоља лекција о слободи, храбрости и патриотизму.

Деда ми је причао доживљаје из три рата у којима је учествовао као црногорски војник. У тим ратовима био је три пута рањен, а за храброст добио неколико одликовања. Са сетом ми је причао о погинулој браћи, посебно Мирашу и Милутину. Деда је од Турака изгубио сва четири брата, те је према Турцима осећао неизмер-

ну мржњу и презир. Ту мржњу је и код мене усадио, тако да ми је требало пуно времена по доласку у Бијело Поље, у гимназију, да схватим да наши Муслимани нису оно што су били Турци после Косова и да су они људи од крви и од меса, наша браћа, а многи бољи од неких Срба. Ипак, тек по ступању у партизане потпуно сам расчистио са усађеном мржњом против Турака-Муслимана од којих су ми многи били искрени пријатељи и веома драги другови.

На молбу Мирашеве удовице Неде, пуштен је из цетињског затвора њен син Мијаило. Он је робијао на Цетињу јер је убио цариника Мирка Ђиласа на црногорско-турској граници код Шишког језера на Бјеласици. Мијаило је понео у торби мало прасе да га у Курикућама замени за кукуруз. То је рекао царинику Ђиласу напоменувши да му укућани немају шта да једу и да је та трампа договорена са неким Мердовићем. Ђилас није имао разумевања за гладовање Мијаилове фамилије већ је захтевао да му преда прасе и да може да га поједе заједно са њим. Настала је препирка и Мијаило је потрчао преко границе, а Ђилас зграбио пушку и опалио. Метак је скинуо капу са главе Мијаилу, па се он револтиран зауставио и док је Ђилас убацивао други метак, опалио и смртно га ранио.

Зато су Ђиласи Миликиће „дужили за крв“. Крвна освета је била обавеза породице убијеног и питање њене части и угледа. Поред осталог Мијаило је због те освете отишао у комите, заборављајући да ће неко из породице Миликић stradати од Ђиласа. На мети су били деда Радун, мој отац Вујица и Милутинов син, Вука. Причало се да је неко од Ђиласа пуцао на мога оца, а једном на деду. Деда и отац су о томе ћутали и никада то нису потврдили.

Приче о нашем дуговању крви Ђиласима изазвале су код мене стални страх и размишљање како да се то превазиђе. Осећао сам се несигурно и стално бринуо за оца. Кад би Ђиласи пролазили нашим имањем, путем ка њиховом имању, подилазили би ме жмарци. Маштао сам да „узимам“ пушку коју је имао отац и из заседе пуцам на неког од Ђиласа, или како упадам у кућу Ђиласа и предлажем им да нам крв опросте пошто је покојни Мирко први пуцао. Понекад би маштао како ме Ђиласи хватају и вежу, а затим бацају у Тару или убијају из пушке. Тада бих се презнојио од страха и правдао се да ја нисам крив за убиство које је извршио мој рођак Мијаило. Настојао сам да те мисли одагнам али је све било узалуд те сам то бреме носио од кад сам сазнао за себе. Деда је ту моју стрепњу приметио па ме је убеђивао да Ђиласи неће свећати Мирка, да су они поштени и разумни људи али је то имало мали ефе-

кат, поготово што је скоро сваке године погинуо по један човек из Бјелојевића због крвне освете. Поједине породице су имале по 5-6 убијених. То је била права мора за мене и многе моје вршњаке.

Деда је доживео 76 година и био је још у снази када је трагично страдао децембра 1942. године, под неразјашњеним околностима. Пошао је ноћу од наших кумова ка својој кући иако је био висок снег. Упутио се краћим путем без пртине и упао у напуштenu кречану. Из два метра дубоке кречане није могао лако изаћи, а кад је изашао оклизнуо се низ крчевину и иза једне леске смрзао. Тамо су га нашле мајка и баба и одмах известиле четничку команду и суседе ради сахране. То је била званична прича о страдању деде.

Отац је посумњао у ову причу па је покренуо 1944. истрагу али се није могла са сигурношћу прихватити теза да га је четничка заседа бацила у кречану, да се он као и увек пре тога са четницима свађао и да су га сеоски четници бацили низ крчевину где се смрзао. Интересантно је, да сам ја те ноћи сањао деду и оцу рекао да запише датум и место погибије. Отац је то записао, а били смо на положајима код Челинца држећи фронт према Бања Луци. Кад смо дошли у Мојковац и чули да је деда погинуо, отац је извадио нотес и установио да је деда погинуо баш те ноћи кад сам сањао да група комшија-четника гурнуше деду низ крчевину где је издахнуо. Зато верујем да су деду убили сеоски четници јер смо отац и ја били борци у Трећој пролетерској санџачкој бригади.

Баба је била од Влаховића из Требаљева код Колашина. Она никада није хтела да напусти кућу иако су Мојковац и околина били бомбардовани 27 пута до њеног нестанка. Тако се десило и децембра 1944. када није хтела да оде у збег у Сјенокосе. Узалуд су је позивали и укућани и представници Месног одбора и Седме црногорске бригаде. Остала је код куће коју су ускоро запосели Немци. Приликом одступања Немаца баба је нестала без трага. Мајка је то одмах пријавила војним и цивилним властима које су предузеле све мера да би је пронашли. Све је било узалуд до пролећа 1945. године када ју је сестра Дара пронашла закопану у ђубрету у штали. На бабиној лобањи је била видљива рана од пушчаног метка.

Пошто није пронађен убица, а било је препуцавања између партизана и Немаца, баба је проглашена за жртву фашистичког терора. Неправедно осумњичена за бабину смрт, мајка је имала проблема са партизанским властима. Њене проблеме је решио Живко Жижић који је забранио да је било ко у вези бабе терети пошто је то било бесмислено. Мистерија је расветљена када је после 45

година од убиства бабе, један дурмиторски партизан позвао мога друга пилота потпуковника Петра Обрадовића и рекао му: „Перо, ја сам на умору и нећу да у гроб однесем тајну у вези погибије бабе твога друга Миде Миликића. Бабу смо нехотично убили ја или мој друг који смо на њу пуцали приликом препуцавања са Немцима око куће Миликића. Молим те саопшти то Миду и тражи опроштај што нисмо били храбри да то признамо њему и друговима из бригаде, већ смо је тада закопали у ђубрету које се налазило у штали“.

Мајка Зорка се описменила тек 1944. године на аналфабетском течају у Бјелојевићима. Била је срцем и душом везана за НОП пошто смо отац и ја били у партизанима. По нашем одласку за Босну 1942. године она је, као и све партизанске породице, била изложена четничком терору. Гладовала је заједно са децом: Даром, Милорадом, Драгицом и малим Вуком, јер су четници давали италијанско „следовање“ само четничким породицама, а најмлађа сестра Даница умрла је од глади. Мајци је најтеже падало малтретирање од оних четника-комшија који су до нашег одступања за Босну били партизани.

Иван Крушчић, први комшија и велики четник, је према мајци био пажљив и увек ју је обавештавао када ће ноћу наићи пат-рола четника, куцати на врата и прозор и представити се као партизани-герилци Ђоле Ђорић, Војо Шћепановић или неки други партизани. Скренуо би јој пажњу да не отвара врата, да их добро изгрди и сутра то пријави четничкој команди, јер ће је у супротном четници предати Италијанима и интернирати у Италију или логор Бар. Други комшија, ватрени партизан, по преласку у четнике, повремено ју је малтретирао, поткрадао и провоцирао. Он би ноћу долазио и крао шљиве али и псовао партизане и њу лично. Кад смо ми дошли из Босне и углавном разбили четнике он је прешао у партизане. Мајка је о томе ћутала читавих петнаест година после рата.

Тежак је био живот моје мајке не само за време окупације већ и после ослобођења, јер је сама одржавала имање од око 18 хектара земље. Како ја, тако и Милорад и Вуко смо је позивали да живи са нама али је она то категорички одбијала. Мени би говорила: „Ти оћеш из ове ширине и слободе да ме затвориш у соли-тер где ви варошани у једној соби једете, а у другој вршите нужду. Ја на такав затвор не пристајем“. Умрла је на свом имању у 86 години.

ПРВИ ДАН У ШКОЛИ

Био је то септембар 1934. године када ме је отац довео у Мојковац пред зграду новосаграђене основне школе. Испред школе се сакупило око 20 родитеља ђака-првака. Неки од њих прилазе и поздрављају се са мојим оцем. Разговарају о новој школи и школовању у тако „конфорној“ згради јер су до тада ђаци ишли у нечију кућу и у спаваћој соби седели по креветима и слушали наставу.

Млади учитељ Милош Ракочевећ нам прича како ћемо сада сви видети две дивне учионице са одговарајућим скамијама у којима је избушена рупа за бочицу мастила, место за перницу и остављање књига. Ускоро зазвони школско звоно и ми потрчасмо ка вратима да би у учионици заузели што лепше место и како неко не би заглавио у последњу „магарећу“ клупу. Додуше магарећа је била пролазна јер су у њу седели они који су били кажњени због слабог одговора или што нису урадили домаћи задатак. Учионица је имала две групе скамија, леву за прваке и десну за ученике трећег разреда. У свакој групи је било по два реда скамија, а у једном реду пет скамија. Наставу смо слушали заједно јер није било довољно учионица да сваки разред има своју. Часови су трајали по пола сата, па су тако прваци слушали наставу предвиђену за њих као и ону која се односи на трећи разред.

Наставу је првом и трећем разреду држао народни учитељ, ратник и мало богатији човек Милан Палевић. Он нам пожелe добродошлицу речима којима се обраћа свакој новој генерацији ђака. У учионици тишина, али нам се погледи укрштају са трећацима који нас гледају са висине па чак и са дозом презрења

Учитељ Палевић, намрштена лица и безвољан, шета по учионици и гледа у врхове својих изгланцаних цокула. После минут-два шетње, изненада повика: „Ово десно су ђаци трећег разреда, а ви сте прваци. Хоћу да бидне строга тишина и да руке држите на скамијама. Скамију држите прстима одозго, а палцем одоздо. Нема померања руку са скамије. Ако неко хоће нешто да пита или иште нека дигне два прста десне руке. Јели то јасно?“ Јасно, повикасмо у глас и стависмо руке на скамије. Учитељ настави: „Е сада ћемо да видимо шта ће ко у животу да бидне. Свако ће искрено рећи шта би желио да постане у животу. Кад устане, свако има да каже своје презиме, име оца и своје име.“

Почео је од мене, показујући то прстом и наређујући ми: „Говори“. Мало се збуних али рекох разговетно: „Господине учитељу, зо-

вем се Миликић Вујице Милош, а желео бих да биднем џандар“. „Одлично“, повика учитељ. Тако је прозвао Раја Журића који је седео до мене, па још неке. Дође ред и на Божидара Булатовића. Сиромас Божо је вукао упалу синуса па је читав месец дана имао проблема са слиницом која му се појављивала из носа. Божов отац Станко је био веома бистар, вредан и угледан сељак, али опозиционар и комуниста. Такве је учитељ Палевић из дна душе мрзео.

Божо устаде и каже: „Господине учитељу, зовем се Булатовић Станка Божидар, ја бих желео да биднем краљ.“ Учитељ се укочи и промени боју лица па повика: „Е нећеш Станков сине и још тако слинав да биднеш краљ преко мене жива“, па тресну Божу такав шамар да једва успе да седе на скамију. Ђаци оба разреда прснуше у смех уз коментаре да Божо има право да каже шта жели, да и неки Булатовић може бити краљ итд. Грају прекиде оштар глас учитеља који подвикну: „Тишина бре, магаради једна, зар не видите ко хоће да бидне краљ, а отац му је против краља. Е нећеш бре но бидни џандар ко ово паметно дијете,“ показујући на мене. По вољи учитеља, Божо од краља спаде на жандара. Тако се први час заврши. Био је врло забаван и послужио да се међусобно упознамо. Интересантно је, да иако прваци, нико није хтио да буде радник или сељак.

Трећаци су тога дана пропитивани из неког предмета, где су испољавали за нас задивљујуће знање и говорили о нечем нама непознатом. Тако почеше наши први школски дани у заједничкој учионици са трећим разредом. Већ половином године сви смо научили да пишемо ћирилицом. Латиница се учила од трећег разреда. Неки трећаци су имали проблема око оних слова која се пишу са два знака, као што су: љ, ђ, њ, а посебно са џ. Тако једног дана нико није знао да напише џ, па се учитељ наљути и повика: „Имали икога у овој учионици да зна да напише то проклето слово“. Дигох два прста и рекох: „Знам ја господине учитељу“. Изађи, рече учитељ, те ја написах д и ж. „Одлично, а како се ти оно зваше,“ упита ме учитељ. Одговорих са неким поносом и осећањем да сам постао значајна личност учионице.

Међутим, убрзо зажалих што сам то учинио. Наиме, чим смо изашли напоље неколико трећака ме засуше псовкама, а Вуко, син трговца Риста Вуковића ми изненада опали шамар, уз вриску: „Ти ћеш сељачка марво да брукаш цео трећи разред“. Покушах да га ударим песницом у лице али он ескивира. Видећи тучу, Бјелојевићани, Пржиштани и Рудничани полетеше да ме бране. Створи се гужва јер

су неки трећаци из Мојковца били на страни Вуковића. Убрзо се умеша учитељ Милош Ракочевић и ми се разиђосмо. Од тада нико из првог разреда није дизао руку кад трећаци нешто не знају.

Основне школе, упркос свакодневном пешачењу од четири километра, сећам се као скоро најљепшег периода у мом животу. Учење ми је ишло врло лако а родитељи ме нису оптерећивали било каквим пословима у кући. Са великом радозналешћу сам учио сваку нову, а понекад и неколико лекција унапред.

У првом и другом разреду смо уместо свесака имали црне камене табле. Ми смо их звали „Табље“. Оне су имале дрвени рам и црвеном бојом извучене уске и широке линије. По тој табљи би писали каменом писаљком. Писаљка је на табли остављала бели траг који смо брисали влажним сунђером. Пошто би сунђер брзо загубили, текст смо брисали пљувањем на таблу и трљањем рукавом о површину исте. Табља и писаљка су биле врло крте и лако су се ломиле и тако постајале неупотребиве. Тек у трећем разреду смо се ослободили камених писаљки и табли и добили право да пишемо у праве свеске и са графитним оловкама, чији текст смо могли да бришемо гумицом. У ове свеске смо писали и мастилом које се паковало у малим бочицама као и данас. Имали смо перницу и уско-шиљато и тупо-ромб перо. Прелазак са камене табле и камене писаљке на писање пером и оловком је био веома значајан догађај у тадашњем ђачком животу, јер смо добили писаће „алатке“ и свеске које ћемо користити целог живота.

СИРОМАШТВО

Наш кућни јеловник је био врло једноличан. За сва три obroка (често само два) имали смо качамак од кукурузног брашна, понекад и са кромпиром, са обичним или киселим млеком. Мајка је качамак кувала у великом котлу, пресипала га у шерпу са доста варенике или киселог млека. Шерпу је постављала на средину софре. На трношцима или трупинама (пањевима) сви би поседали на своја већ одређена места. Мајка би поделила дрвене, а пред рат металне, кашике. Тада би отац наредио да устанемо и прочитамо „Оче наш“, па би потом сели. Кашику је први узимао отац, па мајка, ја, Дара, Милорад, Драгица па мали Вуко. У шерпи је могла бити само једна кашика па смо брзо научили редослед узимања хране. Ако би неко захватио преко реда, мајка би га само благо погледала, пошто за време ручка није смело бити прекора и свађе. За мене је сваки ручак

био омиљени ритуал где је владала тишина, разумевање, љубав, ред и пажња. Свако је морао при жвакању да мљацка. Ако се мљацкање не би чуло, мајка би реаговала опоменом: „Има да се чује кад жваћеш. Ако се не чује може неко помислити да кријући једеш храну.“ То је био мојковачки бонтон између два светска рата.

За славу и друге празнике смо јели кукурузни, а некад и пшенични хлеб, свињско или говеђе месо, сира, кајмака, путера. Ипак ове намирнице би продавали да би за добијени новац купили кућне потребе и нешто за одевање. Наше имање је нудило знатно бољи живот, али отац је, нешто због рањавања и инвалидности, а нешто због лењости, нерадо обрађивао њиву, воћњак и ливаде. Све је углавном спало на веома вредне деду и бабу. Зато деда једног дана рече оцу: „Сине ја не могу да радим умјесто тебе за твоју ћецу но ајде да се подијелимо, па нека свако ради колико му треба.“ Он одмах упита запрепашћеног оца: „Хоћеш ли да дијелиш или да бираш.“ Отац је изразио жељу да бира. Деда подели имање на пола, а отац се нађе у невољи јер не зна који део да узме. Деда му је направио неке уступке и тако почесмо одвојено да живимо. Деда и баба су живели много боље јер је деда имао и 100 динара инвалиднине. За те паре је могао да купи довољно свих намирница за месец дана и да неки динар уштеди. Да би зарадио 100 динара отац је морао 10 дана да туца шодер на цести. Деда и баба би врло често звали, некад по једно, а некад двоје-троје деце на ручак или вечеру.

Мајка је била врло вредна и од млека правила одличан кајмак, сир, кисело млеко и масло-путер. У те сврхе је направљен „мљекарник“ - колибица где би на импровизованим полицама разливала млеко у десетак карлица. У свакој карлици је било по три-четири литра млека. Од другог разреда основне школе, ја сам носио бронзин од четири литра киселог млека и предавао га муштерији у Мојковцу. То је било тешко и одговорно задужење, јер би пад или саплитање изазвало просипање млека а тиме и губитак новца. Зато сам ишао као на иглама и пазио где стављам ногу у сваком искорачивању. По завршетку наставе узимао бих празан бронзин и новац и носио га кући. То је био лакши део посла.

Ми деца нисмо схватали како то родитељи не могу да нас солидно хране јер смо углавном били гладни. Због тога смо смишљали како да се бар млека напијемо јер је мајка сву храну и млеко држала под кључем. Сатима би обилазили мљекарник али нисмо могли наћи решење како да у њега уђемо и напијемо се млека. Ипак, кад се о нечему дуго размишља обично се нађе решење.

Нашла га је веома интелигентна и сналажљива сестра Дара. Она је на ливади пронашла једну дугачку сламку, протурила је између брвана млекарника и врх забола у кајмак који се ухвати на млеку у карлици. Тако би Дара попила по литар млека дневно али нам није ништа говорила. Дара је почела да се гоји, а мајка да тражи попа да јој освешта мљекарник јер јој „нечастиви“ пије млеко из карлица, а да кору кајмака не додирне. Одлучих да пратим Дару и брзо је ухватих на делу. Одмах смо се сви наоружали сламкама и сваки дан попили по пола литра или литар млека. Мајку ухватила паника и плаче. Дара навалила да убеђује мајку како млеко пије наша мачка црна која није хтела да лови мишеве али је зато јела хлеб, качамак, кајмак и све до чега би дошла. Пошто мајка то није прихватила, признах јој истину. Није нас грдила. Напротив од тада је свакоме повећала порцију млека те нисмо имали потребе да крадемо. Сестру Дару назвасмо „Мачка црна.“

У другој, уједно и последњој крађи ја сам био главни актер иако сам већ био гимназијалац. Наиме, мајка је у великом дрвеном сандуку држала најважније намирнице, међу којима три-четири кило шећера у коцки. Сандук је био закључан, а кључ је носила мајка за појасом. Жељни да се засладимо сатима би се вртели око сандука покушавајући да га отворимо. Пошто сам већ две године, уз гимназију, учио лимарски занат, а сандук био окован лимом, седох на њега и добро га прегледах. Деца тугују и кажу нема ништа од шећера из овог „оклопника“ којег не би ни бомба отворила.

Устадох и рекох браћи и сестрама да сандук могу отворити а да се не познаје. Они заграјаше: „Отварај мили брато и дај нам по двије коцке шећера.“ Децу отерах у другу собу. Нађох дугачак ексер и избих осовиницу баглама којима је био причвршћен поклопац за сандук, узех за сваког по две коцке шећера и вратих осовине у багламе. Сав важан позвах децу да из мојих руку узму по две коцке шећера. Били су пресрећни и много се чудили како сам отворио сандук а да не откључам катанац .

Дали смо чврсто обећање да нико неће мајци казати да смо крали шећер, али чим се мајка појави Драгица повика: „Мајко живота ми мога и дабогда ме змија ујела ако смо крали шећер.“ (Интересантно је да је Драгицу два пута ујела змија и да су је последњи пут једва спасили лекари). Мајка јој се примаче и угледа око уста трагове шећера. Она оде до сандука и добро га прегледа па откључа катанац и установи да нема неколико коцки шећера. Одмах опали жесток шамар Дари уз повик: „Говори Мачко црна

како си узела шећер а да не откључаш катанац.“ Одмах признадох мајци да сам ја отворио сандук. Обећах да ћу јој објаснити како сам то урадио кад деца оду. Мајка се смири и призна да сам се осевапио што сам деци дао да се мало засладе. Нареди ми да други пут њу питам кад узимам било шта од хране.

У БЈЕЛОПОЉСКОЈ ГИМНАЗИЈИ

У лето 1938. године сам се спремао за упис у гимназију у Бијелом Пољу. Пошто сам у сва четири разреда основне школе био одличан, нисам морао полагати пријемни испит, али сам себи постављао питање хоћу ли и колико издржати да живим тако далеко од куће, оца, мајке, браће и сестара. Свако од њих ми је био толико драг да ме је везао неком невидљивом везом преко које смо сви чинили једну целину без које нисам могао замислити живот. За мене је најлепше место на свету био Мојковац или боље речено моја мала дрвена кућица са две собе и оставом.

Мојковац је са ближом околином имао 116 породица које су живеле у око 70 кућа. Мало је било кућа на спрат. Мојковац је имао две трговинске радње, основну школу, жандармеријску станицу, општину и пошту. Два пута недељно је пролазио аутомобил који је носио пошту из Бијелог Поља у Колашин. Пролазио је увек у исто време и деца би га сачекивала, како би видели то „чудо од технике.“

Једном недељно би пролетео авион из Београда за Подгорицу. Појава авиона би изазвала дуге расправе и наша „мишљења“ како авион може да лети, затим да ли је он живо створење итд. Све наше хипотезе је елиминисао Рајко Шуцо Булатовић који нам је причао да је у Подгорици дошао до самог авиона, опипао га и разговарао са пилотима који „возе“ авион. Одмах сам пожелео да и ја возим авион и почео сам се распитивати како се постаје пилот. Оцу се моја идеја није много допала јер је желео да студирам право, да будем поп или официр. Ове две последње професије су имале обезбеђено бесплатно школовање. Ипак, отац ми је рекао да ће све из куће продати да бих ја завршио факултет. У то време деца су била у обавези да испоштују жеље родитеља, али сам ја гајио наду да ћу ипак постати пилот.

Септембар, а тиме и дан поласка у бјелопољску гимназију се приближавао, па сам требао пронаћи неки смештај. Постојале су две варијанте: да станујем код деде, бабе и ујака, богатих занатлија и трговаца или код тетке Анђе Радовић чији је муж држао ка-

фану. Одлучисмо да прво идемо код ујака Томића, јер су ме већ позвали на квартир за време школовања. Стигосмо на ручак.

По завршетку ручка ујак Радивоје рече: „Даклем, треба да разговарамо о смештају овог малог који би требао да иде у гимназију. Ја сам за то да не иде у гимназију већ да код мене изучи занат и отвори овакву радионицу и дућан у Мојковцу. Ваљда знате народну мудрост која каже: Све, све, али занат. Занат је нешто што човеку не да да пропадне без обзира на ратове, јер занатлија сваком треба.“ Било ми је јасно да ујаку треба трећи шегрт за трећег мајстора, тј. за ујака Каћа, пошто шегрти Новак Зековић и Милован Раховић не могу опслужити сву тројицу мајстора истовремено.

Устадох уплахирен и повиках: „Тајо, ја хоћу у гимназију, а не на занат.“ У разговор се умеша и деда који каже да је обећао да ћу становати бесплатно код њих. Деда се чуди што сада Радивоје тражи каце кајмака, сира, десетине кила путера итд. Деда жустро захтева да се не разговора о шегртовању већ има да идем у гимназију како је договорено. Ујак Радован се огласи са предлогом да будем и шегрт и ђак јер ја то наводно могу пошто сам здрав и бистар и не могу дозволити да седим и ујацима не помогнем, ако то треба. Сви се сложише и тако ме осудише на неподношљиве услове живота за следеће четири године.

До уписа у гимназију, неких десетак дана, учио сам сваки дан у радионици како се која алатка зове, како се њоме рукује, како се зову и чему служе производи који се праве тим алаткама. Сатима сам учио како се држи чекић, како се праве сулундари, перу бакрачи са салсгајес киселином и овчијом балегом, како се поспрема радионица итд.

На неким отпатцима од лима бих увежбавао закивање нитни и држање чекића, јер се на правом шпорету није смело погрешити. Ујак Каћо је био задужен да ми покаже прање котлова-бакрача или казна са балегом. Он је то радио уз шалу. Балегу би захватао руком као да се радило о песку или снегу. Приликом увежбавања сам три пута повраћао, а Каћо цркавао од смеха. Он би по доласку у радионицу говорио: „Повраћа школарац, гадљив је на балегу, па тако дивно повраћа да сам цркавао од смеха. Ускоро неће бити гадљив на балегу.“

Једном, уочи самог поласка на часове у гимназију, држим чекић ујаку Радивоју. Нехотично га мало померих те он закуца нитну мало укриво. Одмах ми нареди да спустим чекић па ми тресну шамарчину од које скоро падох. „Нашта мислиш стоко једна кад криво држиш чекић,“ викао је ујак из све снаге. Он се загледа у нитну

па ме пита шта сад да ради и опсова ми бога саваота и богородицу. Нисам знао шта је саваот па се замислих. Ујак стисну зубе и повика: „Ако ти се ово још једном деси изгазићу те ко балегу“. Нисам смео да плачем, а у мени нека горчина и гнев који хоће да ми разнесу груди. Радивоје са задовољством натовари на мене три фуруне и викну: „Марш, однеси ово деди у дућан, па онда иди у гимназију.“

Рад у радионици је имао приоритет, а учење је било моја лична ствар. Проблем су били домаћи задаци који су изискивали доста времена да би их урадио. За учење није било времена. Зато сам на часовима морао што више научити. Наравно многе лекције из разних предмета захтевају читање и кући, а за то ја нисам никада имао времена јер сам морао радити у радионици. Ипак, једне вечери се искрадох и скокнух до друга из разреда Љуба Радовића и замолих га да ми издиктира домаћи из француског. Љубо чита слова као код српског језика, а ја пишем сав напрегнут. Одједном се отворише врата те се појавише Љубов отац Лука и мој деда Миливоје. Деда ме зграби за уво и каже да је Радивоје рекао да одмах дођем и помогнем код спремања радионице. Кад ме Радивоје угледа поче да ме псује и не допушта ми да било шта кажем. Преморен преподневном наставом у гимназији и послеподневним радом у радионици бризнух у плач говорећи да ово не могу издржати. „Издржаћеш ленштино, издржат,“ подвикну ујак Радивоје и залете се да ме удари. Деда ме заштити.

Пошто смо поспремили радионицу, неумивен и у оделу стропоштах се на мој кревет у соби за шегрте. Кад они заспаше, упалих светло и узех да довршим домаћи задатак јер сам понео Љубову свеску. Док сам писао домаћи задатак дрхтао сам и два пута умало не просух мастило по Љубовој и мојој свесци. Савладао ме је умор и глава сама пада. Одједном добих неки јак нагон да плачем и сузе саме потекоше као да их из очију потисну нека сила мимо моје воље. Мој плач пробуди Раховића и Зековића те почеше да ме теше и дадоше обећање да ће радити и моје послове кад год буду могли. Зековић каже да идем кући јер ћу од посла помахнитати. Каже да он не би пристао да буде и ђак и шегрт, јер сваки од ових позива захтева целог човека. „Немој ово трпети Милошу“, искрено ми предложи Новак Зековић.

Ипак и у тако тешким условима успио сам да са добрим успехом завршим први разред гимназије. За мене ујаци нису имали разумевања јер су тражили да шегртујем како треба а професори су тражили да будем добар ђак, научим лекције и урадим сваки домаћи задатак. Зато сам у другом разреду пао из француског језика и

морао да полажем поправни. То не жалим јер сам током лета савладао веома солидно градиво француског за други разред. У учењу ми је пуно помогао кум Вуксан Ђукић (народни херој) који је имао завршених шест разреда гимназије и знао све што се тражило од ђака другог разреда. Он би по пет-шест сати дневно радио са мном док не бих савладао сваку лекцију из дебеле читанке. И данас неке лекције знам напамет.

ТУЧА У ДВОРИШТУ ГИМНАЗИЈЕ

Младост је пуна снаге и живота, па сам се и поред свих мука у другом разреду гимназије заљубио у девојчицу финих манира, веома лепу, рођаку моје бабе Станке, Јелу Војводић. Ишли смо у исто одељење и виђали се сваки дан. Поред тога долазила је бар два пута месечно са својим родитељима у посету мојој баби и ујацима. Тада би замолила ујаке да ме ослободе посла у радионици да би разговарали о школи. Она је вероватно по тој рођачкој и ђачкој линији према мени била веома пажљива и нежна. Када би се наши погледи сусрели, она се осмехивала и нежно ме загледала. То ме је узбуђивало и чинило срећним. Јела се тако понашала и када сам био у „шегртском руху“, гарав и смрдео на радионичку апу. Додуше, ја бих се неизоставно добро орибао пре него бих ступао у разговор са Јелом. Сваки разговор са њом би ме чинио срећним.

Са Јелом сам највише разговарао у дворишту гимназије, али тада смо скоро увек били у друштву њених другарица - лепотица: Верике Мартиновић, Борке Ракочевић, Зоре Меденице, Велинке Басекић и других. Крај нас би се нашли: Љубисав-Љеко Томовић, Љубо Радовић, Димче Басекић, Драго Ракочевић, Милан Станић, Милија Томовић, Божо С. Булатовић, Никола Дубљевић и други. Наравно долазили би и други ђаци и увек би се надмудривали и причали вицевице не само да би засмејавали девојчице, већ и да би пред њима испали што паметнији.

У нашем разреду је постојала видна подела на нас „сељаке“ и господске синове-варошане. Међу ове задње је спадао богаташки син Драган који се удварао Јели. Пошто је био агресиван, задригао и угојен, Јела га није подносила, али је његово удварање учтиво одбијала. Драган је посебно био љубоморан на мене, чудећи се како то Јела више „воли“ мене, сељачко дете у сељачком оделу и опанцима, од њега у новом оделу од најскупљег штофа, скупим ципелма, увек дотераним и намирисаним.

Једног дана Јела и ја смо разговарали у дворишту гимназије, а око нас се окупили ђаци. Успешно сам причао неки виц, кад приђе Драган и повика: „Што ти Јело слушаш овог клипана у сељачким ритмама на које би требала да се гадиш.“ Јела га оштро опомену да тако не говори, а он се окрену ка мени и церећи се каже: „Ти се сељачино намећеш Јели, а гарав си и прљав као циганин. Уствари и јеси циганин јер калаишеш котлове, кујеш фуруне које као амалин пренесиш из ковачнице у дућан. Гледајте какву чарапу носи.“ Сагну се и извуче ми чарапу из опанка, а на њој се указа рупа величине кромпира. Испод чарапе гола кожа. Било ми је непријатно па му истргох чарапу из руке. Разљућен, Драган ме пљуну, повуче за нос, одгурну од себе, а онда ми тресну шамар уз псовку мајке сељачке.

Док се Драган победоносно смејао, а сви ђаци - посебно Јела се ужасавали, стиснух „ковачку“ песницу и из све снаге треснух Драгана у врх браде. Драган, као покошен паде на земљу ударајући челом у шљаку којом је гимназијско двориште било посуто. Био је у несвести. Неки повикаше: „Убио га је намртво, овакав ударац не може ни магарац преживети.“ Други вичу: „И ја бих скота убио намртво, па он је Милоша пљунуо и први га ошамарио, нека га је млатнуо, алал вера.“

Сагнух се да подигнем Драгана јер није долазио свести. Из чела и носа се појављују капи крви јер је шљака о коју је ударио главом пробила кожу на челу и носу. Нађох се у шоку. Наста га лама и ђаци покушавају да ми помогну да га подигнем. У тој гужви неко ме снажно зграби за јаку и раздера се: „Разбојниче проклети што уби ово дијете.“ Осетих да ме је зграбио снажан човек чији глас познајем. Био је то директор наше гимназије професор Милоје Добрашиновић. Заустио сам да му кажем како је било, али ме Милоје прекиде уз повик: „Ђути бре разбојниче један, лично сам видио када си га опалио песницом као крвника. Ђути. Идемо да ти узмем податке и саопштим разредном да си избачен из гимназије.“

Милоје ме и даље чврсто држи за руку па осећам јак бол. Он се сагну и узе једну борову гранчицу са земље и замахну да ме удари по глави. Ја ескивирах те ме гранчица погоди у лице у које се забодоше неколике иглице. Отимам се али узалуд. Слободном руком обрисах лице на којем су се појавиле капи крви на местима где су се иглице забеле. Крв на мојој руци примети Милоје, трзајем ме окрену ка себи и промени боју лица. Видећи моје окрвављено лице, Милоје повика: „Нисам хтео да те повредим, идемо код мене у канцеларију да то очистимо ракијом и извадимо те проклете иглице.“

Иглице ми је вадио полако, а затим на марамицу насуо ракије и пажљиво ми избрисао сваку раницу. Гледали смо се неколико тренутака, па ми Милоје нареди да седнем и објасним му ко сам, одакле сам, како се зovem, код кога станујем и зашто онако крвнички ударих Драгана. Уверен да ће ме избацити из школе рекох: „Господине директоре: Зовем се Милош Вујице Миликић, син сиромашног сељака. По цео дан радим у радионици као шегрт, а у гимназији као ђак. Због тога не успевам да солидно обавим задатке ни у гимназији ни у радионици. Био сам један од најбољих ђака у мојковачкој основној школи па бих то био и овде да нисам присиљен да радим по пет-шест сати у радионици. Зато сам увек уморан и неиспаван. То подносим јер сам схватио да је моја судбина, као сиромашног сељака, да се мучим и трпим, за разлику од надуведеног, злог и агресивног господског сина Драгана којег Ви као директор штитите, а нас сиромашне, на правди бога истерујете из гимназије.“

Милоје је нетремице гледао у мене и веома ме пажљиво слушао. Он устаде, поче да шета по канцеларији па ми вели: „Миликићу, нећу те избацити из гимназије, ја не штитим господску децу нити прогоним сељачку. За мене су сва деца једнака. Разумео сам твоје муке, али спорове немој да решаваш песницама већ са разредним старешином. Ја ћу већ разговарати са њим. Молим те узми ових 10 динара и купи два пара чарапа.“ Срдачно се захвалих али паре нисам хтио да примим. Он се због тога није наљутио. Одох у учионицу као да се ништа није догодило. Неко је и Драгану обрисао крв чим је дошао свести. Он мирно седи на свом месту. Видљиве су ранице од шљаке на његовом лицу. Не знам да ли се виде моје ранице, али ми моје ранице нису важне. Смирих се и ја.

БЕГСТВО У НЕИЗВЕСНОСТ

Стресови у гимназији и тежак рад у радионици који ми ни једног тренутка није представљао неко задовољство, учинили су ми живот неподношљивим. Више нисам могао да издржим физичка а још мање психичка свакодневна напрезања. Кући у Мојковац нисам смио да се вратим, а ујаци немају разумевања за моје школске обавезе. Они имају само по четири разреда основне школе па се према мени, као школарцу, односе горе него према шегртима Раховићу и Зековићу. У гимназији сам крајње напрегнут јер нисам ни прочитао, а камо ли солидно научио лекције. Што научим на часу то знам, остало или нагађам или ћутим. Стидим се као незвалица пред

професорима и ђацима, трпим тортуру ујака и закључих да те муке више не треба да подносим.

Испред куће ујака побегох према Петровој цркви и сакрих се иза ограде. После пар минута упутих се градским улицама и стигох до куће професора географије Бранка Цвијетића. Управо сутра сам очекивао да ће ме он питати из последње лекције. Он би знао да ђака жустро изгрди ако није лекцију солидно научио. Знао је да га назове незналицом и ленштином. Улицом пролази професорица немачког, Јеврејка немачког порекла Јолана Левингер, те се склоних да ме та дивна девојка не види. У међувремену паде мрак. Не знам шта да радим и сетих се оне Његошеве: „Моја суза нема родитеља.“ Тражим грешке и код себе али их не видим јер радим за двојцу а немам разумевања ни од кога. Реших да се вратим кући код родитеља и све им испричам.

Упутих се на излаз из града. Одредих маршруту која је најкраћа. То је био правац: Медановићи - Бојишта - Гилноге - Бојна њива - Мојковац. После скоро сат хода нађох се испод врха Бојишта. Пртина је добра, али зачух не баш далеко од ње завијање вукова. Отупео од мука, нисам се много уплашио вукова. Ипак осећам дрхтавицу и стадох. На 50-60 метара угледах слабо светло. Знао сам да је то нека кућица па се упутих ка њој. Кад приђох близу угледах кућицу чија су се врата затварала резом. Подигох резу и без куцања уђох. Упадох у овећу собу коју је осветљавала мала шкиља. Одмах препознах школског друга Ђура Ђуровића, одличног ђака и дивног друга, који је писао домаћи задатак. Он се изненађен трже и повика: „Откуда ти Милошу у ово доба ноћи. Ти хоћеш да те изију вукови као нашу овцу синоћ.“ Одговорих му да сам пошао кући у Мојковац јер од мога школовања нема ништа пошто не могу издржати да будем шегрт и ђак а ујаци ме бездушно искоришћавају за рад у радионици и злостављају.

Ђуро ме мало дуже загледа па вели: „Милошу Миликићу, немој дозволит да одустанеш од школовања, стануј код мене и још сутра ћеш наставити са школовањем. Како буде мени тако ће бити и тебе.“ Чувши наш разговор из ћошка се огласи Ђуров отац који га упита: „Ђуро, ко је тај мусафир којем нудиш квартир у нашу кућу.“ Кад је Ђуров отац чуо о коме се ради, подиже се и дође до нас. Он ме ухвати за раме и вели: „Добро нам дошао Миликићу, спавај ту са Ђуром на поду јер ми немамо господске кревете као твоја господа ујаци, али имамо веће срце, љуцковине и поштења. Од сада си наш станар и осећај се као код своје куће. Кирију нећеш плаћати јер

смо ми својта.“ Мене обузима нека радост при сазнању да ћу наставити школовање и да више нећу бити код ујака Томића. Захвалих се Ђуровом оцу и Ђуру али од узбуђења поново почех да дрхтим.

Ђуро и ја легосмо на патос и покрисмо се поњавом. Одједном зачух неко ситно добовање по патосу. Одмах после тога нешто мало, округло и млако ми дође до уха. Узех то прстима и помири-сах, а Ђуро се смеје и каже да је то брабоњак од козе коју су увели у собу да нам прави друштво у спавању. „Само ти мирно спавај, то није отровно. Сутра треба да поранимо да стигнемо на време у гимназију. Спавај спокојно као да си код твоје куће,“ вели ми Ђуро. Наш разговор прекиде дозивање из Медановића. Људи вичу: „Милошу, о Милошу Миликићу, јави се, ће си.“ Ово тебе зову Томићи каже Ђуро па изађе испред врата и громогласно узврати: „Милош је овде у кући Ђуровића, сјутра ће доћи у гимназију.“

Сутрадан, за време великог одмора, дође код директора гимназије мој деда Миливоје Томић и објасни му да има неваљалог унука који је утекао од куће по мрклом мраку и станио се чак у Бојишта код неких рођака Ђуровића. Заједно са директором Добрашиновићем обилази групице ђака и тражи ме. Директор повика: „Милош Миликић овамо.“ Одмах дотрчах. Директор ме загледа од главе до опанака па се окрену деди Миливоју и упита га: „Господине Миливоје, да ли је ово ваш прави - рођени, унук?“ Деда каже да сам му ја рођени - прави унук, син његове најстарије ћерке Зорке. Тада ми директор нареди да подигнем ногувицу и покажем поцепану чарапу. Ђаци се окупише око нас те им директор нареди да се удаље. Затим ми се обрати: „Тебе се добро сећам јер си недавно пребио Драгана због ове рупе на чарапи, па питам твога деду, газду Миливоја Томића да ли његов унук и гимназијалац треба да иде у гимназију мокрих ногу, са поцепаним чарапама и поцепаним опанцима, са окрпљеним вуненим панталонама, често прљавих руку и гаравог лица. Шта је то са вама газда Миливоје, да знате да он није лош дечко?“

Деда Миливоје поцрвене па пребледе и каже: „Господине директоре, господине посланиче, Ви сте у праву, ја на то нисам ни мислио нити сам запазио како је мој унук одевен и обувен. Заузет сам оном великом дућанчином и само на њу мислим. Велики је промет и одговорност, а помаже ми само син Раде. Дајем вам ријеч да ће мој унук сутра доћи у гимназију у новом оделу и ципелама. То вам ја јамчим.“ Деда се затим дубоко поклони, скиде црногорску капу и оде. Чим се настава заврши на излазу ме сачека ујак Раде и каже: „Пођи са мном алчаче један, деда ти је умро од стида пред дирек-

тором. Што ниси тражио да те оденемо ко цвет но нас живе избрука. Твоје одевање је за нас таква неприметна ситница да јој не треба посвећивати пажњу. Па ми одевамо туђу децу, а не сина сека Зорке. То ниси смио да нам приредиш.“ Не знам шта да кажем ујак Раду који је према мени био добар и скоро увек би ми суботом, кад сам редовно помагао у дућану, мунуо по динар да одем у сластичарницу и почастим се са пар дивних шампита. Стигосмо код „Бате“ и ујак Раде ми купи лепе ципеле за 49 динара. Затим одосмо код Музуровића и куписмо комплетно одело, веш, џемпер и чарапе. Натераше ме да сиђем у подрум дућана и обучем све ново. Деда је хтио да се лично увери како ћу сутра изгледати код директора Милоја Добрашиновића. Старо сељачко одело бацисмо у смеће. Нико ме не препознаје док не проговорим. Смејемо се.

Кад дођох кући, позва ме ујак Радивоје и уз претећи глас пита шта сам урадио са старим оделом. Наљути се што га нисам оставио за рад у радионици. Тада се умеша баба Станка и вели ми: „Дођи ти код баке, даћу ти ја од мојих пара да купиш нешто шкуро за рад у радионици и ношење вуруна, а ово fino да носиш само у чколу.“ Купих радно одело које ме следовало као и остала два шегрта али га за две године нисам добио. Обавезе према мени сви заборављају, али ме терају да своје „обавезе“ према њима испуњавам.

Ношење фуруна из радионице-куће до дућана био је тежак посао за мене онако малог. Ујаци Радивоје или Радован би ми при поласку за гимназију свакодневно и са задовољством натоварили две-три фуруне. Са приметним задовољством би ми ујак Радован, додао неки сулундар или саџак, ожег, машице. Зато се испод оних фуруна нисам ни видео. То ми је одговарало и ђаци и комшије дуго времена нису знали да сам ја испод тих фуруна.

Горњомахалски силеција и мангуп Ђелиманга се заинтересовао како то да свако јутро скоро „протрче“ две-три фуруне према Доњој махали. Сустигао ме је и неким гвожђем почео да лупа по фурунама. То је јако одзвањало, народ се окретао и застајкивао да види тај приказ. Замолих га да то не ради али је он био неумољив. Сачекао би ме и пратио до близу дућана „свирајући“ неку мелодију. Ђелиманга је постао права мора за мене. Покушавао сам да га убедим да ми то не ради али узалуд. Тешко ми је падало што су и колеге из разреда долазиле да виде како са фурунама скоро трчим ка дућану док по њима добује Ђелиманга. Одлучих да се Ђелиманге решим тако што ћу га изненада напасти и избости бритвом коју сам увек носио у џепу. То сам морао извести муњевито јер је Ђелиман-

га био од мене старији пет-шест година, веома развијен и прави насилник који се тукао са људима од 30 година и излазио као победник. Закључих да га морам добро повредити и онеспособити јер ако то не учиним сигурно ће ме убити. Реших да му распорим стомак и онеспособим руке, а затим побегнем у Мојковац.

Ћелиманга добује по фурунама, а ја га молим да престане. Узалуд. Кад смо стигли код гимназије, где ме дочека хор ђака који се држе за стомак од смеха, Ћелимага појача темпо и поскакује у ритму музике Хотентота. Смрачи ми се пред очима од беса па бацих фуруне на Ћелимангу, извадих бритву, отворих је и викнух: „Готов си Ћелиманга, пререзаћу ти гркљан као глибавом крмку.“ То је била највећа увреда за муслимана Ћелимангу. Он је стао укочен, а ја у левој руци држећи истурен ожег, а у десној бритву појурих на њега да га заиста избодем бритвом и онеспособим за тучу.

Ђаци завришташе: „Закољи разбојника, закољи, закољи,“ па потрчаше преко ограде ка нама. Преплашен, од моје бритве, а вероватно и од гомиле ђака, Ћелиманга распали да бежи. Стигосмо скоро истовремено до једне авлије, али она беше закључана те се Ћелиманга скљока и поче да цвили: „Немој ме заклати тако ти Алаха, никада те више нећу узнемиравати, немој веруј ми, опрости ми.“ Гледам избезумљеног Ћелимангу и дођох себи. Гледам момка који је био страх и трепет у Горњој махали како постаде претравлени зец. Он гледа у бритву у мојој десној руци и чучи укочен. Размислих, па рекох: „Опраштам ти Ћелиманга, али да ме више никад ниси узнемиравао.“ Он повика: „Никада више, никада.“ Оставих га да чучи код авлије, а ја се укључих у групу ђака која је дотрчала за нама. Помислих, па они су ме спасили јер је Ћелиманга мислио да ђаци јуришају на њега. Сви ми честитају.

Кад се вратисмо ка гимназији, неки ђаци беху склонили фуруне са пута, а двојица ми помогоше да их однесем у дућан. И они ми успут честитају што сам нашао храбрости да се за сва времена отарасим Ћелимангиног терора. Тако сам са страшним Ћелимангом постао пријатељ те сам могао мирно теглити фуруне и другу гвожђурију од радионице до дућана.

За време летњег распуста одлазио бих на Црно поље где су мојковачки момци играли фудбал. Ми дечаци смо се налазили иза гола и хватали лопту да би је шутнули до играча. На Црном пољу сам остајао до пред пад мрака, а онда се брзо упућивао кући да бих стигао за видеда, пошто се поред Доње воде није смело проћи ноћу. По причама старијих, код Доње воде су се појављивали нечастиви, што

ће рећи вештице, вампири, караконцуле, ђаволи, вукодлаци. Те нема ни су падом мрака долазиле на извор и остајале до свитања. Свакога ко би туда пролазио, изненада би нападали, пили му крв, гребали га и уједали, а некада и удавили. Старији су наводили имена страдалника и ми деца смо се добро наузели страха од нечастивих.

Нешто испред пада мрака, стао бих на око 100 метара испред извора Доња вода, прекрстио се и „додао пун гас“ тј. трком пројурio поред Доње воде. Једнога дана сам заборавио на нечастиве и Доњу воду, па ме мрак ухвати на Црном пољу. Месец је сијао пуном снагом те је видљивост била веома добра, скоро као дневна. Прилазећи издалека Доњој води, помислих да би се нечастиви могли појавити и при доброј видљивости. Зато се окренух да осмотрим „позадину.“ На двадесетак метара угледах неку контуру како ме прати. Прођоше ме жмарци па стадох. Стаде и оно што ме је пратило. Био сам прилично престрављен, па потрчах. Што сам брже трчао, брже трчи и мој пратилац. Та језива трка потраја читавих 50-60 метара и закључих да побећи не могу. Кад је већ тако, одлучих да се сукобим са пратиоцем па зграбих овећи камен, окренух се уз псовку и рекох да ћу га каменом убити ко је да је. Како сам му се приближавао мој пратилац се смањивао, те кад дођох до краја установих да нема никога. Била је то моја сенка од које сам се језиво уплашио. Остадох на том месту и кад потпуно дођох себи, закључих да нема нечастивих, да се то људима привиђају нечастиви и да су приче о њима васојевићке измишљотине, чију поруку никада нисам могао да схватим. Мирно сам прошао поред Доње воде и стигао кући без проблема. Било је то велико психичко растерећење и ослобађање од једне море, од усађеног празноверја.

Морам рећи да је по мом поласку у трећи разред (1940/41) настао подношљивији период живота за мене. Ујак Радован је пошао у војску, па је смањена потреба за мојим радом у радионици. Потом је у војску пошао и ујак Каћо, али је занат напустио шегрт Новак Зековић. Тако је шегрт Милован Раховић могао опслужити ујака Радивоја као мајстора, па сам помагао само кад је Милован отсутан. Исто тако интервенција директора гимназије Милоја Добрашиновића и мој покушај бекства од ујака имали су утицаја на ујака Радивоја да ме пусти да учим. Деда Миљивоје и баба Станка су ми посвећивали више пажње. Зато у трећем разреду нисам имао слабих оцена. Мало је фалило да га завршим са врло добрим успехом. Скоро никад нисам дошао неспреман на часове. Нисам се више стидео због незнања или неурађеног домаћег задатка. То је био диван осећај.

Део други

ПЕТ РАТНИХ ГОДИНА

1941. ГОДИНА

Настава у гимназији се одвијала нормално до почетка рата 1941. На дан напада сила Осовине на Краљевину Југославију, 6. априла 1941. рад гимназије је био прекинут, а ђаци упућени кућама. Отац Вујица је отишао на фронт, Југославија је убрзо капитулирала, војска се распала и отишла у заробљеништво или кућама. Очекујући оца, трчао сам према сваком војнику који би на путу за северне области пролазио поред наше куће. Неким војницима бих доносио воду или шољицу млека. Коначно, један од тих војника је био мој отац. Он је носио нову крагујевачку пушку, фишеклије пуне метака, две бомбе, војничку торбу са мало двопека, порцију и чутурицу. У ранцу је носио двеста метака „у ринфузи“ и без оквира. Ми деца, баба, деда и мајка смо потрчали ка оцу да га што пре загрлимо и пољубимо. Иако је његово ратовање кратко трајало, доста смо пропатили стрепећи да не погине на фронту. Било је неколико Мојковчана који су у првој борби погинули, па је то подгрејавало нашу стрепњу за судбину оца. Деда би нас тешио причама како нема смрти без суђеног дана и да су наше стрепње без икакве вајде за оца.

Отац је по доласку опрао ноге и хтео да спава али мајка рече да има све спремно за цицвару те он пристаде да заједно ручамо. После ручка отац покупи сву опрему и позва ме да заједно сакријемо пушку у пећину на Ђедовој ливади. Он ми каже да је Ђедо стар и да њега неће да оптерећује са сакривањем пушке. Са друге стране нема смисла да само он за пушку зна, јер ако му се нешто деси пушка је пропала. Идући ка пећини он седе код крушке и рече да ће да провери моје знање из познавања пушке и гађања. Све сам му описао по „лекцији“ од пре четири године када сам под његовим руководством, још као основац, опалио први метак из пу-

шке. Гађао сам неку пегу на оближњем храсту и погодио је. Потом смо очистили пушку и подмазали зеленом машћу за оружје, а затим увили у неке крпе и шаторско крило и сакрили у пећини. Сада смо за пушку знали само отац и ја и то ме је испуњавало неким поносом и гордошћу.

Одмах по окупацији, Италијани су све ђаке позвали да наставе школовање и заврше школску годину као да није било рата. Мојковац и Бијело Поље су потпали под италијанску зону. Италијани су се врло пријатељски односили према сваком становнику, а Црногорце су и својатали обзиром да је њихова краљица Јелена Црногорка - ћерка краља Николе. Италијани су направили спискове свих породица у Мојковцу и сваком становнику давали следовање брашна, соли, масти, гаса, уља, пиринча и других потребштина. Они су те намирнице уствари продавали, али становници који су били сиромашни нису морали да плаћају.

Већина Мојковчана је плаћала симболично, а мањи део није плаћао ништа. Духовити Мојковчани разгласише како су Италијани први на свету увели комунизам баш у Мојковцу, јер народ добија све што му је потребно, а не ради скоро ништа. Италијанима се та пошалица није допадала али би им неки комунисти то објашњавали као „мото“ комунистичког покрета. То благостање је потрајало до устанка, а по неким проценама би потрајало све до капитулације Италије. Италијани су школским властима сугерисали да у част њиховог доласка у Црну Гору укину полагање поправних испита, те да сви ђаци који су пали из неког предмета заврше разред са добрим, добри са врло добрим, а врло добри са одличним успехом.

Ми мојковачки гимназијалци смо се одазвали позиву и похитали у своје гимназије у Бијелом Пољу, Колашину, Беранама и Пљевљима. Настава је почела тамо где смо стали, а цео наставни програм смо завршили по скраћеном поступку. Из програма је избачен француски, а уведен италијански језик. Италијански језик је носио 50 одсто свих бодова у односу на скуп бодова из свих других предмета. Тако су ђаци били јако стимулирани да што брже и што боље науче италијански језик. Немачки језик је и даље остао као предмет али се бодовао без привилегија. Тако сам крајем јуна 1941. завршио трећи разред гимназије (уствари седми осмогодишње школе) и пошао кући на распуст.

Родитељи су ме ослободили свих послова у кући, па сам сваког дана одлазио у Мојковац да бих до септембра што боље научио италијански. Наиме, међу седам Италијана, који су чинили по-

саду у Мојковцу, налазио се „капорал мађоре“, тј. наредник-водник Ђовани, са којим сам се спријатељио и свакодневно учио италијански. Он је понекад учио од мене српске речи, а ја од њега италијанске и граматику. Наравно, много више сам ја учио италијански него он српски, али смо постали добри пријатељи. То је потрајало до 22. јуна 1941.

Дана 22. јуна 1941. Немачка је напала СССР, а ја сам дошао на викенд из Бијелог Поља и одмах ступио у разговор са Ђованијем. Стајали смо на сред мојковачког трга и расправљали нешто око неког глагола. У том тренутку приђе нам Војо Журић, касније сам сазнао да је био секретар бироа ћелија КПЈ у Мојковцу, и каже ми: „Милошу питај твога Жабара да ли зна да је Немачка јутрос напала СССР и ако зна нека ти каже ко ће побиједити.“ Ђовани није разумео шта га Војо пита те му објасних. Ђовани поцрвене па каже да му саопштим да зна за напад Немачке на СССР и да ће побиједити Немачка и Италија. Кад то рекох Воју, он се накомстреша па повика: „Јок вала, јок, ви никада нећете побиједити већ ће вас Црвена армија уништити још ове године.“

И Војо и Ђовани су захтевали да сваку реч преведем. Мени би непријатно, али сам обојицу ценио и волео те им смирено преведох све изговорене речи. Одједном Ђовани дрекну: „Ти комунисто бићка материно, ја тебе мацаре,“ па пође руком ка футроли пиштоља. Брзо зграбих Ђованија за руку и рекох му да Војо није комуниста (о чему додуше нисам имао појма). Објасних Ђованију да би Воја осветили његова браћа, те би Ђовани морао бити убијен. Он преста да откопчава пиштољ и нареди Воју да се одмах губи. Војо полако оде.

Све је то из непосредне близине посматрао мој стриц Вука Миликић, члан КПЈ од 1935. па ме позва да одмах дођем код њега. Извиних се Ђованију и дотрчах код стрица. Чим му приђох, стриц ме снажно стегну за надлактицу и полушапатом рече: „Слушај ти шпијуне италијански, што не прибаздиш кући но поваздан са овим жабаром и фашистом џемргаш италијански, убит ћу те ко пса ако те више видим са њиме или било којим Италијаном. Миликићи никада нијесу били шпијуни или сарадници окупатора, а ти оћеш да нам образ узмеш шпијунчино једна. Мрш кући, а ускоро ћемо виђет јеси ли шпијун или не. Мрш кући, мрш, мрш!“

Био сам шокиран. Не могу да поверујем да сам тако страшне речи чуо од мога вољеног стрица, па да не примети Ђовани, бризнух у плач. Почех да муцам: „Стрико драги, ја само учим италијански језик, ја никада не бих прихватио да будем нечији шпијун. Ђовани ни-

је фашиста већ изузетно добар, културан и поштен човек.“ Стриц ми одбруси: „Добар ти је окупатор, како окупатор може бити добар маггарче један, цабе учиш ту гимназију кад то не знаш. Нема доброг окупатора. Мрш кући.“ Уз плач и јецање потрчах кући.

Уплакан и осрамоћен, једва од јецања успех да испричам оцу шта ми је све рекао стриц Вука и шта он мисли о мени. Отац ми каже, да он, мој отац, у мене има пуно поверење, да зна да сам ја патриота и да ће са стрицом разговарати у вези мене. Он настави: „Ево доказаћу ти да имам неограничено поверење у тебе. Јутрос су ме звали Вукман Крушчић, Радоје Ђукић и Јово Шћепановић и рекли ми да ће једна група Бјелојевичана ускоро ићи у напад на Италијане. Ноћу ће изводити акције, а дању радити на имањима. Један од тих герилаца ћу бити ја, и ја сам то прихватио. Видиш колико ти вјерујем. Ја то нисам никоме рекао, а нећу ни твом стрицу Вуки.“ Загрлио сам оца и честитао му што је прихватио да се бори против окупатора. Рекох му да ћу му ја увек помоћи кад буде морао изводити акције у Бијелом Пољу или било где. Отац одмахну руком и каже да не може бити речи о мом учешћу у неким акцијама јер сам ја мали, без ратног искуства и најнужнијег војничког знања.

УСТАНАК

Током лета 1941. више сам размишљао о борбама Руса и Немаца, о нашем будућем устанку и герилским борбама које су оцу најавили Вукман, Јово и Радоје, него о одласку у Бијело Поље где бих завршио четврти разред гимназије и постао полуматурант. Схватио сам дедина објашњења да је рат страшна ствар у којем можеш лако изгубити главу или постати инвалид-богаљ. Схватио сам да кад једном поћеш у борбу-рат повратка више нема, а поготову нема предаје непријатељу јер мораш изабрати смрт пре него предају. Па ипак, после свих размишљања одлучих да пођем у рат. Велики је проблем био што се још нисам „опасао снагом“ тј. био сам још нејак, био сам дете. Други проблем је био што нисам имао пушку, а без пушке нисам имао шта да тражим у борбеним јединицама. Признајем да је на моју одлуку да идем у борбу пресудно утицала неодољива жеља да стрицу Вуки докажем да нисам шпијун ни изрод породице Миликић, а затим заиста велико осећање патриотизма и жеља да сперем љагу са нашег образа због капитулације у априлу 1941. Желео сам да помогнем Русима као и то да се не враћам код ујака у Бијело Поље. Из тих разлога чекао сам дан да пођем у борбу.

Други дан по Петровдану тј. 14. јула 1941. пред вече, запущаше пушке у Мојковцу. Што је мрак био јачи, појачавала се и пуцњава у Мојковцу. Она је трајала целу ноћ и ја сам два пута покушавао да стрчим до Мојковца и узмем било каквог учешћа у борби, али ме мајка оба пута спречила. Ујутро око 9-10 сати појави се пожар на кући мога кума Спасоја Журића, тј. на италијанској „касарни“. Отрчах до Мојковца иако је још трајала пуцњава и умешах се међу устанике, односно наше сељаке из околине Мојковца. Ускоро почеше да падају изгорели угарци од кровне конструкције у собе из којих су Италијани давали отпор. Тог тренутка појави се бела застава, а за њом Ђовани са пушком чији је кундак окренут напред. Био је рањен и умазан крвљу, гарав по лицу и исцрпљен. За њим изађоше остали Италијани. Устаници међу којима је командир вода био стриц Вука навалише те им узеше пушке, а неки скидоше капе и блузе. Било ми је жао Ђованија, али му нисам хтио прићи јер је пуцао на мој народ.

Моју пажњу привуче долазак Милеве Шћепановић са неким Подбишћанима, међу којима се издвајао мали чичица, погурен и скоро без врата, којем су се сви обраћали са великим поштовањем. Био је то Моша Пијаде, члан ЦК КПЈ. Он приђе устаницима и забрани да се Италијани воде у Батов Луг и ликвидирају, нареди да им се врате капе и све одузете ствари сем оружја.

Гледам да нађем било шта од ватреног оружја али узалуд. Оружје је подељено члановима КПЈ и СКОЈ-а што сам тек касније сазнао. Свакако ја бих од неколико стотина устаника био последњи којем би руководство дало оружје. Изненада у гаражи угледах један италијански бајонет па га зграбих и почех да чистим. Кад га добро очистих закачих га за доста чврст каиш од панталона. Чујем да сви иду на Бојну њиву где је зборно место одакле ће се поћи у даље акције. Неко пронесе глас да се руска падобранска дивизија искрцала на Ђемовско Поље и ослободила Подгорицу. Сви се радујемо и кличемо Русима и Стаљину. Са гомилом идем ка Бојној њиви и гледам да нађем стрица Вуку, да му покажем којој страни припадам, али њега не могу да пронађем.

Кад стигосмо на врх угледах стрица и прођох испред њега али се он прави да ме не види. Заиста, у оној гунгули од око 200 људи тешко је било некога пронаћи. Тамо је било устаника-герилаца, припадника „Ударних група“ које је добро организовала КПЈ, затим сељака свих узраста од 18-50 година, већина подофицира, официра и чиновника Краљевине Југославије. Неки официри су носили епо-

лете и чудили се како они нису командири водова већ шумар Љубомир-Љубо Бакоч и земљорадници Вука Миликић и Миро Крушчић. Они су били командири герилских група па су приливом огромног броја сељака постали командири водова, чиме је КПЈ остварила своју доминацију и контролу над устаничком масом.

РАТ НИЈЕ ЗА ДЕЦУ

Горе на Бојној њиви окупило се руководство устанка и прављају куда који вод да иде. Оно се мало издвојило из гомиле бораца, а међу њима је стриц Вука. Преместих мало напред мој бајонет и пођох ка њима да ме види стриц и да се некако „легализујем“ и код осталих руководилаца: Рифата Бурџовића-Трша, Вукосава Бошковића, Љубомира Бакоча, Мира Крушчића. Стриц Вука се нешто дошаптава са Љубом Бакочем. Кад им приђох ближе, Љубо повика: „Ти мали да идеш кући јер немаш пушке, а ваљда и сам знаш да рат није за децу. Према томе трк кући.“ Одговорих: „И деца желе да бране отаџбину, ја ћу пушку отети од непријатеља и желим да се борим за слободу.“ Миро Крушчић ме прекиде и веома, веома, озбиљно добаци: „Милошу, иди ти и пронађи Мусолинија, па га тим бајонетом распори ка' Милош Мурата на Косову, зграби једну пушку и са пушком ћемо те примити у колону па ратуј.“

На ове Мирове, громогласно изговорене речи сви прснуше у смех, а ја се још више застиђех и убрзах корак ка Мојковцу. Одмах затим Миро повика: „Милошу, немој се удаљават од куће јер ћеш са тим бајонетом, војничком снагом и искуством бити у нашој резерви. Ако затреба ти удари на фашизам са бока. Тешко фашизму од тебе, има да изазовеш дар-мар код њега.“ Опет се сви смеју и гледају за мном. Изненада постадох центар пажње и предмет завитлавања, јер још нисам имао пуних 14 година, а хоћу без пушке у рат.

Веома потрешен и разочаран наставих да трчим ка Мојковцу на путу ка кући. Миру нисам замерао на шале изречене на моје наоружање, снагу и војничко знање. На улазу у Мојковац наиђох на стрину Милеву, Вукину жену коју сам много волео. Она је била члан КПЈ и остала по задатку у Мојковцу. Много ми се обрадова и пита ме где сам то био. Објасних јој да се за мене рат завршио, јер ме истераше из устаничке војске пошто немам пушку, и то упркос чињеници што желим да се борим против окупатора. Она стаде па каже: „Ајде ти са мном ја ћу ти дати неку Мићову крачицу, додуше неисправну и без муниције. Ти никоме не кажуј да је без

муниције и неисправна и не дај е из руку. Сви ће мислити да је исправна и ти је носи док не заплијениш себи пушку. Мићу реци да сам ти је ја дала и да не прича да је неисправна. Мићо није хтио да је носи јер има добру исправну ловачку пушку и 20 фишека.“ Одједном постадох срећан и почех да љубим стрину у знојаву руку и образ. Киштим од узбуђења и среће.

На атули тавана нађосмо ту пушкицу која беше прашњава и понегде доста зарђала. Стрина донесе гаса и неку крпу те је добро очистисмо. Извадисмо мој каиш из панталона и стависмо га по мојој мери на пушку. Она ми објасни да у пушци има три неупотребива метка. Заиста, два од та три метка су већ била „испуцавана“ али су им каписле биле неисправне па нису опалили. Трећи није био испуцаван али му је каписла била неисправна услед дугогодишњег стајања у земљи негде на Бојној њиви, Развршју или Меденом гувну, где се водила Мојковачка битка јануара 1916. Било би право чудо ако би тај метак опалио, али упркос великој сумњи у његову неисправност ја сам га третирао као исправног. Извлакач пушке је био поломљен, па га нико у Мојковцу није могао и знао поправити. За оне који не знају „борбену исправност“ моје пушке она је после чишћења добро изгледала и уливала поштовање као и свака друга стара аустријска прекраћена пушка.

На онај конопчић од пушке којим сам, уместо каиша, везао панталоне обесих бајонет од италијанске пушке да бих изгледао што страшнији војник и ратник. Пре него пођох за устаницима, стрина Милева ми рече да је видела један италијански шлем код куће Ђока пекара (Илића), па би га можда могао турити на главу. Шлем је био толико велики да није пратио окретање моје главе, већ је увек стајао право. Стрина притегну поставу шлема и он постаде послушан те се окретао заједно са мојом главом. Стрина се изненада зацелу од смеха. Питам је зашто се смеје, а она ме обиђе са лева на десно па вели да би она бачила тај шлем јер ћу боље изгледати без њега. „Много си бре Милошу мали за шлем, бачи га ако мене питаш.“ То не прихватих и захвалих јој се па потрчах горе ка Улошевини и Бојној њиви. Стрина повика: „Па куда трчиш кад не знаш где су герилци пошли.“ Она ми објасни да једни иду ка Шаховићима, а други низ Равну Ријеку да разоружају жандаре на Потрку и продуже ка Бијелом Пољу.

Трчао сам „правим курсем“ да бих што пре стигао колону која је ишла ка Равној Ријеци. На том путу сам знао све оријентире јер сам њиме често путовао протекле три године идући у Бјелопољску

гимназију. На Роговом кршу не надох никога и озбиљно се забринух. Један дечак ми рече да су герилци отишли малочас ка Равној Ријеци. Устанике сам стигао код жандармеријске станице Потрк. Све су то познати људи из Мојковца и околине. Исти људи који су се смејали пошалицама Мира Крушчића на мој рачун горе на Бојној њиви.

Сада је на челу устаника био Вукосав Бошковић, члан Облачног комитета КПЈ, који пође са једном групом устаника ка станици испред које је седео жандарм са пушком. Кад приђосмо близу Вукосав рече да сви застанемо, а он пође са Блажом Маријановићем, Радомиром Ракочевићем и још пар бораца и рече жандару да се не узбуђује и не пуца јер је испред њега силна устаничка војска. Жандар устаде и Вукосав му узе пушку, а затим уђе са Блажом и пратњом у „касарну.“ Ми смо седели и мислили да може доћи до пуцњаве, али жандарима није пало на памет да пружају било какав отпор. Наста весеље и шале на рачун Блажа Маријановића који се на улазу у зграду уплекао испред Вукосава и муцајући повикао: „Ца, цандари, у име, име, име Црвене армије положите оружје“. Вукосав му замера што га је претекао, а посебно га је задиркивао што разоружава жандаре у име Црвене армије. Блажо се брани како би он био бржи од Вукосава ако жандари потегну пушке, а за Црвену армију вели да се ње жандари највише боје па је хтио да их препадне. Сви се смејемо али и завидимо храбрости Блажа Маријановића и Вукосава Бошковића. Срећни смо да није било пуцњаве пошто су жандари наши људи.

Док се ми шалимо и веселимо наша група стално нараста са нама непознатим лицима. Неки новајлије јашу, а неки воде коње, али су сви коњи са самарима. Вукосав устаде па гледа у новодошлице. Накостреши се па повика: „Куда јездите са тим кљусадима јунаци.“ Један сељак који вођаше два коња му одговори: „Нијесам сигуран да смо јунаци, али пошто видим да се у овој гунгули нешто питаш, поштено ти кажем да сам са кљусадима кренуо и намерачио на онај велики турски дућан у центру Бијелог Поља, онај дућан Музуровића у којем има брдо свакојаке робе, па да ођенем ону моју сиротињу у кући која иде боса и гологуза.“ Неки се смеју, али Вукосав врисну: „Сви са тим кљусадима правац кућа, иначе ћемо вас одмах стрељати ако било коме шта опљачкате. Оставите коње, узмите пушке и за нама да се боримо против окупатора који нам је окупирао земљу и узео слободу. Ми идемо да се боримо за народ, а ви фукаре једне да пљачкате. Кога уфатимо да узме шибицу убићемо га ко пса. Губите ми се са очију одмах.“

Сви који су водили коње окренуше се и брзо одоше. Вукосав

се тада обрати нама и запрети да ће лоше проћи онај који било шта опљачка. Он, више за себе рече: „Идем да о овој појави разговарам са Тршом.“ Приђох му и упитих га да ли могу и ја са њиме код Трша. Вукосав-Којо ме одмери од главе до пете па вели: „Можеш Милошу, ето и ти тако мали зграбио пушку па у револуционаре.“ Пођосмо и Којо ми прича да је ову велику ослободилачку борбу организовала КПЈ да истера окупатора и створи нови праведнији друштвени поредак, поредак праведнији од монархије. Поредак у којем неће бити богаташа и лопова који живе од туђег рада.

Дакле, тући ћемо се против окупатора и домаће буржоазије. Биће то тешко али ми сада имамо шансу да радници и сељаци освоје власт и успоставе тај нови, праведнији друштвени поредак као што су га Руси код себе успоставили. Он вели да ћу бити брзо примљен у СКОЈ ако будем поштен, дисциплинован, храбар, пожртвован, дружељубив, једном речју ако у свему будем примеран и храбар омладинац. Обећа ми, да ће ме кад мало порастем, примити у КПЈ, а то је највећа част за сваког грађанина и патриоту. Стигосмо до врха Бојишта. Погледом тражим кућу школског друга Ђура Ђуровића. Желио бих да се поздравим са његовим оцем који ме је пре пола године примао на „квартир“ кад сам био побегао од ујака.

Којо предложи да се мало одморимо јер беше угрејало сунце, а ми у ратној опреми већ се дуго пењемо уз брдо. Гледа ме Којо па вели да му је драго што сам пошао у борбу иако сувише мали. Каже да он има поверења у мене, да ћу сва искушења рата добро поднети и дочекати победу револуције и победу над окупатором. Не скидам шлем са главе па се Којо загледа у њега. Закикота се и рече да треба са шлема да изгребем италијански грб. Кад скинух шлем он каже: „Милошу, боље изгледаш без шлема, бачи га низ ову страну.“ Без много размишљања зафрљачих шлем и он се откотрља доле ка џади и Љубовићи. Којо повика: „Ево неке симболике, котрља се и пада у дубодолину шлем, котрља се и пада, пада разумијеш и фашизам. Готов је мој Милошу.“ Он мало застаде па каже: „Ма то Милошу је много дугачко, зваћемо те Мидо, то је краће и лепше. Ето, и ти мене не зовеш Вукосаве него Којо.“ Прихватих ново име-надимак Мидо. Од тада до данас ме сви зову Мидо.

У нападу на Бијело Поље био сам у групи устаника која је нападала на Горњу Малу (Махалу), добро заклоњена од италијанске пушчане и митраљеске ватре из гимназије. Ипак куршуми су пролетали изнад наших глава и застрашујуће звиждали. Осећао сам изванредан страх али сам са устаницима хрлио напред ка згради из

које су Италијани давали отпор. Скоро неочекивано се нађосмо до самог дворишта гимназије. Био сам необично срећан и узбуђен када угледах белу заставу коју Италијани опрезно истакосе на прозор. Ето окупаторски војници капитулирају ту у мојој гимназији, па устаници јурнуше да што пре упадну њу. Један човек зауставља борце и прети како ће неко да одговара што разоружавамо Италијане кад је директива ПК КПЈ да се градови не узимају. Неки га шаљу у материну, неки називају издајником и саботером, а неки занемарују његову кукњаву. Већина устаника претражује учионице, преуређене за спаваће собе и канцеларије. Они траже пушке и муницију, опрему и ко зна шта.

Утрчах у учионицу трећег разреда. Сео сам на неки сандук и покушавао да се опустим. Сетих се како сам се презнојавао одговарајући на питања професора из разних предмета и био мањи од маковог зрна. Сетих се како смо сви са тугом напустили учионице и двориште гимназије које смо били припремили за одбрану, али до „одбране“ није дошло већ је окупатор дочекан од шачице сепаратиста са цвећем. Био сам горд и поносан што сам сад на истом месту, са пушком и наоружаним народом који је тога окупатора натерао на предају. Осећам да сам постао прави војник и да сам за два-три дана у устанку „одрастао“ те више нисам преплашено ђаче. Поносан сам на нашу борбу и себе лично.

Један устаник ме позва да претражимо италијански магацин у гимназији. Све су ствари однешене сем једне потпуно нове мале униформе (шињел, блуза, панталоне, капа, гете и мале цокуле). Очигледно да је неко заборавио да то однесе. Он каже: „Ово је Мусолини кројио за тебе тако малог, спакуј то и носи.“ Тако се униформисах, па сам и са те стране постао прави војник. Од тада па током целог рата имао сам веома уредну војничку униформу и она је доприносила да ме сви доживљавају као правог војника.

Поново седох на онај сандук и у мислима се вратих на пролетошње часове у овој учионици. Крај сандука угледах празне фишеклије. Напуних их папиром и закачих за гатњик-конопчић, па се опет сетих пропитивања у овој учионици. Из тих мисли, ме трже нечија снажна, рекао бих позната рука, која ме продрмуса. Чух познати глас мога директора и професора математике Милоја Добрашиновића. Он виче: „Па то си ти Милошу Миликићу, још са пушком према твојој висини. Соколе мој, много ми је мило да си стасао да будеш међу великим људима-устаницима и борцима за слободу а не да си међу својим вршњацима који додуше нису стасали

за пушку. Има ли још мојковачких гимназијалаца међу устаницима? Је ли те било страх док су Италијани бесомучно пуцали на нас?"

Изненађен и много обрадован сусретом са уваженим директором, професором и изузетно добрим човеком Милојем Добрашиновићем нисам знао шта да кажем. Осетих се као на часу пропитивања из математике па погледах Милоја у очи са пуно тоpline и уз осмех, слегох раменима. Милоје то примети па ме загрли и каже: „Немој да се збуњујеш, ми смо од сада блиски и искрени ратни другови. У граду има доста мојих ђака, али ти си најмлађи са пушком у руци. То ме чини срећним. Чувај се, па наиђи доље до Начелства да мало попричамо. Дођи.“ Он се окрену и оде. Први пут се у згради ове гимназије осећам потпуно срећним, први пут осећам неку радост, топлину, величину. У ушима ми одзвањају Милојеве речи: „Ми смо од сада блиски и искрени ратни другови.“ Закључих да сам уистину нагло постао зрео и одрастао „друг“.

Пођох за Милојем ка центру града у којем се сакупило на хиљаде људи, жена, деце, са којима су се измешали Италијани, тобоже заробљеници, уствари сви смо слободни. Срећем професора Бранка Радичевића који жури ка Среском начелству, али се заустави чим ме угледа. Радује се Бранко што сам са пушком и међу устаницима. Грли ме. И он ме пита има ли мојковачких гимназијалаца међу устаницима. Срећем другове из разреда као и оне из виших разреда: Гошу Добрашиновића и Мила Поповића, познате одликаше и талентоване ученике, затим дугајлију Миломира Ђаловића, Цветка Рудића, Стева Чубровића, Цавида Ламежевића, Ђура Ђуровића, плавооког лепотана Мома Крговића - Брена, и још неке. Грлимо се и радујемо победи над италијанским окупатором.

Људи су се окретали за мном, ваљда зато што сам имао нешто преко 13,5 година, био много мали, а носио пушку, бајонет, фишеклије, а јако озбиљан, подигнуте главе оштро газио истим оним улицама којима сам носио фуруне и трчао да не закасим на час у гимназији. Размишљам како се за час време и мој живот из темеља променише. Идући ка Среском начелству приметих групу Пољана, а међу њима и мог оца Вујицу. Грлимо се и ја му испричах шта ми се све десило од растанка, када је он отишао у заседу на Врлоступу 12. јула, а ја за Мојковац да бих стрицу Вуки доказао да сам патриота. Њему је стрица Милева испричала како ме је наоружала, не улазећи у детаље око исправности пушке те је отац мислио да она може да пуца. Рекох му да стрица нисам видио од Бојне њиве. Сада смо опет отац и ја били са нашим Пољанима од којих је формиран устанички батаљон.

После жестоке италијанске офанзиве на слободну територију и разбијања - расформирања устаничких јединица па и Пољског батаљона, Италијани су успели да пронађу наше људе и формирају наоружане групе за „чување“ мостова, уствари за борбу против устаника-партизана. Италијани су те „чуваре“ и назвали адекватним називом: „Антикомунистичка милиција.“ Наравно то је био назив за унутрашњу употребу ради правдања издатог оружја, муниције, хране и новца, а пред народом су те људе називали „Крилаши“, што ће рећи црногорски жандари или милиционари, затим четници-Југословенска војска у отаџбини итд., јер народ не би прихватио оружане формације које је основао окупатор.

Убиством првих „чувара мостова“, затим неких шпијуна и италијанских сарадника, код нас је отпочело међусобно убијање Срба (Црногораца). То је нарочито дошло до изражаја у јануару 1942. када су под окриљем Италијана у Васојевићима формиране четничке јединице - уствари Антикомунистичка милиција. Италијани су такве јединице формирали или свесрдно помогли њихово формирање, око, и у свим градовима, Црне Горе и Санџака. Дакле, Крилаши, Зеленаши и монархисти-четници су створили антикомунистички блок под окриљем окупатора, чија су наређења морали ревносно извршавати.

На сеоским подручјима масовно се формирају партизанске народно-ослободилачке јединице. Одмах је било јасно да се на једној страни налази комунистички, антимонархистички и антифашистички, партизански покрет, а на другој страни првенствено антикомунистички, антимуслимански, а затим и монархистички-четнички покрет. Партизански покрет је био за безкомпромисну борбу против окупатора и његових сарадника, за нову праведнију власт радника и сељака, тј. власт под руководством комуниста. Четнички покрет је био за немилосрдну борбу против комуниста као главног непријатеља монархије, па макар и уз непосредну сарадњу и стављање под команду окупатора који се такође бори против комуниста. Тако су се окупатор и четници нашли у истом табору и са потпуно истим циљем - уништење комуниста, односно свих антифашиста-партизана.

У таквој ситуацији је завладало право лудило од мржње између партизана и четника, између комуниста и антикомуниста. Компромиса није могло бити нити су напори разумних људи да се постигне помирење уродили плодом. Напротив, и једни и други су протагонисте помирења у својим редовима одмах и без милости ликвидирали као издајнике. Зато је настао прави покољ и крвави грађански рат у условима окупације. И једна и друга страна су окупатора стављала у

други план пошто је превлађивало мишљење да ће Силе осовине изгубити рат и да ће на власт доћи онај ко буде имао јаче оружане снаге. Наш народ је тако изложен страховитој подели и увучен у бра-тоубилачки рат. Завадили су се родитељи и деца, рођена браћа, ком-шије и пријатељи. У сваком грађанском рату су обе стране „у пра-ву“, али зато страда недужни народ. Један од противника је морао бити потпуно уништен а други „славни победник.“

Под крај 1941. тачније 14. октобра, партизани из општине По-ља су формирали „Пољски партизански батаљон“. У том строју сам се са оном неисправном пушчицом нашао и ја и положио партизан-ску заклетву. У истом строју је био и мој отац Вујица, док је стриц Вука био у Санџаку, јер је Мојковац припадао срезу Бијело Поље, а Поља срезу Колашин. Наша заклетва је била без помињања бога.

Заклињали смо се у своју част и част свога народа и на вер-ност отаџбини. Заклели смо се да ћемо се борити до ко-начне победе и ослобођења домовине. Револуција није по-мињана нити борба за „пра-веднији“ друштвени поредак. Наша ознака је била црвена петокрака испод које је била српско-црногорска тробојка, црвено-плаво-бело.

Захваљујући знању ли-марског заната успео сам да направим извлакач за моју пу-шку, тако да сам могао изву-ћи испуцани метак. Нигде ни-сам могао пронаћи исправан метак за моју пушку, па сам покушао да поправим старе метке, али за то нисам имао алата те сам морао држати не-исправне метке у пушчици.

Тако дође време за прву оружану акцију тј. паљење моста на Рибаревини. Било је то 20. октобра 1941, недељу дана после полага-ња заклетве. За то време сви ми који нисмо служили војску имали смо наставу из тактике и увежбавали борбене радње. Обуку са нама су изводили официри и подофицири краљевске војске и још неки вој-

Полагање партизанске заклетве батаљона „Алекса Билас“ 14.10.1941. у Пољима. Са лева Ненад Ракочевић командант, Јагош Рабреновић, заменик команданта и Јагош Ракочевић командир чете

ни стручњаци. Деветнаестог октобра одабраше „добровољце“ за акцију на Рибаревинама. Побуних се што и мене не регистроваше као добровољца јер сам жарко желео да идем у акцију. Буни се још пуно бораца али узалуд. Оставише нас, који нисмо чланови КПЈ или СКОЈ-а. Оставише и оне без пушака, тако да нас је из чете било око 10 бораца. Негадовали смо и грдили руководиоце али без резултата. Отац је отишао у акцију и имао специјални задатак. Њему као бјелопољском зету су дали задатак да изврши извиђање моста на Рибаревинама, посебно распоред обезбеђења и поднесе извештај.

Отац је при пролазу поред моста и у разговору са чуварима моста који су га зауставили и поверовали у причу да иде у тазбину, уочио распоред чувара, бројно стање и наоружање. Све је то саопштио команди и био похваљен за успешно обављен задатак. Ипак паљење моста није успело јер су од рушаличке опреме имали два-три цапина, две канте гаса и пар секира. Мост није хтио да гори иако је био присутан нафтом те су се партизани вратили необављеног посла. Убијено је неколико чувара моста, а један заробљен и стрељан.

Постиђен што сам изостављен из акције, одлучих да време док се другови врате из акције искористим за стицање војног знања. Међу изостављеним-читај неповерљивим, био је и један подофицир избеглица са Косова, учесник Априлског рата. Мислим да се презивао Ристић. Он ми је изашао у сусрет и практично показао радње са пушком, лежање иза заклона, пребацивање, хватање и избор заклона, стражарска служба, разоружавање непријатеља итд. Тај човек ме је заволео. Причао је о зверствима Шиптара над Црногорцима и Србима на Косову и Метохији. Убрзо је нестао јер није могао да прихвати неповерење од комуниста - комесара и командира.

Ускоро дође наређење да се мост на Рибаревинама има по сваку цену порушити и онемогућити пролаз италијанских возила из Бијелог Поља за Беране. Опет поче прича о добровољцима те ја дигох галаму: „Какви добровољци, добровољци су они који се сами јаве за акцију, а не које ви одредите. Ја сам добровољац, а ви ме остављате са оним што немају пушку.“ Позва ме руководиоца акције Саво Брковић, иначе члан ПК КПЈ за Црну Гору, и доста нервозно ме упита шта ја то гунђам и харангирам. Објасних му због чега се буним и он се сложи да идем у акцију. Прими и још неке који су били без пушака.

Био сам те ноћи, у првој акцији, узбуђен, а мучи ме чињеница да сам код пушке, без пушке. Партизани су са неколико праваца пришли мосту, убили неколико „чувара“ и солидно порушили и запалили мост. Мост је био онеспособљен за саобраћај на дужи пери-

од. На нас је дејствовала италијанска артиљерија из Бијелог Поља. Из неколико топова гађали су мост, али су гранате експлодирале по околним брдима, а неке су падале у Лим подаље од моста.

Кад су прве гранате експлодирале било ме је страх. Страх је било и друге борце и они би га одгонили псовкама, арлауцима и повицима „ожежи жабару, ништа нам не можеш“. Други су само ћутали и тако савладавали страх. Када би се срели сви би се правили да нас није страх. Додуше прикрити страх није лако јер се неки људи лако одају. Један друг је био уз мене и дрхтао је тобоже од хладноће. Приметио сам да и ја дрхтим, али само од оног тренутка када је почела да грми артиљерија.

Враћали смо се срећни у „базу“ у Мојковац и Поља. Неко из Равне Ријеке сачека нашу колону и руководиоцу Саву Брковићу рече да је нагомилана велика количина грађе на Слијепач мосту, намењена окупатору. Брковић одмах упути колону на Слијепач мост да ту грађу запали. Међутим, грађу је чувало неколико „чувара мостова“, што се није знало. На челу колоне - гомиле која је ишла без икаквог борбеног поретка био је Алекса-Бећо Ђилас. На опомену неких Подбишћана да се мосту приђе у борбеном поретку јер га вероватно чувају, Бећо је рекао да они не смију да се живи чују и мирно наставио ка мосту.

Одмах иза тога опалиле су две-три пушке и Бећо је смртно рањен. Ми у средини колоне нисмо знали шта се догађа али ускоро са свих брда сељаци осуше паљбу по нама. Звижде меци и ми мислимо да смо упали у заседу. Настала је паника па су они што су покушали да изнесу Бећа, оставили га и повукли се ка Бојној њиви. Бежао сам са Десом Балтић и осталим и пењао се уз брда да бих изашао из опасне зоне. Од великог успеха доживесмо неуспех. Трагично делује сазнање да на нас пуцају наше комшије Ракићани, Равноречани, Лепенчани. У обе акције на Рибаревинама ми смо убијали наше људе и од њих су рањени Вукман Крушчић, Милорад Бакоч и још два-три друга. Њих нису ранили италијански куршуми већ куршуми из пушака наших људи. То је поражавајуће, ми гинемо један од другог, а Италијани су сви живи и здрави.

Нисам могао да заспим кад смо стигли у базу. Остависмо Бећа којег ће „чувари мостова“ однети и предати Италијанима у Бијело Поље као доказ своје лојалности окупатору. Бећо Ђилас је био пример јунаштва од устанка па до Слијепач моста. Погинуо је без потребе и доста наивно. Погрешио је у процени „чувара мостова“ који су примили италијанско оружје и за паре одлучили да убијају своје комшије-партизане.

Те 1941. године учествовао сам у неколико борби и стекао ратно искуство које се не може постићи наставом и теорном обуком. Стекао сам самопоуздање и вештину. Упркос свему томе два пута сам истериван из борбене јединице. Први случај сам већ описао, а други се десио 16. новембра, тј. два дана уочи мог четрнаестог рођендана. Тога дана ми је водник Бјелојевићког вода, мога вода, Вуксан Маријановић наредио да без поговора идем кући. На мојој страни је био скоро сваки борац и политички комесар чете Јово Шћепановић, али узалуд. Водник се разгаламио, иако је био врло миран човек. Он виче како не може имати поверења у мене као стражара, како нисам способан за борбу прса у прса, како нисам служио војску. Тврди да ћу заспати на стражи и да ће неко поклати цео вод и мене док спавам, да ће ме неко удавити једном руком ако дође до хватања за гуше и да он неће то да дозволи. Онда поче, мало смиренијим гласом, да тврди како мене за борбу не везују идеје и патриотизам већ војнички казан, те да ћу се код прве мало теже кризе предати непријатељу и под батинама испричати све о сваком борцу у воду. Ја не знам шта да радим. Запањен сам причом водника.

Неки повикаше да то није истина, а ја остадох без икакве идеје да се браним и одговорим воднику на клевете, посебно на глупости око „казана“ и моје идејности. Свакоме је јасно да сам имао много лакших начина да до хране дођем и да храну не зарађујем ризикујући живот и борећи се против јаког непријатеља. Ипак ја бих му жестоко одговорио, али ми отац нареди да одмах идем кући. Водник се окуражи и отера ме из вода, уз гласне коментаре: „Није рат за ђецу. Па он је дијете, управо макања, а оће да ратује против правих војника. То не може, иди кући и бар мало порасте, па онда ратуј“.

Потпуно осрамоћен и психички сатрвен, пођох кући. Од куће угледах Вукмана Крушчића како иде према мосту на Тари. Одлучих да трчим за њим и уложим жалбу као руководиоцу устанка у Колашинском крају под чију јурисдикцију подпадају батаљони из целог среза. Стигох га недалеко од моста на Тари и куће Трифуна Мишнића. Он се обрадова и вели да је добро што ћемо заједно отићи у подбиску школу где ће се Милован Ђилас поздравити са партизанима из Бјелојевића и Подбишћа, јер се налази на пропутовању за Врховни партизански штаб у Ужицама.

Бризнух у плач и испричах како ме водник срамотно истерао из партизана. Вукман ме теши и каже да се не секирам јер ће он то заувек средити са водником и наредити му да ме никад више не узнемирава. Пита ме да ли сам скојевац, јер би по оном што је чуо о мени требало да ме учлане. Рекох му да нисам скојевац али да дајем све од себе да будем примеран, па ми се оте и рекох: „Па, друже Вукмане, прича да ћу заспати на стражи је глупост, ја од глог страха не бих смио заспат на стражи“. Вукман се грохотом насмеја и рече: „Е ни ја образа ми“. Настависмо причу о његовом рањавању на Рибаревинама и како му та рана није зарасла већ још увек рамље и носи штап.

Пита ме Вукман о воднику и ја му кажем да је веома поштен човек, храбар и увек на челу вода, сналажљив и предузимљив у борби, али кад је реч о мени потпуно је на криво насађен. „Поштен си ти момак Милошу, нико тебе из вода не може отерати.“ У томе разговору се нађосмо на мосту. На средини моста се сретосмо са Милованом Анђелићем познатим комунистом, народним послаником и народним учитељем. Анђелић нас загледа, окрену главу и хтеде да нас прође, али га Вукман заустави. Стајући испред Милована, Вукман га упита: „Јеси ли Миловане ревидирао свој став, ми чекамо одговор“. Милован се одбрецну: „Ревидирајте ви ваш став, ја мој нећу“ и пође. Огорчен, Вукман му подвикну: „Е кад је тако, стари издајниче, нећеш више живети ни пола сата“.

Био сам згранут овом сценом јер сам много поштовао Анђелића, мислио да је он водећи комуниста, а Вукман га назва издајником. Зато рекох Вукману да сам запрепашћен оваквим разговором. Вукман очигледно љут ми тврди да је Милован главна кочница развоја ове величанствене борбе нашег народа против окупатора. Он је иако глуми комунисту, главни непријатељ комуниста, што прикрива црвеном машном и демагогијом о преурањеном устанку, која за народ приоња. Знај да сад иде код Марије Мињевић, где му Италијани из Колашина и банда око Љуба Минића шаљу неке италијанске новине и поруке. Баш због ранијих заслуга и угледа у народу, давао сам му шансу у име партије да нам приђе, али си чуо шта рече. Вукман настави: „Знаш, он је већ осуђен на смрт преко нашег Билтена, али си чуо шта ми одговори“. Рекох да сам чуо, али заиста нисам разумео.

Вукман ми објасни да је Анђелић покренуо неко помирење између партизана и Италијана, те би у Црној Гори завладао мир, а он постао главни миротворац. „Е то нећемо дозволити“, рече ми

Вукман. У том разговору стигосмо пред основну школу у Подбишћу. Испред школе се окупио наш Бјелојевићки вод. Водник Вуксан Маријановић и Јово Шћепановић пођоше ка Вукману и мени. Чим ме виђе са Вукманом, водник се наоблачи. Вукман му подвикну: „Вуксане Маријановићу, имаш ли ти вод у приватном власништву и своју личну војску или ти је дата команда над народним партизанским водом“. Иако врло хладнокрван водник се збуни па вели: „Друже Вукмане немам приватну војску али“.

Вукман га прекиде: „Знаш да немаш приватни вод, а понашаш се као да га имаш и тераш из вода Милоша Миликића, са којим правом, Вуксане? Заборављаш да је он добар и врло поуздан борац који ће по мом наређењу остати у воду а да га ти више никада не истерујеш. Је ли ти то јасно водниче?“ Ваљда изнервиран понашањем Милована Анђелића и мојим случајем, Вукман се не рукова са њима, већ пође ка канцеларији у којој се налазио Милован Ђилас. Тако остадох у воду, у партизанима, али ћу тога 16. новембра 1941. доживети још један стрес.

ПРЕСТАНАК КРВНЕ ОСВЕТЕ СА ЂИЛАСИМА

Милован Ђилас којег сам пре овога видио пар пута изблиза док је пролазио преко нашег имања, био је толико омиљен код партизана мојковачког краја да смо били узбуђени при сваком сусрету са њим. Било је свима драго што је изразио жељу да се са нама Бјелојевићанима и Подбишћанима поздрави и поразговара. Рекоше нам да уђемо у велику учионицу у којој није било клупа. Наредише нам да Бјелојевићани стану са леве а Подбишћани са десне стране улаза. У међувремену је Вукман ушао у канцеларију школе и тамо разговарао са Милованом Ђиласом, Вуком Ковијанићем, Милевом Шћепановић, Милом Раковићем, Ђолем Ђорићем, Пауном Ђировићем и неким члановима КПЈ.

Из канцеларије изађе партизан и поименично позва тројицу истакнутих партизана који су отрчали на мост, пресрели Милована Анђелића и убили га. Ми чусмо пуцње пушака али нисмо знали о чему се ради. Наше сумње отклони Милован Ђилас који стаде на врата и повика: „Знате ли другови шта је ново, убијен је Милован Анђелић, убили га комунисти“. Неки повикаше: „Нека су, вазда им пуцала треба издајника убити јер је саботирао борбу и дезоријентисао Пољане“, други са мржњом: „Полокала је кучка што је давно заслужила“, трећи бледи и потиштени ништа не говоре, неки жале Мило-

вана али не протестују. Ђилас се врати у канцеларију, али одмах затим дође исти партизан и прозва још три борца који су добили задатак да одмах иду у кућу Марије Мињевић и убију Миловановог брата Ђукана Анђелића. Наравно, то ми обични борци тада нисмо знали. У просторији граја јер се Подбишћани и Бјелојевичани задиркују и шале, као да малопре није пала крв крај моста на Тари.

У тој граји, прилично узрујан приђе ми отац. Срећан и узбуђен, хтедох оцу да саопштим Вукманово наређење да остајем у воду. Отац ме прекиде и шапну ми: „Овај Милован Ђилас је Врховни командант партизана у Црној Гори, а као што знаш његовог стрица је убио Мијаило Миликић, те ће он сада убити мене. Ти одмах иди из учионице да не убије и тебе“. Подиђоше ме жмарци, али рекох оцу: „Нећу нигде да идем одавде, јер ако он покуша да убије тебе, убићу ја њега чим извади пиштољ. Зато ја одох на другу страну, код Подбишћана, да му будем са леђа“. Отац хтеде нешто да каже али командир чете командова: „Мирно“ и ја успех да станем код Подбишћана тачно на супрот оцу. У мојој глави лом и конфузија. Одлучан сам да браним оца и да заједно погинемо, али не знам кад и како да спречим Ђиласа да убије оца. Смислих да га у тренутку када стане испред оца и почне да вади пиштољ, ударим одпозади кундаком у потиљак. То морам извести муњевићу и снажно а онда видети шта ћемо радити-бежати или чекати судбину. Схватих да смрт није далеко од оца и мене. Врло сам нервозан и узбуђен.

Заређао Ђилас па се срдечно поздравља са Бјелојевичанима. Свакога познаје и са сваким се мало пошали. Кад дође до мог оца, ја сам био веома напрегнут али присебан. Ђилас мало стаде па му вели: „Друже тебе познајем али се не могу сетити имена“. Отац стаде мирно и одрецитова: „Друже Миловане, ја сам Вујица Радуна Миликића, партизан Бјелојевичког вода“. Ђилас добро одмери оца од шајкаче на којој је била дивна метална петокрака што сам је ја направио, па свечаним гласом рече: „Друже Вујица, вјеруј ми да ми је веома драго што те видим међу партизанима и што нијеси као ови моји рођаци Метешчани (Раденовићи) на супротној страни. Друже Вујица и другови, од данас, од овог тренутка нема више 'крви' између Ђиласа и Миликића“. Он снажно загрли мога оца а неки запљескаше. Неки питају шта то Ђидо рече, јер су почели да чаврљају док се Ђидо поздрављао и шалио са Бјелојевичанима. Сви смо били срећни, највише ја и отац, што се Ђилас овако разумно, витешки и мудро понео. Кад Ђилас дође до мене, приметих велики осмех на његовом лицу, али се врло озбиљно и војнички пред-

ставих. Он стави руку на моје раме и пита ме колико имам година, од кад сам у партизанима, колико имам школе. Његову руку нисам, као до тада осећао као непријатељску-крвничку од које бих се до малопре, у сну или на јави, најезио и страшно уплашио. Сада ми је та рука била драга као рука драгог друга и пријатеља.

Кад Ђидо изађе загрлих оца, па се окренух и повиках: „Људи па овај Ђидо је велики човек, велики ко Бјеласица. Ослободи ме вечне море од крвне освете. Промени ми живот из темеља. Хвала другу Ђиду задовољек“. Све се срећно по мене завршило тога 16. новембра 1941. али је смрт Милована Анђелића и такав начин обрачуна помутио моју радост.

Тако ми је 1941. година прошла у непрекидној борби против окупатора и његових плаћеника, али и за опстанак у воду, у партизанима. Био сам срећан и задовољан мада се нисам окупао од 10. октобра 1941. до краја фебруара 1942, као ни већина мојих другова. За то време веш нисам опрао нити пресвукао, а вашке се накотиле до те мере да их можеш руком ухватити. Следовање хране је било тако оскудно да смо били на ивици снаге и крајње исцрпљени. На дан смо добијали по парченце овсеног хлеба од непросијаног брашна, гучицу качамака или парченце мршаваг mesa.

Глад је скоро неподношљива мора, па човек треба да буде дубоко свестан својих задатака и светих циљева за које се бори, па да такву војску не напусти и као свака животиња пође у потрагу за храном да би преживео. Ипак, и глад се лакше подноси у друштву јер човек има неки понос и етику које га гоне да сачува достојанство и не појури за храном. Признајем да сам једном приликом, кад ми је стомак данима крчао од глади, бола и горчине, помислио да бих ту муку прекинуо кад бих отишао код ујака, наставио школовање и изучавање заната јер је код њих трпеза увек била богата. Брзо сам се стидео тог размишљања.

ГОДИНА 1942.

Друга ратна 1942. година, почела је у знаку општег и наглог успона НОП-а у мојковачком крају и суседним општинама изузев беранске. Позадина је била организована до савршенства, а скоро сви за пушку способни младићи и људи су пошли у партизанске јединице. Мајка је била у АФЖ-у (Антифашистички фронт жена) велики активиста. Молила ме је те сам јој израдио дивну плехану петокраку коју је пришила на шубару од зечје коже. Шубара јој је

лепо стајала, што је констатовао и комшија Иван Крушчић, иначе у души четник па је у вези њене лепе шубаре рекао: „Зоре, скидај шубару са петокраком јер кад дођу наши четници из Васојевића турит ћеш је под гузу“. Мајка би бранила петокраку, али је већ у марту морала да закопа и шубару и петокраку јер су четници из Васојевића, после жестоких борби са партизанима, на три дана окупирали Мојковац и околину. Противнападом смо уз обостране губитке, четнике разбили и протерали. Иза њих је остала пустош и страх.

РАЗОРУЖАЊЕ ВОДНИКА

На почетку 1942. године опет сам се сукобио са водником Маријановићем. Враћали смо се из једне акције на ракићанске и равноречке четнике у којој је водник негде сквасио обућу. Додуше, мокру обућу је имало још неколико бораца, па је настала јагма ко ће први своју обућу разместити код ватре. Ја сам имао веома солидне италијанске цокуле, које нису пропуштале воду. Редовно сам их мазао парчетом лоја које умало од глади, у неколико наврата, нисам појео иако је на њему било више ималина него лоја. Изувајући своју обућу водник ми нареди: „Ајде, мали, постави ми код ватре ове опанке, гете и чарапе да се осуше“. „Ајде изуј нас и постави нашу обућу крај ватре“, повика Милош Шћепановић, очигледно алудирајући на то да водник хоће да ме искористи као најамника.

То ме разљути, иако сам знао да се Милош шали, па са огорчењем погледах водника и рекох: „Уз сво поштовање твојих година и јунаштва, нећу да извршим ово твоје наређење. Нећу да ти размештам обућу но се дигни па је сам размести. Ја нисам твој најамник“. Мој десетар Милан Попадић се наљути па ми подвикну: „Ти мораш свако наређење водника извршити сем оних која су уперена против државе и наше борбе, јели ти то мали јасно?“ „Уопште ми није јасно и шта ти мешаш државу и НОБ са водниковим опанцима. Ти му их размести кад си тако добар“, одбрусих десетару Попадићу. Сви прснуше у смех, а водник устаде и поче да размешта своју обућу. Том приликом гурну обућу веома мирног и дивног момка Огњена Струњаша који се огласи молбом да му водник врати обућу где је била јер је први заузео место. Види водник да га чак и тако мирни борци као што је Огњен Струњаш не подржавају, па га послуша.

После овога, водник је искористио тренутак кад у воду нисмо били отац и ја па се борцима обратио отприлике овим речима: „Другови, зашто ме не подржите да ово дијете Вујчино оправимо кући. Подршка ми је потребна послје Вукманове интервенције. Схватите да ја не смијем заспат док је оно на стражи. Ево ја ви гарантујем да ћу га довече разоружат долазећи му са непријатељске стране. Довешћу га у вод држећи га за уво, а то може учинити и непријатељ и све нас овђе помрчит на гомилу, овђе у савардаку, овђе нас поклати ко шиљеж. Схватите оно је куражно кад је у друштву, а кад бидне само, укочиће се од страха и неће моћ ријеч изустит чим угледа непријатеља близу себе“.

Већина бораца се томе успротивила, али су водника подржали десетар Попадић као мој први претпостављени и друг „Културни“ којем је храброст била болна тачка. Они рекоше да су спремни да се кладе у по пет метака да ће водник успети да ме разоружа. Јово Шћепановић није био ту да спречи водника у покушају да ме разоружа. Вукота Шћепановић је пред свима рекао воднику да ће ноћас погинути ако покуша да ме разоружа. Пред свима је замолио водниковог брата Мирка Маријановића да га одврати од мојег разоружавања јер ћу га сигурно са пуним правом убити. Ни Мирко није могао одвратити водника од идеје да ме разоружа и обрука а затим истера из вода.

Био сам у ноћној смени на стражи према Бојној њиви, Меденом гувну и Ракити. Температура је била минус 25 степени. Гране на дрвећу пуцају од мраза. Ја за ту појаву нисам знао па сам се код првог и неколико следећих пуцњева добро уплашио. Кад прође пола сата схватио сам да то гране пуцају од мраза и наставио мирно да стражарим. По мом прорачуну прође и цео сат од кад сам на стражи. Сетих се да су меци у мојој пушки неисправни па зажалих што не узех пушку од оца јер ако непријатељ стварно наиђе, ја га не могу убити, не могу учинити „глас“ пуцањем, а вод је подалеко па не знам хоће ли чути моје дозивање и позивање непријатеља да стане или се преда. Почех да се презнојавам иако је тако ниска температура. Са тог стражарског места стражар није био у обавези да било кога зауставља ако наиђе са супротне стране, већ по својој процени пуца без опомене.

Време стражарења се одужило, а у воду је сат имао само Јово Шћепановић и према њему се стража смењивала. Одједном из правца непријатеља зачух лом гране и установих да тај пуцањ није од мраза. Одмах затим угледах крупног човека како се од букве до

букве пребацује ка мени. Подиђоше ме жмарци али се правим да га не видим. Видим да је сам али и да се вешто пребацује право ка мени. Пошто ми је пушка несигурна, одлучих да га пустим на пет корака и опалим у њега, па ако га убијем добро је, а ако га не убијем репетираћу пушку и он ће срећан што га први метак није убио постати кротак те ћу га разоружати.

Кад је водник био спреман да са три до пет метара скочи на мене, окренух пушку у његове груди и повукох ороз. Затварач гласно шкљоцну. Хитро репетирах пушку. Тог тренутка људина повика: „Не Милошу, не пуцај, ја сам твој водник Вуксан Маријановић, убићеш ме“. Огрија ме сунце кад водника познадох по гласу и фигури. Вриснух из свег гласа: „Баци пушку, какав водник он не би са те стране долазио. Баци пушку пуцај! Водник баци пушку и ја му наредих да стави руке за врат и окрене се на левокруг. Потом му командовах: „Три корака напред марш“, па зграбих његову пушку и убаших метак у цев. То му саопштих уз напомену да његови меци неће слагати и наредих му да одмах легне потрбушке. Тада му приђох са предње стране држећи уперену његову пушку у главу па се тако гледасмо пар секунди. Тада водник повика: „Мичи ми ту пушку испред носа опалиће те ћеш ми просут мозак ноћас, ја сам твој водник зар ме не познајеш.“ Викнух: „Какав водник идиоте, он ми је наредио да пуцам у сваког ко са те стране наиђе. Лежаћеш ту док не дође смена“. После пар секунди водник се из свега гласа продера: „Дежурни, дођи одмах убиће ме ова будала ноћас“.

Истог тренутка из савардака појурише ка нама другови из вода. На челу је био Милован Журић, а за њим мој отац, који није знао за водникову акцију. Кад стигоше код нас наста галама и смех, а водник хоће да устане. Командовах: „Лези убих те. Да ниси мрднуо одатле“. Људи се смеју и честитају ми, а неки моле да га пустим да устане. Ја не попуштам. Тада ми Никола Крушчић, као дежурни, нареди: „Стражар Миликић Мидо, пушку к нози!“. Макох пушку воднику изнад главе. Водник не тражи своју пушку. Зато извадих из моје два преостала метка, прислоних је уз букву и са његовом пушком наставих да стражарим. Ујутро ме водник поведе да нађемо „кресали“ метак. Брзо га нађох и дадох воднику. Он га пољуби и рече: „Тебе дугујем живот, чуват ћу те за успомену“. Од тада ми је водник давао своју пушку за обављање стражарске дужности, а ја бих вадио метке из моје и остављао му моју празну пушчицу.

ПОЧЕО ЈЕ МЕЃУСОБНИ РАТ

Почетком 1942. године Италијани су све оружане групе припадника православне вере, тј. српске националности прикључили, на брзину створеним четничким формацијама. Сада је то била мешавина свих оних који су се ослањали на Италијане. Сви су формално названи четницима. Италијани су их и даље називали „АКМ“ или аникомунистичка милиција. Престали су да постоје „Крилаши“, чувари мостова, милицајци итд., јер су се сада сви припојили четницима као главној антикомунистичкој оружаној групацији.

Руководство НОП-а, посебно Милован Ђилас, Иван Милутиновић и ПК КПЈ су се жестоко плашили да одговорност за братоубилачки рат не падне на њих и КПЈ. Зато су, још од почетка устанка, недопустиво оклевали да нападну четничке јединице током формирања или спрече њихово формирање. Четници нису оклевали да без милости униште све партизане који су им допали шака. Они већ 2. јануара 1942. нападају партизане у беранском срезу и уништавају их стрељањем на лицу места или предавањем Италијанима да би им на тај начин доказали своју искрену сарадњу. Кад је ПК и Милутиновић који је дошао на место Ђиласа схватио да се борба мора водити на живот и смрт наредио је да се четници нападну свим снагама.

Тако смо се 27. јануара, на Савиндан, жестоко сукобили са четницима Павла Ђуришића на Превини и Фемића кршу близу четничког логора у Заостру, крај италијанског гарнизона у Беранама. Наиме, цео Бјелопољски одред и наш батаљон „Алекса - Бећо Ђилас“ из Комског одреда су пошли из Равне Ријеке да униште четнике у Заостру, а четници из Заостра су пошли да, заједно са Италијанима из Берана и Бијелог Поља, униште партизане који се концентришу у Равној Ријечи. Тако је дошло до борбе у сусрету на планинском земљишту, дубоком снегу и температури минус 27 степени. Мене су послали са једним другом на неки задатак, а отац је отишао на Превину и тамо умало није погинуо. Био је одсечен са још једним Бјелојевићанином и опкољен, али се није предао. Мој десетар Милан Попадић и водник Вуксан Маријановић су рањени. Бјелојевићанин Шако Адић је заробљен и на лицу места убијен колцима и кундацима од пушке иако није био комуниста. То је било прво и врло неповољно искуство у борби против четника. Они су били увек подржани италијанском артиљеријом, некад и пешадијом. Имали су топлу одећу и обућу и довољно хране, а на сандуцима са

муницијом је писало: „Не штеди муницију“. Ми смо били веома оскудни са муницијом па су нас четници звали „петметковићи“. Нас нико није снабдевао муницијом или било каквим војничким потребама. Имали смо оно што смо од непријатеља отели.

ВОД РАСФОРМИРАН ПО КАЗНИ

Бјелојевићи вод је придодат батаљону „Милош Малишић“, тј. беранском батаљону, који је држао фронт према четницима из Васојевића на Сјенокосима-Бјеласица. Са тим батаљоном смо изводили акције према Ракити, Равној Ријеци, Бјеласици. У једној таквој акцији смо у Ракити или Мајсторовини конфисковали од једног рођака Јова Шћепановића десетак оваца. Те овце смо предали команди места у Мојковцу, а на наваљивање већине бораца једну двиску задржали да се мало почастимо. Иницијатори задржавања двиске су рекли да Јову припада та двиска као део наслеђа рођака који се ставио у службу окупатора. Јово о томе није ништа знао, а водник Вуксан Маријановић се томе жестоко супроставио, али изгладнели Бјелојевићани не послушаше водника. Двиска је заклана и њено месо смо кували у једној великој лампи у нашем савардаку на Сјенокосима. Кад је водник осетио мирис куваног меса почео је да грди све редом и пошао да месо баци. Борци су га спречили а мирис меса је терао пљувачку на уста.

Кад је месо било скоро сасвим кувано, на врата савардака се појави комесар батаљона Радоња Голубовић. Са њим је био командир чете, познати јунак Мујо Шћекић. Радоња без колебања повика: „Мујо скидај пушкомитраљез и разоружај ову бјелојевичку банду која кува месо у савардаку и храни се на нашем казану“. Мујо се колеба, али поче да скида пушкомитраљез. Због тога наш водник Вуксан Маријановић зграби пушку и командова: „Ко је Бјелојевић пушке на готове, нећемо дозволити да нас овај кирашки адвокат разоружава ка жене“. Сви зграбисмо пушке и уперисмо их у комесара Голубовића и у Муја. Мујо и комесар одоше. Водник зграби ламу са месом и однесе је десетак метара од савардака, па је зафрљачи низ страну ка Тврдом Потоку. Тако уништи месо, али је комесар Голубовић одмах известио Штаб Комског одреда у Санцаку и ПК КПЈ за Црну Гору који су донели одлуку да се наш вод расформиран по казни и борци растурају на мање групе по партизанским јединицама Комског одреда у Санцаку. Мене прекомандоваше у Посадну партизанску чету у Шаховићима, а оца вратише у батаљон „Алекса Ђилас“.

У Шаховићима је командант места био мој стриц Вука Миликић, па је Посадној чети био први претпостављени. Он је био и партијски руководиолац (заменик комесара одреда) у Бјелопољском одреду. Јавих се команданту места. Срдачно се поздрависмо и изљубисмо. Одмах по мом уласку у командантову канцеларију, бану Светозар Рашчанин неким послом. Вука нас упозна и рече Светозару да сам ја нови борац у Посадној чети. Светозар и сви борци чете су ме срдачно примили и сматрали себи равноправним. Ја сам се трудио да будем што бољи у вршењу службе и у приватном животу. Људи ме заволеше. У Шаховићима је храна била знатно боља али се и у Шаховићима гладовало. Преко дана смо учили војну теорију, а понекад излазили на терен ради маршевања или вежбања у борбеним радњама.

Након четири-пет дана, изађосмо предвече да вежбамо стројеве радње на једној ливади. Кад смо завршили вежбе пођосмо у колони ка „касарни“ чете. Тако наиђосмо на команданта одреда Велимира Терзића. Њега сам добро познавао из борби на Превини, око Бијелог Поља и по околним брдима. Он нас је вешто руководећи борбама задивио својом храброшћу и вештином па смо га сви много волели. Знали смо где Терзо (Терзић) командује успех је загарантован.

Са Терзићем је био висок мршав човек са качкетом и пумпарицама. Неки кажу да је то Бошко Ђуричковић, комесар Црногорско-санџачког одреда. Они гледају како маршира наша чета. Одједном комесар повика: „Еј ти мали дођи одмах овамо“. Знао сам да се позив односи на мене али нисам хтио да излазим из строја. Тада он још два пута понови позив, али ја не реагујем. Терзић командова: „Чета стој“. Ми стадосмо. Терзић ми нареди да изађем из строја и јавим се комесару. Приђох Терзићу и поздравих га оштрим спуштањем руке низ каиш пушке. Преставих се: „Друже команданте партизан Милош Миликић-Мидо, борац Посадне чете, изволте“. Комесар просикта: „Ма шта ти мали не дођеш кад те ја зовем“. Одговорих истим тоном: „Из строја не излазим на позив непознатих људи већ по команди претпостављених“. „Чујте другови паметњаковића. Ту пушку одмах да предаш у Команду мјеста и да идеш кући. Нијесам сигуран да је умијеш напунит, а камо ли нишанит и гађат. Одмах кући“.

Са мржњом га погледах и енергично рекох: „Ово је моја приватна пушка и од ње се не растајем до победе. Ову пушку носим од устанка и са њом сам учествовао у свим досадашњим борбама. То зна и друг Терзо. Друже комесаре све радње са пушком знам и од-

личан сам стрелац. Нећу да идем кући већ ћу остати у партизанима“. Терзић се смешка, а дугајлија врти главом и вели: „Е сад ћемо виђет умијеш ли гађат“, па нареди Милији Радоњићу-Доктору, да извади једну тарабу из плота и понесе на 50 метара, како бих је гађао. Милија однесе тарабу на око 50 кратких корака, па му комесар нареди да је удаљи за још пет корака. Замолих „Доктора“, како смо Милију звали, да на ексер тарабе набије грудву снега. Окренух се ка комесару и рекох: „Друже комесаре, од ове пушке имам само два метка, дај ми твоју пушку да из ње гађам“. Комесар се снебива али му Терзић шапну да ми да његову пушку јер се лакше нађу меци за њу. Комесар ми даде пушку, а Терзо ми нареди да гађам наслањајући пушку на плот. Моју пушку пребаших преко леђа, окренух комесарову пушку у супротну страну од људи, дођох до плота и напуних је, а затим нанишаних грудву и опалих. Грудва паде, а Доктор повика: „Посред грудве“.

„Донеси ту тарабу“, повика комесар. Погодак је био у средишњем кругу којег је оставила мокра грудва. Комесар и Терзо гледају погодак, па комесар виче: „Е бога ми ово мора бит случајно“. „Није случајно, овако ћу погађат тарабу или правог непријатеља до ујутро, сваки пут без промашаја, друже комесаре“. Он ме гледа па вели: „Пробат ћемо још једном“, и нареди „Доктору“ да однесе тарабу на исто место. Други догодак је био мало више првог. Скупише се борци па ми честитају јер су погоци заиста били одлични. Комесар ме загледа па кроз осмех вели: „Терзо, ово није случајно. Ово је чудо од ђетета, али си брате много мали. Колико имаш година“. Шеснаест година, слагах из цуга, па наставих причу како ми је и отац мали и да нам је таква сорта. „Па добро нека ти буде кад овако добро гађаш, остани у чети“. Комесар се дошаптава са Терзићем, па ми Терзић нареди да се после вечере јавим команданту места Вуки Миликићу.

Мидо Миликић са италијанском пушком (држи у ставу „к’ нози“) и другом из Посадне чете

После вечере јавих се команданту места тј. мом стрицу Вуки. Стадох мирно пред стрицем и рекох: „Друже команданте јављам се по наређењу команданта одреда Велимира Терзића“. Стриц се смеје, загрли ме и вели да седнем јер смо сами. После кратког чаврљања он устаде и каже: „Ево ти нова пушка, коњички карабин и 15 метака. Буди добар као што си досад био и чувај се у борби. Ову крачицу Мића Ђукића за коју нема метака послаћемо у позадину. Ти си овде на фронту и мораш имат добру пушку.“ Престадох да мрзим комесара Ђуричковића јер је испао праведан и поштен према мени.

Након два дана дадоше нам узбуну јер су четници са нешто Италијана продрли преко Папа и упутили се ка Шаховићима. Било их је око 350, па се нека чета из Одреда повлачила испред њих ка Шаховићима. Одмах се распоредисмо по коси која доминира Шаховићима али и тереном који четници треба да превале да би избили на косу коју држимо. Са наше коте, четници би се могли за час спустили у Шаховиће. Додуше иза нас је чистина и ливада од преко 400 метара.

Развијени у стрелце четници пуцају и арлаучу. По нашем положају падају гранате, туче нас италијанска артиљерија. Сви смо се приљубили уз земљу у очекивању да нам четници приђу на сам јуришни положај тј. на око 50 метара. Додуше неко опали по који метак и четник падне на земљу али се понеко придигне да нам стави до знања да је још жив. Кад се четници, уз пуцњаву, примакоше на око 200 метара гранате престадоше. Одлично садејствују четници и Италијани. Четници вичу појединачно и у хору: „Јуриш четници, за краља и отаџбину, удри Бурџовиће, удри Мошову копилад, удри комунисте, дајте другарице да туримо у колектив“. Док вичу не мрдају са места као да чекају наш одговор. Један наш баритон се дере: „Дођите издајници ако нијесте кукавице. Је ли вас ово краљ подржава артиљеријом или Мусолини појели му говно уз макароне којим вас храни“.

Терзић стиже за време размене псовки са четницима. Са њим је и Милоје Добрашиновић. Они питају колико има четника, па кад чуше, Терзић нареди: „Пустите их нек дођу на 50 метара, а онда свако на свом правцу гађа ко му се нађе испред цеви. Ватру ћете отворити на моју команду, а онда одступање преко ове ливаде јер их са овако мало муниције не можемо задржати. Поред тога, десет је четника на једног партизана. Ако дође до гушања готови смо. Зато морамо одступити. Јасно!“ Ми рекосмо да смо разумели. Чет-

ници пођоше на јуриш уз вриску „ура, јуриш четници“. Угледасмо четничке браде, чујемо застрашујуће урлике.

На моју цев наилази један рођак из Горње Мале у Бијелом Пољу. Уверих се да је заиста он, и свестан да ће за коју секунду бити мртав, преместих нишан на оног до њега у скоро комплетној италијанској униформи. Терзо командова: „Брза паљба“. Опалих као да се ради о оној грудви на тараби. Гађао сам га посред груди. То је мој први пуцањ на непријатеља од устанка. Нисам имао осећај да погодих човека. Не гризе ме савест, па се питам да ли сам нормалан човек или хладнокрвни убица који не разликује живог човека од тарабе и грудве снега на њој. Тешим се чињеницом да нисам убио ја њега, убио би он мене са великим задовољством иако му лично нисам ништа учинио на жао као ни он мени.

Четници се после нашег плотуна бацише на земљу. Чујемо јаке и кукњаву у њиховом строју. Они су залегли и нестали из нашег вида. Терзо даде знак да се повлачимо и ми клиснусмо преко оне ливаде. Доспесмо у заклон без губитака. Четници нису приметили наше повлачење па се повукоше у италијански гарнизон Бијело Поље. Тако одбранисмо Шаховиће.

У слободном времену испразнио бих пушку и стално нишанио неке предмете око себе. Увежбавао сам окидање, брзо пуњење, брзо нишањење итд. Неки другови би ме задиркивали. Једном приликом ме затече командир где сам у соби увежбавам радње са пушком. Очекивао сам прекор, али он рече: „Ти си једини од ових твојих другара који нису служили војску схватио да у рату мораш бити бржи и што је најважније прецизнији од непријатеља, а тим постајеш и храбрији. Само ти вежбај али пази да је пушка увек празна“. Примећујем да ме командир све више уважава и шаље на деликатне задатке са Светозаром Рашчанином који је од мене старији око шест година у којег је командир имао највише поверења.

Сретох Мира Крушчића и он се диви мојем жутом коњичком карабину. Прича ми да је о мени чуо све најбоље и да му опростим за оне речи о Мусолинију на Бојној њиви. Каже да ни сам није веровао да једно дијете може да постане прави војник као што сам успио ја. Пита ме имам ли као војник каквих проблема и дилема. Рекох му да ми је све из војничке и ратничке вештине већ јасно сем што имам проблема код одређивања одстојања до непријатеља ако је веће од 300 метара. Миро ме научи како се одстојање одређује помоћу дрвцета шибице. Одмах се упутих ка једном стаблу дрена и одрезах три дрвцета дужине шибице који су ми од та-

да служили као даљиномер. Није ме мрзело да у слободном времену изаберем неки оријентир и „даљиномером“ одредим одстојање а затим корацима дођем до оријентира и установим колико ми је „даљиномер“ прецизан. Војнички живот у Посадној чети је био прави одмор у односу на задатке у јединици на фронту.

ЈЕДАН ДАН ОДСУСТВА

Пошто се дуго нисам пресвукао и окупао, а пуно се ужелео деде, бабе, мајке, браће и сестара - посебно малог брата Вука, замолих командира да ме пусти на један дан одсуства. Командир се сложи, али ми предложи да пушку и капу са петокраком оставим у чети. Ово, да ме неко од сељака-четника на путу до куће не би напао ако идем наоружан и као партизан. То категорички одбих уз напомену да ме живог нико не може разоружат или заробити, али се сложих да морам бити максимално обазрив и избегавати делове пута где би ме нека заседа могла изненадити.

Излазећи из села Обод и једне кривине, угледах на даљини око 70 метара групу од шест наоружаних људи. Иду дубоком пртином ка мени. На челу колоне је веома крупан човек са шеширом на глави. Посумњах да су четници па клекнух и ухватих шеширцију на нишан. Повиках: „Ко је тамо казујте, пуцаћу“. Онај са шеширом, чувши мој дечји глас, рече: „Ми смо јуначино партизани, а која си ти војска душе ти очине“. Процених да ме шеширција завитлава, добро га загледах и на шеширу угледах велику петокраку. Лакну ми па узех пушку о десно раме. Шеширција је био чувени јунак Панто Богавац. Руко-васмо се и ја му се представих. Пита ме шта бих учинио да су уместо њих били четници. Објасних му да сам га имао на нишану, да бих одмах опалио и сигурно га погодио. Од тога метка би сигурно страдала и двојица иза њега. Са осталим бих се борио и мислим да бих врло брзо још неког погодио. Убеђен сам да би остали утекли да спасе главе. „Људи, образа ми ја му вјерујем“, вели Панто уз срдачан осмех. Пита ме за оца, те му објасних како су нас растурили због оне двиске коју смо бесправно присвојили. Панто се из гласа смеје и вели: „Е нека су вас Бјелојевићане-старе лупеже растурили. Научили Бјелојевићани да поткрадају Турке па оће и партизане. Не може то синко мој, ми смо народна војска која се бори да лопове искоријени из народа. Ми ћемо створити друштво без лопова.“

Брзо сам стигао у Мојковац у којем влада неописива живост. Од детета до старца сви раде под паролем: „Сви на фронт, све за

фронт“. Свратих до стрине Милеве Миликић и Бојане Журић које беху прикупиле пуно одевних предмета и поклона за борце на фронту. Бојана ми тутну дебеле вунене чарапе и шал у ранац, па одмах узе да то раскњижи. Идући до куће не сретох никог од Пржиштана, а толико сам желио да сретем Вуксана Крушчића, Маринка Лакићевића или Пера Мишнића са којима сам ишао у основну школу.

Испред куће наиђох на деда Радуна који ме у први мах не позна. Загрлих деду и он ме позна тек кад проговорих. Истрчаше сви из куће па наста весеље. Деда ме поведе на страну и пита шта је са Вујицом. Рекох му да ништа не знам јер га нисам видио од расформирања нашег вода. Деди није јасно како смо смели дозволити да се Срби убијају међусобно без обзира што се једни боре за Краља а други за некакав комунизам.

Објасних деди, да сада кад је окупатор у земљи сви морамо да се боримо против окупатора, а кад њега истерамо можемо поставити питање хоћемо ли краља или републику. Деда вели да се партизани боре против краља и вере и хоће да одмах створе републику. Видим ја да је деда отишао у четничке воде па му рекох: „Деда много се лаже, а ја ћу ти рећи истину. Истина је да се партизани боре против окупатора и свих оних који му помажу да ту окупацију спроводи. Ми убијамо Италијане-окупаторе, Немце-окупаторе и њихове помагаче. Четници убијају само партизане под изговором да су комунисти. Окупатор, као и четници убија само партизане. Зато окупатор четнике храни, одева и снабдева свим врстама наоружања. Ето то је непобитна истина па ти процени ко је ко“.

Деда се узвртео. Жао му је што ови четници нису као сви четници пре њих тј. што се не боре против окупатора већ га штите убијајући оне који окупатора убијају. Деда ме пита зашто се партизани боре. Рекох му: „Боре се да истерају окупатора, ослободе земљу и успоставе нову радничко-сељачку власт. Та власт ће обезбедити да свако ради колико може, а да добије колико му треба“. „Ма о чему ти говориш бре“, продера се деда. „Твој отац није хтио да ради колико може у својој породици, већ се подијелисмо. Ко ће Ивана Ђокова наћерат да ради колико може кад своју њиву никада није узорао већ то вазда ради јадна Миља. Она сваке године оре њиву и роди по једно дијете. Направио је до сада 15 ђеце, али никада није узорао њиву или покосио и попластио своју ливаду. Ти хоћеш да они раде у колективу и колико могу? Поред тога зар не видиш како су људи лакоми. Многима није довољно да му даш цио Мојковац, а ти оћеш да они одреде своје потребе према могућно-

стима друштва. Тај твој комунизам ће да буде кад зецу никне рог. Видећеш ако победиш да ће сви ваши главари, одмах за себе приграбити све што им треба као да нису комунисти и одмах ће од те ваше пароле одступити. Њима ће језик остати комунистички, а гузица ће брзо постати капиталистичка“.

Прекидох деду говорећи да је то гледање неправилно и да људима треба веровати. Рекох да је то у Русији већ остварено. Сетих се приче комесара да оно што једе Стаљин једе и обичан сељак у целој Русији, па то рекох деди. Деда каже да не верује у то, али да би био најсрећнији човек на свету да оде у Русију и обиђе „Свето Кијево - најсветији православни град“. Обећах деди да ћемо заједно, после ослобођења, ићи да обиђемо „Свето Кијево“.

Мајка виче да је насула топлу воду у корито и да одмах дођем да се окупам. После купања нешто презалогојисмо па ја пођох за Шаховиће да бих стигао за видела. Једва чекам да стигнем у чету међу другове и да се предвече ухватимо у коло и отпевамо десетак омиљених песама. Те песме су биле: „На Москву је Хитлер крено, ал је тамо нашо гроб“, затим „Москво граде слободе и правде“, „На три фронта три маршала сва три против капитала“, „Командир Чапајев“, „Партизан сам тим се дичим“, „Билећанка“, „О Бећу Ђиласу“ итд. Хитајући ка Шаховићима певушио сам ове песме и нисам осетио кад брже стигох изнад Шаховића. Човек не може да схвати колико борбене песме охрабрују борце, подижу му морал и расположење, чак смањују замор. Оне га психички стабилизују. Таман сам стигао на време да у центру Шаховића запевам са борцима моје чете и тамошњом омладином.

НАПУШТАЊЕ СЛОБОДНЕ ТЕРИТОРИЈЕ

Многе веома оштре борбе са Италијанима и четницима морам прескочити. Неке од тих борби смо водили само са четницима али ниједном само са Италијанима. Италијани никада нису у акцију полазили без четника. У тим борбама су мојковачки партизани правили херојске подвиге, а многи су погинули. Ипак пред удруженим Италијанима и четницима који су са свих страна напали слободну територију Црне Горе и Санџака морали смо се повлачити да не би били потпуно опкољени и уништени. То је била Трећа офанзива. Недостатак муниције, одеће, обуће, а посебно недостатак хране и вишемесечно гладовање уз бројну и техничку надмоћност су учинили да се партизански редови осипају. Кад је офанзива по-

чела није било шуме да сви који су у њу ушли из ње изађу. За интензивно бежање је коришћена ноћ. Сельаци везани за породицу и кућу нису били спремни да се далеко удаљавају и боре ван завичаја. Они су се, да би од четничког терора спасили породице, одлучили да напусте партизане. Размишљам о оцу. Надам се да се неће преварити да остане и преда се четницима јер ће га међу првим стрељати.

После неколико дана узастопних борби у одступању, поново се сретох са мојим директором гимназије Милојем Добрашиновићем. Причам му о сталном дезертирању бораца и како ми је неки дезертер украо пушку чим смо на застанку заспали. Објашњавам му да сам каиш пушке омотао око руке, а пушку држао обема рукама. Због тврдог сна нисам осетио кад ми је лопов извукао пушку. Похвалих се да ми је комесар батаљона Веселин Булатовић одмах из батаљонске коморе дао скоро нову кратку италијанску пушку и петнаест метака. Кажем да нисам задовољан њеном прецизношћу али да је за трећину лакша од мог убојитог карабина. Милоје каже да је боље што се нисам пробудио док ми је дезертер извлачио пушку јер би ме можда убио да би успео у крађи. Он ми се жали да је у својој групи имао пре два дана педесет бораца, а сада има само 20. Сви су побегли ноћу.

Наш разговор прекиде четнички плотун са даљине око 500 метара. Била је то већа и добро организована четничка србијанска јединица која је имала и неколико пушкомитраљеза и војну музику. Пред њиховим стрељачким стројем ишао је четник у жабаници са пушкомитраљезом „Шоша“ који дупло спорије пуца од осталих савремених пушкомитраљеза. Он опали дугачак рафал према нама и куршуми прелетеше тик изнад наших глава. Милоје нареди да се другови хитно повуку у шуму и заклон, а мене задржа да гађамо пушкомитраљесца Шоше. Док стрељачки строј маршира право на нас, војна музика свира неки марш од којег се најежих. Први пут дочекујем напад непријатеља којег прате бубњеви и музика. Збуњује ме војна музика, па ме је од ње помало страх. Сигуран сам да бих лакше поднео да ме гађа артиљерија него што ме пробијају звуци војне музике. Пушкомитраљезац нам псује мајку турску, а Милоје ме пита да ли смо Турци. Он нам псује мајку комунистичку па ја рекох да нас двојица нисмо комунисти, нашта се Милоје насмеја без коментара. Он нас назива Мошовом копилади, Буцковићима, петметковићима. Смејемо се глупостима које у бесу, са страховитом мржњом изговара четник - наш брат Србин.

Предложих Милоју да се мало повучемо јер кад четници при-
ђу близу ми морамо збрисати у заклон јер ће нас неко погодити. Бли-
зу шуме, позади нас два бора. Један је огроман са стаблом дебљине
око 1,5 метар, а други мањи нема ни пола метра. Милоје ми нареди
да идем за дебљи, а он ће за тањи бор. Ухвати ме некакав необи-
чан осећај јер видим да мој професор и директор гимназије хоће као
свог ученика да ме заштити дајући ми бољи заклон. „Е то нећу“, ре-
кох одлучно. Препиремо се. Предложих да идемо за дебели бор и да
пушкомитраљесца гађамо један из лежећег, а други из стојећег ста-
ва. Милоје дође први до дебелог бора и леже. Ја стојим изнад њега.
Дигосмо одстојање на 400 метара и чекамо да четник дође до ката-
ра. Врло сам узбуђен јер нисам сигуран у прецизност пушке, жалим
што ми није моја „жуја“ у рукама јер би погодак био сигуран.

Опалисмо у исти трен, а четник са Шошом само стаде јер му
оба куршума падоше крај ногу. Он гледа одакле га гађамо, па кад
је видео мој незаклоњени део тела, викну четницима да гађају де-
бели бор, а он распали према нама. Док се ми изчуђавамо како га
не погодисмо, љуске и гранчице од бора падоше по нама. Истог
тренутка мени падоше панталоне испод којих нисам имао гаћица.
Био сам го изнад мога директора гимназије. Он ме погледа па се
зацелу од смеха. Одмах ми рече: „Мој ратни друже, ја мислио да
си ти ипак момче, а ти си још неодлакавила макања“. Тек тада
зграбих панталоне па збрисасмо под кишом куршума у шуму. У за-
клону се заустависмо да видимо зашто ми се одрешо конопчић ко-
јим сам био везао панталоне. Установисмо да се није одрешо већ
га је метак као ножем пресекао. Констатовасмо да ме је обилато
послужила ратна срећа јер куршум није закачио руку ни стомак, а
пресекао је конопчић и пробушио блузу и панталоне.

Наравно ја сам имао дугачке гаће, али сам их пре две ноћи
опрао заједно са кошуљом и мајицом, јер ме је Милоје натерао да
спавамо заједно под његовим великим шињелом. Пре него ћу заспа-
ти заспао је Милоје, а ја се искрао да у кориту оперем веш који је
заударао. Милоје се пробудио и затекао ме како узимам пепео и у
кориту перем веш. Опрао је и он свој веш па смо га обесили на плот
да се осуши. Рано изјутра су нас са три стране опколили четници и
распалили по колиби у којој смо спавали. Куршуми су парали кров
изнад наших глава. Једва смо се спасили организованим против-деј-
ством. Милоје нам је штитио одступање прецизним гађањем четника.
Тако је наш веш остао на плоту и пао четницима потпуно чист у ру-
ке. О овом догађају Милоје пише у „Сведочанствима учесника“ књи-

га 14. Тамо има много више детаља како ми је четнички куршум пресекао гатњик, а моје панталоне пале њему на главу.

Сутрадан после ове борбе Милоје оде у Главни штаб партизанских одреда за Санџак, а ја се прикључих Посадној чети. Одступали смо према Глибаћима. Кад дођосмо повише Косенице, командир чете ми пред свим борцима нареди: „Друже Мидо, иди на оно брдо и пренеси оним друговима да се одступа ка Глибаћима. Нека то саопште суседима. Пази на знаке распознавања - капа на пушци и два дизања у вис, твој одговор пушка у страну. Јасно“. „Није ми јасно друже командире јер су оно сто посто четници. Па малопре су пуцали на неке партизане који једва извукоше живу главу бежећи оном косом. То су четници, ја не идем ка њима“. „Оно су наши, повика командир, оно су Пљевљаци иди и кажи им што ти рекох. Ког ђавола си се усрао иди одмах, наши су“. Гледам командира и не мрдам. Он ми приђе и шапну: „Мидо, оно су наши, иди брз зар не видиш да никог не смем послати да иде преко ове шумице и потока јер се неће вратити. У тебе имам поверења“.

До војске на брду има преко 1.300 метара. Треба да прођем кроз шумицу, преко потока, па уз огромну ливаду до врха брда. По брду се просуле клеке које су високе до два метра али су им широке гране дугачке по четири-пет метара и врло су густе. Испод грана је земља увек сува. Изађох на ливаду и дадох знак распознавања пушком. Један из групе ми прописно одговори. Закључих да су то партизани. Велика група се смањује како се приближавам врху брда. Кад дођох до ограде од врљика на самом врху ливаде од оне гомиле остаде само један човек. Ја повиках: „Друже, дођи да ти кажем правац одступања“. Он виче: „Дођи ти овамо шта си се бре усрао, наши смо“. Док сам прескакао плот од врљика нестане и онај што ме је звао. Изнервиран узех пушку на готовс и дођох до места где је онај малопре стајао. Нема никога. Продерах се: „Другови, каква је ово шала“. Одједном иза клеке испред мене искочи четник у официрској униформи са пушком на готовс и муну ми цев под грло па викну: „Предај се, копиле комунистичко“. Из околних клека излетеше четници и затворише круг око мене. Погледах четника који ми држи пушку под грлом и видех му браду, па како ми је налегао стомаком на цев италијанке без колебања повукох обарач и пушка пуче као топ.

Истог тренутка четник испусти пушку и дрекну: „Држите ме браћо, погубио“, па поче да се тетуром. Сви четници јурнуше да га прихвате, а ја распалих ка плоту. Плот сам прескочио из залета, бацио се на земљу и почео да се котрљам. Устадох и распалих да

бежим цик-цак како сам учио на вежбама. Био сам на око 150-200 метара када неко из свег гласа поче да се дере: „Хватајте га иди-оти утече, а био је између нас“. Наставих да бежим али ројеви куршума ми лете око главе, а неки дижу земљу око ногу. За сваки случај се бацах на земљу да смањим силуету и почех да се котрљам. Тако се створих у потоку, у заклону, у слободи.

Закључих да сам опет имао луду срећу те извукох живу главу, а био сам опкољен. Помолих главу да видим где су четници али опалише неколике пушке, а њихови куршуми пролетеше поред моје главе. Сагнух се и распалих потоком ка шумици и мојој чети. Чету не затекох где сам је оставио па наставих да трчим. После извесног времена наиђох на сељака који тера волове. Кад виђе да сам партизан каже: „Коме нас остављате друже, четници ће нам све однети, терам волове да их сакријем у шуму. Два моја брата су у партизанима. Твоји другови су ту код прве колибе“.

Кад ме угледа командир скочи и поче да ме грли и љуби. Пред свима рече да умало нисам погинуо његовом кривицом. Испричах им како је било. Они су мислили да сам погинуо. Са овим четницима је био један мајкин рођак и све испричао својој жени загриженој четникуљи. Она је, из пакости, мојој мајци рекла све како је било уз нагласак да сам у потоку погођен и ту остао мртав. Мајка ми каже да ни једног тренутка није поверовала да сам у потоку погођен.

У Глибаћима се концентрисала велика партизанска војска. Све куће су претрпане партизанима. Нема куће у селу која нема вашака, бува и стеница. Преспавасмо у тесној соби набијени као сардине. Унутра смрад од људских тела и прљавштине. Осећа се јака апа од нечистоће која је својствена за куће у којима је хигијена запостављена. Све то неповољно утиче на психу партизана који воде дефанзивне борбе двадесетак дана, односно од почетка Треће офанзиве.

После свитања и мршаваг доручка постројише нас те се брзим кораком упутисмо на оближње косе да би зауставили продор четника и Италијана који хоће да нам пресеку одступницу. Наш положај доминира над тереном којим треба да прође непријатељ. По њему разасути борови и јеле. Коса је уствари санџачки камењар, који обилује заклонима од пушчане и артиљеријске ватре.

Био је последњи дан маја, леп и сунчан. Свако се брзо углави између камења и уреди свој борбени положај. Плашимо се змија. Ка нама наступају, као на филму, помешани четници и Италијани. На нашим крилима већ почиње борба са четницима који покушавају да нас опколе. Са крила стижу извештаји да су их добро ошамарили из-

ненадном ватром са блиског одстојања. Италијани отворише ураганску артиљеријску и минобацачку ватру по нашем положају. Те ватре љу се доживотно сећати. Наш положај је био обавијен димом од експлозија. Једна граната паде на три-четири метра од Светозара Рашчанина и мене али није експлодирала. Граната паде и близу Цветка Рудића и тешко га рани, а Ђока Јуришевића уби. Друга паде код Николе Лекића (касније генерал авијације) те га рани, а команданта Пријепољаца, Добрицу Баковића уби. Земља од гранате прекри командира чете Бошка Шкрбовића. Рањени другови трпе, али понеки од несносних болова јече.

Чим је престала артиљерија, ка нама пођоше на јуриш четници и Италијани, овога пута без вриске и обавезног „Ураа, за краља и отаџбину.“ Неће да помињу краља и отаџбину пред Италијанима, али ни Мусолинија. Ми их мирно сачекасмо и многе оборисмо прецизном ватром. Другови питају кога да гађају, Италијане или четнике. Неки вичу удри окупаторе, а други удри домаће издајнике. То је била истинска дилема. Не можемо проценити ко нам је већи непријатељ. Наша ватра је била прецизна па се Италијани и четници више не усудише да јуришају јер би их заиста десетковали. Са мртвих нисмо могли да скинемо наоружање и опрему јер Италијани и четници прецизно гађају. Ускоро се Италијани и четници повукоше ка цести и камионима. Ми се потом повукосмо ка Глибаћима и Тари.

ПОНОВНИ СУСПРЕТ СА ОЦЕМ

Тару смо прешли без проблема и контакта са непријатељем. Цео дан и једну ноћ смо се пели уз неке урвине небу под облаке и крајње исцрпљени стигосмо у село Рудине. Рудине су главна партизанска позадинска база у којој се добро одморисмо, нахранисмо, а одећа стрпасмо у „Партизанску бурад“ те се отарасисмо вашки и бува. Ослобођење од вашки и бува је као и свако ослобођење, прави препород и велики морални подстрек. Другарице добише неки ланени материјал за панталоне. Чини ми се да су панталоне најлепше стајале нашој лепотици и великом јунаку Деси Булатовић.

Из Рудина нас сутрадан упутише за Ђурево јер су Италијани и четници извршили неколико дубоких продора у нашу слободну територију. Тамо је територија НДХ, па црногорски четници не смију прелазити границу без одобрења Павелића. У Ђуревоу нам саопштише да је од санџачких партизана формирана „Трећа пролетер-

ска (санџачка) народно-ослободилачка ударна бригада“. Мојковчани су ушли у састав Четвртог (бјелопољског) батаљона. Нас 80 је уз нешто осталих бораца из среза чинило Прву чету. У наш батаљон пристижу нови борци који желе да ступе у бригаду. Међу њима угледах оца Вујицу и стрица Вуку. Питам оца од куда се створио овде кад би требао да буде са Бјелојевичанима, Подбишћанима и Штитаричанима у Четвртој црногорској бригади. Отац нам исприча како је одређен да буде водич једној десетини Никшићана из батаљона Глига Мандића, која је добила задатак да поседне коту на Пржиштима изнад наше куће и омогући одступање позадинских делова из Мојковца. Отац је довео десетину на коту Градина тј. код кућа Трипка Струњаша и Бошка Журића, одакле су могли ефикасно да туку васојевићке четнике који су наступали ка Брскову и Градини.

Четници су се изненада појавили у стрељачком строју наступајући ка кућама Струњаша и Журића. Они су истовремено напали партизане на Боровњачком кршу и Улошевини тј. били су на оба крила заобишли десетину. Десетину је ухватила нервоза, па је десетар командовао да се хитно одступа ка мосту на Тари којег су сваког часа могли заузети четници. Отац их је замолио да пре одступања испале по један плотун по четничком стрељачком строју и они су то учинили. Четници су залегли али им је командир наредио да јуришају. Командир се подигао па га је отац узео на нишан и погодио. Четници су поново залегли. После краћег времена четнике је на јуриш повео неко други, па је отац и њега узео на нишан и он је пао. Они су опет залегли.

Отац каже да му је било јасно да се одступа за Босну и да због ових четника мора да напусти кућу и бројну породицу и упутити се у неизвесност далеко од своје куће. Он каже да је осетио велику потребу да се четницима освети што су нам до тада два пута опљачкали кућу и однели задњи килограм брашна или било какву крпцу, да им се освети што га протерују од куће. У том размишљању је приметно да се неки четници пребацују у тежњи да га опколе. Зато је распалио да бежи ка мосту на Тари. Успут је установио да су мост већ заузели четници јер су гореле скоро све партизанске куће у Подбишћу. Тако је морао да одступа преко Санџака - десном обалом Таре. Дакле, случајно се нашао у батаљону са стрицом Вуком и са мном. Сада из батаљона неће нигде да иде.

У ТРЕЋОЈ ПРОЛЕТЕРСКОЈ (САНЦАЧКОЈ) БРИГАДИ

Оца и мене распоредише у исту десетину. Десетар је био Новица Кртолица, до рата жандармеријски наредник - командир станице у Мојковцу, водник Радисав Јушковић, радник, зет стрица Вуке, командир наше чете је био Миро Крушчић, земљорадник, а његов заменик Јово Шћепановић, правник. Наша партизанска десетина, као и остале десетине у пролетерским бригадама се састојала из пушкомитраљеског одељења - нишанџија и два помоћника, три бомбаша, три стрелца и десетар. Ја сам био стрелац, а мој отац бомбаш. У том саставу смо кренули из Црне Горе крајем јуна 1942. године на велики марш пролетерских и ударних бригада за Босанску крајину.

На том маршу преко многих планина и испресецањем земљишта, имали смо низ окршаја са усташама, четницима и Немцима. Ја ћу писати само о нападу на Прозор и шестомесечним борбама око Мркоњић Града. Изостављам мукотрпна пењања уз Трескавицу и Бјелашницу, лутање без водича по мрклој ноћи. Затим заузимање Брадине, родног места Анте Павелића чију смо кућу запалили по Титовом наређењу. Тада сам први пут видео воз и железничку пругу, и први пут од почетка рата се најео шта сам желео. Јели смо веома квалитетно месо, кајмак, сир, шунку, кобасице, трешње и разне јужно воће. Све је то било намењено усташама и Немцима на Источном фронту.

Поред заплењеног оружја нашли смо доста муниције и других војничких потреба које су поделили интендантска батаљона Илија Булатовић и Спасоје Журић. Од једног домобрана узех нову пушку „крагујевку“, а моју италијанку предадох у комору. Узех 100 метакка и једну бомбу. Питам домобрана је ли пушка прецизна. После краћег размишљања домобран одговори да појма нема јер из ње није пуцао. У Брадини смо се први пут срели са домобранима - мобилисаним хрватским сељацима, али и са усташама. Тито је писмено наредио да се сви домобрани пуне кућама, сем ако желе да ступе у партизанске јединице, а да се све усташе после краћег саслушања стрељају. Наши стрељаше пар усташа и пустише кућама десетак домобрана. Опет пењање преко брда и гудура до близу Прозора.

НАПАД НА ПРОЗОР

Из долине реке Раме кренусмо ка усташком утврђењу Прозор. Наша Прва чета је ишла на челу батаљона, а моја десетина на челу Прве чете. Код села Дуге, на домак Прозора, сукобисмо се са патролом црнолегионара и усташа. То је уствари било препуцавање јер су они бежали ка Прозору. Једна група од пет-шест легионара је претрчавала брисани простор на удаљености од 600 метара. Замолих командира Мира Крушчића и Јова Шћепановића да ми дозволе да гађам црнолегионаре, јер нисам испробао нову пушку „крагујевку“. Миро вели: „Гађај их, али се кладим да никог нећеш погодит јер су далеко и трче“. Гледам у Мира и он настави: „Ајде гађај да и то видимо. Имаш право на два метка“. Нанишаних првог у групи који трчи и куршум паде позади њега на око метар даљине. Миро ме опомену да имам још само један метак и ја са претицањем од једног метра ухватих на нишан оног у средини. Он нагло стаде и опали према нама. Насадих га на нишан и опалих. Он се скљока. Лале Вуксановић викну: „Погодио си га, тај неће мрднути ајмо ка њему“. Кад дођосмо до њега осетих неку нелагодност, јер први пут разгледам изблиза човека којем одузех живот. Сви остали су срећни јер је један кољач праведно кажњен.

Стиже и Штаб батаљона. Миро им каже да су Мојковчани први убили усташу и исприча им како је било. Комесар батаљона Веселин Булатовић објашњава да су ти црнолегионари и усташе прави хрватски фашисти, а домобрани мобилисани сељаци. Комесар ми честита и вели да сам одличан стрелац и да користим сваку прилику да упуцам по неког злочинца. Он каже: „Ти си чудо од детета, зваћемо те Немања Марковић.“ Питам Мира ко је тај Немања, а он ће као из пушке: „Па то је онај првак Краљевине Југославије у стрељаштву, чујем да је партизан.“

Продужисмо ка Прозору без отпора. Високо изнад нас пролећу јата куршума „паничара“ чије се експлозије чују позади нас, па неки питају да ли нас то неко напада са леђа. Избисмо код села Палика. Са суседног брда нас зову Пљевљаци из Другог батаљона и кажу да ту негде лежи усташа којег је погодио њихов пушкомитраљез. Вукосав Бошковић прегледа терен са репетираним пиштољем. Одједном викну: „Ево га жујан лежи али ево му још један за сваки случај“. Усташу је погодило неколико „дум-дум“ метака у грудни кош и главу. Слика језива иако се ради о усташком кољашу. Ипак, пред нама је унакажен човек.

Са тог положаја угледасмо градић Прозор. Он је мало већи од Мојковца. Око њега се виде ископани ровови и откривени „бункери“ тј. пушкомитраљеска гнезда. На њих ћемо јуришати преко скоро зреле пшенице и преко ливада. Свако се нада да ће жив стићи до ровова, а онда ко кога уграби. Време одмиче па постајемо нервозни јер нам не дају да пођемо на јуриш. Кажу чекамо да наш Пети (пљеваљски) батаљон заузме утврђени Макљен, одакле нас понекад гађа тешки митраљез. Пети батаљон чека да му пристигне Четврти (краљевачки) батаљон Прве пролетерске бригаде, али се он жестоко туче са црнолегионарима на Козјим стенама изнад самог Прозора.

Златарци немају стрпљења па извршише јуриш на утврђену кулу из које је тукао један тешки митраљез и неколико пушкомитраљеза. Златарци, прави хероји, кроз кишу куршума улетеше у саму кулу. Са друге стране искачу избезумљене усташе и беже ка центру Прозора. Зачу се ураганска паљба и на Макљену, па и ми пођосмо на јуриш. Стрељачким стројем пођосмо право на ровове и утврђене тачке. Очекујемо да усташе оспу по нама ватру али они на наше запрепашћење из свих ровова искочише и упутише се главнином ка нама, а делом према Трећем батаљону. Неки скачу са стена у амбис иако сасвим близу њих нема партизана. Све их је ухватила тешка паника па не знају шта раде. Руља се упути ка нашем стрељачком строју јер хоће да кроз наш строј побегну ка Рами и даље ка Мостару.

Видљиво је да ће тачка сусрета са нашим двома четама од по 45 бораца бити на средини велике њиве са пшеницом. Њих има три-четири пута више и број им се стално повећава, јер просто извиру из варошице и јуре право на нас. Ми са пушкама на готово идемо лаганим кораком ка њима. Кад се примакоше на мање од 100 метара, командири чета Миро Крушчић и Панто Богавац скоро једновремено командоваше: „Клечећи став, брза паљба“. Ту је и Томаш Жижић, заменик команданта батаљона, који из стрељачког строја командује и сам гађа усташе на свом правцу. Јунаци су ови наши руководиоци. Уз њих није тешко бити храбар.

Кад сам клекнуо једва сам се видио из жита па према мени, мислећи да ту нема никог, појурише четири-пет црнолегионара. Они носе пушке у десној руци и не пада им на памет да нас гађају. То је права срећа јер би ме сигурно неко од њих петорице погодио. Извршавајући наређење командира, нанишаних првог који је ишао на мене и он паде. Док сам пунио пушку, један црнолегионар јури

право на мене. Он подиже пушку читавих пола метра да ме не удари у главу. Помислих да није хтио да ме убије те не хтех ни ја њега да гађам. Очигледно он само и једино мисли како ће да побегне и искључиво дивљим бежањем спаси главу.

Многим црнолегионарима успева да протрче кроз наш стрељачки строј и побегну из нашег окружења. Они су уствари без ратног искуства јер се нису сукобљавали са правом војском каква смо ми пролетери. Неки од њих су се сукобљавали са исто тако неискусним српским сељацима који су бранили своје фамилије од њиховог ножа. Нема легионера или усташе којег смо заробили да не признаје да је заклао по неколико Срба, жена и деце. Кад се мало поврате од шока кажу да би опет клали Србе када би им пали шака. Ово нису људи већ праве звери.

Филип Журић из стојећег става са пет метака уби пет усташа. Док је пунио пушку уби га усташа. О њему пише Дедијер у свом дневнику. Мислим да је Филип клекнуо да не би погинуо. Кад тај стампедо усташа пројури кроз наш стрељачки строј, угледасмо страшан приказ испред нас. Златно класје непожњевене пшенице уваљано и прекривено црним и жутим лешевима. Неко их је пребројавао и на нашем сектору их је било преко 90. Сем Филипа нико од наших није погинуо или био рањен. У варошици још траје пуцњава.

Само што полако кренусмо напред, мој десетар Новица Кртолица повика: „Овамо, Мидо, усташа из овог издртка ме умало не уби“. Једновремено кренусмо ка издртку из којег нас засу киша куршума. Куршуми падоше са обе стране Новичиних ногу. Бацисмо се на земљу. Подигох главу да бих ухватио усташу на нишан, али он опали кратак рафал и изрова ледину на метар испред моје главе. Новица ми нареди да га држим на нишану док га он не нападне са бока. Он се одкотрља десно и даде ми знак да опалим. Опалих без нишањења пазећи да не погодим Новицу. Истог тренутка Новица скочи и кундаком од пушке ликвидира „домобрана“ који је мењао шаржер на пушкомитраљезу. Кад га преврнусмо, испод домобранске униформе угледасмо црну кошуљу. Био је то храбар и крволочан црнолегионар. Новица каже: „Овај мора да је клао Србе као јагњад, више неће“ и смешка се мртав хладан као да му пре пар секунди није живот висио о концу. Помислих, бога ми је прави херој овај бивши „жаца“ и добро је што није наш противник. Стигоше другови из чете и Новица им предаде пушкомитраљез умазан крвљу и мозгом малопређашњег власника.

Командир чете Миро Крушчић виче: „Мидо, трчи за оним часником, однесе машинку и пиштољ, гађај га“. Угледах усташу, потрчах за њим и вичем да се преда али он повећа брзину. Из трка опалих са 30 метара на њега али он и даље бежи. Премаших га и други пут. Одједном усташа успори и Миро повика: „Лези Мидо, покосиће те машинком“. Бацих се на земљу и хватам усташу на нишан јер је скоро стао и тражи ме погледом окрећући машинку ка мени. Миро опали, а усташа паде. „Сад му узми машинку, пиштољ и документа“, повика Миро.

СТИГОШЕ ЈОШ НЕКИ БОРЦИ ТЕ СКИДОШЕ ОРУЖЈЕ СА ЧАСНИКА, А ЈА ОДОХ КОД МИРА. Каже ми да и кад некога гоним морам да застанем и лепо га нанишаним да бих га погодио, а не да пуцам насумице док трчим јер га тако никада нећу погодити. Вели да се уплашио за мене јер је часник вребао тренутак кад пуним пушку да ме покоси машинком. Каже да је добро што сам одмах легао и омугућио му да преко мене погоди усташу. Пођосмо ка рововима и првим кућама Прозора. Видимо мртвог Филипа Журића и тугујемо за тим јунаком без премца. Вукосав Бошковић опали на групу домобрана која нам је прилазила и један домобран паде. Вукосав пуни пушку, а домобран виче: „Предајемо се, ми смо домобрани“. Вукосав нанишани онога што виче да се предају али не испушта пушку из руку и он паде.

ХОЋАШЕ ВУКОСАВ ДА ГАЂА И СЛЕДЕЋЕГ, АЛИ МУ ТОМАШ ЖИЖИЋ ЗГРАБИ ПУШКУ И ПОЧЕ ДА ГА КРИТИКУЈЕ. ВУКОСАВ ВИКНУ: „ПОГЛЕДАЈ МРТВОГ ФИЛИПА, ТИ НЕ ЗНАШ КАКАВ ЈЕ ТО ВИТЕЗ БИО А ПОГИБЕ ОД ОВАКВИХ ФУКАРА, СВЕ ЋУ ИХ ПОБИТИ“. УЋОСМО У ПРОЗОР ВОДЕЋИ ЗАРОБЉЕНЕ ДОМОБРАНЕ. ЗАВИРИХ У ВЕЛИКИ ПРОПУСТ НА ПУТУ И ВИДИМ ДА ВИРЕ ЦРНЕ И ЖУТЕ УНИФОРМЕ. МИРО КРУШЧИЋ, НОВИЦА КРТОЛИЦА, МИЛИВОЈЕ ЈУШКОВИЋ, ВУКО ЛАШИЋ, ЉУБО ПАЛЕВИЋ, ВУЈИЦА МИЛИКИЋ, БЛАЖА ВИДОЈЕВИЋ, ЂУКАН ЂУКИЋ, ВЕСЕЛИН ЈОВАНОВИЋ, БРАНКО ВИДАКОВИЋ И ЈОШ НЕКИ, БРЗО ОПКОЛИСМО ПРОПУСТ И НАРЕДИСМО УСТАШАМА ДА СЕ ПРЕДАЈУ. ОНИ ИЗЛАЗЕ И ДРХТЕ ОД СТРАХА. БИЛО ИХ ЈЕ 15, СВЕ МЛАДИЊИ ДО 25 ГОДИНА.

ИЗ ПОДРУМА ЈЕДНЕ КУЋЕ ДОЗИВАЈУ НЕКИ ЉУДИ. ОТВОРИСМО ПОДРУМ И ЗАЧУДИСМО СЕ КАДА УГЛЕДАСМО ЧЕТИРИ ПАРТИЗАНА ИЗ КРАЉЕВАЧКОГ БАТАЉОНА. БИЛИ СУ ТО КУВАРИ КОЈЕ СУ УСТАШЕ ЗАРОБИЛИ ЈЕР ИХ ЈЕ КОМАНДАНТ БАТАЉОНА ПАВЛЕ ЈАКШИЋ ПОСТАВИО СА КУХИЊОМ ИСПРЕД ОДБРАМБЕНОГ ПОЛОЖАЈА БАТАЉОНА. НАВОДНО ПОЗАДИ НИЈЕ НИГДЕ БИЛО ЗГРАДА. УСТАШЕ ИЗВРШИЛЕ НАПАД, ПОТПУНО ИЗНЕНАДИЛЕ И ЗАРОБИЛЕ КУВАРЕ. САДА ИХ ОСЛОБАЂАЈУ МОЈКОВЧАНИ И БЈЕЛОПОЉЦИ. ПРЕСРЕЋНИ СУ ЈАКШИЋЕВИ КУВАРИ.

Нашу чету сместише у највећу собу попове куће. У собу стално пристижу борци Прве чете. Соба се брзо напуни иако је била најмање 10 са 15 метара. У соби се осећа задах знојавих и прљавих војничких тела. Галама. Препричавају се доживљаји који се борцу можда само једном догоде у току ратовања. У собу уђе командир Миро Крушчић са командом чете и викну: „Тишина, другови!“ Кад преста жагор, он држећи у руци пушкомитраљез „Брно“, рече: „Другови и другарице, наша чета је отела два пушкомитраљеза, а добила само један, једну машинку и пиштољ. Пиштољ и машинка су добили власника, а пушкомитраљесца ћете изабрати ви. Не заборавите да он мора бити најхрабрији и најдисциплиноваји борац и најбољи стрелац у чети. Онај ко мисли да је заслужио да буде пушкомитраљезац нека дође да му га предам.“ Сви ћутимо.

Огласи се мој десетар Новица Кртолица: „Ја мислим другови да је управо такав наш друг Мидо Миликић, па предлажем да он прими пушкомитраљез“. Намршних се јер мислим да се Новица шали, пошто сам уверен да у чети има бољих бораца од мене, али неколицина повикаше: „То је истина. Мидо је такав“. На то ће Вукосав Бошковић: „Ма јесте Мидо такав и то није спорно, но вас ја питам ко ће му носити пушкомитраљез, видите ли да је још дијете те у њега са пушком нема 35 кила“. Ја планух: „Друже Којо, ја ћу га лично сам носити и не тражим да ме било ко мења у ношењу ни једну секунду. Питање је само да ли га ја заслужујем“. „Заслужујеш“ повика Којо и бар још десетак другова.

Командир Миро Крушчић ми приђе, погледа ме са пуно љубазности и чини ми се сав срећан каже: „Заслужио си га Мидо Миликићу. То знају сви другови у чети. Нека ти је срећан.“ Узех пушкомитраљез и рекох да сам узбуђен и поносан што ме моји другови и команда чете толико цене иако сам сигуран да у овој јуначкој чети има бољих од мене. Даћу све од себе да оправдам поверење команде чете и мојих храбрих другова. Миро вели да је то и поверење Штаба батаљона јер су тамо пушкомитраљесци евидентирани тј. назначени потенцијални кандидати за пушкомитраљесце, додуше на предлог команди чета.

Сетих се како ме је Миро са групом руководиоца устанка вратио тачно пре годину (мање два дана) са Бојне њиве и упућивао да распорим Мусолинија и са заплењеном пушком дођем у партизане. Сада, после годину дана ратовања, он ми предаје пушкомитраљеза.

траљез као једном од најбољих бораца у његовој чети пролетера. Мислим да сам најсрећнији човек на свету и једва чекам прву борбу у којој морам оправдати поверење које ми је указано.

Инстинктивно пољубих искаљани пушкомитраљез и чврсто га пригрлих. Командир саопшти да ће ми помоћник бити Љубисав-Љубо Јушковић, а додавач (други помоћник) Василије Пејовић. Оба су скоро вршњаци мога оца. Они су се у Априлском рату борили око Скадра против Италијана, а од устанка су у првим редовима. Љубо је био помоћник пушкомитраљесца код Драга Лучића, па пита ко ће сад бити помоћник код Драга. Он ми не да крпу за чишћење пушкомитраљеза пошто је она Драгова. Гледа га Миро и смешка се спреман да се увек нашали и зафркава. Он тихо вели Љубу: „Ти си заједно са том крпом добио прекоманду код Мида. Шта си бре запео за крпу као да је од злата. Ти имаш искуства са пушкомитраљезом па иди помогни Миду да очисти онај ваш пушкомитраљез.

Василије Пејовић

Љубо Јушковић

Њему управо требају такви помоћници као што сте ти и Василије, јунаци и искусни ратници. Сигуран сам да ћете бити гром одељење.“

Приђе ми Љубо, загрли ме и честита ми. Честита ми и Василије. Он ће носити резервну цев пушкомитраљеза и двеста метака, а Љубо пет стотина метака. Наравно они носе своје пушке са по сто метака и по две бомбе. Ја носим „Брно“ тежак десет и по килограма и три шаржера муниције, као и две бомбе а нешто касније и пиштољ. Многи ми прилазе и честитају, али ми успут шапну: „Не брини ја ћу ти помоћи да га носиш.“ Иако љут због тих обећања, срдачно бих се сваком захвалио. Свестан сам шта се са мном дешава, али је то толико лепо да помишљам да је сан.

Нагло се отворише врата наше собе и у њу уђе лепо одевен партизан. За њим иде командант нашег батаљона Радисав Луковац, комесар Веселин Булатовић, заменик команданта Томаш Жижић и заменик комесара Велимир Пешић. Сви су узбуђени и као струна напрегнути. Тај партизан који није имао никакве ознаке нас поздравља: „Смрт фашизму, другови!“ Неки га и не чују и не виде да је

ушао. Нас неколицина одговорисмо: „Слобода народу“, па лежерно настависмо да обављамо започете послове не придајући неки значај новодошлицы. Партизан повишеним гласом настави: „Другови, честитам вам у име Врховног штаба на сјајно изведеној акцији за ослобођење Прозора. Честитам вам на заиста јуначком држању и правом херојству испољеном код сусретне борбе са усташком руљом. Задивили сте ме вашим јунаштвом. Заиста сте прави пролетери. Сандаклије, похваљујем вас у име Врховног штаба“.

Тек тада ми схватисмо да је то неко заиста важан из Врховног штаба, схватисмо зашто су узбуђени наше штаблије али још нисмо схватили да је то лично Врховни командант Тито. Он је био у непосредној близини наше бригаде и гледао наш сусрет са усташама на оној њиви. Све време је утицао на ток борби наше бригаде и Краљевачког батаљона из Прве пролетерске за ослобођење Прозора.

Мени се заглавила она Љубова крпа у пушкомитраљез па се нервирам и гунђам. Видећи то тај „партизан“ ми приђе али ја наставих да вучем крпу из цеви. Он ме упита: „Друже, јеси ли ти пушкомитраљезац?“ Гледајући га преко рамена смирено му рекох да јесам и наставих да вучем крпу. На то ће он мени: „Ти мали, а пушкомитраљез тежак, реци до када ћеш моћи да га носиш?“ Вукући крпу, помало наљућен овим питањем, одговорих: „Носићу га друже, док не буде смрт фашизму“. Он се насмеја, потапша ме по рамену и изађе из собе. Комесар батаљона Веселин Булатовић се врати па нам подвикну: „Мидо, и сви остали сте ништа војска, зар се тако преко рамена разговара са Врховним командантом другом Титом“. Ми се запањисмо, а мени, како због речи прекора од стране комесара, тако и због сазнања да је то био Тито, умало не испале цев из руку. Викнух: „Попе, (како смо од милоште звали Веселина) часна реч ја мислио неки лепо обучени интендант. Ајмо другови да се извинимо и срдечно поздравима друга Тита“. Јурнусмо на врата, али нас Титови пратиоци зауставише и вратише у собу. Веселин ме погледа и просикта: „Видећеш ти за оно док не буде смрт фашизму кад ти се ја вратим!“

Оставих ону цев и седох помишљајући да ће ми после овога одузети пушкомитраљез. Врло ми је тешко што нисам стао мирно пред Врховним командантом, представио се као што сам научио и поздравио га у име своје и бораца наше чете. Тужан сам и збуњен као и сви који су били у соби. Заправо не као сви, јер неки који су у ћошку прикуњали нису ништа видели и чули, па се изчуђавају о чему то причамо и зашто смо веома тужни. Један од тих, Мило Вукотић, пита: “Људи ко нам је шта честитао и ко је коме пре-

тио“. Неки се насмејаше а ја тугујем и страхујем. Ипак, све се срећно завршило јер се Титу допао мој одговор, што је саопштио Штабу батаљона. Тито нас није кривио што га нисмо препознали и идентификовали као Врховног команданта јер није имао никаквих ознака. На извињење комесара, он је рекао да је овом приликом добро прошао са Санцаклијама јер га је прошлог месеца, кад је са нама маршовао, један коњоводац терао да му придржи самар.

На излазу из попове куће Тито сретe огромну људину - Панта Богавца са великим црним шеширом на глави. Панто и не примећује Тита већ зове комесара Веселина да га нешто пита. Тито стаде испред Панта, па видећи на његовом рукаву ознаке командира чете, гледа час у огромног Панта са шеширом на глави час у ознаке на рукаву. Тито проговори: „Друже командире чете, шешир не спада у војну униформу, што пре нађи другу капу, шајкачу или качкет, које ће ти љепше стајати“. Панто је већ имао проблема са Штабом бригаде око шешира па га је свако помињање шешира нервирало. Наљути се Панто па му одбруси: „Ти друже брине о својој капи, а мој шешир остави на миру“. Веселин и остали сигнализирају Панту да ћути, али то њега разљути па се одбрецну на Тита: „Знам ја друже чије је то масло, али шешир нећу бачит па кад би ми наредио друг Тито и крај приче“.

Тито гледа Панта у очи па каже: „Друже командире, надам се да би свако Титово наређење извршио па макар се односило и на твој вољени шешир“. Панто повиси глас: „Па наравно да бих свако Титово наређење извршио, али друг Тито има важнијих брига од мог шешира. Он друже командује силним бригадама, руководи побуњеним народом, ствара нову државу. Ће би се друг Тито замлаћивао са мојим шеширом. Он не би ни приметио мој шешир“. Тито му кроз осмех саопшти да је управо он Тито, што потврдише и руководиоци из Штаба батаљона.

Панто се искрено обрадова, па повика: „Добро нам доша драги друже Тито код твојих Санцаклија. Не брине шешир ћу одмах ликвидирати“. Тито му пружи руку и оде. Панто је носио шешир јер је његовим широким ободом притискао и успешно маскирао дубоку расекотину на врху десног уха. Сутрадан је носио дебелу кожну капу.

После велике победе на Прозору, физичког и моралног окупљања, пошли смо са Златарцима (Први батаљон) да ослободимо Шујице, а затим са Првом пролетерском и град Ливно. На планини Цинцар сретосмо се са босанским партизанима. То су углавном Ливњани, претежно Срби али има и по неки Хрват, обично кому-

ниста. Сви су они дивни момци од 20 година па на више. Већина је служила војску и сви су добро наоружани. Они носе велике тро-роге капе са петокраком звездом. Старешине имају ознаке као и ми. Настало је опште љубљење и грљење. За нас који смо једва живу главу извукли из Црне Горе и Санџака и мислили да више партизана нигде нема, ово је велико морално охрабрење. Код њих је створена велика слободна територија. Сад ће и Ливно бити слободно, а код нас је остао хаос и невиђен четнички терор над партизанским породицама и народом. Плашимо се се да ће наше породице завршити у барски логор или логоре негде у Италији.

У НАПАДУ НА ЛИВНО

Ливно смо ослободили заједно са Првом пролетерском бригадом. У тој борби сам био пушкомитраљезац. Наш батаљон је нападао на село Застине одакле су партизани Пажини. Са Сретенем Пажином, који је мало старији али много развијенији од мене сам се срео на Цинцару. Сада ја ослобађам његово село од усташа. Душко Пажин дође код нас на Цинцар из Ливна и прича нам да се усташе боје неустрашивих црногорских партизана, али да не знају да ћемо их довече напасти. Моје пушкомитраљеско одељење прикључише Петом батаљону ради напада на Вејс и Енвер кулу. Брзо заузесмо обе куле после кратког окршаја. Задужише ме да гађам прозоре на кући др. Митровића јер су се у њој утврдили усташе и десетак Немаца па неће да се предају. Измерио сам одстојање са дреновим „даљиномером“ и опалих рафал у прозор зграде али не видим поготке. Баш тог тренутка дође до мене Милош Влаховић са тешком Бредом и истим задатком.

Објасних му шта ме забрињава па ми Милош рече: „Ма добро гађаш али не видиш поготке јер меци улећу кроз прозор. Гађај десни горњи угао прозора да видимо“. Опалих и диже се прашина. Необично се радујем па почех да се захваљујем Милошу. Он гађа исти ћошак из своје „Бреде“ и меци падоше где је нанишанио. Био је заиста одличан стрелац, али он је био каплар краљевске војске и борио се против Италијана у Априлском рату. Сада је заменик командира Пратећег вода, један од најхрабријих, најотреси-тијих и најљепших бораца нашег батаљона. Предвече или сутрадан, кад донесоше топ, ослободисмо Ливно.

Бригада се из Ливна пребаци у Пролог, село под Динаром. Горе на Динари према Сињу, далматински партизани воде жестоку борбу против Италијана и усташа. Наш Пети батаљон пође да им помогне. непријатељ је жестоко разбијен а наш живот у Прологу

постаје мирнодопски. Штаб бригаде је организовао бојево гађање по батаљонима, да би проверио борбену оспособљеност сваког борца а посебно пушкомитраљезаца и митраљезаца. Стрелиште је организовано по прописима војске Краљевине Југославије. Свако је гађао из свог наоружања, а надгледање мета вршили су лично командант и комесар бригаде са својим заменицима. Са нашим штабом су и неки чланови Врховног штаба и неки далматински руководиоци.

Ми пушкомитраљесци смо добили по 10 метака, од чега један пробни и девет за рафалну паљбу. Био сам сигуран да ћу постићи добре резултате, те сам се радовао овом гађању. Чујем да су неки реномирани пушкомитраљесци имали мршаве резултате па су их терали да отклоне грешку и појединачно гађају док не постигну одличан резултат. Било је пет стрељачких места. На првом је био Владо Томовић, на другом Бранко Видаковић, на трећем Никола Влаховић, на четвртм ја, и на петом Вукојица Поповић, све Мојковчани. Са пробним метком смо сви погодили мету. Миро Крушчић виче: „Вићи Тршо како гађају моји Мојковчани. Сви су погодили првим метком“. Сетих се да ми је брзина паљбе постављема на максимум, па је брзо смањих на најмању меру јер ћу тако имати више рафала, а са тиме и мање растурање. Већина је испалила своје метке у два рафала, а ја у три. Сваким рафалом сам погодио мету. Одмах се прочуло да нико у бригади није имао већи број погодака од мене. Приђе ми Тршо и вели: „Кућане, овако нишани и у непријатеља и сигурно ћеш постати најбољи пушкомитраљезац Треће санџачке пролетерске бригаде“. Мало се узбудих, али одговорих: „Друже Тршо није лако бити најбољи у Трећој пролетерској, али пошто сам најмлађи, бићу срећан ако будем негде у средини листе“. Руководиоци бригаде нас зову и свој петорици честитају. Више не стрепим да ће ми одузети пушкомитраљез ако неком падне напамет да ме прогласи дететом и пушкомитраљез дају неком од мојих бркатих помоћника или другом, по годинама старијем борцу.

У мојем пушкомитраљеском одељењу сам створио праву другарску атмосферу исказујући максимално поштовање Василију и Љубу. Увек сам их питао за мишљење и предлоге им уважавао. Нисам дао да носе пушкомитраљез, шалио сам се са њима и исказивао једнакост у свему. Они су ме поштовали, извршавали моја наређења и пазили. Свако моје наређење и предлог су са вољом усвајали. Никада се са положаја нисмо повукли без наређења, па смо брзо стекли углед у чети и батаљону. У слободном времену сам до детаља изучавао сваки део пушкомитраљеза, учио називе и намену. Вежбао сам брзо растављање и састављање, брзу замену цеви и шаржера, као и вађење заглављеног метка у цеви. Увежбавао сам брзо хватање ци-

ља на нишан, фино нишањење и окидање. Посебно сам увежбавао гађање са груди и са рамена. Командир је прихватио мој предлог да испробам прецизност гађања са груди и док је пушкомитраљез о рамену. То гађање је слично каубојском, мада ја тада нисам знао да постоје каубоји. Могао сам прецизно погодити мету чак на 20-30 метара даљине, без икаквог нишањења. Дакле, максимално сам се трудио да што боље испечем занат пушкомитраљесца.

Бригада је у Прологу добила наређење да се одмах пребаци камионима у рејон Мркоњић Града и исти заједно са Првом крајишком и Другом пролетерском бригадом ослободи од усташа и четника. Батаљон се укрца у камионе и пођосмо цестом Пролог - Ливно - Гламоч - Млиниште. Мене одредише на први камион, са задатком да на крову кабине поставим пушкомитраљез и према ситуацији дејствујем чим опазим нешто сумњиво. Љубо је задужен за осматрање леве, а Василије десне стране. Негде око Гламоча стадосмо те се у наш камион укрцаше три партизана. Један омален али елегантан са брчићима, машинком и парабелумом се прогура до мене. Мало погура Василија, а он миран и попустљив му направи место и оде до краја. Погледах новајлију и рекох му: „Друже, мој помоћник је ту на задатку и треба да стоји и осматра ту где ти стојиш, па га пусти да врши дужност а ти иди позади“. Он ме потапша по рамену и каже: „У реду друже, нећу ја вама сметати, ја сам стари ратник, осматраћу и јавити ћу ти ако нешто сумњиво опазим. Ово је партизански крај али треба бити опрезан“. Тек тада приметих на његовом рукаву ознаку команданта бригаде. Био је то славни Коча Поповић, командант Прве пролетерске и шпански борац. Било ми је драго што је био до мене.

СВЕ СУ ШЉИВЕ НА БРОЈУ

Искрцасмо се из камиона на Млиништима. Од Млиништа смо трчећим кораком ишли ка Подрашници, селу близу Мркоњић Града. Ишли смо трком јер нам је пренето да су четници и усташе угрозили партизанску болницу и што смо наводно закаснили да поседнемо положаје који од Мркоњића воде ка Бања Луци којим су се неометано повукле неке усташке и четничке јединице. Касно смо стигли да би спречили повлачење непријатеља ка Бања Луци, а рањеници нису били угрожени јер се непријатељ у расулу повукао преко положаја које је требала да поседне наша бригада.

Мркоњић Град је варошица, окружена и стешњена високим брдима и планинама. Равницу чини само Подрашничко поље по којем је разасуто много села и засеока. Једно од већих села је и сама Подрашница. Нас сместише у шљивике села Подрашнице. Крај шљивика неколико кућа са много деце и жена. Види се и по неки мушкарац. То су обично средовечни или старији људи који по правилу плету чарапе. Били смо пренеражени тим призором јер се то у Црној Гори сматра чисто „женским“ послом. Сместисмо се око стабала које једва држе предивне „гроздове“ шљива. Речено нам је да нико не сме ни једну шљиву појести па било да је пала или је још на грани. Оне које су пале покупити и уз само стабло оставити и ујутро предати домаћину. Комесар чете Лале Вуксановић нам саопшти да не смемо шљиве јести и кад би домаћин покушао да нам их поклони, јер ћемо од интендантуре добити порцију шљива. Ми треба овим сељацима да покажемо да смо у истину народна и ослободилачка војска високог морала и дисциплине. Лежећи испод шљиве, Мило Вукотић шеретски пита комесара: „А шта да чиним друже комесаре ако ми нека шљива падне тачно на уста као она малопре. Тако ме је лупила да сам је морао казнити и појести. Кад би другови знали како су слатке пали би на овом твом испиту нашег морала“. Хтеде Мило да тера шегу, али га комесар прекиде и рече да је ово наређење као и свако наређење које се примењује у борби и да га морамо максимално испоштовати. Тако смо сви лоцирани у шљивику сакупили око својег стабла по гомилицу дивних зрелих шљива.

Кад су ујутро дошли сељаци да обиђу шљивик и видели да нико није појео ни једну шљиву, почели су да се исчуђавају. Они нас питају каква смо ми војска, која је гладна али ни једну шљиву нико није појео. Дивили су нам се јер су до тада имали сличне сусрете са набуситим и осионим усташама и четницима који су без питања узимали и јели шта им се свидело. Сељаци их нису спречавали да једу али су се бунили ако би неко тресао шљиве или односио плодове. Такве би они одмах проглашавали за комунисте и на лицу места их премлаћивали. Тако смо ове сељаке привукли на нашу страну па су многи рекли својим синовима да ступе у нашу бригаду. Око мене би се ти сељаци брзо окупили и неко би викао: „Виђај грдне ране моје колицак је, већа пушка од њега“. Други би му одговорио: „Ма није то пушка болан но пушкомитраљез, тај бије све околу ко прскалица па му немереш побећи да си панаија“. Били су дивни ти крајишки доброћудни сељаци.

У Мркоњићком крају смо остали до децембра када смо пошли према Теслићу и Централној Босни. Позваше ме у Штаб бригаде и саопштише да сам са Милком Шћепановић одређен за делегата испред омладине Треће пролетерске и омладине Санџака, на Првом конгресу омладине Југославије. Пушкомитраљез сам оставио у чети, а добио пушку. У Штабу бригаде рекоше да треба да се договорим са једним врло младим бомбашем из Друге пролетерске бригаде, и да заједно изађемо за говорницу у Бихаћу. Рекоше ми да ће ми Команда места у Бихаћу дати пушкомитраљез за ту прилику и да претходно добро увежбавам говор са тим бомбашем. Он ће причати како убацује бомбе, а ја како штитим бомбаше. Тај бомбаш је био Бошко Буха са којим сам се нашао у Босанском Петровцу. Бошко неће да увежавамо говор у Петровцу. У Петровцу смо чекали камионе да нас превезу у Бихаћ. Ту је било доста делегата, па нас распоредише да преноћимо у приватним кућама. Буђење није било организовано па је свако требао да то обезбеди и између седам и осам часова буде код Команде места.

Бака код које сам био смештен, упркос више опомена да ме неизоставно пробуди „у певце“, то није учинила. Пробудих се око подне и схватих да су делегати отишли без мене. Умало не падох у несвест од шока. Ухватила ме паника и очај. Скоро бих пуцао на баку и себе. Дрхтим од муке. Седох.

Показао сам кућицу у којој сам смештен и Милки Шћепановић и Бошку Бухи, али су они у оној гужви заборавили на мене. Тек у Бихаћу су приметили да ме нема. Био сам очајан до самоубиства. Молио сам команданта места да ми да неко превозно средство, али као за инат сва су била отишла у правцу Бихаћа. Зато сам се упутио пешке. Путујући пешке, санкама, колима и на коњу, тек при крају другог дана сам сав исцрпљен стигао у Бихаћ и тако закаснио да са Бошком говорим на конгресу.

Бошко је побрао френетичне аплаузе од преко 300 делегата из целе Југославије. Тапшао му је одушевљено и Врховни командант Тито. Мој говор је остао само за мене, није ми се посрећило да ме чује омладина Југославије како штитим бомбаше, сачекујем непријатеља у заседи, штитим одступање моје чете, гађам из трка у јуришу. Речено ми је да испричам случај кад су ме четници на превару опколили, а онај официр поднео пушку под грло. Затим да испричам како сам одређен за пушкомитраљезаца по црногорском обичају: „Ко мисли да је заслужио да буде пушкомитраљезац нека дође да му га предам“. Све ми је то пропало те се посрамљен вра-

тих са делегацијама Прве, Друге и Треће дивизије до Петровца а оданде „разлаз“. Кад стигох у чету и испричах шта ми се десило, сви су били љути на мене, а партијска ћелија ми продужи кандидатски стаж на неодређено време. Неко од чланова КПЈ је рекао да тако неодговоран кандидат не може ући у партију.

Тако се моја жеља да будем примљен у КПЈ није остварила упркос максималном залагању на сваком пољу делатности и у борби. Мене је „водио“ као кандидата (нека врста ментора) Леко Пејовић члан КПЈ. Он је био старији од мене око пет година, имао је више школе од мене и уживао углед као борац, теоретичар и човек. Поред свих позитивних особина био је помало крут и лењ. Уважавао сам га и слушао али му се нисам улагивао иако сам знао да од њега зависи хоћу ли и кад ћу бити примљен у КПЈ. Прочитао сам сву марксистичку литературу и белетристику коју је носила батаљонска комора. Знао сам читаве пасусе напамет из Историје СКПб, Како се калио челик, Национално питање, Развитак друштва итд.

Леко је смишљао како да ми провери карактер, посебно да ли сам егоиста. Зато ми једног дана рече да не идем по ручак на казан јер ће он донети за њега и мене. Он је рекао Мики Живковићу кувару, да у једну порцију стави мало парче меса, а у другу што веће. Мика се бунио али је знао да Лека сви цене па га је уз гунђање послушао. Леко донесе порције и стави да бирам. Узех ону са мањим парчетом меса, а он као гунђа што не узех ону са већим парчетом. Био сам одлучан и задржах порцију са мањим парчетом меса, мада ми није било ни на крај памети да Леко експериментиса са мојим карактером. Видећи то Мика кувар ме позва на „репете“ па ми ували добру парчекању меса. Од репетеа је и Леко добио солидно парче. Ко зна колико сам таквих „проба“ карактера, храбрости и дисциплине пребродио.

У октобру 1942. добисмо велику попуну брига-

Подрашница, октобар 1942. Стоје са лева: Арсеније Мердовић, Роко Марков, Раденко Кораћ, Вујица Миликић, Миха Далматинац, Вукадин Кастратовић и Леко Пејовић. Чуче: Грујица Милачић, Мидо Миликић, Душан Милетић и Јово Пејић

де са борцима из Далмације и Босанске Крајине. Мени дадоше Далматинца Душана Милетића и Крајишника Јову Пејића за помоћнике. Опростих се са Љубом Јушковићем који оде код мога оца Вујице за бомбаша, а Василије у неку другу десетину. Душан је био скојевац, родом из околине Бенковца, а Јово „неорганизован“ из околине Гламоча. Они су били старији од мене по четири-пет година, али без борбеног искуства. Њих сам учио војничким и ратничким вештинама, причао им о циљевима НОБ-е, братству и јединству, новој народној власти итд.

Најтежи задатак ми је био када бих био одређен да штитим бомбашку групу коју предводи мој отац. Требао сам тући отвор непријатељског бункера преко глава мога оца и његових другова. Да би се убацила бомба у бетонски бункер или у собу, мора се прићи до самог зида. У супротном бомба се може одбити и убити оног ко ју је бацио ка бункеру. Зато је отац увек допузао до самог зида бункера или куће и онда бомбу руком убацио кроз отвор. Док је отац са друговима пузао ка бункеру ја бих отвор бункера гађао и тако спречавао оне из бункера да убију бомбаше. Моји меци би зато прелетали бомбашима изнад самих глава што је за њих врло непријатно.

По ликвидацији једног великог бетонског бункера, код командира дођоше веома љути Љубо Јушковић и мој отац. Отац каже командиру Миру Крушчићу: „Друже командире, ми бомбаша имамо много већу шансу да погинемо од Мидовог пушкомитраљеза него од непријатеља. Морао сам да набијем главу у земљу да ме не закачи рафалима. Мало пре нас умало није побио, молим те питај Љуба.“ Љубо виче да су куршуми пролетали изнад глава мало више од подланице па испружи шаку ка командиру. Рекох им да се не плаше јер гарантујем да од мене неће погинути. Отац замахну шаком да ми опали шамар. Сакрих се иза командира и не знам зашто почех на глас да се смејем. То још више наљути оца и Љуба. Миро им вели: „Вујица, ми смо криви, Радисав Јушковић и ја, јер ти нисмо одредили маршруту ка бункеру искоса пошто Мидо мора да туче отвор бункера да вас они изнутра не побију. Рат је занат, мој Вујица, од сада вам куршуми неће летети изнад глава већ са стране“.

Могу са сигурношћу рећи да сам после годину дана ратовања успео да доста савладам страх, тако да сам под крај 1942. године био њега скоро потпуно растерећен. Знао сам шта ће се дешавати у свакој ситуацији током борбе, а борбу сам схватио као неко надметање и доказивање непријатељу да смо од њега храбрији и вештији, да су циљеви наше борбе узвишенији. Од свих непријатеља највише сам ценио Немце који су били храбри скоро као ми, али шаблонисти, крути, без маште и духа. Ослањали су се на снагу и технику.

Трећа година рата је била такође веома бурна у којој се десило много веома значајних и судбоносних догађаја за Народно-ослободилачку борбу и мене лично. Ипак, ја ћу углавном писати о Четвртој и Петој офанзиви.

Почетком Четврте офанзиве, јануара 1943. године, добили смо наређење да усиљеним маршем, по страшном невремену и дубоком снегу, преко неколико великих планина и гудура, из околине Челинца (код Бања Луке), поседнемо положаје на линији Гламоч - Купрес и тако заштитимо рањенике са те стране. Преко набујалог Врбаса морали смо прећи током ноћи 30. јануара 1943. године. Пионирски вод наше бригаде са Смајом Влаховљаком направио је неколико великих сплавова и успео да у току ноћи пребаци целу бригаду на супротну обалу. Приликом преласка Врбаса били смо сви изједначени - пливачи и непливачи, јер ако би неко пао у воду не би имао шансу да преживи и савлада помахнитали Врбас.

Нема борца који није признао да га је било страх, али и страх се у групи лакше савлађује. Препустих се судбини и одлучих да не мислим о опасности и да не гледам водену стихију, која не само да неодољивом снагом негде хита, него ваља кладе које би нам размрскале сплав ако у њега ударе. Зато су по четири борца носили мотке и њима спречавали да клада удари у сплав. Примирих се и некако привикох на застрашујућу буку воде која онемогућава да човека чујеш на даљини од пола метра. Били смо срећни кад смо се нашли на другој обали реке. Зарекох се да ћу на лето научити да пливам.

Налазили смо се негде око Иван Седла и Неретве када нам саопштише да су наши рањеници у великој опасности јер Немци продиру право на њих. Зато са неколико бригада вршимо противудар код Горњег Вакуфа. У том циљу нам наредише да по батаљонима, четама и водовима, трчећим кораком хитамо за Горњи Вакуф. До одредишта је било око 60 километара пута преко јако испресецаног земљишта. Зграбили смо своје наоружање и трчали или брзо ходали колико је ко могао да издржи. Јединице су престизале једна другу. Били смо у одличној физичкој кондицији и доста добро храњени последњих шест месеци, па смо се веома брзо примицали Вакуфу.

Хитајући ка Вакуфу, наш батаљон се некако прикупио и изненада нашао на улазу у село Ждрмци недалеко од Вакуфа. У селу безбрижно спавају усташе једне сатније и једне батерије топништва. Видљивост је била слаба, ноћ без ветра. На улазу у село угледасмо неколико светала. Приђосмо једној кући и од домаћина који је таман изашао да нешто узме из летње кухиње сазнадосмо да се у суседној згради, у великој сали сместила сатнија усташа. Он је рекао да се на крај села сместило људство батерије топова. На топнике ће нападати Друга чета, а наша Прва на сатнију усташа. Командир чете Радисав Јушковић ми узе Душана Милетића са далматинским нагласком да конвертира са усташким стражаром. Они су се договорили како да неутралишу стражара. Ми идемо позади њих на кратком растојању.

Стражар са далматинским нагласком, не много оштро рече: „Стој ко иде“. Душан му одговара: „Ма ћа се дереш госпе ти, погоди ко иде“. Усташа ће победнички: „Па Стипе ти си, госпе ми, би ти позна глас у тисућу. Ћа тамо радиш“. „Носин ти манђарије и водин изненађење“. Усташа је сачекао Душана и Радисава са пушком о десном рамену. Душан и Радисав су усташу зграбили за уста, поднели нож под грло и рекли да шапуће иначе ће га преклати. Окуписмо се око њих и усташа све шапатом објашњава. Каже да им је синоћ био бојник из Вакуфа и рекао да нема партизана ближе од 50-60 километара. Просторија у којој су спавале усташе је била велика па су се распоредили у четири реда за спавање на патосу. Било их је преко 90, у просторији коју је осветљавала мала шкиља.

Радисав полако провири у просторију, доста дуго стоји на вратима и размишља. Хитро се поврати и нареди: „Мидо са пушкомитраљезом, Душаном и Јовом, тихо улази у просторију и заузима зид до врата. Бити спреман за дејство ако се неко пробуди. После њега у просторију полако улазе: Љубо Јушковић (његов брат), Вуко Лашић, Владо Томовић, Леко Пејовић, Милан Новаковић, Веселин Јовановић, Бранко Видаковић, Милорад Петрушић и још двојица. Ви формирате колону да би од руке до руке пренели пушке из шошки и изнели их напоље. Потом ћете на исти начин пребацити и она три пушкомитраљеза. Кад изнесемо сво наоружање, ја улазим у просторију и командујем им да се предају јер хоћу да их заробимо. Понављам хоћу да их заробимо и везане одведемо у Штаб батаљона и Бригаде“. Он неком нареди да трчи у интендантуру по конопце и жице, а нама шапну: „На задатак“.

Први пут од када сам пушкомитраџезац осећам да ме хвата страх. Помишљам шта ће бити ако се похватамо за гуше до чега ће неминовно доћи јер се усташе неће предати. Тада ја немам шансе да преживим јер ће ме неко јачи задавити а да не могу, у оној тескоби, употребити оружје. Зато рекох: „Друже командире, ја не бих улазио унутра већ бих остао са ове стране врата и са Јовом и Душаном покосио оне који на врата пођу. Ви убаците неколико бомби и опалите са високих прозора по усташама и тако ћемо их ликвидирати и сво оружје запленили. О заробљавању ових крволока не може бити говора јер...“ „Ћут бре, ко тебе пита хоће ли се усташе предати или не, није ово четна конференција но моја борбена заповест. Сместа на извршење мога наређења“, просикта командир.

Командир се жестоко наљутио на мене и сиктећи кроз зубе прошапута: „Видећеш ти мали свога бога чим ову банду заробимо, много ти мудрујеш“. Дошуњих се до врата, уверих се да сви спавају и уђох у собу. Полако заузех положај остављајући место за Јову и Душана. Усташа ми спава на метар и по од ногу. Дугачак је два метра. Од њега се наредали остали ко сардине читавих 15 метара до супротног зида. Улази полако и колона за преношење оружја. Сви су пушке пребацили преко леђа, да им руке буду слободне. Нестрпљив сам јер се улажење у спаваоницу много одужило. Љубо дође до прве шошке и пажљиво узне једну пушку и додаде је првом до себе. Путује пушка од руке до руке и нађе се напоље где ју је прихватио командир. Љубо узне и другу пушку, али њу из руку испусти Леко Пејовић и она тресну од патос.

Истог тренутка се пробуди усташки официр који је лежао испод саме шкиље, па се подиже и маши за пиштољ. Да не би некога из колоне убио, опалих рафал у правцу њега. Душан и Јово опалише по оним што су спавали до наших ногу. Од наше пуцњаве одмах се угаси шкиља и наста потпуни мрак. Сањиве усташе скочише и неко им оштро командова да узму оружје и јуре напоље. Прозори су били мали и врло високи тако да кроз прозоре нису могли бежати. Стампедо се усмерио на врата, а у њему се помешали усташе и наши из колоне. Сви, партизани и усташе, крајње престрављени једни од других, испадају заједно кроз врата спаваонице као из катапулта. Другови из чете схватају да не смију пуцати јер ће убити некога од наших. Свако се губи у мрак и слободу.

Јово, Душан и ја се укочили и приљубили уз сами зид просторије, стрпљиво чекајући да сви из просторије прођу кроз врата. Споља неко повика: „Наши су изашли бацајте бомбе“. Истог тре-

нутка из просторије у којој смо били само нас тројица и пар убијених и рањених усташа, појурисмо напоље Душан, Јово и ја. Само што прођосмо кроз врата експлодираше две-три бомбе у просторији. Чим крочих ка ћошку куће, Зарија Јушковић ми поднесе пушку под грло и продера се: „Предај се бем ти мајку усташку“. Одговорих му: „Предај се ти Зарија за мном су Јово и Душан, а ти си сам“. Кад се све утиша од фрке, стампеда и пуцњаве, нико реч не проговара. Сви смо очајни. Запленили смо једну пушку. Не знамо ситуацију у соби јер неко треба да уђе унутра и прегледа просторију. Ником се не улази. Није нас страх јер су они унутра или мртви или рањени и беспомоћни. Тугујемо што смо пропустили прилику да ликвидирамо преко 90 зликоваца и запленимо њихово наоружање. После десетак дана командир чете је постао Новица Кртолица, а Радисав Јушковић је смењен и упућен у официрску школу.

СУДАР СА ЦРНОЛЕГИОНАРОМ

Кренули смо ка коси која дели Горњи Вакуф и Ждрмце. Кажу да је наша Друга чета разбила топништво и запленила два топа. И она је траљаво извела напад, па су усташе и домобрани успели да спасу неколико топова. Њихов стражар је опалио благовремено па су топовници пружили јак отпор. Много смо уморни али се пењемо да би за мрака ухватили заклоне и маскирали се, јер смо свесни да ће нас из Вакуфа тући немачка и усташка артиљерија.

Чим свану, открише нас Немци и наш положај засуше гранатама. Гађају врло прецизно. Погибе нам Нико Вујисић студент из Бијелог Поља и заменик комесара чете. Тешко ранише два-три борца. Постоји опасност да сви изгинемо не само од гелера већ и од парчади смрзнуте земље које подижу гранате при експлозији. Зато командир чете Радисав Јушковић нареди да се сво људство чете смејста повуче са положаја у заклон а да на положају остану само три пушкомитраљеска одељења и прате рад непријатеља дејствујући по њему док чета не стигне из заклона. Он нареди да останемо са пушкомитраљеским одељењима: Зарија Губеринић, Владо Томовић и ја. Распореди нас по коси на преко 150 метара растојања једног од другог. Мени рече: „Мидо са одељењем за онај храст“. Мени се није ишло за храст па упитих командира да ми дозволи да за заклон узмем камен тридесетак метара од храста. Командир у шали каже: „Предлог се не усваја-правац храст“.

Полако пузим ка храсту, а командир позива неке борце који су још на положају да иду у заклон. Окренух се и видим да оде и командир у заклон, па скренух ка оном камену. По коси падају гранате и она је све више обавијена димом. Из Вакуфа ка нама се упути велика колона Немаца. Након извесног времена Немци се из колоне развише у стрелце и упутише ка потоку који нам је одређен као оријентир по чијем преласку отварамо ватру на непријатеља. Довикујем се са Заријом и Владом. Кажем им да је одстојање до потока по мом „дреновом даљиномеру“ тачно 700 метара.

Чекамо да се Немци појаве из потока па да отворимо ватру. То је био сигнал да чета истрчи на борбени положај код нас. У том тренутку једна граната погоди и прецвикова онај храст на око 1,5 метар од земље. Прво смо угледали бљесак и чули страховиту експлозију, а стабло као да га је неко смакао са пања који штрчи, склизну на десну страну пања, заклати се и паде на место где смо ми требали да будемо. Храбри и добри Душан Милетић исколачи очи па повика: „Мидо, госпе ми ти ниси сам, добро не одосмо тамо јер би сад издисали под оним стаблом храста. Ако не би погинули од парчади гранате убило би нас дрво“. Знам да ме командир неће критиковати што нисам био иза храста.

После кратког времена Немци изиђоше из потока и у стрељачком строју се упутише ка нама. Нас тројица пушкомитраљезаца их гађамо на својим правцима, мада смо их пустили да уђу педесетак метара у ливаду. Њихов стрељачки строј је густ и ја нанишаних оног у средини. Немци се панично бацише на земљу. Након неког времена и мучне тишине, подиже се један Швабо и рукама показује да неки пођу у наступање. Добро га посадох на нишан па опалих осредњи рафал и он паде. На то ће Јово: „Бем ти свету неђељицу Швабурино добио си што си тражио у мојој Босни, жао ми је што те ја не гађах“. Ми гађамо по залеглом стрељачком строју и задовољни смо што наши куршуми падају управо по њему. Док нас тројица појачавамо ватру јер мислимо да по неки метак погоди Швабе на ливади, цела чета изађе на положај. Швабе пузећи натрашке се враћају у поток, али артиљерија поново распали по нашем положају. Поново се чета повуче, а остадосмо нас тројица са својим пушкомитраљезима. Ускоро завлада тишина на фронту.

Како смо од свитања лежали на смрзнутој земљи, осетих неку дрхтавицу, хладноћу и знојење чела. Био сам топло обучен и ставио шаторско крило испод себе, али су болови у стомаку несносни. Осећам да ме издаје снага. То рекох Душану и Јови. Они ми предложи-

ше да се одмах повучем и јавим у санитар баталјона за помоћ. Дадох „Брно“ Душану, а ја узех његову пушку. Јавих се командиру чете те ме он са Анђом Ђукић упути у баталјонски санитар. Санитар и Штаб баталјона су били смештени у велику сеоску кућу на неколико стотина метара од „заклона“ чете. Анђа ме узе под руку те се упутисмо у санитар. Били смо на пола пута до санитета, кад наши одпочеше паљбу са борбених положаја. Рекох Анђи да се врати у чету а ја ћу се некако догегати до санитета. Анђа, четна болничарка, изузетно храбар борац и веома лепа девојка се упути ка чети, а ја ка кући у којој је санитар.

Кућа велика на два спрата, али јој је улаз са друге стране, па уз зид поћох да нађем врата. На самом ћошку се благо сударих са крупном људином. Одмах установих да је то црнолегионар. Муњевито зграбих пушку за грло кундака и уперих му цев у груди. Повиках: „Баци пушку, предај се“. Он баци пушку и ја му наредих да се отпаше и баци фишеклије, да се окрене, оде пет корака и стави руке за врат. Упозорих га да не мрда јер ћу га сигурно убити. Моје команде црнолегионару су чуле санитарлије па излетеше напоље. Црнолегионар дрхти од страха и изненађења. Ту је и референт санитета баталјона „Божо без грешке“, како смо га звали (мислим да се презивао Пајевић). Он предлаже да га водимо горе у штаб баталјона, али ја хоћу да га одведем код мог командира. Легионар иде испред мене на три корака, а Божо и ја држимо пушке на готовс. Ја носим две пушке.

Прићох командиру и рапортирах да сам заробио црнолегионара на ћошку куће где је Штаб и санитар баталјона. Он се интересује како је то било и ја му изнесох детаље. Јово Шћепановић, дипломирани правник и командант нашег баталјона испитује легионара. Легионар се куне да је домобран али да га је неки прави црнолегионар натерао да замене униформе пошто су их партизани синоћ у Ждрмцима разбили. Сви поверовасмо у причу мога „домобрана“. Јово га пита да ли хоће да остане са нама да буде партизан. Он радо пристаде и Јово га посла у радни вод да неколико дана љушти кромпир па ће тек онда добити пушку и ићи у десетину.

Одједном командир повика: „Па добро Мидо Миликићу, тебе је много болио стомак, како тако нагло оздрави“. Тек тада се сетих да заиста не осећам никакве болове у стомаку, а снага ми се повратила. Збуњено одговорих: „Часна реч друже командире несносно ме је болио стомак, а сада ни трага од болова. Како и зашто појма немам, али је то истина“. Умеша се и Божо па разви читаву теорију

како је то био почетак сплета црева који је прекинут шоком кад сам се сударио са црнолегионаром. Мени никада није било јасно шта се са мном догађало.

Узех пушкомитраљез од Душана и вратих му пушку. Душан се смеје и каже: „Па Мидо, ти си заробија овог црнолегионара са празном пушком. Није бија метак у цеви. Добро је што није и он потега пушку, убија би те ко зеца“. Тада се заиста уплаших, али сам имао оправдање зашто пушку одмах по преузимању нисам припремио за борбу и убацио метак у цев. Сви гледају црнолегионара, а он се зарадио у радном воду и већ стекао наклоност другарица и другова. Ускоро дође један сељак са домобраном који тражи везу са партизанима. Његову сатнију су синоћ растерали партизани и он је одлучио да ступи у НОВЈ. Он то детаљно објашњава командиру чете и команданту Јову Шћепановићу. Домобран се одједном укочи. Са узбуђењем пита Јову од куда је онај црнолегионар и крволок дошао код нас. И црнолегионар је видио домобрана и одмах веома вешто збрисао из Радног вода. Знао је, да је домобран дошао у партизанима и да зна за његове злочине, па је зато одмах утекао. Он је уистину био црнолегионар-кољач. Имали смо га у рукама, поверовали да је домобран и он ће поново да коље, јер нам побеже.

ПОД КОМАНДОМ ПЕКА ДАПЧЕВИЋА

По преласку Неретве, наша бригада је стављена под команду Друге пролетерске дивизије, чији је командант Пеко Дапчевић. Ми не само да волимо већ обожавамо нашег команданта дивизије Кочу Поповића. Он у Санцаклијама не гледа „неборбени елеменат“ као друг Пеко, али ми смо војска, а Пеко славни командант, па се наша жеља да будемо под Кочином командом не узима у обзир. Приближавамо се свакодневно Дрини, чију је десну обалу посео Павле Ђуришић са око 3.000-3.800 четника. Они су ту дошли, да би помогли Италијане у Фочи. Радили су све што су им Италијани наређивали и зато су имали одличну радио и жичану везу са Фочом. То је био део четничких снага које је Дража Михаиловић ангажовао, уз претходно одобрење Павелића и Немаца, да и четници учествују у „коначном уништењу“ партизана у Четвртој офанзиви и на територији НДХ.

Дрина набујала од пролећних вода па као и Врбас у јануару, ваља кладе и кључа уз страховиту хуку. Немамо никаквих средстава за форсирање Дрине, а добили смо наређење да то што пре учинимо. Наши направе неколико сплавова, али се на проби распадне под

ударима таласа и вртлога Дрине. Тако је Штаб бригаде закључио да не можемо форсирати Дрину без одговарајућих средстава. То су командант бригаде Велимир Јакић и комесар Бошко Ђуричковић саопштили Штабу Друге пролетерске дивизије - Пеку и Митру Бакићу. Чујемо да је Пеко то пренио Титу, а овај наредио да се Дрина форсира и да за партизане-пролетере не сме бити непремостивих препрека. Поново су прављени сплавови. Сплавове и сандолине су правили и борци Друге пролетерске бригаде и Друге далматинске, али их је плаховита Дрина ломила и разбијала пре доласка на другу обалу.

Наша чета је држала „мртву стражу“ на самој обали Дрине. У дубоки ров би се по мраку сместило моје пушкомитраљеско одељење са задатком да дејствује само у случају форсирања Дрине од четника и Италијана. Предходног дана је дошао до реке четник-официр и упорно гледао двогледом у правцу нас. Делило нас је само 70-80 метара. Командир ми скрену пажњу да га и данас пустим да гледа и да га не смемо гађати. Мало сам дотерао положај и на неколико метара десно и лево поставио два-три колца који треба да личе на митраљеске цеви. „Брно“ сам добро маскирао и кроз грање направио отвор да могу осматрати цело бојно поље. Након три сата од сванућа, онај официр дође са пратиоцем испред нашег положаја. Са камена на камен преко баре дође до нас на око 40-50 метара. Узе двоглед и опет гледа право у нас. До њега дође и пратилац. Учини ми се да га познајем. Хтедох да га зовем по имену али одустадох.

Разгледање нашег положаја потраја преко 20 минута. Душан се изнервира па зграби пушку и хоће да гађа четника. Јово каже: „Дуле, нека га гађа Мидо јер ни ја ово више трпет не могу. Сањао сам му браду целу ноћ“. Опоменух их да нема гађања и пожелех да четник оде, али он обеси двоглед па стави руку на чело и гледа у правцу нас. Сетих се да му смета сунце које је на нашој страни. Њих двојица ме моле да га гађам и оба ми инстинктивно пружише своје пушке. Досадило и мени његово провоцирање, насмејох се и рекох да ћу мојим „Брном“ гађати четникову кокарду. Нагласих да је ова кокарда мало већа од обичне због одбљеска сунца, али није већа од кутије шибица, коју сам на овој даљини погодио. Четник изазовно наставља осматрање нашег положаја.

Опалих. Пратилац распали да бежи преко баре, а ја га нишаним само ради вежбе. Неколико четничких бацача распалише са преко 50 мина по Штабу бригаде и Штабу нашег батаљона. Знао сам да ће Штаб бригаде оштро реаговати. Увече дође патрола да нас раз-

оружа. Објасних им да ми сами идемо код руководства, те нас не разоружаше, да не би теглили наше оружје.

Чим стигосмо у логор курир нас одведе у Штаб батаљона. Тамо је заменик комесара бригаде Јездо Ловић и двојица штаблија. Саслушаше нас сву тројицу заједно. Душан и Јово потпуно примише кривицу на себе, али ја рекох да сам ја командир и да нисам више могао гледати четника па сам узео одговорност на себе. Рекох да пратиоца и остале четнике нисмо гађали јер нас нису дрско изазивали као онај официр. Нагласих да смо срећни што четничке мине нису никог убиле.

У собу упаде мој отац Вујица и спусти испред Језда и Велибора Љујића опасач са три бомбе и фишеклијама. Блед и узбуђен поче да говори: „Другови, донео сам бомбе и пушку да ме разоружате. Чуо сам да ћете Мида стрељати, а ја то не могу преживети. Зато ме убијте пре него убијете њега“. Сви се потресосмо. Руководиоци (уствари суд бригаде) нам наредише да изађемо. Чекамо у ходнику и нико реч не проговара. Ја не могу у оца да погледам. Он није комуниста, али је велики патриота, изузетно храбар бомбаш и брижан отац. Његов гест је за поштовање али сам збуњен и не знам шта ће бити са њим. Позваше нас унутра и саопштише да нико није кажњен, али да се убудуће строго придржавамо добијених наређења јер опраштања више неће бити. Леко Пејовић ми саопшти да на следећем састанку нећу бити примљен за члана партије, те ми се кандидатура продужава до даљег. То је за мене била велика казна.

Била је веома интересантна реакција четника кад су чули куцање уз саму Дрину јер су знали да то партизани праве сплавове. Они би бесомучно пуцали у правцу одакле се куцање чује и тако у почетку доста ефикасно ометали оне који су правили сплавове. Ми смо им доскочили тако што смо дуж целе обале доводили водове бораца коју су интензивно куцали у неке даске, а четници пуцали у правцу њих. Та игра би трајала дуго па су четници видели да их завитлавамо те престадоше да пуцају на оне што куцају у даске. Заробљени четници су причали да је то куцање излуђивало све четнике, а посебно је беснео Ђуришић па и Дража.

Неколико добрих сплавова је направио сељак и сплавација на Дрини Раде Ћосовић. Његове сплавове Дрина није могла разбити па смо је успешно форсирани заједно са Другом далматинском у којој је већина бораца, за разлику од наше бригаде, знала да плива и весла. Међу Далматинце се убацују самоиницијативно неке наше десе-

тине, пушкомитраљеска одељења и читав Први (златарски) батаљон. Сви хитамо да ослободимо родни Санџак. Имали смо ратне среће јер је Павле Ђуришић убедио Дражу да може да нас обилазним маневром преко Вучева нападне са леђа и уништи набацавањем у Дрину. Кад се испентрао на врх Вучева, јављено му је да су партизани прешли Дрину и да гоне разбијене четнике према Челебићу.

Мој отац Вујица, Владо Томовић са пушкомитраљезом и још пет-шест бораца добили су задатак да спрече прелаз Павлових четника преко моста на Тари код Узлупа. Тамо код висећег моста на Узлупу су постојали изграђени заклони, па је ова група ушла у њих. Скинула је десетак дасака на почетку моста и била спремна да спречи прелазак четника преко њега. Тако су заноћили и поставили Миху Далматинца да стражари крај моста. Мислећи да четници не могу прећи преко моста, Миха је нашао лежај и заспао. Заспала је цела десетина и четници су неометано поставили даске и прешли на другу страну. Нико није на њих ни метка опалио. Кад су се партизани пробудили констатовали су да преко моста хрле четници. Нису знали колико их је већ прешло па су одлучили да се одмах укључе у колону, а пред свитање из колоне побегну и дођу у батаљон на Златном бору.

Пред свитање су партизани на договорену команду „сад“ збрисали из четничке колоне, у којој су ревносно преносили све четничке команде како би што дуже остали неоткривени. Пошто су се четници кретали том једином стазом која из кањона води на Челебићку висораван, партизани су једино овако могли бити спашени јер је у овој колони било више стотина четника, те борба са њом није обезбеђивала спас групе. На команду „сад“, сви су из колоне побегли сем мог оца који команду није чуо. Четник испред њега је почео да вришти позивајући потерно одељење. Отац га је упитао шта се дешава, а овај ко из топа: „Знаш брате шта се дешава, утекоше неки што неће да туку комунисте. Они се обично сакрију поред пута, али ће их Потерно наћи и стрељати“. Четник је још причао, а отац одмах шмугнуо у шуму за друговима. Без проблема су четници прешли Тару и на другим прелазима, па се испред малобројне Треће пролетерске бригаде нашло близу 4.000 четника. Тако је почела неравноправна борба између наше бригаде и ове велике групације четника Павла Ђуришића. Бригада је имала 550 бораца, што значи да је било седам четника на једног борца наше бригаде.

Жестоко и храбро бранећи сваку стопу ослобођеног Санџака, бригада је крварила и морала да се повлачи ка Дрини. Неки водови,

чете и батаљони су одсудно бранили поседнуте положаје. Тако је вод Мојковчана под командом Драгише Фуштића бранио брдо Илијина глава. Четници су на превару убили курира Бошка Кљајића који је пошао ка воду да му пренесе наређење за повлачење. Десетари Милић Влаховић и Бранко Пођанин предлажу да се вод организовано повуче одмах јер су га четници скоро опколили, али им Драгиша подвикну: „Пролетери се не повлаче без наређења. По непријатељу па-ли“. Тако се вод нашао у чврстом четничком обручу на положају који није уређен за кружну одбрану. Неколико четничких чета је са свих страна јуришало на опкољени вод мојковчких пролетера.

Видећи да ће бити уништени, десетар Бранко Пођанин, изразито храбар и паметан борац-предратни члан КПЈ командова: „Десетина, бомбе и ножеве у руке, напред у пробој за мнош“¹. Јурнули су на четнике и бомбама се пробии кроз обруч. Милић Влаховић је сачекао четнике на цев, распалио по њима, а онда пошао у пробој за Пођанином. Четници су у међувремену посели положај којим се Пођанин пробио и истурили два четника да објасне Влаховићу и његовој десетини да су опкољени и да их наговоре да се одмах предају, уз обећање да неће бити стрељани. Десетина је опалила и убила оба четника. Тада је из десетина пушака и неколико пушкомитраље-за осута паљба по Влаховићевој десетини. Тешко је рањен Арсеније Мердовић из Горњих села-Курикућа. Један Далматинац и један Крајишник су погинули. Остатак десетине је пошао напред, али је наишао на непробојну одбрану и застао.

За то време четници из позадине су успели да дотуку тешко рањеног јунака Арсенија Мердовића који је штитио пробој десетине. Они су напали десетину са леђа. Настало је убеђивање око предаје те су четници то искористили и скочили на партизане и савладали их. Тукли су их бесомучно, а Милића натерали да зове рођака Николу Влаховића који је са пушкомитраљезом остао на положају са водником Фуштићем. Са водником су остали Милица Спасојева Жურიћ, Вера Свећенски и брица Крајишник. Прецизном ватром из пушкомитраље-за и пушака они су зауставили четнике. То време су искористили да се завуку у велики трновити и коровом обрастао грм. Добро су се маскирали и одлучили да ако буду откривени баце бомбе на четнике и себе и тако не буду заробљени.

Четници су узалуд загледали трновити грм јер су се партизани тако добро маскирали да је требало скинути грање са њих да би их приметили. Они су псовали партизанке које су малопре видели и које су „у земљу пропале“. Водник Фуштић је са групом дочекао ноћ

у грму, а затим се пробио до Варина где је нашао Никицу Кнежевића са герилском групом. Заједно су напали и разоружали четнике у Варинама, и ту сачекали долазак бригаде.

Смешна је једна епизода из боравка у оном грму. Наиме, уверивши се да нема партизана у грму, један угојени четник је после масне гибанице и италијанских конзерви, попио литар и по воде. Он је исту са задовољством и олакшањем испразнио из бешике у онај грм. Главни млаз мокраће је од гране до гране ишао право на врат воднику Фуштићу, а он није смео да се помери да не би открио присуство и положај групе. Водник је тврдио друговима који су га задиркивали да му ништа у животу није теже пало од тога што је трпео да му два минута четник пиша по врату и глави, а он није смео да писне. Они су од заробљених четника сазнали да су ухваћени и стрељани Милић Влаховић, Веселин Јовановић, Василије Пејовић - мој некадашњи помоћник, Ђурица Крајишник и још два млада борца.

У ЗАШТИТНИЦИ ЧЕТЕ

Кад је Тито сазнао да је Трећа пролетерска (санџачка) бригада од преласка Дрине 5. априла, па до поновног разбијања четника и продора у Санџак 20. априла 1943. претрпела тешке губитке (погинуло 40 и рањена 32 борца), жестоко је критиковао и укорио команданта дивизије Пека Дапчевића, јер је оставио саму малобројну Трећу бригаду да се бори са близу 4.000 четника. Критиковао га је што није са Другом пролетерском и Другом далматинском пратио наша дејства. Бригада никада до тада, па ни до краја рата у једној операцији, није имала теже губитке. Ипак све се завршило на критици.

У тим окршајима десио ми се интересантан случај који желим истаћи. Моја чета је бранила једну косу на коју је нападало 300-400 четника. Чета је имала око 40 бораца са четири пушкомитраљеза. После два неуспела јуриша четници се спремају за трећи. Командир чете Радисав Јушковић ми нареди: „Мидо, не дај овим италијанским плаћеницима да нас са овог положаја побију док одступамо преко ове чистине ка оном потоку. Чим стигнемо у поток штитити ћемо те и наредити да се повучеш. Издржи што дуже можеш.“ Радисав командова да се оспе што жешћа паљба по четницима, а онда неприметно напусти положај.

Четници нису приметили да се чета повукла, а Душан, Јово и ја чим приметимо да неко промоли главу опалимо по њему. Чета је у потоку, а нама не стиже наређење за повлачење. Изненада четни-

ци јурнуше на нас. Испред стрелачког строја, право на мене јури црнобради четник са бајонетом на пушци и виче: „Пушкомитраљез и ти сте моји да јебеш оца очињегу у пркно“. Брзо извадих пиштољ и ставих га испред себе, па продужих да хватам на нишан црнобрадог. У тренутку кад ми на нишан леже његов бели шал притискох обарајач. У магновењу ми се учиње да четник, секунду пре опаљивања рафала, направи неки нејасан покрет. Уствари четник је са мање од 20 метара зафрљачио италијанску бомбу ка мени и она је погодила мој шаржер на Брну. Наравно ја нисам видио да бомба лети ка мени и био сам врло миран уздајући се да ћу пре него ме прободу бајонетом успети да испалим бар два метка из пиштоља у црнобрадог.

Од страховите експлозије на мом шаржеру изгубио сам свест и последње што сам видио је био четников бели шал и преклапање ревера на његовом шињелу. Освестио сам се у потоку не знајући како сам тамо доспео. Лице ми је било мокро од воде којом су ме поливали да бих се освестио и да би опрали крв са мог лица. Питам Душана где ми је пиштољ и како сам се створио у потоку. Душан ми објасни да је онај црнобради погодио бомбом у мој шаржер и да сам се од експлозије онесвестио. Каже да сам га секунду пошто је бацио бомбу погодио рафалом у груди и да је пао. Остали четници су се повукли. Он је зграбио пушкомитраљез, а Јово мене и довели ме на ово место. Чета пође на положај. Замолих Душана да похита и нађе мој пиштољ који је остао на положају. Душан је стигао први, нашао мој пиштољ и неприметно ми га мунуо у џеп. Био сам пресрећан и захвалан Душану. Мени нису дали да се померам јер ми однекле стално цури крв преко чела. Испод косе напипах парченце плеха од италијанске бомбе. Оно се зарило испод коже лобање те изазива крварење. Једним трезајем га извукох и крварење брзо престаде. Ускоро престаде зујање у ушима те поново постадох борбено способан.

НЕПРИЗНАТО ЈУНАШТВО БРИГАДИ

Стално се повлачећи под борбом, четници нас са три стране опколише и сабише скоро до плаховите Дрине. Касно поподне нас потискоше са коса које доминирају прелазом на Дрини. Водили смо борбу прса у прса у великој буковој шуми. Командир је приметио да се поред саме Дрине упутила велика колона четника у нашу позадину и ка прелазима на Дрини. Преко потока, позади нас је Штаб бригаде, те ме командир посла да обавестим команданта о појави ове колоне. Скоро једновремено прилазимо команданту бригаде Велими-

ру Јакићу Пеко и ја. Пеко виче: „Санџаклије, срам вас било, бјежите без отвора испред хиљаду ушљивих четника“. У први мах нисам познао Пека иако сам га новембра 1941. читав сат гледао изблиза, кад је убеђивао Пољане да иду у партизане или предају пушке, јер свака пушка мора пуцати на окупатора. Колико ми је тада био драг, толико сам сада био љут на њега.

Јакић мирно каже: „Друже команданте, не напада нас хиљаду већ неколико хиљада четника. Ми не бежимо већ се јуначки боримо за сваки положај иако бригада има око 500 бораца. Бранили смо сваку стопу и трпимо тешке губитке. Твоја оцена није тачна“. Правећи се као да уопште не познајем Пека, обратих се Јакићу: „Друже команданте, пушкомитраљезац Прве чете Четвртог батаљона Мидо Миликић, јављам да велика колона четника продире поред Дрине ка дивизијским прелазима и у нашу позадину“. Јакић тражи да му покажем где је колона, а затим ме упита да ли знам где је Први батаљон. Одговорих: „Друже команданте, не знам где је Први, али се горе на Плијешу и Златном бору херојски борио Други - пљеваљски батаљон. Ми смо га помагали дејством из тешких Бреда“ тукући четнике са бока. Јакић нареди да чета одвоји пола људства и одмах нападне колону крај Дрине и по цену живота јој спречи даљи продор. Пеко ме гледа и наглас рече: „Миликић, Миликић“. Одјурих ка чети.

Чета води борбу са четницима који иза дебелих букава сипају жестоку паљбу без нишањења, а наши их лове и прецизно гађају чим угледају њихове шубаре и кокарде. Командир одреди мој вод да одмах иде у напад на колону поред Дрине, али да се извлачење из борбе изврши неприметно. Једном стазом која је водила кроз лесову и букову шуму стигосмо на положај одакле ћемо са блиског одстојања напасти колону. Тада неко повика: „Мидо нема Вујице, остао је сам на положају“. Питам Марков Рока који је био до оца, да ли му је пренио наређење о повлачењу. Роко каже: „Ја сам му шапнија два пута да је повлачење, али не знам да ли је чуја. Викат нисан смија да не би ћули ћетници да се повлаћимо. Нисан смија ићи да га повућен за руку јер би ме ома убијао ћетник ка зеца“.

Знао сам да се отац неће жив предати али сам први пут од почетка ратовања осетио да сам му потребан и да је у великој опасности. Обратих се командиру да ми дозволи да пођем и доведем оца и да испалим пар рафала на четнике са предходног положаја. Командир каже: „То не може, хоћеш да те четници убију из заседе ко Бошка Кљајића. Доћи ће Вујица, стари је то вук“. Изнервиран одговором командира, трком пођох оним путељком ка ранијем положају.

Прешао сам више од половине пута, кад зачух вику: „Нећеш утећи бандо комунистичка“ (отац још није био комуниста). Брзо се склоних на три-четири метра више стазе, за мали лесков грм, и гледам како крупан четник јури иза мога оца и руком покушава да га ухвати за руксак. Не могу да пуцам у четника јер је испред њега мој отац. Зато сачеках да наиђу на цев од мога пушкомитраљеза. Чим је отац прошао испред цеви за мање од пола метра, опалих рафал у који улете четник и паде колико је дуг. Гледам у оца који се истог тренутка баца низ урвину и откотрља.

Четник не мрда, а за њим нико не иде. Додуше одозго са нашег положаја неко виче: „Миро, доведи ту комуњару оће војвода да га лично види“. Опалих један рафал у правцу одакле се глас чује па похитах ка чети. Отац вришти како смо га смели оставити самог на положају, а Роко се правда. На крају отац рече командиру да га је јурио један четник да га ухвати и да га је гађао тешки четнички митраљез на чију је цев налетео горе на самом путу.“ Насмејох се и рекох да сам то ја гађао четника који га је јурио, а он поче да ме грди и да тврди да је то био четнички митраљез који је баш њега гађао. Тек ми тада постаде јасно зашто се отац бацио низ ону урвину иако је могао са мном доћи стазом до чете. Кад су остали укопчали о чему се ради терали су ме да поново испричам како се отац стремкнуо низ урвину, мислећи од мене да сам четник са митраљезом. После тога се и отац слатко смејао.

По наређењу Тита, Пеко је за противнапад на ову четничку групацију ангажовао обе бригаде из своје дивизије, затим се укључила Седма крајишка и Прва пролетерска бригада. Свака од ових бригада је била душло бројнија од наше бригаде па је наша бригада на правцу главног удара ојачана батаљонима Друге пролетерске и далматинске бригаде. Четнике смо затекли где „логорују“ поред ватри на којима су кували италијанске макароне и конзерве и сушили обућу. Њихове страже смо заобишли или преварили и дошли без борбе до логора. Брзо смо поставили сва аутоматска оруђа у непосредној близини ватри и онда по команди команданта батаљона Милована Пековића распалили да им вратимо дуг за десетодневне бесомучне нападе. Задатак нам је био да на њиховим „леђима“ заузмемо врхове Плијеша и онемогућимо противнапад.

Ураганском паљбом по логору дигосмо недогореле угарке из ватри, неки четници и без обуће, у паничном страху, распалише да беже уз брдо ка Плијешу. Требало је истрчати од саме Дрине на коту 1.717 метара. Како смо се примицали врху, људима понестаје сна-

ге па почесмо да заостајемо за четницима. Чете се измешале, па ме командир Друге чете Ика Димић замоли да га пратим јер он трчи као зец и стално гађа заостале четнике. Рекох да га не могу пратити јер ми је отежао пушкомитраљез. „Узми од неког пушку па ме прати да не будем сам“ рече Ика. То је слушао Вукадин Кастратовић који је био пушкомитраљезац док није постављен за водног делегата, па ми предложи, пошто он не може пратити Ику, да он узме мој пушкомитраљез, а ја његову пушку. Нагласи да је пушка пуна са тупим-пробојним мецима. Нас двојица трчимо уз брдо и Ика виче: „Хватај макаронције живе, утекоше, заломи десно крило утекоше, предајте се“ итд.

Испод самог врха Плијеша две дебеле јеле којима је неко поткресао гране тако да иза њих стрелац може гађати из стојећег става. Скоро свиће али је видљивост врло слаба. Иза једне јеле плану пушка и Ики паде капа са главе, а он тресну од земљу. Одмах скочих ка другој јели и само што стадох уз њу, поново плану пушка и одвали љуску изнад моје главе. Знао сам да четник пуни пушку па мирно нанишаних и опалих у леву страну јеле. Четнику истог тренутка испаде пушка из руку. „Предај се“, вриснух убацујући други метак у цев. „Дођи да ме заробиш Мошово копице“ виче четник и покушава да дохвати пушку. Поново опалих и чекам да се четник појави. Назрех Раденка Кораћа који трчи тачно на четника. Рекох Раденку да га гађа јер неће да се преда и Раденко га погоди у ногу. Четник седе, те му Раденко и ја узесмо пушку и бомбе. Рањен је у десну руку и ногу. Рука му је сломљена и не може је померити. За велико чудо зачух Икин глас: „Мидо, овамо донеси коју бомбу“. Рекох Раденку да чува четника, а ја потрчах ка Ики. Њега је куршум само окрзнуо по глави.

Кад стигосмо на врх, беше свануло. Ускоро јасно чусмо да неко виче: „Напред говнари и кукавице, за мном“. Познадох четнички жаргон па одвидах две бомбе „крагујевке“ и брзо креснух упаљачима једну од другу. Зашишташе каписле обе бомбе. Прво бацих ону из десне руке, преместих бомбу из леве у десну те и њу бацих. То премештање из леве у десну руку потраја па ми та бомба умало није експлодирала у руци. Закључих да и бомбашки занат треба научити ако нећеш да страдаш својом кривицом.

Стигосмо до нас: Вукосав Бошковић који беше окупан у зноју, Вуко Лашић, Зарија Губеринић, Бранко Видаковић, интендант баталјона Спасоје Журић, Вукадин Кастратовић са којим размених наоружање и још доста бораца. Врх Плијеша је освојен. Стиже и Штаб

батаљона. Веселин Булатовић нас похваљује. Иза суседне косе се појави сунце. Његова светлост никада до тада није била тако јака да не успевам да поравнам предњи са задњим нишаном. Окренух се ка Веселину да му кажем за тај феномен и угледах официра са еполетама капетана, без капе, који Веселина нешто пита. Веселин му љубазно одговара и запиткује га. Они пријатељски разговарају. Ја сам шокиран, па викнух: „Попе бог те ебо па то је четник, вежите га, пуцај попе убит ће вас“. Вичем: „То је четнички војвода Бојовић, то је Ружић“. Веселин се окрену и пита ме шта то причам, а официр се баци низ страну и утече.

Једва приметисмо да се на суседној коси поставља четничко митраљеско одељење. Покушавам да их узмем на нишан али узалуд. Сунце ми онемогућава да саставим предњи и задњи нишан. Кијам од гледања у сунце. Рекох Веселину Булатовићу и штаблијама да узму заклон јер само што није ошинула четничка „Бреда“ по нама, а они се шепуре. Склонише се. За велики камен „станац“ заклонили смо се: Вукосав Бошковић, Вуко Лашић и ја. У њега четник сручи дугачак рафал из тешке „Бреде“ који разнесе део камена. Мноштво ситних каменчића зари се у Вукосавово лице које одмах обли крв. „Шта ово би са мном“, пита Вукосав. Питам га да ли су му повређене очи. Вукосав каже да су му очи остале читаве, шаком брише крв са лица и држи се храбро. Извадих му три-четири каменчића испод коже на лицу уз коментар да смо добро прошли јер би сва тројица остали без глава да је рафал пао 30 сантиметара више. Узех „далиномер“ и подигох нишан на 600 метара, па опалих краћи рафал. Четници не реагују па спустих нишан на 500 метара и опалих. Истога тренутка четници се приљубише уз земљу. Опалих још један рафал и они нестадоше са „Бредом“.

„Одлично си оне гађао, надам се да си и ти некога окрвавио као они мене“, каже ми Вукосав. Затим узнемирено повика: „Гледај где је стигао онај официр, удри га Мидо. Па човече како га не ухватисмо, а био је међу нама и сит се наприча са нашим комесаром Веселином. Да то потраја дуже можда би га и у партију примио“. Веселин се смеје и каже да му заиста није јасно одакле се тај официр-четнички командант, створио међу нама. Каже да је мислио да је то неко из Друге пролетерске, па је зато са њим љубазно разговарао.

Пажљиво нанишаних официра, али ми јако смета сунце, а он бежи страном испод косе на којој је до малопре била „Бреда“. Моји куршуми падају око официра али колико видимо ни један га није закачио. Вукосав изгуби стрпљење па ми оте пушкомитраљез и опа-

ли два рафала, а куршуми падоше лево и десно од официра. Разочаран, Вукосав ми врати пушкомитраљез и каже да га не можемо погодити јер „ти сунце гаси зенице“. Официр само што није замакао за косу, па га још једном добро нанишаних. Сви повикаше „овим рафалом си га закачио“. Један рече да сам га погодио у руку, али официр утече.

Са суседне чуке вичу Златарци: „Бјелополци ето вам руља од триста четника на 50 метара испред вас, удрите бомбама“. Ми одмах бацисмо десетак бомби. Хитро се дигох и испалих насумице два дугачка рафала па брзо легах. Златарци вичу: „Пале су бомбе између њих, јебасте им мајку, беже ка нама. Ми ћемо их докусурити“.

Радујемо се што нас ова група није изненадила и нанела нам губитке. Одједном јекну Вуко Лашић, лежао је између Вукосава и мене. Био ми је десетар, пример скромности и неизмерне храбрости. Красиле су га све људске врлине. Глава му клону па га Вукосав пита шта му би, јер још увек нисмо чули пуцањ који се ускоро огласи са неког далеког брда иза нас. Он ништа не одговара, тужно ме погледа и два-три пута зевну и клону поново. „Он издахну“, рекох Вукосаву и подигох му главу која је почела да добија жутозелену боју. Вукосав му опипа грло па вели: „Мидо мој они убише Вука, он је мртав, срце му је стало“. Почесмо да плачемо и Вукосав му склопи очи. Не можемо да задржимо сузе јер погибе на два-три дана пре него ће, после годину дана ратовања, доћи до родне куће у Мојковцу.

Иза оне јеле зове Раденко Кораћ и виче: „Шта да радим са овим четником, крв му липти из рукава и ноге, умреће овде.“ Комесар Веселин позва Вукосава и мене да идемо код четника. Крвав Вукосав, потрешен Вуковом смрћу виче: „Сад ћу му јебат Мусолинија у пркно, платиће ми за Вука“. Веселин му нешто шапатам рече, али Вукосав потрча ка четнику и вели: „Макаронцијо, како се зовеш“. Четник доста искрварио и блед, држи се храбро и каже: „Зовем се Војин Алексић“, чини ми се да рече да је из Шаранаца, па настави: „Веома сам тужан што се онај што га погодих у капу подиже и што му нијесам просуо мозак. Тако сам желео да убијем бар једног партизана и осветим на правди бога стријељаног брата. Да ме овај мали не погоди, не би ви Војина жива уфатили. Разнио бих бомбом и себе и вас, бандо комунистичка.“

Вукосав му тресну шамарчину и пита га што не убија Немце и Италијане који су му поробили домовину. Устадох и повиках: „Комесаре, нареди Вукосаву да га не бије, он је мој и Раденков заробљеник. Ми смо га ранили и заробили у борби“. Вукосав каже ко-

месару да ће на мој захтев бити фин према овом италијанском плаћенику који је ранио Ику Димића и могао да ме убије. Он се окрену према Алексићу те га упита из које је јединице, колико их има, зашто брани Италијане које смо опколили у Фочи и колико лира добија месечно за убијање браће и одбрану немачког и италијанског фашизма. „Говори“ продера се Вукосав.

Алексић врло смирено каже да неће о својој јединици да даје било какве податке јер је он краљев војник, али рече да добијају 1.200 лира месечно, да не бране немачки и италијански фашизам већ монархију и краља и да је случајност што пуцају на нас у исто време кад на нас пуца и окупатор. Каже да смо ми непријатељи и окупатору и четницима, па је логично да се они испомажу. Кад нас униште рашчистиће рачуне са окупатором. Каже да ће сарађивати са Турцима, Арнаутима, Немцима, Италијанима, усташама и са црним ђаволом да би уништили комунисте. Наглашава да су комунисти највећи непријатељи краља, монархије, цркве и демократије, па ће им сви грехови, па и сарадња са окупатором бити опроштени зато што су уништили комунисте. „Па овај није заведен“ каже комесар и нареди Алексићу да прича одакле се створио на Дрини.

Алексић каже да су из Мојковца пошли италијанским камионима ка Пљевљима и онда у борбу против нас. Вукосав га пита да ли у Фочи штити краља или Мусолинија, колико је дуго био у Мојковцу и где је спавао. Четник одговара да је у Мојковцу био два дана и да је био смештен у кућу неког комунисте Вукосава Бошковића. Веселин, Раденко и ја се погледасмо и прснусмо у смех. Четник се чуди чему се смејемо, а Вукосав остао без текста. Он замахну да га удари али га Раденко ухвати за руку и нареди четнику да каже како су се звали Вукосавова жена и деца. Четник одговара: „Жена се зове Марија, деца Вујо, Пујо“...те га Вукосав прекиде. „Па ти си стварно био у мојој кући идиоте, јеси ли им опљачко оно сиротиње, је ли ово сланина у твојој торби из моје куће, ебо те Мусолини“. Четник каже да није знао да је то Вукосавова кућа, ни да је он Вукосав. Он се издери на Вукосава: „Што ме бијеш овако рањеног, ја нијесам твојој фамилији ништа нажао учинио. Зашто ме одмах не стријељаш као што бих ја тебе и твоју црвену дружину“. Он једва говори и мени га због нечега би жао.

Комесар прекиде разговор и нареди: „Мидо и Кораћ, одмах га одведите у онај шумарак и стрелајте, јер ће нас још убедити да четници нису убили на стотине партизана, да не шаљу наше фамилије у италијанске и немачке логоре које им за такве поступке никада не-

ће опростити. Они никог разумног неће моћи убедити да нису били издајници велике светске борбе против фашизма. Одмах га стрељајте“. „Ја не стрељам, Попе, по цену живота. Ја сам се са њиме витешки борио. Он је прави јунак и поштен човек. Нека га стреља ко хоће, ја нећу“. Веселин се наљути јер и Раденко рече да у овога раненог јунака неће да пуца. Веселин одреди другу двојицу и они га одвукоше и стрељаше. У његовој непосредној близини сахранисмо партизанског јунака Вука Лашића. На пар метара један од другог одоше под земљу два јунака, два крвна непријатеља, два Србина из Црне Горе (тада није била призната црногорска нација), партизан Вуко Лашић и четник Војин Алексић. Изгледа да овако мора да буде јер више помирења нема. Дубоко смо огрезли у крв и непремостиву мржњу, огрезли у лудило. Ово, наш народ, никада више не сме дозволити да се понови. Сукоб четника и партизана је велика трагедија нашег народа.

ПРОБОЈ НА СУТЈЕСЦИ

Даноноћно се борећи са далеко бројнијим и у свему (сем морала) надмоћнијим непријатељем и пентрајући се до изнемоглости уз стрме стране и кањоне Таре, Пиве, Сушице, стигли смо после 28 дана, тј. 12. јуна 1943. на Драгош седло. Било је одмакло поподне. Одлично смо видели кањон Сутјеске, висока брда Озрена, Маглића, Волујака, Зеленгоре. Њих су чврсто посели Немци. Преко Озрена и Зеленгоре ми треба у току ноћи да се са рањеницима пробијемо за главнином Главне оперативне групе (ГОГ). Пре изласка на Драгош седло, уствари огромну ливаду и превој, зауставили смо се у шуми где затекосмо неке јединице Треће - Савине дивизије. Оне имају мноштво митраљеза, бацача и неколико топова. Борци се одмарају и рекао бих безбрижно ћаскају иако се свуда око нас, ближе и у даљини, чује митраљеска и топовска паљба. Постаде нам јасно да смо са свих страна опкољени силном војском крвника, опкољени смрћу.

Наш Четврти батаљон претрпео је за тих 28 дана, од Мојковца и Шаховића до Драгош седла, велике губитке. Само на Малом Штуоцу (Дурмитор) у жестоком окршају прса у прса са Првом брдском немачком дивизијом, из Друге чете је избачено из строја 22 партизана. Међу њима се налазила цела команда чете на челу са командиром Вукосавом Бошковићем. Но упркос свакодневног бомбардовања, непрекидног гранатирања и честих борби прса у пр-

са, као и поред застрашујућих призора при наиласку на мртве, рањене или од тифуса оболеле партизане из јединица испред нас, наш морал је на висини. Није лако гледати партизане Банијце и друге који оболели од тифуса једу распало коњско месо, моле да им дамо воде, да их не остављамо Швабама који су дошли са Источног фронта да би нас уништили заувек. Те страхоте и жал за друговима које ће Немци што наступају за нама са задовољством стрељати дубоко се урезају у наше памћење и свест, јер мирис барута, гарежи и задах распаднутих људских и коњских тела неодољиво потсећају на смрт. Међутим, већина наших не стрепи и нису забринути за свој живот или бар то јавно ничим не исказују. Нама старим борцима и пролетерима је веома жао што су новајлије, одмах по ступању у нашу бригаду упали у овакав пакао каква је Пета офанзива. Зато личним примером, разним причама и песмом желимо да их развеселимо и охрабriamo.

Кад поседасмо, Мојковчани „узели на зуб“ старог борца Љуба Палевића па пред новајлијама и целом четом причају како се он „свађао“ са италијанским авионима који су са висине преко 2.000 метара бомбардовали висећи мост на Тари код Тепаца. Наиме, када су наишли авиони и почели кружити око моста и нас који смо га чували, било је јасно да ће мост бити бомбардован. Склонили смо се под велику стену, а Љубо остаде на чистини, псује „жабаре“, одмерава им од шаке до лакта и пљује према њима. Зовемо га али не помаже, он се и даље „свађа“ са авионима и наставља своју представу. У то први авион одкачи две бомбе и оне великом брзином расту. Кад се видело да ће једна бомба пасти на мост, а друга Љубу на главу, он се стушти да побегне ка нама. Проценио је да је у томе закаснио, па се колико је дуг баци у мутну локву која је представљала бар неко удубљење које ће му обезбедити да га парчад бомбе не искомадају. Удар Љубовог тела у бару и бомбе у земљу је био скоро једновремен. Кад се дим разишао, а парчад бомбе, земље и камења завршили падање, из баре су се могле видети само Љубове ципеле јер му је тело било прекривено земљом од кратера бомбе. Какав је Љубо изгледао кад су га другови извлачили из блата прича Бранко Видаковић, па се сви држе за стомак од смеха. Смеје се и Љубо уз коментар: „Ја сам их бар псовао, а ви побегосте под стену као мишеви.“

Док се ми тако шалимо и понеког завитлавамо и док отклањамо лоше мисли на које асоцира митраљеска и топовска грмљавина свуда око нас, поред нас пролазе групице партизана и неких руководилица. Одједном Бахо Тутић повика: „Благош нама, ево нашег

друга Ђида, баш лијепо друже Ђидо, што си дошао код твојих Мојковчана“. Он устаде и пође ка Ђиласу да се са њим поздрави. Ђилас намрштен, као да му се ове Бахове речи не свиђају, стаде. Он беше пребацио пушку преко леђа и ослањајући се на велику мотку смирено каже: „Срам вас било Мојковчани, што групашите и договарате се како да дезертирате и напустите борбу“. Неки се насмејаше мислећи да се шали. На то ће Ђилас: „Знам да о томе разговарате и да хоћете да дезертирате.“

То нас све изненади и дубоко увреди, па неки седоше, а Радомир Ракочевић, командир чете повика: „То није истина Миловане, о томе ми не разговарамо. Ово су све јунаци колико и ти, но ако немаш шта љепше да нам кажеш одмах пролази“. Ђилас пође са два три партизана ослањајући се на мотку. Види се да је исцрпљен, а знамо да је јунак, али га ми за ово што рече осуђујемо. Чудимо се како уопште може тако мислити о нама који га волимо, ценимо и са којима је комшија и друг. Из тих непријатних размисљања отргну нас команда: „Покрет другови“.

Брзо избисмо на сам превој Драгош седла. Очигледно многе јединице су тим путељком који води преко велике ливаде већ прошле. По рањеним и мртвим који око стазе леже, ценимо да је и њих, као сада нас, гађао тешки митраљез „Шарац“ лоциран на заравни усред окомите стене што се наднела над Драгош седлом. Наиме, Немци су се на ту малу зараван у стени спустили конопцима, поставили Шарац и као на стрелишту гађају све партизана који пролазе великом ливадам Драгош седла. Видимо како им конопцима спуштају у великим пакетима потрештине за борбу и живот. Од врха до њих има бар 180, а од њих до подножја стене бар 350 метара.

Чим се појависмо на ливади, Швабе осуше паљбу из Шарца, а куршуми се заривају у земљу око наших ногу. Неко са чела нас пожурује да што пре пређемо тај брисани простор. Треба претрчати или убрзаним ходом прећи читавих 200-300 метара до следеће шуме и заклона. Десно од нас на само 100 метара је шума којом је ливада опасана. Искочих из колоне и потрчах ка најближој шуми. Наши врве кроз кишу куршума без икаквог противдејства. Не могу да схватим зашто нисмо ишли околу шумом и тако избегли ову убитачну ватру, зашто морамо ићи ливадам и брисаним простором. Срећно стигох до првог дрвета, а да Швабе не испалише ни један метак на мене. Одмах одредих даљину, подигох нишан и опалих на велику пегу на стени. Куршуми падоше у мету и ја са великим задовољством добро нанишаних окупљене Немце око Шарца.

Истог тренутка, Немци око Шарца се бацише на тло и не-стадоше са „бине“ са које су нас гађали као зечеве. Један пакет пу-тује са врха стене и ја га гађам али га успешно спустише до поса-де „Шарца“. Више Немце не видим јер су се приљубили уз тло па и не гађају. Поред наше колоне, ка средини ливаде хитао је кру-пан партизан. Гледа он мртве и рањене партизане око путељка и оне на самом путељку које наша колона прескаче. Он позва неког по имену и нареди му да одмах код њега догурају топ. Само што је он издао наређење, Шарац изрова земљу око његових ногу. Он на то не обраћа пажњу.

Напрегнух пажњу и установих да су се Немци са Шарцем по-мерили скоро на ивицу заравни, па опалих дугачак рафал по њима. Шарац преста да гађа те артиљерци догураше топ. Ја пуцам чим приметим било какав покрет код Немаца. Ипак дугачак рафал из Шарца погоди штит од топа и један артиљерац паде рањен. Онај што командује се окрену према мени и каже: „Еј ти пушкомитра-љезац дођи одмах да их одавде гађаш.“ Размислих па му рекох: „Ни говора, ја их одавде са наслона добро гађам, док дођем до вас они ће ме погодити“. Он се продера: „Ма дођи овамо кад ти наређу-јем“. „Нећу“, рекох енергично и распалих дугачак рафал по немач-ком положају јер је овај партизан већ почео да нишани Немце то-пом. Питам се зашто и он мора да гађа са сред ливаде, а не са ме-ста где је био и где га Немци не би гађали.

Наш топ опали и граната тресну у стену на око пет метара више швапског митраљеза. Из огромног облака дима и прашине на-зиру се делови опреме, па и људи које је граната збрисала. Митра-љез је био неутралисан, пут је био слободан, више се није гинуло при пролазу преко Драгош седла.

Тек тада угледах два три партизана, поред Душана и Јова, ко-ји ме прате као сенке. Они почеше да ме грле и честитају ми. Пи-там их шта честитају мени кад је за пролаз заслужан онај доле што топом збриса Швабе из стене. Рекох да сви пођемо њему да чести-тамо. Један од непознатих партизана ме ухвати за руку и вели: „Не иди ка њему кукала ти мајка, одмах ће те стрељати. То је Сава Ко-вачевић чије наређење нијеси извршио. Бјежи колико те ноге носе док он није дошао да ти честита метком у чело.“ Потрчах да се прикључим батаљону прибојавајући се да ме Сава не стигне. Да сам знао да је то Сава Ковачевић, командант Треће дивизије, можда бих смогао храбрости и дотрчао до њега да гађам Немце, али сад је за све касно, треба избећи стрељање.

Кад сам стигао батаљон, он заузимаше место за кратак одмор у густој шуми на коју је почела да пада ситна киша. Чујем да ме зове командир чете Радисав Јушковић те му се одмах јавих. Он ме упита: „Видиш ли ону групу од осам жабара који су до малопре носили рањенике. Води ту фашистичку гамад и стрељај их са твојим одељењем. Немој неко да ти побегне“. Са запрепашћењем гледам час у командира час у те бедне Италијане у дроњцима. Они једва личе на људе. То су живи костури јер носе два наша рањеника од почетка офанзиве. Малопре су их негде сакрили и дошли у батаљон на „распоред“. „Шта их гледаш, одмах их стрељај!“ Подвикну ми командир. „Разумем друже командире“, одговорих оштро.

Преконтролисах да ли ми је шаржер пун метака и наредих Душану и Јову да напуне пушке. Неки Италијани су пре мог доласка код њих устали, јер су чули и разумели шта ми је командир наредио. На италијанском командовах да сви устану и у колони крену у правцу који је водио ка немачким положајима. Немци су били на око 800 метара од нас, а ми смо отишли из видног поља батаљона за око 150 метара. Наредих Италијанима да седну један до другог.

Један Италијан ми каже да им је јасно да ћу их стрељати, али треба да знам да они нису фашистичка гамад, нису добровољно ступили у овај рат који није њихов. Они су радници или сељаци на силу мобилисани и у рат потерани мимо своје воље. Он вели да нико од њих није никога убио или ранио. У име тога и бројних њихових породица ме моле да их не стрељам јер низашта нису криви. Он каже да, ако их ослободим, никада неће убити неког Југословена, а ако буду морали пуцати, пуцаће изнад партизана. Изненада се узбудих.

Јово запео па ме стално пита: „Шта каже, шта каже“. Душан, сав напрегнут и изнервиран сталним Јововим запиткивањем, одбруси: „Мући Јово муке ти Исусове, ћа ће да каже, ћа би ти каза да си на њиховом мисту, моли да их не стрељамо, сто ћа каже“. Један Италијан вади слику жене и петоро деце која га са осмехом на лицу грле, један на глас јеца, а неки занемели и пребледели чекају судњи час. Дечак са оне слике много личи на мога малог брата Вука. Помислих, сад ћу му ја убити оца. Још једном погледах дечака.

Размишљах и о оном што ми је Италијан малопре рекао, о томе како су ових 28 дана носили наше рањене другове, како су јели траву и како су толико смршали да се једва крећу. Зато предложих Душану и Јову да их пустимо јер није право да их баш ми

убијемо. Јово опсова „Свету неђељицу“, па ме пита да ли желим да нас тројицу стрељају због ових полумртвих жабара. Пита ме шта ти жабари траже у нашој земљи и да њих треба једним рафалом док седе покосити и извршити наређење. Он виче да смо добро прошли што нас не стрељаше у априлу због оног четничког официра на Дрини, али су нам то запамтили. Можда нам ово неће опростити.

Душан каже да се потпуно слаже са мном и да није право да их убијемо баш ми. Попусти и Јово, али више из колегијалности и поштовања нас двојице него што је убеђен да треба да им поклонимо животе и не извршимо наређење командира.

Кажем Италијанима да сам са друговима Јовом и Душаном размислио о оном што ми је њихов друг рекао и да смо одлучили да их не стрељамо већ пустимо да „побегну“ ка Немцима. Рекох да ми нисмо убице већ народни и хумани борци за правду и слободу. Пошто немачки извиђачи можда гледају у нас, испалићу неколико рафала преко њих, а они нека беже. Рекох им да не кажу Немцима да смо их пустили и да не помињу ношење рањеника, јер их због тога могу стрељати. Они хоће да се захваљују, а ја на италијанском, реч по реч изговарајући, командовах: „Ка оној шуми трчећи корак, сад!“ Италијани скочише као да су у најбољој кондицији и дадоше се у трк, а ја опалих пар рафала изнад њихових глава. Враћајући се у чету договорисмо се да кажемо да смо их стрељали. Велики смо ризик узели на себе, а не знамо име ни једног Италијана чије смо животе спасили, а своје добро угрозили неизвршењем наређења. Мирни смо јер смо поступили по савести.

Вратисмо се у чету, али командира нема, а ми се и не трудимо да се са њим сретнемо. Нико од другова који су чули наређење командира нас не пита како је стрељање изгледало. Овде је сада погибија човека постала обична и безначајна ствар. Страшно је само бити рањен у ноге или се од тифуса разболети.

На ливади Драгош седла врзма се велики број партизана. Они постављају мноштво минобацача и неколико топова. Борци приносе велике количине граната и мина. Одједном чусмо команду: „Према задатим елементима по непријатељу пали“. Из двадесетак минобацача и неколико топова поче жестока паљба по Немцима на левој обали Сутјеске. Брза паљба потраја десетак минута. Све гранате и мине су избачене на Немце, а онда минобацаче и топове онеспособише за употребу и гурнуше у амбис. Више нећемо имати подршку артиљерије, њу ћемо заменити ручним бомбама.

Из мрака се чује глас команданта нашег батаљона Милована Пековића који позива командире чета да дођу ради пријема заповести за дејство. Ми чујемо како им Милован преноси наређење команданта дивизије Саве Ковачевића да се све јединице дивизије у току ноћи привуку немачким положајима до јуришног положаја и ту сачекају зору, када ће Сава командовати и предводити јуриш. Наглашава да је Сава наредио да нико не сме пре његове команде метка испалити. Он рече да наш батаљон треба да прође колону рањеника и заузме мост на Сутјесци ради прелаза рањеника и јединица дивизије. Одмах одреди Прву чету да заузме мост. Наиђе Сава и љутито пита: „Чије је ово кљусе?“ Милован му одговара: „Моје друже Сава, рањен сам па ми добро дође.“ Сава га грубо прекиде и вели: „Или иди у рањенике или овде кљусе остави, са њим не смеш прећи Сутјеску.“ Жао нам је рањеног команданта, али код Саве нема одступања од издатог наређења.

ОДРЕДИШЕ МЕ ЗА ДЕСЕТАРА

Командир чете нам каже да смо чули наређење команданта батаљона и додаде: „За заузимање моста одређујем Прву десетину. Од ноћас па на даље десетар Прве десетине ће бити Милош Миликић-Мидо. Сви из десетине га морате слушати без обзира на његову младост. Он ће остати пушкомитраљецац и командовати десетином.“ Био сам веома изненађен овим постављењем па упитах командира да ли могу да ставим примедбу на моје „десетарство“ обзиром да у чети има много старијих, веома храбрих и умних бораца који би пре мене требали бити десетари. Командир ми пред свима рече: „Нема расправе о десетарству, то је одлука која је мало пре одобрена од Штаба батаљона. Иди у десетину и припреми је за заузимање моста. Командуј десетином и не води персоналну политику.“

У десетини су ми Мојковчани - Бјелојевићани Љубомир Аџић, Радош Журић, Никола Влаховић и Милан Попадић који ми је био десетар у бјелојевићком воду 1941/2. када је подржавао водника који ме је терао из партизана. Сад сам ја њему претпостављени иако је од мене старији преко 20 година. Кад окупих десетину рекох им: „Драги другови, десетина оваквих партизана-пролетера је оно што је чета па и батаљон неких других војски. Немце не смемо потцењивати јер су они храбри и искусни борци. Они су нас као што видите опколили са свих страна и хоће да нас без милости све побију. За-

то нам је задатак и света обавеза да се свако од нас замени тј. пре него нас убију, свако, како зна и уме, убије бар по једног Немца. Како то урадити зависиће од ситуације, немојте се надати да ћете преживети ако се предате. Према томе гинимо јуначки кад нам је дошло време да мремо.

Мост ћемо заузети тако што ћемо ја и Никола Влаховић ићи на чело, прикрасти се мосту и бомбама ликвидирати Немце. Ако Немци не буду са ове стране ми ћемо препузати преко моста и убацити бомбе у немачке заклоне са оне стране Сутјеске. Ви идите за нама и штитите нас. Ако ми погинемо, Љубомир и Радош са бомбама ликвидирају Немце. Ако и они погину следећи бомбаши су Милан Попадић и Марков Роко. Јуришајте док их не ликвидирате или док сви не изгинемо. Наша десетина мора заузети мост и омогућити прелаз преко Сутјеске батаљону и рањеницима. Има ли ко шта да пита?“ Сви ћуте. Командир чете нареди покрет.

У међувремену из оних ниских облака, падом мрака, поче да пада јака киша. Стаза којом се спуштамо ка Сутјесци и Тјентишту је толико расквашена да упадају ноге у блато до изнад чланака. Стазу закрчили ешелони рањеника које је тешко заобићи јер и они хитају ка мосту. Процењујем да са ешелонима рањеника нећу стићи до зоре да заузмем мост. Зато наредих: „Пренеси да чело рањеника стане да прођу бомбаши и заузму мост“. Колона рањеника стаде и ми се по дубоком блату брзо пробијамо напред, а за нама чета и батаљон. Никола и ја смо веома опрезно „заузели мост“ јер у његовој непосредној близини није било Немаца. Стиже и командант батаљона, па ми нареди да пођем поред леве обале Сутјеске и установим где су Немци.

По мрклом мраку идемо уз леву обалу Сутјеске. Пређосмо читавих 150 метара, а не примећујемо присуство Немаца. Одједном установисмо да се налазимо у немачком логору чије шаторе до тада нисмо приметили. На двадесетак метара једва се назире неко светло те пођосмо тамо. Био је то велики штабски шатор у којем се окупило десетак немачких официра. Један је издавао заповест за дејство 13.6.1943. Схватих како Швабо наређује да нема заробљавања већ све што се креће треба на лицу места убити. Жестоко пожелех да дугачким рафалом кроз прозорчић шатора побијем целу групу. Помислих да убацимо неколико бомби, али се сетих да ми командант при поласку нареди да ни случајно не отварамо ватру на непријатеља.

Срећно се провлачећи између шатора стигох до команданта и све му испричах. Предложих му да се вратим и ликвидирам Немце,

који су сигурно још у великом шатору. Командант то одби и нареди ми да са десетином установим где су Немци на правцу нашег напада. Командиру чете нареди да одреди једну заседу која ће пазити да нас Немци из шатора не нападну са леђа. Чудим се како Немци тако безбрижно спавају под шаторима, а ипак знају да сви партизани нису прошли на путу за Босну. Много жалим што не ликвидирамо штаблије у великом шатору.

ХРКАЊЕ НА СРПСКОМ И НЕМАЧКОМ

У целој долини Сутјеске и свуда около злокобна тишина, мада осећамо да се приближава зора и час коначног обрачуна. Командант шапатам нареди да моја десетина пође ка Крековима и установи где је немачки предњи крај. Опет ми скрену пажњу да не смемо открити положај нити пуцати пре Савине команде. Поведох десетину уз брдо у правцу немачких положаја. Псујем мркли мрак јер заиста не видим ништа испред себе. Никола Влаховић на то предложи да њега пустим да иде на чело десетине. Пропустих ту јуначину са којим се дружим и заједно ратујем од формирања бригаде. Пођох за њим а десетина за мном. За десетином пођоше чета и батаљон.

Одједном неко јаукну и опсова оца очињега. Био је то Црногорац, партизан којем је Никола стао на руку. Опоменух га да треба да шапуће а он викну: „Какво шапутање, ова аветиња ме умало не осакати, згази ми прсте на руци“. Питам га из које је јединице и где су Немци. Црногорац каже да је (колико се сећам) из Другог батаљона Пете црногорске и да су Немци испред нас на 50 метара. Стиже командир и командант Пековић и ја их упознах са ситуацијом. Командант ми нареди да наставим са извршењем задатка. Пођох на чело десетине ка немачком положају.

После кратког пењања уз брдо зачусмо гласно хркање. Наредих да се борци притаје и залегну. Вратих се ка команданту и обавестих да су испред нас Немци али да хрчу не само испред нас него и лево и десно. Хркање оцртава борбени положај Немаца. Одмах рекох команданту да упаднемо у заклоне и ровове и ликвидирамо Немце на спавању. Тако би заузели заклоне и ровове без пуцања. Командант ми не одговори.

Чуди нас што Немци немају никог будног па неко рече да су то можда Далматинци, јер је јуче пред вече Трећи батаљон Прве далматинске под командом Петра Радевића страшно потукао Немце на Тјентишту, па се ту, на овом месту, можда задржао. Командант раз-

мишља, па ми нареди: „Мидо иди до самог 'хркача' и тачно установи ко хрче“. Размислих мало па му одговорих: „Друже команданте, како да установим ко хрче кад се не види прст пред носом, а хркање је исто на српском и на немачком“. Неки почеше да се смеју па им одбрусих да је то истина и да не знам како да установим ко хрче. Питам како и по чему то да установим. Командант се мало љутну па вели: „Мидо, десетар си, иди и снађи се како знаш“. Пођосмо Никола и ја да се „снађемо“, а остали чекају да се вратимо и кажемо ко хрче испред нас. Никола гунђа и каже да највише мрзи команду „снађи се“.

Допузах до грудобрана високог око 30-40 сантиметара на којем је постављен Шарац. Дође и Никола и ми већамо ко би то могао бити јер једино можемо сигурно тврдити да су у заклону два човека са Шарцем и ништа конкретније. Никола каже: „Идем да позovem команданта па нека се он снађе и установи ко хрче“. Рекох Николи да то не чини, јер сам ноћас доста разговарао са командиром чете и командантом батаљона, па треба да нешто сами смислимо.

У долини Сутјеске још увек тишина и мрак, а нас двојица изнад глава незнанаца размишљамо о њиховом идентитету и не знамо шта да радимо. Одједном ме Никола цимну за рукав и шапну: „Имам сјајну идеју, опипаћу капу овоме до мене и установити има ли петокраку или немачког орла. Ти устани и држи пушкомитраљез изнад њихових глава и ако ме зграби за руку одмах удри“. Никола је пажљиво ставио руку на главу шарцији али он није имао капу. Лежерно је ухватио Николу за руку и полако је угурао у свој шлем. Тада је Никола схватио да су то Немци, па је из свега гласа повикао: „Шлем, шлем, Мидо шлем, ово су Немци, удри Мидо ово су Немци“. Николин глас је био толико јак и паничан да се чуо на преко 300 метара од нас. Она двојица покушаше да узму Шарац, али га гурнух ногом и са метар даљине, дугачким рафалом умирих двојицу хркача.

Тог истог тренутка са наше леве и десне стране и дуж целог фронта до Сутјеске наста ураганска паљба из стотине пушкомитраљеза и пушака. Немци потпуно сањиви прве рафале опалише више у правцу неба него према земљи. Један куршум окрзну Николу по глави али он оста при свести. Зовем Четврти батаљон да дође јер смо ликвидирали једно митраљеско гнездо те можемо остале напасти са бока и леђа.

Све је узалуд, ништа се од пуцњаве не чује. Ипак батаљон смело јурну на немачке положаје. Наста прави покољ. Јуриша рањени

командант батаљона Милован Пековић, његов заменик Лале Вуксановић, заменик комесара батаљона Струњо Булатовић, јуришају бомбаши и кувари. Сви бацају бомбе на Немце. Немци збуњени узвраћају брзим Шарцима који реже као моторне тестере. При одбљеску нечије бомбе видим фигуру командира чете Радисава Јушковића како из пиштоља пуца у Немца који испред њега бежи. У следећој секунди био је пресечен рафалом из Шарца. Немам времена да тугујем за драгим командиром и рођаком, јунаком Радисавом Јушковићем, јер смо се у мркој ноћи измешали са Немцима.

Ипак, линија фронта се јасно оцртава по пламеновима из немачких аутоматских оружја и пушака. Све се слило у громогласну хуку и севање. У том општем кркљанцу јасно се разликују експлозије ручних бомби са жуто-црвеним бљеском. Да људи не губе животе, то би био величанствен ватромет којем би се човек дивио. Овако он означава линију губљења живота, линију смрти па о његовој љепоти не може бити говора. Штета што немам камеру да ово забележим јер се оваква слика више никада неће поновити.

Батаљон се пробио кроз прву линију и пењући се уз брдо приближавамо се другој, јаче поседнутој линији ровова и бункера. Није ми јасно како ме у оном мраку у стопу прате помоћници Душан и Јово. Душан има 21, Јово 20, а ја 15,5 година. Јунаци су њих двојица па мислим да предложим Леку Пејовићу да их после Сутјеске приме у партију, јер су то заслужили.

Поче да свиће, а са повећањем видљивости немачка ватра је све прецизнија. Приметих да нема Душана и неко ми рече да је пао погођен. Много ми га је жао, али ми и даље јуришамо и не осврћемо се на погинуле и рањене јер о њима брину болничарке и другови из „другог ешелона“. Убитачна ватра нас проређује те морамо застати да не би сви изгинули. Гину и неки који су се приљубили уз земљу, јер немају заклона испред себе. Земља испред нас просто кључа јер је без престанка подижу немачки куршуми. Видимо да немамо снаге нити икакве шансе да кроз ту кишу куршума стигнемо до немачких ровова иако смо сасвим близу. Они су много бројнији и у сигурним заклонима. На сваких двадесетак метара Шарац.

Дуж фронта позади нас пројури неки високи руководилац који из „завјетрине“ виче: „Напријед другови, напријед, јуриш, морамо се пробити, јуриш не будите кукавице“. Недалеко од мене један партизан са ознаком команданта или комесара батаљона (три вертикалне штрафте) му узврати громогласно: „Дођи ти овамо горе, бем те у шубару, па нас поведи на јуриш ако ниси кукавица“. Од муке се

сви насмијасмо, а онај са шубаром одјуре видно успаничен. Рекао бих да је то једини успаничен партизан у долини Сутјеске.

Два пута покушавамо да се организујемо и јуришем ликвидирамо Немце испод Озрена, али смо малобројни у односу на њих. Зато нас они пусте да приђемо на домет ручних бомби а онда нас заспу са десетином бомби и Шараца. Швабе су заиста храбри и вешти борци. Да коров, трава и жбуње ове њихове „качамаше“ (ручне бомбе) не спречавају да се котрљају, од нас не би нико остао жив. Више њихових бомби су наши борци зграбили и вратили их те су експлодирале код њих. Та борба у месту већ дуго траје, па нико не може да напредује. Било ко, Немац или партизан да се промоли или покуша да некуд крене бива одмах погођен.

До десет сати нас је штитила сумаглица и ниски облаци, али се тада као по команди разиђоше, па се истог тренутка изнад нас створише немачки авиони и изручише товари бомби по рањеницима и нашим положајима, али само оним који су мало удаљенији од Немаца. Немци су нас тако сабили у круг да смо у пушчаном домету са сваке стране. Зато спас тражимо у „лепљењу“ уз Немце, мада нас тако гађају они спреда али могу нас гађати и они из позадине и са бокова. Од страховитог бомбардовања, жестоког дејства артиљерије која нас непосредно гађа, од митраљеске ватре и експлозија ручних бомби ваздух је јако загађен и мирише на барут те доста отежано дишемо и слабије видимо. Одједном је долина Сутјеске постала тесна. Понеко од оних са слабијим живцима шапуће како су Немци бацили бојне отрове и гасове за успављивање јер смо осећали неодољиву потребу за спавањем. Плашимо се да не заспемо на положају где ће нас Немци убити на спавању. Тежак је то осећај. Поред тога видимо како Немци у огромним колонама и групама без борбеног поретка, иду ка нама и доле ка Тјентишту и рањеницима. Немци су заустављени једино на нашем сектору, али од тога нико нема користи. Уствари Немци су већ у непосредној близини свуда око нас.

ПРВА РАНА НА СУТЈЕСЦИ

Изненада поче жестока борба око Усовачког потока, мада није потпуно престајала од раног јутра. Покушавамо да се и ми тамо пребацимо јер имамо утисак да се наши успешно пробијају ка врху Озрена. Тако наиђосмо на нови немачки одбрамбени положај, за који до тада нисмо знали. На мање од двадесет метара од немачког положаја је велико и дебело дрво. Предложих партизанима око мене

да се организовано и под заштитом ефикасне ватре, пробијемо до дрвета и од њега убацимо бомбе у немачке заклоне и тако се пробијемо даље. Другог излаза немамо пошто нам се Немци у великим групама са свих страна приближавају.

Остоја Лукић повика да иде са мном, а Јово Пејић нагласи да иде и он. Наши запуцаше на Немце. Потрчях ка дрвету гађајући из пушкомитраљеза у трку. Видим да моји кратки рафали погађају грудобран иза којих су Немци. Сва тројица срећно стигосмо до дрвета. Изгледа да их је добро збунило моје гађање из трка. Оданде се такорећи гледамо очи у очи са Немцима. Пуцамо једни на друге без нишањења. Остоја и Јово одшрафљују бомбе и спремају се да их активирају и убаце у немачке заклоне док их ја штитим ватром. Одједном мој пушкомитраљез шкљоцну на празно. „Дај ми шаржер“ повиках Јови, али он не реагује већ сав обливен крвљу нешто говори. Узех пушкомитраљез у леву руку, а десном почех да откопчавам футролу од двогледа у којој имам три пуна шаржера. Док сам вадио шаржер угледах са леве стране Немца који ме из заклоне хладнокрво нишани. Истог тренутка осетих страховит ударац по левој руци из које испаде мој пушкомитраљез. Брзо се бацих на земљу, вратих шаржер у футролу, привукох пушкомитраљез и почех да се котрљам низ страну удаљавајући се од немачког укпаног заклоне. Око мене падају куршуми и експлодираше две бомбе.

Јово оста горе, не знам шта је са Остојом пошто ми се учињело да је и он рањен, а не знам шта је са мојом левом руком у коју сам рањен. Гризе ме савест што их оставих, али се тешим што им као рањен не бих могао пред швапским цевима ништа помоћи. Погледах рањену руку и видим голу кост, а из мяса около кости липти крв. Установих да могу померити само палац и кажипрст а са остала три прста не могу мрднути. У невољи сам због тога што крв липти, а ја је немам са чиме зауставити. Помислих да ћу искрварити и ту умрети. Срећом одоздо наиђе Деса Булатовић, референт санитета нашег батаљона, те ми преви рану јединим завојем којег је још имала. Направи ми и повез око врата и заустави крварење. Био сам за тренутак спасен. Испричях јој шта ми се десило и показах немачки положај. Она хладнокрвно каже: „Идем ја да бомбама уништим то немачко гнездо“.

Молим Десу да не покушава да се Немцима примакне и показав јој неколико наших мртвих другова који су покушавали да приђу Немцима, али узалуд. Деса се диже, а ветар јој витла дивну

косу. Са километра се може видети да је устала права лепотица. Вероватно зато Немци нису осули паљбу и одмах је убили, већ су је пустили да скоро неометано дође до дебелог дрвета. Иза дрвета Деса баци две бомбе у немачки ров и тако „радозналци“ страдаше. Ми се радујемо јер видимо да Деса ускаче у немачки заклон. Ускоро се зачуше још две експлозије и ми мислимо да то Деса докусурује немачку посаду, чију је радозналост Деса на најбољи начин казнила.

Одмах после експлозија угледасмо Десу и Миљана Балетића на којег се она скоро контузована ослања и вуче рањену ногу. Наши их штите ватром и они успешно дођоше до нас. Причају нам да је Деса успела да убаца две бомбе међу Немце и да их тако ликвидира. Ипак рањени немачки официр је успео да неприметно баци две бомбе на Десу. Деса је једну гурнула од себе и та је даље експлодирала, а другу није видела и она је близу ње експлодирала и однела јој парче листа на нози. Херој је ова наша Деса јер нико није веровао да ће жива стићи до Немаца, а још мање да ће успети да бомбама ликвидира најмање десетак Немаца и донесе два велика ранца које је са мртвих скинула. Сви јој помажемо и надамо се да ће у немачким руксацима наћи бар један први завој и тако спречити велико крварење. Кад смо већ изгубили наду да у оној гомили ствари које су се у руксацима налазиле има бар један завој, Милица Јакше Влаховића повика: „Имаш среће, ево два завоја“. Милица је превила Десу и о њој као тешком рањенику бринула, извела је са Сутјеске и допратила до Мојковца.

Неко нам исприча да је у оном, рекао бих последњем организованом јуришу партизана (око десет часова), погинуо командант Треће дивизије Сава Ковачевић. Рекоше да је директива да се разбијемо у мање групе и тројке и да се пробијамо за Санџак или за ГОГ преко Јахорине у Босну. По свим околним чукама вијоре се црвене немачке заставе са црним кукастим крстовима. На тај начин Немци нам показују да смо са свих страна опкољени са три њихове дивизије. Једна дивизија нас чека у рововима, а две (Прва брдска и Седма СС) потискују са три стране. Свака има по близу 18-20.000 војника који ће се после дугих борби срести ту на Сутјесци-Тјентишту, где ће заробити преживеле партизана. Они се ето сада сретају, али ни један партизан се није предао. Они који су били непокретни бомбама или пиштољима су докрајчивали свој живот, као што је учинио комесар бригаде Божо Милетић. Многи су при том убијали Немце који су им наређивали да се предају.

Позив на предају нам послаше и из авиона. На хиљаде летачка падоше по нама. У њима нас Немци обавештавају да су нас уништили и опколили па нам шаљу летке који важе као пропуснице за предају. Тамо пише да онај ко донесе летак неће бити стрељан већ послат у заробљеништво. Неки партизани се смеју а неки псују и ником не пада на памет да ове „пропуснице“ користи и да се Немцима предаје. Немци се у великим гомилама, да управо у гомилама, без борбеног поретка приближавају. Наравно, они поред обе обале Су-тјеске, они из кањона Сухе иду у густим колонама, а сви други полазе са борбених положаја у гомилама ка Тјентишту. Отпор партизана малаксава и ми се договарамо да се разиђемо и спашавамо како ко зна, али предаје нема.

Међутим, свако ко покуша да устане бива одмах погођен. Изгледа да су нас открили и да нас гађају као на стрелишту. Мене док сам лежао два пута погодише у ранац. Правим се мртав и не мрдам очекујући погодак у главу. Док нас једни држе на нишану други се приближавају са свих страна, приближава нам се и смрт. То је веома непријатно сазнање, па неки борци постају нервозни и желе да што пре нађу неки спас. Изненада се подиже дечак од око шест година, али га истог тренутка метак погоди у главу. Грозан призор. Некако кад погоде војника човек се толико не узбуди као кад погодише овог малишана. Ка дечаку пође његова мајка, али и њу метак погоди у главу.

Тада један партизан повика: „Другови, ово му је пети метак, удрите по крошњи оног дрвета. Тамо је снајпериста“. Другови опалише неколико метака по крошњи оближњег дрвета и са њега падоше двојица снајпериста. Они су убили неколико партизана из наше групе, дечака и његову мајку. Мени су пробушили ранац на два места и оштетили порцију. Било ми је грозно кад сам установио да сам постао непомична мета. Набио сам главу у земљу и размишљам како да се спасим. Сад је свима лакше, они више неће никога убијати. Без проблема се разиђосмо. Деса, Милица Влаховић и Миљан Балетић одоше доље ка Тјентишту, где је била наша болница чије рањенике Немци већ стрељају. Чудим се зашто Деса иде тамо и бринем шта ће бити са њом и Милицом, али се надам да виде шта Немци раде, па ће наћи неки излаз.

Милујем мој пушкомитраљез „Брно“. Он ми је остао као једини друг. Сви моји другови су рањени или погинули. Ја му врло искрено говорим: „Буди ми веран као и увек до сада. Ти ћеш ми омогућити да моју главу Немци скупо плате, знаш пустићу Немце

да ми приђу што ближе - да наиђу на саму твоју цев, а онда кад притиснем обарач испуцај све метке у њих. Тако ћемо се достојно заменити. Убиће они мене, али ће и тебе сломити и бацити у старо гвожђе. Зато гинимо заједно. Верујем да су тако гинули сви моји другови из десетине и свих партизанских јединица. Тако смо се и синоћ договорили пре ступања у ову велику и за нас последњу борбу“.

Милујући мој „Брно“, осетих оштре ивице разбијеног лима на гасном повратнику. Видех да га је куршум погодио и пресекао гасни повратник па се задржао и залепио на саму цев пушкомитраљеза. Скоро од туге заплаках. Схватих да је уместо мене „убијен“ мој вољени пушкомитраљез. Да није онај Немац погодио у њега, погодио би ме не само у руку већ и у груди и развео ми срце. На глас рекох, трудећи се да не заплачем: „Много ти хвала, али шта ћу ја сад без тебе, шта ћу без мојих јунака из десетине, шта ћу без леве шаке на којој раде само два прста, шта ћу овако усамљен, а око мене су на хиљаде крвожедних Шваба, који ми се приближавају са свих страна. Овакву ситуацију нисмо никад на настави разматрали па не знам како да поступим. Увек до сада кад сам поступао по правилима и оном што смо учили излазио сам као победник а шта сада да радим, научи ме“.

Од велике невоље у којој се налазим још бих дуго разговарао са мојим пушкомитраљезом без обзира што сам рањен, много гладан и веома уморан. Окрећем се у намери да нешто предузmem пошто су Немци свуда око нас. Швабе се приближавају, а око мене нема ни једног живог партизана. Има доста мртвих партизана и Немаца удаљених само неколико метара од мене. Размишљам да се сакријем испод једног крупног партизана и прекријем његовим шињелом, али ми се то не свиђа, јер ови Немци пуцају редом, и у мртве партизане. Одлучих да се најпре достојно опростим од мог пушкомитраљеза и да га сахраним како доликује. Завукох га у грм и покрих са неколико грана и гомилом опалог лишћа. Тада угледах на једном мртвом Немцу шаторско крило, па га скидох, узех пушкомитраљез и замотах га у њега и поново прекрих гранама и лишћем. Веома ми тешко пада растанак са мојим „Брном“. Данас је тачно једанаест месеци од када сам га у Прозору примио. Већ се чује довикивање Немаца, па одлучих да се сакријем у први грм крај путелка. У грму ћу сачекати Немце и ако ме нападну, активираћу обе бомбе, а по могућности употребити и пиштољ.

Допузах до грма. Прве његове гране оставих нетакнуте, а оне из средине до земље исекох оштрим ножем и тако искрчих довољно простора да легнем. Исечене гране набацах на себе, а остале добро испреплетих, тако да ме заиста нико није могао видети ако не би добро претресао грм. Надам се да ће ме Немци пробудити док буду разгртали грм. Направих две гомилице лишћа у које завукох руке са одшарафљеним бомбама, а из футроле извукох пиштољ и ставих га у џеп. Знао сам да ћу одмах заспати, али сам био задовољан „сместајем“ у грму и планом одбране. Потпуно сам одлучан да чим ме Немци пронађу активирам обе бомбе и разнесем себе и Немце. Пред том одлуком се смирих. Из грма чекам да наиђу први Немци. Не знам хоће ли претраживат грмове јер повремено чујем по неки пуцањ из пушке или пиштоља, а ретко експлодира и бомба. Претпостављам да се то откривени партизани последњи пут обрачунавају са Немцима. Из грма скоро ништа не видим, а не смем да се померим или правим прозорче јер би ме тако Немци открили пошто су били близу кад сам ушао у грм. Чекајући да Немци наиђу, осећам извесну узнемиреност али не велики страх и панику јер знам шта треба да радим.

Изненада, гласно говорећи појавише се први Немци. Наишли су одозго где сам био рањен. Њима не пада на памет да завирују у жбуње. Пролазе колоне Немаца оним путељком и разговарају. Баш код мог грма се неко време задржаше, па одоше. Наиђе друга, па трећа група Немаца и сви пролазе поред мога грма. Сада су Немци свуда око нас, нема више линије фронта. Мене нико не узнемирава па заспах.

Кад се пробудих у долини Сутјеске потпуна тишина. Више се не чују ни појединачни пуцњи или експлозије бомби, па закључих да су Немци обавили свој посао. Грозно ми је што не знам ситуацију и распоред Немаца. Тешко ми је што сам сам, па се колебам да ли да останем у грму до мрака и онда наставим ка Озрену, Зеленгори и даље за Врховним штабом и ГОГ или да одмах кренем и ако је сунце још високо. Одлучан сам да не идем преко Сутјеске или Дрине за Санцак. То ми личи на дезертерство те сам решио да идем у Босну. Добро послушах и кад се уверих да се нико не чује направих отвор на грму и погледах околу. Зачудих се кад установих да су мртви Немци негде однешени. Ипак, не држи ме место, па изађох из грма. Ценим по сунцу да је негде око пет сати поподне. Значи спа-

вао сам од 11 до 17 сати и добро се одморио. На Тјентишту се види велика војска. Около све врви од Немаца. Партизана нигде нема сем мртвих што су и пре него сам заспао били око мене. Њихово оружје Немци нису покупили.

ДРУГА РАНА НА СУТЈЕСЦИ

Тамо где су пре стајали и разговарали Немци, видим доста пушака крај мртвих партизана, а испод једног вири немачка машинка. Она је за мене најбоље оружје те отпузах до ње да је узмем. Разочарах се кад у њеном шаржеру угледах само један метак. У футроли су три шаржера за машинку, али ни у једном нема метака. Чудим се како Немци нису покупили брзи Шарац који је вирио испод једног партизана. Шарац је најбољи пушкомитраљез по својој ватреној моћи али је тежак 18 килограма. Он је за нас непрактичан јер има огромну брзину гађања те брзо потроши муницију. Зато одустадох од њега. Узех пушку са једног мртвог партизана, али претходно прегледах затварач и ударну иглу. Ставих метак у цев помажући се левом руком и кренух стазом ка једном пропланку.

Ускоро угледах крај саме стазе и великог грма мртвог немачког официра положеног на земљу. Лице му покривено капом а руке прекрштене. На руци велики сат. Сагнух се да узмем сат јер га нисам имао, али само што му дохватих руку, неко ме снажно зграби за врат и скоро одиже од земље. Крајњим напором се отргох убеђен да је то мој друг Јефто Конатар који је имао обичај да ме из милоште хвата за врат. Уместо Јефта угледах крупног Немца са Шарцем преко груди. Он се дере на мене, а ја не могу да дођем себи и распознам да ли је то сан или јава. Одмах ми сину у главу да не смем ни у сну ни на јави да се предам. Брзо окренух пушку ка Немцу и опалих. Немац је био бржи и скрену цев пушке те га промаших. Тек кад пуче пушка јасно схватих да то није сан већ сурова јава. Брзо покушавам да напуним пушку, али је Немац ухвати за грлић, гурну кундак према мени те ме доста јако удари у груди. Од ударца падох низ страну, а Немац баци пушку као перце. У паду угледах још три Немца како стоје, гледају у нас и мирно уживају крај оног грма.

Гледајући ме беспомоћног и разоружаног, Немац поче да урла: „Бирај, мала свињо комунистичка, пиштољ или пушкомитраљез, бирај брзо, идем да једем“. Он се смеје. Ја не могу уста да отворим, ни реч да изустим, а желим да му кажем да много више во-

лим да ме убије пушкомитраљезом, јер ћу брже умрети. Можда сам то и рекао али нисам сигуран јер у истом тренутку неодољиво зажелех да не умрем. Желим да ме неко чудо спаси и само гледам шта Немац ради и како полако и хладнокрвно изводи ритуал убијања. Због тога ми се ум блокирао и једино размишљао како ће из његовог Шарца излетети куршуми и разнети ми главу и тело. Већ видим моју просуту крв и мозак. Дакле, потпуно паралисан и немоћан чекам да та смрт што пре дође да се не мучим у грчу, који ми је блокирао ум и тело.

Швабо натенане остави Шарац на грудима, па извади пиштољ и опали у правцу моје главе. Промашно је главу па мало поправи став и поново нанишани и опали. Осетих туп ударац у десну ногу. Швабо нешто мрмља мислећи ваљда да ме је опет промашно па поче да загледа пиштољ. То његово загледање у пиштољ ме поврати, из рекао бих полусвесног стања и подсети да и ја имам пиштољ. Одблокира ми се ум те се сетих да сам добио шансу да се борим. Више не пазим шта Швабо ради, већ муњевито извадих пиштољ из џепа и опалих у Швабу. Он као маљем ударен паде на колена, а затим удари главом у земљу. Истог тренутка моје ноге „прорацише“ и ја се дадох у паничан бег.

Не могу да верујем да сам остао жив и да трчим. Бежећи тако страном ка Усовачком потоку нађох се између великог броја малих група Немаца који су се одмарали и ужинали. Трчим између групица са пиштољем у руци. Неки ме Немци не виде али неки виде и смеју се како бежим између њих као преплашен зец. На срећу, нико ме не гађа и нико не устаје да ме заустави или ухвати. Тако срећно прођох кроз ту групацију, али на 300 метара угледах испред мене око 50 Немаца како у стрељачком строју иду право на мене. Они ме још не виде па се брзо склоних у један жбун. Једва дишем, осећам да ми срце јако лупа, а мишићи неконтролисано подрхтавају. Констатових да ме је ухватио паничан страх као оне усташе при нападу на Прозор прошле године. У дну душе се постиђех свог кукавичлука. Питам се: „Па зар ја морам да преживим Сутјеску кад толико мојих другова јуначки погинуше. До сада сам увек размишљао како ја први да убијем непријатеља, а не како ће он да убије мене. Гледао сам да што брже потегнем оружје и узмем непријатеља на нишан, а нисам размишљао шта непријатељ ради да би убио мене. Зато сам увек био бржи и успео да га погодим или неутралишем“. Обећах себи да ћу такав бити док будем ратовао и да никада више нећу бити кукавица, какав сам био малопре.

У том размишљању осетих да ми лева нога лежи на неком тврдом предмету. Ухватих тај „предмет“ и мојој радости није било краја јер је то био сакривен пушкомитраљез „Брно“. Установих да је исправан и скоро нов са пуним шаржером метака. То ми је био најрадоснији тренутак тог мучног дана. У ранцу сам имао 150 метака, у футроли три пуна шаржера за „Брно“, па сам био комплетно наоружан. Врати ми се самопоуздање и храброст. Заклех се пред новим пушкомитраљезом и пред самим собом да ћу бити храбар, само мислити на то како ћу први, брзо и прецизно пуцати на Немце. Пригрлих нови „Брно“ и пољубих га.

Сетих се стрељачког строја Немаца који су ишли према мени и установих да су се на стотинак метара испред мене свили у колону па пошли ка Тјентишту. Скоро да ми је жао што не наиђоше па да им покажем да нисам кукавица и зец, већ храбри партизан који је престао да мисли на своју смрт и спас голог живота. Био сам пресрећан што поново имам Брно који замењује 20 пушака. По оном што ми се данас дешавало процењујем да је боље да се пробијам ноћу, али ме нешто изнутра тера да одмах продужим за нашим и нађем било ког живог партизана да не будем сам. Опрезно кренух ка Озрену али недалеко угледах групу Немаца па се склоних да прођу. У том трену одоздо избише Павле Делевић и Добринка Мирковић. Павле носи немачку машинку, па помислих да је имао „близак сусрет“ са њеним власником. Додуше, ту на бојишту, посебно на убијеним Немцима се могло наћи свакаког оружја укључујући Шарце, машинке, пиштоље и бомбе.

Знам Павла као храброг борца, а био је заменик комесара чете, што ће рећи био је секретар партијске ћелије у чети, па одлучих да се пред њим раскритикујем и изнесем све слабости које сам данас испољио. Павле ме прекиде и рече да су свуда око нас гомиле Немаца, да је веома много наших већ погинуло и да он и Добринка одмах крећу у извиђање па ће се вратити по мене. „Какво враћање, идем ја са вама, ја могу да идем“. Павле ми нареди да седим где сам, јер сам сав крвав и израђаван па ће се они вратити да ме спашавају. Обадвоје нешто миришу и окрећу главу од мене. Хтедох да кажем Павлу да нисам тешко рањен већ сам у отимању око пушке са оним Немцем повредио рану на руци и тако искрвавио шињел, руке, лице. Павле неће да ме слуша већ понавља да ће се брзо вратити да ме спашавају. Чекао сам их око пола сата али се они не вратише. Уочио сам немачку колону која се кретала на око 50 метара повише нашег грма и веровао да је она омела Павла и Добринку да се врате по мене.

Чекајући да колона прође осетих да се оглашава рана на нози на коју сам био заборавио. Угледах флеку од крви на панталонама и рупу од куршума на десном џепу. Из џепа извадих танки речник немачког језика, што сам га прошле године узео од једног усташе. За време одмора бих га читао и учио немачки. Био је пробијен. У ципели осећам лепљење крви. Рана на нози ме мање боли од ове на руци, али се много више плашим од ране на нози, јер су ноге поред ратне среће у тренутној ситуацији најважније. Онај ко не може да иде изгубљен је и препуштен судбини. Осетих да нешто у мом грму заударара на усирену крв. Пажљиво погледах околу и запрепашћен угледах мртвог Немца са друге стране грма. Био је по лицу и глави израђаван. Десно око са делом обрве разнешени. Испод десне руке локва усирене крви, нема шаку већ завојем умотан патрљак руке.

Да сам знао да се тај Немац налази у грму, вероватно му не бих „правио друштво“ већ се склонио у суседни грм. Размишљај одкуда се Немац ту створио и зашто га његови нису однели. Мислим да је страдао од сопствене бомбе која му је експлодирала у руци и да је то било за време преподневног јуриша партизана испред којих су га, као тешко рањеног, Немци склонили у овај грм. Само што сам се померио да бих устао и наставио пут уз Озрен, Немац се помери и оживе. Подиђоше ме неки жмарци иако он није за мене представљао никакву опасност. Он пружи патрљак десне руке и промуклим гласом тражи воде. Показах му пробијену чутурицу и рекох да немам воде. Немац покуша да се подигне али паде. Док се подизао видио сам да на опасачу има чутурицу па га полако преврнух и узех је. Обрадовах се јер је била пуна. Кад је отворих запухну ме апа ракије. Почех да је просипам, а Немац поново подиже главу, хтеде нешто да каже, зевну два три пута и клону.

Издахнуо је истоветно као и Вуко Лашић. Сад знам да на исти начин умиру и испуштају душу и Немци и партизани. Право је чудо како сам се заборавио, заборавио да је он мој крвни непријатељ, па хтедох да му помогнем да се окрепи. Видећи да је дефинитивно мртав, узех његову порцију, пакет двопека и педесетак метака. Ето „дружисмо“ се преко пола сата у истом грму, кријући се он од партизана, а ја од Немаца. Додуше он је скоро све време био у бесвесном, а ја у свесном стању, он тешко а ја лакше рањен, он је умро, а ја сам још жив. Можда је смрад његове крви оставио утисак на Павла и Добринку да сам тешко искрварио, чак се усмрдео и да нећу моћи ићи са њима. Можда се зато нису вратили по мене. Никада нисам имао снаге да тражим од њих да ми кажу истину.

Тада нисам могао да верујем да би ме Павле и Добринка без велике невоље оставили самог у Усовачком потоку, па одлучих да о томе више не мислим јер сматрам да бих и ја њима добро дошао обзиром да имам пушкомитраљез и да сам покретан. На двадесетак метара од мене се појави колона партизана. Просто да не поверујем очима. Био је то Мостарски батаљон Десете херцеговачке бригаде. Па зар је опстао читав батаљон међу десетинама хиљада Немаца што су се сручили у долину Сутјеске! Замолих их да се и ја пробијам са њима. Комесар батаљона, Енвер Ђемаловић, ме пита да ли могу да пуцам из мог пушкомитраљеза и да ли сам теже рањен. Одговорих му да нисам теже рањен, да сам пушкомитраљезац 11 месеци и да могу са њим гађати. Он каже да се укључим у њихову колону и позва болничарку да ми превије рану на руци.

Болничарка је била веома пажљива и лепо ми преви рану на руци, узме мој крвави завој и стрпа га у торбу. Поверих јој да сам рањен у десну ногу и она хтеде да види рану наређујући ми да скинем панталоне. Мене је било срамота па је замолих да то учини неко други. Она позва једног лекара (име сам му заборавио, али знам да је био Муслиман) и он ми нареди да скинем панталоне и гаће. Рана је била мала али је још помало крварила. Проблем је био што је куршум остао у нози, те ми доктор рече да не смем писнути док га буде вадио. Он каже: „Ако се будеш дерао или писнуо нећу ти вадити куршум и настаће тровање. Зато буди јунак и отрпи“. Обећах да нећу писнути. Он пинцетом извади куршум који се забио скоро до кости. То су заиста несносни болови али не пустих гласа. Доктор ми рану очисти неком течношћу и рече да ће рана уз мало среће зарастати за недељу дана. Тако се срећан укључих у колону Мостарског батаљона. Комесар ме одреди у претходницу батаљона са још два Мостарца. Кад се примакосмо врху Озрена угледах испод једне велике окапине групу партизана. Они нам дају сигнал да су изнад њих Немци и да им се не примичемо. Ипак, пратећи кретање немачког стражара, дођох до њих. Они ме добро изгрдише али се обрадоваше што стиже Мостарски батаљон. Имам утисак да немачки стражар на стени није хтео да нас види или је гледао у врхове својих ципела. Прикупи се и Мостарски батаљон. Дакле, скупљамо се испод носа немачког стражара. На окупу је било око 100 партизана.

У једној групици партизана који дођоше иза батаљона угледах оца Вујицу. Око главе му крвав завој, а шињел упрскан крвљу од ра-

мена до пета. Кад дође под стену подигох се, загрлисмо се и изљуби-смо. Прича ми да је приликом једног јуриша вратио немачку бомбу, а друга му је експлодирала близу главе. Био је контузован, ништа не чује на десно уво, а у главу му се зарило неколико парчади бомбе. У групи са оцем био је Милован Пејановић из Петог батаљона наше бригаде. Прича ми како је рањени Владо Томовић бомбом убио себе и групу Немаца која га је терала да устане. Отац ми прича да су смрћу хероја погинули: Радисав Јушковић, Милица Кркелић, Милован и Струњо Булатовић, Мијаило Станић, Стеван Фуштић, Вешо Палевић, Роко Марков, Леко и Зорка Пејовић, Сенка Бакоч. Јутрошњи јуриш на Крекове скупо је коштао Мојковчане. Прича се само о јунаштву другова и другарица из нашег краја, из бригаде и Савине дивизије.

Тешко рањени и крајње исцрпљени Павић Радовић је видео да му два човека машу да дође. Он их послуша мислећи да су партизани. Био је сав у завојима око главе и рањен у обе руке, десну му је куршум сломио. Тек кад су му дали знак да седне видео је да су то Немци. Имали су ножеве у рукама. Павић се није ни секунду колебао већ је некако рањеном левом руком извукао пиштољ и одмах опалио у Швабу до себе. Други је распалио да бежи али га је Павић погодио те је и он пао. Чекамо да падне мрак па да пођемо даље. Још би ми причали али ме комесар Мостарског батаљона позва и нареди да пођем у извиђање али сада са мојим Санџаклијама.

Позвах оца и Марка Крчмара па се по мраку упутисмо стазом која је ишла упоредо са речицом Хрчавком. Ишли смо опрезно и нечујно. На тренутак угледасмо зрачак светлости изнад стазе. Стадосмо и договорисмо се да ја пођем и установим има ли тамо кога. Кад се примакох на око 10 метара зачух немачки говор, те се опрезно вратих. Вратисмо се ка батаљону и ја реферисах комесару. Он ме упита: „Како болан за тили ћас откристие немачку заседу?“ Он позва команданта батаљона и пред њим изрази сумњу у веродостојност мога извештаја. Наљутих се и рекох да ја тамо не идем, а он како хоће. Брзо напустих то место и удаљих се од Мостараца. Кроз десетак минута зачу се ураганска ватра из немачког шарца, а затим експлозије пар бомби. Знао сам да су Мостарци страдали. Касније смо сазнали да је од те заседе погинуло и рањено десетак Мостараца. То су биле непотребне жртве кривицом комесара Енвера Ђемаловића. У мраку пронађох велику групу партизана коју је водио Милован Пејановић.

Пошто смо се уморили ходајући кроз шуму у мрклој ноћи, одлучисмо да на једној заравни заноћимо. Милован одреди стражаре и прва смена пође на своја места. Мене као пушкомитраљесца и десе-

тара поштеди страже. Ујутро, 14. јуна 1943. се оријентисасмо и на карти установисмо позицију у односу на Хрчавку и околне планине. На Миловановој карти су педантно унешени немачки положаји, па одабрасмо правце којим ћемо поћи. Милован предложи да се група подели на две мање групе, стим да једну води он, а другу ја. У мојој групи има 15 бораца. У њој су: Вук Лопичић, Попадић, Крчмар, мој отац, а остали су десетак Босанаца и Далматинаца. У Миловановој групи је око 20 бораца. Растали би се по избијању на косу испред нас. Обесих „Брно“ око врата и инстинктивно пођох на чело колоне. За мном је Лопичић и Милован. Добро осмотрисмо ивицу косе и установисмо да Немаца нема. Слободно пођосмо напред очекујући да нам се видно поље знатно прошири по избијању на косу.

ОЧИ У ОЧИ СА НЕМАЧКИМ ОФИЦИРОМ

У тренутку избијања на косу, на мање од 10 метара, угледасмо колону Немаца како се примиче са друге стране. На челу колоне је официр који је у десној руци носио сигнални пиштољ, а око врата машинку. На два метра позади официра ишао је здепасти Немац са Шарцем на рамену. Мислим да нас је шарџија уочио пре официра, па покуша да скине Шарац са рамена и опали по нама. Милован и Лопичић стадоше до мене. То је био сусрет очи у очи са Немцима. Једва сам дочекао овакав тренутак где ћу доказати да нисам кукавица. Стадох и врло сигуран да ћу бити бржи од шарџије, окренух цев у официра испред њега и притискох обарач. Немачки официр је у магновењу видео нас и опалио из сигналног пиштоља у мене.

Погодио ме је у футролу са шаржерима, па се ракета разбила и једно парче смеше ми упали шињел испод десног пазуха. У ствари оно је испод пазуха догоревало и ја сам се нашао у диму. Рафал из мог Брна је погодио официра у груди, покосио шарџију и још четворицу иза њих. Остали Немци распалише да беже. Хтедох да их гађам са нишањењем, али ме Милован Пејановић обори на земљу и поче да котрља. Забезекнут га питам шта ради јер мислим да ме склања од Немаца који збрисаше низ косу. Милован каже да гаси ватру на мом шињелу. Он руком притиска делове шињела и блузе који горе испод мога пазуха. Брзо је угасио ватру на мојој униформи. Подигосмо се и погледасмо у правцу Немаца. Колона са којом смо се срели није се оглашавала, а официр, шарџија и четворица Немаца леже непомично на десет метара испред нас. Нисмо им прилазили, плашећи се да би нас разбежали Немци могли гађати.

Милован нареди да се одмах поделимо, и удаљимо са тог места. Гледам и пребројавам моју групу. Сем Лопичића, сви смо имали по једну, а неки и по две-три ране, али смо сви покретни. После дужег путовања наиђосмо на телефонску жицу. Милан Попадић више: „Вођо, нареди да неко одмах пресече ову телефонску жицу“. Узвратих: „Не долази у обзир, Милане, јер би Немци знали где смо прешли преко жице и могли да нас гоне. Они би лако пронашли прекид жице и квар поправили. Затим би тачку прекида и сусрета на коси спојили и врло лако одредили правац нашег кретања. Тако би нам сигурно поставили заседу.“ Милан нешто мумла али ућута. Запамтио сам где могу очекивати Немце на путу за Јахорину и та места вешто обилазио.

БИЛАСОВА СЕКРЕТАРИЦА

Моја група се стално повећавала, али по некад и смањивала. Ником нисам забрањивао да напусти групу, а све који су желели да их примим примао сам без обзира на здравствено стање и јединицу. Језгро групе су чинили Милан Попадић, мој отац, Марко Крчмар, Лопичић и ја. Другарице би биле пресрећне кад би им одговорио да су примљене у групу, мада су мало зазирале што сам ја вођа групе јер сам још увек био дечак. Наиђосмо на једну изузетно лепу црнку која је имала око 20 година. Она нам се обрати: „Другови, ја сам секретарица друга Ђида, примите ме у групу молим вас“. Кажем јој да је група њена колико и наша и да је примљена. Одмах јој рекох да сам ја командир групе и да мора сва моја наређења без поговора извршавати. Мора да сам предосећао да ћемо са њом имати проблема. Она је у ранцу носила бар десет књига и брошура. Ранац јој је био тежак као олово, а она доста исцрпљена и уморна али јој није падало на памет да те књиге остави. Кретала се у средини колоне и понекад би мало заостала али нас је на време стизала. Ми више не можемо да се крећемо јер смо исцрпљени од глади.

Гледамо околу не би ли видели неког зеца или било какву звер да је убијемо и поједемо. Неко јави да види коња. Лако га ухватисмо. Договорисмо се да га одмах закољемо. Један га држи за улар а четворица ухватише за ноге. На команду „сад“ оборише га на земљу. Отац је посматрао са стране и чекао да добије своје следовање. Један друг извади нож и поче да коље коња. Чим му зари нож у грло, коњ се ритну и задњом ногом лупи у каменчић који снажно одскочи

и погоди мога оца у главу. Коњ се оте и побеже. Отац паде. Потрчах да видим је ли остао жив. Уплаших се да погибе од коња што би за Мојковчане била посласаница за завитлавање. Сигурно би и неку песму испевали како га је поред неколико десетина хиљада Немаца убило кљусе. Отац долази свести и пита шта је то било са њим. Пресрећан што ће преживети објасних му, и он поче из свег гласа да се смеје, држећи десном руком чворугу на глави.

Неки пођоше да ухвате коња који крвари, али он побегне чим му се неко примакне. Узех „Брно“, нанишаних коња у главу и опалих. Коњ паде. Неколико наших навалише да деру и черече коња. Наредих да свако себи спреми за ношење бар по три-четири кила меса, а остало да поједемо на лицу места. Нађосмо сува дрва од којих се не ствара дим па после постављања стражара навалисмо на „роштиљ“. Неки су толико гладни да једу сирово месо. То видим први пут у животу и ценим да се човек, кад мора да умре од глади, понаша као и свака друга звер.

Отац ми шапну да у ранцу има кило јечма и да је насуо пуну шаку у џеп те, кад уграби прилику, грицка зрно по зрно. Једну шаку сасу у џеп мога шињела. Кад завршисмо са јелом, настависмо покрет. После неколико сати пешачења осетисмо велику жеђ. Предложих да сиђемо до Хрчавке и на њој се напијемо воде и мало одморимо. Неки неће у долину па их ја пустих да иду, а са мном остадоше: Лопичић, Ђиласова секретарица, Попадић, Крчмар и Вујица.

Спустисмо се до мале али брзе речице Хрчавке и одмах легосмо те се написмо дивне планинске воде. Мало ниже пронађосмо место где је река најшира и где се са камена на камен може прећи без гажења у воду. Напунисмо чутурице водом. Лопичић узео велики камен и постави га да би скратио размак између два размакнута камена. Последња у колони је била Ђиласова секретарица са огромним ранцем. Она се оклизну и паде у плићак. Није се повредила, али јој се ранац напуни водом и скваси све књиге. Кад изађе на обалу, Лопичић јој поможе те из ранца источише десетак литара воде.

Крај једног камена, уствари завршетка оштре косе нађосмо зраван обраслу врло високом папраћу и травом, па то одредих за место одмора. Наредих да се одмах распремимо, добро маскирамо и одморимо јер нам је предстојао дугачак пут. Рекао сам да ствари склонимо са видика и да не сме бити никаквих видљивих трагова нашег бивака, да нас немачке патроле не би откриле и на спавању ликвидирале. Секретарица се на те моје речи не обазире већ по стени шири књиге и неке папире да се суше. Оштро јој наредих да књиге и

папире покупи јер се виде са 500 метара даљине те ће нас по њима лако пронаћи Немци. Она неће да ме слуша већ поправља књиге да се што пре осуше.

Зграбих две књиге и хтедох да их поцепам. Некако се суздржах и рекох да ћу јој књиге бацити у реку ако их одмах не сакрије. Она се буну и виче: „Па видиш друже, ово су три књиге од друга Стаљина, две су од друга Лењина, две Марксове. Ово су билтени Врховног штаба и чланци друга Тита. Какав си ти комуниста кад би дозволио да се ово благо оштети због твог чистог кукавичлука. Знаш ли ти друже да су књиге највеће човеково богатство“. Дрекнух: „Пакуј то кад ти наређујем, ја нисам комуниста“. Она разрогачи своје лепе очи па упита: „Ко је од вас другови члан КПЈ?“ Јавише се Милан Попадић и Лопичић, а ћутимо Крчмар, Вујица и ја. Она вели: „Одлично, вас двојица и ја ћемо формирати партијску ћелију. Одлучићемо да непартијац не може бити командир групе. Нека то буде неко од вас двојице“, показујући на Попадића и Лопичића. Попадић клима главом спреман да ме одмах смени, а Лопичић се закикота. Уз смех пита секретарицу да ли неко може бити десетар и то овако млад и у пролетерској бригади, а да није комуниста. „Па виђели ти ђевојко, како покоси оне Швабе горе на коси и обали официра и онога са Шарцем који би нас следеће секунде покосио. Зато батали причу о партијској ћелији и слушај Мида јер се он са тобом шали“. Подвикнух: „Склањај књиге у папрат и да се не виде или одмах напуштај групу“. Она се укочила па се колеба. Лопичић викну: „Склањај књиге јер ћеш нам довући Швабе на врат чим заспемо, хоћеш да нас побију на спавању као зечева искључиво твојом кривицом и недисциплином“. Она гунђа и демонстративно склони књиге.

Осматрам околину јер нас са три стране окружује стена преко које можемо прећи само на једном месту и то уз помоћ гране од велике букве. Са четврте стране је Хрчавка. Тај једини прелаз прегледах и направих места за стављање стопала да би лакше прешли преко стене. Сви се завукоше у папрат и ја нисам ништа компромитујуће видио на нашем положају. Секретарица се са својим књигама завукла у папрат да спава. Нађох доста велику рупу у огромној букви уз саму стену и завукох се са „Брном“ унутра. Тако заспемо. Секретарица је чекала да сви чврсто заспемо, па је онда нечујно раширила на стени своје књиге и безбрижно заспала. Књиге су се виде са велике даљине. Група Немаца нас је открила и опрезно уз Хрчавку дошла на педесетак метара од нас. Из групе су пошла дво-

јица да виде какве су то књиге и тако су открили да спава и хрче један рањени партизан (мој отац) и једна партизанка без пушке.

Видећи да партизан спава дубоким сном, један Немац удари Вујицу у стопало и викну да се диже. Други Немац није ни скидао пушку са рамена. Вујица се пробудио и хтио да зграби пушку али ју је Немац уз осмех нагазио ногом и поновио да се диже. То је пробудило Лопичића који је био мало даље и којег Немци нису видели, па је муњевито опалио и убио Немца. Други Немац је распалио да бежи те је отац зграбио пушку и погодио га. Чувши два пуцња јурних кроз рупу у букви и видех Лопичића како пружа руку Вујици да се пребаци преко стене. По стени и књигама почеше да пљуште куршуми. Гађа нас један Шарац и десетак стрелаца. Узех шарџију на нишан али мој „Брно“, пун трулежи само шкљоцну.

Брзо отклоних квар и без нишањења распалих по шарџији који је већ испалио на десетине метака на нас. Секретарица купи књиге, а око ње ројеви куршума разносе стену. Дивим се њеном јунаштву и прегалаштву али мислим да нема шансе да преживи. Ипак је успела да покупи књиге и ја повиках: „Пребацуј се преко стене, штитим те“. Чим мој Брно опали она се подиже и уз помоћ Вујице се нађе у слободи. Командовах и Крчмару да се пребаци и поново опалих по плочама и камењу испред самог Шарца. Тако се пребаци и Крчмар. Подигох се да се пребацим преко стене, али истог тренутка се нађох између десетине куршума који падоше по стени и око мене. Падох јер нисам могао веровати да сам у тој киши куршума остао неповређен. У већем снопу куршума се нисам нашао од почетка рата. Одлучих да сачекам да ми неко наиђе на нишан и да га погодим, а онда тог трена скочим на стену и пребацим се преко. Тако и би. Успех да се пребацим али од моје групе нема ни трага ни гласа. Сетих се да су помислили да сам изрешетан пао на земљу па су отишли.

Нисам смио да зовем јер можда у шуми има још Немаца. Морао сам добро осматрати да не налетим на неку прикривену заседу. Ипак трчао сам уз страну не бих ли стигао оца и групу. После двадесетак минута угледах групу где седи крај једне стазе. Отац држи главу рукама и плаче. Прикрадам се да их изненадим. Био сам близу и чујем очев глас: „Па људи њега је погодило најмање петнаест куршума. Није се видио од облака прашине који створише куршуми. Мој син није грома чуо, бар је лако умро“. Попадић каже да мени Шарац не може ништа и да сам жив.

„Тако је, жив сам“ повиках ја, а отац потрча да ме загрли. Захваљујем им што су ме чекали али ми Лопичић објасни да ме нису

чекали но не могу даље пошто им се на пут испречио велики медвед. Не бојте се рекох ја, опустих ноге на „Брну“ да бих изгледао што страшније па се договорисмо да у стрелчком строју кренемо ка њему. Први гађа Крчмар, па Вујица и на крају Лопичић. Ја са Брном гађам дугачким рафалом и медвед мора да цикне. Чим се распоредисмо и упутисмо ка медведу он се склони са стазе и оде у шуму. Из шуме избисмо на каменито брдо, а она стаза полако нестаје. Пењемо се ка другом брду и у неизвесност. Пушкомитраљез ми отежао, рана на руци ме боли и не зараста али имам велику срећу што ми је рана на нози добра јер се на њу ухватила велика чврста краста. На брду пуче поглед у недоглед, али нигде нема трага од присуства људи. Милан се удаљио двадесетак метара и каже да су тамо немачки положаји са пуно испалених чаура. Није нам јасно кога су то гађали и ко се борио у овом беспућу и камењару. Попадић нађе неколико празних конзерви и хтеде да из једне прстом изгребе остатак хране. При томе гласно јаукну јер добро расече прст на ивицу конзерве. Он стави прст у уста да не би губио крв. Секретарица му преви прст. Ми га завитлавамо за нову „рану“, а он се смејуљи кисело и вели да је хтео да исчачка добар залогај меса. Тврди да цркава од глади и да је у томе видео спас.

Опет смо у кризи од глади. Нико, бар званично, нема никакве хране. Ипак морамо нешто предузети пре него изгубимо снагу и малакшемо. Лопичић предложи да истресемо руксаке и џепове на шаторско крило и све поделимо на шест једнаких делова. Којих шест продера се Попадић. Лопичић набраја: „Мидо, Вујица, Крчмар, Попадић, Секретарица и ја, то ти је шест Попадићу“. „Ма каква секретарица и матраци, нека једе књиге. Да је уместо њих носила месо од оног коња сад би се нешто нашло и за нас“. Секретарица каже да се око ње не свађамо и да она не тражи никакав део. Она каже да ће јести сријемушу или мезгру са дрвета. Захтева да је не стављамо на списак за храну и да је више не прекоремамо јер док је год жива књиге неће бацити.

Зграбих шаторско крило и прострех га на земљу па оштро наредих: „Ранце овамо и истресите комплетан садржај. Потом ће те истрести џепове. Ко на то не пристаје, одмах пут под ноге и нека бежи из групе, иначе ћу пуцати на њега као на Немца. Попадић напред“. Попадић полако скида ранац са рамена и ја му припомогах да са тешким ранцем не повреди рањено раме. Попадић руком вади печено коњско месо, а ногом притиска ранац и хтеде да га опет стави на раме. Отргох му ранац и истресох га на шаторско крило.

На крило испадоше пет пакета цибока, три конзерве које сам није могао отворити, кило шећера, кило немачког качкаваља, кило јечма и око килограм шунке коју су већ напали црви. Изврнух му и џепове из којих извадих два начета пакета цибока. „Срам те било“, скоро шапћући рекох. Остали изрогачили очи и са запрепашћењем гледају у Попадића, који малопре расече прст на баченој немачкој конзерви да не би „цркао од глади.“

Одбрусих Попадићу да је могао уместо оних конзерви узети са мртвих Немаца или партизана један пиштољ и имати бар неко оружје при себи. Он гледа у земљу. Прозвах оца, а он убледео и бесан ми шапуће да му не истресам џеп са јечмом. Тек тада се сетих да и ја имам јечма у џепу али сам на њега био заборавио. Отац је знао да ни њему нећу попустити па да не ризикује сукоб, све изручи на шаторско крило. Изручих садржај мога ранца и овас из џепова. У мом ранцу је највише било муниције, па Лопичић добаци: „Видиш Попадићу ко је комуниста, а ко егоиста. Комуниста је Мидо који углавном носи метке, а ти манђарију. Иако си члан КПЈ са тобом и таквим назови комунистима нема пута у комунизам. Ако нико други, такви комунисти ће бити најефикаснији рушиоци комунизма. Једино такви комунисти могу уништити комунизам.“

Све поделих на шест једнаких гомилица, сем конзерви, и рекох узимајте. Први је био Попадић, а последња Секретарица. Она узе свој део тек кад јој то наредих. Почесмо да жваћемо. Закључисмо да је предлог Лопичића био праведан и спасоносан, посебно за Крчмара чији је ранац био без мрве хране. Пођосмо ка врху једне планинске греде где нас ухвати мрак. Одмарамо се и договарамо куда да идемо, обзиром да не знамо позицију, а нигде нема живе душе, док нам је за видела поглед допирао. Мучна атмосфера.

У томе зачусмо неке гласове позади нас. Попадић одмах рече да мисли да су то они Немци са којим смо се сукобили код Хрчавке. Он каже да их је Лопичић помрчио са оне стене крај које смо били заспали. Каже да је видио како је тројицу погодио. Направи гримасу и набора чело па вели: „Они имају псе трагаче па им нико не можемо побећи“. То ме наљути па га упитих: „О каквим псима трагачима говориш, Милане Попадићу. Није истина да су Немци на Тјентишту, Озрену, Кошуру или они што су нас нападали до Драгош седла имали псе. То су приче без основа, то је плод твоје маште“. Милан поче да објашњава како је лично видио псе и јасно чуо да лају. Мој отац га прекиде мојковачким жаргоном: „Не блеји Милане душе ти очине, ће ти једини виђе псе на Сутјески од нас ово-

лико“. Ја у шали додадох: „У страху су велике очи. Можда је Милан видео неког миша па мислио да је вучјак“. Лопичић прасну у смех и као за себе шапуће: „Од миша мислио да је вучјак. Оће то кад је човек страшљив“. Још би се ми препирали има ли или нема паса код Немаца, али сада чусмо оне гласове још ближе.

Одлучисмо да идемо гребеном даље не би ли пронашли простор где се можемо склонити. Међутим, греда је све ужа, а мрак све гушћи, тако да једва стављамо ногу испред ноге. Са обе стране амбис. Застадох и ценим да сам на ивици скоро окомите стене и да је испред и око мене амбис. То саопштих групи и наредих да се полако окрену на левокруг, седну и чекају да они што иду за нама наиђу на цев и онда, ако буду Немци, по мојој команди, опале по њима. Седосмо и уперисмо оружје у правцу одкуд долазе незнанци. Попадић гунђа: „Испед нас и лево и десно амбис. Велики вођа нас доведе на шпиц стене где људска нога није крочила, а ја сам лепо предлагао да идемо лево. Како ћемо се скинут са овог оштрог гребена“. Крчмар доста гласно повика: „Ма знаш ти другар да си ми се смучио, не само због паса и ове неистине већ због прикривања хране. Представљаш се као комуниста а ничега комунистичког немаш у себи. Ко су били ти чланови КПЈ који тебе таквог примише у КПЈ. Нису ни они бољи од тебе. Буди сигуран другар да си најбољи кад ћутиш“. Командовах: „Устајте и полако, пазите да се неко не оклизне, идемо назад ка онима чији смо говор чули“. Само што смо устали поново чусмо оне гласове, па ја покушах да се склоним са гребена спуштајући се обазриво и ослањајући се на чврсте ивице стене. Узех камен и закотрљах га поред ногу, али он одмах оде у амбис и његов пад чух најмање 30 метара испод мојих ногу. Констатовах да смо изнад самог амбиса и да морамо назад истим путем.

Секретарица каже да иде ка мени. Викнух: „Остани где си, не крећи ка мени.“ Брзо, веома опрезно и што тише се померих два корака у лево. Секретарица није послушала наређење већ је пошла ка месту где сам био пре него се склоних. Одмах се зачу лупање њеног тела и порције коју је носила закачену за руксак са књигама. „Паде ли Мидо“ повикаше Вујица и Лопичић. „Паде ли, паде ли“, повикаше у глас. Нешто ме стегнуло у грлу па од туге не могу да проговорим. Кад ме мало попусти рекох: „Паде и погиге Ђидова секретарица, последњи звекет њене порције сам чуо на дубини сто метара. Овде је амбис, дајте ми каиш да се извучем“. Искрено сам жалио ову храбру и одважну, помало непослушну де-

војку. Падајући и ударајући о камење и стене није ни гласа пусти-
ла да не би открила наш положај. То може само велики јунак. Ње-
но име нисам упамтио. Одлучисмо да причекамо пола сата па да
кренемо назад ка онима што су говорили иза нас. Кад стигосмо на
место где се чуо њихов говор, нисмо никог затекли.

ГЛАД И ЖЕЂ

Храну смо појели за два-три дана и више нико у групи није
имао ништа од хране. Расправљамо како да набавимо нешто хране
и надамо се да ћемо у шуми на коју наилазимо наћи спас. Имали
смо среће јер наиђосмо на „ливаду“ дивне сријемуше, па се сити
наједосмо. Тако сити констатовасмо да три дана нисмо окусили ни
кап воде и да нас мори жеђ. Опасност од жеђи смо потпуно зане-
марили не знајући колико жеђ може бити убитачна. Сада, кад нас
је напала и кад нас мори, схватамо да у близини нема река, пото-
ка, извора или било какве воде, да можемо помрети од жеђи. Не
мирим се са том могућношћу и почех да се напрежем трагајући за
нашим спасом.

Гледајући око себе, угледах огромно дрво које је бог зна ка-
да оборила олуја. Оно је било веома пропало али компактно. Оста-
вих пушкомитраљез Лопичићу, а ја се завукох у труло стабло. Сти-
скох трулеж из дрвета и из трулежи потече вода. Био сам пресре-
ћан. Извадих прљаву марамицу и кроз њу нацедих пуну порцију во-
де. Кад ме угледаше са порцијом у руци сви повикаше да се не из-
мотавам, али им ја рекох: „Стабло је пуно трулежи из које се мо-
же нацедити довољно воде. Свако има право на три гутљаја из мо-
је порције да поврати душу, а онда порције у шаке и нацедите се-
би воде. Попадићу ћу ја нацедити пуну порцију.“ Тако смо били спа-
шени.

Путовали смо још два дана и све ређе примећивали у даљи-
ни Немце. Спремали смо се да пређемо пругу, кад на нас набаса
Ладо Блечић, водник и познати јунак из Петог батаљона. Са њим
је било десетак партизана из пљеваљског среза и један Далматинац.
Сви су поскидали петокраке, а Блечић и оне две звезде са рукава.
Ипак и на капама и рукаву се познаје место где је некад била пе-
токрака. Ладо нам преноси директиву Врховног штаба да се сви
борци Треће пролетерске санџачке бригаде врате у Санџак и при-
јаве својим среским комитетима КПЈ. Нагласише да је главнина
бригаде већ у Санџаку и да треба да и ми тамо похитамо.

Енергично рекох: „Другови, кад смо доведе стигли после оноликих мука, треба да пођемо за Врховним штабом јер је он негде горе на Јахорини, до чијег подножја смо за пар сати“. „Нећемо“ повикаше сви у хору, а најгласнији је мој отац. Идемо где нам је наређено вичу они. Блечић објашњава да би морали ићи кроз четничку, па кроз усташку територију где не само четници, већ и обични сељаци нападају и пљачкају изнемогле и израђаване партизане. Мени убеђивање Блечића изгледа сумњиво, али кад се умеша неки Ђерковић на чијем су рукаву видљиви трагови звезде и две штрафте, што ће рећи знаци командира или комесара чете, ја попустих. Међутим, црв сумње ме раздире, па се питам зашто су скинули петокраке и друге ознаке, да ли је Врховни штаб заиста наредио да се борци бригаде јављају среским комитетима, како ћемо сад поново проћи кроз немачке а после италијанске положаје итд. Установих да ме нико из групе укључујући и оца неће следити јер сви теже ка Санцаку, уствари ка завичају и својим кућама.

Ладо је имао немачку карту са унешеним борбеним распоредом свих немачких јединица. Добро сам читао карту и рекох да се на нашој позицији налази немачка јединица, а ње нема. Констатовасмо да су се немачке јединице повукле са положаја и вероватно отишле у пресретање Главне оперативне групе, па нам је боље да идемо за Санцак. Сумњајући у оданост Ладове групе циљевима НОБ и имајући горко искуство из повлачења из Санцака, кад су ми дезертери украли пушку, решио сам да се осигурам од крађе пушкомитраљеза. Поверих Лопичићу и Вујици да сумњам у Ладину групу и да буду спремни да се потучемо са њима ако буду покушали да нас оружјају или убију. Вујица и Лопичић нису сумњали у Блечића. Из руксака сам извадио парче танког конопца дужине око два метра и чврсто га завезао једним крајем за руку, а другим крајем за гасну комору пушкомитраљеза „Брна“. Пре спавања бих пушкомитраљез ставио под главу и каиш обмотао око руке. У мој пушкомитраљез „Брно“ бих ставио шаржер без метака, претпостављајући да ће га неко извући и уперити у мене да ме убије. Мислим да док он установи да нема метака, ја ћу потегнути пиштољ и ликвидирати лопова. Тако смо преспавали три или четири ноћи и све је било нормално.

Јутарње сунце је почело да буди нашу групу, али мене пробуди Блечић који је био откопчао каиш на пушкомитраљезу и почео да ми га извлачи испод главе. Уследи јак трзај конопца за моју леву руку и ја брзо извукох десном руком репетирани пиштољ и дрекнух на Блечића: „Пусти пушкомитраљез лопове, празан је, а ја

ћу ти пиштољем просути мозак. К' оружју, другови, нападнути смо". Лопичић, Вујица и Марко уперише пушке у Блечића и он спусти пушкомитраљез. Псујем Блечића и рекох да ће за ово знати друг Тито. На то Блечић викну: „Будало једна нема више Тита, сви партизани су уништени заједно са њим. Ми смо четници". Брзо замених празан шаржер па командовах: „Доље оружје бандо четничка, од првог тренутка сам и мислио да сте четничка банда чим сте скинули наше ознаке". Онај Ђерковић повика: „Мидо нисмо ми четници, лупета Ладо којешта. Ми смо партизани као и ви. Не дозволи да се овде поубијамо између себе". Повикаше и моји да не пуцам јер наилази нека колона, вероватно Италијана, те ја не опалих у Блечића и његове пајташе.

КРОЗ ИТАЛИЈАНСКИ ЛОГОР

Ладова група оде ка Узлупу-мосту на Тари, а нас петорица настависмо ка Голији. На Голији нас дочекаше партизански активисти и партизанске породице те се поштено наједосмо и наснавасмо. Срдачно се са свима поздрависмо а посебно са великим јунаком Лопичићем који оста код Голијана да чека везу за Црну Гору. Ми хитамо ка Штитарици, ка мојој тетки и Вујициној сестри Марици Ракочевић. Из Штитарице ћемо лако стићи кући у Пржишта. Путујући у том смеру наиђосмо на реку Комарницу. Постојао је газ на реци али је вода доста висока и допире мени до појаса па се плашим да ми се не инфицира скоро потпуно зарасла рана на нози. Идемо поред реке не би ли нашли неки прелаз без дубоког гажења у воду али узалуд. У томе паде мрак те се поново вратисмо на газ. Са друге стране се огласи човек и понуди да нас преведе преко реке али да му платимо. У преговоре ступи Попадић и обећа 20 метака и стотинак лира. Метке дадоше Марко и Вујица, а Попадић лире. Онај са друге обале виче да треба што пре да пређемо јер је на брду италијански логор из кога понекад дође патрола до газа. Мени је онај човек сумњив јер му рекосмо да смо партизани, а он уместо да нам помогне тражи накнаду што ће нас једног по једног превести преко реке да се случајно онако изнемогли не утопимо. Док је човек прелазео реку, договорисмо се да прво иде Марко, Милан, ја па Вујица. Договорисмо се да онај што пређе, ако примети нешто сумњиво, повиче „Сутјеска".

Све је текло нормално, али кад дођосмо на сред реке мени човек шапну: „Мали скидај и полако ми додај тај пушкомитраљез.

Да ниси писнуо јер ћу те удавити у води“. Почео је да ме стеже, али му ја добро набих цев од пиштоља у ребра и рекох: „Пуштај ме идиоте ово је пиштољ који ће ти одмах цигерицу разнети. Знао сам да си бандит“. Он повуче руку којом ме је стезао и каже: „Часна ријеч ја сам се шалио, ти бре не знаш за шалу“. Он се брзо врати за Вујицу и ја вичем: „Сутјеска“. Чујем где му човек тражи пушку да је не би он тобоже сквасио. Тражи сво оружје али ја повиках: „Вујица не дај пушку и пиштољ из руку, не дај бомбе и фишеклије, Сутјеска, разумеш Сутјеска, Сутјескаааа“.

Отац ме пита: „Каква Сутјеска, шта вичеш, чуће те Италијани“. Човеку не даде пушку али му даде фишеклије пуне метака. На сву срећу и отац је нешто посумњао па је две бомбе ставио у џепове блузе. Шињел је дао човеку. Чим су дошли на обалу човек је шмугнуо у мрак и однео му крвав шињел и пуне фишеклије метака. Брзо се померисмо са тог места и ја сам спреман да на било какав шум опалим рафал без упозорења. Вујица кука и жали што га је оробило човек са реке, а Милану добро дошло да му врати оно за псе са Сутјеске па свечаним тоном поче да рецитије: „Вујица Миликићу, вико ти је наш вођа 'Сутјеска' што значи да човек није поуздан, али џабе шиљежету викат шифру кад је шиљеже шиљеже. Па ће ти је памет да му дајеш муницију. Да си му дао пушку сигурно би те убио и узео бомбе те и нас побрио. Са тобом не треба правити договоре“. Отац посрамљен и увређен ћути. Срећом имао је у руксагу још око 50 метака.

Бојимо се да човек са реке не обавести Италијане или своју дружину и дођу да нас нападну. Зато одлучих да идемо једином стазом којом се може изаћи из кањона без обзира што нас води кроз италијански логор. То саопштих групи и рекох да ћу ја на италијанском објаснити да смо четници те ћемо проћи кроз логор без проблема. Сложисмо се да је то најпаметније. После дугог пењања уз страну кањона стигосмо до логора. Гледам како бих прошао кроз што мање осветљен део логора па се нађосмо скоро на излазу из њега. Чујемо Италијане како чаврљају, певају и шале се. На самом излазу из логора неко се продера на италијанском: „Стој ко је тамо“. Мирно одговорих: „Наши смо, ми смо четници, дошли смо да нам дате мало манђарије, цркавамо од глади“.

Италијан се насмеја па нас упути да се јавимо тененту (поручнику) Пијетру да нам да вечеру. Срдачно му се захвалих па шмугнусмо у мрак. Пошто смо били поскидали капе можда смо могли узети храну, али нисам хтио ништа да ризикујем. Кад се одма-

космо два-три километра од логра предложих да нађемо погодно место и преспавамо. Одредих стражу и запретих да неко на стражи не заспе обзиром да стражаримо седећи. Отац се јави да стражари на место мене јер од муке не може да заспи. После изласка сунца се пробудисмо и отац ми каже да није ока склопио и да се чуди како је заборавио шифру „Сутјеска“. Тешим га и кажем да ћемо наћи доста метака и да нам је ово што имамо сасвим довољно. Он ми по десети пут предлаже да негде сакријем пушкомитраљез, па после кад се опоравимо дођемо по њега, јер се плаши да не издахнем под њим.

Пошто ми је са тим предлогом дојацио, рекох му: „Нека ти је ово последњи пут да ме на то наговараш. Нас четворица смо са Брном ударни вод или чета а без њега два наоружана и два јадова без пушака на које ће свака рђа кидисати“. Отац слеже раменима и пита ме да ли знам какав нам је здравствени билтен. Каже да њега боле ране на глави и да му једна тешко зараста, да је оглувео и контузован те га хвата несвестица чим затвори очи у покрету, а онемоћао је до крајњих граница. Вели да ја имам незараслу рану на левој руци, добро је што ми је рана на нози зарасла. Милану се рана уцрвљала и стално кука на болове. Марко се преполовио али све подноси без гунђања, што не значи да је у њему остало доста снаге. Сви смо спали на пасје гране и каква ми је то борбена готовост групе. „Сјајна нам је борбена готовост“, рекох оцу јер смо одлучни да се боримо на живот и смрт, јер смо врло храбри и веома вешти борци и имамо наш пушкомитраљез „Брно“ који замењује 20 бораца. Ето нас има у групи 24 партизана иако физички има само четворица урачунавајући и Милана који нема оружја. Отац се насмеја и обећа да ме више неће наговарати да бацам пушкомитраљез.

КОНАЧНО У ЗАВИЧАЈУ

Избисмо на Боан и прва особа коју угледасмо била је наша комшиница из Пржишта Зорка, ћерка Ивана Крушчића. Она се веома обрадова и све нас изгрли и изљуби. Брзо извади велики кукурузни хлеб испод сача, донесе бронзин млека, доста сира и кајмака и све стави на сто пред нас. Попе се на таван и насече пршуте, па нам даде тањире и чаше за кисело млеко. Рекох друговима да не смемо пуно јести јер смо дуго гладовали па нам обиље хране може тешко пасти на стомак.

Зорка нам показа пут према Сињајевини и Штитарици. Сваком је спремила по повелико парче хлеба, сира, шунке. Напунисмо чатурице водом па пођосмо. Путовали смо беспућима Сињајевине и хитали ка тетки Марици у Штитарици. Некако нам се повратила снага, а и нема непријатеља од кога би стрепели. Четнике смо сматрали за неборце и, сем изузетака, за плашљивце и кукавице. Још са планине угледасмо предивно село Штитарицу и малу кућицу Мата Ракочевића и тетке Марице. Матов син Новица је био дипломирани правник, предратни комуниста и угледан човек. Био је један од водећих организатора Тринаестојулског устанка хиљаду деветстотина четрдесет и прве године. Он је био остављен у герили и целу годину дана се крио од четничких потера и хајки. После нашег доласка из Босне и после Пете офанзиве, поново је остављен у герили.

Кад нас тетка Марица угледа, од радости заплака и све нас поче грлити. Мој отац Вујица јој је једини брат којег је неизмерно волела. Позна и мене, позна и Попадића, али се срдечно поздрави и са Босанцем Марком Крчмарем. Око нас се окупише четири њена сина и две ћерке. Сви су у ритама и мршави. Тетка оде у воденицу Чобељића те донесе брашна које је Чобељић дао за нас. Ми хоћемо да све поделимо са гладном децом али тетка не да већ нам донесе доста киселог млека и варенике те се добро наједосмо. Тетка нам прича да су Немци у Колашину разоружали три-четири хиљаде четника који су се спремали да нас нападну. Рекли су им да се предају без борбе, па ће их третирати као заробљенике Краљевске југословенске војске. Такође су им саопштили да ће ликвидирати свакога ко пружи отпор. Без изузетка сви су се четници предали без борбе. Тетка каже да су Немци одабрали око осам стотина и осамарили их, па натоварили да им носе личну опрему и муницију преко Сињајевине и Дурмитора ка Сутјесци. Каже да се ти самари које су им на леђа набили не могу скинути без кључа и помоћи другог лица. Неки су те самаре донели у завичај по завршетку „мисије“.

Тетка није знала где се Новица налази, али је знала да су у наша два среза (колашинском и бјелопољском) страдали и четници и партизани од Немаца. Ипак су партизани активнији и јачи, али четници не помишљају да се помире са партизанима већ се надају да ће се Хитлер уразумити и поново им указати поверење у борби против партизана. Рекох тетки да децу води код пријатеља, и да то учини кришом, јер четници могу сазнати да смо дошли и узети децу

као таоце те нас тако присилити на предају. Одмах смо на брежуљку више куће у шумици направили заклоне и однели неке поњаве, јастуке и ћебад и одлично се сместили за спавање. Стражарили смо на смену и тако дочекали јутро. Тетка нас позва на доручак.

Док смо разговарали за време доручка, тетка са страже јави да долази неки дечак из Доње Штитарице. Он је за нас носио поруку од четника. Зграбих цедуљу и на њој пише:

„Партизани, знамо да се кријете код куће Мата Ракочевића и то четворица са пушкомитраљезом, па вам као надлежни четнички старјешина ове територије, наређујем да одмах дођете код школе у Д. Штитарици, предате пушкомитраљез и сво наоружање, па ћемо вас пустити да идете својим кућама. Уколико тако не поступите, моја ће вас чета разоружати и стријељати.

Д. Штитарица, 27.6.1943. Командир, Мир. Ј. Вуковић“

Дечак тражи наш одговор. Окренух цедуљу и написах:

„Четници из Д. Штитарице, овде су четири борца Треће пролетерске санџачке бригаде. Ми смо они који су вас заједно са вашим господарима Италијанима терали као стоку од Неретве до Мојковца. Ако се ви предајете Немцима, као кукавице и без борбе, па вас на хиљаде воде у швапско заробљеништво, ми народни борци-партизани се ником не предајемо. Зато срамото српског народа и српског јуначког оружја дођите, па нас разоружајте. Ми ћемо се овде одмарати до сутра у 11 сати, а затим крећемо за Мојковац путем кроз Д. Штитарицу па покушајте да нас зауставите.

*Смрт фашизму
и његовим слугама четницима.*

Са презрењем и гађењем:

*За групу бораца Треће пролетерске санџачке бригаде,
десетар, Милош Миликић - Мидо.*

Донесосмо још неког камења и ојачасмо положај. Утаначисмо распоред за кружну одбрану и посласмо децу да виде да ли се у Доњој Штитарици концентришу четници. Известисе нас да тамо нема четника сем оних домаћих. Моја браћа од тетке донесоше 200 ме-

така. Њих су још у мају нашли доље на цести, кад је Боле Ђорић са својим герилцима напао немачку моторизовану извидницу, убио шест Немаца и запленио доста оружја и муниције.

Добро смо се одморили и наспавали. Тетка нам донесе доручак од Штитаричана, којима смо поручили да нам не долазе у посету, јер их грешком можемо побити уместо четника који нас зову на предају. Тетка каже да је чула како су четници озлојеђени на моје писмо, али да се боје пролетера јер смо као војници веома вешти, лукави и куражни. Говоре: „Да партизани немају пушкомитраљез лако би ми, али овако би било погибије“. Мисли да ће нас напасти у Д. Штитарици те би требали ићи преко Препрана. Рекох тетке да идемо главним путем кроз село и да ће лоше проћи ако их приметимо.

У одређено време кренусмо. Напред је ишао Попадић без пушке, на 10 метара за њим Вујица са пушком на готовс и одшрафљеним бомбама у цепу, за њим Марко, па ја са пушкомитраљезом. Ишли смо опрезно, спремни за дејство. При наиласку поред школе, Попадић се штрекну, поче да млатара рукама. То нам даје сигнал да су четници код школе, па убрза корак. Продужисмо истим темпом. Чим угледах четнике уперих пушкомитраљез у њих и гласно се накашљах. Четници пребацили пушке преко крила и за столом мирно играју карте. За трен стадох и поново се накашљах али четници мирују. Да моји не одмакну пожурих за њима те се после педесетак метара сакрисмо иза оуке очекујући реакцију четника. Нису се померали од стола. Четници много воле да играју карте. Поставили су заседу на Препрану која је требала да нас ликвидира и тако заплени пушкомитраљез. Да смо пошли преко Препрана можда би свој план остварили.

СТИГЛИ СМО У СВОЈ ДОМ

Стигли смо брзо на цесту Колашин - Мојковац - Бијело Поље, којом би веома ретко наишли италијански камиони. Попадић предложи да прегазимо Тару на газу Мињевића, али ја то одбих и рекох да хоћу да прођем преко моста на Тари и да прођем кроз Подбишће које је дало највише партизана, дивних бораца и неколико правих хероја. Хтио сам тако да одам велико поштовање Подбишћу и Подбишћанима. Као мали сам гледао са наших ливада те куће у дивном Подбишћу преко Таре. Знао сам чија је која кућа и како се зову сви укућани. Деда ми је био главни инструктор. Много је Подбишћана погинуло у протеклим борбама али су скоро сви

у партизанима. Са нама је ишао до Амбарина и Милан Попадић. Он је у кући имао доста хране али не позива код себе Марка Крчмара. У тренутку кад хтедох да предложим Марку да иде са Миланом, Марко ми шапну: „Овај члан КПЈ није бољи од Лада Блечића, немој код њега да ме шаљеш јер у њега немам поверења“. Сложих се са Марком. Попадић одјури за Бјелојевиће.

Од моста смо доста дуго путовали до куће. Тај пут сам безброј пута прошао и увек се радовао доласку кући. Ипак, ово сада са пушкомитраљезом, петокраком са српом и чекићем и са скоро зараслим ранама, било је некако другачије. Враћам се као потпуно одрастао, као старешина групи јунака и одраслих људи, као неко кога сви поштују. Кад нас угледаше баба и мајка повикаше у глас: „Благош нама враћају се Мидо и Вујица, благош задовијек“. Сви су потрчали низ њиву те се љубе са нама и нашим другом Марком Крчмаром.

Мајка одмах рече да нам нема шта дати за јело јер су јој четници све опљачкали те су деца на самрти од глади. Она једу лишће и мезгру са дрвета, а мала Даница је умрла од изгладнелости. Марко слуша и мршти се, а ја му рекох пред мајком. „Марко, ово је истина што мајка каже, али знај да ћу мој лончић млека поделити са тобом и не брине наћићемо неко решење“. Рекох мајки да оде до Милеве Савићеве (Аџић) и до Марка Вулетића и затражи за нас пар кила брашна да се мало опоравимо.

Сутрадан дођоше код нас Ђоле Ђорић и Војо Шћепановић. Војо ме поведе на страну и пита да ли је Вујица члан КПЈ. Одговорих му да није јер можда није расчистио са религијом. Рекох му да на моју велику жалост нисам члан КПЈ иако сам кандидат од августа прошле године. Испричах му да се нисам пробудио у Босанском Петровцу, те сам закаснио на Први конгрес УСАОЈ-а, а био сам предвиђен да говорим као пушкомитраљезац Прве пролетерске дивизије. Војо се смешка и каже: „Друже Мидо од овог тренутка си члан КПЈ, ја сам овлашћен да те примим у КПЈ“. Мислим да је то био 1. август 1943. Војо и Ђоле ме упознаше са ситуацијом и ја чим сазнах да су у околини Мојковца Војо Лековић, секретар Обласног комитета за Санџак, Вукосав Бошковић и још неколико партизана похитах са оцем на Чубраво поље те се нађосмо са њима. Војо Шћепановић и Ђоле су повели Крчмара у подбиску герилу. Договорисмо се да се за пар дана нађемо на истом месту, а за то време још мало одморимо. Нехотично сам повредио рану на левој руци па ми је добро дошао кратак одмор. Отац и ја одлучисмо да спавамо у кући и да ноћу чува стражу брат Милорад који је имао своју пушку.

Кад је свануло стражу је чувала сестра Дара и она око девет сати улете у кућу и викну: „Ево четника бјежите кукала ви мајка за довијек“. Ми зграбисмо оружје и ја ухватих ћошак од куће, а Вујица леже за велики пањ за цепање дрва. Три четника зарасли у браде и са кокардама на шубарама се спуштају ка нашој кући носећи пушке о десно раме. Пустисмо их да приђу на мање од 10 метара. Искочих пред њих и командовах: „Четници, одложите оружје или ћу вас побити“. После тога викнух: „Мајко води децу у заклон у избу“.

Четници стадоше и ми познасмо Мира Маријановића, нашег комшију и командира четничке чете у Мојковцу. Миро вели: „Вујица реци овом ћетету да се не игра овим пушкомитраљезом може нас сву тројицу убит једним метком. Ми да смо непријатељи не би ка вашој кући ишли у колони и са пушкама о рамену. Ми долазимо као комшије и пријатељи, овога ми крста“, па се прекрсти. Отац упита Мира да ли иза њих има четника, а овај даје часну реч да четника у Пржиштима нема, сем можда ових Мишнића, а они су Миликићи, они су ваша браћа, иронично констатова Миро. Он настави: „Вујица, ако вас било који четници нападну ја и моји пратиоци ћемо бити на вашој страни и тући ћемо се жестоко против њих“. Вијица их позва да уђу у кућу.

Чувши да је дошао Миро Маријановић, сестра Дара истрча из избе и поче да љуби Мира. Питам је шта то ради, а она каже да љуби свога спасиоца. Послах брата Милорада да буде на стражи. Показах четницима кревет и рекох да седну један до другог. Они дадоше пушке мајци и рекоше да их остави у ћошак. Држим Брно на крило, репетиран, а прст на обарачу. Миру, старом јандару, то није промакло па ми шапну да макнем прст са обарача јер ми је он пријатељ. Дара стаде на сред собе те замоли оца и мене да је саслушамо. „Кратко Даро“ рекох јој, јер је она умела да развезе причу на дуго и широко.

Дара нам исприча како јој је пре неког времена Панто Богавац дао писмо за герилце и она преко писма обула чарапу, а затим опанак. На Васов до је касно уочила окупљање четника и хтела да бежи. Тада ју је један четник ухватио, почео да је дрмуса и пита где је сакрила пошту за партизане. Она се престашила почела бранити али четник позва још двојицу да је претресу тј. да је скину голу. Дара је почела да вришти и да им прети јер је тобоже њен отац командир четничке чете. Четник ју је пустио и питао чија је. Дара му је одговорила да је ћерка командира чете Мира Маријано-

вића. Тада се четник штрећнуо и повикао: „Господине Миро ја ухватио твоју ћерку мислећи да је партизански курир“. Миро је дошао до Даре, удаљио четнике, а њу упитао: „Чија си ти безобразнице, ја сам Миро Маријановић“. Дара га је препознала и замолила да не дозволи да је четници претресају. Миро ју је питао да ли заиста носи пошту партизанима. Дара је гледала у земљу па јој је Миро рекао: „Сад иди и носи ту пошту, а други пут пази јер нећу признати да сам ти отац, ваљда ја знам безобразнице мала чији сам отац“. Ето то вам је Миро Маријановић мој спасилац, заврши Дара своју причу.

Некако се смирих, укочих пушкомитраљез Брно и четнике частисмо ракијом. Миро ме стално гледа, па ме позва да изађемо напоље. Исприча ми како су Немци разоружали четнике али је он са неколицином утекао. Прича да су четници обезглављени и без иједног пушкомитраљеза. Зато су се Пољани договарали да са четом опколе нашу кућу и на силу отму пушкомитраљез. Чули су како смо прошли поред четника у Штитарици и надмудрили их јер су нам поставили заседу на Препрану и побили би нас без опомене. Каже да су мислили да нећемо смети проћи поред школе у Штитарици. Тако им је план за отимање пушкомитраљеза пропао. Дошао је да га њему предамо ако мислимо да се као неки партизани у Мојковцу после Сутјеске, предамо четницима. Он ми тврди да Енглези и Американци који издржавају Краља Петра другог неће дозволити да комунисти дођу на власт у Југославији и да се Стаљин због нас неће тући са Савезницима. Према томе закључи Миро да ће наша борба бити узалудна. Предлаже нам да ступимо у четнике, а он ће уредити да нас нико прстом не такне. Онда ћеш се наубијати Турака и осветити Миликиће. Ми смо их о Божићу убили преко 13.000 урчунавајући жене и ђецу. Биће земља очишћена од ислама. Турци и Арнаути ће нестати са наше земље. Најежих се од тих речи.

Захвалих се на поверљивом казивању, рекох да су Енглези били са нама на Сутјесци и да ће од сада помагати нас партизане, а не четнике који се боре на страни окупатора. После рата, рекох, Југославију неће уређивати Енглези и Американци већ ми, јер сигурно побеђујемо и окупатора и вас четнике. Предлажем му да пређе у партизане и бори се за слободу. Он одмахну руком и каже да иде кући. Испратисмо их низ ливаду, а ми уз ливаду одосмо право у шуму. Дању смо били пар дана код куће, а ноћу у шуми, очекујући напад четника из Поља. Ипак пољански четници су оценили да би гадно страдали ако би се појавили на нашем имању.

Најмлађи брат Вуко од четири године запео па ме сваког часа моли да му дам да испуца један рафал из пушкомитраљеза. Много сам га волио и настојао да му сваку жељу испуним па одлучих да му ставим пет-шест метака у шаржер да их испуца. Уједно ће чути и Пољани да грми „Брно“ код нас и да их се не плашимо. Сви се окупили око Вука и „Брна“. Показах где је обарач којег треба притиснути. Вуко притисну обарач и „Брно“ страховито запуца. Вуко прво паде, а онда устаде па распали да бежи низ њиву. Више не сме да се врати кући. Једва га примирисмо и уведосмо у кућу. Он искључио очице па не скида поглед са пушкомитраљеза. Питам га хоће ли још да пуца а он викну: „Нећу“ па хтеде да бежи.

Веза нас позва на Чубраво поље. Тамо су Војо Лековић, Илија Булатовић, Ферид Ченгић инструктор ЦК КПЈ, као и десетак бораца Треће пролетерске који су се опоравили после Сутјеске. Окупили смо се око Ченгића и он ми пред свима у име ЦК КПЈ честита на јуначком држању на Сутјесци и пита да ли је тачно да нисам примљен у КПЈ. Тренутно заборавих да ме је Војо Шћепановић већ примио у КПЈ, па рекох да сам кандидат. Ферид каже да је то жалосно и нареди Воји и Илији да ме у току дана приме у Партију. Био сам срећан и много се захвалих делегату ЦК КПЈ. Срећан сам што сам заслужио самопрегорном борбом и залагањем да ме приме међу најбоље, најхрабрије и у свему најпоштеније људе у чети батаљону и то у време када је Срески комитат искључио 12 чланова КПЈ због слабог држања пре или после Сутјеске.

ПОНОВО У МОЈОЈ БРИГАДИ

Сакупили смо се 21. августа 1943. на зборном месту бригаде, у Ступу више Прошћења. Дошли су Пљевљаци, Пријеполци, Нововарошани и ми Бјелопољци-Мојковчани. Уместо батаљона имамо само чете од по 50 бораца. Уместо пет батаљона имамо само четири. Бригада има 210 бораца. Одмах смо кренули у акције и спречавање организовања четничких чета по санџачким селима. Био је то 9. септембар, када ми још нисмо знали за капитулацију Италије, када ме позва заменик комесара бригаде професор Гојко Друловић и саопшти да сам од данас члан КПЈ и да ми он као партијски руководилац бригаде то саопштава и честита. Рекох му да су ме Војо Шћепановић још 1. августа, а Ферид Ченгић око 18. августа примили у КПЈ. Упитах га зашто се то тако ради и њему би непријатно али каже да је ово званично. Гојко изрази жаљење што

нисам примљен још прошле године, али да то није битно. Сутрадан ме поставише за секретара СКОЈ-а у чети. Сви пролетери су храбро дејствовали те смо растерали четнике на више места. Чим пре-стаде четнички терор, младићи и девојке навалише у бригаду и она брзо ојача. У Пљевљима се добро наоружасмо јер нам муслиманска милиција која је бранила град од четника, предаде на десетине пушкомитраљеза и митраљеза. До тада смо имали само по један пушкомитраљез у батаљону.

Из Пљеваља се хитно упутисмо камионима да спречимо васо-јевићке и друге четнике да пале села и стрељају људе по Вранешу и Санцаку. Командант 4. батаљона је био велики јунак Ђуро Ракочевић који је имао око 55 година, а комесар је био Ђуро Николин Ђукић, који је дошао на место рањеног Веселина Булатовића. Кад смо стигли близу Коврена, на цесту искочи једна жена и поче да нас зауставља. Комесар Ђуро каже шоферу да не стаје, али жена искочи на сред пута те је камион умало не удари. Комесар је грди, али она одлучна да нас заустави по цену живота, каже: „Друже и другови, иза ове прве окуке је четничка засједа са два тешка митраљеза, не идите тамо све ће вас побити“.

Брзо искочисмо из камиона и захвалисмо се овој храброј же-ни. Командант Ђуро постави обезбеђење и рече да се окупимо око њега. Саопшти нам да ће према заседи оставити обезбеђење, а да ће он са два добровољца ићи пред батаљоном око 500 метара и извидети ситуацију на самом врху Коврен. Потом ће се вратити и распоредити чете за напад. Као добровољци се јависмо Милена Рудић и ја. Ишли смо ка левој падини врха те избисмо на голет Коврена. На око 600-700 метара угледасмо велику групу од око 500 четника, како поседали у круг, слушају некога што им држи говор.

Одмах легох за један пањ, измерих даљину и лепо нанишаних говорника, али ми Ђуро викну: „Не пуцај, ово је мета за цео батаљон, а не за тебе самог, разумеш...“ Устадох и рекох да разумем, али да ће се четници развити у стрелце и посетити Коврен док се ми вратимо, а овако бих сигурно погодио говорника и са два шаржера метака их десетковао, па би у паничном бегу морали да се стрмоглаве низ ону урвину ка Лековини. Милена је исто негодова-ла јер је и она хтела да их гађа из пушке. Тако галамећи уђосмо назад у шуму. Сада смо ишли стотинак метара лево од пута којим смо на брдо изашли. Одједном нас прекиде оштар глас: „Стој, до-ље оружје“. Потпуно изненађени стадосмо и угледасмо на око 30 метара од нас 10-12 пушака и један пушкомитраљез уперени у нас.

Онај што се дерао да бацимо оружје је имао велику браду, а сви су имали кокарде на шубарама. Ђуро зграби Милену и мене за руке да не би употребили оружје и дрекну на четника: „Лези доље и не дери се срам вас било, не може човек да вас пронађе. Ено партизана на цести, видећете свог бога кад се вратимо. Лезите шта чекате“. Четници легоше. Онај четник скоро стидећи тражи лозинку. Ђуро викну: „Каква лозинка, оћеш да је чују партизани у овој шуми. Лези видиш да долазим са наше стране“. Четник ућута.

Батаљон је хитао не би ли стигао на врх пре него четници заврше говоранице. Командант упути једну десетину да блокира заседу у шуми, а ми похитасмо лево да нас заседа не примети. Испред свих је ишао командант Ђуро Ракочевић, ја, па Комесар Ђуро Ђукић, командир чете Радојица Секулић, Буљо Влаховић, Цветко Рудић, Драго Лучић, Светозар Рашчанин и остали за нама. Сав срећан што онај четник још држи говор, без команде и са руку испразних цео шаржер у два дугачка рафала и брзо замених шаржер, па опет без нишањења опалих у правцу четника. Још код првог рафала четници скочише и наста стампедо у правцу урвине низ Коврен. Чудим се што на ледини не оста гомила лешева па легох за пањ и нанишаних оне последње. Видим куршуми падају око њихових ногу али гомила нестаје низ стрмину. Додуше понекога вуку.

Један четник се одвоји на супротну страну, леже за камен и опали. Куршум се зари у пањ на 20 сантиметара испод моје главе. Погледах рупу од куршума и викнух: „Лезите, овај ме умало не уби, погоди у пањ“. Мој пушкомитраљез се од дугачких рафала заглавио. Окренух се и видим изнад мене стоје комесар Ђуро Ђукић, командант Ракочевић, командир Радојица Секулић и група бораца. Држе пушке к нози и никоме не пада на памет да гађа четнике. Коментаришу где моји куршуми падају. Викнух комесару: „Лези Ђуро“ али он и даље стоји. Одједном паде на моје ноге. Онај четник га погоди по сред грла. Очајан што погибе без икакве потребе тако диван човек, нанишаних камен иза којег се види четникова глава и опалих. Погодак је био перфектан јер се камен запуши, а рафал растера земљу и позади њега. Тај четник више није пуцао, а остали су умакли ка Левовини, те се цео батаљон окупи на врху Коврена.

Командир чете Радојица Секулић, ту пред свима поче да се дерао на мене и викну: „Тебе, мали одузимам пушкомитраљез јер нијеси обалио бар 20 четника иако си их могао убити и 50.“ Жестоко се наљутих и узвратих истим тоном. „Командире чете, нећеш ми одузети пушкомитраљез јер сам га ја рањен дотеглио са Сутјеске,

али ћемо ми тебе одузети пушку јер ниси малопре пуцао, а могао си убити бар пет четника. Одузећемо ти и чету јер ниси командовао: По непријатељу, остојање 600 метара, брзом палбом пали. То је био твој посао, а ниси ништа учинио мој командире, а ја сам бар покушао. Испалио сам три пуна шаржера метака. Ти као и остали другови сте само сеирили и коментарисали који рафал погађа, а који пребацује. Ти знаш где ћемо о овом још разговарати“. Јасно је да сам мислио на партијски састанак.

Командир и сви остали ћуте. Командант батаљона Ђуро Ракочевић прекрати разговор констатацијом: „Мидо је потпуно у праву сви смо затајили, требали смо сви гађати непријатеља“. Ускоро је на место командира чете, иначе, правог јунака, герилца и честитог човека Радојице Секулића постављен водник Милош Влаховић, прекаљени пролетер.

Док смо у тако мучној атмосфери склањали мртво тело комесара батаљона Ђура Ђукића, угледах како се кроз наше борце гура и избезумљено бежи четник који нам је малопре командовао да бацимо оружје. Нико га од наших не идентификује, мада он неке одгурне. Повиках: „Командире Секулићу, ето четник трчи право на тебе или га хватај или га упуцај“. Командир гледа околу и пита где ја видим четника. За то време четник пројури између нас, па истрча на ливаду испред нас. Кад виђе да су његови збрисали низ урвину, скрену десно и одкотрља се низ врх Коврена. Нико на њега метак не опали и нико не покуша да га ухвати.

Смркавало се али су се четници прикупили и напали на сам врх Коврена. Батаљон их је добро засуо ватром, послао нека одељења да их нападну са бока, а неки Павинопољци и са леђа. После полчасовне жестоке и неефикасне пуцњаве обе стране су се повукле са Коврена. У мојим очима од тог догађаја Ђуро Ракочевић се котира као један од најхрабријих и најсналажљивијих партизана Југославије. Није он узалуд био старешина комита у Морачи у Првом светском рату. Командант батаљона Ђуро Ракочевић похвали пред батаљоном Милену Рудић и мене. Саопшти нам да су четници имали седам мртвих и десет рањених, које су пронели кроз Лековину.

Након три-четири дана поставише ме за руководиоца СКОЈ-а батаљона и пред батаљоном поклонеше џепни сат. Тако постадох члан батаљонског Бироа КПЈ и узнапредовах у КПЈ, која је дуго према мени секташила.

Скоро сваког дана смо јурили четнике по санџачким селима. Италијани су били капитулирали и чекали да их нека војска разо-

ружа (Немци, четници или партизани), а Немци су прохујали ка Јадранској обали. Тако смо 29. септембра ноћу напали Бијело Поље које су држали четници. Са нама је био један батаљон Друге пролетерске бригаде. Наша чета је нападала преко Расадника. Сваку стазу, сваки грм сам веома добро познавао јер сам у близини три године становао. Са помоћницима Обрадом Марковићем и Божом Рабреном упадох у Расадник и угледах неколико куvara четника како бркају гулаш у великом војничком казану. Примакосмо се близу па Божо и Обрад повикаше из свег гласа: „Напред партизани, ватај живе утекоше“. Распалих из пушкомитраљеза, настојећи да не погодим казан, а Обрад баци италијанску бомбу. Намртво престрављени кувари са кецељама несташе у мраку. Насумице опалих за њима два три рафала, па дођосмо до казана и код њега нађосмо око 150 топлих лепиња. Зграбисмо по лепињу и у порције насусмо по велику кутлачу топлог гулаша. Одмакосмо се од ватре и у мраку се добро наједосмо. Стигоше нас и остали и ми се хвалимо пленом и рекосмо да сви узму колико могу појести.

Мој водник Милош Влаховић (ја сам иако постављен за руководиоца СКОЈ-а у батаљону остао у истој десетини пушкомитраљезац) нареди Обраду Марковићу, мени и Божу Рабреном да га пратимо ка кафани Радовића ради извиђања. Анђа Радовић је моја тетка, па сам једва чекао да се видимо после две године дана. Међутим, Милош нареди да ја останем на стражи, а он, Божо и Обрад уђоше. Милош се љуби са мојом тетком, а ја стражарим. Можда он не зна да ми је Анђа тетка па се распричао. Вероватно се Милош код ове бистре жене распитује о четницима. Губим стрпљење и хтедох да позовем моје помоћнике да ме замене, али у том тренутку од Расадника чујем да разговарају два човека.

Ускоро се у мраку назреше њихове фигуре. Из чисте шале, чврсто убеђен да су то наши из Расадника, повиках оштро: „Стој ко иде“. Онај одговори као из пушке: „Иду четници“. Ја настављам са зезањем па рекох: „Овамо не може без пермесе“ (италијанске дозволе). Четник ће мени: „Имамо ми сталну пермесу“. Командовах напред мислећи да ћу угледати другове из чете. Изигравајући строгог стражара држао сам пушкомитраљез на готовс. Кад незнанци приђоше на пар корака, угледах на црним шубарама кокарде. Помислих да их покосим рафалом али се сетих да би бар онај други могао бити обичан мобилисани сељак из околине. Они су држали пушке о рамену и нису имали шансу да употребе оружје. Би ми жао да их убијем па викнух: „Доље оружје, другови не пуцајте предали

су се“. Четници бацише пушке, а ја позвах Милоша да одмах дође. Милош истрча из кафане и повика: „Мидо, другови каква је то зајбанција“. Викнух да није зајбанција него прави четници. Он извади пиштољ и узео им опасаче. Нареди Обраду да узме пушке, па четнике утера у кафану. Рекох Божу да остане на стражи, а ја уђох да видим кога сам то заробио. Био је то командир четничке чете којег су сутрадан као зликовца стрељали, а оног другог пустили јер је био мобилисани сељак из Црнионице. Дрхтали су од страха.

Тетка Анђа навалила да се љубимо, али јој рекох да прво вежемо четнике. Она вели овога вежите јер је поваздан овде причао како је убијао партизана и зато добијао пиће од Италијана, а овај други је сеоска јаяра којег су мобилисали, има петоро ћеце. Црнионичанин престрављен клима главом говорећи: „Да ја сам јаяра, шта ја тражим у четницима кад ми је мјесто међу вама јунацима што се борите против окупатора, а ми сарађујемо са њим.“ Мањи је од маковог зрна, а господин командир само дува на нос, прикрива дрхтање и гледа око себе. Рекох Милошу да га добро веже конопом који тетка донесе. Милош угледа једну кламфу, па је добро укуца у греду од патоса и тако примири командира. На командировој пушци пет рецки, што је требало да значи да је убио, по његовој причи, пет партизана. Стрељали су га наспрам кафане у турском гробљу. Кад су га питали за последњу жељу захтевао је да види оног партизана што га синоћ лукаво зароби. Рекох му да сам га ја синоћ заробио, а он ми опсова Тита, Моша, Рифата, оца и мајку и каже да сам лажљиво пашче јер је онај синоћ био виши од њега. Сви се насмејаше, а ја се чудим шта прича јер му нисам досезао ни до рамена.

Четници нису давали отпор те ослободисмо по други пут Бијело Поље. Опет хитам ка гимназији али је она закључана, па посету одгодих за сутра. У батаљон дођоше Милија Станишић и Драгојло Стојић. Милија је био комесар бригаде, а Драгојло ће бити командант нашег батаљона уместо Ђура Ракочевића. Сви од реда негодујемо и осећамо се увређеним и деградираним. Милија је нама комунистима објаснио да је Драгојло велики јунак, командир Пратећег вода Друге пролетерске бригаде, који је из Сутјеске извукао противтенковски топ и дејствујући по немачким тенковима са удаљености од 70 метара, омогућио пролаз код Калиновика Врховном штабу и првој групи дивизија Главне оперативне групе. Он није хтио да изврши наређење Врховног штаба да уништи топ већ га је на своју одговорност изнео и неизмерно допринео извлачењу наше прве групе дивизија кроз немачки обруч.

Са новим комесаром бригаде Милијом Станишићем сам се упознао у Бијелом Пољу. Колико се сећам он је желео да ме види. Имао сам непуних 16 година, омален и мршав. Милија је имао 22 године, висок, оформљен човек, студент медицине, црвен у лицу, изузетно крупног гласа. Ми такве примамо у СКОЈ, а он политички комесар пролетерске бригаде. Ми смо се настраховали од једног комесара бригаде који је свакога рибао и био врло непријатан при сваком сусрету. Био је председник Војног суда бригаде кад су на смрт осуђени један борац из 1. батаљона и наш Чедо Михаиловић, који је без одобрења узео парче хлеба са мало меда из једне четничке куће. Тога комесара нико није волио. Са комесаром Милијом и Божом Милетићем су се људи врло радо сретали и разговарали. Милија је био врло пријатан, пажљив, паметан, поштен и речит саговорник и беседник. Био је јасан, одмерен и тачно знао шта треба радити и шта хоће. Био је стрпљив и пуштао би саговорника да све каже, па макар му се то не свиђало. Милија је својим објективним извештајима о борбама наше бригаде, натерао и Штаб Другог корпуса да полако мења своје погрешно мишљење о нашој бригади. Милија је био у воду, чети, батаљону, у јуришу и у одступању. Увек са људима и на одсудном месту. Рођен је 1921. Са 23 године био је комесар Друге пролетерске дивизије. Он је први комесар Ратног ваздухопловства (од јула 1945). Са 26 година је постао генерал. Неправда је што није проглашен за народног хероја.

СПАСАВАЊЕ ЧЕТВРТЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ

У Бијелом Пољу смо се одмарали до 3. октобра, када нам наредише да усиљеним маршем кренемо ка Колашину, где су четници, са три стране опколили Четврту пролетерску црногорску бригаду. Са њом је било опкољено и стотинак Италијана капетана Риве који су прешли на страну партизана. Четници „Источног фронта“ су били разврстани у пет-шест бригада. Јуришали су на саме ровове пролетера. Један од њих дође на дохват руке неустрашивог јунака, и једног од најјачих момака мојковачког краја, комесара чете, Бола Павлова Ћорића. Рвање је кратко трајало. У четниковом ранцу су нађене ствари погинулог команданта батаљона Четврте бригаде. Постојала је опасност да бригада искрвари и буде уништена пошто су четницима стално стизала појачања из Васојевића.

После осам часова убрзаног марша, уз кратак одмор у Мојковцу стигосмо у Требаљево. Ту нас дочека Штаб Другог корпуса

на челу са Песком Дапчевићем. Батаљон је имао преко 200 добро наоружаних бораца. Пеко нам нареди да хитно извршимо јуриш и ликвидирамо четничко утврђење Кључ са којег туче неколико тешких митраљеза и минобацач. Куршуми из тешке Бреде могу добацити до четника на другом крају опсаде Колашина и тако спречавају маневар јединица унутар одбране. Пеко нам објашњава да онај ко има у рукама Кључ, има и Колашин, па ургира да га што пре заузмемо иако је врло далеко и врло високо.

Похитасмо преко Мушовића Ријеке и Свињаче ка врху Кључа. Сам врх Кључа су Италијани припремили за одбрану и изградили бетонско утврђење са низом преградних зидова за неколико митраљеза, пушкомитраљеза и више десетина стрелаца. На 100 метара од бетонског утврђења посечена је шума, жбуње и покошена трава. Тако се утврђењу није могло прићи неопажено. Наши формираше у ходу три колоне: центар, лево и десно крило, тако да смо утврђење обухватили са две стране. Центром је командовао Радомир Јовов Ракочевић (касније проглашен за народног хероја) иначе командир чете.

Кад смо дошли на ивицу шуме угледасмо у утврђењу гомилу четника који су играли карте и галамили као Италијани. Пристиже и Штаб батаљона па Драгојло одобри Радомиру да поведе групу са бомбама и два пушкомитраљеза који ће из трка упасти у утврђење. Радомир командова: „Јефто Конатар и Мидо Миликић са пушкомитраљезима, а ваши помоћници са бомбама, што тише и трком се примичемо утврђењу и прекидамо партију покера. Штити нас Драго Лучић са тешком „Бредом“. Чим нас открију сви остали полазе на јуриш и борбом прса у прса заузимамо утврђени Кључ.“ Мислим да је једно бомбашко одељење водио Цветко Рудић, а друго Светозар Рашчанин.

Четницима лоцираним на Кључу су требале да стигну као појачање две бригаде у исто време кад и ми па вероватно зато нису били на опрезу. Те бригаде су се код сусрета потукле међусобно мислећи једни од других да су партизани, па су се сви четници разбежали кућама. Ту на ивици шуме, под носом четника задржасмо се око три-четири минута, а онда нас Радомир трком поведе ка утврђењу.

Трчимо брисаним простором и гледамо у цеви две тешке „Бреде“ окренуте према небу. Кад стигосмо на око 30 метара од зидова, чета појури за нама. Вероватно је то привукло пажњу једног четника који зграби цев тешке „Бреде“ и распали према Радомиру. Истог тренутка Јефто и ја гађамо из трка по „Бреди“ и четницима. Један светлећи метак погоди у постоље „Бреде“ и одби се високо у небо. Он је морао закачити митраљесца који је пао назад.

Радомир зафрљачи бомбу која паде у утврђење међу четнике. Он громогласно командова: „Јуриш пролетери, ватај живе, утекоше“. Радомирова бомба није експлодирала јер није добро ударио капислом о кундак, па је лупила једног четника у раме, пала на бетон и почела да се котрља.

Видећи бомбу крај ногу, четник поче да вришти: „Бомба, бомба, бјежите пукнут ће“. Пролама се из стотина грла „Урааа“ и сви партизани јуре ка четничком утврђењу на Кључу. Јефто и ја гађамо четнике у утврђењу у трку, партизани иза нас не могу да гађају четнике јер би могли погодити и нас. Ми лако прескачемо први, пола метра висок преградни зид и на утврђењу нема ни једног живог ни мртвог четника. Сви су се четници претворили у болничаре и тегле доље низ страну и шуму мртве и рањене карташе. То је било такво изненађење да смо за четнике из земље, крај самих зидова, изникли и распалили из два пушкомитраљеза по њима. Окренусмо четири тешке „Бреде“ и распалисмо по четницима који беже ка Шљивовици. Ми немамо жртава, немају ни Далматинци ни Србијанци који су били наши суседи у нападу. Видећи да су четници на Кључу у силовитом налету разбијени, четници око самог Колашина нису пружали озбиљан отпор већ се дали у бег ка Васојевићима.

Међу борцима, ту на утврђењу видим комесара бригаде и комесара наше „Ударне групе батаљона“ Милију Станишића. Он испали сигналну ракету као знак Штабу корпуса да је Кључ у нашим рукама. Очигледно и комесар је јуришао на утврђење. Многи наши вриште од среће што бетонско утврђење заузесмо без жртава, за само пар минута борбе. Радомир ме позва да тражимо његову бомбу. Љути се што није јаче ударио капислу јер би тада експлодирала и нанела четницима велике губитке. Тешим га да је она своју улогу одиграла јер је онај четник што је вриштао да беже јер се бомба котрља између њих, постигао веће дејство од бомбе. Ту је и Јефто па нам се Радомир захваљује јер је и он видео да је један од нас погодио постоље Бреде и збрисао оног четника што нас у паничном страху засу рафалом. Тек тада угледах на Радомировим панталонама две рупе од куршума. Он каже то није ништа и поче да отреса прашину и земљу коју је рафал од Бреде набацао по Јефту и мени.

О подвигу нашег батаљона комесар бригаде Милија Станишић је детаљно известио Штаб корпуса. У знак захвалности за јунаштво испољено при заузимању Кључа, генерал Пеко Дапчевић одреди Радомира Ракочевића да буде командир Почасне чете код пре-

даје-преласка дивизије „Венеција“ из Берана на страну Партизана. Тако одадосмо почаст нашем Пеку шпанском борцу и италијанском генералу дојучерашњем крвном непријатељу, па настависмо за Бундимњу да гонимо разбијене четнике.

НА РАДУ У ПОЗАДИНИ

После ослобођења Колашина и Берана, мене позваше у Штаб батаљона и наредише да предам пушкомитраљез помоћнику Обраду Марковићу, а ја да се одмах јавим Илији Булатовићу, секретару Среског комитета КПЈ у Бијелом Пољу. Буним се јер по сваку цену хоћу да останем у мом батаљону. Рекох да нећу да радим у позадини док рат траје. Комесар батаљона ми нареди да сместа кренем за Бијело Поље јер сам тамо потребнији него у батаљону. Опростих се са друговима веома љут што не уважавају моју жељу и што сад као члан КПЈ морам да извршавам шта ми нареди.

Потражих оца да се поздравимо али је он био негде на задатку. Срео сам га месец дана касније као тешког рањеника. Рањен је сутрадан по мом одласку из батаљона у жестокој борби против Немаца на Полици. У тој борби је погинуо ненадмашни јунак Јефто Конатар. Наиме, наши су изненадили неку немачку позадинску јединицу, разбили је и нанели велике губитке. У извештају Штаба батаљона пише да су убили 150 Немаца, што је немогуће. Врло је могуће да су запленили 150 коња које су услед немачког противнапада побили. Део опреме су успели да однесу, део униште, а део су Немци запленили. Мој друг Јефто Конатар није прихватио да га рањеног са бојишта извлаче јер би Немци сигурно побили спасиоце, па је сачекао да му Немци приђу близу, опалио из пушкомитраље-за и тукао Немце док није погинуо.

По доласку у Бијело Поље јавих се секретару Среског комитета (СК) КПЈ Илији Булатовићу-Ицу. Ицо ме срдечно прими, па ми и он саопшти одлуку Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору којом сам одређен за секретара Среског комитета СКОЈ-а, уједно члан Среског комитета КПЈ. Постављен сам на место Лала Влаховића предратног комунисте и врло паметног и образованог момка који иде у бригаду за комесара батаљона. Ицо ми рече да имам веома добре чланове Среског комитета. Све су то били стари борци из нашег батаљона и старији чланови КПЈ од мене. Сви су били бар три и више година старији од мене, па ми је некако било непријатно што им се сад појављујем као претпостављени. Рекох то

Ицо и поново га замолих да ме пуне да се вратим у бригаду јер сваки члан овог комитета може бити бољи секретар комитета од мене. Ицо каже да се о томе не може дискутовати јер је то одлука ПК КПЈ, који сматра да ћу ја ту дужност успешно обављати и да му је речено да ми у том послу пружи пуну подршку.

Сутрадан сам сазвао састанак Среског комитета СКОЈ-а на којем је уводну реч имао Ицо. Он саопшти одлуку ПК. Док Ицо саопштава одлуку ја гледам лица чланова комитета, јер су до овог тренутка увек били на важнијим дужностима од мене, који сам још увек голобради дечак од непуних 16 година. Видим да су сви то примили нормално, а неки су се чак и обрадовали. Моје држање на Сутјесци, изношење пушкомитраљеза са Сутјеске, те командовање десетином и групом од 20-30 људи после Сутјеске су оставили не само на њих већ и на народ читавог среза велики утисак. Свуда се прича о мојем подвигу. Тако се формални део састанка и пријема дужности секретара брзо заврши. Задржах чланове комитета да попричамо о томе како се ко извукао са Сутјеске, здрављу, породици и задацима. Видим да сви имају вољу за рад, да су бистри и одговорни, али немају дефинисане задатке и немају план рада, већ се све одвија стихички.

Комитет се сместио у кућу доктора Мартиновића са чијом сам ћерком Верицом ишао у гимназију. Живи се у чисто мирнодопским условима, у дивним и меким постељама у пуном комфору. Мене сместише код велетрговца Музуровића у дивну намештену собу. Хранили смо се у заједничкој мензи свих среских институција и храна је била солидна.

Рано сам легао, али не могу да заспим јер размишљам како да дефинишем, срочим задатке за комитет као целину и за сваког члана посебно. То што ништа није записано и дефинисано ми страшно смета. Целе ноћи сам правио комбинације јер тај Срески комитет СКОЈ-а који ми је поверен треба усмерити и добро организовати да се постигну највећи резултати у раду. Значи морам јасно рећи шта желим да постигнемо за недељу, месец, три и шест месеци рада. Морамо дефинисати задатке Општинских комитета СКОЈ-а и одбора УСАОЈ-а. Размишљам да предложим Милошу Журићу да он буде секретар уместо мене, али се бојим да га не повредим и да ми Ицо не замери. Тако пред зору заспах.

Око девет сати се пробудих и на столици угледах Ица који чита неку књигу. Мало се штрецнух јер ми је он шеф, а ја се успавао. Уз осмех, Ицо ме пита: „Ратниче јеси ли се спавао. Легао

си ко кокошка са првим мраком". Испричах му како сам скоро целу ноћ размишљао о будућем раду комитета. Он се одушеви мојим предлозима, идејама и размишљањима. Подржа ме да то све ставимо на папир, добро издискутујемо и после на састанку комитета усвојимо. Ицо ми признаје да сам га веома пријатно изненадио. Каже да је бринуо да ли ћу се уклопити у рад Среског комитета, а ја имам неког урођеног смисла за руковођење да се многи образованији и са великим искуством у партијском раду могу од мене учити. Узех неколико листова папира и те идеје некако дефинисах. Није то ишло лако али сам осећао да радим нешто значајно и за мене комитетлије ново. Знаћемо како да заталасамо нашу омладину и постигнемо видне резултате.

Састанак комитета је био врло успешан и сви моји предлози су усвојени. Мој углед код чланова је нагло порастао и сви су ми се обраћали као свом „пословођи“ који зна шта хоће. У комитету смо створили другарску, топлу атмосферу која није нагињала ка фамилијарности. На првом састанку Среског комитета КПЈ, Ицо упозна чланове са одлуком ПК да будем члан комитета и секретар Среског комитета СКОЈ-а. У комитету су предратни револуционари, правници, учитељи. Сви су ме срдечно примили. Ица им прочита „План рада Среског комитета СКОЈ-а за...“ Одмах се за реч јавио дипломирани правник, првоборац Павић Радовић и веома се похвално изразио о Плану рада и мом наступу уопште. Он рече: „Ево још једне потврде онога што рече друг Ђоко Пајковић да је Мидо био креативан и храбар на Сутјесци и да такав може бити и у позадини у комитету“. Поред рада у СКОЈ-у задужише ме и са неким задацима Среског комитета КПЈ (помоћ женама и рад команди места).

Долазећи да обиђем Команду места Бијело Поље, доживех велико изненађење јер је ко-

Срески комитет СКОЈ-а за Бијело Поље, новембар 1943. На балкону, са лева: Милош Журић, Јанко Микић-Зеко, Блажа Видојевић и Бајо Лопушина. Стоје: Добрашин Добрашиновић, Мидо Миликић, секретар и Владе Мирковић, члан Обласног комитета

месар команде био мој стриц Вука Миликић. Изљубих стрица, питао га за нарушено здравље, за Милеву. Ја сам му причао о себи и о новој дужности која ми је наметнута, као и о томе шта треба код њега да обавим. Дође и Ицо да види како ће стари предратни револуционар и члан КПЈ примити новајлију и још дечака, члана Среског комитета КПЈ и свог рођака Миду Миликића. Ицо нам указа на неке задатке Команде места које треба што пре решити, пожелеле нам успех и оде. Видим да се стриц обрадовао мојим успесима и није му сметало што сам старији по функцији и што му долазим у партијску контролу и помоћ. Он се повремено смешкао па помислих да се вероватно

*Са лева командант места
Шабо Бурцовић, Мидо Миликић
и комесар команде места
Бијело Поље Вука Миликић.*

но присећа 22. јуна 1941. кад ме је као „италијанског шпијуна“ отерао из Мојковца или кад ме је 15. јула исте године са Бојне њиве отерао из партизана. Видим да је срећан што сам такав какав сам.

После кратког времена од пријема дужности секретара Среског комитета СКОЈ-а дође Блажо Јовановић, секретар ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак да нас обиђе и помогне у раду. Заказа ми састанак после вечере у мојој канцеларији у комитету. Био је присутан и Ицо. Блажо каже да га веома много интересују детаљи о Сутјесци, почев од доласка на Драгош седло па до доласка кући у Мојковац. Почео сам Блажу причати у 21, а завршили смо разговор у три сата изјутра тј. разговарали смо пуних шест сати. Зачудо није нам се спавало. Блажо ми је на крају рекао да партија неће заборавити моје држање и заслуге, да сам заслужио највећа признања народа и партије, да Лада Блечића стрељам чим га сретнем и да саопштим да тиме извршавам одлуку ПК, да немам право на било какве грешке у моралном погледу и да продужим да радим као и до тада, јер сам од сада на оку не само комуниста, већ и читавог народа. Блажо ме је заиста много заволио, а ја њега изузетно поштовао и од њега учио.

Те 1943. године капитулирала је Италија, било је видљиво да ће капитулирати и Немачка и Јапан, а тиме доћи слобода у читавом свету. Наша борба је стекла међународно признање, дошла је у Врховни штаб енглеска војна мисија, а ја лично постигао свој животни циљ и постао члан КПЈ. Преживео сам Неретву и Сутјеску и у обе битке као пушкомитраљезац стекао велики углед. Имао сам пуно ратне среће и преживео два-три рањавања и на десетину пута успео да избегнем смрт. Закључио сам на свом и још неким случајевима, да смрт избегава сусрет са храбрим ратником, који се не двоуми да жртвује живот за отаџбину и да смрт граби онога ко само мисли како да се са њом не сретне. У рату и борби смрт такве сама тражи. Наравно, уочио сам да је ратовање вештина и нека врста науке, где ратник мора савладати страх, страст и емоцију и деловати као аутомат. Ипак, он мора бити лукав борац, јер ако се бори без лукавства, страдаће због наивности. Он мора на земљи и у ваздуху први уочити непријатеља јер је то пола победе. Те 1943. године истински сам очврснуо, окалио се у жестоких окршајима, усавршио сам вештину гађања, постао веома лукав и способан борац. Физички сам се развио и порастао. Срећан сам и задовољан са собом.

ЗА ЗАСЛУГЕ И ЧАСНО ВРШЕЊЕ
ДУЖНОСТИ ПРЕМА ДОМОВИНИ И
РЕВОЛУЦИЈИ У ВЕЛИКОЈ БИТЦИ
НА СУТЈЕСЦИ, ТЕБИ ДРУЖЕ
МИЛОШЕ МИДИКИЋУ
ОДАЈЕМ ПРИЗНАЊЕ И ЗАХВАЛНОСТ
У ИМЕ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ТЈЕНТИШТЕ
4 јуна 1958

Тито

*Титово признање
поводом Битке на Сутјесци*

ГОДИНА 1944.

Нову, 1944. годину дочекали смо свечано у слободном Бијелом Пољу. Код нас је био и Обласни комитет КПЈ за Санџак, као и ЗАВНОС - влада Санџака. Ипак, свако је осећао нелагодност што се у нашем окружењу налазе многе немачке, муслиманске и четничке снаге од којих нас нису могле сигурно заштитити јединице санџачких партизана. Међутим, непријатељ иако много бројнији од партизана, није смио да прави дрске продоре у слободну територију, да прави изненадне нападе, заседе итд. већ је и он формирао фронт

према нама код Пријепоља, Пљеваља и према Сјеници, и тако смо неко време држали фронт једни према другима.

Ми смо живели по комунистичким принципима тј. радили смо колико смо могли, а добијали колико нам је било потребно. Нико се није жалио или желео да има више од других. Чланови мога комитета су се размахали по селима у својим општинама и осмислили и оживели рад са омладином. За кратко време смо сву мушку омладину убедили да иде у партизанске јединице, а женска је преузела њихову улогу у радним бригадама. Од свих сектора рада КПЈ, омладински сектор је био најактивнији и са највећим резултатима.

Посебно ми је остао у сећању велики срески митинг омладине и народа у Бијелом Пољу, одржан 9. јануара 1944. На том митингу сам и ја говорио. Многи су ми честитали „што сам запалио омладину“ на митингу. Са митинга смо послали поздравно писмо покрајинским установама са 584 потписа омладинаца и омладинки. О нашим успесима се прочуло широм Црне Горе и Санџака, па су Обласни и Покрајински комитет послали неке секретаре Среских комитета СКОЈ-а у наш Срески комитет на пет до седам дана ради прихватања наших искустава. Било је задовољство радити и размењивати искуства у раду са Арифом Вељовићем, из Пријепоља, Вукоманом Шалипуром из Прибоја, Церовићем из колашинског Среског комитета СКОЈ-а, и другим секретарима који су код нас долазили.

У марту месецу поново нас је обишао Блажо Јовановић и довео Велимира Богавца за члана Среског комитета КПЈ. Велимир је дошао из логора Бар где је замењен за заробљене Италијане још у лето прошле године. Он је и пре рата био члан комитета КПЈ за

Мидо Миликић и Милојко Друловић-Чича у Београду 14.11.1944.

Бијело Поље. Ицо је реферисао Блажу о раду у срезу. Ја сам Ицу написао резултате рада СКОЈ-а и УСАОЈ-а, па се Блажо одушевио. У омладинском раду током 1944. ми је пуно помогао Милојко Друловић-Чича, који је био секретар Обласног комитета СКОЈ-а. Он је Блажу говорио о мом сналажењу на дужности секретара, о креативности, одговорности, дисциплинованости и популарности не само код

омладине вен и код народа уопште. Блажо ми нареди да прексутра у 10 сати будем у Колашину јер хоће да ме виде Иван Милутиновић и Пеко Дапчевић.

КОД БЛАЖА И ПЕКА

Чим стигох у Колашин јавих се Блажу Јовановићу. Он ме поведе код генерала Пека Дапчевића, команданта Другог ударног корпуса. Тамо затекосмо и комесара корпуса Митра Бакића. Нисам знао зашто ме зову, па имам неку трему. Претпостављао сам да се ради о уздизању за члана ПК СКОЈ-а за Црну Гору, можда и о постављењу на исту дужност али у срезу колашинском итд. Уђосмо у неку салу у којој бејаше доста црногорских руководилица и војних старешина. Морало се приметити да сам узбуђен. Блажо поче да говори: „Ево другови пред нама је Мидо Миликић, секретар Среског комитета СКОЈ-а за срез бјелопољски, момак од 16 година. Прошле године је на Сутјесци“...Блажо поче да истиче моје подвиге на Сутјесци, а ја да црвеним. На крају Блажо рече: „За све те његове подвиге и заслуге, ми у ПК КПЈ и Штабу Другог корпуса смо одлучили да другу Миду у знак признања, на овако свечан начин уручимо ову машинку. Желим да је успешно носиш до коначне наше победе над непријатељем“. Блажо ми пружи машинку, загрли ме и потапша. Чврсто ми стиште руку и Пеко. Сви ми прилазе и честитају, а ја се укочио и не знам шта да радим. Приђе ми и Стана Томашевић, пољуби ме и шапну: „Прозбори и ти коју“. Померих се ка средини и сви запљескаше. Помислих ево и сад говорим неприпремљен, смисли Мидо реченицу по реченицу па је изговори, кажем ја себи и киптим од треме.

Једва одапех: „Другови и другарице, ја сам веома изненађен и дирнут овом пажњом и признањем које ми исказују Покрајински комитет наше славне партије и Штаб Другог корпуса на челу са славним командантом другом генералом Пеком Дапчевићем. Нисам чуо да је неки борац или руководилац доживео овакво признање, а знам сигурно да у Црној Гори и Санџаку и на подручју Другог корпуса има бољих и заслужнијих партизана од мене. Оваквих има у мојој чети, батаљону и славној Трећој пролетерској санџачкој бригади чији сам борац и десетар био на Сутјесци. Искрено да кажем, какав сам да сам, ја себе сматрам за просечног борца моје славне Треће пролетерске бригаде. Највише бих био почашћен и награђен да то схватите сви ви који сте сада овде, као непобитну истину. Ве-

рујте ми, такви су моји другови и другарице из бригаде. Видио је друг Пеко како смо неустрашиво и прсмице заузеле Кључ и спасили Четврту пролетерску у Колашину. Тако смо се ми увек борили и кад смо разбијали непријатеља и кад смо морали да одступимо. У бригади сам постао војник револуције и комуниста, постао сам човек. Ово признање мени схватам као признање мојој бригади и свим мојим друговима. Пуно вам хвала“. Сви заплескаше.

Приђе ми Пеко и каже да сам лијепо говорио, али би ме он понешто приупитао. Прво ме је питао да ли сам видио како је погинуо Сава Ковачевић, како је и где сахрањен. Одговорих му да погибију и сахрану нисам видио, јер сам био око 500 метара далеко од њега, али му рекох да сам негде око 10 сати чуо да је у том последњем нашем организованом јуришу Сава погинуо. Рекох да ми је о Савиној погибији причао друг из батаљона којем се као часном човеку и јунаку може веровати. Причао ми је Цветко Рудић да је на једној лезини видио Саву покривеног доламицом и да о сахрани не може бити говора јер су око Саве падали куршуми са сваке стране. Цветко ми је са тугом рекао: „Остаде Сава незакопан као и многи његови јунаци да им звери расносе кости“. „Ето у то верујем друже Пеко“. Испричах Пеку како је Сава гађао из топа на Драгош седлу оно митраљеско гнездо чији је Шарац убио и ранио на десетине партизана. То Пеко није знао. Пеко ми рече да му причам како смо открили да Немци хрчу и како је могуће да се Немци тако успавају уочи почетка битке. Пита за сусрет са оним немачким официром на Озрену и да ли сам једним рафалом убио шест Немаца. Одговорих му да смо видели да шесторица леже, а да ја могу гарантовати да сам погодио официра и оног са Шарцем иза њега. Рекох да остали не морају бити мртви већ само рањени. Видим да му је Блажо детаљно причао о нашем разговору о Сутјесци.

Пеко ме значајно погледа, па ме упита: „Из које си ти општине, Поља или Мојковац“. Одговорих му да сам из Поља. Пеко клима главом и каже, да су му сад неке ствари јасније. Он настави: „Па ти ниси Санџаклија но чисти Црногорац.“ Каже да му је криво што Санџаклије нису покренуле питање мога одликовања и признања за Сутјеску, већ то морају да покрећу Црногорци, тј. ПК и Штаб корпуса. Кад смо то твојим Санџаклијама предложили, они запеше како си сувише млад, да има времена за то итд. Он каже да мисли сасвим обратно.

Пеко се не слаже са мном да су сви из моје бригаде, после Сутјеске, похрлили у бригаду као ја и велики број бораца, јер има и

ституција на чи-
јем су челу би-
ли, ту машинку
свечано покло-
нили. Блажо ме
је врло срдечно
примио и напи-
сао ми потврду
која је била пре
за Историјски
институт него
за милицију. За-
то га замолах
да не говори о

ПОТВРДА

Ovim potvrđujem da smo general Peko Dapčević i ja početkom 1944. godine poklonili mašinku "SV-672" drugu Miliću Milikiću-Kidu tadašnjem sekretaru Sreskog komiteta SKOJ-a sa srez bjelopoljski zbog njegovog primeranog držanja na Sutjesci.

Potvrdu isdajem na molbu imenovanog kako bi se vojnim propisima mogao regulirati sadržaj ovog lista u svom vlasništvu kao poklona.

Потврда о поклону машинке Миди Миликићу

мојим подвизима већ само уопштено да потврди да су ми он и Пеко поклонили машинку. Блажо свој рукопис поцепа па нам Бранко Поповић сручи садржај потврде намењен милицији.

Априла 1944. је уследила непријатељска офанзива из правца Пријепоља и Сјенице према нашем срезу. Преко 10.000 Немаца, четника и муслиманске милиције је кренуло преко бјелопољског среза ка Колашину. То је прекинуло наш мирнопобски живот и комфор. Све позадинске установе су пребачене преко Таре у Поља и Бистрицу. Немци су на Улошевину донели шест-седам минобаца-ча и четири топа и распалили по нашим бивацима преко Таре. На Црним подима има око стотинак позадинских радника а гранате почеше да падају око нас. Нико ништа не предузима иако се неки сакрише у заклоне а неки стоје уз дрвеће. Командовах: „Сви у лежећи положај. Нико нека не стоји јер ће га гелери погодити“. Председник мојковачке општине Лале Сломовић, иначе герилац, виче да је боље стајати уз дрво него лежати. Видећи да неки стоје испрских се и командовах: „У име Среског комитета КПЈ наређујем да сви ухватите заклоне и одмах легнете“. Народ лега, а Лале оста уз свој бор. Није прошло ни минут после моје команде, а велико парче гранате усмрти Лала који је стајао уз дрво. Да је легао остао би жив. Тада дефинитивно одлучих да се вратим међу борце у моју бригаду.

Кад смо непријатеља разбили и повратили се у Бијело Поље, обратих се Воји Лековићу и рекох да сам одлучио да направим прекршај и одем у бригаду на своју руку. Видећи моју одлучност, Воја ми саопшти да идем у Трећу пролетерску за руководиоца SKOJ-a бри-

гаде. Јавих се комесару 37. дивизије, Милу Јовићевићу и руководиоцу Политодјела дивизије Ратку Радовићу. Они ми казаше да је у Трећој бригади руководилац СКОЈ-а Буљо Влаховић и да добро ради, али је руководилац СКОЈ-а Четврте бригаде, Павле Делевић рањен те треба да идем на његово место. Супротставих се и рекох да ми је секретар Областног комитета Војо Лековић обећао да идем у Трећу пролетерску. Нагласих да не желим да идем у Четврту и да не морам имати никакву функцију јер имам испечен занат пушкoмитраљесца и да то желим бити до краја рата. Наста убеђивање те мораш прихватити дужност у Четвртој санџачкој бригади.

Бујица и Мило Миликић у Мојковцу 19. марта 1944.

Тужан, упутих се у Штаб Четврте санџачке бригаде, која је у протеклој непријатељској офанзиви имала озбиљне губитке, а ви-

Друже Милењу
 Са овим извештајем тебе и другарицу Милењу Рудић да сте на српској конференцији У С А О У С С одржаној 23 августа ове године у Шаховићима на којој је присуствовало 200 делегата изабраних из свих делова Српског одбора УСАОЈ-а. Овај наш избор значи да омладина срца бјелопаланског која се налази у позадини и својим радом помаже Народне ослободилачку Војску бригади не заборавља вас који се на пушком борите против нам заједничких непријатеља и омогућавате и нама да и ми слободно дамо све од себе за општу Народне ослободилачку борбу. Вјерујемо да ће овај наш избор чинити на добар адим код свих другова и другарица из нашег срца који су у војсци III-је и IV-те бригаде шта смо друга Милоша Влаховића и Милењу Рудић из III-је и Милоша Миликића из IV-те бригаде изабрали у свој српски одбор УСАОЈ-а као једне од најбољих наших омладинаца. Постављамо вам Конгресне задатке извршити све спесобне даме за нашу војску стваравање слободну независну демократску Југославију.
 Ђељме вам и чланске карте.
 Смрт фашизму - Слобода народу!

Билежа Пеље
 5-VIII-1944 год.

За српски одбор УСАОЈ-а

Друже Милењу
 1. 8. 44

Обавештење у избору Миле Миликића у српски одбор УСАОЈ-а

ше бораца је дезертирало престрављено немачко-четничко-милицијском офанзивом. Ти дезертери су се крили око кућа и од четника и од партизана. Већина их је прешла у четнике јер им није први пут да прелазе од једних код других. То су камелеони који знају шта треба причати партизанима, а шта четницима да их не стрелјају због самовољног напуштања јединице. Очекивао ме је напоран рад са тим камелеонима.

НА ПРВОМ КОНГРЕСУ УСАОС-а У БЕОГРАДУ

У Четвртој санџачкој бригади био сам од краја априла до 15. октобра 1944. У међувремену изабран сам за члана Обласног комитета СКОЈ-а за Санџак. То је било велико признање које ми нажалост није саопштено, а за мој избор у Обласни комитет сазнао сам после рата из партијских докумената (дописа Обласног комитета ЦК КПЈ). Половином октобра ме позваше у Штаб дивизије и саопштише да сам од Обласног комитета одређен за вођу делегације омладине Санџака на Првом конгресу УСАОС-а (Уједињени савез антифашистичке омладине Србије). Наша делегација је била бројна јер су ишли бар по два делегата из осам санџачких срезова и три санџачке партизанске бригаде. Саопштише ми да ћу конгрес поздравити у име омладине Санџака и да ће то учинити вође делегација: Црне Горе, БиХ, Хрватске, Словеније и Македоније, те да ће на конгресу бити и Тито. Били смо наоружани па смо се организовали као јединице иако смо се кретали слободном територијом. Тако стигосмо у Ваљево.

У Ваљеву дођоше неки другови из ЦК СКОЈ-а (Миле Неоричић, Михаило Швабић, Љубинка Милосављевић) те формирасмо омладинску бригаду. Мене поставише за комесара Првог батаљона. Командант бригаде је била Дана Милосављевић, а комесар Милосав Бојић. Заживели смо као војна јединица без обзира што смо привремена формација и делегати за конгрес. У Ваљеву упознах дивног друга комесара батаљона Михаила Стевовића из Нове Вароши, касније нашег амбасадора у Либији. Војник у моме батаљону је био Воја Микић, Шапчанин који је у РВ и ПВО стасао у високог руководиоца, доброг pilota и постао генерал потпуковник авијације.

Када ме најавише да говорим, имао сам трему али сам говор добро припремио и научио напамет. То ми је било први пут да говорим преко микрофона и да уопште видим микрофон. У првом ре-

ду је седео Тито са главним руководиоцима Владе и ЦК КПЈ. Било је пуно страних делегата и новинара. Примакох се говорници и викнух: „Другови и другарице“, и престравих се од буке звучника. Био сам потпуно изненађен тим феноменом, али се не збуних већ одредих којом јачином гласа морам говорити и наставих као да ништа није било. Наставих: „Поздрављам вас у име јуначке омладине Санџака, у име српске и муслиманске и све друге омладине збратимљене у Уједињени савез антифашистичке омладине Санџака. У санџачким бригадама, омладина је најбројнија и чини преко 80 одсто свих бораца. Омладинци и омладинке Санџака се боре и у многим пролетерским и ударним бригадама. Скоро сви за војску способни омладинци Санџака се налазе у јединицама наше војске као добровољци... Поздрављам омладину Србије...“

На конгресу су пре мене говорили вође делегација свих покрајина Југославије. После мене су говорили виђенији појединци. Говорила је и ћерка Драже Михаиловића-Гордана. На паузи ми приђе и она, те се упознасмо. По завршетку конгреса ме одведоше код секретара ЦК СКОЈ-а Рата Дугоњића. Тамо затекох Ика Мирковића, Славка Комара, Станета Кавчића, Крсту Црвенковског, Стевана Дороњског, Брану Перовић, Драгог Стаменковића и Милојка Друловића. Они су завршили састанак секретара СКОЈ-а, те се са свима упознах. Рато ми саопшти да ћу остати у Београду најмање месец дана, да се добро одморим. Повремено треба да долазим у ЦК. Одмах се уписах у четврти разред гимназије. У гимназију су се уписали многи борци, а похађали смо је ноћу. Потцењујући то образовање које смо стицали, неки другови Муслимани рекоше: „Иде Мидо у акшам школу“. Био сам кобајаги љут тврдећи како пролазим цео програм као и редовни ђаци, па је то редовна, а не акшам школа.

У ОКРУЖНОМ КОМИТЕТУ СКОЈ-а ЗА СОМБОР И БАРАЊУ

Једног дана ме Рато Дугоњић поведе на фудбалску утакмицу и на повратку ми саопшти да ћу ићи у Окружни комитет СКОЈ-а за Сомбор и Барању да им помогнем у раду. Он каже ако хоћу могу остати у ПК Војводине. Одмах рекох да ћу рађе ићи на терен тј. у Окружни комитет (ОК). У ЦК затекосмо Стеву Дороњског који нас је спреман чекао. Рато седе у доста очуваног „Капитена“ те пођосмо за Нови Сад. Напред су седели Рато и Стева, а ја позади. Пут је био изрован од тенкова и старости па смо морали да

идемо полако јер би оштетили гуме и амортизере. После пуна три сата вожње стигосмо у ПК Војводине. У Новом Саду сам провео два-три дана и упознао већину чланова ПК СКОЈ-а Војводине. Нарочито сам се зближио са Ђорђем Никшићем-Јоханом који је изузетно ценио црногорске кадрове. Причао ми је о мом земљаку Влајку Ђурановићу, брату мог познаника Веселина Ђурановића. Касније су Јохан и Влајко проглашени за народне хероје Југославије. Он ме је наговарао да радим у ПК, али ја то одбих и пожурих мој одлазак у Окружни комитет.

Неко ме је довезао у Сомбор код Исе Његована, секретара ОК КПЈ, касније нашег амбасадора. Иса ме упозна са његовом супругом, иначе чланом ОК СКОЈ-а, Маром Рапајић. Иса позва Љубицу Стублинац-Малу, секретара ОК СКОЈ-а, тј. мог првог претпостављеног. Мала, нечемурна, мршава и скромно обучена, није на мене оставила неки утисак. Мара је била живља, продорнија, боље је изгледала. Мала ме одмах посла за Барању јер су се у њој водиле борбе, а омладинска организација није постојала. Са мном је пошла Софија Докић, члан Среског одбора УСАОЈ-а за Сомбор да би учила како треба радити, по омладинској линији. Она је била добра девојка и добро смо се слагали и радили.

Дошли смо до моста код Батине којег су чували и одржавали Руси. На средини моста, заустави ме један подофицир Црвене армије и тражи да му дам пиштољ парабелум. Много сам волио Русе али не и насилнике какав је био подофицир који ми откопча футролу и нареди да му дам пиштољ. Нареди ми да одшрафим Споменицу 1941 и као „красивиј значок“ поклоним. Објашњавам Русу да ми је пиштољ лично наоружање, а Споменица није „значок“ већ обележје оних који су 1941, кад је Хитлер напао СССР, узели пушке у руке и напали Немце. Рус пође да се рва са мном али се ја наљутих па почех да га псујем и претим. У том наиђе један лајтант и умеша се у свађу. Он затражи моја документа, а ја не могу да их нађем. Рекох лајтанту да идемо у Батину у њихов штаб. Јависмо се једном мајору и он полако извади из моје кожне торбе једну књигу Максима Горког и у њој нађе неколико докумената и легитимацију борца НОВЈ. Подофицир тражи пиштољ и „значок“, па га мајор отера и запрети „штрафтном ротом“ - ваљда кажњеничка чета. Мајор ми се извини због подофицира. Саопшти ми да за Бели Манастир иде њихов камион и предложи да пођемо са њим.

У Белом Манастиру свратих у Штаб 51. дивизије код комесара Милана Басте. Он ме прими прилично хладно и каже да не

могу ићи за Дарду јер још није потпуно слободна. Каже да су они из дивизије успели да организују некакве одборе и народну власт, али да то није заживело и да се баве углавном реквизицијом и снабдевањем војске. У Белом Манастиру силна војска партизана, Бугара и Руса. Бугари нас не миришу јер су то већином царски официри и војници који су, замењујући немачке трупе, чинили зулум по Србији и често пута били добро бијени од партизана.

На периферији градића чујем неку вику и из једне авлије излете избеzumљен човек и каже ми: „Спасавај ми вино друже, ено у подруму Бугари пију на рупе које куршумима направе у бурету. Просуће ми све што сам са муком стекао“. Скидох машинку и уђох у подрум. Неколико Бугара добро нацуганих псују домаћину српску мајку, а један пуца по бурадима. Упадох међу њих и наредих оном што пуца да стане уперивши машинку у њега. Са леђа ме зграби други Бугарин, а трећи ми истрже машинку. Он ми псује мајку комунистичку и партизанску. Отргох се и очупах бомбу са опасача па викнух: „Додај ми машинку иначе сви идемо у ваздух ово је бомба“. Бугари нису видели да нисам скинуо поклопац са бомбе, па се уозбиљише, а један скочи и даде ми машинку. Излетех напоље и сретох руску патролу са једним мајором. Објасних му шта раде Бугари, да су ми били отели машинку и да су ми је вратили тек кад сам потегао бомбу. Рекох да су ми псовали мајку комунистичку. Руски мајор виче да су то фашисти, улете унутра и са неколико рафала, без опомене уби четири-пет пијаних Бугара.

У подруму слика језива: мртви Бугари, вино цури на све стране и већ се формирала велика локва, ја под стресом. Грозно делују изрешетани Бугари у подруму, помешали се крв и вино. Мислим да ли овако лудо људи треба да губе животе. Један Бугарин је био анти Србин и антикомуниста, али они други можда нису, можда су кренули да се боре против Немаца. Газда донесе неке гране, па Руси, он и ја повадисмо ножеве да би направили клинове за зачепљавање рупа од бугарских куршума.

Радио сам недељу дана и обишао свако село у Барањи формирајући скојевске, усаојевске и пионирске организације. Све је то добро заживело. Вратих се у Сомбор и поднех извештај Малој. Она је сада оставила много бољи утисак него код првог сусрета.

Предложих јој да обиђем среске комитете СКОЈ-а у целом округу. Она се сложи, те одосмо до Исе Његована да ми да неко превозно средство, како бих се на крају радног дана враћао у Сомбор. Иса ми даде мотоцикл Циндап велике снаге и возача Шандо-

ра. Код Исе се договорисмо да се возач одмах врати, а ја останем у Апатину код Игора Холоткова, секретара комитета, док не обиђем свако село. Холотков је у нека села ишао са мном. Ишли смо коњима које би узели од сеоских народно-ослободилачких одбора (НОО). По обављеном послу, коње би враћали. Ја бих свога коња лично тимарио, што је Холоткову било смешно. Волели су и коњи мене јер сам поред тимарења увек за њих доносио по коцку шећера. Коњи много воле шећер и онога што их шећером чашћава. Чим ме коњ угледа, наћули уши, а неки и ржу. Холоткову је однос између коња и мене неразумљив, па се на њихово рзање смеје. Он их није чашћавао шећером и на њега нису обраћали пажњу, а мени се радују чим ме угледају.

У 1944. години десило се доста значајних догађаја, али све је имало срећан завршетак. Наша борба се афирмисала у свету. Имамо силну војску, народну власт, омладину, уређену позадину и већину, огромну већину народа уз нас.

ПОСЛЕДЊА ГОДИНА РАТА - 1945.

Нову 1945. годину смо дочекали у градској већници у Сомбору. Била је дивна атмосфера. Иса Његован је за сваког од другова и другарица нашао топле и пријатне речи. Он је заиста био диван али оштар човек и руководилац. Те ноћи сам највише разговарао са Бранком Ћопићем и Рашом Плаовићем јер ми кола и плес нису причинавали велико задовољство. Првог јануара смо се одмарали, а другог пођох са Исином супругом Маром да обиђемо њен родни Стапар. Мара је била диван човек и друг, веома љубазна и пажљива, много воли Ису и срећна је. Гледа шта би ми поклонила за успомену. Понуди ми њену машинку. Насмејох се и рекох да имам машинку коју сам такође добио на поклон, али од Блажа и Пека, од ПК КПЈ и Штаба Другог корпуса. Она ме замоли да јој испричам зашто су ми баш њих двојица поклонили машинку. Ја заредао како је било и она ме пажљиво саслуша. Пита ме да ли ћу се наљутити ако ми изнесе своје мишљење у вези мог казивања о машинки. Рекох да о љутњи нема говора. Смишља Мара шта да ми каже на моју причу о поклоненој машинки. Мара каже да ми све верује, али да би у Војводини то лоше примили па ми препоручује да оставим Блажу и Пеку да то причају. Закључих да више ником не треба да причам о машинки, мојим ранама и подвизима на Сутјесци. Тај закључак сам испоштовао кроз цео живот, све док не почех да пишем ову књигу.

Мала ми нареди да одем у Апатин и у Срески комитет СКОЈ-а, са Игором Холотковим, решим неке проблеме. Опет ме возио Мађар са Циндапом. Распалио Шандор од Сомбора са стотком. Пут делимично заледио и клизав. Опоменух га да смањи брзину јер преко његове главе видим казаљку између 90 и 100 км/час. Шандор, рекао бих за инат, повећа брзину на 100 километара. Полако извух пиштољ и прислоних га Шандору на нос. Наредих му да стане. Он поче да кочи, а мотор да се заноси. Кад стадосмо ја сиђох са мотора и наредих му да са прилагођеном брзином иде у Апатин и чека ме док стигнем пешке. Предложих му да ми напише молбу да га убијем јер ће комитету тако остати мотор, а он и онако мора погинути па је боље да не погине на мотору. Ништа Шандору није јасно, али је ипак схватио да ја мислим да је сам себе осудио на смрт због брзе вожње. Он распали и оде.

Кратко време после овога сустиже ме један руски камион из кога ме млади црвеноармејац упита да ли идем за Апатин. Климух главом и он ме љубазно позва у кабину. Он је нешто чаврљао на руском против фашизма и дивио се партизанима Југославије. Сврати на аеродром Апатин са којег су полетали бомбардери Бостоци и Петљакови. На капији десетак руских pilota разговарају. На њима је енглеска пилотска опрема: дивне шансоне-чизме, топли комбинизони, кожне бундице, свилени шалови и кожне хаубе са слушалицама за радио везу. Приђох им и кажем на врло слабом руско-српском да сам пјехотинац, а да морам бити пилот. Они се смију и кажу ми да морам прво у пилотску школу па онда, кад добијем диплому могу доћи код њих да летим. Дефинитивно одлучих да окрилатим. Возач камиона зове: „Еј југославски партизан, пашли“. Захвалих се пилотима и улетех у камион. На улазу у Апатин, код оштре кривине под 90 степени окупило се мноштво народа. Рус смањује брзину и због кривине и због народа на путу. Кад се примакосмо маси упитих једног човека о чему се ради. Он ми исприча да је малопре један Мађар из комитета у Сомбору „промашио кривину“ због велике брзине и мотором треснуо у јарак, а затим у зид куће, где је погинуо, а мотор потпуно слупао.

Одмах назвах Ису и казах му шта се десило. Он се љути на мене што сам силазио са мотора и што нисам остао упоран да вози мањом брзином. Ипак попусти и каже: „Ипак си добро урадио што ниси ризиковао живот, он је био недоказан и јурио је безглаво. Ниси ти крив настави са задатком“. Са Игором Холотковим, лепотаном и кицошем, било је дивно радити. Он је био веома паметан момак.

Задовољан постигнутим вратих се у Сомбор. Мала је чекала да дођем у комитет па да одржи састанак. У паузи ме пита да ли сам некада бацао бомбе јер је у допису о мени писало да сам чувени и најмлађи пушкомитраљезац у Трећој пролетерској бригади. Објасних јој да јесам, али да нисам бацио ни једну такву малу „официрску“ бомбу какву она увек носи на опасачу. Кад се боље загледах установих да њена бомба виси на поклопцу који се држи само једним завојем, па може због малог покрета да се потпуно одвије и падне на бетон. То јој рекох и пођох руком да зашарафим поклопац бомбе којим се осигурава каписла. Она врисну: „Сама ћу заврнути поклопац, умем ја руковати бомбом“. Она окрену поклопац на одвијање уместо на завијање и бомба паде на капислу и поче да шишти. Гурнух оне до мене кроз врата, бомбу шутнух ногом низ степенице и викнух: „Бомба на степеницама, лезите“. Снажна експлозија уздрма зграду. Сви излетише да виде шта се десило. Бацих поглед низ степенице и са олакшањем установих да нико није био на њима и да нико није страдао.

Дође Иса Његован, и Мала му све исприча како је било. Иса нареди да више нико од чланова комитета који није био бомбаш или није служио војску не сме да носи бомбе јер је за комитетлије рат већ завршен. Ипак, Мала је и мене сматрала за кривца што се прилично избрукала у овој малој бомбашкој „афери“. Због тога, једног дана јој детаљно објасних шта је могло бити да јој је бомба отпала на неком састанку, неопажено се активирала и побила цео комитет или кад је сама била у канцеларији и убила само њу, итд. Схватила је да се отпадање бомбе ипак завршило срећно и мало се откравила према мени.

РАД У АЛБАНСКОЈ АРМИЈИ

Позва ме Стева Дороники, преко Мале, и каже да је Рато наредио да дођем са њим у Београд. У Београд стигосмо око подне и свратисмо у мензу (ваљда менза ЦК СКОЈ-а) те ручасмо. У ЦК нађох Брану Перовић, Милицу Мушикић и једног Словенца. Рекоше да идемо у Албанију као делегација УСАОЈ-а и СКОЈ-а, да се упознамо са радом омладине Албаније и да им помогнемо у раду. Мислим да је то био март 1945. Сутрадан полетесмо из Земуна за Тирану. Било је доста облачно време, тако да пилоти нису били расположени за разговор, и нисмо због облака видели земљу. У Тирани нас дочека дивни човек и друг Нако Спиру, секретар ЦК РКШ (Ринија комунист шиптаре-Комунистичка омладина Албаније). Сместише нас у

најлуксузнији хотел Тиране, у хотел „Дајти“. Сутрадан нас прими амбасадор Ђерђа. Брана Перовић ми нареди да се јавим пуковнику Вељи Стојнићу, шефу наше војне мисије. Тамо затекох потпуковника Воју Тодоровића који је кратко време био командант Треће пролетерске бригаде, те потпуковника Саву Станојевића и капетана Нијазу Диздаревића. Разговарали смо о албанској војсци и о потреби да им помогнем код реорганизације комунистичке омладине у армији. Нисам знао наш статус па упитах Вељу, а он ми одговори: „Статус ти је као да радиш на реорганизацији скојевске организације у ЈА“. Пошто нисам знао ни једну реч на шиптарском језику дадох ми једног Албанца комунисту за преводиоца.

Мислим да је албанска армија имала два корпуса, неколико дивизија и самосталних батаљона. Заређао сам од јединица уз границу са Грчком и завршио са Скадром. Обишао сам сваку чету и све комитете комунистичке омладине. Дивна је та шиптарска омладина-скоро као наша. Тирану сам оставио као посласаницу за крај моје мисије. У родном месту Енвер Хоџе, Ђирокастру, у моју част и част омладине Југославије приређен је велики митинг омладине. Научио сам све хероје и јунаке албанске револуције и НОБ-е, па их уз френетичне аплаузе истакао током говора. Имена тих јунака су све што су из мог говора присутни разумели. Нисам сигуран да је мој доста скромно образовани преводилац нашао адекватне речи да преведе мој говор.

Кад заврших обилазак гарнизона у Тирану пођох са групом омладинских руководилаца из армије ка центру Тиране. Одједном наста општа пуцњава из свих врста наоружања. Иако изненађен,

смирено упитах о чему се ради. Рекоше да је капитулирала Немачка. Извадих парабелум и испразних шаржер. Насмејаш се и рекох ево први пут од почетка рата почех и ја да пуцам у празно. Боље и у празно него у људе. Ваљда ће се човек, хо-

Тирана, април 1945. године.
Мидо Миликић (лево) са преводиоцем.

мо-сапиенс уразумити и оружје избацити из употребе као средство политике. Ваљда ће будући руководиоци држава бити толико одговорни према својим људима да њихове животе неће жртвовати за неке сулуде циљеве. Ваљда ће престати важност крилатице да је човек човеку вук.

Тумач ми саопшти да морамо свратити до генерала Мехмед Шехуа, начелника Генералштаба. Он ме лепо прими и без икаквог објашњења поведе код Енвер Хоџе. Енвер, људина и прави лепотан са префињеним западним манирима ме срдечно прими. Био сам прилично изненађен и неприпремљен за сусрет са Енвером. Био сам у официрској униформи без чиновова. Имао сам веома леп шињел неког Недићевог генерала и нове чизме од финог бокса. На капи сам имао лепу руску „стаклену“ петокраку са српом и чекићем. Дакле био сам веома лепо обучен. Енвер се интересовао за моје мишљењу о стању у армији и посебно о комунистичкој омладини. Сложио се са мојом високом оценом и захвалио ми се на самопрегорном раду. За успомену ми даде своју слику са посветом. Зажелео је да се опет видимо. Показах Енверову слику Брани и Милици. Оне не реагују.

Најавише нам да по нас долази авион ДЦ-3 из Транспортног пука. Чим је авион слетео, отрчах да поздравим наше пилоте и да се распитам шта треба да учиним да бих постао војни пилот. Била су то два доброћудна весељака који су ми стрпљиво објаснили како се постаје пилот и обећали да ће ми дати да мало управљам-пилотирам авионом. Један пилот ме пита да ли сам заиста борац од 1941. или сам „мазнуо ћалетову споменицу да се правим важан“. Прнусмо у смех, па се око нас брзо окупи наша делегација.

Намргођена, Брана Перовић, саопшти ми ту пред пилотима да ја нећу летети тим авионом за Београд. Она каже: „Ти Мида идеш камионом до Скопља, а онда возом до Београда. Наћи ћемо се у Београду“. Питам Брану зашто баш ја да идем камионом и возом, а они авионом. Она вели да је то њена одлука јер нема места у авиону. Поред тога, каже она, да сам ја наводно са најмањом функцијом у делегацији и по годинама сам најмлађи.

Наљутих се па јој одбрусих: „Какве ти функције помињеш у делегацији? Ви сте обилазили пионире, дилетантске групе, аналфбетске течајеве и сеоске задруге, а ја албанску армију. Ви сте се гостили и сеирили, а ја крвнички радио по 15 сати дневно. Нећеш ме спречити да летим авионом за Београд, јер ја имам договор са пилотима да летим са њима“. Она мој поступак оцени као некомунистички и запрети да ћу за неизвршење наређења сносити после-

дице. Умешаше се и пилоти и рекоше да у авиону има места за мене. Авион није био пун па никада нисам схватио зашто је Брана тако поступила јер је увек била пријатан и паметан саговорник и руководилац. Помислих да је љута због слике Енвер Хоџе.

Кад стигосмо на Земунски аеродром, Брана, Милица и Словенац се укрцаше у кола ЦК и одоше, а ја остах на аеродрому. Сутрадан се јавих Рату Дугоњићу и испричах о Бранином поступку, а Рато се само смешка и без икаквог коментара ме упути да се јавим Драгом Стаменковићу, секретару ПК СКОЈ-а Србије. Рече ми да ћу у ПК бити инструктор. У ПК сам чекао недељу дана да би ме Драги примио. Он је увек имао важнија посла од мог пријема. Док сам чекао на пријем и саопштење дужности упознао сам инструкторе ПК СКОЈ-а: Добрицу Ћосића-Геџу, Јована Марјановића-Јоцу, Бору Јевтића и чланове ПК Ранђела Младеновића-Корчагина (Лесковчанин) којем је Бугарин у борби одгризао парче мишице, Бору Дреновца, Мацу Јагодић, Загу Стоиловић која је била у нашој бригади. Упознах и Вуксана Булатовића уредника листа „Млади борац“ и Дану Милошевић која је нешто радила по УСАОЈ-у.

Све су то били дивни другови и другарице са којима сам дуго разговарао. Препричавали смо ратне доживљаје, али сам ја пазио да не споменем машинку и да се ма чим не бих исказао као неки хвалисавац. Коректни, али увек озбиљни и важни су били: Миле Неоричић, Раденко Броћић и Драги Стаменковић. Никада на њиховим лицима нисам видио осмех, нити су нашли времена да са мном поразговарају. Ми инструктори и понеки члан ПК би водили дугачке филозофске разговоре. По памети и марксистичком образовању се истицао Геџа (Добрица Ћосић) који је знао читаве пасусе из дела Лењина и Стаљина напамет. Он би најжустрије и најаргументованије бранио теоретске и филозофске поставке Маркса, Лењина и Стаљина. Просто сам зажелио да и ја научим и стекнем толико знања из марксизма-лењинизма и да тако ефикасно побијам све антимарксисте и буржоаске теоретичаре.

Интересовао сам се шта је Геџа по занимању и образовању. Мислим да ми је Дана Милошевић рекла да Геџа има средње образовање и да је пољопривредни техничар. Каже да много чита и ради на личном уздизању. Било је са Добрицом пријатно радити и дружити се. Такође и са Вуксаном који је долазио код мене са неким дописима из Санџака где се помињало моје име. Вуксан би одмах алармирао ПК новим подацима о мени. Помислих боље је да други пишу о мени него да им ја причам.

Једног јунског дана у просторијама ПК, мислим да је то садашње седиште Демократске странке у Крунској улици (бивша Пролетерских бригада) доживех прави шок. У канцеларију ми упадоше благајница ПК и Дана Милошевић са гомилом новца и платним списком. Саопштише нам да ми инструктори имамо плату од 2.700 динара, а чланови ПК од 3.000. Схватих то као шалу, па почех да се смејем. Увређена благајница ме позива да примим плату и потури ми списак да га потпишем. „Ништа ја другарице не потписујем, ја сам револуционар који ради колико може а прима сасвим довољно. Ја сам другарице комуниста и нећете успети да од мене направите плаћеника“. Одлучно одбих да примим плату.

После кратког времена позва ме оргсекретар ПК, Миле Неоричић и пита шта се ја то правим важан и нећу да примим плату коју ми социјалистичко друштво даје за обављени рад. Ја се буним и причам о комунистичком моралу, једнакости и револуционарној свести и односу према раду и револуцији, али ме Неорица прекиде и запрети: „Примај плату и не мудруј, ниси ти једини комуниста међу нама. Не изигравај наше законе и прописе. Свако мора да ради. Ко не ради биће ухапшен од народне милиције, а ко ради има да добије паре за свој рад. У држави мора бити реда, а ти си са таквим схватањима анархиста. Ми смо озбиљна држава, трк прими плату и не прави се важан“.

На платном списку све рубрике потписане, једино нема мога потписа. Потписали, Добрица Ћосић, Јоца Марјановић, Бора Јефтић као инструктори, па сви редом чланови ПК. Испада смешно што се једино ја не потписах и не примих паре јер смо сви комунистичким принципима и револуцији одани. Размишљах како се људи преко ноћи променише, шта да радим. Више у пракси нисмо једнаки, са тугом констатових ја.

Ухвати ме Добрица Ћосић под руку и наговара да примим плату а Дана ми каже да је она примила прву плату још у децембру. Дали им гомиле Недићевих динара и нико се није бунио. Дана ми каже: „Бре Мидо ти би хтио да револуција вечно траје. То не може, сада смо победили и створили државу и имамо власт. Поштуј одлуке те своје власти“. Геџа ме гура ка платном списку. Потписах га и узех паре од благајнице. „Готово је“ повиках на глас. Шта је готово питају ме Дана и Ћосић. „Па готово је, нисам више револуционар - комуниста. Од данас сам плаћеник, и замислите чи-

новник, комуниста а плаћеник, ето то сам“. Они се насмејаше, а Ђосић каже да човек не треба да буде мимо људи.

Увече одох у гимназију. Од своје прве плате купих све књиге које су се тицале авијације. Било их је преко двадесет, па сам два пута

Инструктори ПК, касније амбасадори Југославије: Јефтић и Жика Лакић. У средини Мидо Миликић, Београд, 1945.

ишао до књижаре да бих их донео у стан. Све сам их прочитао до одласка у пилотску школу.

Сутрадан на Теразијама сретох Воју Лековића који се толико обрадова као да је срео неког из фамилије. „Па где си ти рђо зарђала, живиш у Београду, идеш у неку акшам школу и не хајеш за старе другове. Па знаш колико желим да се видимо. Желим да ми причаш о себи, желим да радиш код мене у Министарству трговине и снабдевања. Где си, причај шта радиш. Знаш, ми смо теби остали дужни“. Кажем Воји да сам привремено у ПК СКОЈ-а, задужен за радничку омладину, али да тамо скоро нико практично ништа не ради сем што одржавамо неке везе са окрузима и цабе примамо плату. Он се смеје и пажљиво ме слуша. Рекох да идем у пилотску школу у Панчево чим почне са радом. Војо се наљути и повика: „То не долази у обзир, мало ти је што си могао хиљаду пута погинути у рату него хоћеш да погинеш у миру. Знаш ли ти колико пилоти гину, е нећеш у пилоте. Дођи сутра код мене бићеш начелник персоналног одељења, чим завршиш гимназију уписуј економски факултет и дођи ћеш потом на моје место.“ Насмејох се и кажем да ме нико неће спречити да постанем пилот иако знам да је то опасан позив. Обећах да ћу сутра доћи код њега.

Чим дођох код Воје, он нареди секретарици да никог не пушта код нас. Питам Воју како то ми комунисти примамо плате и радимо за паре. Јесмо ли ми престали да будемо комунисти. Нешто ту није у реду. Борили смо се за једнакост и одступисмо од ње, рекох Воји. Ми комунисти смо се заветовали да ћемо свој живот по-

светити народу, раднику и сељаку и борити се за њихову срећу и благостање, а сада кад смо победили окрећемо се само себи и свом благостању. Војо ми каже да се у принципу слаже са мном да се тиме ствара подељеност и неједнакост али да је тако и у СССР-у и да то другачије не може бити јер ми из феудализма идемо у социјализам па морамо применити и неке облике капиталистичких односа у друштву. Упитах за виле на Дедињу и друге привилегије које су комунисти себи обезбедили да би живели као буржуји.

Војо се скоро наљути на мене. „Мидо, мораш имати поверења у одлуке ЦК и друга Тита. Ако су они решили да примамо плате, твоје је да је примиш и не правиш драму. Војо ми препоручи да о томе не дискутујем више, да се смирим и да има стотину начина да своју приврженост комунистичким принципима искажем.

Размишљајући о разговору са Војом Лековићем и шетајући Калемегданом, сретох једног од оних пилота што су нас довели из Тиране. Он ми прича да ће у октобру или новембру почети школовање Прве класе војних пилота у новој Југославији и да одем до Панчева и распитам се. Сретох и Милојка Друловића-Чичу и веома се обрадовах. Испричах му о свим мојим дилемама и проблемима и око постизања циља да постанем пилот. Чича ми препоручи да разговарам са Драгим Стаменковићем да ме пребаце у војску и да дођем код пуковника Вула Мићуновића, начелника Омладинског одељења Политичке управе ЈА, јер ћу оданде лакше отићи у војну пилотску школу. Све се око преласка срећно заврши и ја се са Чичом нађох код Вула.

Чим ме угледа онако малог (пунио сам у новембру 18 година) Вуле поче да се смеје и вели: „Чича, ајде суди, а ја и Мидо ћемо да се позаваљемо“ (порвемо). Вуле ме загрли и тобоже се рве са мном. То је толико непосредан и срдчан човек да га већ на први поглед свако мора заволети. Брзо прође и такмичење у рвању, па пређосмо на дискусију о мојој пилотажи. Вуле ме одвраћа од пилотаже, али не јако и наметљиво. Назва Команду ваздухопловства и они му рекоше да ће школа почети у октобру, али да до тада не идем у Панчево. Договорисмо се да привремено одем за руководиоца СКОЈ-а Београдске дивизије КНОЈ-а. Могао сам ићи и у Гардијску дивизију, али се определих за КНОЈ јер ћу се из њега лакше пребацити у пилотску школу.

Штаб дивизије КНОЈ-а се налазио на Теразијама у улици Драгослава Јовановића. Командант је био пуковник Момо Ђурић, у рату командант Пратећег батаљона Врховног штаба, комесар потпуковник Бранко Перовић, а мој претпостављени мајор Илија Мугоша за-

меник комесара дивизије. Начелник штаба је био мајор Новак Кнежевић мој командант у Четвртој санџачкој бригади. Новак ми се није обрадовао и одмах хтеде да ми стави до знања да је он ту „главни“ у односу на мене, а ја опет да ми је Илија први претпостављени. Сутрадан ме Новак позва у канцеларију и пита ме зашто немам официрски чин. Објасних му да ја за то нисам крив већ стицај околности. „Е видиш зато сам те звао да ти кажем да ћу те ја предложити да будеш потпоручник, а можда и поручник, шта кажеш, доста ти је потпоручник кад сам ја само мајор“. Не знам зашто се Новак при томе грохотом смеје. Сви остали из Штаба дивизије су били пажљиви и са поштовањем се односили иако сам био млађи од мобилисаних војника. Посебно сам постао велики пријатељ са инструкторима Политичког одељења Андријом Николићем, Јовом Бабићем, са комесарима бригаде и заменицима, као што су: Момо Перуничкић из Треће пролетерске, Антун Духачек, Виктор Кучан, Драго Мијатовић и други.

Вуле Мићуновић је често окупљао руководиоце СКОЈ-а дивизија и омладинска одељења армија и КНОЈ-а. То би били незаборавни састанци где су се размењивала искуства у раду. Тамо сам упознао дивне „скојевце“: Видоја Жарковића, Милана Даљевића, Миља Милатовића, Милана Докмановића, Сула Мехмедбашића, Радомана Бадњара, Адама Дупала, Беба Брајовића и друге. На једном саветовању Вуле ме упита: „Мидо је ли истина да си истерао чланове партије са скојевског састанка“. Устадох и рекох да је то истина. „А ну објасни нам то частити“. Ја почех: „Друже Вуле по директиви Политичке управе, из сваке партијске ћелије траба да два-три млађа по годинама члана КПЈ присуствују на скојевском састанку и тамо помогну у раду. Они треба да служе примером у сваком погледу. Та три члана КПЈ на једном скојевском састанку се распојасали, смеју се и изули ципеле, а ноге им смрде као твор. Рекох им да обују ципеле али они неће јер су они забога чланови КПЈ па имају право да олакшају

Капетан Андрија Николић, пуковник у пензији и председник Републичког одбора СУБНОР Црне Горе, и Мидо Миликић, инструктори у Политичком одељењу Београдске дивизије КНОЈ-а, 22. септембар 1945.

ноге баш на скојевском састанку. Наљутно сам се и истерао их са састанка“. Још док сам причао како им смрде ноге другове је подгушио смех, а кад рекох да сам их истерао иако су чланови КПЈ, наста општи смех. „Добро си учинио Мидо. Нека си их избацио кад им базде ноге“ нашта сви поново прснуше у смех. „Другови није ово смешно, каже Вуле, ти чланови КПЈ се осећају као паше на скојевским састанцима уместо да служе примером. Свака ти част Мидо што си их најурио.“

Нисам прекидао учење у гимназији које се протегло неколико месеци. То је веома леп период мога живота. Учили смо обављајући своје дужности, а у гимназију смо ишли ноћу, у униформама и са наоружањем. Сећам се једне младе професорке која се страшно плашила да се нека бомба са наших опасача не откачи и експлодира, или да нека машинка сама не испали рафал. Видећи њену напетост и стрепњу дођох код ње и све јој полако и сажето објасних о употреби бомби и оружја. Одмах је схватила да је њен страх неоправдан, заволела ме па се понудила да код ње мало увежбавам математику која ми никада није била јача страна. Не сећам се у ком сам се разреду затекао крајем септембра, јер смо на те курсеве ишли и током лета, али се сећам да сам узео исписницу да бих се уписао у гимназију у Панчеву. У Панчеву ћу провести следеће две године на школовању за pilota и у строгој илегалци учити гимназију, јер је баш тада дошла директива да официри не могу ићи у цивилне школе. За тај „прекршај“ је забрањено демобилизацијом и војним судом.

На Тјентишту после 40 година, Мидо Миликић са сином Игором

Део трећи

У ВОЈНОЈ И ЦИВИЛНОЈ АВИЈАЦИЈИ

РАТ У МИРУ

Овакав наслов за период мога живота у РВ и ПВО сам дао из два разлога: Први је што је летење веома опасна професија, уствари рат у којем се у миру гине, рањава и постаје инвалид, и други што упркос тог сазнања постоје људи - заљубљеници у летење, који су спремни да се супротставе свим тим опасностима да би постали крилати људи који тај витешки рат воде од првог до свог последњег лета. У том „рату“ је од ослобођења 1945. до разбијања СФРЈ 1991. погинуло 650 мојих крилатих другова - летача при извршењу мирнодопских задатака.

Наиме, природа је човека телесно „конструисала“ тако да не може живети ни у води ни на небесима, већ на земљи. Да би човека везала за земљу и онемогућила му да лети као створови којима је наменила да лете, природа је поставила низ баријера. Неке баријере су опасне па и смртоносне. Тако се висинска баријера - „зона смрти“ налази већ на висини највећег врха на земљи тј. Монт Евереста. Затим му је поставила брзинску баријеру са звучним зидом, па и топлотну баријеру. Јасно је да га је највише за себе приковала својом (земљином) тежом. Знамо како она делује. Природа човека није обдарила органима и чулима као што је обдарила створове које је предодредила за летење. Тако је голуба писмоношу обдарила способношћу за оријентацију, те га можете далеко однети из базе у везаној врећи и пустити и он ће се непогрешиво вратити у базу. Човек, без специјалних уређаја, после пола сата летења не зна где се налази и обично залута. Да не говоримо о особинама слепог миша и другим сјајним летачима које је природа опремила „најсавременијим и још неоткривеним уређајима“ за летење.

Па ипак човечији геније, тежећи за свестраном слободом и кидањем свих ограничења која су га везивала за земљу, успео је да себи направи вештачка крила, да лети високо и брзо по небеским просторствима, тј. по простору намењеном за кретање богова и крилатих створења. Зато, да би сваки читалац разумио и схватио оно што ћу о летењу у РВ и ПВО и касније у цивилној авијацији писати, морам у кратким цртама објаснити суштину и својства неких баријера и опасности на које човек наилази током летења на савременим авионима. Ако то не бих урадио читалац који није летач, не би могао схватити суштину мојих казивања, све специфичности, дражи, херојску, опасност и супериорност летачке професије.

БАРИЈЕРЕ И ОПАСНОСТИ У ЛЕТЕЊУ (Удар грома у авион)

Са повећањем висине лета и удаљавањем од земље, као опасности се јављају: опадање барометарског притиска, смањење количине кисеоника, смањење температуре. Барометарски притисак на нивоу мора је 760 мм живиног стуба, на висини 5.000 м, око 380, а на 19.000 м, свега 48 мм живиног стуба. На тој висини вода или крв прокључа на 37 степени Целзиуса. Тако би код човека услед кључања крви наступила тренутна смрт. Научним разматрањем ове проблематике, установљено је да човек не осећа веће промене до висине од 2.000 м. Висине од 2.000-3.000 м, спадају у „зону прилагођавања“, а од 3.500-4.500 м, у „зону поремећаја“. Висина преко 8.000 м, сматра се „зоном смрти“. Природа се постарала да „недисциплинованог“ човека који ту висину прекорачи, одмах „опомене“. На то га подсети осећање опште слабости, болови у зглобовима и несвестица. Ако одмах не смањи висину и приближи се мајци земљи настаће такве промене у крви и мозгу да ће сигурно пасти у несвест или умрети.

Са опадањем густине и притиска ваздуха опада и количина кисеоника, а његов недостатак се манифестује у виду хипоксије. Тада се пилот, на почетку, осећа раздрагано, да би убрзо његове функције ослабиле па наступа губитак свести или смрт.

Поред ове опасности, није занемарљива чињеница да температура ваздуха опада на сваких 100 метра за 0,63 степена Целзиуса. Ако је температура на нивоу мора 20 степени, на 1.000 метара је плус 6,3 - а на 3.000 метара око нула степени. У стратосфери је минус 55 степени. Тако пилот само у једном лету живи у летњим и суровим зимским условима (плус 20 и минус 55 степени). У том истом

лету од пола сата трајања, пилот промени два годишња доба тј. из лета оде у зиму и натраг. То може доживети само пилот.

Упркос свим опасностима и баријерама, човек је себи направио опрему помоћу које је успео да савлада све баријере и достигне огромне висине лета. Тако за безбедно летење у „зони смрти“ пилоти користе кисеоничке маске и маске под притиском, а изнад 15.000 метара обавезно скафандер (ронилачко одело) и кабину под притиском. Додуше уколико дође до отказа скафандера и кабине под притиском пилот нема шансе да преживи. То сваки пилот зна, али ипак иде добровољно на летење у тако опасној зони, у зони смрти.

Опасност од брзине на млазним авиона се рељефно манифестује код промене правца лета. Наиме, све до звучне баријере праволинијско кретање авиона не изазива битне промене на човечјем организму јер се одвија без промене гравитације - убрзања (9,81 метара у секунди). Гравитацију називамо „ g “, а она делује на пилота по следећем: на „ $1g$ “ пилот се осећа нормално. На „ $2g$ “ пилот осећа отежалост удова и притисак на седиште. На „ $3g$ “ пилот већ теже покреће удове, а код „ $4g$ “ глава тежи ка грудима, удове помера са напрезањем и осећа да је сваки део његовог тела тежи четири пута од нормалне тежине. Код „ $5g$ “ пилот осећа велики притисак на целом телу те скоро не може померити ноге и руке већ има осећај немоћи. На „ $6-7g$ “ појављује се пред очима црна завеса и почиње несвестица, док на осам и више „ g “ пилот губи свест, јер крв из мозга иде у ниже делове тела. Ова појава се ублажује облачењем „анти g одела“ и што мањим трајањем оптерећења. Опасност од летења код позитивних „ g “ оптерећења је много мања него код негативних оптерећења. Тако већ од „ $2,5g$ “ негативног оптерећења настају поремећаји, а на „ $-4-5g$ “ долази до несвестице па и смрти. Иначе, пилот може поднети тренутно позитивно оптерећење од „ $20g$ “, као што је случај код катапултирања из авиона. Човечије ткиво неће се разорити ни код „ $35-40g$ “ ако је деловање оптерећења тренутно.

Кад је реч о опасности везаним за брзину авиона, мора се рећи да се она не ограничава само максималном већ и још строже минималном брзином авиона. Минимална брзина је она на којој је авион још управљив. Ако пилот дозволи да брзина опадне испод минималне, авион ће као и сваки други предмет пасти према земљи и падаће све док не постигне минималну брзину када опет постаје управљив. Ако се губитак брзине деси на малој висини једини је излаз да се пилот катапултира, а авион жртвује. На брзиномерима звучних млазних авиона је уграђена црвена линија која означава

максимално дозвољену брзину авиона, која се не сме прекорачити јер може доћи до распадања авиона или његове неуправљивости.

Све временске непогоде угрожавају безбедност летења. Под непогодама подразумевам: олује, олујни облаци, снег, киша, јак ветар, магла итд. Интересантно је да ни један други летач, осим човека, не лети у временским непогодама. Тако се летачи: птице, слепи мишеви, крилати инсекти, за време непогода одричу уживања у летењу и склањају у што сигурнији заклон. Пилот улеће вољно или невољно у невреме и сигурно ризикује да слупа авион и себе. Додуше, човек је много учинио да и летеће кроз непогоде учини доста безбедним. Он има уређаје који му дају позицију у односу на циљ или аеродром слетања, има уређај „ауто-пилот“ који уместо њега лети веома прецизно и доводи авион на почетак ПСС (полетно слетна стаза), те пилоту остаје само да авион приземљи.

Веома је честа појава да пилоти при летењу без спољне видљивости (облаци, ноћ, олуја итд.) доживе илузије односно „лажне осећаје“. У тим приликама, ако не пилотирају по инструментима већ по својим осећајима, неминовно ће довести авион у неправилан и опасан положај и ударити у земљу. То је зато што човек одржава равнотежу и одређује положај у простору само кад тај простор види. Он то чини и помоћу вестибуларног апарата и сензора у свом телу директно везаних за мозак. Кад било шта од тога нестане (видљивост околине, затаји вестибуларни апарат итд.) пилот мора строго веровати инструментима и занемарити своје осећаје јер је у супротном катастрофа неминовна.

Кад је реч о временским непогодама не могу се заобићи муње и удар грома у авион. Те појаве се дешавају у олујним облацима а понекад и ван њих, тј. у њиховој непосредној близини. Статистика показује да на сваких 1.365 летова у олујним облацима, гром удари у авион 21 пут или код сваког 65 лета у невремену. Гром ретко уништи авион, али неизоставно изазива оштећења електроопреме, а некад и других делова авиона. Ређе може опећи посаду авиона јер на 100 удара грома у авион само шест одсто удара доводе до повреде посаде опекотинама.

Поред ових опасности, летење ће бити угрожено и код разних кварова на авиону и мотору. Отказ мотора на једномоторном авиону је опасан јер пилот мора ићи на принудно слетање ту где се нашао, или искочити из авиона, ако се на терен испод авиона не може безбедно слетети. Са неким типовима авиона, као што је МиГ-21 који има велику брзину слетања, се не може безбедно сле-

тети ван ПСС, па се авион мора напустити у случају отказа мотора. Код двомоторних и вишемоторних авиона, отказ мотора не значи одлазак на принудно слетање јер су авиони конструисани да са једним мотором могу летети хоризонтално и нормално слетети на први аеродром.

Због свега реченог о летењу у нормалним и неповољним условима јасно је да пилот мора бити здрава, зрела особа обдарена храброшћу, спретношћу, интелигенцијом и великом мотивацијом за летење. Пилот мора волети летење. Он мора бити високо отпорна особа на стресове који сваки лет неизбежно доноси јер човек, као што рекосмо, није створен за летење већ за ходање по земљи. Сваки одлазак од земље и губљење чврстог ослоња на њој изазива инстинктивну стрепњу. Стрепњи доприноси и велика одговорност због управљања скупоценом техником, због тога што мора обавити низ компликованих радњи - операција током сваког лета. Само за два минута лета у ИФР (без спољне видљивости) условима пилот мора своју пажњу усмерити на преко 150 показатеља. На полетању за 10 секунди достиже брзину од 400 километара на сат. За два минута се попне на висину од 10.000 метра, а за 20 секунди приземљује авион са брзином од 320 километара на час, где грешка доводи до катастрофе. Зато пилот мора непрекидно бити у одличној тренажи и годишње имати бар 100 сати летења. Пилот је свестан да је у сваком лету улог велики и немерљив, улог је његов живот. Ето зато је сваки лет обилује стресним ситуацијама и анксиозношћу пилота. Он је изазов само за праве јунаке.

Све то понекад и код храбрих и мотивисаних пилота доводи до разбијања идеализованог размишљања о летењу, до засићења чарима и хероиком летења. Пилот се током обављања летачке службе среће са врло непријатним појавама као што су: погибија блиских колега, њихово рањавање и инвалидитет, откази на авионима и моторима са негативним последицама по пилота или друге људе, недовољно познавање свог авиона, сукоби са старешинама, колегама или у породици, ако посумња у своје способности, доживљава лажне осећаје у летењу итд. Тада пилот почне да вага шта му је паметније - да ужива у чарима летења или да спашава живу главу. У највећем броју оваквих двоумљења и најбољи пилоти се одлуче да „спашавају живу главу“. Тако наступи демотивација за летење јер пилот установи да тешко може управљати авионом, а још теже или никако не може управљати собом. Тада престаје оно стално прилагођавање пилота веома потребно за дуготрајно и сигурно оба-

вљање своје витешке професије. Сматра се да је пилот летео довољно дуго ако своју професију обавља 20 година. Ја сам је обављао 42,5 године. Из моје Прве класе летача погинуо је у миру сваки четрнаести класић.

Пилоти, такође, знају да је научно доказано да летење штетно утиче на здравље, посебно на срце и све крвне судове. Према руским подацима после пет година летења на млазним авионима остаје потпуно здраво само 34 одсто пилота, после 10 година летења 13 одсто, после 13 година 11 одсто, а после 19 година само 2,2 одсто. Очигледно је да велике брзине и велика „г“ оптерећења свих делова пилотовог тела, бука која оштећује слух и све друго што изазива максимално напрезање свих умних и физичких потенцијала пилота, скраћује живот пилота и све његове животне функције. Ово се свакако односи и на пилоте хеликоптера који трпе вибрације, чији је утицај веома изражен у негативном смислу. Па и поред свега набројаног већина пилота безгранично воли свој позив и напушта га само кад су на то принуђени.

У ПИЛОТСКОЈ ШКОЛИ

Сазнавши да је пилотска школа почела са радом, одјурих у Политичку управу ЈА и од пуковника Вула Мићуновића добих допис Политичке управе Команди пилотске школе у Панчеву. У допису је стајало да ме Политичка управа шаље на школовање за пилота. У Панчеву се јавих комесару школе мајору Вељку Ражнатовићу, који ми рече да они нису пилотска школа већ „Ваздухопловно војно училиште“ или скраћено ВВУ. Није се Вељко наљутио што му је Вуле умањio ранг његове војне институције, али ме упита да ли имам још каквих докумената осим овог дописа од његовог Цетињанина Вула Мићуновића. Објасних му да немам, али да поред Вула о мојој прошлости и раду може питати Воју Лековића у Београду. Вељко ме прекиде: „Зашто ме ти друшкане не упутиш да се о теби распитам код неког Мојковчанина, но ме шаљеш код Цетињана и Нововарошана који о теби појма немају. Ја упадох: „Ти Цетињани и Нововарошани су високи партијски функционери и револуционари који ме одлично познају и којима се може веровати, али ће ми бити још веће задовољство да се обратите Општинском комитету у Мојковцу или Среском комитету КПЈ у Бијелом Пољу“. Вељко ми прича како је у Сабирни центар у Панчеву дошло на десетине усташа, домобрана и четника са жељом да постану пилоти

и збришу на запад. Они су пришлили разне чинове чак до капетана, а о одликовањима да се не прича. Овде је било легло банде и злочинаца који још нису очишћени. Зато ћемо друже проверити и тебе и твоју Споменицу директно у Мојковцу. Предложих му: „Па друже мајоре најбоље је да питате комесара ЈРВ Милију Станишића он ме одлично познаје још из рата“. Та ти је добра рече Вељко и нареди ми да се јавим персоналцу потпоручнику Јошки Гатију да ме распореди у Официрску чету питомаца.

Био сам пресећан, па отрчах до канцеларије персоналца. Гати ме пита где ми је налаз ВЛЛК (Војне лекарско летачке комисије) да сам способан за пилота. Објасних му да нисам био на тој комисији, а он се развика: „Па како мислиш да будеш пилот, а ниси био на лекарско-летачкој комисији, јеси ли ти малиша нормалан. Ти мислиш: пожелиш да будеш пилот и право у авион. Не може тако бато мој но пут под ноге и правац Земун да те тамо измуштрају и ако си здрав ко дрен, они ће те упутити код нас. Знаш ли ти да је та комисија прегледала 1.900 таквих као што си ти а оспособила само 770. Ми ћемо од њих одабрати 410 за школовање. Ко тебе гарантује да ћеш бити способан за пилота кад те мора прегледати 15 лекара!“ Он ми написа Упут за ВЛЛК и ја трком одох у град да тражим превоз за Земун. Гати ме је добро уплашио са том ВЛЛК. Али сам се надао да сам здрав и способан за пилота.

На ВЛЛК нађох млађег водника Јову Чавића и потпоручника Мирка Рочића који су већ завршили прегледе и примљени за питомце али их је ВЛЛК задржала да јој помогну код администрације јер пилотска школа још није почела. Јово и Мирко су ме примили врло срдечно и упутили у неке „вештине“ код разних прегледа, посебно код психолога. Он је проводио кандидате са питањима колико је наводно био у четницима или усташама итд. Кад би кандидат плануо, он би му рекао да је неспособан за пилота јер се лако узбуђује итд. Рекоше ми да ране не пријављујем. Рану на левој руци сам вешто заклањао, а рупу на бутини покривао десном руком. Посекотину од бомбе је коса добро покривала. Тако прикрих ране и добро прођох задовољавајући све норме за проглашење да сам неограничено способан за пилота ЈРВ.

Упутих се до Гатија који ме прими боље него први пут, написа неколико реченица за командира чете и нареди да се јавим у официрску чету у павиљонима. Успут срећем ученике пилоте (војне ученике) у подераним војничким униформама, неки су у дроњцима од униформе и цивилног одећа, али и неке у официрским чи-

стим и лепим униформама. Већина тих официра су са политичким чиновима - чиновима комесара. То су заставници, потпоручници, поручници и капетани. Неки војни ученици носе клопке уместо ципела. Они ми показаше канцеларију Команде официрске чете.

Нестрпљиво закуцах на врата, али ми нико не одговара. Закуцах поново много јаче али узалуд, нема одговора. Отворих врата и угледах официра леђима окренутог ка вратима, са ногама на ниском столу на којем је било неколико празних чаша. Он се загледао кроз прозор, а десном руком подупро главу. Обиђох сточић, стадох испред њега и оштро рекох: „Друже поручниче, војни ученик Милош Миликић, јављам се на распоред у официрску чету“. Поручник са комесарским чиновима ме презриво погледа и одбруси: „Бем ти свету нећељу како смеш да улазиш без мог одобрења и да ме прекидаш у важном размишљању. Сад си ми прекинуо мисли, марш напоље. Види коликац си, ко тебе посла у официрску чету. Ти не мореш постати пилот, марш напоље“.

Излетех као опарен напоље. Очајан сам и понижен. Размишљам шта да радим овом два пута габариднијем од мене, који ми рече да „не морем“ постати пилот. Одлучих да чекам да ме позове и да ми образложи зашто ја не могу бити пилот кад ме је ВЛЛК огласила неограничено способним. После више од пола сата чекања испред канцеларије, наиђе капетан, права развијотка и лепотан. Загледа се у мене па ми насмејан приђе и рече: „Здраво друже, ја сам капетан Небојша Вујчић, командир официрске чете. Име ми је Милутин али ми је партизанско име Небојша. Видим имаш Споменицу и официрско одело, па сматрам да си морао бити неки руководиоцац у ЈА. Ајдемо код мене у канцеларију“, тамо је и комесар наше чете поручник Божанић. Он ме загрли и гурну испред себе унутра. Чим ме угледа поручник врисну: „Па ти улазиш без куцања мајку ти божју, марш напоље“. Небојша викну на поручника: „Видиш ли Никола Божанићу да је човек ушао са мном у моју канцеларију. Зашто вицеш на њега. Видиш ли да има Споменицу и да је старији партизан од тебе.“ Божанић који је од беса био устао, седе.

У том тренутку у канцеларију уђе млад црномањаст и омален потпоручник са Споменицом, па му капетан Небојша рече: „Друже Гојко, ово је новајлија, одведи га и смести јер је одсад твој кадар“. Гојко ме поведе ка спаваоници и рече да се презива Радишић, да је четни старешина и заменик командира чете. И ја се њему представих. Гојко ме доведе до гвозденог војничког кревета на којем је била поцепана сламарица. Сламарица је била пуна ситне

сламе, скоро плеве. Одосмо до магацина и узесмо два чаршава, два ћебета и јастучницу. Потписах да сам то примно, те ме Гојко доведе у собу и нареди да наместим кревет и да ивице кревета морају бити оштре, а површина потпуно равна.

Одмах сам прионуо на уређивање кревета. Иситњена слама се никако не да и неће да остане где је поставим, па не могу изоштри-ти ивице кревета. Муке ми прекиде старешина собе, војни ученик, борац (питомац или војник без чина се називао „борац“) Јосип Зубек. Он ми показа низ вештина око намештања кревета, затим како се пеглају панталоне без пегле, како се слажу ствари итд. Био је веома пажљив али и озбиљан као да ми држи предавање из стратегије. Њега су одредили за старешину собе јер су га сматрали за најотреситијег и најспособнијег питомца који је недавно завршио школу за ваздушне стрелце у СССР-у.

У нашој класи је било и 30 Енвер Хоџиних Албанаца, тј. албанских партизана, који су примљени на бесплатно школовање за пилоте. Нико од њих није знао српски језик, а нико од нас није знао шиптарски. То је био велики проблем па смо га решили тако да је сваки Албанац добио по једног образованијег Југословена који га је учио да говори. Наши су показивали максималну вољу и стрпљење код учења Албанаца. Они су им предавали све пређене лекције, јер Албанци по правилу нису разумели скоро ништа од предавања. Тих дана дође директива да се одрекнемо једног obroка како би то наше следовање хране дали народу Албаније. То је трајало месец дана али нико није негодовао иако смо гладовали.

После меког кревета у Скадарској улици у Београду, легох на кревет са даскама и сламарицом. Није ми било тешко јер сам био срећан што сам коначно стигао на право место одакле ћу постати пилот. Код нас је заведен руски режим обуке питомаца. Уведена је строга дисциплина, захтевана крајња отреситост и све формалности суровог војничког дрила. Најчешћа команда је била „Остав“. Сваки старешина би имао право да питомца муштра због заузимања става мирно, лабавог поздрава итд. На дан смо се постројавали од 10-12 пута. Вршена је прозивка ујутру и увече, постројавало се за одлазак у мензу и одлазак из мензе. Ујутро смо имали 15 минута „Зарјатке“, јутарње гимнастике. И код гимнастике је био дрил јер смо сви морали покрете синхронизовати. Чим би се неко покренуо секунду пре осталих, уследила би команда „Остав“. Нисмо имали ормаре или кофере за ствари. Нисмо имали папуча, пиџама, пешкира, сапуна. Воде није било ни за пиће, а на прозорима није било довољно стакала

па је хладноћа продирала у спаваоницу. Ужас, али све се мора поднети да би се ишколовали за пилоте.

У ћошку собе угледах капетана - комесара батаљона, како излази испод перфектно намештеног кревета. Питам га кад је пре наместио кревет, а он ми одговара: „Друже мој, бем ти кревет који ми живот загорчава. Не умем да га наместим па не спавам на њему него испод њега. Морам тако. Спавам испод њега четири ноћи, сав сам изломљен али га бар нећу намештати“.

Први одлазак у мензу и први доручак ми је пресео. У трпезарији се виде швапске и југословенске порције, плехани и порцулански тањир, нема довољно кашика, виљушки, ножева. У свакој војничкој мензи у Београду посуђе и есцајг је већ набављен, а овде у војној пилотској школи тога нема. За доручак нам донесоше по парче кукурузног хлеба, на врх ножа или кашике пекмеца и лонче чаја. Ужаснут због тога што је чај пре личио на сплачину, а хлеб био тврд и стар, обратих се заставнику крај мене: „Аух бре па зар је ово доручак за питомце. Ово није по табlici“. Заставник ме погледа попреко па ми подвикну: „Немој ти друже да харангираш против наше славне армије. Да се одмах јавиш на рапорт комесару чете јер си покушао да ровариш код мене заставника Булајића. Код мене не пролази непријатељски рад. На рапорт - јасно“. Изненађен, рекох да ми је јасно. Дигох се да идем али ми Радишић подвикну да седим и чекам команду за устајање. Кад стигосмо пред павиљон сачека ме на кострешени поручник Божанић. Он ми пред свима каже: „Дођи ти птичице што харангираш и изазиваш незадовољство код питомаца, овамо“. Покушах да Божанићу објасним али он неће да чује. Он настави: „Ти си ухваћен на делу да харангираш, ровариш у чети и подриваш морал код људи у вези доручка који је сасвим добар. Срећом си наишао на оданог и правог комунисту који те је спречио у непријатељском деловању, говори зашто то радиш“. Покушах да га разумим, да наша храна није по табlici и да би он као комесар чете требао да нешто предузме. Он побесни: „Ти мене, искусног комесара, да учиш шта ми је радити. Да се јавиш на рапорт комесару Ражнатовићу одмах. Ја ћу му јавити ко му долази и он ће те најурити из школе, долијао си и спречен си у непријатељском раду.“

Јавих се комесару Ражнатовићу, а он још са врата: „Шта ти друшкане већ почео да ровариш.“ Рекох му да желим да разговарамо као комунисти отворено и искрено. Он се сложи. Све му објасних и рекох да би као комесар Училишта требао да обиђе мензу и лично се увери да ли је храна по таблицама. „То ти

је одлична идеја, ето мене ујутру на доручак, али о том ником ни речи“.

Сутрадан је доручак био исти. Комесар Ражнатовић заредао од стола до стола, позва шефа мензе да и њему донесе једну пито-мачку порцију доручка. Уверио се у све што сам му рекао. Одмах нареди да му донесе таблице, али шеф тврди да он нема таблице већ спрема доручак од оног што му интенданте донесу. Комесар оде да тражи интенданте. Брзо је оформио комисију и заказао „митинг“. Отварајући митинг Ражнатовић рече: „Другови, знате ли зашто гладујете, зашто вам крче цријева горе но у рату. Зато што ова два интенданта, два лупежа, краду храну од вашег следовања и продају по Панчеву. Шта да радимо са њима“. Маса повика: „Смрт лоповима, удримо их другови“. Интенданте распалише да беже али их питомци стижу и бију. Ражнатовић повика: „Немојте их убити иће ће под суд“. После тога храна се знатно поправила.

У официрској чети је било полуписмених, али и питомаца студената. Они полуписмени су били на официрским дужностима али пре рата нису завршили ни четири разреда основне школе. Било је неколико Хрвата, а посебно Истријанаца који су први пут видели ћирилицу, па их је све требало описменити. Политичка настава је била главни предмет. Њу су проводили комесари чета и чланови Политичког одсека ВВУ. Чланови КПЈ су имали своје теоретске састанке на којима се више филозофирало него озбиљно теоретски расправљало.

Недељу дана по мом доласку у официрску чету, позваше све чланове КПЈ на партијску конференцију. Саопштише нам да долази комесар ЈРВ Милија Станишић. Размишљам да ли да му се јавим, али одустах. Скуписмо се у велику салу. Био сам у последњем реду, али ме Милија одмах примети, позва ка њему и срдечно се рукова са мном. У својој дискусији Милија рече да није тачно да се у

Комесар ВВУ Вељко Ражнатовић (у средини) са инструкторима. Са лева: Владо Дукић, Мидо Миликић (стоји) и Никица Секуловић. Панчево, 1945.

самом ВВУ не може наћи добрих кадрова. „Ево, овде вам је Мидо Миликић, искусни скојевски руководилац, а ви немате руководиоца СКОЈ-а ВВУ. Сутра да Миду преместите у Политички одсек за инструктора за омладински рад.“

После конференције замолих Милију да останем питомац али он каже да ја могу одлично обављати дужност на коју ме је поставио и нормално савладати цео питомачки програм. У Политичком одсеку су били инструктори капетани: Никица Секуловић диван и образован човек и Владо Дукић, носилац Споменице и заслужан партизан. Радам одсека је руководио комесар Ражнатовић. Никица је био одговоран за агитацију и пропаганду, а Владо за организационе послове. Одмах сам се zaloжио да се на дужност комесара и командира чета доведу способнији официри који могу својим примером и знањем васпитно утицати на будуће официре пилоте. Позвахе ме у одсек КОС-а и питају да ли ме је заставник Булајић пријавио као хангера и непријатеља. Кад то потврдох наста смех, и они ми рекоше да је дошао допис из Црне Горе о њему као опасном четнику, да су га ухапсили и спровели за Црну Гору.

Вељко је унео другарску атмосферу у Политички одсек. Договорили смо се да се испомажемо и сарађујемо. Вељко је био способан руководилац али нагао и брз. Тако се сутрадан после партијске конференције ВВУ појавих Божанићу у улози контролора. То је њега потпуно дезоријентисало и обесхрабрило. У првом контакту сам му топло и другарски указао на његову непотребну грубост и потребу поштовања свачије личности. Он је то прихватио па смо постали добри пријатељи.

По доласку у Политички одсек, направио сам план рада и поднео га Ражнатовићу на одобрење. Он позва комесара Првог школског пука капетана Ђиру Беговића и упозна нас. Нареди му да ми увек да најбољег пилота који ће ме одвести где будем тражио. Веома често сам летео до аеродрома Ечка, Ковин, Омољница, Алибунар, Краљевићево (Качарево) итд. Много сам радио на формирању скојевске организације у школским пуковима, ваздухопловно-техничким батаљонима, складиштима, самосталним четама. Врло брзо сам заживео целу организацију и свуда поставио руководиоце СКОЈ-а који су ме извештавали о раду. Договорих се са Јовицом Лончаревићем да нађемо заједнички стан.

Случајно се сретох са носиоцем Споменице, капетаном и управником „Народних добара“ у Панчеву. Он ми као носиоцу Споменице утрапи Решење о додели куће у Панчеву. То је била дивна

кућа са двориштем и помоћном зградом. Имала је пет-шест соба, сво покућство и диван намештај. Имала је свој електрични агрегат и „кибиц прозор“ тј. прозор који је штрчао ван зграде и омогућавао гавди да види ко пролази улицом са леве и десне стране, а да прозор не отвара. Било је то право богатство. Човек из Управе добара ме одведе, откључа, све показа и оде. Целу ноћ нисам могао да спавам при помисли да присвојих нечији дом. Одлучих да кућу вратим и то учиних сутрадан. После тога сам се осећао растерећен и са Јовицом нашао лепу собу код једне младе распуштенице. У соби сам имао радни сто и одличне услове за учење. Ипак нисам стизао да пређем обимно градиво које су питомци током дана пролазили. Неко ми рече да је најбољи питамац

у Училишту Милун Прокопијевић - Уча, Пожежанин и учитељац. Замолих га да увече долази код мене у стан или ја код њега у павиљон и помогне ми да научим оно што су питомци преко дана учили. Уча је то са одушевљењем прихватио. Постали смо одлични пријатељи и побратимили се. Имао сам и трећи сектор рада, а то је учење у гимназији, најмање два пута недељно - ноћу. То нисам поверавао никоме јер би ме одмах истерали из војске и лишили чина.

Руководилац СКОЈ-а у Југословенском ратном ваздухопловству (ЈРВ) био је капетан Милан Докмановић. Он ме је често звао на реферисање. Био је децембар 1945. кад на степеницама Команде средњих комесара Милију Станишића. Поведи ме са собом те му испричах о мом раду у ВВУ. Нареди ми да одем у персонално одељење и кажем поручнику Ољачи да спреми предлог за моје унапређење у чин капетана, да му тај предлог сутра донесе на потпис и да узме потребне податке од мене, ако их случајно нема. Свемоћни поручник Ољача, који је размештао пуковнике по свом нахођењу, ме погледа и рече: „Ма ти да будеш капетан, поручник у врх главе, можеш ићи“.

*Са обиласка Другог пука у Ечки, јануар 1946.
Други са лева Љубомир Зековица, Мијат Павловић
и Воја Стаменковић. Чуче: Јовица Лончаревић,
Мидо Миликић и Раде Кековић*

Одох право за Панчево. Са Докмановићем је било лепо сарађивати. Био је пријатан и пажљив, а то што је био мудријаш и имао неке своје теорије о свему и свачему није му сметало у раду. Рад у СКОЈ-у прекинуо сам у ВВУ у марту 1946. јер сам требао почети практичну обуку у летењу на авиону По-2. Тих дана се у ВВУ појавише два нова ученика пилота: капетан Милорад Ивановић и поручник Никола Ђурђевић. Они су били начелници штаба ваздухопловних ловачких пукова и носиоци партизанске Споменице 1941. Пошли су још 1944. на школовање за пилоте у СССР-у, али су их тамо послали на школовање за штабне официре. Били су добро теоретски потковани, искусни и способни руководиоци. Они су теоретске испите лако положили и придружили нам се за обуку у летењу на авиону По-2. Постали смо блиски другови и пријатељи.

СРЕЋНИ ДАНИ

Комесар ВВУ Вељко Ражнатовић ми саопшти да ћу бити комесар Друге ескадриле Првог школског пука и да одмах пришијем чинове капетана - комесара ескадриле. Био сам срећан јер сада нећу морати бринути о скојевским организацијама ван Панчева и одсуствовати са наставе. Он ме обавести да ће на моје место доћи поручник Пеко Алфонс којем треба одмах да предам дужност, али Пека нема. Вељко ми пожеле успех у летењу и раду у Другој ескадрили. Знао сам да је командир ескадриле поручник Мидо Ракочевић, мој даљи рођак преко тетка Марице. Он је био познат као веома строг, правичан, интеллигентан краљевски официр који се у заробљеништву ставио на страну НОБ. И Мидо се обрадовао што му ја долазим за комесара и што ћу под његовим непосредним руководством постати пилот - добити крила. Зато нисам хтио да пришијем чин капетана и будем старији по чину од Мида. Додуше знао сам да ће и Мидо убрзо постати капетан.

Мидо предложи да ми наставник летења буде диван човек и добар педагог потпоручник Чежек Венцел, пореклом Чех. Ја сам желео да ми наставник буде заставник Јовица Лончаревић, брат моје ујне Радмиле. Оба су били предратни пилоти, а рат провели у немачком заробљеништву. Додуше Јовица је био у подофицирској школи, а Чежек завршио Академију и био краљевски официр. Знао је Мидо да ми даје најбољег наставника те сам прихватио Чежека. Јовица се није љутио мислећи да Мидо није ни тражио моју сагласност.

Још 1945. када сам постављен за омладинског инструктора у ВВУ, подигао сам из магацина нову енглеску летачку опрему да бих могао летети из Панчева у обилазак јединица разасутих по Банату. „Да би испробали опрему“ и да бих први лет у животу извршио са драгим другом Ђиром Беговићем, комесаром Првог школског пука, дођох рано на Панчевачки аеродром. Полетели смо лепо, али ценећи по ономе какве је вратоломије Ђиро изводио, мислим да је хтео да ми прикаже тежину летачког позива. Он ми је на земљи показао како се употребљавају команде авиона, падобран, наредио да ме чврсто вежу, а онда уз осмех ме упита дизањем руке да ли сам спре-

Старешине и наставници Друге ескадриле, Омољница, јуни 1946. Са лева: наставник Спасојевић, потпоручник Чежек Венцел, Курјак, комесар Мидо Миликић, командир Мидо Ракочевић и заменик, поручник Цветковић. Чуче: заставници Вуксановић, Јовица Лончаревић и Игнац Луцић.

ман. Спреман рекох и он запусти мотор. Све ми је било лепо док није направио ковит. Договорили смо се да направимо само један окрет у ковиту јер се „Тајгер“ мало теже вадио ако би направио два-три окрета.

Ђира баци авион у леви ковит и млатара командама, а авион направи два лева окрета па пређе у десни ковит и направи још два брза окрета. Уплаших се јер смо рекли да ћемо извршити само по један окрет. Поред тога, палица ме удара по ногама те једва

трпим болове. Земља се вртоглаво приближавала, а Ђиро и даље млатара командама. Закључих да он не може да извади авион из ковита па ћемо ударити у земљу. Зато гурнух палицу до краја напред да бих се лакше одвезао и искочио из авиона. У том тренутку авион преста да се окреће и нађе се у стрмом обрушавању. Ја одустах од искакања, иако сам одрешо везе. Ђиро сасвим ниско извади авион из обрушавања. Било ме је страх и доста ми је било летења. На сву срећу Ђиро пође на слетање.

Кад слетесмо, сви су трчали ка нама. Ја сам се брзо прибрао од шока у ковиту. Стиже и командант пука капетан Предраг Илић и узме Ђира под руку па одоше у страну. Дуго су се расправљали и гестикулирали рукама. Тек тада се уверих да смо заиста били у великој опасности јер Ђиро није био вешт у извођењу ковита. Још више пожелех да ја пилотирам авионом и да ме више не возе као кофер од аеродрома до аеродрома.

Та жеља ми се испуни 2. маја 1946. када седох са наставником Чежеком у По-2 као ученик пилот. Чежек је тражио да урадим све оно што смо се на земљи договорили и на авиону одрадили. На командама нисам осетио његове руке или ноге. Имао сам утисак да ми је од првог лета пустио команде авиона. На извршном старту ме упита шта сам узео за „репер“ - оријентир. Показах му дрво на хоризонту и он нареди да полетимо. Радио сам како смо се на земљи договорили и све је било добро, сем што ми је репер мало шетао по плексигласу кабине. Чежек је увек инсистирао да тачно држим задате елементе лета: висину, брзину, правац, нагиб у заокрету, режим мотора итд.

После 44 лета и 8,5 сати летења, командир ескадриле ми саопшти да сам сазрео за самостално летење и да ће се у то уверити извршивши два лета по кругу. Мидо је био задовољан и рекао да се мало одморим па ћу полетети сам. Каже да летим лепо и сигурно. Одавно сам чекао да сване тај значајни дан - 22 мај 1946. када ћу први пут самостално полетети и када ћу окрилатити.

ПРВИ САМОСТАЛНИ ЛЕТ

Негде око десет сати 22. маја 1946. дођох до нашег По-2 са наставником Чежеком и командиром ескадриле Мидом Ракочевићем. Мидо захтева да све урадим као што сам малопре чинио код летења са њим. Прегледали смо авион, седох у кабину, прегледах инструменте и ручице. Загрејох мотор и дадох знак за склањање подметача. Пођох ка старту веома сигуран да ћу успешно изврши-

ти први самостални лет. На старту је мој колега питомац Иван Тановић, у улози стартера. Пошто немамо радио станице на авионима, командовање се врши заставицама. Подигох руку у знак спремности за полетање и Иван спусти црвену, а подиже белу заставицу. Заиста сам био веома миран и прибран, па полако дадох пун гас и авион појури напред према оријенту уз чију сам помоћ држао правац. Убрзо се одвојих од земље и спонтано повиках: „Ураааа ја сам сам у ваздуху, ура ја летим, ура ја имам крила“.

Направио сам три школска круга и зарулао на стајанку. Ка мени пође Мидо, а за њим цела ескадрила. Сви хоће да ми честићају лаширање, а то поред стиска руке значи и обавезно шутирање у стражњицу. Зато понесох јастуче са седишта јер има и оних незгодних који ће искористити овај обичај да ме добро одалама ногом. Неки се буне што носим јастуче а неки се не усуђују да ме шутну јер сам им ја ипак старешина.

Мидо ме загрли и повика: „Срећна ти крила комесаре, желим да те летачка срећа прати у животу“. Сви ми искрено честићају и стискају руку.

Мидо и ја се загрлисмо и пођосмо на командно место. Неколико тренутака смо ћутали, па ја рекох да ми је ово најсрећнији тренутак од кад знам за себе. Остварио ми се дугогодишњи сан, полетео сам. Сам сам пилотирао авионом. Од сада сам прави

По-2, почетни школски авион. Самостално га полетео 22. маја 1946. године

пилот. Седох у хлад великог шатора са жељом да уживам у остварењу дечачког сна. Спонтано се узбуђујем и киптим од среће. Осећам се као победник после великих препрека и потешкоћа које сам жестоком упорношћу и вољом савладао. Чини ми се да сам у односу на обичне људе - нелетаче, који су везани за мајку земљу, постао горостас, јер ја могу да летим по небу.

Док сам уживао у размишљању о овом срећном дану и првом самосталном лету, сетих се великих обавеза које ме као комесара ескадриле чекају. Посао комесара је захтевао комплетно ангажовање човека да би га успешно обављао. То исто захтева и летачки позив,

поготово док се тај занат учи. Тако ћу по не знам који пут морати извршавати обавезе два човека. Комесар је поред свих задатака који стоје пред командиром и које је са командиром решавао, имао да посебно брине о животу и раду партијске ћелије КПЈ, о скојевској организацији, о политичкој настави и васпитању целокупног састава, о моралу, дисциплини, односу са народом, о међуљудским односима, о борби против утицаја непријатеља и што ми је најтеже падало, да свакодневно, чак и празником одржавам дневне информације. У дневним информацијама сам требао целокупном људству да препричам шта пише у „Борби“ и шта је објавио радио. Посебан акценат сам морао дати на успехе у национализацији, аграрној реформи, сељачким радним задругама, откупу вуне, хране, о ударничким акцијама и о нераскидивом братству и јединству са СССР-ом.

Ескадрила је имала седам наставника летења, командира и заменика, техничког официра, и интенданта. Заменик командира био је, краљевски подофицир и стари пилот, потпоручник Милорад Цветковић, а технички официр, заставник Матко Розман, предратни авиомеханичар. Били су то дивни људи и мајстори свог заната. Имали смо 12 авиона По-2 и око 25 механичара и разних специјалиста подофицира, као и око 50 војника. Ескадрила и пук нису имали свог лекара.

Сво људство ескадриле је становало у Омољници. Питомци, технички састав и војници су били у колективном смештају у по једној кући, а официри - наставници и командно особље су имали собе код сељака. Те собе обично нису плаћали пошто су нас Омољичани прихватили као своју војску која им је донела слободу те јој не могу наплаћивати кирију. Омољичани су своју велику љубав и поштовање према нама исказивали на сваком кораку. Свако од нас се у Омољници осећао као да је у свом родном месту.

За исхрану се бринуо краљевски потпоручник Ратко Божић, честит, паметан и вредан човек. Он је обезбедио свим летачима исхрану каква се није могла наћи у најбољим хотелима. Мени су доделили из месног НОО једну младу Швабицу да ми поспрема собу. Она није успела да благовремено побегне испред Црвене армије са својим банатским Швабама којима је Хитлер наредио да се повуку у Немачку. Била је очајна и уплашена. Ја сам јој понекад дао неки динар да побољша исхрану која је у логору била слаба. Она ме је заволела и ако је схватила свој ропски положај у тренутној ситуацији. Скренуо сам пажњу цимеру Јовици Лончаревићу да ни случајно не користи њену наклоност према нама двојци јер је она наш роб. Јовица би се шалио и плашио ме како неће моћи да одоли, а

други пут је претио како ће се преко ње светити Хитлеру итд.

Размишљајући о томе како да живот питомца учиним што лепшим, дођох на идеју да припрему, летење и сву наставу одржавамо на обали Дунава у дубокој хладовини стогодишњих стабала. Обишао сам обалу Дунава и код Иванова нашао идеално место за смештај у хладовини на око 20 метара од обале. Поведох и командира Миду који се одушеви са местом наших будућих „учионица“ и уопште идејом да изађемо из спарине и сеоских кућа или великог шатора на летишту. На обали смо вршили не само теорну обуку и припрему летења већ организовали курс за непливаче и такмичење у пливању за оне који знају да пливају. Организовао сам са Ратком Божићем да нам доносе ручак на Дунав и да тамо будемо културно услужени. Сваки питомец је добио од два до пет килограма на тежини за прва два месеца боравка у Омољици. Сви смо добили бакарну боју и психички се стабилизовали после доста тешког живота у павиљонима. Пилоти су били на цени код Омољичанки, али су наши стизали у Брестовац, Иваново, Старчево. Мој рођак Јовица се оженио из Иванова као и неки други. Неки су морали да се „спашавају“ од сеоских девојака које су хтеле да се забављају са пилотима. Зато су се питомци понекад представљали под именом колеге.

Једне вечери сам присуствовао подели хране код војника, обишао стражаре, кухињу, спаваће собе. Био сам уморан од пешачења од стајанке авиона на летишту до војничке касарне на крају села. Опрах се и легох да спавам иако нема Јовице са којим сам делио брачни кревет. Из дубоког сна ме пробуди неко ко се просто стропошта крај мене. Светло је било угашено и ја помислих да то Јовица паде као са тавана. Чудим се јер је увек био пажљив и ушуњао би се полако да ме не пробуди, али се направих да спавам те се не огласих. Новодошлица претури руку преко мене па се запрепастих и помислих да је Јовица потпуно пијан. Кад ухватих руку да је макнем са мене, осетих да је то нежна женска рука. Окренух се према новодошници и установих да се ради о женском чељадету, пуном снаге и једрине, чија је кожа пријатно мирисала и била изазовно нежна. Одмах пређосмо на миловање, а да нико реч не проговара. Кад смо постали максимално узбуђени, почесмо да водимо љубав. Било је предивно и незаборавно. У предаху она рече: „Па добро Јовице зашто уста не отвараш, вечерас не само да ћу тиш него си ми некако другачији и узео си ме на другачији начин. Диван си“. Ја укопчах. То је Јовичина девојка којој је заказао састанак и заборавио. Рекох јој: „Драга, ја нисам Јовица већ Мидо“. Она се штрецну: „Какав Мидо, па ви сте много старији од ме-

не, немогуће, нисте Мидо“. Очигледно је мислила на Миду Ракочевића који је од мене био старији 16 година.

И ја се штречнух па устадох и упалих светло. На кревету је била девојка мојих година, лепа и омалена, са дугачком косом и лепим очима. Кад ме угледа повика: „Зашто си ме лагао да си Мидо, па ти си тако млад, мишићав и леп, створени смо једно за друго дођи, дођи“ и подиже се према мени. Настависмо да се милујемо и водимо љубав у чему смо максимално уживали. Мислио сам да ми никада до тада није било тако лепо док сам спојен са том дивном девојком и док ријем по њеној утроби. Пожелех да се цео завучем у њу јер од ње не постоји ништа слађе на свету. Неколико сати водимо љубав, а ја устајем у 4,30 јер почињемо да летимо око 5,30 часова. Није ми жао што не склопих ока јер сам провео најлепшу ноћ у кревету са слатком девојком која ми је пала са неба. Договорисмо се да се што чешће виђамо. Она је била Панчевка и Омољица јој је мало далеко. Предложих је да узме кључеве од мог стана у Панчеву и да се тамо нађемо бар једном или два пута недељно кад ја долазим у гимназију. Наравно, нисам јој рекао да идем у гимназију.

Око четири сата се нагло отворише врата и Јовица упали светло. Угледао је нас двоје у загрљају, изрогачио очи и остао укочен на месту. Јовица поче да се извињава девојци јер се закартао са друштвом и заборавио на девојку и сутрашње летење. Смеђокоса му каже да је између њих готово јер је у његовом кревету нашла другог момка.

Половином јула капетан Владо Дукић ми саопшти да сам унапређен у чин капетана - војног. Издиктира ми број указа Врховног команданта. Унапређен је и Мидо Ракочевић. Милорад Ивановић ми посла нове еполете капетана са ознакама летача. Одох у Панчево да га посетим, да се почастимо и да се сликамо за успомену на срећне дане.

У ескадрили смо имали три Албанца: Траша Васиљ, Грибизи Мили и Ештреф Хаки.

Питомци капетани Мидо Миликић и Милорад Ивановић, Панчево, 1946.

Они су научили српски толико да могу разумети наставу али су били далеко од тога да могу писати, читати - посебно ћирилицу или исправно говорити. Нарочито је Хаки био шљивџија али и помало наиван. Он на часу навигације где смо изучавали далеке летове са континента на континент устаде и пита наставника: „О друг наставник, тако ти бога зашто ја мучиш са далеки навигација, са локсодрома и ортодрома, кад ја испењеш авион на 1.000 метара и видиш цео Албанија. Мени то не треба“.

Обуку на По-2 сам завршио 23. јула 1946. Испит смо полагали пред комисијом на земљи и контролором у авиону. Из свих елемената сам добио највећу оцену. Одмах смо почели припрему за летење на авиону Ут-2. То је прави школски и тренажни авион, веома покретљив и 50 километара на сат бржи од старог По-2. И на Ут-2 ми је наставник био потпоручник Чежек. После 42 лета на дуплој команди и 9 сати летења, лаширао сам и Ут-2. То је било 15.8.1946. Радо-

Ут-2, прелазни школски авион. Самостално га полетео 15. августа 1946. године у Омољци

По таквим подацима да се изврши лет на авиону По-2

Испитни лет на авиону По-2 извршио је: Миде Миликић

Препоруку издати за лет на авиону По-2 даје: Миде Миликић

Учешће у лету: Миде Миликић

КАТЕГОРИЈА	Лет у авиону		Лет по ваздушном кругу	
	Примети	Оцена	Примети	Оцена
Обавештај		5		5
Покретљивост		5		5
Безбедност		5		
Високост		5		
Дистанца лета		5		
Брзина				
Далевина				
Промена висине		5		
Сигурност		5		
Вештина на земљи		5		
Прегледање пре-летне контроле		5		
Кодет		5		
Проверка оштећења		5		5
Слетовање		5		5
Оцена оцена лета		5		5

ЗАКЛУЧАК: Лет на авиону По-2 извршио се успешно

Учешће у лету: Миде Миликић

Датум: 15.8.1946.

Претседник комисије: Јелић

Чланови комисије:

1. пот. Миде Миликић
2. пот. Миде Миликић
3. пот. Миде Миликић
4. пот. Миде Миликић
5. пот. Миде Миликић
6. пот. Миде Миликић

Оцене Миде Миликића
са испитног лета на авиону По-2

вао сам се самосталном летењу на тако дивном авиону, али та радост није ни изблиза личила оној кад сам направио први самостални лет. Крајем септембра смо завршили обуку и 1. октобра 1946. напустили нашу драгу Омољицу и Омољичане и прелетели за Панчево.

Комесар Ражнатовић ме позва на виђење и пријатељски разговор. Предложих му да код обуке на борбеним ловачким авионима будем ослобођен комесарских и других дужности и да бар следећих пола године будем само питомац и посветим се искључиво летењу. Он се сложио и дозволио ми да и даље станујем у граду. Ту привилегију је имао само још мајор КОС-а Никола Лекић који је додуше дошао у ВВУ тек почетком 1947. године. Тако ми је комесар Ражнатовић омогућио да искористим расположиво време на најбољи начин и темељно изучим све предмете и положим завршне теорне испите са одличним успехом.

ОБУКА НА РАТНОМ АВИОНУ

Пре почетка летења на ратним-борбеним ловачким авионима Јак-1 и Јак-9 и јуришним авионима Ил-2, имали смо тренажу на авиону Ут-2 због прекида летења ради довршетка теорне наставе и завршних теорних испита. Ту тренажу смо обавили у Панчеву од 6. марта до 18. априла 1947. Мој наставник на тренажи је био врсни пилот, бoемчина и добар човек Богдан Милошевић. После петнаестак летова по кругу и зони, а обзиром да ме је познавао јер је био наставник у 2. ескадрили у Омољици, предложи ми да се не придржавамо програма већ да летимо за своју душу. Каже: „Мидо, зашто да се глупирамо и увежбавамо заокрете и друге глупости кад ти летиш одлично, скоро као ја. Па ти си питомац са златном руком, имао си све петице на испитима пред комисијом. Летећемо за нашу душу. Један лет ја, један лет ти и нико ником не дира команде. Ајде да се наживамо“.

Сложио сам се па смо брисали (лет на 1-20 метара висине) изнад села и кућа девојака које смо после обилазили или су нам долазиле у Панчево. Брисали смо изнад путева и кола, изнад њива и радника на њима. Растеривали смо овце и гуске. Смејали би се гускама и паткама које би избезумљено бежале од буке авиона. Он би гускама говорио: „Гуске једне, цабе носите та крила, а не летите и не умете да уживате у летењу. Ми уживамо иако нас Бог није снабдео крилима као вас“. Ја бих додао: „То значи да смо веће гуске од прaviх гусака“, а онда би се смејали. Добро смо се спријатељили.

У једном од тих хулиганских летова пошли смо на акробације у зону. Били смо на око 500 метара висине кад угледах на хоризонту други авион. Загледах се мало боље и установих да је то орао или кобац. Показах га Богдану и он се много обрадова и повика: „Сад ћемо да видимо ко је бољи летач, орао или ми“ и окрену авион ка орлу. Јурили смо орла окрећући авион као да се ради о борби са немачким месершмитом. У два наврата умало не ударисмо у орла и он склопи крила и обруши се под углом од 80 степени према земљи. Ваљда је закључио да смо шашави и да ћемо га ударити авионом. Богдан одузе гас и смело се обруши за птицом. Видим ја да прекорачисмо максимално дозвољену брзину па му продрмах команде и он поче да вуче палицу док авион подрхтава и хоће да се распадне. Једва извадисмо авион из обрушавања, а орао утече. Кажем Богдану да умало нисмо погинули јер се авион због прекорачења брзине могао распасти. Он се слаже и вели да нема те комисије за удесе која би установила због чега смо погинули и зашто се авион распао. Уз грохотан смех признасмо да је орао боље летео од нас и да нас је вешто надмудрио. Ипак, од људског рода, једино пилоти имају привилегију да по небу јуре орлове.

За летење на ловачком авиону Јак-9 распоредише ме у Другу ескадрилу Другог школског пука којим је командовао краљевски потпоручник и домобрански надпоручник, наш поручник, Старц Албин. Комесар је био мајор Ђиро Беговић, а затим капетан Стево Тишма који је школу завршио у СССР-у. Командир ескадриле је био поручник Едо Банфић, краљевски наредник и НДХ часник. Командир одељења је био НДХ дочасник-подофицир Глибо Душан. Командир Банфић је био старији човек, одговоран и вредан али без иницијативе и креативности, крут и дисциплинован али без смисла за организацију. Нисмо знали да се храбро борио у Априлском рату 1941. и да су га Немци оборили. Сматрали смо га као и већину „зракопловаца“ на челу са командантом пука Старцом за непријатељски елемент.

Били смо у заблуди јер и он а поготово Старц су били патриоти и прави Југословени. Старц је пришао НОП-у још крајем 1941. и почетком 1942. и прелетео авионом Ме-109 код Руса уочи Курске битке. Да је поднео молбу, без проблема би добио партизанску Споменицу 1941. То скромном Старцу није ни пало на памет. Он је достојанствено трпио наше неоправдано сумњичење и клевете. Пензионисан је као пуковник и остао да живи у Земуну.

Мој наставник је био заставник Петар Катански, прави ваздушни ас и добар педагог. Никад нисам могао да схватим како је по-

ред њега могао заставник Глибо бити командир одељења у којем је било четири наставника и око 15 питомаца. Тај Глибо није био доучен у летењу, није познавао авион и мотор, био је плашљив и нервозан, брзоплет и нагао и веома скромног општег образовања. У најбољем случају је могао летети у ескадрили за везу на авионима По-2 а никако на брзим ловцима Јак-9. Са мношћом у групи код Пере Катанског су били Руперт Цирил који је летео у Првој пилотској школи у Задру али није завршио са својом групом, затим Зубек Јосип, Мугоша Драгутин који је пешице дошао из Подгорице у Панчево да би постао пилот, Билић Сава и Милисављевић Иван-Лала. После петнаестак летова, Катански саопшти Зубеку и мени да ће нас предложити за лаширање. Прво смо требали направити два-три контролна лета са командиром одељења, па исто толико са командиром ескадриле који нам одобрава самостално летење на Јаку-9.

Радостан, прићох војнички командиру одељења Глибу и рапортирах да сам прегледао авион и да сам спреман за проверу. Глибо ме и не погледа и не отпоздрави. Очи му кржаве и крмељаве па помислих да је добио озбиљно очно обољење. Око уста му трагови хране. Скоро се по тим траговима може установити шта је ујутро мезетио, а много је волио да мези. Гледа ме попреко и каже да морам слушати његова наређења. „Извршаваћу сва ваша наређења друже заставниче“ рекох отресито. Упалио сам мотор и он ми нареди да не дирам команде јер ће он пилотирати. Случајно додирнух палицу док смо рулали на старт, а он се продера: „Да нисте такао палицу“. Он направи један лет и ја установих да он лети испод границе сигурности јер не одржава ниједан задати елемент и озбиљно кубури са слетањем. У току другог лета му учтиво рекох: „Друже заставниче ово је моја проверка, дозволите да бар мало пилотирам“. Он дрекну: „Да више нисте реч проговорио, одговарајте само на моја питања, јасно“. „Јасно друже заставниче“.

Гледам инструменте, координацију, постројавање школског круга и ценим да ја летим много боље од њега. У другом лету задрхтах од страха на трећем заокрету јер умало не падосмо у ковит из кога не би изашли на тако малој висини. Примирих се, јер се спремих да одмах скочим из авиона. Са малом брзином је почео да високо равна авион и ја се уплаших да не паднемо на крило, а затим одемо на леђа и погинемо. Од страха нагло дадох шприц гаса и притискох палицу напред. Он се продера да не дирам команде, али ми луписмо репним точком, а затим и главним точковима о земљу. Авион пође на нос. Брзо навукох палицу на стомак и рекох:

„Усра ли га заставниче, усра“. Он вришти: „Шта сте рекао, поновите шта сте рекао“. Срећан што смо остали живи и што не слушасмо авион, рекох му: „Рекао сам то што сте чули и није ми жао. Жао ми је што ће сви мислити да ја лоше летим, а не ви“. Цинично додадох: „Могли би да мало кочите и одузмете гас јер ћемо улетети у канал“. Он тек тада поче да кочи и тако заустави авион скоро на крај аеродрома.

Нареди ми да изађем са падобраном и до стајанке држим авион за десно крило. Ухватих за крило, а он повећа гас те сам морао да трчим. Проби ме зној и уморих се од трчања. Видим да ме малтретира и да су сви на стајанци устали и постројили се те ме гледају како трчим. После 40-50 метара пустих крило и стадох. Стаде и Глибо и наређује ми да поново ухватим крило. У мени бес, презир и мржња. Дрекнух: „Марш у пизду материну, ебо те Павелић,“ показах му од шаке до лакта и плунух у правцу њега. Видим да се питомци комешају. Он ми поново нареди да држим крило. Хтедох да се испењем на крило и треснем га песницом, али се суздржах и пођох напред. Он оде без мене. Ногу пред ногу стигох у „Квадрат“ након 15 минута.

На стајанци сви чекају мој долазак. Летење је прекинуто. Испред групе питомаца и техничког састава стоје командир Банфић и заставник Глибо. Хоћу да оставим падобран али ми командир нареди да дођем код њега. Окупан у зноју и уморан, прво оставих падобран па се јавих командиру. Он сав избезумљен врисну: „Је си ли ти командира одељења послао у материну, зачикнуо непристојним гестом и плуноу ка њему.“ „Јесам друже командире са великим задовољством јер ме је физички злостављао, а то је у овој војсци забрањено. Да сам га могао дохватити разбио бих му нос“. Командир, од беса није појмио шта сам рекао, па се окрену ка људима у „Квадрату“ и викну: „Питомац Миликић, пет дана затвора. Позовите стражаре да га одмах одведу у затвор“. Рекох гласом да сви чују: „Друже поручниче, заставник ми није дао да пипнем команде од седања до избацивања из авиона. Видели сте да је високо равно авион и да смо прво земљу додирнули репним точком, лупили предњим точковима и пошли на елису. Да нисам додао гас, гурнуо палицу, а затим је снажно навукао на себе, ми би разбили авион. Проверите га, он појма нема о летењу, он се плаши летења. „Ћут бре повика командир, идеш одмах у затвор, где је та стража“.

Погледах крвнички Банфића и рекох мирно: „Друже командире, желим да вам нешто кажем у четири ока, нека иде заставник

Глибо.“ Глибо оде. Примакох се командиру и рекох: „Немој да ми слиш да ћеш ме дуго држати у затвору, ја сам партизан који никада није затваран. Сигурно ћу те убити јер си учесник у злостављању мене капетана и носиоца Споменице. Знаш ли да ћеш и ти и твој Глибо ићи под војни суд што сте ме физички злостављали. Злостављање је у овој армији строго забрањено. Ти не схваташ у чијој си армији већ мислиш да ти је ово ендехaziја. Спашавај се и повлачи наређење о затвору.“ Банфић се укочио. Он се окрену ка Глибу и повика: „Немојте звати стражу, повлачим наређење о казни коју сам изрекао питомцу Миликићу, то је ваша лична ствар, у њу се не мешам“. Сви ми честитају и пркосе командиру и Глибу.

Око мене се окупили сви питомци из ескадриле и храбре ме. Приђе нам и Глибо и каже: „Миликић, одмах напишите рапорт да више не желите да летите. Ја сам вам сад и наставник и командир одељења те вам гарантујем да никада нећете постати пилот. То вам ја чврсто гарантујем“. Одмах му рекох: „Ви ме не можете натерати да напишем да не желим да летим. Ја желим да летим, а ви сте залутали међу те храбре и сјајне људе. Ви се плашите летења јер из авиона излазите мокри до коже. То је од чистог страха. Како ко лети сви виде, вама је заиста боље да одмах идете у интенданте и не брукате летачки позив. Ово што ми предлагете је подло и недостојно пилота. Одкуда ви знате како ја летим кад ми нисте дали да додирнем команде“. Глибо викну: „Питомац Миликић, десет дана забране летења“ и оде.

Другови ми честитају, а ескадрила се ускомешала. Комесар ескадриле Јерко Бела Марић долази на старт око 10 сати, дугачке, проседе и неочешљане косе, сав бунован и неиспаван. Изгледа он има неких здравствених проблема. Нико га не примећује да постоји. Он није пилот па се не меша у питања везана за летење. Командир нареди да људство пође у бараке и шаторе. Дођох на идеју да све саопштим комесару ВВУ Вељку Ражнатовићу и затражим комисију да провери у лету и мене и Глиба. Зато се стуштих ка канцеларији командира ескадриле где је био телефон. Уђох у канцеларију, прођох поред командира и зграбих телефон. Имао сам среће те одмах добих Ражнатовића. Он се обрадова и повика: „Бе си друже Мидо, што се не јављаш, шта радите у Алибунару, јурите ли те Мађарице, како ти иде летење, лепо од тебе што си ми се јавио“. Одговорих му: „Друже комесаре Ражнатовићу хвала на питању, ја се јављам због невоље у коју сам упао туђом кривицом. Командир одељења заставник Глибо Душан ме је физички злостављао, казнио са десет дана забра-

не летења и терао да напишем да не желим више да летим. Молим вас да пошаљете некога компетентног који ће установити степен моје оспособљености на Јак-у и рентабилност даљег школовања. Физичко злостављање у овој ескадрили треба спречити да се не би поновило“. Комесар Ражнатовић виче: „Па зар тебе физички да злоставља. Ко је тај, зна ли он у чијој је војсци. Нико не сме бити злостављан, не дај се Мидо. Сутра ћу послат Косту Лекића да те провери. Од куд сад ниси добар летач кад су те сви хвалили као питомца са златном руком. Проверићу ја ко је тај Глибо.“ Банфић је стајао као укопан и није ми ставио примедбу што нисам куцао, стао мирно, тражио дозволу за употребу телефона, реферисао о чему ћу да телефонирам итд. Излетех без поздрава из бараке и умало се не сударих са Глибом којем нисам хтио да се склоним са пута већ он скрену те ми направи пролаз.

Напољу ме је чекао Милорад Ивановић, узме ме под руку и каже: „Свака ти част, имаш петљу. Баш је неки дан Катански рекао да ћеш лаширати међу првим и да имаш талента за летење. Зар ти не видиш да ово више није наша партизанска војска. Видиш ли ти да овде има преко 80 одсто домобрана и краљевских официра и подофицира, са којима смо се четири године тукли. Они ће правим борцима да се свете. Они су много чвршће повезани него ми што смо четири године ратовали заједно. Добро је што си све испричао Вељку Ражнатовићу. Он је велики партизан и патриота, он је наша одбрана и гаранција да нас домобранчине и монархисти не сатру, упркос чињеници што смо им ми дали власт и могућност да нас гањају“. Милорад настави да прича о Глибу који је на неком летењу „руководилаца“ које је организовао командант пука Старц, на слетању покосио све заставице којим је омеђена ПСС јер је слетео ван стазе тј. са њене леве стране. Сви су се смејали али то није дало повода Старцу да Глиба пошаље на дошколовање. Он поче да ми прича неки виц и пожеде ми да преживим тај 3. јуни 1947.

Сутрадан, 4. јуна 1947. долете из Ечке командант пука капетан Старц Албин. Одмах по пријему рапорта ме прозва и нареди да летимо по кругу да би установио да ли сам способан за летење на борбеним авионима. Знао сам да њега Ражнатовић не би послао јер су Глибо и Банфић пилоти ендехазиле, па им не би прикључио и Старца. Био сам напрегнут али сам покушао да што боље обавим лет. Задовољан сам првим летом, али код другог приметих да ка старту прилази авион. Пошто сам ја имао првенство продужих на слетање, а онај авион се и даље приближава ПСС. Он је био на

око 50 метара од стазе кад Старц даде гас те продужисмо на други круг. Слетео сам одлично и био задовољан својим летењем. Старц извади неки нотес у којем су записане нормe за оцењивање. Он каже да су укупно гледано оба лета били добри, али сам на полетању реп подигао један степен више. Преозбиљан, намрштен, стишкајући уста, поново рече да сам реп подигао један степен више, а то није предвиђено у нормама, па ми подизање репа оцењује са оценом један. Ја занемех.

Одмах се сетих да нам је Глибо рекао ко из једног елемента добије један, и општа оцена за цео лет је један. Помислих да тај један степен ни велики пилот Старц не може оценити, већ је наумио да ме одстрани са летења. Осетих бол у стомаку и жестоку потребу да одмах испразним бешику. Рекох му да морам да идем ван. Он повика, а зашто смо продужили. Мислећи да сам пао на испиту и из ината, рекох да појма немам. Нисам се вратио ка Старцу, а он нешто саопшти командире и Глибу и одмах одлете. Старц је у мом дневнику летења који ми није био доступан написао: „Добар, 3. Осматрање никакво“. Он је мислио да нисам видио авион који изрулава па ми је због тога дао такву оцену. Наредио је да продужим летење и да ми не смију изрицати никакве забране. Ипак Глибо је за своје летове, мени уписао оцену: „Слаб 2. Тврдо држи команде, у полетању даје више леве ноге...Кажњен забраном летења један дан због слабог уношења и залагања на летењу“. Понављам да нисам знао шта ми уписују у дневник јер је он био тајна за питомца. Дневник сам добио на поклон од КРВ кад сам пошао у пензију и тек тада видео те писаније.

Ујутро нам саопштише план летења. Мени су планирали три лета по школском кругу, што значи да не важи казна од 10 дана забране летења. То је било велико изненађење и права радост за мене и све који су држали моју страну. Наставник ми је био Глибо. Мој наставник Пера Катански је пикирао на кућу своје девојке, а затим направио неколико акробација на малој висини и ударио у сламу, шталу и ђубриште и тако поломио авион. Он је остао неповређен, а питомац Саво Билић тешко повређен. Зато је Глибо дошао за нашег наставника. Ја сам био строго званичан и придржавао се прописа, а Глибо се није усудио да ми додирне команде. Направио сам два - три лета и са командиром ескадриле Банфићем који је такође био коректан.

Сутрадан долете мајор Коста Лекић и одмах ме позва да летимо. После два лета по кругу нареди ми да зарулам на стајанку.

Он позва механичара и нареди му да завеже везе у задњој кабини и затвори кабину. Мени рече: „Мидо ти си прави таленат за летење, иди и направи два круга самостално“. После два лета по кругу, приђох и рапортирах Кости. Око Косте су Банфић, Глибо, наставници, питомци, механичари. Летео сам само ја и сви су посматрали моје прве летове. Коста ми пружи руку и рече: „Срећно ти лаширање на борбеном авиону. Ти си прави таленат за летење“. Он ме зграби за раме, окрену и шутну ногом у стражњицу. Глибо гледа у земљу, а ја не могу да се радујем од неке туге и бола, од неправде и зла којег је Глибо покушао да ми учини. На завршном испиту пред комисијом Команде РВ, од 29 оцена имао сам 28 петица и једну четворку. Тако је на борбеном авиону летео само још један питомац из целе наше класе од 204 летача.

Борбени авион Јак-9. Самостално га полетео 6. јуна 1947. на аеродрому Алибунар

РЕЗУЛТАТИ ПРАКТИЧНОГ ИСПИТА

По техници пилотирање пилота Миде Миликића 2 ескадриле
Магелана Миликића Миде са авионом Јак

ЕЛЕМЕНТИ ЛЕТА	Зона		Школски број	
	Оцена	Примедба	Оцена	Примедба
Дисциплинованост	5		5	
Опрезност	5		5	
Војна по пошлти	5		5	
Брзо веза	-		5	
Полећење	5		5	
Резање	5		5	
Секрети до	5		5	
Секрети до	5		-	
Хоризонтални лет	5		5	
Лет по инструментима	-			
Кови	5			
Борбени секрет	5			
Returneman	5			
Петља	5			
Иаелман	5			
Топ	5			
Спирале	5			
Резирање	5		5	
Прорачун и алетанје	5		5	
Познавање авиона	4			
Познавање правила летења	5			
Општа оцена	5		5	

Искључак:

19. јуни 1947. год.

ОЛАЗОВИ:

- 1) *[Signature]*
- 2) *[Signature]*
- 3) *[Signature]*
- 4) *[Signature]*

Председник комисије,

[Signature]

Прилог бр. 6 Оцене Миде Миликића са испитног лета на авиону Јак-9

После завршног испита, Милорада Ивановића, Зубек Јосипа и мене задржаше на једнонедељни курс за наставнике летења на авиону УЈак-9. Летели смо из задње кабине по кругу и у зони, те нам је уписано да смо оспособљени за наставнике летења. То је био крај августа 1947. Милорада и мене упутише у Скопље, у 111. ловачки пук да би се оспособили за гађање циљева на земљи и у ваздуху и држали тренажу до 1. новембра 1947. када ће бити свечана промоција наше класе и прослава завршетка школовања.

У пуку нас примише хладно јер нису имали авиона ни за своју обуку. Они су неколико авиона Јак-3 дали 113. пуку који је одлетео за Албанију да заштити њено небо од грчких повреда ваздушног простора. У 113. пук је прекомандовано и неколико најбољих пилота. Мени се једино обрадовао комесар 111. пука мајор Ђиро Беговић. Командант пука је био лепотан, корпулентни, флегматични и за летење незаинтересовани мајор, ратни јунак и командант бригаде Гојко Грубор. Он нам уважи звање наставника. Милорад и ја би се увек убацили у задњу кабину УЈак-9 да би од колега учили и хватали налет. Ми смо из ВВУ дошли са по 19 сати летења, а пилоти 111. пука су имали најмање по 250 сати. Ипак нисмо „висили“ и били проблем код извођења било каквог летења јер смо имали несаломиву вољу за летење.

Командант Грубор, једног дана упаде на наставу пилота и рече: „Капетан Миликић вођа, заставник Плеслић Анте - пратилац, одмах у дежурну пару. Бити спреман да на позив ВОЈИН полетите и оборите грчке Спитфајере који повређују нашу границу код Ђевђелије, трк на авионе. Приправност број два“. Анте и ја се погледасмо и у један глас рекосмо: „Разумем друже мајоре“, зграбисмо нашу летачку опрему и отрчасмо ка авионима. Падобрани су већ били на крилима авиона. Идући ка авионима били смо обузети неким величанственим осећањем поноса и одговорности. Јасно нам је да наш командант појма нема да ми никада нисмо испалили ни један метак из авионског наоружања ни на земљи ни у ваздуху, да никада нисмо видели ваздушну борбу, а сад треба да се ухватимо у коштац са искусним ратним пилотима Грчке.

Ипак обојица смо прошли сурову школу рата јер је и Анте партизан од 1943. Гледали смо неке филмове о Покришкину и теоретски знамо како се ваздушна борба води између ловаца. Наредих техничарима да ми репетирају топ и митраљеze и укључе све преки-

даче, тако да само притиснем дугме на палици да би оружје дејствовало. Слушамо радио и чекамо позив за полетање. Желимо да се непријатељ појави, а онда да их нападнемо. Од тада сам се осећао много вреднијим, важнијим и поноснијим јер сам се сврстао у ред соколова који имају част да бране небо своје славне отаџбине.

Свестан свог неискуства не само у стварним већ и у школским ваздушним борбама, одлучих да се бар теоретски што боље оспособим за вођење ваздушне борбе. Одох код Управника Авио-радионице, капетана Пере Рађеновића и замолих га да ми направи две мале макете авиона које ће ми служити за борбену обуку. Макете ми је већ сутрадан уручио овај дивни човек. Са макетама сам изводио маневре у замишљеној ваздушној борби и тражио најбољи и најбржи начин да уђем непријатељу у реп и да га оборим. Тако бих у слободном времену и у кревету пре спавања „маневрисао“ мојим макетама. Њих сам носио са собом, као што се носи сат или марамица од августа 1947. до јула 1965. када сам постао способан да се борим у ваздуху на МиГ-21, где више нису били потребни акробатски маневри за вођење ваздушне борбе. Носио сам моје макете читавих 18 година и оне су ми помогле да лакше откријем могућности које ми се нуде и тешкоће које морам имати у виду при вођењу ваздушне борбе. Утрошио сам неколико блокова милиметарског папира исцртавајући радијусе окретања, зоне видљивости и мртвих углова пилота ловца из кабине авиона у сваком положају лета. Зато сам доживио само једном, од неколико стотина ваздушних борби, да ми колега - Никола Мијатов уђе у реп.

Моја срећа и величанствено осећање у улози обичног пилота 111. пука, нису дуго трајали. Већ 7. септембра, позва ме комесар пука Ђиро Беговић да одмах идемо код комесара дивизије мајора Крста Босанца. Крсто је мали растом, куждраве косе која му је израсла на три-четири сантиметара изнад обрва. Чело изборано иако је релативно млад човек. За те са ниским челом причају да су глупави, али је Крсто био веома интелигентан. Он нас прими службено и хладно и понуди да седнемо. „Па ти си врло младолик Миликићу колико имаш година?“ Упита ме Босанац. Казах му да сам рођен 18. новембра 1927. те ћу 18 новембра напунити 20 година. „Па ти имаш 19 година, а комесар си пука и то елитног 113. пука.“

„Бићеш најмлађи човек у пуку, а имаш највећу функцију. Богами мораш много да радиш да би одговорио тој дужности. Тамо имаш веома добре комесаре ескадрила капетане: Хлачу Миливоја, Гајић Луку и носиоца Споменице Стојановић Миливоја. Они су ста-

рији по годинама од тебе, а у рату су били комесари батаљона. Командант пука ти је Љубо Којић, мајор и добар командант, али комесара нелетача није много фермао. Са њим ће ти бити доста тешко. Имаш доброг официра КОС-а, Милана Рашовића, па се са њим о свему консултуј. Командира ескадриле Самарџића смо сменили јер је разбио авион на слетању и дали ти Радивоја Каћанског који има ратног искуства.“ Дуго је причао о стању у пуку и мојим задацима као партијског и политичког руководиоца пука. Он ни једном речју не помену летачку и борбену обуку, мада је пук на борбеном задатку. Кад уочих да је у пешадијској униформи, би ми јасно зашто летење не помиње.

Босанац изађе, па ми Ђиро каже да је јако вредан човек, одговоран, савестан, образован и веома поштен. Кад се врати рекох му да ми је част што сам постављен за комесара 113. ловачког пука, али да много више волим да ме врати за обичног пилота у 111. пук јер желим да се развијам као пилот. Моја највећа жеља је да постанем врхунски оспособљен пилот ловац, а да ме чиновни и функције не интересују. Ја хоћу да свој живот посветим пилотажи и да будем мајстор свог посла. Сматрам да сам заслужио да ме пустите да радим оно што волим, а то је да летим и да летење усавршим до мајсторства. Босанац се љутну на мене. Чело му се набора и смањи а затим развуче боре на челу које поста дуже и лепше. Неколико тренутака је ћутао и гледао час у мене час у Ђиру, па рече: „Ти си друже Миликићу стари члан партије и мораш знати да прави комуниста не припада себи већ својој партији. Њој ћеш најбоље служити ако одеш одмах у Тирану и од мајора Савића примиш пук. Ја ћу те ускоро обићи да видим како си се снашао и како иде политички и партијски рад у пуку.“ О мојем останку на пилотској дужности није хтео да разговара.

Сутрадан одох са командантом дивизије мајором Илијом-Иком Зелеником и комесаром Босанцем за Тирану. Ишли смо на сахрану потпоручнику Душану Радумилу, родом из Гламоча, који је у ваздушној борби пао у ковит и није извадио авион већ ударио у земљу. Грозно ми је јер у првом радном дану у пуку присуствујем сахрани мог пилота. После одашиљања посмртних остатака Радумила, командант Којић ме узе под руку те прошетасмо по писти. Уз пут ме је упознао са стањем у пуку и животу под веома тешким условима у Албанији.

Договорисмо се да одмах наставимо летење. Он ми скрену пажњу на разлику слетања на бетонску ПСС у односу на слетање на

траву. Пита ме хоћу ли се увредити да ме неки добар старији пилот провери. Ја пристадох и он позва командира Прве ескадриле капетана Петра Обрадовића и рече: „Петре, провери комесара по кругу он није никада слетао на бетонку“. Направио сам два лета веома добро. Којић каже: „Петре сви смо гледали комесара како лети, споља је било одлично“, а Пећа ко из пушке: „И изнутра друже мајоре, одавно нисам видио да неко чистије и прецизније лети“. Полетеше и остали пилоти. Тако је то код пилота, један је погинуо и још се није охладио, а његови другови настављају смело да лете као да се ништа није десило. Ти јунаци као да пркосе смрти која их вреба баш у сваком, у сваком без изузетка, следећем па и последњем лету.

Пук је био дислоциран на неколико аеродрома почев од оних на југу Албаније, код Корче па до нас у Тирани. Енвер Хоџа је тражио да једно одељење (4 авиона) базира у његовом родном месту Ђирокастру. Наши су више пута полетали и јурили грчке Спитфајере али до ваздушне борбе није долазило, јер су Грци избегавали борбу са нама.

Пошто су односи Албанаца према нама постајали све хладнији, Којић се наљути и затражи да нас прими начелник Генералштаба, генерал Мехмед Шеху. То је онај са којим сам разговарао у мају 1945. када сам помагао њиховој омладинској организацији у војсци. Он ме значајно погледа, али се прави да ме не познаје. Опет му показах слику коју ми је поклонио Енвер Хоџа и он се кобајаги тек тада сети и постаде мало љубазнији. Ипак није прихватио наше предлоге за побољшање животних услова пилота и рече: „Сада можете ићи“.

Са лева: Комесар 111. ловачког пука мајор Ђиро Беговић, комесар 5. ловачке дивизије мајор Крсто Босанац и комесар 113. ловачког пука капетан Мидо Миликић.
Скопље, септембар 1947.

Устасмо и ја рекох да бих волио да видим генерал-пуковника Енвер Хоџу. Шеху каже да ће га питати али мисли да неће имати времена да са мном разговара, па понови да можемо ићи. Којић видно љут и незадовољан, пропусти ме да прођем, направи полукруг и ногом закачи и залупи врата. Наљутих се на Којића, а он ми каже да је „Овај буздован који не прави разлику између пилота и шофера, био врло умиљат кад смо у јуну долетели да бранимо Албанију, а сада неће да људски разговара. Па ми смо спремни да се потучемо са вечитим пријатељима Грцима ради ових идиота. Није ми жао што сам ногом затворио врата. Ти комесаре, ако имаш нешто против, формирај комисију и казни ме као члана партије“. Рекох му да нећу ништа предузимати против њега и замолих да о томе ником не говори.

Сутрадан ми јавише да Енвер Хоџа нема тренутно времена да ме прими. То је Љуба још више наљутило, па полете са Јак-3 и ниско, на пет до десет метара прелете изнад Енверове резиденције. Истог тренутка нам јавише из Енверовог кабинета да је „врховни командант забранио надлетање његове резиденције“. Којић слете после неколико ниских акробација изнад резиденције, и поручи да он није пројектовао ни ПСС ни резиденцију, па како је резиденција на правцу полетања то се резиденција мора надлетати. У супротном нема летења. Договорисмо се да одмах наставимо летење и надлећемо резиденцију. Реакције од Енвера није било. О свему сам послао детаљан извештај комесару дивизије, наравно не помињућу да је Којић затворио врата канцеларије начелника Генералштаба, ногом.

После два дана долетеше авионом ДЦ-3, начелник нашег Генералштаба Коча Поповић и командант РВ генерал Зденко Улепић. Којић им је реферисао о тешким условима живота и дејству нашег пука. Коча рече: „Чули смо команданта, имаш реч комесаре“. Подржах команданта и рекох да смо исшколовали 19 Албанаца за пилоте ловце, па нека дођу и чувају своју домовину, а ми да се вратимо у Скопље. На растанку Коча нам нареди да прикупимо цео пук у Тирани и да чекамо наређење за пребазирање. Нареди нам да се стрпимо и да не заоштравамо односе са Албанцима. Кад Коча и Улепић одоше, Којић ми вели да се нешто дебело иза брда ваља па је боље да што пре будемо у нашој домовини. Ваљда је Љубо наслућивао наш разлаз са ИБ.

Након недељу дана долете Ика Зеленика у Тирану и нареди нам да спремимо пук за пребазирање у Скопље. Брзо смо припремили ваздушни и земаљски ешелон. Земаљским ешелоном је коман-

довао начелник штаба, дивни и поштени човек, краљевски официр капетан Бранко Глумац. У Пишкопеји су требали да се прикупе сви делови, а онда преко границе у Македонију, тј. у Југославију. Прелет је вршен по ескадрилама. Којић је полетео први око 25 минута пре прве групе да би руководио слетањем, а ја после поласка последњег возила из земаљског ешелона и после полетања последњег одељења. Са ешелоном је отишао мој механичар и ја запустих мотор па полетех. Прелетео сам Енверову резиденцију на око пет метара висине под пуним гасом, а затим направио два пењућа ваљка и узео курс за Скопље.

Командант 5. авио-дивизије мајор Ика Зеленика и командант 111. ловачког пука мајор Гојко Грубор у разговору са новим пилотима. Први у строју капетан Мидо Миликић. Скопље, 1947.

Сви смо ус-пешно и срећно слетели у Скопље и одмах авионе 111. пука вратили на њихову стајанку. Са командирима и комесарима ескадрила констатујемо да смо поверени задатак извршили успешно под најтежим могућим условима. Цео састав, посебно пилоти, су се храбро држали и смело јурили за Спитфајерима, спремни да се тучемо као да бранимо Југославију.

Крајем октобра ме позваше да присуствујем промоцији завршетка школовања Прве класе чији сам био питомац. Промоција је заказана за 1. новембар 1947. па ја пођох два дана раније да бих обишао пријатеље у Панчеву. Промоција је била врло добро припремљена и обављена на свечан начин уз присуство команданта РВ Зденка Улепића и комесара Милије Станишића. Сви питомци добише одсуство, а ја се вратих у Скопље у свој 113. пук.

Још почетком септембра дође код мене бивша вереница, Ивањичанка, Даца Радивојевић. Били смо због неког неспоразума раскинули веридбу али никада нисмо престали да се искрено волимо. Она је дошла ненајављена и одмах се упутила код моје газдарице и газде Ане Липше, уметнице и др Пера Тофовића. Чим је рекла да је мо-

ја вереница, примили су је веома топло и пријатељски. Обрадовао сам се кад сам Дацу угледао. Брзо смо изгладили неспоразуме и одлучили да се венчамо. Поред жеље да венчање обавимо што пре, оно се одужи више од месец дана. Осмог октобра 1947. телефоном замолих матичарку да нас поподне венча. Замолих команданта пука мајора Којића и Милорада Ивановића, командира Прве ескадриле да ми буду кумови. Свратисмо по Дацу и дођосмо код матичарке. Матичарка је била млада и лепа жена која је обожавала пилоте.

Устаде матичарка и пита: „Другари мајори који се од вас жевнува“. Милорад се зацени од смеха па иронично виче: „Овај се жевнува, овај“ показујући прстом на мене. Којић и Милорад су били од мене старији пет-шест година, а ја младолук и тек пре две године постао пунолетан. Матичарка то схвати као шалу, па упита Којића: „Младожења како вам је име“. Којић још више поцрвене, па поче да муца те сви ударисмо у смех због његове збуњености. Кад се мало смирисмо матичарка се обрати Даци са питањем којег си од ова три лепотана изабрала за мужа. Тако се Даца и ја венчасмо и одосмо у шетњу кроз град, а затим на вечеру код Ане Липше и Пере Тофовића. Даца је одмах остала у другом стању и 2. јула 1948. године донела ми на свет ћерку Тању од које сам био старији 21 годину.

РЕЗОЛУЦИЈА ИНФОРМАТИВНОГ БИРОА

Те 1948. године су се десили страшни догађаји који су мој живот потресли из темеља. Погинуло ми је пет пилота из пука на извршењу летачких задатака. Изашла је Резолуција Информативног бироа комунистичких и радничких партија (ИБ) против наше земље и партије, која је унесрећила велики број најбољих другова и другарица. Добио сам партијски укор. Стао ми је мотор на авиону и поломио се под врло мистериозним условима. Послаше ме пре времена у Ваздухопловну официрску школу (ВОШ) у Ковину. Разболе ми се супруга Даца која оста у Скопљу пошто нисам имао право на селидбу јер ВОШ траје само годину дана.

Од свега је најопаснија била Резолуција ИБ, јер је КОС добио неограничену слободу да хапси сваког за кога стигне било каква пријава или ако то неки официр КОС-а нађе за сходно. Стаљин је тврдио да ће Тито одлетети ако он - Стаљин, мрдне малим прстом. ИБ је устврдио да су Мађари, Румуни и други исто толико допринели победи над фашизмом колико и ми Југословени. Заборавио је Цугашвили да су Мађари и Румуни имали читаве арми-

је које су се тукле против Црвене армије на Источном фронту, а да су Југословени имали 80.000 бораца под крај 1941. који су се борили у дубокој Хитлеровој позадини. Тито је одлично поступио што је сва документа која долазе од ИБ одмах објављивао преко радија и штампе, како би народ изворно знао шта нам то приписују и зашто нас осуђују.

Револтиран клеветатама на рачун наше величанствене НОБ, упитах комесара дивизије шта да радимо. Он ми одговори да читам штампу и чекам директиву из КРВ. Нисам имао стрпљења да чекам директиву, већ окупих сво људство пука у једну хладовину и жестоко нападах друга Стаљина и Молотова као клеветнике и лажове. Добро сам се спремио и изнео низ статистичких података о резултатима наше НОБ, као и о губицима Румуна и Мађара на Источном фронту. На тој конференцији су присуствовали и Албанци - пилоти који ме у свему подржаше.

Обавестих комесара дивизије шта сам урадио и да нико из 113. ловачког пука не подржава резолуцију ИБ. Рекох да нас подржавају и Албанци и да ме је њихов старешина капетан Фаик Бабачи замолио да му дозволим да оде у амбасаду у Београду да би их упознао о ставу албанских пилота. Бабачи се врати из Београда након два дана, али са потпуно измењеним ставом. Он ми прича да Албанија безрезервно подржава Резолуцију ИБ и да треба да отму наше авионе и прелете их у Албанију. Мисли да ћемо бити нападнути од свих земаља чланица ИБ на челу са СССР-ом. Моли ме да одем било где да не бих био у пуку кад они отму авионе, како не бих одговарао. Наравно Бабачи ми је то поверио пошто сам му дао „бесу“ да ником нећу реч проговорити о нашем разговору, а знао је да га неизмерно волим и ценим.

Наш разговор прекиде курир који нам пренесе наређење команданта дивизије Петра Радевића да одмах са Албанцима дођем у Штаб дивизије. Командант Радевић одржа кратак, жустар и аргументован говор и нападе Стаљина и Енвер Хоџу. За Енвера, као народног хероја Југославије рече неку погрдну реч која увреди Бабачија. Бабачи извуче пиштољ и викну: „Повуци реч или пуцам, Тито је будала и издајник а не мој Енвер Хоџа“. Зграбих Бабачија за руку и једва му угурах пиштољ у футролу. Бабачи дрхти иако није дрхтао док је у сред Тиране пуцао у италијанског пуковника. Он је био велики јунак и гласовити албански партизан и герилац. Погледах га у очи и упитах како може да псује Тита, а он ко из пушке: „Извинеш друг Мидо ја не псујеш твој Тито, него његов Тито. Ти Мидо изви-

ни, а ти командант дивизије нема извини“. Пера је хладнокрвно гледао у Бабачијев пиштољ и меркао малог и жустрог Бабачија па ми рече: „Мидо мичи ми их са очију завршили смо разговор“. Поведох Бабачија на страну и питам га шта се то у њему преломило и како може бити против нас кад зна да би се све оно што нама упућују пре могло односити на све чланице ИБ него на нас. Он каже да је таква директива ЦК КП Албаније и да ћемо бити ускоро нападнути.

Препоручих Бабачију да ни случајно не покушавају да отму наше авионе јер су они већ обезбеђени са тенковима који су око аеродрома и који ће за трен излетети на писту и згазити сваки авион који без дозволе и најаве хоће да полети. Ипак одох одмах код шефа КОС-а дивизије капетана, носиоца Споменице, Звонка Барца и саопштих му шта ми је Бабачи испричао о намери да отму наше авионе. Рекох му да моје име не помиње јер сам дао „бесу“ за чије неверство казна стиже и после 20 година. Звонко ми исприча да је аеродром још пре три дана добро обезбеђен тенковима и топовима. Сутрадан је јако обезбеђење сачекало Албанце на капији аеродрома, стрпало их у аутобус и одвезло на границу Албаније.

Ми смо много касније сазнали за злочиначки однос према ибеовцима на Голом отоку. Искрено мислим да је Голи оток највећа срамота у историји КПЈ, због које се ни крив ни дужан стидим јер сам био њен члан.

Почетком године, командант пука Којић оде у КРВ, а капетана Спасена Заревског поставише на његово место. Заревски је био краљевски официр, префињених манира, одличан пилот и примеран старешина. Било је лепо радити са њим. Чини ми се да нас је одласком Којића летачка срећа напустила. Заредали су откази авиона и мотора, а учестале грешке пилота. Радио сам по цео дан не би ли спречили удесе. Имао сам највећи налет од свих пилота у пуку, па ми лекар предложи да одем на пилотски одмор у Вилтуш, у стари дворац крај Марибора. Лекар ми је рекао да све проблеме заборавим. Тако смо у Вилтушу истински уживали у одмору и рекреацији. Имали смо предивно друштво младих словеначких „деклица“ (девојака) које су се отимале о нас. Пилоти, одлични певачи и весељаци: Раде Црнобрња, Мурат Ханић, Вулес и други сваку ноћ би певали у нашој сали или у културним домовима у Рушама и другим насељима око Вилтуша. На једној веселици упознах пуковнике Саву Пољанца и Станислава Перхавеца са којима сам се дивно дружио.

У пук сам се вратио 15. марта и чуо за страшну вест да су погинули командир ескадриле поручник Љубо Нилевић, Подгорича-

нин и заставник Милош Софранин. Имали су делимичан отказ мотора и нису се споразумели у авиону па су се запалили код принудног слетања ван аеродрома. Софранин је одмах погинуо, а Нилевић је умро два месеца касније. Чим је донешен у скопску болницу обишао га је командант дивизије пуковник Петар Радевић. Лекар, др Паламаревевић је рекао команданту да Нилевићу треба већа количина крви. Радевић је засукао рукав и рекао: „Докторе вади колико му треба, немој да се држиш прописа о количини извађене крви јер му је ја од срца дајем. Узми колико му треба“. Нажалост ни командантова крв није могла спасити овог дивног момка и храброг pilota.

У другој половини 1948. пук се нашао у тешкој ситуацији јер су авиони и мотори били дотрајали и често отказивали. Бројно стање авиона је спало на око 12-14 авиона у пуку. Код таквог стања технике и самопоуздање pilota опада јер се сваки час очекује неки отказ. Скопски аеродром је уз сам град, уз његове прве куће. Ограђен је огромним стаблима и великим насипом, више личи на фудбалски стадион него на аеродром. У случају отказа мотора према граду pilot је морао разбити авион и вероватно погинути. Боља је ситуација била ако се полеће у другу страну преко насипа.

Једног дана у одсуству команданта руководио сам летењем пука преко радио станице на самом старту, пошто АКЛ (Контрола летења) није постојала. Пећа Обрадовић запустити мотор и загрејава авион УЈак-9 да би проверио неког свог pilota. На старт бану командант дивизије Петар Радевић. Постројих људство и изађох на рапорт. Петар ме мерка, па ми нареди: „Реци Обрадовићу да изађу из авиона летећемо ти и ја. Хоћу да видим како лети комесар пука, нека то виде и пилоти пука“. Полетео сам лепо и изнад аеродрома направио „зону“ са свим акробацијама. Кад заврших командант рече: „Ја имам команде“. Он истог тренутка баца авион у претурање, насвира велику брзину и јако повуче авион са најмање 6 „г“. Навуче ми се мрак на очи. У том пењању авион се два-три пута окрену око уздужне осе. Тада установих да висимо на елиси. Очекујем пад у ковит али авион скоро стаде. Командант му даде леву ногу и авион се стрмекну преко крила и поче да се врти у ковиту. Он викну: „Ти имаш команде“ и пусти палицу. Извадих авион из ковита и извукох га из обрушавања те пређосмо у хоризонтални лет. Командант Пера виче: „Молодјец, пашли на пасатку“ (Момчино, идемо на слетање). По слетању командант ми пружи руку и рече да после летења дођем са књижицом летења код њега. Из књижице се види да сам од 18 оцена добио 16 петица и две че-

творке, уз општу оцену „Одличан - 5“. Био сам срећан јер сам знао да строги и педантни пилот и командант дивизије Петар Радевић не поклања оцене. Он је много бољим и искуснијим пилотима давао општу оцену „врло добар - 4“, па су били задовољни. Од тада сам искрено заволео и много поштовао Петра Радевића од којег сам при сваком сусрету нешто ново научио. Кад год му је био потребан пилот, Пера је позивао мене да летимо заједно.

У пуку је био један скоро нов Јак-3 који је био најбржи и најпокретљивији. Била је милина летети на њему. Наредих инжењеру пука Радмилу Вуксановићу да тај авион офарба у сребрнасто белу боју и уцрта црвену муњу дуж трупа. Блистао се тај авион на сунцу и привукао пажњу команданта Радевића. Он је почео да виче на Вуксановића: „Шта је ово, чији је ово авион, ко је наредио да се војни авион овако фарба“. Вуксановић му је рекао да је то урадио по наређењу комесара пука. Намргођен и спреман да ме војнички казни и наплати фарбање, Радевић ме пита: „Знаш ли човече, која је војничка фарба, како смеш да овако офарбаш војни авион. Реци поштено зашто си то учинио“. Ја му поштено рекох, подвлачећи оно „Зато што га много волим“. Он се насмеши и као за себе каже: „Зато што га много волим“. Понових: „Да много га волим, ја у њему седим по сат-два и сваки дан 'одлетим' зону и који школски круг, тачно померајући команде као да летим“. Из Периних очију избија топлина. „Е онда ћу и ја мало да га гиликнем“. Он упали мотор и полете да уради једну зону изнад аеродрома. Скупили се пилоти 113. пука и гледају команданта Перу како везе акробацију за акробацијом. Цене они све елементе и кад Пера слеће, повикаше као по команди: „Општа оцена одличан - 5. Браво команданте дивизије, тако се лети“. Релаксирао се Пера и орасположио. Врло задовољан ми саопшти да је авион савршен. Није ме казнио и није наредио да се префарба у „војничку боју“. Чим сам отишао из пука он је тај авион узео за себе.

Командант пука капетан Заревски је у августу 1948. био на одсуству, а летачком обуком сам руководио ја. Из Штаба дивизије дође наређење да сутрадан предамо Другој ескадрили у Алибунару три авиона Јак-9. То је она ескадрила у којој смо прошле године завршили пилотажу Милорад Ивановић и ја. Прелет на тако велику даљину је посебан изазов за сваког пилота. Зато одлучих да будем вођа групе, а за пратиоца узмем страственог летача, командира Прве ескадриле, мајора Милорада Ивановића. Да се остали пилоти не би љутили предложих им да трећи буде по њиховом избору и нека му то буде награда. Изабраше нашег класића Драгољуба

Дожића родом из Мораче. Договорих се са Штабом дивизије да они пријаве наш лет, да нам обезбеде метео податке и на основу тога одобре прелет и одреде час полетања.

Сутрадан ме позваше из Штаба дивизије и рекоше да можемо полетети до 12 сати јер је метео ситуација на маршрути и у Алибунару добра и да је лет најављен. Веома солидно сам проучио маршруту и припремио за лет Ивановића и Дожића. Разрадили смо и све принудне поступке. Назвах начелника дивизије и он рече: „Слободно полећите, време је добро, а лет најављен, они вас у Алибунару чекају. Полећите одмах“.

Постројисмо се после полетања и ја узех курс за Алибунар. У висини Приштине наиђосмо на доста ниску али разређену облачност. На правцу лета облачност све већа и потпуно компактна. Морам се одлучити да ли ћу летети испод облака или ићи изнад њих. Видим облаци притисли Копаоник па не смем ризиковати да летим испод облака јер они могу прекрити планину и затворити нам пут. У том случају бих морао ући у облаке, а овај авион није за то опремљен нити смо ми обучени за ИФР летење. То би значило сигурну погибију. Зато одлучих да летимо изнад облака, надајући се да ће у Банату бити боље време, пошто нам је Штаб дивизије рекао да је време повољно. Незгодно је што не знамо висину облака а кисеоничку маску би требало да користимо изнад 3.000 метара. Ми нисмо имали маске.

Тако нас облаци натераше да се пењемо на висину 6.000 метара, како не би летели кроз њих. На 5.800 метара, облаци равни као морска површина, а они компактни и сребрнасти маме нас да се спустимо до њих самих. Ивановић и Дожић ме лепо прате и уживају као и ја. Одједном угледах три наше сенке како клизе по равnoj површини облака. Радујем се јер нас сад има шесторица који смо надвисили облаке и бришемо изнад њих самих. Осећам се снажан и надмоћан. Ти облаци су увек изнад нас, недохватљиви за обичне људе какви смо и ми пилоти док смо на земљи, без авиона. Хтео бих им рећи: „Видите да сам јачи, ја имам крила и надгорњао сам вас. Узјахале су вас и наше сенке“. Та предивна слика ме подсети на дивне скијашке терене по којима сам скијао на Шар планини, Јахорини, Дурмитору. Ово је много лепше јер сад нисмо на скијама и чврстом тлу већ високо на небу а испод нас је дубоки амбис.

Из тог сањарења и правог уживања, трже ме помисао да се морамо спустити испод облака и слетети у Алибунар. Схватих да код овако високе облачности, са оваквим застарелим авионима и нашом оспособљеношћу, може нас спасити само Бог, ако нам покло-

ни неку рупу у облацима кроз коју би шмугнули у спас. Позивам Алибунар али се нико не јавља, покушавам добити Земун али без успеха. Строго држим курс и брзину и надам се да сам негде на заданој линији пута. Наредих Милораду и Дожићу да дођу у смакнути строј и да буду спремни за оштре маневре у групи. Констатујем да сам прелетео Копаоник и Јастребац и да ми је једини спас да кроз одређено време покушам да пробијем облаке на доље док не угледам земљу. Некако се смирих надајући се да ме по уласку у облаке неће напустити пратиоци јер би то био њихов крај.

Одједном са леве стране угледах невелику пукотину-рупу у компактним облацима кроз коју угледах земљу. Командовах: „Пратите ме и не одвајајте се од мене“. Уведох у оштри понирући заокрет ка оној рупи у облацима. У оштрој спирали додирујем облаке али видим да ме одлично прате Милорад и Дожић. Наредих да затворе хладњаке да не би прехладили моторе. Тек на висини 600 метара угледах хоризонт испод облака. Одмах препознах Баточину са леве стране и мало напред и десно Лапово. Од среће што смо спашени спустих се на 50 метара. Били смо тачно на задатој линији пута. Наредих да пазе на температуре јер су имали затворене хладњаке. Видљивост је доста слаба, а понегде ромиња киша, па се попех на 300 метара.

Прелетесмо Дунав, а на аеродрому Ковин знак за опште ментално слетање. Авиони Ил-2 слећу један за другим, а неки се набили један другом у реп, па продужавају на други круг. Види се да тамо влада прилична гужва. Ми продужисмо за Алибунар иако је киша све јача, видљивост све мања, а облаци све нижи. Постаје густо јер се сваког часа облаци могу спустити тако ниско да прекрију аеродром. Срећа је што познајем сваки путељак, заселак, куће. Милорад и Дожић се приљубили уз мене и само гледају да одрже добар поредак.

Изненада угледах на мање од километра аеродром Алибунар, уствари пространи пашњак на којем нема никаквих ознака да је то неки аеродром. Одмах потражих „Кобасицу“ да установим правац ветра и правац слетања. Логор је био мало лево од правца лета па притискох авион ка земљи и надлетех бараке и шаторе на висини од 10 метара. Опрезно пређох у пењање и окренух на пратиоце, а затим у лево и уђох у школски круг за слетање. Логор и стајанка авиона се једва назиру кроз кишу и сумаглицу. Видим да су људи излетели напоље и јуре ка ПСС. Неко их задржа те остадоше да посматрају наше летење око аеродрома. Рекох пратиоцима да оштро

маневришу да ови школарци виде како лете бојевници из борбених пукова. Командовах разлаз и оштро окренух авион и нађох се на трећем заокрету школског круга. Милорад је пошао за мнош. Командовах да извуку стајни трап и известе да је извучен и осигуран.

Ка месту слетања јури неки официр са словом „Т“ крај којег треба да слетимо. Ја слетех без њега и одмах окренух авион да водим Милорада и Дожића на слетање. Милорад слеће код слова „Т“ и ја погледах ка трећем заокрету да бих водио Дожића. Средом га угледах како лети на запад. Наредих да помаше крилима и да одмах окрене авион за 180 степени. Он се колеба па му подвикнух: „Окрећи авион ми смо слетели, аеродром је позади тебе, беспрекорно извршавај моја наређења јер те видим и водићу те на слетање“. Дожић се врати, прелете преко нас, па продужи на исток. Каже да није видио аеродром.

Он окрену авион натраг и јавља да опет не види аеродром, а то је неопходно да би извршио нормалну процедуру за слетање. Дођох на чудну идеју. Наредих му да укључи нишан. Он извести да га је укључио. Командовах: „Гледај кроз нишан и понири. Још понири. Још, још.“ Дожић повика имам стајанку у нишану, знам где сам. Он нормално слете код слова „Т“ које је већ било постављено. Милорад и ја приђосмо команданту пука мајору Старцу и капетану Банфићу и ја им рекох да смо за њих прелетели три Јак-9. Старц нам честита на успешном прелету под веома тешким условима. Ја му кажем да то и није било тешко обзиром да нас је добро исколовао. У том тренутку прилази Дожић, заборављајући да је војник (поручник) и да треба да ми рапортира, и обрати се Старцу: „Сад смо и ми борбени пилоти, изволи Старц на један ваздушни бој са мнош“. Наредих му да ћути, а Старцу се извиних уз напомену да сваки полетарац мисли да је одмах постао соко.

Ово ми је један од најтежих прелета у РВ јер се лет одвијао у неповољним метео условима, без најаве и дочека на аеродрому. Милорад ми прича да га је на висини од 6.000 метара болела глава, а болови су постали несносни док смо се спуштали. Каже да је једног тренутка хтио да скаче. Дожић каже да није било нишана поново би промашио аеродром и слетео негде са увученим точковима. Много је старих и искусних пилота и код краћих прелета залутало и слетело принудно разбијајући авионе. Тада на авионима није било радио компаса и других навигацијских уређаја, као ни уређаја на аеродромима. Све је зависило од тачности одржавања курса, брзине, висине лета и вођења детаљне оријентације.

Од ослобођења па до разбијања СФРЈ у ЈНА је постојао огроман политички апарат. У њему је било на десетине генерала и читава армија официра и подофицира. У 39. ваздухопловној дивизији (бивша 5. ловачка дивизија) постојао је Политички одсек, којег је његов начелник мајор Фрањо Калођера звао Политичко одељење дивизије. Тај Фрањо, крупан и веома леп човек, школарац и доста образован, био је веома препотентан и уображен. Он је засигурно сматрао да је његово Политичко „одељење“ главни стуб дивизије, важнији од оба пука и свих њихових пилота. Наравно, сматрао је да је он најважнија личност у дивизији после команданта и комесара дивизије. Тако се и држао и односио према околини. Становали смо у истој згради, па га је моја Даца звала „Паун“. Са комшијама је био службен, хладан, надувен. Са свима је разговарао као са војницима испољавајући своју супериорност због високог чина и најважнијег посла на свету којег управо он обавља. Насупрот њему његова супруга Перуника је била диван човек, спремна да се са комшијама опходи без препотентности. Била је пријатна, млада, лепа и доброћудна.

У том Политичком одсеку су радили као инструктори Иван Ландрипет мајор, безазлена добричина и тотални лаик за авијацију. Пре доласка у Скопље је био комесар пука. Гледајући два Јак-3 како воде ваздушни бој повикао је: „Па за кај се ова два толико крајцају јебал их враг“. Он није схватио да се ловци окрећу, преврћу, пењу и обрушавају да би ушли противнику у реп и тако могли да га гађају. Други инструктор је био мајор Драго Ковачевић, одговоран, поштен и добар човек и ратник. Био је ту и дебели мајор Анте Шућур, носилац Споменице као и Ковачевић. Шућур је касније постао генерал. Омладински руководиоцац је био веселяк и мудријаш Славко Накарада. Све је њих Калођера држао на одстојању, био према њима званичан и службен, без осмеха на лицу. Тај одсек није имао посла јер су главне политичко-партијске послове обављали комесари пукова и ескадрила.

У мом 113. пуку сам имао помоћника - Орг. инструктора поручника (касније пуковника) носиоца Споменице Бороту Станка и омладинског инструктора поручника Лазића. Борота је био искусан, веома поштен, вредан и одговоран официр. Са њима сам успоставио срдачне другарске односе, али они то нису користили већ су на сваком кораку исказивали поштовање према мени. Пуно смо ради-

ли и помагали ескадрилама где се истински одвија сав живот ратне авијације. Пук је имао видних успеха у политичком и културном раду, али су му све успехе поништила два удеса у којима је погинуло пет pilota и изгубљена три авиона. Био сам врло несрећан и забринут јер они нису морали погинути да су били мало опрезнији и сналажљивији. Тешко ме је погодио други удес у којем је pilot Јован Тасић са Јак-3 ударио у авион УЈак-9 у којем су били pilotи Адил Сирчо и Живота Ивановић. Ивановић је дошао са одсуства на којем се оженио и жену довео у Скопље. Сутрадан по доласку је погинуо. Наиме, на некој импровизованој вежби са пешадијом Милосав Илић је водио то одељење да патролира. Приметио је да је Тасић немиран у групи па му је наредио да напусти групу и кружи док они обаве задатак. Кад им се пристројавао ради доласка на аеродром ударио је у Животу и Сирча.

Окупио сам све pilote и рекао им да морамо установити истину око погибије пет наших pilota и тачно установити зашто су они погинули. Захтевао сам да свако слободно изнесе своје мишљење шта треба и шта не треба радити да нам се овакве погибије не дешавају. Као pilot сам изнео своје гледање како су се удеси могли избећи и изнео закључак да је у оба случаја пресудан људски фактор. Pilotи су прихватили моје мишљење и поткрепили га неким новим чињеницама. Дискусија је била усмерена да се пронађе пут да нам се више те „ситне грешкице“ због којих се гине не дешавају.

Комесар дивизије Крсто Босанац, још увек у пешадијској униформи, се нађе испред нас. Командовах: „Мирно“ и предадох му рапорт. Крсто се обрати мојим pilotима: „Другови pilotи, слушао сам вашу дискусију и хоћу да вам кажем да у авијацији гину само будале. Да, гину само будале“. Планух: „Није истина, друже мајоре, тако се не смете обраћати мојим pilotима. Ми смо у гроб отпратили петорицу и ни један није био будала. Немате право да то говорите мојим pilotима.“ Командовах: „Pilotи вољно, идите и радите на авионима“. Треснух хаубу о земљу те се разбише pilotске наочаре. Кад остадосмо сами Босанац ме пита како се ја то односим према комесару дивизије. Рекох му да се односим емотивно и поштено јер је пред свима изговорио неистину и глупост за коју би могао политички и партијски да одговара. Мислим да је поштени човек Крсто Босанац увидео своју грешку, увидео да формално-логичко закључивање нигде, посебно у авијацији, не може да пали. Он оде без поздрава.

Кад је комесар отишао, поново окуних пилоте, а они љути и увређени почеше да грде комесара дивизије и да се буне што нам такве из пешадије шаљу у летачке јединице. Објасних пилотима да се ради о изузетно поштену и вредну човеку чије су намере биле сасвим добре. Објасних да он не може да схвати да Нилевић и Софранин прелете преко неколико повољних терена за принудно слетање и изабери непогодан терен на којем им се авион разбио и запалио. Да он не може да схвати да се на пространом небу авиони који се виде морају сударити. Он се не може начудити како пилоти дозвољавају такве грешке које су се могле лако избећи, а због којих имамо пет мртвих колега. Он је хтео да нас дозове памети да будемо опрезнији, дисциплинованији и стручнији.

Пилоти су прихватили моје објашњење, па је стављена тачка на комесарову тврдњу да у авијацији гину само будале. Босанац или неко други је испричао Калођери за наш сукоб па се он дао у ловљење мојих грешака и решио да ме елиминише. О томе су ми говорили неки другови који су ме ценили и волели, а Калођеру не. Једног дана ми рече мој помоћник Борота да су га звали у Политички одсек дивизије и покушали да од њега извуку неку моју грешку у раду, посебно оне политичке природе. Борота је рекао Калођери да он појма нема ко је Мидо Миликић и да би му боље било да схвати да је Мидо првоборац, веома способан руководилац, теоретски уздигнут и цењен као пилот. Рекли су му да не прича да је био на разговору о Миди Миликићу.

Једно поподне, док је моја Даца била у болници, дође Калођерина жена Перуника да ми помогне око ћерке Тање о којој сам водио рачуна док ми не стигне ташта из Ивањице. У срдачном разговору јој рекох да би било добро за њеног мужа и за мене да ме остави на миру и не оговара. Она се уозбиљи и каже да она о томе са њим неће да разговара, чак му неће рећи да је била код мене. То не би имало ефекта рече она. Сутрадан зазвони телефон и јави се Калођера који ми оштро нареди: „Друже капетане, одмах дођите у моју канцеларију, овде је мајор Калођера“ и спусти слушалицу. Назвах га и објасних да нешто радим па нека ми преко телефона каже шта жели, или се можемо наћи кад обавим посао. Он викну: „Чули сте моје наређење. Капетане одмах долазите код мене“, па опет прекиде везу. Жестоко се наљутих, оставих посао па се стуштих ка његовој канцеларији.

Калођера нашепурен, а око њега Драго Ковачевић, Иван Ландрипет и шеф контролне комисије дивизије, персоналац мајор Ма-

рић. Калођера заусти да нешто каже али ја повиках: „Друже мајоре, ја сам комесар 113. пука, директно потчињен команданту и комесару дивизије и само ми они у овој дивизији могу наређивати. Ко је вама дао право да ми наређујете да вам се ја, комесар пука, јавим. Више да се нисте усудили да ми нешто наређујете, ви можете само да ме молите или да ми нешто предложите. Каква би то била војска кад би командантима и комесарима пукова командовали начелници одсека штаба дивизије“. Окренух се и залупих врата.

Ускоро ме позва мајор Марић и саопшти да је контролна комисија комитета дивизије донела одлуку да ме због слабог политичког рада у пуку и мога неправилног односа према политичким руководиоцима у Штабу дивизије кажњавају са „партијским укором“. То ми је прва казна у животу, па се наљутих и упитих Марића што ми ту казну није саопштио комесар дивизије. Рекох да ћу се жалити и да ће морати навести таксативно сваку моју грешку и пропуст, јер је обична лаж да је слаб политички рад у мом пуку. Политички рад у пуку реализују веома добри комесари ескадрила и моји сарадници, па ће се лако установити да о томе не може бити говора. Рекох му да ћу се жалити ЦК КПЈ и изнети истину о свему што ми се десило. Убрзо ме позваше и саопштише да ми је казна скинута.

У ВАЗДУХОПЛОВНОЈ ОФИЦИРСКОЈ ШКОЛИ (ВОШ) У КОВИНУ

Крајем 1948. саопштише ми да сам одређен за слушаоца Ваздухопловне официрске школе (ВОШ) у Ковину. Са мном иду командири ескадрила Милорад Ивановић и Петар Обрадовић. У ВОШ је премештен и Радивоје Каћански за командира ловачке ескадриле. Дужност комесара пука нисам предао ником јер се Гребо Есад није на време појавио. Школа је почела 15. децембра 1948. Сместише нас у грозне бараке јер се зидови нових касарни још суше. Зима је била оштра, а кошава несносна, па нас после петнаестак дана преселише у касарне. У свакој соби је смештено по 20-25 слушалаца. У спаваоницама ормари за по два слушаоца и војнички кревети са војничком постељином - сламарицом. Дадосе нам војничко одело и цокуле и забранише да носимо чинове. Вода за умивање, бријање и прање зуба је била студена. Имали смо мензу са врло слабом храном и малу кантину у којој су се могле купити цигарете, сокови, папшете, сапуни итд. У клозетима и заједничком

војничком купатилу често није било воде. Просто си немоћан и бедан кад не можеш одржавати минимум личне хигијене.

Слушаоци су подељени на три течаја: Командни у који су улазили сви летачи од обичног пилота до неколико команданата и комесара пукова, Штурмански течај у који су улазили штурмани са вишеседа и штурмани ескадрила и пукова - пилоти и Позадински течај где су били официри позадинских јединица.

Командант ВОШ-а је био потпуковник Блажо Ковачевић, предратни капетан Војске Краљевине Југославије и предратни члан КПЈ, који је по директиви партије отишао у немачко заробљеништво да би тамо радио са заробљеним официрима. Он је био веома поштен и прави комуниста идеалиста-аскета, али је сматрао да такав мора бити сваки частан официр, посебно сваки члан КПЈ. Као летач је био испод просека, вероватно због тога што је веома мало летео. Дакле, био је као старешина строг, крут и неумољив. Наређења је спроводио круто, а за проблеме потчињених није имао ни минимум разумевања, сматрајући да су дужни да отрпе све невоље које их снађу.

Комесар ВОШ-а је био мој друг из чете у Трећој пролетерској бригади, Бјелопољац, носилац Споменице, Драгољуб Обрадовић. Он је две године у бригади био обичан, али храбар и жртвован борац. Био је предратни апсолвент права. Секташтво према њему исправљено је тек 1944. године, када је донекле на моју иницијативу постављен за комесара батаљона. За нас су и командант и комесар били људи у годинама, па смо мислили да ће разумети проблеме слушалаца. Људи су се посебно разочарали у комесара који је слушаоце игнорисао и третирао их као да нису официри, да немају чинове и своју борачку прошлост, већ су дошли да одслуже војни рок као регрути. Зато је на његово место дошао потпуковник Алојз Тенцер, вредни, поштени и образовани официр. Тенцеровим доласком почели су се отклањати проблеми у сваком погледу.

Начелник штаба је био потпуковник Иво Новак, предратни пилот и један од бранилаца Београда у априлу 1941. Он је био најизразитији пример дрил-каплара који је највећи домет војне науке видио у оштром поздрављању, укоченом стајању мирно, затегнутости одеће, чистој обући и другим особинама и вештинама које истерују каплари код регрута. Све слушаоце, укључујући и оне који су командовали пуковима, сматрао је за обичне регруте којима треба „исцедити маст“. Наговорио је команданта и комесара да се 11 пута дневно постројавамо.

Скоро сваком постројавању је присуствовао и лично командовао „остав“, а неке називао погрдним именима. Тако налете на Милана Комадину, капетана, командира ескадриле и дрекну: „Шта се помераш клипане један“. Пошто Комадина није схватио да се то односи на њега није реаговао, али осциони Новак гурну слушаоца испред њега па му се унесе у лице и дрекну: „Ти, ти, ти си мрднуо у строју клипане један“. Комадина скочи: „Ти си клипан ебо те Павелић, повуци реч разбих ти њушку“, па замахну руком да удари Новака. Новак се штрецну и одступи јер је Комадина био исто крупан и јак човек. Комадина јурну ка њему, а Новак побеже бојећи се линча.

Постоје сведоци да је Новак на пријему код Владимира Бакарића, у жељи да испадне што већи војник, тако лупио ципелом о ципелу заузимајући став мирно, да је десном избио леву ногу и треснуо на паркет пред запрепашћеним Бакарићем.

Новак и Калођера су нам скоро сваки дан читали неке преће наредбе као: ко има двојку не може суботом и недељом ићи у град, ко не поздрави подофицира из сталног састава биће натеран да га поздравља док му овај не да вољно, ко закасни из града за сваку минуту губи један дан изласка, ко изађе пре времена са часа слободног учења мора пет дана учити у присуству дежурног. Ко не изоштри ивице на кревету пет пута га прави и разваљује. Ожењеним забранише да се преко недеље виђају са супругама и децом и бог зна каквих све казни не измислише.

Регрути су имали већа права од нас. Код читања тих наредби уз Новака присуствовао би и Калођера, који је дошао за начелника политичког одсека ВОШ-а. Сви смо имали утисак да су наше старешине садисти који уживају у нашим мукама. Водник Ерор је три пута враћао мајора Милорада Ивановића да га поздрави иако је знао да је мајор. Од неодржавања хигијене неки добише свраб, неки смрде, сви гладујемо и негодујемо. Команда ВОШ-а о нама не води никакву бригу. Руководиоци не контактирају са слушаоцима.

По Течајевима формираше партијске ћелије јер су сви слушаоци били чланови КПЈ. Мене изабраше за секретара ћелије Командног течаја. Уочавајући све ове проблеме и у намери да искрено помогнем ратном другу, комесару ВОШ-а Драгољубу Обрадовићу, затражих пријем код њега. Рекох му да долазим као ратни друг али и као секретар ћелије Командног течаја, а он ће мени: „Имам ја десетак секретара ћелија којима сам претпостављени“. Прећох преко тога, јер искрено желим да му помогнем, укажем на његов нерад и пропусте, али се истог тренутка појави Калођера и седе пре-

ко пута мене. Тада се сетих зашто је мој ратни друг Драгољуб, први пут у животу, толико хладан према мени. Устадох и рекох да ћемо разговарати други пут. Он каже да слободно говорим јер он од Калођере ништа не крије. Захвалих се и одох.

Револт код слушалаца је изазивало и то што су у официрском клубу издвојили дугачак сто - сто за руководство ВОШ-а, за којим су седели Драгољуб, Блажо, Новак, Калођера и официр КОС-а. За њих је било пића и закуске, кад то слушаоци нису могли добити. Тада би неки гласно псовали и јавно изражавали незадовољство против таквог руководства.

Кад сам оценио да је стање код слушалаца веома тешко и неподношљиво, да комесар и Калођера не предузимају ништа да се то поправи, одлучих да одржим партијски састанак на којег ћу позвати команданта и комесара ВОШ-а да чују комунисте. На састанак дође само командант Блажо Ковачевић. Слушаоци осули паљбу на слаб рад руководства школе, посебно комесара и Калођере. Буне се што комесар није дошао да чује проблеме већ седи у клубу и пијучка. Блажо диже руку и ја му дадох реч. Он поћута па нам рече: „Ја сам мислио да сам дошао међу комунисте, добре официре, командире и руководиоце, а ви сте обична банда, да ви сте банда“. Нервозно узме свеску и оде. Наста галама те једва стишах комунисте и рекох да треба да смислимо шта да радимо јер се овако даље живет не може. Одлучисмо да ја одем до комесара РВ генерала Милије Станишића и обавестим га о стању у ВОШ-у. Размишљам да одем код Станишића приватно кад добијем излаз у град, јер ме неће пустити ако чују куда и зашто идем. Нисам сигуран да ће мој поступак разумети Милија. Колеbam се и размишљам шта да радим јер видим да излаза нема. Догађији ме претекоше.

ПОБУНА ОФИЦИРА ВОШ-а У КОВИНУ

Новак и Калођера нас прве суботе у фебруару 1949. постројише да лично прозивком установе ко може, а ко због било каквих забрана не може да изађе у град. Они су се са презрењем односили и недопустивим речником комуницирали са слушаоцима, па маса повика: „Доље садисти, доље мучитељи, доље нељуди и гадови, сви идемо у град, пишамо се на ваше наредбе, нисмо ми заробљеници но официри, где сте вас двојица били у Петој офанзиви кад смо ми крв проливали на Сутјесци, доље жандари, нећете се на нама изживљавати, доста смо вас трпели, расформирајте ВОШ, иде-

мо ми у наше јединице," итд. Сви слушаоци као један јурнуше на рампу и развалише је. Неки појурише на Новака и Калођеру који им се склонили са пута. Једва задржах колеге да не туку Новака и Калођеру. Милан Комадина виче: „Пусти ме Мидо да га једном пукнем по губици па нека умрем“. Једва сам савладао Комадину.

То назвасмо „Фебруарска револуција“, а народ Ковина то прогласи за побуну официра. Народ у Ковину је био запрепашћен кад је чуо песме: „Калођера ти си први ми смо жељни твоје крви, ој Новаче, ој каплару пећи ћеш се ти на жару, а ој Блажо срам те било што нас мучиш, а не учиш“ итд. Већина слушалаца се напила јер су претпоставили да ће настати масовно хапшење. Капетан, командир ескадриле, Боћа Поповић закупио чезу, набио печену свињску главу на колац и пева: „Напред прва пролетерска под тобом се земља треска“. У клубу разбише сто за којим је увек седело „Руководство“. Узбунила се и КРВ и Генералштаб и Политичка управа и сви хоће у Ковин да виде о каквој се побуни ради.

Поводом „Побуне“ заказах састанак партијске организације Командног течаја на који дође комесар РВ генерал Милија Станишић. Обавестих га да нисам никад видио да се неко руководство мање брине о подчињеним, да оно није способно да руководи оваквом установом, да су људи огорчени на капларски и нељудски однос Калођере и Новака према слушаоцима, да све њихове наредбе треба поништити, да жењене слушаоце треба пустити да живе са породицама у Ковину, да руководиоцима треба забранити да се иживљавају на мукама слушаоца, да треба обезбедити воду, побољшати храну, грејање итд.

Милија ме гледа и пита шта сам ја као секретар партијске ћелије учинио да се то среди. Објасних му да сам ја обесправљени слушалац, али сам позвао команданта и комесара на партијски састанак и како нам је командант рекао да смо најобичнија банда, а да комесар није дошао. Рекох и да ми је рекао да има 10 оваквих секретара ћелија и да ме је једва примио на разговор иако сам покушао да му искрено помогнем јер нас веже ратно другарство. Објасних да су сви слушаоци без изузетка узели учешћа у побуни и да је то изазвало руководство поганим односом према слушаоцима и крајњом небригом о њима.

Отворих партијски састанак и предложих да се подсетимо на нека правила понашања на састанку. Замолих их да буду стрпљиви код добијања речи, да се не понављају и да буду што јаснији и краћи. Рекох им да су експлозију нашег револта виши форуми схвати-

ли као побуну и да треба да сагледамо шта ју је проузроковало. Милија је ћутао. Кад упитах ко се јавља за реч, одједном њих двадесетак диже руку. То констатових и рекох да идемо редом од прве клупе па на даље.

На то из треће клупе уста мајор, носилац Споменице Чедо Перић и из левог ува извади жути чеп, опсова госпу и каже да није седам дана прао уши јер нема воде, а командант и комесар школе само пијуцкају у клубу и неће да се постарају за воду. Диже се без одобрења и Здравко Смолеј, поручник, командир ескадриле и каже да гладује због небриге руководства. Упозоравам другове да морају тражити реч, да морају бирати речи, да се не узбуђују итд. Људи су фрустрирани и озлојеђени. Поручник пилот Милорад Пилић, носилац Споменице тражи да се ВОШ расформира а слушаоци врате у јединице, јер је ово официрски заробљенички логор, а не ВОШ.

Командант тражи реч, али му рекох да ће добити реч кад заврше са дискусијом слушаоци. Он се врпољи али и Милија рече да је тако боље. Један слушалац се обрати генералу Станишићу и рече: „Бојим се да се ово неће по неке од нас добро завршити, па вам предлажем да добро испитате рад команде ВОШ-а, јер онај ко није отрпио њено безумље у односу на слушаоце, прогласиће слушаоце за кривце, а кривац седи уз вас. Поред њега криви су Новак, Калођера и комесар, а много мање ми слушаоци“. Заврших састанак без закључка и Милијине завршне речи.

Кроз пар дана стиже наредба о изbacивању из војске - о демобилизацији без права на пензију, мајора Чедо Перића, команданта пука Луке Стојановића-Муратова, капетана Бође Поповића, поручника Здравка Смолеја, Милорада Пилића, Ивана Погорелца и Васје Ђурчића. Сви су они били прави асови и храбри пилоти, одлични руководиоци, патриоти. Сада су се нашли на улици без икаквих права по основу службовања у ЈНА, чина и Споменице. Кад је то чуо командант 39. дивизије Петар Радевић одмах је интервенисао код начелника Генералштаба и код комесара РВ те је вратио у активну службу своје пилоте Бођу Поповића и Здравка Смолеја. Остали су стављени на муке јер нико није хтио да их запосли пошто су на суров начин избачени из војске.

Максимално сам се трудио да што више учим и савладам сво теоретско градиво и да што боље летим на многим ЛТВ (летачко тактичке вежбе) које су организоване. У ВОШ-у смо имали три ескадриле: бомбардерску са авионима Пе-2, чији је командир био капе-

тан Живко Ранисављевић, јуришну са авионима Ил-2 којом је командовао капетан - ратни пилот Лука Попов и ловачку са авионима Јак-3, којом је командовао поручник Радивоје Каћански, ратни пилот. Комесар бомбардерске ескадриле је био капетан Слоба Радосављевић мој ратни друг из Треће пролетерске. На вежбама смо често били у улози командира ескадрила или команданата пукова.

На једну од таквих вежби дође генерал Божо Лазаревић. Сви су се толико уплашили да су почели да беже и склањају се, да му не изађу пред очи, јер је скоро сваки сусрет са њим био врло непријатан. Божа нисам познавао, па ме је чудило зашто неко мора да се толико плаши и бежи у кукурузе. Један од тих је био капетан Душан Грубор, носилац Споменице који је на вежби био у улози команданта пука. Чим се Божо појавио, он је збрисао на другу страну шатора, па је поручник Станко Жунић самоиницијативно командовао: „Мирно“ и рапортирао Божу. Божо му рече да настави припрему пука за извршење борбеног задатка, а Жунић појма нема јер је био у улози обичног пилота. Божо му тражи конспект, а он га нема. Тада се Божо продера: „Па како ти мислиш да припремиш пук за дејство. Ти си обичан саботер и непријатељ ове земље“. Жунић занемео јер се сам увалио у невољу. Божо оде из шатора, а Жунић виче: „Па одкуд ја непријатељ да му пизда материна“. Божо се врати па га упита дали то њега псује. Жунић одговара: „Јесте, вас псујем друже генерале јер нисам непријатељ“. Кад генерал оде у шатор уђе слушалац „Командант пука“ Душан Грубор и настави припрему летења.

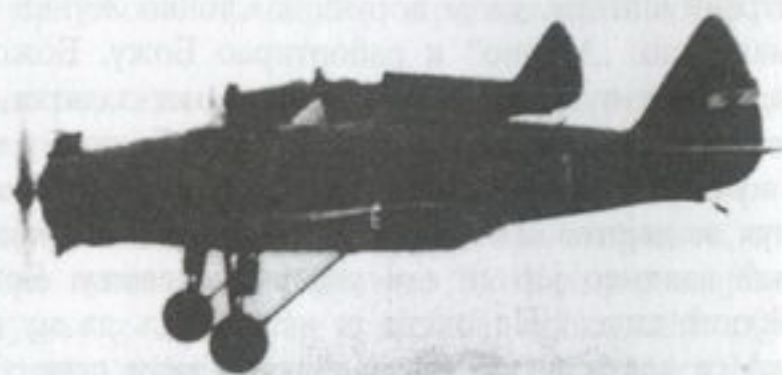
По завршетку вежбе позваше нас у салу да генерал Лазаревић да оцену и анализу вежбе. Божо поче: „Ви не само да појма немате о летењу и командовању у мешовитим групама већ не умете да полећете и слећете. Ко је онај бандит што слеће са бомбом на Петљакову.“ Јави се пилот: „Друже генерале ја сан поручник Иво Куцарић, нисан мога да одкаћин бомбу јер се деформисала у ваздуху па су је једва одвалили пајсерима на земљи“. „Ђути бре, могао си пола аеродрома убит, ти појма немаш о летењу, седи“. Куцарић седе, а ја се колебах да ли да кажем генералу да не сме пилоте и офицере називати бандитима. Божо ме предухитри даљом „анализом“. Он настави: „А ти Блажо Ковачевићу не умеш да слећеш. Лука Попов ће ти дати неколико летова на дуплој команди иначе ћеш разбити авион. Ти и твој комесар Обрадовић ништа не радите и цабе примате плату од ове државе. Обрадовићу, је си ли ти брат Бранка Обрадовића. Питам те јер оба имате велике, ћела-

ве и округле главе ко бундеве“. Ми који смо познавали генерала Бранка Обрадовића прснусмо у смех и наста граја. Драгољуб Ћути, а Божо, на опште изненађење, тиме заврши „анализу“ и даде вољно пилотима. Овакво „анализирање“ није се уклапало у оно што смо о анализама учили у ВОШ-у. Не могу да дођем себи и бар нешто схватим из понашања, контроле и помоћи од стране генерала Лазаревића. Иначе, сазнао сам да је генерал Божо Лазаревић био активни капетан, пилот Краљевине Југославије и један од четворице официра чланова КПЈ. Од пре рата је по партијској линији познавао Тита и помагао му у раду. Један је од организатора Тринаестојулског устанка у Црној Гори и истакнути командант батаљона и јунак. У Априлском рату 1941.

године, као пилот са својим бомбардером Бристол Бленхајм бомбардовао је немачке аеродроме. Био је герилац у Црној Гори 1942/1943. и под најтежим условима радио за НОП под четничком влашћу. По-

том је био командант одреда, групе батаљона, итд. Један је од главних организатора ЈРВ у земљи и код Савезника, био је командант групе ваздухопловних дивизија. Врло образован, интеллигентан и креативан али морозан и склон инсултирању потчињених. За народног хероја Југославије проглашен је 1953. године.

У октобру 1949. због све већег притиска земаља ИБ на нашу земљу дође наређење да се ВОШ пребазира у Љубљану. Наше авионе Јак-3 смо требали прелетети у Мостар за новоформираног ловачки пук. Један Јак-3 је остављен командиру ескадриле Каћанском. Командир је распоредио пилоте за прелет у Мостар, а његов авион поверио мени да га прелетим за Љубљану. То ми је била награда за успешно обављање летачких задатака. Прелет смо извршили 25. октобра 1949. Полетео сам око 20 минута после јуришника који су прелетали авионе за Загреб. Сустигох их на маршрути и почех да облећем око њих. Успоставих везу и пожелех им да се до-

Мидо Миликић и Никола Мијатов увежбавају групно летење на на авионима УТ-2 (Задар 1950)

клицају до Загреба пре пада мрака, алутирајући на њихову малу брзину лета. Они ми одговорише: „Зунзаро, остави нас да летимо на миру, шта се вртиш око нас као зунзара“. Баш сам правио ваљак испред њих кад ми прекиде мотор. Јавих да ми је стао мотор те идем на принудно слетање. Неко од њих ми рече да скренем десно јер имам одличне терене-ливаде и њиве за принудно слетање. Пожелеше ми срећу код принудног слетања.

На висини од 500 метара успео сам да покренем мотор. Ваљда је у планирању прогутао воду која је била у бензину. Додах гас и мотор нормално поче да ради. Брзо се пењем очекујући да мотор поново прекине јер наш бензин није био добар. Јавих се Плесу и саопштих Фрању Годецу, помоћнику Начелника ВОШ-а за службу летења да ми је мотор био отказао и да ми је ваздух за испуштање стајног трапа и флапсова на нули. Зато дођох мало височији на почетак ПСС и уђох у круг тако да могу ухватити почетак ПСС ако ми стане мотор. Извукох стајни трап али ми се десна нога није осигурала.

Мотор поче поново да прекида. То је Фрањо чуо и рече ми да слетим на травнату ПСС јер су тамо летели авиони за везу те је она у реду. Закључујем да ми је десна нога неосигурана, да ће се током слетања увући па могу поломити авион. Јавих Фрањи да ћу слетети на леви точак тако да ударим у ПСС јер ће ми се у одскоку можда осигурати десна нога. Фрањо каже да радим по мом нахођењу. Приђох ПСС са мало већом брзином, нагло ударих левим точком у ПСС и поскочих. Десна нога се осигура и ја продужих да клизим по ПСС. Био сам срећан. Фрањо ми јави да имам јак десни бочни ветар и да слободно изађем на траву обзиром да немам ваздуха за кочење. Угасих мотор и авион полако поче да скреће на траву. На брзини око 20 километара, лева нога упаде у неку рупу, а авион удари елисом и мотором у земљу и оста тако пободен на нос.

Захвати ме ужас. Одкуда рупа, зашто поломих авион командира, зашто ми Фрањо рече да изађем слободно на травнату ПСС. Жао ми авиона, жао ми је командира, тешко ми је што нисам оправдао његово поверење. Он и слушаоци ме чекају на аеродрому Љубљана. Замислио сам да надлетим аеродром, а онда пребришем преко њих, направим пењући ваљак, пређем у претурање, пребришем изнад њих, направим лупинг и имелман и из ранверсмана слетим. Ништа од тога. Доћи ћу без крила, са падобраном о рамену и постићен што разбих авион. То је ужасно осећање, које прекиде до-

бри Фрањо Годец који се створи крај мене и показа ми рупу у коју сам упао левим точком. Фалило је само метар па да рупу промашим. Овога пута нисам имао пилотске среће. Комисија за удесе је окривила Чету за везу која је ископала али није затрпала ту малу рупу пречника од само један метар.

Ако нисам имао среће са прелетом, имао сам велику срећу код скакања падобраном у Ваздухопловној официрској школи. Наиме, сваки пилот је морао сваке друге године извести по један падобрански скок ради тренаже. Неко ми рече да има један падобран са аутоматом који отвара падобран после 200 метара од искакања. Замолих пријатеља капетана Миодрага Бањца да ми додели тај падобран да бих причао како сам правио задршку и зафркавао кума мајора Милорада Ивановића. Све је било сређено али ја по укрцању и дугом чекању у авиону да би ветар стао, изађох из авиона. По повратку ставих падобран на леђа и он ми се отвори чим искочих из авиона. При отварању ме тако ошинуше везе падобрана по лицу да сам лично на масакрираног боксера.

Због јаког ветра авион продужи да кружи изнад аеродрома. После неколико кругова искочише колеге. Један падобранац прави задршку од 200 метара и сви му завидимо. То је поручник Борин Антон, иначе одличан летач и спортиста. Би ми јасно да ми је украо, односно заменио падобран код мог изласка из авиона. Његов падобран се делимично отвори јер му се купола усукла. Гледамо драму у ваздуху. Антон пада великом брзином и сви устадосмо од страха да видимо шта ће се догодити. Борин отвори помоћни падобран, али помоћни падобран одмах уђе у главни, те Борин смртном брзином пада ка земљи. Очекујемо удар у земљу и сигурну смрт Борина.

Међутим, он поче да скупља резервни падобран, направи велику гомилу и снажно је одбаци од себе. На висини 80 метара резервни падобран се напуни и у следећих пар секунди Борин успешно додирну земљу. Сви одахнусмо, а ја изљубих Борина јер сам скоро сигуран да ја тако хладнокрвно и успешно не бих употребио резервни падобран, као што је он то учинио. Иначе, нико од пилота није волео да скаче падобраном. Неколико пилота је удаљено са летења јер нису хтели да скачу падобраном. Ја сам у шестом скоку повредио ногу јер је падобран пропадао брзином око седам метара у секунди. Одлучих да одустанем од летења ако будем морао скакати падобраном. Срећом због многих повреда пилота одусташе од присиљавања пилота да скачу.

ФОРМИРАЛИ СМО НОВИ 204. АВИЈАЦИЈСКИ ПУК У ЗАДРУ

На два дана пре уручивања диплома о завршеном ВОШ-у, неки другови блиски Команди РВ, у строгом поверењу ми саопштише две вести. Прва је да сам постављен за комесара новоформираног, односно још неформираног, 204. авио пука у Задру. Рекоше да ме задужују да од људства из ВОШ-а и групе pilota из Треће класе створим борбену јединицу, нови 204. ловачки пук. Поверише ми да је за команданта постављен мој класић из ВОШ-а, капетан Душан Грубор, који је био осредњи командир ескадриле. Њега као носиоца Споменице уздижу на нечију снажну интервенцију иако нема потребних особина за команданта пука. Нису у питању његове људске особине, јер је честит и веома поштен човек, већ недопустива неозбиљност, говорна мана и недовољне организацијске способности. Нагласише да ћу имати добре комесаре ескадрила: Сашу Милошевића, Вука Поповића, Белића, и командире: Динка Радмана, одличног pilota, Зека Зечевића (Драгомир) и мршаваг секиравка Шању Звицера.

Друга вест је била да сам по оценама други у рангу, одмах иза Милорада Ивановића. Наводно обојица имамо све петице, али су Милораду дали неку предност. То значи да ћемо нас двојица бити Титови питомци. Рекох друговима да нема ништа ни од прве ни друге „радосне“ вести. Рекох им: „Нема те силе која ме може натерати да поново будем комесар пука“. Свестан сам да ће ме скинути са листе Титових питамаца чим одбијем да будем комесар пука, а може ми се и нешто много горе десити. Они се запрепастише, па навалише да ме моле да ћутим и не правим проблеме јер ме могу одмах скинути са летења.

Договорисмо се да о томе ником не говоримо. Међутим, сутрадан ме позваше командант Блажо Ковачевић и нови комесар ВОШ-а потпуковник Алојз Тенцер. Рекоше ми исто оно што сам чуо јуче. Изјавих да сам одлучан да не примим ни једну политичку дужност у ЈНА, па ни дужност комесара 204. авио-пука. Блажо више: „Па знаш ли ти да је комесар пука уједно партијски руководилац пука. Треба да ти је част да руководиш партијском организацијом једног борбеног пука авијације. Па јеси ли ти комуниста. Са тобом нешто није у реду.“ Рекох им да о томе не може бити говора и затражих да идем.

У ВОШ-у наста трка око преправки мојих оцена. Прича ми човек, да су прво преправили оцене из предмета прве категорије,

па су установили да ћу се побунити. Зато су ми преправили неке оцене из фискултуре итд. за које ћу тешко доказати да имам чисту петицу. Титулу другог Титовог питомца дадоше човеку који је далеко иза мене у летењу и из скоро свих теоретских предмета. То је био веома миран и послушан човек који је био партизан, па „код куће“, па опет партизан. За ово „код куће“ неки његови земљаци рекоше да је припадао сеоским четницима, али му КОС то није узимао за зло јер је ваљда са њима нашао заједнички језик. Нису се сетили да звање Титовог питомца дају неком одликашу из Штурманског или Позадинског течаја. Неки пријатељи ме упозоравају да је врло опасно одбијати дужност комесара и партијског руководиоца пука.

Послаше ме на разговор са комесаром РВ генералом Милијом Станишићем. Милија је био отсутан па ме прими члан Опумоћства, металски радник са основном школом, потпуковник и шпански борац, народни херој Стане Бобнар. Његов речник је у оперативној употреби имао двоцифрен број. Он је могао цео сат да говори окрећући једну једину реченицу у сто варијанти.

Бобнар поче: „Друже Мидо, ја као члан Опумоћства сам добио овлашћење од комесара РВ, да те упозорим да као члан КПЈ мораш извршити сваки постављени задатак“. Онда би реченицу почео из средине: „Као комуниста, ти...“ У мени све кипти. Већ двадесет минута врти ту реченицу и понавља једно те исто. Плашећи се да не експлодирам, рекох му: „Добро друже Бобнар, убедио си ме. Идем да формирам тај нови пук, идем да извршим партијски задатак. Ипак реци другу Милији да не желим да радим тај посао“. Пустеше нас на одсуство, с тим да се 15. децембра 1949. нађемо у Задру. Из Задра ћемо поћи за наше авионе у Мостар.

У Мостар је раније стигао технички састав пука на челу са поручником Иваном Блажићем. Они су припремили авионе за прелет. Извршио сам пробу два авиона и успут проверио два пилота на авионима УЈак-9. Дође и командант пука капетан Душан Грубор, па са командирима ескадрила направисмо план припреме и прелета авиона. Пошто нису постојале контроле летења (АКЛ) већ је сваки пук добијао радио станицу за командовање авионима у ваздуху, договорисмо се да ја прелетим пола сата пре прве групе и на аеродрому Задар руководим слетањем наших авиона. Направих круг око аеродрома Задар. Старт је већ био постављен, дан ведар и леп, време тихо.

Код слова „Т“ окупило се доста људства из бомбардерског пука који има авионе Пе-2. Дотакао сам земљу тачно у висини сло-

ва „Г“, тако меко и лепо да се чаша воде не би просула да је била у кабини авиона. Заиста нисам осетио кад сам дотакао земљу. То је било моје најлепше слетање у каријери и први у „Хронометражу“ регистровани лет у новоформираном 204. пуку. Зарулах и поставих авион тако да из кабине видим авионе који слећу и угаших мотор.

Из групе око слова „Г“ издвоји се црппурасти лепотан, капетан у кожном капуту и пође са једним дебељушкастим мајором ка мени. Капетан ми пружи руку и каже: „Ја сам капетан Милан Полак, командант 97. бомбардерског пука. Добро дошли друже капетане и честитам вам на најлепшем слетању којег сам у животу видео“. Би ми веома драго што ми командант бомбардера честита на добром слетању и што ми пожелеле добродошлицу. Преставих се и ја њему. Дебељушкасти мајор је био комесар пука Емил Дабо. Упознах их са планом пребазирања, па Полак нареди да се одмах донесе радио станица и настроји на талас ловаца. Мој авион одгураше на још непопуњену стајанку пука.

Тога дана, 28. децембра 1949. успешно су прелетели сви авиони Јак-3, УЈак-9 и УТ-2. Авионе смо поравнали, а људство пука постројили испред њих. Дошао је потпуковник Аугуст Цајнко, командант 21. авио-дивизије и прими, први пут постројен 204. авијацијски пук. Од тога дана до данас живи 204. авијацијски пук иако су многи старији пукови са славним ратним традицијама расформирани и нестали.

Цајнко је био одличан пилот, веома озбиљан и одговоран руководиоцац. Пре рата је био пилот, наредник-водник у Морнаричкој авијацији Краљевине Југославије. Није се много разумио у ловачку авијацију, али му то није сметало у руковођењу. Он је додуше сувише поклањао пажњу на спољни изглед и дисциплину и често се упуштао у ситнице, рихтајући поједине војнике и старешине по касарнском кругу што нису подшишани, што не носе капу по пропису у милиметар, што им се ципеле не сјаје, итд. Комесар дивизије је био потпуковник Перо Жарковић па је после кратког времена дошао Вукота Радовић. Оба су били дивни и часни људи. Са њима је било задовољство радити.

Први Штаб 204. пука су сачињавали: командант капетан Душан Грубор, комесар капетан Милош Миликић-Мидо, начелник штаба капетан Словенац чије име нисам запамтио јер је био кратко време у пуку. Официр за оперативне послове је био поручник Здравко Лончар (касније генерал), помоћник команданта за летач-

ке послове поручник Никола Мијатов, за ваздушно гађање поручник Иван Понграц, за штурманску службу поручник Станко Жунић, за техничку службу поручник Иван Блажић, за обавештајну службу поручник Бошко Зеленбаба, официр КОС-а капетан Бранко Лекић, инструктори за политички рад капетан Богдан Миљковић и поручник Алекса Радовановић, звани Леко Пипер. Штаб је функционисао хармонично јер смо се добро познавали пошто смо били годину дана у истој класи ВОШ-а.

Авиона смо имали мало. Били су дотрајали и врло често су отказивали. Заправо било је 12 до 14 авиона Јак-3 и три авиона УЈак-9 као и пет-шест авиона Ут-2. Зато смо преко командира ескадрила заострили опрезност и дисциплину. На истом послу смо ангажовали новоформиране партијске основне организације по ескадрилама. Па ипак десиле су нам се две катастрофе које су се могле избећи. У првој катастрофи је погинуо пилот поручник Блаж Живаљић. Њега је проверавао из технике пилотирања капетан Бранко Недељковић из Штаба дивизије. Живаљић се није поставио уздуж ПСС већ преко 30 степени десно, а наставник на то није реаговао. Одмах сам пришао Грубору и рекао му да им нареди да се поставе у правац. Грубор каже да је у авиону искусни пилот ловац „Врабац“ како су Недељковића звали. При додавању гаса авион им је скренуо у десно још око 15 степени и тако пошао ка краћој страни аеродрома, право на шибље. Викнух: „Нека прекину полетање“ али Грубор не реагује. Авион су одлепили на силу и крилом закачили шибље. Зато се нападна ивица десног крила почела распадати у ваздуху. Авион је дошао на висину 300 метара, распадајући се успут, и пао у ковит. Пилоти нису напустили авион већ су, нажалост погинули. Био сам огорчен на Грубора који није наредио пилотима да се правилно поставе, а затим да не скрећу током полетања и коначно да прекину полетање. Додуше, Грубор је стиснуо микрофон и хоће нешто да каже али не може. Имао је говорну ману - муцао је. Да ме је послушао пилоти не би погинули. Наравно за своју погибију највише су криви сами несретни пилоти Недељковић и Живаљић.

Друга катастрофа се десила 17. јуна 1950. Тада је на очиглед целог пука погинуо диван човек пилот Воја Стојановић. На његовом дотрајалом мотору је пукла клипњача те је врело уље почело да прска по пилотској кабини. Воја је јавио да му уље прска по кабини и да ништа не види. Грубор му нареди да отвори кабину и гледа кроз отвор. При томе је замуцкивао, па му предложих да ми

да микрофон да ја командујем. Грубор чврсто држи микрофон, а за авионом иде дим од сагорелог уља. Сви смо видели да ће Воја бити висок и прешишати аеродром. Зато повиках да му командује да скрене десно и кружи око аеродрома и да слети из било ког правца.

Грубор то не уради већ пита Воју да ли га је уље много опекло. Воја притисну авион да се што пре приземљи и на висини једног до два метра прелете цео аеродром. Видећи да ће се то десити викнух Грубору, кад је Воја био на половини аеродрома, да баца авион на крило, увуче точкове и тако приземљи авион. Грубор ћути. Воја је по прелету аеродрома ударио у бункер и камењар. Авион се распао, а Воја се смртно повредио. Живио је кратко време вичући: „Рука лева, рука лева“. Тако је издахнуо.

Рекох комесару дивизије да Грубор због говорне мане не може командовати пуком, да се у оба случаја понео или неодговорно или нестручно и да су оба пилота могли бити живи да је енергично наредио Живаљићу да се постави у правац, да не скреће при полетању или да скаче кад је изгубио контролу над авионом. Стојановића је требао да води на слетање наређујући му да држи нормалну брзину, да угаси мотор, да кружи око аеродрома и из било ког правца слети јер тада није постојала бетонска ПСС, а аеродром је био скоро округлог облика.

Комесар дивизије ми саопшти да неко Грубора жестоко штити и да неће да га смене упркос свим мојим аргументима. Грубор ми се правдао да није знао да Живаљић неће исправити правац, а за Воју је признао да се прилично збунио. Рекох му да му говорна мана смета у командовању и да код овако сложених ситуација микрофон преда мени, Мијатову, или Радману.

Мени ускоро саопштише да сам постављен за команданта 83. авио пука у Пули. На моје место дође мајор Крсто Вукчевић, којег након месец дана ухапсише као ибеовца. И поред тога што нисам желео да будем комесар 204. авио пука био сам поносан што сам један од његових непосредних ствараоца. Поред тога преко десет година сам летео у 204. пуку. Од 1956. до 1966. сам летео авионе Ф-84Г, ТВ-2, Ф-86Е и МиГ-21. Летео сам као пилот пука, као наставник, али и по специјалном програму ради испитивања тактичких поступака у ваздуху. Летео сам дању и ноћу у улози обичног пилота или вође групе. Са руководством пука и пилотима сам се дивно дружио јер сам у суштини био припадник пука. У пензију сам отишао као пилот 204. пука.

КОМАНДАНТ 83. ЛОВАЧКОГ ПУКА У ПУЛИ

Постављење за команданта 83. пука ме је двоструко обрадовало. Прво што сам се дефинитивно растосиљао комесарске дужности и друго што ћу летети Месершмита, популарно званог „Месер“ (Me-109Г). Желео сам да га летим и упоредим са руским Јак-3, јер су, овисно од политичке ситуације, говорили да је бољи „Јак“, а кад смо се сукобили са ИБ да је бољи „Месер“. Мој 83. пук је припадао 21. авио дивизији. У Пули ме дочека дотадашњи командант пука мајор Анте Сарделић (касније генерал) и комесар мајор Петар Пиља. Они су били Далматинци, носиоци Споменице 1941, ковачки радници и јунаци НОР-а. Анте је био млађи од Пиље али од мене старији шест-седам година. Ускоро је Пиљу заменио на дужности комесара пука, мајор Јоца Стефановић, носилац Споменице. Према мени је био посебно љубазан мајор Сарделић, који ми је оставио велики, троипособни стан између мора и Арене. Наравно, све своје ствари је купио и однео, али ми је поклатио нову мајорску шапку, пошто је чуо да сам унапређен у чин мајора.

Два дана сам изучавао авион и мотор „Месера“ и онда са помоћником команданта 44. дивизије капетаном Андријом Араповићем направио два лета по кругу и један у зони на „Месеру“ двоседу. Први лет сам направио око 10,30 сати. Био је теорни дан па су сви припадници пука требали бити на настави. Излазећи на старт, приметих да је сво људство пука изашло да гледа моје прво полетање. Позвах начелника штаба пука мајора Душана Ловрића и наредих му да сви иду у учионице и да ме обавести зашто су напустили наставу. То је био још један доказ да је дисциплина, ред и придржавање распореда занимања слаба страна у пуку.

Командант и комесар 83. пука са командирима ескадрила. Са лева: капетан Вељко Лукић, поручник Иван Хлачар, комесар пука потпуковник Станко Влаховић, командант пука мајор Мидо Миликић и капетан Васке Ивановски

Добро забравих кабину и опрезно полетех. Остало ми је у сећању да је Араповић дремуцкао у кабини до слетања. Чим бих дошао на равнање он би се накострешио, а одмах по слетању викао скоро из свега гласа: „Лева нога, лева, лева“, као на стројевој обуци. Било ми је јасно да се Араповић плаши да ми авион не побегне у десно и поломи се. То је била мана „Месеру“, па су га ломили не само наши, већ и немачки пилоти када су га прелетали за наше Краљевско РВ пре рата. „Месер“ ми се иначе јако допао јер је био брз, доста покретљив и имао предкрилца која су код наглог повлачења излазила и спречавала пад у ковит или неконтролисано окретање. Јак-3 је био мало лакши на командама - покретљивији, али зато код наглог повлачење би се неконтролисано окренуо или пао у ковит. Заволех „Месера“ који је дозвољавао да у ваздушним борбама дође до изражаја снага, смелост и издржљивост пилота. Поред тога имао је жиро-компас, вештачки хоризонт и радиополукомпас. Са њим се могло безбедно летети у облацима и ноћу.

У Задру ми је остала болесна супруга Даца са двогодишњом ћерком Тањом. Морао сам их хитно довести у Пулу да бих им помогао. Зато одох у Управу народних добара у Пули да тражим намештај пошто је мој био уништен током селидбе из Скопља у Задар. Није било ништа, па се задужих код интенданта Батаљона аеродромске службе са три кревета, две пећи, два чивилука, четири столице итд. Нисам нашао сто за трпезарију, па уз малу помоћ оних у радионици адаптирах један велики сандук. Додуше могао сам узети један од три намештаја које је прекјуче комесар поделио иако сам му рекао да немам намештај. Он је те намештаје био раније обећао па је можда и боље да га нисам узео од неког коме је обећан. Тај би сигурно негодовао што му је командант „отео“ намештај.

У Задру ме срдачно дочека мој газда, добри и поштени Милан Гуша. Он и његова супруга су бринули о Даци и Тањи као да су им били најрођенији. Даца је била носећа са сином Радомиром и трудноћу веома тешко подносила. Рекао бих теже јој је било него док је носила Тању, кад је доста времена провела у болници и стално била под надзором лекара. Лекари су јој предложили да абортира те су је одвели на киретажу. Кад су је припремили за лекарску интервенцију, она се на столу сетила мога сна од пре пет месеци. Сан је испричала часној сестри која јој је рекла да не абортира. Зато је побегла са операцијског стола и у болничкој пиџами ускочила у чамац који је полазио преко залива ка нашем стану. Она се прisetила да сам сат-два после зачећа Радомира сањао да ми неки чи-

ча са дугачком седом брадом говори са нашег прозора (трећи спрат) како сам малопре добио сина и да му обавезно дам име Радомир.

После петнаестак дана од пријема дужности дође у обилазак пука командант корпуса, генерал Владо Матетић. Ми смо се познавали још из ВВУ 1946. и 1947. године. Он ми рече да ће два дана пратити рад пука, а онда ћемо разговарати. Изразио је жељу да ми обиђе породицу. Предложих му да са нама руча што он радо прихвати. Матетића сам ценио и поштовао као дивног човека и старешину. Осећао сам да сам и ја њему драг.

Видећи генерала на вратима, Даца се добро изненади, али се снађе и пожеле му добродошлицу. Било јој је незгодно због намештаја, али чистоћа у стану и квалитет ручка ће све надокнадити. Поседасмо да ручамо са сандука. Матетић се згрози па ме упита: „Зашто ниси узео један намештај кад си три поделио прекјуче“. Објасних му, а он се окрену ка Даци и кроз смех каже: „Ко вам је, другарице Дацо, крив што сте узели ову затуцану партизанску будалетину који није узео намештај иако има првенство. Тај би јео са сандука још пола године. Прексутра да сте у Загребу и да ми се јавите да добијете намештај који следује команданту пука. Још данас ћу наредити да га комплетирају“. Даца му се захвали. Тако смо добили диван и квалитетан намештај за све три собе и кухињу. Генерал је после месец дана поново дошао у Пулу, свратио да обиђе моју породицу и нови намештај. Није хтио да руча изговарајући се да мора ручати у Дому морнарице.

Сутрадан је Матетић дошао у пук и установио да сам одвео пилоте на плажу „Стоја“ и тамо вршио припрему за летење. Таман су два одељења (8 пилота) увежбавали у мору борбене поретке, кад се на плажи појави генерал. Изађох му на рапорт у купаћим гаћицама и он се грохотом смеје. Објасних му да се пилоти уједно уче престојавању, пливању, роњењу и стичу кондицију. Рекох да је то боље него да их држим у прегрејаним учионицама и запари. Ту новину су пилоти од срца поздравили. Кад су пилоти завршили маневре у води и пошли да ми рапортирају да су завршили увежбавање, Матетић ме упита како се зове онај мали пилот.

Био је то потпоручник (касније генерал) Јордан Фаганел. Рекох Матетићу да је то потпоручник Фаганел, одличан пилот, Истринин. Матетић прасну у смех па вели: „Мидо, Мидо, баш си духовит, добро си ме засмејао“. Збуних се. Питам га зашто сам духовит кад се потпоручник стварно презива Фаганел. Генерал ми објасни да у Истри постоји једна мала птичица коју зову фаганел на коју потпоручник личи, па је мислио да ја алудирам на ту сличност. Пошто ни-

када нисам чуо за ту птицу, погледах у Фаганела и почех се смејати замишљајући га онако малог, као малу и лепу птицу. Матетић ми саопшти да је 83. пук прешао у састав 44. ваздухопловне дивизије.

После извесног времена на аеродром ненајављени слетеше са авионом Ут-2, командант 44. дивизије мајор Михаило-Кајле Николић и комесар потпуковник Свето Радојевић (касније генерали). Они ми саопштише да желе да прате наш летачки дан и да радимо као да они нису ту. Водио сам једно одељење Ме-109Г ради увежбавања борбених поредака и летења у групи. Летели смо изнад аеродрома да сви пилоти пука виде како ко лети. Пилоти су са старта пратили наш лет и припремали критику летења. Пођосмо на слетање. Јавих да ми је стајни трап извучен и осигуран. Лепо сам се приземљио, али после стотинак метара приметих да ми се десно крило спушта. Одмах дадох палицу лево, притискох леву кочницу, угасих мотор и навукох палицу на стомак и лево. Авион престаде да спушта десно крило, а затим веома благо десним крилом закачи росом сквашену високу траву и заустави се. Погледах десни терминезон (ивицу крила) и установих да је неоштећен. Нисам оштећио ни елису, па наредих пратиоцима да круже и рекох им да авион није оштећен.

Ка мени убрзаним кораком пођоше командант и комесар дивизије и комесар пука са целокупним људством затеченим на старту. Нисам излазио из кабине да не бих оптеретио крило односно терминезон крила. Људи гледају час у мене час у посрнули авион који се ослонио на десно крило. Комесар дивизије Свето Радојевић повика да се чује на километар: „Сломи ли га команданте, сломи. Само што си дошао у пук, а ломиш авионе. Fino си почео команданте“. Људи прснуше у смех. Ја гутам кнедле и бесним, али оћутах. Инжењер пука поручник Виктор Томић донесе дизалицу и подиже крило. Кајле седе у авион, укључи акумулатор и нареди да исправе десну ногу. Од једном викну: „Доста“. Имао је индикацију да је стајни трап извучен и осигуран. Позва Томића и он установи да нога није забрављена. Кад забравише ногу неколико војника одгура авион на стајанку.

Кајле ми нареди да постројим пук и предам му рапорт. Нареди ми да командујем на месту вољно па каже: „Другови, пилоти, официри, подофицири и војници, на овом авиону на којим је летео командант вашег пука мајор Миликић је отказала техника. Он је својом вештином у летењу сачувао авион, те је остао неоштећен. Није забележен случај на Месершмиту да је неко успео да слети са увученом ногом, а да не оштети елису и терминезон. Ваш командант је у томе успео па га овде похваљујем. Честитам вам друже

мајоре“. Кајле ми пружи руку и ја се захвалих. У строју тишина. Комесар Радојевић, опет из баритона: „Честитам ти и ја друже мајоре“ и пружи ми руку. Окренух се према њему и да сви чују рекох: „Ви сте ми малопре честитали, нећу вам дати руку без предходног извињења за оно што сте рекли да ломим авионе, друже комесаре“. Он избечио очи и ћути, а људи се врпоље. Кајле ми шапну: „Пружи му руку Миликићу, војска смо“. „Нећу без извињења, што се онако дерао да сам сломио авион кад о авионима нема појма“. Нисам Свети пружио руку. Он ми се није извинио. За вечита времена сам га окренуо против мене.

Као командант пука који је обезбеђивао Брионе и Тита, морао сам два пута месечно ићи на реферисање код генерала Жежеља са командантом Поморске зоне Урошем Крунићем или комесаром Бранком Мамулом (касније адмирал). Увек смо реферисали у Титовој резиденцији и скоро сваки пут видели Тита. Он се једном нашали на рачун нашег састајања па пита Жежеља зашто не разговара и са пешадинцима већ само са авијатичарима и морнарима. Једном приликом, док смо разговарали са Жежељом појави се Тито и пође ка гардероби. Мермерни под је био влажан и он се оклизну али се некако одржа да не падне. Чим се оклизнуо ја скочих да га ухватим али док сам стигао он је стабилно стајао. Кардељ, који је ишао позади њега повика: „Пази Стари како идеш умало ниси пао.“ Тито му одговори: „Ти пази како идеш а ја не могу пасти, ја сам на чврстим ногама“. На Брионе нас је превозио специјални луксузни чамац, а дочекивао официр који нас је доводио до Жежеља. Имали смо сталну пропусницу и право да одстрелимо по једног фазана и једног зеца. Мислим да су Мамула и Крунић имали право на два зеца и два фазана пошто су били на генералским положајима, а ја на пуковничком.

Понекад би нас дочекао управник Бриона, првоборац, мршав и помало болешљив човек. Имао је младу жену, Словенку, лепушкасту и пуну енергије и здравља. Била је врло интелигентна и комуникативна. Мислим да се звала Вилма. Обожавала је авијацију и пилоте. Видела ме је да изводим акробације више пилотаже на малом Бикер Јунгману и одмах дошла код мене да ме моли да направимо један лет са акробацијама. Нисам је могао одбити, па седосмо у авион и ја јој детаљно објасних како се везује, како се одвезује, како се скаче падобраном у случају пожара или другог квара на авиону.

Све то увежбасмо, па је ја солидно увезах. Полетесмо. Она је добила од Жежеља одобрење да надлетимо Брионе да би је видео супруг, рођаци и пријатељи међу којима је био и Жежељ. Направио сам све акробације, дао њој да мало пилотира, а онда се

упутих ка Брионима. Направисмо два круга, па окренух авион на леђа те се са 300 спустих на 50 метра и прелетесмо на леђима изнад посматрача.

Вилма извади велику марамицу и висећи на леђима маше публици. Постали смо веома искрени пријатељи, па ме позва у госте да би смо ручали са њеним мужем. После ручка њен ме муж поведе у једну собу у којој је било двадесетак разних пушака које је Тито добио на поклон. Он ми каже: „Друже Мидо, узми једну која ти се највише свиђа. Друг Тито је узео за себе три-четири пушке, а ове ми је дао да их поклоним у његово име његовим сарадницима и пријатељима које занима лов“. Изабрах дивну снајперку, а Управник ми даде потврду да ми је Маршалат поклонио ту пушку.

Сутрадан, по доласку на аеродром дочека ме гардиста потпуковник са неким дечаком од осам до десет година. Потпуковник каже да је дечак Титов син Миша и да жели да га провозам авионом. Објасних потпуковнику да не смем возити Титовог сина без личног Титовог одобрења. Узалуд моја прича. Навалио Миша па ме преклиње и скоро хоће да заплаче. Наљутих се на потпуковника и рекох да нећу да разговарам о Мишином летењу, па се сетих да кажем како је авион неисправан. Назвах Жежеља, а он ми не одговори смем ли или не смем возити Мишу. Сутрадан затекох Мишу и гардисту испред канцеларије. Повиках: „Опет ви, ја ћу назвати маршала, како се ви зовете“. Покушах да ухватим везу и да чујем из Титових уста да мо-

Са Прославе дана пука у Пули 1951. Са лева: председник Пуле са руководством и директором „Уљаника“, комесар Јоца Стефановић, кап. бб Брашко Мамула и Урош Крунић - народни херој. Чуче: Мидо Миликић, к-дант пука, супруга директора „Бриона“ Вилма, Адам Дупало, шеф ОЗН-е Пула и Антон Видмар-Тоне, у средини Миша Броз

гу „провозати“ Мишу авионом. Нису ми дали везу. Миша навалио и у њему видим себе како чезнем и све подносим само да бих летео.

Позвах инжењера пука и наредих му да специјално провери и припреми за лет мог Бикера. Позвах пожарце и доброг др. Стјепана Јанеша и рекох им да буду спремни да интервенишу ако дође до потребе пошто ћу возити једног дечака на Бикеру. Ником нисам рекао да је то Миша Титов син. Из падобранске сале добих неке конопце које увезах за седиште другог пилота. Њима сам увезао Мишу, пошто га нисам могао увезати пилотским везама. Седиште сам му спустио на најнижи зуб, како из безбедносних разлога тако да не види висину од земље.

Рачунао сам да ће се Миша уплашити кад забруји авионски мотор, што ми се десило са једним дечаком којег сам требао возити авионом из здравствених разлога. Тај дечак је чувши брујање авионског мотора изгубио вољу за летењем и почео да вришти од страха. Морао сам да угасим мотор, сачекам да елиса стане и да га одвежем. Он је одмах искочио из авиона и утекао читавих 100 метара гледајући са страхом у авион. Да се нисам тога сетио не бих ништа петљао са Мишом. Међутим, Миша се није ни најмање уплашио буке мотора. Он је био спокојан и срећан са хаубом и пилотским наочарима на глави.

Кад пођосмо, рекох му да полећемо, па зарулах мало брже и дођох до ивице аеродрома. Дадох пун гас и одлепих авион, држећи га на пола метра висине. Кад сам проценио да ћу се безбедно зауставити одузех гас и слетех. Повратих се на исти начин. Кад дођосмо на стајанку, по претходном договору, дође доста официра и сви Миши честитају на „летењу“.

Кад је Тито чуо да је Миша летео, жестоко се наљутио, али су га брзо обавестили да то није било летење већ вожење по земљи уз пуно обезбеђење. Чуо сам да је оног гардијског потпуковника добро изгрдио. На следеће реферисање код Жежеља сам ишао са страхом, очекујући оштру Титову реакцију. Тито наиђе поред нас и отпоздрави на поздрав Жежеља, Мамуле и мене. Мени кроз осмех рече: „Пазите команданте пука да не промените професију, да не одете из војске за пилота Аеропута, да тамо возите цивиле“. Схватио сам да ми благо прети демобилизацијом и летењем у ЈАТ-у. Мислим да је то било непромишљено са моје стране и да је Тито био неочекивано благ и као Врховни командант и као родитељ.

Од 83. пука убрзо смо направили чврсту борбену ловачку јединицу. У томе су ми пуно помогли комесар пука Јоца Стефановић, начелници Душан Ловрић и Добречевић, Тоне Видмар и ко-

мандири ескадрила Веља Лукић, Васке Ивановски и Иван Хлачар. Доста ми је помогао командант дивизије Кајле Николић, као и командант корпуса генерал Матетић. Дани provedени на дужности команданта пука у Пули спадају у најлепши период мог живота у борбеним пуковима РВ.

Ипак, моју срећу у 83. пуку нарушиле су три катастрофе. Прво ми је погинуо потпуковник Бошко Шуковић, диван човек, са високим образовањем и културом, као и свим људским особинама. Он није био припадник пука већ је радио у КРВ, али је дошао да се код мене у пуку преобучи за летење на авиону Аеро-2. За наставника сам му одредио класића, поручника Руперт Цирила. Мени је три дана пре његовог кобног лета стао мотор на авиону Аеро-2. Успео сам да слетим без оштећења, а узрок стајања је било пуцање осовине на бензинској пумпи.

Тражио сам забрану летења на Аеро-2, али сујетни Фрањо Лолић није хтео да чује. Љутио се јер је он требао да буде иницијатор забране летења, а не неко из пука. Зато сам наредио Руперту и Шуковићу да у случају стајања мотора на неповољном терену одмах искоче. Њима је стао мотор и Руперт је као наставник наређивао Шуковићу да искочи а овај није хтио. Знајући ме као строгог, Руперт му је рекао: „Налазимо се изнад шуме, командант Миликић је наредио да у оваквим ситуацијама искачемо, зато ја искачем“. Он је искочио, а Шуковић погинуо приликом слетања на шуму. Ова катастрофа је приписана мом пуку.

Само шест дана после погибије потпуковника Бошка Шуковића (26.7.1951), погинуо је на Ме-109Г, поручник Хрен Иван. Био је одличан пилот али непоправљиво недисциплинован. На ЛТВ је био извиђач и у повратку са извиђања брисао је изнад мора на којем је била „бонаца“ (мирно море без таласа - као стакло), преварио се и закачио авионом површину мора. Авион је потонуо, а Хрен погинуо. У Пулу је дошао његов отац. По уласку у моју канцеларију извади нож и викну: „Ја хоћу мога сина, што си му дал задатак који не може извршити и на којем се убил“. Наредих да донесу наредбу о казни поручника Хрена. У наредби је писало да га кажњавам са пет дана притвора због тога што је брисао изнад мора. Позвах и његовог командира који рече да је Иван обећао да неће више одступати од задатка и да се убио својом грешком и уништио државни авион. Тада отац попусти, пружи ми руку и рече да прима моје саучешће.

Посматрао сам погибију поручника Бадњаревића из једног јуришног пука, на авиону Ил-2. Он је био вођа пара и није при разлазу узео довољно одстојање од предходног авиона. Уместо да окрене ави-

он десно и заузме одстојање, он је одузео гас и смањио брзину до критичне. Испустио је точкове али се један точак није извукао. Извучени точак је створио отпор и авион са мале висине пође у понирање и удари у земљу. Тако пилот погибе због две личне, рекао бих несхватљиве грешке које је са лакоћом могао и морао избећи.

Трећа катастрофа била је 7. септембра 1951. када је погинуо капетан Богдан Продановић. Вратио се са одмора, командир га је одмах планирао за висински лет на 6.000 метара. По слетању деловао ми је уморно, али на његово наваљивање и препоруку командира дозволих да направи и лет на 7.000 метара. Кад се попео на 4.600 метара, јавио је да му је стао мотор. Терен испод њега је био каменит, па је при слетању разбио авион и погинуо. Да сам био принципијелан, не бих му дозволио други висински лет и он би вероватно остао жив. Продановић је требао напустити авион, али се пилот тешко растаје од авиона јер се нада да ће успешно слетети и авион спасити.

У то време за комесара пука дође потпуковник Станко Влаховић, мој рођак. Он је био, како ми у Мојковцу кажемо, „душа од човека“. Био је пример поштења, вредан, одговоран и паметан. Био је предратни члан КПЈ. Камо среће да је он дошао за комесара дивизије на место грлатог Света Радојевића. Само лош човек је могао имати лоше односе са Станком Влаховићем.

Пронесе се глас како пуковник Петар Радевић спрема своје пукове наоружане авионима Јак-3 и Јак-9П за ноћно летење. Брзо позвах командире ескадрила и помоћника поручника Антона Скалета. Договорисмо се да га предухитримо и полетимо ноћу пре њега. Набависмо двадесетак фењера и ја полетех ноћу. Пратио ме Скале. Планирали смо да у свитање слетимо на аеродром Задар. Кад дођосмо изнад аеродрома Задар направисмо неколико напада на стајанке 172. пука, па због недостатка горива слетесмо ноћу. Никада нисам сазнао ко је први полетео, али нам Команда ваздухопловства забрани ноћно летење.

Крајем године дође бројна инспекција да провери борбену готовост и оспособљеност пука. На челу је био генерал Улепић. У инспекцији је био нови комесар РВ, генерал Душан Кораћ. Он је био у пешадијској униформи. Пук је требао да нападне моторизовану колону која је стигла на 40 километара од аеродрома. Полигонције су већ поставили макете камиона. Одлучио сам да извршим извиђање, али ми одговорни из Инспекције рекоше да ће ми показати где ће бити колона, а где КМ инспекције, те забрањују извиђање. То ме је чудило, али се нисам бунио. Одлично сам познавао рејон Истре, али одлучих да предвече уочи дејства „испробам“ је-

дан Me-109Г, а уствари да видим где је колона јер сам хтио да будем сигуран да ћу је сутра одмах пронаћи. Заиста колона је била на месту где ми је речено, а преко пута ње КМ Инспекције.

Сутрадан поведох два одељења и из бришућег лета искочих и обруших се на место где је била колона. На велико запрепашћење, колоне тамо није било, али је био велики камион којим се инспекција довезла да гледа наша дејства. Колона је била на месту где је јуче било КМ. Крај камиона је била велика група официра из инспекције. Одмах прекидох напад и наредих да нико не дејствује јер се ту где сам пикирао налази Инспекција. Један мој пилот није чуо моју команду па је узео камион на нишан и опалио из топа и митраљеза по њему.

Сви официри из Инспекције на челу са командантом Улепићем и комесаром Кораћем су се сурвали низ стрму падину спасавајући живу главу. Са КМ ми наредише да прекинем дејства и чекам команданта РВ на аеродрому. Сви смо слетели и нико неће да призна да је пуцао јер смо мислили да у Инспекцији има погинулих. Наредих преглед оружја и брзо нађосмо поручника који није разликовао прави камион од макете. Срећом он је пребацио те није много оштетио камион нити је неког убио.

Занемео сам кад угледах Инспекцију. Од генерала Улепића и Кораћа па до последњег, сви су били просто упоховани у блато. По лицу земља и блато. Личе на маскиране ратнике са Дивљег запада. Ко год их угледа хвата се за стомак и бежи им са очију. Помислих, ово ће ме скупо коштати али сам срећан да нема мртвих. Улепић, који никада на мене није подигао тон, стиснуо зубе и пита ме зашто сам хтио да га убијем. Рекох му: „Друже генерале, ја сам хтио да задатак извршим на најбољи могући начин и није ми на крај памети да угрожавам ваше животе. Зато се дубоко извињавам за све што сте преживели. Друже генерале, мени су ваши официри из Инспекције подвалили. Јуче су колону поставили на месту где сте ви данас били, па је без да ме обавесте преместили на место где сте ви требали да будете. Извићање ми није дозвољено са ваше стране“.

Управо зато сам јуче „пробао“ један авион и уверио се да је колона постављена где су ми ваши официри рекли. Дакле, неко од ваших ми је подвалио и поставио вас на место где је јуче поподне била колона. Овај пилот није чуо кад сам забранио дејство па је опалио по камиону. Срећом је пребацио. Шлемофони су нам дотрајали, те ја имам везу само кад летим хоризонтално. Рекосте да ћу ићи под суд са чиме се слажем, јер ћу доказати своју невиност. Ипак бих вам предложио да одмах формирате комисију која ће све

моје наводе испитати, сад на лицу места, и установити ко се то из Инспекције игра животима људи и мења место мета кад зна да ћу дејствовати без извиђања и са искакањем“.

Улепић тражи војничко одело да би му неко опрао униформу. Донесоше 30 нових војничких одела те је Инспекција личила на чету војника резервиста. Тале Ђекић подгорички цикотић се тресе од смеха и вели да му је мило што су се ови гузоње мало размрдали. Он је љут што су забранили извиђање, а он је био командир Извиђачког одељења пука.

Само што се Улепић мало смирио и прихватио мој предлог за формирање комисије, код нас улете потпуковник Фрањо Лолић начелник Ваздухопловно-техничке службе ЈРВ. Поче да се дере на мене пред Улепићем како сам се умешао у његову компетенцију и умањено борбену готовост пука јер сам наредио да се из сваког авиона избаци заштитно стакло из кабине пилота. Улепић каже: „Но мајоре имате ли и за ово оправдање“.

„Имам друже генерале. Пре месец дана се отворила кабина у ваздуху поручнику Живку Ердоглији и због тога стакла није могао управљати авионом па сам му наредио да скаче. Он се спасио, а авион је уништен. Браве на кабинама су дотрајале па се кабина може још неком пилоту отворити. Скоро сам сигуран да то може бити катастрофа, а уништење авиона је неизбежно. Са друге стране та стакла не могу заштитити пилота од наоружања савремених ловаца, те представљају опасност за безбедно летење. Послао сам допис Корпусу да одобри скидање стакала, а Корпус га је проследио Лолићу. Лолић то није одговорно проучио већ ми је поручио да се не мешам у послове ВТС. Уместо да моју одлуку поздрави и извини се што он угрожава животе пилота, он напада мене“.

Улепић пита мајора Старца шта мисли о том стаклу и он се сложи са мном. Рекох да би потпуковник Лолић требао да буде мање сујетан јер му се ја не бих мешао у посао да је одговорно размотрио мој предлог и одобрио скидање стакала одмах-депешом и нешто предузео за браве кабина.

Улепић погледа свог пулена па каже: „Но Лолић, шта кажете на оптужбу команданта 83. пука. Шта ћете урадити да се те браве не отварају“. Лолић се примири па каже да ће предузети мере и да ће ме консултовати о тим мерама. Свима, а посебно мени лакну. Пук није добио оцену од инспекције, ја нисам стављен под суд. На крају године, на годишњој анализи, пук је заузео место међу најбољим јединицама ЈРВ. Нико није поменуо да смо пуцали на Инспекцију КРВ.

После те драме на полигону, дођох мртав уморан кући. Радују се Даца и мала Тања што сам стигао јер је стигао и мој отац Вујица из Сивца где је био колонизиран. Он одмах пође са мном у другу собу и шапућући ми каже да је дошао да заједно прелетимо у СССР, јер он неће да пуца на Русе, а по њему ће до пуцања доћи. Одједном све преживљене невоље постадоше ситница према осећању које ме ухвати после ових речи мога оца.

Мислим да је он видео да ћу се ускоро онесвестити од беса, па каже: „Ако нећеш да бјежимо а ти ми обећај да нећеш пуцати на Русе...“ Прекидох га и упитих ко га шаље код мене да од мене направи издајника. Он каже да ником није поменуо зашто долази и да никада неће ником то признати. Рекох му да ћу пуцати на свакога ко непозван упадне у моју домовину и да нећу при томе правити разлику да ли носи кукасти крст или петокраку. Пуцаћу и на тебе ако будеш на њиховој страни, рекох изненађеном оцу. Онај ко неће да брани своју земљу не треба да живи. Рекох му да и он треба да брани земљу од било ког нападача као што ју је бранио од фашиста. Кроз зубе просиктах: „Онда сам се тобом поносио, а сада се стидим. Ако не промениш мишљење не признајем те за оца.“ Нагласих да ако било коме помене наш разговор ухапсиће нас и отерати на Голи оток. Отац се покупи и оде из куће.

По прописима сам требао сутрадан написати извештај о разговору са оцем и предати га официру КОС-а. Нисам знао шта да радим. Хоћу ли проказати оца или ћу прећутати и стрепети да ме сваког часа ухапси КОС што оца нисам пријавио. Утеху нађох у летењу. Два дана сам летео по неколико пута, правећи ниске акробације изнад аеродрома са притајеном жељом да ударим у земљу и погинем као пилот. Једном пођох у претурање са мале висине, са које бих сигурно ударио у земљу али се у последњем тренутку предомислих и окренух авион око уздужне осе и једва га извадих из обрушавања. То је запазио официр КОС-а пука, поручник Антон Видмар-Тоне, носилац Споменице. Он је био веома поштен и карактеран човек којем се могло веровати.

Знао сам да не смем ником поверити шта ми је отац говорио, али одлучих да то поверим Видмару. Он ми је додуше пришао први и каже: „Друже Мидо, много си замишљен и летиш више пута на дан на опасно малој висини. Неки пилоти окрећу главу уз коментар да си решио да се убијеш. Зашто то радиш. Дајем часну реч нико неће знати за наш разговор“. Све испричах Видмару. Неко време смо ћутали, па Видмар каже да је одлучио да своју судбину веже за мо-

ју тј. да он ником неће ништа да говори под условом да и ја никада не поменем његово име. Загрлили смо се, а мени паде камен са срца. У купатилу сам дуго држао сакривен пиштољ да се одмах убијем ако дођу из КОС-а да ме хапсе. Све се завршило срећно и ја дугујем неизмерну захвалност том дивном Словенцу Антону Видмару који ме никада није издао и који ми је неизмерно веровао.

У Пули се 21. децембра 1950. родио мој син Радомир. Пук је био у саставу 21. дивизије. Имали смо годишњу анализу у Задру, кад командант дивизије прекиде излагање и рече: „Другови, прекидамо анализу да би мајору Миликићу честитали јер је добио сина. Супруга моли да одмах јави које име да му да у вези неког сна. Одмах се јавите Пули. Честитам вам сина“. Сви запљескаше. Дневнице потроших на чашћавање. Јавих се пресрећној Даци и рекох да сину да име Радомир. Комесар Јоца Стефановић и ја полетесмо за Пулу. То је био један од мојих најсрећнијих дана, добио сам дуго жељеног сина. То осећање може само да схвати затуцани Црногорац који сву овоземаљску срећу види у рођењу сина. Рођење сина у Пули ме је још више везало за тај град и 83. пук.

КОМАНДАНТ 111. ЈУРИШНОГ ПУКА У БРЕЖИЦАМА

За пилота ловца доћи са Месершмита на Ил-2 и није неко задовољство иако је задовољство полетети сваки нови тип авиона. Разлика у комфору и брзини је као кад би са мерцедеса прешао на трактор. Тешило ме је то што ће ускоро и 111. пук добити авион Ф-47Д као и 83. пук. Важно ми је било и то што је људство пука било веома добро, а пук је имао сјајну ратну и мирнодопску традицију. Командант дивизије је био пуковник Милан Симовић-Зека, подофицир, пилот Краљевине Југославије, носилац Споменице и командир Рударске чете из Прве пролетерске бригаде. Он је много више био партизан-пролетер него подофицир. Знао је да воли, уважава и поштује људе. То што није из здравствених разлога летео борбене авионе није му сметало обзиром да је имао доста пилотског знања.

Комесар дивизије је био пуковник Вељко Ражнатовић, мој комесар из ВВУ, носилац Споменице и велики јунак из НОР-а, али паљевина и орукаш, бескрајно занесен идеалима комунизма, пролетерске револуције и комунистичким догмама. Био је вредан, велики патриота и поштен човек. Желио је да и његови потчињени имају те особине па је знао да појури млакоње, колебљивце и нераднике.

Мешао се у све послове, од оних партијско политичких у које се одлично разумио па до летачких где је био танак. Био је строг и нагао, али правичан и знао да грешку призна. Остали официри у дивизији су били добри и заслужни борци.

Комесар 111. пука је био мајор Жељко Албини, дебелко и инвалид, носилац Споменице, веома вредан и одговоран официр. Он је сву „власт“ у пуку узео у своје руке, што и није било тешко поред команданта, капетана Милана Аћимовића, подофицира краљевске војске који је сву своју пажњу посветио летачкој обуци пука. Остало је препустио комесару пука.

Комесар му је наметнуо идеју да заједно буду у канцеларији јер је то, кобајаги, потребно ради боље сарадње. То је била велика глупост јер су један другом сметали. Кад је командант вршио припрему за летење са командирима или комесар са комесарима, сметали су оном другом. Комесар се није разумио у летење, а команданта није интересовала припрема комесара, нити је имао времена да га троши на ту јалову причанију. Нисам хтио да то одмах мењам јер сам желео да прозрем стварне намере комесара. Установио сам да он хоће да прати и контролише сваки корак команданта и онда то преноси свом нераздвојном другу официру КОС-а дивизије мајору Сајку. У неким случајевима ми је директно засметао јер сам хтио да будем сам, а он ми намеће неке разговоре.

После два дана у нашу канцеларију, без куцања, уђе један поручник и упути се са руком у џепу ка комесару. Погледа ме, сагну се ка комесару па му нешто шапуће да не чујем. Комесар ми одмах рече: „Молим те Мидо изађи на десетак минута јер имам нешто да разговарам са поручником“. Рекох да нисам добро чуо па нека ми понови. Док ми је он понављао да изађем да би он разговарао са поручником, подиђоше ме неки жмарци па упитах поручника да ли зна ко сам ја. Он одговори да зна. Подвикнух му: „Поручниче извадите руку из џепа и представите ми се. Објасните зашто не куцате кад улазите код команданта и комесара пука“. Поручник се ушепртљао. Рекох му да ми одмах позове начелника штаба мајора Буду Поповића. Буди наредих да за пола сата своју канцеларију уступи мени, пренесе мој сто и архиву из касе, а да себи нађе другу канцеларију. Буда је стајао мирно и видио да се нешто десило између комесара и мене.

Комесар побледео. Предлаже да све одлуке, па и одлуку о пресељењу доносимо заједнички. Упитах га како то мисли да одлуке доносимо заједнички, кад се он као нелетач не разуме у летење

и може само да слуша шта ја одлучујем, да не можемо радити заједнички јер о заједништву нема говора ако се усуђује да команданта избацује из канцеларије да би он разговарао са поручником у којег има више поверења него у команданта пука. Рекох му: „Од данас смо комесаре на пер си“.

Командири ескадрила су били истакнути пилоти: Радован Крстић, Иван Југовић и Коста Мићовић. Кад је Крстић отишао за команданта пука на његово место је дошао Миле Бошковић - Земунцац, такође одличан пилот и руководилац. Људство ескадрила је волело и поштовало своје командире. Извесну дозу одбојности су исказивали према командиру Мићовићу као нељубазном и уображеном, али му то није много сметало као руководиоцу.

Одмах после пријема пука од капетана Аћимовића, позвао сам мог помоћника за летачке послове капетана Љубишу Станковића, којег сам од раније познавао, па смо изучавали експлоатацију авиона Ил-2. Назва ме Зека Симовић и ја му рекох да се спремам да полетим на Ил-2. Зека ми обећа да ће одмах послати свог помоћника капетана Фрању Годаца да ме провери на УИл-2. Са Фрањом направих два лета и он ми уписа у књижицу да сам способан за самостално летење на авиону Ил-2.

Направих неколико самосталних летова по кругу и пар летова у зони. Кад сам мислио да сам углавном овладао пилотирањем на авиону Ил-2, одлучих да проверим све пилоте у пуку и уверим се у њихове способности. О сваком пилоту направио сам забелешку. Били су то добри пилоти јуришници. Од њих је требало направити пилоте ловце на Тандерболту (Ф-47Д). Зато затражих два-три авиона Харвард, тј. школске авионе (двоседе) који праве акробације. Одмах сам добио Харварде и почео обуку мојих официра летача у штабу и командира ескадрила. Прво сам их обучио у акробацијама, а потом за наставнике из задње кабине. Сви су били одлични пилоти и акробације су са лакоћом савладали. Издвојио сам три-четири пилота којима су акробације, а рекао бих и летење мало теже ишли. Један од њих је био поручник Драган Мухарем кога сам први пут видео.

Пођох са њим на акробације. У току припреме му објасних да се авион Харвард мало теже вади из десног ковита те му треба дати ногу до краја и палицу до краја напред. Он увек закасни са пола окрета у ковиту па то треба узети у обзир и авион извадити у задатом правцу. Мухарем је све добро урадио док не покуша да баци авион у десни ковит. Није ишло јер је то радио са већом бр-

зином, па му рекох да извршава моја наређења. Авион се нађе у десном ковиту и ја му командовах да га вади.

Мухарем није дао леву ногу до краја, а палицу држи на себе уместо да је гурне напред. Авион уместо једног направи два окрета и пође у трећи. Командујем му шта да ради али он не слуша, а авион се врти и јури ка земљи. Зграбих команде и дадох пуну леву ногу али Мухарем чврсто држи палицу на себе те нема шансе да се авион из ковита извади само ногом. За то време направисмо још два окрета и ја установих да нас секунде деле од удара у земљу.

Преко радио станице се продерах (да би чули они на аеродрому): „Пуштај команде“, а затим: „Скачи“. Чим Мухарем пусти команде зауставих окретање авиона и извадих га из обрушавања на око 200 метара од земље. Кад се авион овако усиса у ковиту мало га је теже извадити, па смо се оба уплашили. Слетео сам нормално и Мухарему забранио летење док добро са командиром не изучи ковит на земљи. Тада сам сазнао да су му шесторица браћа погинули у партизанима, па одлучих да више не лети код мене у пуку.

Командант корпуса генерал Матетић сутрадан дође у пук. Све му објасних, али се он не слаже да Мухарем више не лети код мене или да не лети уопште. Командант дивизије Зека се није мешао у разговор и ја рекох Матетићу: „Друже генерале, шесторица његове браће је погинуло у партизанима, погинуће и он на авиону. Зар то није грехота. Ја то не бих могао поднети. Ако нећете да усвојите моје предлоге преместите ме из пука“. Одмах изађе наредба те Мухарем оде у 172. пук. Летео је неколико месеци и погинуо својом грешком. Било ми је врло тешко кад сам то сазнао. Тако се та партизанска породица коју је чинило седморо браће заувек угасила.

Посебно морам истаћи да сам имао част да као командант 111. пука примим ратну заставу пука из руку Врховног команданта Тита. То

*Командант 111. пука мајор Мидо Миликић
прима ратну заставу пука из руку Врховног команданта
маршала Тита. Батајница 21.5.1952.*

је било 21. маја 1952. на аеродрому Батајница. То су биле прве три ратне заставе које су примили 111., 113. и 117. пук. Командант 113. пука је био мајор Александар Брачун (касније генерал) а 117. пука потпуковник Милорад Ивановић. Била је то велика свечаност у присуству Владе Југославије и чланова Политбироа и ЦК КПЈ. Тито је сваком од нас упутио пар речи, а ми смо требали одговорити кратким говором не дужим од пет минута. Пук је био поносан што је међу првима примио ратну заставу.

Иначе најтежи и најстрашнији дан у мирнодопском животу сам имао баш у Брежицама, када смо у истом дану били врло близу смрти Тања, мали Радомир-Раде и ја. Наиме, остао сам после радног времена да завршим неки посао у пуку. Код мене дође поручник Душан Лемић из авио радионице и извести ме да је један авион из мог пука спреман за пробу, па ако хоћу могу одмах полетети. Заједно смо детаљно прегледали авион, а ја у ваздуху испробао све што прописи предвиђају. Увлачио сам стајни трап и флапсове и испробао све друге уређаје. На крају сам направио низ акробација у којима сам уживао.

То је била права пилотска рекреација после заморног канцеларијског рада. После четвртог заокрета, кад поставих ручицу флапсова на „извучено“ авион, несавладивом снагом поче да се окреће око уздужне осе, па се наћох у скоро леђном положају. Са радио станице ми командују да исправим авион али он не слуша команде. Видим за пар секунди ћу ударити у земљу, па се сетих ручице флапсова и вратих је на „увучено“. Авион постаде управљив. Једва смирих авион, окренух га у нормалан положај и смандрљох се без флапсова и слетех. Осигурање једног флапса је испало и он се није извукао, а други се извукао и окренуо авион на леђа. Било је заиста страшно. Попих кафу па се упутих кући као да се ништа није десило.

Ваљда у исто време мала Тања је изашла на балкон да види иде ли јој тата са аеродрома. Сагнула се да узме неку играчку и пропала је између преграда на балкону. Са висине од око два метра пала на главу и онесвестила се. Даца је изашла на балкон за Тањом и видела је на бетону. Закукала је и истрчала напоље. За њом је изашла комшиница, кућна помоћница и мали Раде. Оне су установиле да Тања има на глави велико испупчење и да не долази свести. Зграбиле су је и трком однеле у болницу у Брежице. Тамо су им рекли да је мало фалило па да пад буде фаталан. Док је Даца била са Тањом, мали Раде (2 године) је пошао да тражи маму и Тању. Наишао је на скоро испражњену кречану испред куће, оклизнуо се и упао у

њу. То је видео пуковник Зека Симовић и одмах се спустио у крчану и спасио Рада сигурног дављења.

Кад стигох кући угледах на столици пуковничку униформу сву у кречу. Видим Дацу уплакану и у шоку, а из купатила чујем церекање Рада и Зеке Симовића, који су се купали и голица-ли. Зека није знао за Тању. Он тражи неки чаршав да се у њега умота док му од куће не донесем веш и униформу. Из болнице су јавили да је Тања ван животне опасности. Зека објашњава како је пошао код нас на кафу и да није био сигуран да је дете упало у крчану, али је за сваки случај погледао и видео Рада до грла у кречу. Кад се спустио упао је до изнад колена и једва се извукао напоље. Тања од пада није имала последице и све се срећно завршило иако смо све троје били близу смрти.

*Мали Раде и Тања
Брежице 1952.*

У току године пук је имао три инспекције из корпуса и КРВ, али највећа смотра његове борбене готовости и способности је био велики маневар ЈНА у септембру 1953. Маневар се изводио у рејону Врбовец - Крижевци - Бјеловар. Ми смо били на страни „црвених“. Пук је имао 36 авиона Ф-47Д Тандерболт. Све јединице су се припремале за маневар, али још нико није знао ни један податак о маневру. Ја сам највеће напоре усмерио да оспособим све пилоте да једновремено дејствују из целокупног наоружања у саставу одељења-четворке. То значи одељење обрушава у групи, отвара ватру или баца бомбе, сви одједном итд. Посебно сам тражио прецизност у гађању, ракетирању и бомбардовању.

То је била велика новина у РВ, јер су сви дејствовали из колоне авиона. Организовао сам детаљно изучавање рејона могућих дејстава као и летење руководиоца тј. потенцијалних вођа група. Тако су вође група надлетели терене на којима ће бити постављени циљеви. Изабрао сам правце напада итд. На аеродрому и полигону Церкље организовао сам гађање, ракетирање и бомбардовање одељењем као целином. То је заиста импресивна слика кад одједном загрми 32 тешка (12 мм) митраљеза или на циљ полети осам ракета или бомби и одељење нестане у бришућем лету. Током уве-

жбавана летео сам са разним одељењима у улози првог, другог и последњег пратиоца, да бих видео какви њих проблеми оптерећују и да виде пилоти пука да њихов командант уме не само да води групу него и да буде успешан последњи пратилац у њој.

Маневар сам дочекао потпуно задовољан са тим како сам припремио пук за борбена дејства. Био сам сигуран да нам нема равних у целом РВ. Моји пилоти су били изузетно савесни и озбиљни официри. Много сам их волио. Понадао сам се у срећу те да нећу имати озбиљнијих отказа материјала и грешака пилота. Срећа ме послужила. Све задатке смо извршили одлично а мете скоро увек уништили.

Пук је проглашен за најбољу јединицу ЈНА на маневру и најбољу у ЈРВ. То је Врховни командант потврдио својом наредбом којом похваљује 111. пук под командом пуковника Радоја Љубичића. Назвах Зеку и питам какав је то скандал, какав Љубичић, како је могао послати такав предлог и изоставити моје име као команданта 111. пука. Он се дубоко извињава и каже да он у тој работи није учествовао. Напротив, већ је звао КРВ и протествовао јер Љубичић није још ни дошао у пук. Каже да су то персоналци КРВ забрљали и сад нико нема петљу да изађе Титу на очи са другим именом команданта 111. пука.

На крају маневра тј. 21. септембра 1953. одржана је велика парада на којој су учествовале све летачке јединице. У Врбовцу је направљена свечана трибина на којој је био Врховни командант Тито са свим дипломатским

представницима и државним и партијским руководиоцима. Формирана су четири ваздушна ешелона: млазни Ф-84Г - Тандерџети састава 12 авиона у групи, затим 12 домаћих авиона С-49Ц, група од 24 Москита и моја група састава 48 авиона Ф-47Д (мој 111. и 94. пук из

Група руководилица пре увежбавања лета у смакнутом построју. Са лева: мајор Мидо Миликић, капетан Ђоко Стијовић, капетан Иван Југовић и капетан Јоже Кернић.

Скопља). Тандерџете је водио потпуковник Милорад Ивановић, домаће ловце С-49Ц - Чича Станисављевић, Моските је водио мајор Живко Ранисављевић и ја сам водио два пука Тандерболта.

Тандерџети су полетали са Батајнице, Москити са Плеса, а ја са Церкља-Брежица. Свако је имао тачно време надлетања трибине. Клипни авиони су формирали један ешелон од 84 авиона. Одстојање између ешелона је било 300 метара. Млазњаци су прохујали преко нас и пазили да нас не престигну много раније. Њих је са земље наводио командант 44. дивизије Кајле Николић. Он је проценио да ће Ивановић пролетети иза трибине па је командовао:

„Милораде мало лево и Милорад је скренуо мало у лево. Тада је Кајле видио да је требао командовати мало десно што је и учинио. Милорад је угледао трибину и скренуо десно. То је било опасно јер су одељења летела у смакнутом строју па су вође одељења нагло пошли у заокрет лево и десно те се формација разбила тачно из-

Група руководиоца увежбава лет у смакнутом построју. У авионима Тандерболт са десна: мајор Мидо Миликић, капетан Ђоко Стијовић, капетан Иван Југовић и капетан Јоже Кернић

над трибине. Посматрачима је то изгледало предивно те су мислили да је управо тако требало радити.

Москити и ја смо требали да се сретнемо у задато време изнад Самобора на одређеној висини. Заиста у секунду смо дошли на тачку сусрета и одмах пошли у јединственој колони. Надлетање трибине је било савршено. Стручњаци су проценили да је најкомпактнији био ешелон Тандерболта тј. група од 94. и 111. пука, мада су све групе зарадиле оцену одличан.

Права драма се одвијала пре полетања моје групе са Церкља. Облачност је била ниска, а облаци компактни. Поред тога била је сумаглица. Ниски облаци у крпама су прелазили на висини 200 метара изнад аеродрома. Видљивост је била испод метео минимума тј. око два километра. Нисам знао шта да радим јер летење није без-

бедно ни за појединачне авионе, а о групи да се не говори јер нико није био оспособљен за летење у облацима. Позвах Командно место дивизије и питам шта да радим, да ли да полећем или да не учествујемо на паради. Они на КМ што треба да одлуче ћуте. Питам их како ме чују и они одговарају да чују одлично. Међутим, ни на поновљено питање не одговарају. Наљутих се те их упитах и трећи пут и добих одговор: „Одлучи сам“. Погледах на сат и видим да за 30 секунди треба да командујем: „Пали“.

Дугачке су те секунде. Замишљам Тита и Улепића који ме очекују да доведем два пука изнад њих а мене нема. Са друге стране замишљам да ми неки пилот шмугне у облак и из њега испадне на леђа, а затим лупи у земљу. Ипак одлучих да кренем па ћу ићи што ниже и омогућити да ме сви прате са видљивошћу.

Обратих се пилотима: „Овде први, обраћам се свим пилотима са питањем има ли неког ко не може у овако лошим условима летети са мном.“ Сви ћуте. Ја се поново огласих: „Овде први, схватио сам да сте сви спремни и да хоћете да летите. Ако неко не може одмах да се јави. Пријем“. Сви ћуте. Поново укључих радио и рекох: „Другови пилоти, будите мирни и храбри, сигуран сам да ћемо одлично извршити задатак. Нека нико не напушта групу, држите се договореног, за мном јуначине, полећемо“.

Кад полетех установих да ситуација у ваздуху није тако критична. Полећу одељења једно за другим те формирасмо ешелон и надлетесмо аеродром. Упутисмо се ка тачки сусрета са Москитима. Много сам ризиковао али се исплатило. Моји пилоти и пилоти 94. пука су нашли храбрости да издрже и ову велику пробу и не направе ни једну грешку.

Тито је био одушевљен дејствима авијације на маневру, а посебно ваздушном парадом, па је приредио заједнички ручак у Загребу са свим старешинама ранга команданта пука и старијим. Било нас је око 250 официра и генерала. Тито нам је говорио преко 45 минута. Проломио се снажан аплауз. Кад се све стиша, пуковник Свето Радојевић из свега гласа повика: „Моша, Моша, Моша“. Сви прихватисмо. Тито гура Мошу а он се нећка. Устаде Моша и каже: „Па овако може да скандира само глупава војска. Шта ја бре има да вам кажем после Врховног команданта, ћут бре какав Моша“, одмахну руком и седе. Сви смо се слатко смејали Мошином реаговању.

У току и после маневра се жестоко заоштри ситуација око Трста. Пук је стављен у приправност број три. Бомбе и ракете су под крилима авиона. Митраљези снабдевени пуном шаржом. На свечаном ручку у Загребу сазнадох да на моје место долази пуковник Радоје Љубичић, народни херој и носилац Споменице (касније генерал). Он је био невиђени ентузијаста пилот, али самоук, без теоретског знања и добре тренаже. Много сам га волио јер је био у Трећој пролетерској бригади, а волио сам га и што воли летење. Зато одлучих да му максимално помогнем да успешно командује овом елитном јединицом. Предао сам му све моје забелешке о пилотима, подсетнике за доношење одлука и процену ситуације, карте итд. Предложих му да обиђемо рејон борбених дејстава. Напусти смо само митраљезе и полетесмо да осматрамо Италијане дуж границе. Он је био пратилац, а ја сам му радиом или пикирањем показивао шта треба да уочи.

Сутрадан ми у Штабу дивизије приредише свечан испраћај. Били су присутни моји помоћници и командири ескадрила. Зека је веома лепо говорио о мојем раду и успесима пука. Посебно је истакао да је јуришни пук постао под мојим руководством прави ловачки пук који може да се носи са било којом старом ловачком јединицом.

Одлазећи из пука и Брежица присећао сам се свега доживљеног. Најрадије сам се сећао дивних људи у пуку, Штабу дивизије, колега у 138. и 96. пуку, те њихових команданата мајора Антона Сотлара и Мајав Теодора. Били смо искрени другови и умели да се дружимо. Поред Зеке Симовића (касније генерал-пуковник) увек ћу се сећати Вељка Ражнатовића и рођења његовог дуго жељеног сина Жељка. После три кћери добио је Жељка и био у трансу од среће. Даца и ја дођосмо да честитамо Славки и њему, а он нас изгрли и изљуби. На очи му навиру сузе. Хтио је од Жељка да створи право „бољшевика“ али у томе није успео, што га је тешко гушило. Жељков син има његово име - зове се Вељко.

Сетио сам и једног тешког сукоба из тог доба који умало није имао трагичан завршетак. Наиме, осциони и свемоћни начелник КОС-а дивизије, мајор Сајко, велики пријатељ и нераздвојни друг комесара пука Жељка Албинија, је чуо да имам необично прецизну пушку снајперку и да сам са њом погодио фазана у главу на даљини око 100 метара. Кад се код неких ловаца уверио да је то истина, одлучио је да узме моју пушку за себе. За време док сам са породицом ручао, упаде у стан намрштени мајор Сајко. Понудих га да

руча са нама, а он то грубо одби, па каже да је дошао да му предам снајперку јер хоће да је узме за себе.

Схватајући то као неумесну шалу, питам га да ли је стварно дошао да ми одузме пушку или је то неукусна шала. Он ми подвикну: „Каква шала, знаш ли ти са ким разговараш. Ја сам официр КОС-а дивизије који те може ухапсити кад пожели. Дижи дупе и предај ми пушку без много приче.“ Даца и Тања почеше да плачу, а мали Раде колута очима. Даца скочи и донесе пушку. Држећи је у рукама и плачући ми вели: „Предај му пушку он је официр КОС-а може сутра да те стрпа у затвор или пошаље на Голи оток. Мисли на нас троје, купићемо пушку“.

Она пружа пушку Сајку, али је ја узех и одох по муницију. Стрпах пред њима стегу метака у магацин, па убацих метак у цев. Пушку уперих у Сајка и дрекнух: „Марш напоље лопове, дошао си мене да опљачкаш и претиш ми пред породицом, идиоте, разбојниче, фукаро лоповска“. Добујем кажипрстом, а затим повукох ороз на прву ногу. Сајко гледа у мој кажипрст. „Марш напоље, хоћеш да ти проспем мозак лопове један. Мрш напоље“. Он појури ка вратима, остави их отворена и седе у кола која су га чекала.

Испразних и оставих пушку па, незавршивши ручак, похитах у војни клуб. Имао сам среће те добих на телефон потпуковника Милоша Вујиновића, начелника КОС-а корпуса. Све му испричах и рекох да ћу мајора Сајка убити ако дође да ме под било каквим изговором ухапси. Милош ме мало смири и обећа да ће сутра ујутро бити код мене у канцеларији. Ујутро нађох у мојој канцеларији комесара корпуса пуковника (касније генерал-пуковника) Бранка Боројевића и Милоша Вујиновића. Испричах Боројевићу шта се десило.

Боројевић просто не верује да је тако могао да поступи и говори мајор Сајко. Вујиновић каже да верује да би то Сајко учинио. Све поново испричах пред Сајком и он не поби ни једну реч, само ћути и гледа ме са мржњом. Комесар корпуса Боројевић ми се обрати: „Друже Мидо, видиш каквих нас има. Добро је што му ниси дозволио да те опљачка“. Нареди ми да о овоме ником не говорим и да имам поверења у партију која ће ово правилно решити. Сајко је одмах упућен за слушаоца у ВОШ и избачен из КОС-а. На првом тромесечју је установљено да из свих предмета има јединицу и да не може пратити наставу. Демобилисао се и као „босански кадар“ отишао да ради у Сарајеву, али без моје снајперке.

КОМАНДАНТ 198. ЛОВАЧКО-БОМБАРДЕРСКОГ ПУКА У СКОПЉУ

После службовања у Ковину, Љубљани, Задру, Пули и Брежицама, ево ме поново у Скопљу. Командант дивизије је опет потпуковник Илија-Ика Зеленика. Начелник политичког одсека је потпуковник Хасан Четић, бихаћки матурант (касније генерал), а начелник КОС-а потпуковник Божо Мартиновић-Бајица. Политички комесари су укинати. Ика је био смењен са дужности команданта дивизије због неке љубавне афере, али су претпостављени установили да се „поправио“ и да више није непоправљиви женскаррош, па су му опет поверили дивизију. Командант дивизије пуковник Петар Радевић, народни херој Југославије је смењен због неког дописа који се није свидео Титу, а тиме ни осталим у ЈНА.

Пре мене је командант 198. пука био пуковник Никола Лекић (касније генерал) али је он постављен на место потпуковника Кајлета Николића, који је од КОС-а потпуно неоправдано ухапшен. Кајле је доказао своју невиност и КОС му се извинио признавајући његово хапшење као своју велику грешку, али онај који је Кајлету подвалио није одговарао. Напротив задржао је положај на који се испео свргавањем Кајлета. Начелник штаба пука је био мајор Дако Милошевић, веома способан и одговоран официр. Убрзо је премештен за команданта пука ВОЈИН. Командири ескадрила су били: капетани прве класе Лека Стево, Родић Душан и Жановић Ладисав. После одласка Леке и Родића за команданте пукова, дошли су за командире ескадрила: Сретен Васиљевић, Милан Јакшић и Милан Кеџман. Мој помоћник за МПВ је био мајор Милан Бјеговић, диван човек и носилац Споменице. Остали кадар у пуку је био веома добар.

Пук је вршио преобуку на млазним авионима Ф-84Г у Батајници. Преобука је извођена тако да је пук подељен у две групе. Прва група је већ завршавала преобуку кад сам ја стигао у пук. Пођох са другом групом на преобуку у Батајницу. Тамо нас дочека капетан Аца Секулић који је замењивао команданта пука до мог доласка. Окуписмо се око њега који нас је чекао да би нам говорио о експлоатацији Ф-84Г. Он каже: „Видите, поклопац кабине се може одбацити споља. Притиснеш ово црвено дугме и експлозив одбаци кабину. Дугме мораш притиснут јако, овако“. Секулић притисну дугме, експлозив рукну и кабина одлете са авиона.

Би ми веома тешко што оштетисмо авион, а још нисмо ни почели летење. Изгрдох Секулића, па ми га би жао. Додуше сми-

рих се и због тога што се тај удес „лаки квар авиона“ није приписивао пуку већ Центру за преобуку. Испричаше ми како је Секулић добро прошао јер је неки механичар показивао колеги како ради катапулт пилота. Седео је у авиону у хангару и притиснуо дугме за катапултирање. Седиште пилота је одлетело у ваздух, срећом промашило траверзе које држе кров хангара, пробило кров и механичар се нашао на крову у полусвесном стању. Једва су га скинули пожарним мердевинама.

Пре самосталног летања на Ф-84Г направили смо пар летова на млазном авиону Т-33. Сви смо без проблема лаширали Ф-84Г, јер је он за полетање и слетање много лакши од клипних ловаца. У Центру смо имали пар вежби из групног летења, групних акробација и неколико маршрута. Борбену обуку - употребу наоружања смо вршили у пуку.

Одмах сам добио стан, али овога пута лично пођох у Брежице да ствари утоварим у воз како их утоваривачи не би уништили. Тако сам урадио и код сељења из Пуле у Брежице. Ствари сам дочекао у Скопљу и сместио их у стан. У 198. пуку сам био командант од половине октобра 1953. до јула 1956. У првој години ни смо имали удеса. Међутим, 30. октобра 1954. била је заказана нека мала вежба на којој је требало да лети једно одељење нашег пука. Истовремено је у дивизији вршена анализа обуке.

Назвах команданта дивизије и замолих га да откаже учешће на вежби или да не присуствујем анализи. Рекох му да имам неки лош предосећај. Ика кобајаги виче (био је јако добар и фин човек): „Ма какав предосећај, лети ти једно одељење, препусти то начелнику штаба или командиру ескадриле, а ти да си дошао на анализу неизоставно“. Задужих начелника штаба капетана Ладисава Жановића да добро припреми то одељење заједно са командиром Леком. Стево Лека је одредио капетана Козаровског да изврши припрему пилота. Он није разрадио маневар над циљем па је дошло до судара у ваздуху. Поручник Чедо Антуновић, одличан пилот и човек је налетео на поручника Раздрих Лудвига и погинуо. Раздрих је са тешко оштећеним авионом успео да слети на аеродром.

Другу катастрофу смо имали 6. марта 1956. када су на авиону ТВ-2 (Т-33) погинули поручници Мирко Кујунџић и Ђуро Милованов. Они су имали проблема са пражњењем тип танкова (резервоара на крају крила) и некако то регулисали. После сат летења мотор им је стао. Они су покушали да га запусте у ваздуху, па је нагомилано гориво експлодирало и авион се преполовио. Пило-

ти нису ни покушали да искоче. Обојица су били примерни официри, а Кујунџић најбољи фудбалер у дивизији. Дакле за три године летења пук је имао две катастрофе и изгубио три врсна pilota. За сваким сам туговао као за неким из породице. Њихови ликови ми нису нестајали из мисли.

Једног дана ме позва Ика Зеленика и каже да мора да иде да полаже испит за чин пуковника. Каже да га следује три месеца припреме пошто нема ВВВА, месец дана годишњег одмора и месец дана боловања. Само полагање испита трајаће најмање 15 дана. То значи да ће бити одсутан 5,5 месеци кад се највише лети. Каже да су наредили одозго да дивизију преда мени и да ми прочита наредбу ССНО којом је то регулисано. Он хоће да ми преда кључеве од канцеларије, касе, стола. Рекох му да ми то не треба, јер ћу ја остати у мојој канцеларији и руководити мојим пуком. На Петровачком аеродрому је и Боћа Поповић, командант 94. пука, а Брачуна, команданта 116. пука, ћу звати да долази на Петровац авионом. Ика се нешто мршти, па нађосмо компромис. Примео сам кључеве али сам остао при томе да све састанке изузев састанака Штаба дивизије, одржавам у Петровцу. Са Боћом и Брачуном нисам имао проблема јер су били добри команданти пукова. Све дужности команданта дивизије сам успешно обавио и није било никаквих инцидента. Дивизија је остварила највећи налет од свог постојања и имала срећу да нема ни један удес.

Успех дивизије је узбунио неке који су у мени видели потенцијалног команданта дивизије па су почели са ниским ударцима. Тако ме позва командант корпуса Божа Лазаревић и саопшти ми да сам веома успешно руководио дивизијом за протеклих 5,5 месеци, али да ме он неће предложити за команданта дивизије. Хтедох да га упитам да ли ми смета Споменица, ране са Сутјеске, две војне школе завршене са одличним успехом, велики налет итд. али одустадох и рекох: „Друже генерале, желео бих да знам зашто ме нећете предложити за команданта дивизије када имате команданте дивизија који су рат провели у заробљеништву, који метка нису опалили на окупатора, који не лете млазне авионе, и који немају теорног знања колико ја.“ Он подиже тон: „Нећу да те предложим, зато што то ја нећу“.

Нисам више реч проговорио. Касније сам чуо да је неко из Генералштаба, гледајући документа и ратне карактеристике, поставио питање уздизања кадрова из НОБ-а наводећи мене као пример запостављања. Све ме ово није обесхрабрило већ сам давао све од себе да унапредим борбену способност мога пука.

Тадашња тактика је захтевала да се врше сасређени удари целим пуком или са две ескадриле, затим да време обраде циља траје што краће итд. Смишљајући како да обезбедим да са што већом групом будем што мање времена над циљем, пронађох један маневар групе од 16 авиона (четири одељења) који траје минимално време, а обезбеђује употребу свих борбених средстава. На милиметарској хартији, уз помоћ рачунара (нису постојали компјутери) направих шему дејства за сваку врсту наоружања. Направих све прорачуне и уверих се да је маневар могућ и донекле безбедан.

Позвах командире ескадрила и све им изнесох. Били су одушевљени. Поведох командире да као вође одељења проверимо како то изгледа у пракси - у летењу. Проценисмо да је маневар врло сложен и опасан, али да се упркос напада из супротних праваца авиони неће сударити ако сви пилоти одраде свој задатак прецизно и без страха. Поред ових 16 авиона, удар би из бришућег лета могла извршити група од 8-12 авиона са напалм бомбама. То је остављало импресивну слику јер одељења нападају циљ са четири стране једновремено и једновремено дејствују по циљу. То до тада нико није примењивао због опасности од судара.

Поведох групу од 16 Ф-84Г без убојних средстава да испробамо маневар. Било је одлично па следећи лет направих са убојним средствима. После три успешна дејства и дораде шеме маневра у неким детаљима, предложих команданту дивизије да дође и види шта смо увежбали. Он је био одушевљен и одмах обавестио команданта корпуса генерала Лазаревића. Маневар смо извели и пред Лазаревићем, па је он предложио да се исти изведе пред нашим Генералштабом и свим војним изасланицима.

Команда ваздухопловства и корпуса нам саопштише да ће Државни секретар са генералштабом и страним изасланицима доћи на аеродром Сомбор да би видио сасређени напад пука по аеродрому. Предложих да се пук пребазира на Батајницу и оданде дејствује, али то неком није ишло под капу, јер су на Батајници базирала два пука авиона Ф-84Г из 44. дивизије Николе Лекића, који нису имали шта слично да покажу.

Само због тога ми наредише да полетим из Скопља, дејствујем по аеродрому Сомбор и слетим на Батајницу ради допуне горивом. Израчунах да немам горива, те опет предложих да дејствујемо са Батајнице, али ми јавише да су стручњаци Команде РВ израчунали да имам горива ако летим на висини 6.000 метара. Једва то прихватих јер сам вршећи прорачун горива установио да ми четвр-

то одељење и ескадрила за дејство из бришућег лета немају потребну резерву. Нисам хтео да се препирем са Командом РВ око горива и погрешно сам.

Јавише ми да је у рејона Сомбора лепо време, да је на маршрути облачно и да ће они из Команде РВ наредити кад да полетим. У Скопљу је време било лоше, а половина пилота није била обучена за летење у облацима. Били смо до детаља разрадили план лета и чекали позив за дејство, спремни да одмах полетимо. За дејство из бришућег лета одређена су два одељења из 94. пука. И то је било против моје воље. Групу је водио начелник штаба пука мајор Стева Милеуснић. Наредило је да се Милеуснић у свему потчињава мени као потпуковнику, команданту пука и вођи обе групе. Покушах да одвратим Команду РВ да ми припаја групу из 94. пука, јер имам довољно мојих пилота, али

они наредише да њих сматрам мојим пилотима и да у свему одговорам за њихову безбедност.

*Парада за Дан победе, Батајница 1955.
Са лева: потпуковници Милорад Ивановић
и Мидо Миликић, командант ваздухопловног
сшелона пуковник Никола Лекић
и вођа треће ескадриле мајор Саша Милошевић*

Наредише нам да полећемо и ми се постависмо на ПСС спремни за полетање. Уследи наређење да не полећемо због лошег времена. После два-три паљења и гашења мотора (што прорачуном горива није предвиђено) добисмо наређење да полетимо. Полетесмо и уз велики ризик се провукосмо кроз Грделичку клисуру коју је покрила ниска облачност. Падала је ситна киша, а видљивост била на доњој граници минимума. Кад се уверих да су се сви пилоти пробили кроз Грделицу, скренух са курса десно јер је била боља видљивост и мање је падала киша. Плашио сам се да се због слабе видљивости и кише одељења не сударе. Зато сам наредио да ме сви надвишавају и прате предходно одељење. Бежећи од кише, слабе видљивости и ниских облака у ниском лету избих на Дунав.

Одмах заокренух ка Обреновцу да бих изашао на задату линију пута (ЗЛП). Тако сам морао прелетети преко Београда и Белог двора на висини око 150 метара иако је то била строго забрањена зона. Пратећи потрошњу горива код пратилаца, установио сам да сви моји пилоти неће имати горива да долете до Сомбора, дејствују и слете на аеродром Батајница. Страшно ми је било тешко јер знам ко ме чека у Сомбору. Ипак одлучих да спашавам животе мојих, а посебно пилота 94. пука који су ми придодати.

Позвах КМ у Сомбору и саопштих им моју одлуку да прекидам извршење задатка, бацам бомбе на полигон Чента и слећем што пре у Батајницу. Тамо ћу узети гориво и убојна средства и доћи да дејствујем кроз два сата. Чувши то командант ЈРВ, генерал Улепић ми одговори: „Ти знаш ко је овде, у његово и моје име ти наређујем, разумеш наређујем ти, да дођеш и дејствујеш по циљу са оним пилотима који имају довољно горива. Ко нема горива шаљи га да слети у Батајницу.“ Видљивост је и даље била слаба, половина пилота не зна где је полигон Чента, нисам их за овакав случај ни припремио, а са бомбама не смију слетати. Ако разбијем групу плашим се да ће неко у овом лошем времену залутати. Овај маневар је веома сложен и њега могу извести само специјално увежбани вође одељења иначе прети опасност од чеоног судара авиона.

Био сам сигуран да са скрпљеним остатком групе нећу моћи безбедно извести тако сложен и опасан маневар. Закључих да је најбоље решење да не разбијам групу, да одведем све пилоте да одбаце бомбе на Ченти, да их доведем на аеродром Батајницу и онда да прво слећу последњи у групи јер су имали најмање горива. То саопштих Улепићу, а он ће љутито: „Наређујем ти да дођеш...“ и понови што је већ наредио. То ме још више разљути па му одговорих: „Немам горива и нећу разбијати групу и нећу извршити ваше наређење. Могу дејствовати после пуњења горивом и бомбама у Батајници. Удар би извршили за два-три сата од сада. Јавите да ли то прихватате.“ Улепић одговори да дођемо одмах, иначе да не долазимо. „Нећемо доћи“, одговорих Улепићу.

Долазећи на полигон Ченту наредих да свако одељење на команду вође одкачи бомбе. Наредих исцрпљеним пилотима које прекидаче да укључе да би им бомбе одмах отпале. Сви су успешно одбацили бомбе на команду вође одељења, те доведох целу формацију на слетање. На слетање прво пође последње одељење. После слетања у рулању на пет авиона стадоше мотори, а два авиона су имали горива за 1-2 минута лета. Установљено је да је још седам

авиона имало горива за мање од 10 минута лета а требало им је 12 минута. Значи принудно би, ван аеродрома, слетело 14 авиона.

Како је који авион слетео прихватала га је и печатила комисија Команде РВ у којој је било неколико официра КОС-а. Они су касније поштено измерили гориво у сваком авиону и поднели извештај команданту ЈРВ и Државном секретару Гошњаку. Са мном није хтио нико да разговара, већ ми је наређено да се сутра у 08,00 часова јавим команданту ЈРВ. Чују се претње да ћу бити стављен под војни суд, смењен са дужности, да ће ми бити забрањено летење итд. Била је то тешка ноћ за мене али је био тежак лет који се завршио како сам желео, тј. без погибије pilota и уништења авиона.

Сутрадан уђох код Улепића. Код њега 5-6 ваздухопловних и 4-5 пешадијских генерала. Он устаде и обрати ми се: „Друже потпуковниче, друже Мидо, похваљујем те због одбијања да извршиш моје наређење. Похваљујем те за успешно вођење групе од 26 млазних авиона у веома тешким метеоролошким условима. Честитам што су сви авиони и пилоти на броју и читави. Правилно си оценио ситуацију и доносио одлуке. Хвала ти Мида. Моју похвалу ће свим пилотима саопштити генерал Лазаревић са којим ћеш поћи на Батајницу“. Честитају ми генерали Бубањ, Лазаревић, Антић, Дракулић, Јовић, као и они пешадијски генерали. Рекоше ми да примим новинара „Народне армије“ и детаљно му објасним цео ток лета.

На другој страници „Народне армије“ је изашао чланак под насловом: „Похвала за неизвршење наређења“. Генерал Лазаревић је пилотима моје групе (198. и 94. пук) саопштио похвалу генерала Улепића и рекао да би пола групе слетело ван аеродрома и да би била права катастрофа, не само за пук него и за ваздухопловство, да сам извршио наређење Команданта ваздухопловства. Захвали се пилотима што су јуначки издржали тако тежак лет.

Ипак после 40 година вођа последњег одељења Фиљо Степанчић пише Музеју РВ и ПВО како смо имали горива, али сам ја то забашурио и рекао да нисмо имали горива па су ме уместо казне похвалили. Прегледом докумената сам установио да је из његовог одељења једном пилоту стао мотор те су га војници догурали на стајанку. Он није нашао за сходно да пита свог pilota шта му се десило те је угасио мотор пре доласка на стајанку, већ бог зна због чега прича и пише оно што сви пилоти знају да није било.

Као командант 198. пука сам добио задатак да са 26 авиона Ф-84Г учествујем на великој вежби која се изводила у рејону Јања

- Бијелина. На вежби је учествовала 29. авио дивизија из Ниша, пуковника Енвера Ђемаловића са клипним авионима Ф-47Д и 44. авио дивизија из Батајнице, пуковника Николе Лекића са авионима Ф-84Г. Из наше 39. авио дивизије из Скопља, потпуковника Ике Зеленике, учествовао је само мој пук. Пук је требао да се пребазира и дејствује са аеродрома Батајница.

У пуку сам имао већину pilota који су били способни за летење у ИФР условима али је мање од трећине било без курса ИФР тј. неспособно за летење у облацима. Како је на дан прелета било лоше време то је командант корпуса наредио команданту дивизије да забрани полетање мога пука јер ће доћи пилоти 117. Лекићевог пука са авионом ДЦ-3, да прелете моје авионе. Наредио је да моје пилоте превезе на Батајницу тај авион који донесе пилоте 117. пука. Мене о томе нису консултовали, нити сам за ту варијанту знао.

Са мојим пилотима пођох ка авионима, да полетимо за Батајницу, кад ми саопштише наредбу команданта корпуса и дивизије да моје авионе прелећу пилоти 117. пука из Батајнице. Одмах схватих да је то масло Николе Лекића. Он хоће још пре вежбе да деградира и деморалише моје пилоте, а своје да охрабри. То ме дубоко увреди и одлучих да не учествујемо у вежби ако сами не прелетимо наше авионе.

Постројих пилоте, саопштих им наређење команданта дивизије и моју одлуку да то наређење не извршим. Они ми дадоше пуну подршку, упозорих их да ћу можда бити стављен под суд, али сам спреман на ту жртву. Назвах команданта дивизије. Рекоше ми да он лети ка Петровцу. Одмах упитах Ику да ли је то његова одлука. Он ми тврди да је то изричито наређење команданта корпуса генерала Божа Лазаревића и објасни да авион ДЦ-3 лети ка нама. Тада, ту пред стројем pilota саопштих команданту дивизије да моје авионе нико сем мојих pilota неће прелетати, да се нећемо „возити“ са ДЦ-3, и да под тим условима не учествујемо на вежби. Пилоти почеше да скидају летачке знаке. Ика се ухвати за главу и врти се у круг.

Донесох другу одлуку - да одмах полетим са пуком, а да ДЦ-3 задржим у ваздуху док не полетимо. Саопштих то пилотима, Ика виче: „Мидо, забрањујем ти полетање, нека твоје авионе прелете пилоти 117. пука“. Врло одлучно одговорих: „Моје авионе прелећемо ми. Пилотима 198. пука, наређујем: Седајте у авионе, полећемо по нашем плану“.

Наредих начелнику АКЛ капетану Зулићу да пошаље ДЦ-3 у зону чекања и кружи док ми полетимо. Брзо полетесмо ка Батај-

ници. Јавих се АКЛ Батајница и они ме одмах питају ко води групу. Измењеним гласом, срећан, имитирајући мог ратног друга команданта 117. пука, Николу Милекића-Корчагина, одговорих „Групу води потпуковник Милекић, ко би други“. Кад се примакосмо аеродрому Батајница замолих АКЛ да ми дозволи бришући лет са целом групом. Они, мислећи да су то пилоти 117. пука одмах то одобрише.

Формирах две групе по 12 авиона и у савршеном смакнутом строју прогресмо изнад аеродрома. Лекић је био поносан на „своје“ пилоте и шепурио се пред генералом Лазаревићем. Претпостављао сам да нас чекају Лазаревић и Лекић, па реших да се играмо до краја. Наредих пилотима да по изласку из авиона не скидају кациге, док им то не наредим. Постројисмо се испред авиона са кацигама на глави.

Кад се Лазаревић и Лекић примакоше на педесет метара наредих: „Скидај кациге, поздрав на десно“. Скидох је и ја и упутих се ка генералу Божи Лазаревићу и Николи Лекићу који су после скидања кацига видели да то нису пилоти 117. пука, већ 198. авијацијског пука. Оба су стали као укопани. Лекић нешто промрнца, па се окрену и оде као опарен, а Лазаревић ми показа руком да приђем. Одмах ме пита где су пилоти 117. пука и зашто они нису прелетели наше авионе. Тачно му објасних како је било. Рекох да ми је Ика забранио прелет, али да сам ја то учинио на своју руку, одбијајући да извршим наређење. Лазаревић ме гледа па повика: „Ти си једна бандоглава васојевићка ћепаница, па како ти смеш да не извршиш моје наређење и наређење команданта дивизије, је си ли ти нормалан“.

Рекох му да је то понижавајуће наређење и тешка - непреболна увреда за пилоте какви су моји. Енергично рекох да као командант нећу дозволити да се нико спрда са достојанством мојих храбрих и добрих пилота. Спреман сам да их заштитим губитком чина или било којом другом казном. Он се смешка, а ја га упитах: „А како смо прелетели изнад Лекића“. Он прасну у смех и вели: „Ма савршено сте прелетели, савршено, он је киптио од среће, али кад скидoste кациге, скоро је пао у несвест.“ Генерал Лазаревић се гуши од смеха па не хтеде да прими строј већ пође за Лекићем. Изузетно срећан се вратих пред строј мојих пилота. Зажелех да их све изљубим. Захвалих им се и дадох вољно.

Сутрадан испричах генералу Лазаревићу како је мој врли пријатељ и ратни друг Никола Милекић командант 117. пука, донео ко-

нопац да завеже мој авион за његов и да ме „дошлепа“ у Батајницу. Објасних му да нема пилота 117. пука који није смислио неку омаловажавајућу радњу против мојих пилота. Лазаревић ми каже да сам овога пута добро поступио али да се у животу више не усудим да не извршим његово наређење. „Разумијем“ рекох али под условом да не буде овако паметно као ово. Зачудо, он се не наљути него каже да је ту био добро насанкан.

Овакав мој поступак је од свих пилота пука примљен са одушевљењем. Они су се максимално zaloжили да покажу да су најбољи у Ваздухопловству. Видели су они да сам ради њиховог достојанства био спреман да будем избачен из војске. Поред осталог и зато су на вежби сваки задатак извршавали са пуном одговорношћу и максималном упорношћу. Брзо су проналазили циљеве, одлично их погађали, вршили ПА маневар итд.

Последњег дана вежбе је дувао веома јак ветар. Требало је срушити узани мостић (ширина око два метра) постављен преко реке Јање. Нападали су га пукови 29. и 44. авио дивизије, али је он и даље остао непорушен. Команданти дивизија Ђемаловић и Лекић бесне и грде своје пилоте. Ика је нестрпљиво чекао наређење команданта ЈРВ да дејствује мој пук. Уз наређење да дејствујемо, командант РВ и ПВО је рекао Ики да пук треба да спаси образ ЈРВ. Мучна ситуација, ветар не престаје.

На моје Командно место зазвони телефон. Јавља ми се доста узбуђен командант дивизије Ика Зеленика и каже: „Мидо мој, овај проклети мостић преко Јање нико не може да погоди. Изредаше се силна одељења Ђемаловићевих и Лекићевих пилота и нико да га директно погоди и збрише са реке. Обрукаше нас начисто, јер не узимају јак бочни ветар у обзир. Молим те да лично поведеш једну ескадрилу и уништиш мост. Мој чин пуковника је у твојим рукама. Сви гледају у мене и чекају шта ће урадити моји пилоти. Хоћу да ту групу водиш ти лично. Молим те. Рекох му да не брине и да ми каже правац и јачину ветра. Он ми објасни да је ветар бочни јачине 15 метара у секунди. Нареди ми да дејствујем у 15,20 часова. Имао сам 40 минута до полетања. Замолих Ику да ми код одобрења напада каже само цифру коју други неће разумети, а односиће се на јачину ветра. Реорганизовах групу тако да убацих три најбоља пилота за бомбардовање и гађање.

Објасних им да имамо шансу да докажемо да смо најбољи у РВ. Свима наредих да нишанску тачку помере уз ветар. Седосмо у кабине и запустисмо моторе. Мотор на мом авиону отказа прили-

ком пробе, па наредих да групу води мој заменик капетан Сретен Васиљевић. Он је био добро припремљен за овакав случај. Све је ишло по плану. У првом налету на мост, Васиљевић је са две бојеве ракете погодио и преполовио мост. Остали пилоти су докрајчили мост са обе стране реке. На земљи и у ваздуху је настало весеље. Мост је стварно уништен, а образ Југословенског ратног ваздухопловства је осветлан.

Ика долете на Батајницу и дође до наше стајанке. Брзо постројих пук и предадох му рапорт. Он одушевљен гледа исте оне пилоте које је требао да стрпа у ДЦ-3 и пошаље као кофере у Батајницу, како сада ведре лица гледају у њега. Одржа говор од неколико реченица па повика: „Аферим драги моји другови пилоти“. Пилоти ћуте. Помислих да неће од њега да приме честитку па рекох: „Другови пилоти командант дивизије каже аферим, а то значи браво-честитам.“ Пилоти викнуше: „Хвала“. Командант Ика је свакоме пилоту стиснуо руку, рекао бих у знак извињења због оног што се десило на Петровачком аеродрому.

Нареди ми да прелетим у току дана за Скопље и да идем на годишњи одмор. Сви смо безбедно слетели на аеродром Петровац.

Мислим да је то било крајем 1955. када на Петровац дође нови начелник дивизије да направи један ИФР лет. Због лошег времена сам отказао летење пука. Сretoх начелника дивизије и поручника Стеву Радованова командира ИФР курса. Он ме замоли да направим један лет као наставник на авиону Т-33 са начелником дивизије јер он има неодложан посао. Рекох Стеви да је лоше време и на граници минимума, а уз то и ја имам посла. Стево кога сам необично ценио у сваком погледу, почео да ме мољака да летим. Навалио и начелник дивизије па пристадох. Одржасмо и кратку припрему лета. Рекох колеги потпуковнику да сам ја наставник и да мора поступати по мојим наређењима без поговора. Чуо сам да је добар пилот јер је био командант пука дуго година.

На висини од 300 метара улетесмо у густе облаке. После пет минута лета испесмо се на висину 6.000 метара, али смо и даље били у густим облацима. Хоће начелник да се испењемо изнад облака, али ја наредих да држи задату висину од 6.000 метара (око 20.000 фита). Он ускоро поче да млатара командама и стровали авион у понирућу спиралу. Видим да је пао у неправилан положај и да навлачи палицу на себе, а брзина расте и казаљка брзиномера се приближава црвеној линији. Нађосмо се у опасној ситуацији. Упитах га шта ради, а он каже да му је побегао авион и да га исправља. Рекох му

да прво исправи нагиб и показивач скретања доведе на нормалу, али он и даље вуче палицу на себе а брзина расте.

Покушах да му помогнем да прво исправи нагиб али он чврсто држи команде. Викнух му да пусти команде те ја исправих нагиб, а затим смањих брзину и пођох у пењање. Предадох му команду и он је нормално летео десетак минута, па опет поче да млатара командама. Рекох му да се смири и пилотира само по инструментима. Наредих му да гледа инструменте по следећем редоследу и почех да их редам. Све је узалуд, њега су поново ухватили лажни осећаји па не верује инструментима.

Он нагло пропе авион, а пред сам пад у неправилан положај поче нешто да мумла. Авион оста без брзине, пође лево, па десно и кљокну на нос. Пустих га да вади авион, али му он даде велики нагиб, насвира брзину и поче да вуче палицу. Опет иста ситуација, само је сада нагиб био много већи. Наредих му да пусти команду али он неће. Лупих по командама и послах га у пм. Рекох да одмах скаче јер ћемо сигурно погинути пошто смо у спирали смрти. Он пусти команду и ја крајњим напором извадих авион. Богами се узнемирих и ја, јер се све ово одиграло у густим и непријатним облацима, који су покрили сва околна брда око аеродрома. Одлучих да идемо на слетање. Направих процедуру за пробијање облака. Радованов није ишао на тај важан посао јер се забринуо за нас пошто се време погоршавало. Он нам рече да је доња база облака 300 фита (100 метара) и да одмах идемо на слетање јер се аеродром затвара. Лепо сам урадио процедуру и избио из облака на 500 метара испред ПСС. Слетели смо нормално под условима испод метео минимума.

Радованов сав срећан нам честита. Узех начелникову књижицу и написах да је у току лета два пута пао у неправилан положај и да не уме да вади авион из неправилног положаја. Зато му за-

JUGOSLOVENSKO RATNO VAZDUHOPLOVSTVO		
 Реп. бр. 1		
SVEDOČANSTVO		
ZA INSTRUMENTALNO LETENJE		
Ци. грешке / име <i>p. Petrović</i> Milutić Miloš		
Летачко звање PILOT I KLASA	Укупан лет 1190:00	
Завршио је KURS Instrumentalnog letenja u PETROVCU на MLAZNIM avionima i osposobljen za letenje po svim meteo uslovima		
Ograničenja	Датум	Ноћа
Без облака	Без ограничења	
Без облака	Без ограничења	
7a G.C.A. Без ограничења osposobljen		
Место PETROVAC	Јединица 37. авио ескадрила	
Датум: 1. SEPTEMBAR 1952. M. P.		Потпис старешине NOB. J. RADOVANOV

Сведочанство за ИФР летење

брањујем летење у ИФР условима док не заврши допунски курс. Општа оцена „један“. Начелник, колега потпуковник прочита шта сам написао, рече ми да нисам никакав друг и баца књижицу из све снаге. Она паде на мокар бетон и скоро се распаде.

Сутрадан ме назва Ика командант дивизије и каже да дођем код њега. Почео да ме критикује што сам пред поручником Радовановим дао јединицу потпуковнику итд. Наљутих се па рекох Ики да авион не зна ко је потпуковник, а ко поручник. Он захтева да га пилот води како треба, а ако пилот не поштује норме авион се буни, пада у неправилан положај и ето катастрофе. Начелник слуша и нешто гуња. Објасних да сам то урадио да бих му сачувао живот. Рекох: „Морате ми веровати да овај пилот није способан да лети у облацима. Он ће сигурно погинути чим се сам нађе у облацима. Пошаљите га на курс ИФР и на ВЛЛК да установе шта је са његовим вестибуларним апаратом“. Ика то није усвојио. Начелник је отишао за начелника Корпуса, постао генерал, улетео у разређену (4 осми-не) облачност и из неког облачића лупио у земљу и погинуо.

Пажњу заслужује још један доживљај на авиону Ф-84Г, Тан-дерцет, који сам имао летећи на плафону авиона, када сам вероватно доживео хипоксију. Наиме, вратио сам се са одмора и одмах пошао на висински лет. Кисеоничку маску сам заборавио да ставим у касу, па ју је кријући користио начелник штаба. Нисам је пре летења испробао већ само једним крајем закачио ради одржавања радио везе. Наравно требао сам је и очистити. На висини од 10.000 фита рекох пратиоцу Милану Санчу Стојковићу да закачи маску. Одмах установих да ми је маска растројена и подешена за неку другу главу. Почео сам да стежем каишеве али узалуд. Не могу лепо да подесим маску па ми не належе на лице. Уместо да прекинем задатак, ја продужих пењање. Од 6.000 метара па ка плафону поставих кисеоник на 100% али осећам да маска пропушта. На плафону сам од радио задатак нормално. Одлично ме је пратио поручник Санчо.

Одједном сам почео да се радујем постигнутој висини и да милујем висиномер. Он ми се ускоро претвори у два инструмента, а затим све заборавих. Нисам сигуран да спавам али бих рекао да лежим на војничком кревету у мом стану у Пули. Чујем команду: „Изабаците кочнице, избаците кочнице“. Постајем све сигурнији да спавам, али је дугме за кочнице било на дохват малог прста леве руке па га притиснух. Чујем команде: „палицу лево, палицу десно, на себе, напред“ итд. Све сам извршавао и почео да се присећам да сам ја заиста у авиону. На 4.000 метара чујем команду да скинем

маску. Тада делимично угледах хоризонт. Брзо скидох маску и хтедох да искочим из авиона. Санчо ме пратио на десетак метара, па му махнух левом руком. Установих да могу да управљам авионом па се упутих на слетање. На земљи ми је било мука па ме доктор Газивода узе под своје. Тај дивни човек ми тврди да сам доживео хипоксију па ме шаље на ВЛЛК на преглед. На ВЛЛК ми не нађоше трагове оштећења плућа и мозга па сам нормално наставио летење. То ми је био један од последњих летова у 198. пуку.

СЛУШАЛАЦ И НАСТАВНИК ВИШЕ ВОЈНЕ ВАЗДУХОПЛОВНЕ АКАДЕМИЈЕ У БЕОГРАДУ

После осам година командовања ваздухопловним пуком, од чега две године као комесар и шест година као командант пука, неко се сети да бих после завршетка ВВУ и ВОШ требао завршити највишу војну ваздухопловну школу Вишу војну ваздухопловну академију (ВВВА), што је по тадашњим прописима био услов за добијање чина генерала. То ми саопштише пред сам годишњи одмор, како бих се наводно припремио да положим пријемни испит за ВВВА. Тај пријемни испит је био адекватан теорном делу испита за чин мајора. Зато нисам ни требао вршити никакве припреме јер сам као мајор полагао мајорски испит да бих био унапређен у чин потпуковника.

Начелник ВВВА је био генерал Милија Станишић, по мишљењу већине ваздухопловаца најбољи и најспособнији генерал ЈНА. Био је неуморни радник, одличан организатор и педагог. Најзаслужнији је за велике успехе ЈРВ. Од њега се заиста могло пуно научити. Његов заменик и начелник катедре тактике је био пуковник Блажо Ковачевић који је дошао у ВВВА, јер је то био алтернативни генералски положај, да би постао генерал, пошто је Тито наредио да се Блажо унапреди у чин генерала пре пензионисања. Наставници су били краљевски официри и ратни пилоти пуковници: Ђуро Иванишевић, Анте Мирковић, Мирко Валес, Бранко Краус и други. Било је и неколико пуковника партизана који су раније завршили ВВВА, као и пар летача потпуковника. Они нису летели из ВВВА, па нису имали статус летача. Ми нисмо хтели да будемо две године без летења па смо издејствовали да једном недељно летимо на авионима са којих смо дошли из јединица. Ја сам летео на Ф-84Г у Батајници. Као слушаоци имали смо право на пресељење, па моја сналажљива супруга Даца одмах пронађе замену стана са пуковником (касније генерал) Чорак Радем, те се преселих на Дедиње, више саме ВВВА.

Наша Осма класа је била састављена од неколико команданата пукова, више политичара, персоналаца, косоваца и позадинаца. Сви ти нелетачи су се силно залагали и веома успешно савлађивали градиво. Чак су и практичне-летачке задатке некад боље решавали од нас летача. Додуше то би било кад би сазнали такозвано „Државно решење“ тј. решење које ће бранити наставник. Кад би то уочили, ми би из све снаге запели да такво решење оборимо хватајући се за летачке зачкољице које пилотска пракса намеће. У томе је поред мене предњачио велики ваздухопловац и теоретичар потпуковник Старц Албин и Мајав Теодор, а донекле и мајор Пеко Алфонс. Скоро никада наставници нису пред нашим „искуством из пука“ поклекли или прихватили наша решења.

Мој кум Милорад Ивановић је био у старијој класи са пуковницима: Долничар Иваном, Дракулић Ненадом-Брацом, мајором Здравком Коларом који су мало касније постали генерали. Милорад је држао тренажу у Батајници на авионима Ф-84Г и Т-33. Били смо директно потчињени команданту дивизије пуковнику Николи Лекићу. Тако Лекић планира Милораду и мени лет по маршрути: Сремска Митровица - Славонски Брод - Вишеград - Батајница на авиону двоседу Т-33. Милорад ми предложи да одлетимо до његовог села Раставица на Косову, да би видео кућу у којој је порастао и из које су га Шиптари истерали 1941. и ранили у ногу. Он предложи да после обиђемо и моју кућу у Мојковцу и долетимо у Батајницу за исто време које би утрошили да смо летели по задатој маршрути. То прихватих одмах и изврших припрему лета, мада сам могао ту Милорадову маршруту одлетети напамет, јер су сада постојали радио фарови који су нам омогућавали да лако стигнемо у базу.

Милорад је много туговао за својом Раставицом, па је писао молбу да му дозволе повратак, али „власти“ нису хтеле да чују за повратак на Космет, већ су га колонизирали у Војводину у село Змајево крај Новог Сада. Када долетесмо до Милорадове куће коју су му одузели комшије Шиптари, Милорад на висини око 200 метара направи круг. Из његове и суседних кућа излетеше Шиптари са огромним бројем деце. Милорад каже: „Куме мој зашто се ја борих, наша власт ми не да да се вратим у рођену кућу у којој сам порастао. Одузеше ми је Шиптари 1941, а сада моји ми не дају да се вратим мојој кући, но ме шаљу у Змајево. Тешко ми је плакао бих“.

Рекох му да ми пусти команде, па оштро заокренух авион ка Шиптарима. Кад дођох на око 300 метара од гомиле притиснух авион до висине 3-4 метра од земље и додах му пун гас. Шиптари се

у трену бацише на земљу, а неке угледах из оштрог заокрета како прескачу плотове и безглаво беже. Док се ја смејем, Милорад ме грди и каже да сам луд јер бих у сваког ко није легао, ударио авионом. Пита ме: „Зашто ризикујеш да неког удариш и идеш на робију.“ Окренух авион ка Мојковцу. Ниско изнад Мојковца направих круг, па се ступих на сам градић и узех правац ка Пржиштима и мојој кући. Ишао сам максималном брзином на економичном режиму да бих резервом гаса успео да прескочим Бјеласицу. Мајка је нешто радила са мотиком на њиви, па кад усмерих авион на њу, одмах чучну. Приближих се Бјеласици и окренух авион на леђа чувајући исти угао пењања. Тако на леђима прелетесмо врх Бјеласице те усмерих авион десно ка Биоградском језеру ка којем се оштро спустила падина Бјеласице.

Милорад је погледао преко крила кад сам окренуо авион на леђа и почео да се дере: „Погибосмо без нужде идиоте један, пуштај команде“, па хоће да окрене авион у лево ка Беранама. Тамо Бјеласица не пада, па би вероватно имали проблема да прескочимо највеће врхове. Зато му рекох да не дира команде и на силу окренух авион низ падину у десно, а кад добих брзину у понирању извадих авион из леђног положаја.

Он изнервиран и у немогућности да из задње кабине оцени висину лета на леђима уз планину, настави да псује: „Ти си највећи лудак којег сам у животу срео. Ебо ми Сима (отац Милорадов) ако ти све зубе не поломим кад изађемо из авиона“. Грубо зграби команде иако сам авион превео у хоризонтални лет. Пустих му команде. Милорад лети и гунђа. После двадесетак минута покушавам да одобровољим Милорада али он каже: „Манијаче један ако хоћеш да се убијеш убиј се сам. Сломићу ти ребра чим слетимо, пола живота си ми узео кад си на пет метара на леђима пролетео изнад оних борова“. Кажем му да ми је јако драг и да је погрешно проценио висину јер никад нисам на леђима био на мањој висини од сто метара. Успут јављам Контроли летења тобожње позиције чим за то дође време.

Милорад лепо слеће и упути се ка стајанци. На стајанци нас је чекао Лекић. Излетех из предње кабине и на једној нози одклецах иза авиона. Знао сам да ће Милорад морати да рапортира Лекићу, а ја ћу кобајаги вадити камен из ципеле. Рачунам кад приђем Лекићу Милорад неће смети да ме удари. Тако је и било.

Увече ми се јави брат Вуко из Мојковца. Вели да сам дигао Мојковац на ноге и да сам био величанствен. Мојковац само прича о моме лету. Вуко вели да ме тражи мајка. Она ме пита: „Молим ко

је тамо на слушаљници“. Кад ми познаде глас, опсова ми све по списку што сам је препао те је морала чучнути да је не ударим авионом. Каже да су овце и краве побегле и дојавиле малопре, да ће давати мање млека итд. Рече да је малопре био Трипко Струњаш да иште паре да му плати коња који је неће стркнуо и још није дојавио кући. Вели да се Трипко препао кад сам налетио авионом изнад њега, те је много љут на мене. Каже да су се договорили да позову команду авијације да је замоле да ми други пут подеси мало већу висину летања на авиону јер је ово опасно и за мене и за друге.

Замолих је да одмах трчи код Трипка Струњаша и каже му да ником не пријављује нестанак коња и да не јављају команди авијације за „подешавање висине“, јер ми не гине 10 година Голог отока. Мајка викну: „Не помињи Голи оток кумим те богом, далеко било, нећемо ником писнут ни помињат да си овамо долазио авионом“. Замолих је да ми да Вука, па му се заклек да ћу заиста бити кажњен ако неко у Команди ЈРВ провали да сам летео изнад Мојковца авионом. Рекох му да среди сва питања у вези Трипковог коња. Вуко ми чврсто обећа да ће све средити и да ме нико неће помињати. Од тада сам све летачке задатке извршавао прецизно и дисциплиновано, током дугогодишње летачке праксе. Мојковчани ме нису одали.

Кад се примакоше завршни испити у ВВВА учио сам максимално до касно у ноћ. Тако су радили сви слушаоци моје класе. На несрећу, испите смо углавном полагали у Вишој војној академији Копнене војске (КoВ). Испитивачи су били веома оштри према „плавцима“ и рекао бих да није било наставника који нам није давао бар једну оцену мање од оне коју би дао својим у униформи сивомаслинасте боје. Историју смо полагали из два дела: НОБ и Општа историја. Добио сам из опште историје 10, а из историје НОБ 9. Све остале предмете сам спремно као и историју, али из војне географије, за трен за 1-2 секунде, не сетих се како се зове гранични превој Ђафа Прушит, а један дежмекасти и пакосни потпуковник са нишким нагласком рече: „Нема размишљања, оцена осам“. Викнух: „Ђафа Прушит“, а он уписује осам. Рекох да сам само за тренутак заборавио, а да знам све превоје дуж наших граница и молим га да то провери. Он каже: „Може то да се деси, али нећу да проверавам. Јели вам мало осам“. „Мало ми је јер знам за десет“, рекох колеги потпуковнику али он ужива и маше кажипрстом пошто неће да ме пита за десетку.

Слично су прошли и остали команданти пукова и многи способни, образовани и школовани официри. Зато смо у класи имали само једног одличног. Био је то потпуковник Живко Благојев-Чађа, ка-

сније генерал. Због тога смо углавном били очајни и огорчени. Пронео се глас да је генерал Станишић рекао да може у класи бити само један одличан. Увек сам у то сумњао али никада генерала Станишића нисам за то питао јер у то нисам поверовао. Тугу ми ублажи читање распореда слушалаца. Потпуковника Албина Старца и мене оставише за наставнике у ВВВА. То је било велико признање, без обзира што смо Академију завршили са врло добрим успехом.

Наставнички посао у Вишој академији је био најлепши посао у војсци. Пре свега пао ми је камен са срца јер сада нисам морао да стрепим за безбедност сваког пилота и током сваког лета у пуку. Сада сам бринуо само за своју безбедност летења. Сво службено и слободно време сам могао посветити личном теорном уздизању. У том смислу сам направио списак војних класика и других књига из области војне науке које ћу изучити. На том списку се нашло око 15 војних теоретичара почев од Сун Цу Вуа, преко Енгелса до оних из Другог светског рата и после њега. Посебно сам испланирао изучавање два последња светска рата итд.

Био сам вичан у састављању тактичких задатака и у њих уносио све елементе које пракса намеће. Слушалац је могао да кроз њих испољи своје знање и креативност. Као наставник имао сам положај пуковника.

ИСПИТИ ЗА ЧИН МАЈОРА И ПУКОВНИКА

Иако сам био мајор и успешни командант пука, морао сам да полажем мајорски испит да бих био унапређен у чин потпуковника. Још од септембра 1947. имао сам једанаести - пуковнички тарифни разред, али бих остао до пензионисања мајор ако не положим мајорски испит. Одлучих да га полажем. Скоро шест месеци сам сво слободно време употребио за учење. Учио сам са дивним човеком и другом, мајором Стипом Модрићем, командантом ваздухопловне базе у Петровцу. Он је завршио двогодишњу војну школу у СССР-у, али је мало знао о авијацији. Био је изузетно вредан и интелигентан човек. Моја деца Тања и Раде још нису пошли у школу па су били код куће. Често сам их опомињао да се умире да нам не би сметали. Ћутање је посебно погађало Тању, па кад једном рекох: „Децо вољно, можете говорити“, Тања врисну: „Говорим, говорим, говорим“. Стипе ме погледа и каже да га гризе савест што ограничава личну слободу овој дечици. Рекох му да су то официрска деца која живе боље од остале радничке и сељачке деце, те је добро да се мало дисциплинују. „Ди-

сциплиновао си ти и мене“ повика Даца, јер је и она морала ћутати док Стипе и ја читамо на сав глас или се препиремо око нечега.

Мајорски испит смо полагали у Задру. Он се састојао из практичног испита у улози команданта пука и из пет теорних предмета. Задатак нам је био да са пуком Ф-86Е - Сејброва, заштитим пук авиона Ил-2 који напада неки аеродром у Мађарској. То сам са лакоћом урадио и оформио сва документа. Кад стигосмо у хотел на ручак, дође код нас генерал Лазаревић и пита: „Ко је онај што је лепо линејком нацртао сваки авион у патролирању и заштити Илова“. Пошто се нико не јави, рекох да сам ја моје патроле нацртао и цео лет графички представио. Генерал повика: „Алал вера, све си урадио одлично. Па ко би други него командант ловачког пука“. Сви ми честитају јер је теорија била скоро формалност.

Сутрадан нам саопштише резултате и ја сам добио чисту петицу, Стипе четворку, неки тројке, а више од половине паде. Остасмо да одговарамо теорију. Извлачили смо цедуљице са три питања и после 15 минута припреме одговарали. Извукао сам лака питања и веома добро и јасно одговарао. Генерал Лазаревић ме прекиде код другог и трећег питања. Тада пуковник Блажо Ковачевић нешто шапну пуковнику Љубиши Ђургузу са леве и Ђорђу Кешељевићу са десне стране па рече: „Друже генерале ја бих мајора мало пропитао“. Божо га погледа па вели: „Може али кратко“. Извади Блажо неки нотес па поче на глас: „А,А,А, акизам, азот, то знаш нећу“. Преврће даље и говори: „И ово зна, и ово зна...“ „Е ово ми одговори: Шта су то протозое“. Већ изнервиран рекох: „Друже пуковниче, прелистали сте цео свој нотес са питањима која ви не знате јер их не би стављали у нотес да знате. Рекли сте за четири питања да ја то знам. Очигледно ви тражите оно што не знам, па ево да вас задовољим, кажем да ово не знам иако знам шта су протозое. Дакле, друже пуковниче ја нећу да одговорим на ваше питање“.

Накостреши се генерал Лазаревић па викну: „Чујте њега, како смеш да кажеш да нећеш да одговараш, јеси ли ти при памети Миликићу“. „Баш зато што сам при памети и што имам свој понос, нећу дозволити да се нико од вас иза тог стола иживљава наданом.“ Божо погледа на свој сто. Били су то све краљевски официри, повратници из немачког заробљеништва. Изузетак је био Љубиша Ђургуз који је био краљевски подофицир и партизан.

Божо је био врло интелигентан и одмах прочитао моју алузију. Мало застаде па викну: „Излази напоље“. У сали свађа између Блажа и Божа. Божо виче: „У праву је Миликић што ти не до-

звољава да га малтретираш, по цијену да пане на испиту. Не можеш ти Блажо свакога малтретирати, има мудроња који ти се не дају. И нека ти се не да. Умало му нисам рекао да ти не одговара“. Граја се чује ван сале и Божо виче некоме да није у праву и да ме не смију оборити јер сам све знао одлично. Тако положих мајорски испит.

Испит за чин пуковника је било веома тешко положити. Ипак неки су га положили тако што су провалили задатак, а многи који то нису, нису никад постали пуковници, али су завршили факултете и постали доктори наука. Испит се састојао из једног практичног задатка у улози команданта пука, а другог у улози команданта авио дивизије. На крају се полагао испит из теорије. Пуковски задатак сам решио добро јер је то био класичан задатак без смицалица.

Дивизијски задатак је био у погледу тактике потпуно бесмислен и нелогичан, без везе са животом. Састављач је хтео да натера команданта дивизије да веже грање на дрвећу на путу Метлика - Ново Место и направи тунел. Кроз тај би тунел промарширала тенковска бригада, а да је непријатељ не открије. Пошто бригада неће бити откривена не морамо је штитити ловцима. Са друге стране у тактичкој претпоставци је дат податак да је један пук Ф-84Г, оспособљен за ноћно летење у саставу одељења али не и за ноћна дејства. Кад би били способни и за ноћна дејства, ноћни ловци бомбардери би само са једним одељењем могли избацити аеродром Пулу из употребе те непријатељеви ловци-бомбардери не би могли полетети док бригада не стигне у Ново Место.

Сматрајући да је права глупост да предлажем команданту армије да одреди довољан број људи да у току ноћи вежу грање на дрвећу, ту могућност сам искључио. Отишао сам у Корпус у Загребу и замолио да ми направе фото-целину пута Метлика - Ново Место. На њој се видело да у пракси нигде нема ни десет метара пута где би се грање могло повезати. Фото целина је носила датум кад сам у улози команданта дивизије решавао задатак.

Прибавио сам и документа да је командант дивизије надлежан да одобри прелазак са ноћног летења на ноћна дејства и тиме оправдао употребу способних пилота за ноћно летење да почну дејства ноћу. Био сам добро увежбан, као слушалац, а затим као наставник у ВВВА, да примерно сачиним сва документа - процене, одлуке, заповести, тако ми се није могао десити кикс. Дакле, видио сам да се од мене тражи да вежем грање и не употребим ноћне ловце, али сам то заинат игнорисао као невиђени анахронизам и глупост.

Уочи решавања задатка, назвах из Љубљане супругу Дацу у Београду да питам како су деца. Она ми одмах рече да је долазио пуковник Никола Лекић и поручио ми да вежем грање и ни случајно не нападам аеродром Пулу ноћу јер ћу сигурно пасти. Ја остадох код својих принципа и реших задатак како би га у пракси - у рату решавао.

Двојица кандидата положише дивизијски задатак, али су везали грање и нису нападали аеродром Пула. Осталих двадесетак падоше. Прави покољ. Већ сви знају да су она двојица везивали грање и нису употребили ноћне ловце. Људи се помирили да је тако требало урадити јер их је на то терала тактичка претпоставка, а она се морала поштовати.

Био сам последњи у групи па ми се председник комисије генерал Бубањ обрати речима: „Друже потпуковниче, ви не само да нисте извршили задатак већ сте упропастили дивизију, посебно ноћни пук. Ви нема шта да браните јер смо вам сви ми чланови комисије дали чисту јединицу. Већ смо овде 14 дана и сажалите се на нас и завршимо ово. Ви сте још веома млади и бићете боље среће други пут“. Смркнут и решен да отмам задатак и носим га Државном секретару рекох: „Ево бићу веома кратак јер смо сви исцрпљени. Мислим да није спорно да имам сва документа која прописи траже. Имам овлашћење као командант дивизије да наредим да пилоти који су способни да лете ноћу у одељењу, пређу одмах на ноћна дејства. Ко каже да командант дивизије нема то право не познаје наше прописе. Зато се морамо сложити да има то право. Улепић ме гледа и не трепће. Упитах Бубња има ли командант дивизије то право или нема. Он рече да има, али вама пише да пилоти нису способни за дејство, а ви дејствујете. Рекох: „Па морам једном почети да дејствујем јер се налазимо у рату. Сада је идеална прилика пошто дејствују по ПСС дугачкој 2.500 и широкој 80 метара. То је идеалан непокретан циљ где нема промашаја. Признајте да те ноћне пилоте нећемо чувати да необучени за дејства дочекају крај рата.“

Бубањ потврди да је тако. Онда већ бољег расположења рекох: „Сада друже генерале, о до сада највећој глупости коју сам видео у тактичким задацима. Друже генерале ја треба да вежем дрвеће и да направим тунел кроз који ће проћи тенковска бригада. Молим вас да замислите две дивизије пешадије које командант армије треба да довуче са фронта да се људи пентрају ноћу уз дрвеће и вежу грање. Бубањ скочи: „Где то пише“. Пише, пише рекох и то је ваше званично решење задатка. „То је немогуће...“, повика Бубањ. Уз осмех рекох да је и лаику јасно да је то немогуће али је то ва-

ше решење. Предложих да се усвои да о везивању грања, без обзира на све супозиције, тактичке претпоставке, шеме пресека пута и дрвећа, не може бити говора. Предложих му да погледа фотоцелину и стварно стање пута.

Бубањ се сложи али је врло узнемирен и нервозан. Одахнух и смирено рекох: „Друже генерале, кад смо дошли до заједничког закључка, да нема смисла предлагати команданту армије да веже грање и да треба отпочети са борбеним дејствима ноћних ловаца бомбардера, тврдим да је веома лак и рутински посао испланирати дејства дивизије. Најбоље је то урадити као што сам ја урадио јер се једино тако може задатак извршити са најмање губитака. Мислим да је сва моја документација одлична и спреман сам да је, у случају да ме оборите, још сутра однесем и укажем Државном секретару каквој се тактици и операцији уче будући пуковници, колико се поштује војна теорија и пракса, како треба са фронта повући две дивизије и послати да се веру уз дрвеће и како се команданту дивизије оспорава законско право да одобри ноћна дејства, пилотима који већ лете ноћу и то у саставу одељења. Све је у овом задатку постављено супротно нашим концепцијама“. Бубањ рече: „Извлачите цедуљицу из теорије“. Извух цедуљицу и рекох да ми не треба 15 минута припреме. Веома лепо сам одговарао на прво питање, а код другог и трећег ме прекиде и рече да сачекам одлуку напољу.

Бубањ се дере на пуковника Душана Шабана, секретара комисије што је дозволио да се такав идиотски задатак уопште решава. Нападе пуковнике Кешељевића, Колета Ковачевића и Љубишу Ђургуза који су задатак састављали. Чујем да виче да се задатак може једино извршити на начин који је Миликић изнео. Позваше ме унутра. Улепић ме гледа смркнутог и зна да ћу спаковати цео елеборат који имам у рукама и сутра бити на рапорту код Гошњака. Одједном подиже пацац у вис. Би ми јасно да сам положио. Бубањ каже да се задатак може решити само онако како сам га ја решио и да му је јако драго што сам њега и КРВ научио памети да више не одређују лаике у комисију за пуковничке испите. Рече да се комисија никада више неће наћи у овом саставу. Нагласи да неки чланови комисије и даље мисле да ме треба оборити јер сам требао да стриктно испоштујем дате супозиције у задатку, па су ми дали јединицу. „Извукла те је моја петица“, рече Бубањ. Он ми саопшти да ми је општа оцена 2,60, а то значи да сам једва прошао. Рекох му да ми више и не треба јер ћу бити најмлађи пуковник у ЈНА, са петицом или са 2,6. Тако је и било, био сам тада једини пуковник рођен 1927 године, тј. имао сам 32 године.

НАЧЕЛНИК ШТАБА 44. ДИВИЗИЈЕ И ПРВЕ ВАЗДУХОПЛОВНЕ КОМАНДЕ У БАТАЈНИЦИ

У Београду смо се сваке или скоро сваке суботе састајали као велики пријатељи и другови Никола Лекић, Раде Суша и ја. Дружиле су се и наше супруге: Николина Деса, Сушина Каја и моја Даца. Дружила су се и наша деца. То дружење је било веома пријатно. Сви смо имали висока примања те није био проблем да јеловник буде на нивоу. Ипак Деса се истицала у прављењу најбоље гибанице, Каја је била мајстор за шненокле, а моја Даца за ћетен алву. Никола је имао државна кола на расположењу и увек их је слао да повезу Сушу, Кају, Дацу и мене.

Једне вечери ми Никола рече да се закачио са Мишом Радјичићем, начелником дивизије и да му је речено да на његово место доведе најспособнијег пуковника у РВ и ПВО. Ово јер начелник дивизије често замењује команданта дивизије на Батајници, а ту слећу краљеви, цареви, председници влада које дочекује Тито или Гошњак. Тај мора бити истински способан и врло интелигентан човек. Суша се смешка, а ја одмах рекох Николи да имам најлепшу дужност у ЈНА, а то је наставник у ВВВА и пилот на млазном авиону код њега. Замолих га да ме у тим комбинација не помиње, да ме не омета у личној изградњи. Рекох да бих после три-четири године могао доћи код њега, а за то време да своје војно и опште знање уздигнем високо.

Кроз десетак дана ме позва генерал Милија Станишић и саопшти да сам премештен са дужности наставника за начелника 44. дивизије у Батајници. Никола ме је веома топло примио. Изразио ми је уверење да ћемо нас двојица створити најбољу дивизију у ЈРВ. Он ме упозна са кадровима у дивизији. Његов помоћник за МПВ је био пуковник Хасан Четић, којег сам познавао из Скопља, начелник КОС-а Милан Врзић, оперативног одељења потпуковник Живко Благојевић-Чађа, начелник летачког одсека мајор Зубек Јосип, оперативног одсека мајор Пера Орешчанин, техничког мајор Жарко Росић, фудбалски репрезентативац Краљевине Југославије, обавештајног одсека мајор Јово Зељуг, помоћник за позадину пуковник Здравко Јефтић, интендант потпуковник Никола Грубор, за везу потпуковник Стаменковић итд. Дивизија је имала три пука. Са 117. пуком је командовао мајор Никола Мијатов, 204. мајор Боћа Поповић и 88. мајор Маријан Вилман. Командант ваздухопловне базе је био потпуковник Владо Дукић, а затим пуковник Вукота Радовић.

Лекић је непрекидно некога грдио. То је била његова насушна потреба и начин пражњења беса и љутње која га је изнутра оптерећивала. Добио сам утисак да би он био врло несрећан ако му неки грешник не би налетео да може да га изгрди. Приметио сам да, кад нема кога да грди, грди и прекорева себе због било чега. Тада би за све око себе, читава два дана, био Мајка Тереза. Био је вредан и пожртвован. Чињеница да је годинама био виши официр КОС-а није остала без професионалне деформације. Велики део радног времена поклањао је личном животу потчињених и уживао у интригама.

Грешнике би звао на разговор и набијао им грех на нос, држећи их тако у шаци. У своје одлуке није био сигуран па их је обавезно мењао по неколико пута. Знао је да буде површан и да брзоплето одлучује. То се неповољно одражавало на цео Штаб дивизије који је његове одлуке требао да дефинише, некада и образложи и да их употребиве и разумљиве правовремено достави потчињенима. Више пута се десило да донесе неку замисао па би Чађа и ја, као начелник штаба, сели да је разрадимо. Чађа је био веома паметан официр и предложио би ми најбоље решење. Тада би то писанијом оформљавали по неколико сати. Кад се добро уморимо, бануо би Лекић и променио своју замисао јер је у међувремену провалио ново решење. Чађа и ја би запели да бранимо оно прво и не бацамо вишечасовни труд у воду, али би то било узалуд. Једном ми прекипе па рекох Чађи да иде и покаже Лекићу шта смо у трећој варијанти направили.

Нисам могао утицати на Лекића да брзо не доноси одлуке те после мора да их мења, али сам утицао, врло пријатељски, да људе не вређа и грди за ситнице или без икаквог разлога. Као пријатеља сам га оштро прекорио што је врло простачки испсовао носиоца Споменице, команданта базе потпуковника Ацу Цигановића. Наиме, Тито је требао да дочека неког краља. Дошао је почасни батаљон Гарде и војна музика. По ко зна чијем протоколу је рапорт требао да преда ваздухопловац, а не гардиста. Лекић је као отреситог и способног одредио Цигановића.

Беше се скупило много људи из Владе и дипломата. До доласка је било око 30 минута, па Лекић одлучи да изврши генералну пробу музике, Гарде, Цигановића. То саопшти свима и одмаче се стотинак метара. Ја сам га пратио и он даде знак да почне музика. Ударише бубњеви и нас два кренусмо ка Гарди. Лекић ми каже да пређем на другу страну јер ћу ја бити Тито, а он краљ, јер краљ прима рапорт. Престројих се. После десет корака викну: „Ка-

кав ти Тито, Тито ћу бити ја“. Поново се престројих. Он ће опет: „Па Тито не прима строј ја ипак морам бити краљ“. Не хтедох да се по трећи пут престројавам и пред свима вртим око њега, па му рекох: „Буди шта хоћеш и узми место које хоћеш.“ То га је вероватно наљутило али ми ништа није рекао. Ипак неко је неизоставно морао да надрља.

Потпуковник Цигановић маршира по такту и примиче нам се. Кад дође на потребно одстојање покуша да извуче сабљу да би поздравио „Краља“, али не може да је извуче. Покуша поново али узалуд. Вуче Цигановић сабљу, чак је стави међу ноге, али је све узалуд. Сви се громогласно смеју иако је команда: „Почасни поздрав на лево“. Тада Лекић повика из свега гласа: „Магарче један не знаш сабљу да извучеш, незналице, вуцибатино, сметењаче, кретену један, бежи ми са очију“. Цигановић ми пружи сабљу, а Лекић повика: „Мајор Делић Вукашин, узимај сабљу и поново командуј“. Мајор Делић узе сабљу и пође, те ја викнух: „Делићу пробај да извадиш сабљу овде“. Проба Делић али не може да помери сабљу из корица.

Лекић зграби сабљу и повика: „Држи је Мидо и вуци. Он држи за рукохват, а ја за врх. Повукох корицу сабље и превукох Лекића на моју страну. Он се укопа па повуче сабљу и мене са њом. Скоро не падох. Потегох и ја ка мени, а он ка себи. Сабља не излази из корица. Неки генерали почеше да навијају као код навлачења конопца. Једни вичу „вуци Мидо“, други „не дај се Ницо“. Наста општи смех и спрдачина.

Наредих Делићу да однесе сабљу у авио радионицу која је срећом била близу те су сабљу једва извукли на преси. Била је зарђала и није се могла извући. Гардисти су подвалили авијатичарима. Лекић се после извињавао Цигановићу који му је, због нечега, све опростио.

Други, односно ко зна који случај по реду десио се са командантом 204. пука, мајором Боћом Поповићем. Лекић и ја смо пошли да обиђемо пукове који су примали јутарњи строј. Био је летачки дан, а време доста лоше. Командант 103. пука мајор Томаш Самарџић је одлучио да лети, а Боћа да не лети. Зато га је Лекић пред свим пилотима добро изгрдио као слабог команданта и кукавицу. Наредио му је да га чека код канцеларије. Пођосмо и ми ка његовој канцеларији. Лекић успут примети да један војник пишки уз бандеру. Он се извика на војника називајући га стоком, ђубретом и идиотом. Војник рече да је из 204. пука. Избисмо пред штаб дивизије са једне, а Боћа са друге стране.

Лекић врисну: „Ово је твој војник што пиша уз бандеру, будало једна, ко тебе постави за команданта пука кад си незналица и немаш појма о војсци и дисциплини. Какав си ти такви су ти и војници, све ћу вас набити у затвор па нећете пишати где стигнете.“

Можда би он још галамио на Боћу али се он окрену ка бисти маршала Тита крај које смо стајали и повика држећи руку на поздрав: „Чујеш ли драги друже Тито шта ова будала баљезга за твога Боћу. Шта да радим друже Тито што војник има слабу бешику па пиша уз бандеру. Боље уз бандеру него у гаће друже Тито. Драги друже Тито, ово се више трпети не може. Он је друже Тито луд, а псује као обична циганка“. Праснух у смех па утрчах у зграду. Лекић се збунио па нареди Боћи да се врати у пук, а он пође за мнош. Тако се Боћа отараси грмљавине Лекића.

Понекад се није задржао само на псовкама. Кад је неког узео на зуб гонио га је до уништења. Тако му се без разлога замерио оператор у ОЦ ВаКд-е, капетан Вита Стојановић. Лекић је одмах наредио персоналцу Мајкићу да га предложи за демобилизацију и ако је тада био слушалац у школи оператике, а ја сам примио дужност команданта ВаКд-е. У гомили аката које ми је донио на потпис Начелник персоналног одсека, потпуковник Милан Мајкић, уочих предлог за демобилизацију капетана Вита Стојановића. Знао сам Виту као примерног официра па упитах Мајкића о чему се ради. Мајкић каже да му је јуче то наредио генерал Лекић. Зачудих се па питам Мајкића да ли зна да је Лекић слушалац у Школи оператике и да сам ја примио ВаКд-у од њега. Мајкић се ушепртљао. Притегнух га и он рече да Лекић сваки дан долази и издаје наређења својим помоћницима и да је њему наредио да демобилише Стојановића како зна. Наљутих се на Мајкића и питам га да ли зна за наредбу Државног секретара ко командује Првом ВаКд-ом, а он каже да зна али не сме Лекићу да се замера.

Наредих му да доведе Стојановића и начелника ОЦ мајора Симу Врачара дивног и поштеног човека. Рекох Мајкићу да чита наводно мој предлог за демобилизацију. Мајкић неће па му подвикнух да чита. Питам Симу да ли је његов официр Стојановић лош и да ли га предлаже за демобилизацију. Сима каже да се ради о примерном официру. Сложих се са Симом и прекрижих акт. Мајкић ме пита: „Шта ћу сутра да кажем генералу Лекићу“. Кажи му да ја командујем ВаКд-ом, рекох Мајкићу.

Назвах генерала Улепића и замолих да ме прими. Он ми рече да одмах дођем. Испричах му како Лекић долази сваки дан у не-

дељи у Штаб ВаКд-е и тамо даје задатке својим и мојим помоћницима, а да ја о томе појма немам. Рекох му да се то одмах прекине јер не могу бити два команданта у једној јединици. Улепић је био веома изненађен и скоро не поверова у тачност мојих речи. Гледамо се неко време. Рекох му: „Чудно али истинито друже генерале“. Улепић предложи да сутра олакшамо Мајкићу посао и да пола сата пре радног времена дођемо мојим колима на капију, забранимо да било ко шта јави Лекићу и упаднемо у његову канцеларију и затекнемо га на делу. Најважније је каже Улепић да му са капије не јаве да смо нас два дошли.

Стигосмо на капију и затекосмо Лекићевог пулена, иначе доброг човека капетана полиције Јусуфа Кубура. Како ме угледа Кубур потрча ка пријавници али ја викнух да стане и седне у кола код Улепића. Војнику истргох слушалицу из руку, а баш је звонио да Лекићу јави о нашем доласку. Наредих централи да ником са капије не укључује везу.

Улепић отвори врата Лекићеве канцеларије и ја уђох за њим. У канцеларији Лекић окупио официре Штаба и дели задатке. Улепић се окрену ка мени и упита ме веома љутито. „Мида шта овај слушалац ради у твом штабу, зашто ти не руководиш овим састанком. Да ли се састанак одржава по твом одобрењу“. Рекох да за састанак нисам знао и да би то генерал Лекић требао да образложи. Улепић се љутну и пита ме: „Шта он има да образлаже кад ти је дужност предао, кад за његов одлазак у школу постоји наредба Министра одбране, када си ти, а не он из школе, одговоран за све што се у ВаКд-и ради или не ради. Па добро другови, како можете да овако радите, а саопштена вам је наредба да ВаКд-ом командује пуковник Миликић. Можда ће он бити постављен за команданта ВаКд-е, јер се не зна куда ће отићи генерал Лекић после школе“. Улепић се обрати мени: „Треба ли нам генерал Лекић“. Рекох да не треба и он изађе у ходник где су га чекали остали. Наста жагор и расправа. Улепић ме пита да ли смо добро прекинули двојно командовање. Рекох да сам врло задовољан и захвалих му се на указаној помоћи.

Лекић и ја смо кажњени партијским укором због једне жестоке свађе. Наиме, ја сам ушао у канцеларију Хасана Четића без куцања. Унутра је био Лекић и дактилографкиња. Лекић ми повика: „Марш напоље магарче један, што не куцаш кад улазиш код мене“. Окренух се да видим ко иде за мном јер не верујем да такве речи упућује мени. Кад видех да нема никога, упутих се ка њему,

а он псовку понови још једном. Доживех стрес. Зграбих пикслу и викнух: „Повуци реч јер си ти магарац, будала и идиот. Повуци реч разбих ти њушку свињо једна“ па замахнух да га ударим. Дактилографкиња побеже плачући, а он промуца: „Повлачим реч“.

Одох право код Божа Лазаревића који је замењивао Улепића. Све му испричах и рекох да се не враћам у Батајницу. Божо је звао Брацу Дракулића, формирали су партијску комисију и казнили Лекића и мене партијским казнама. Ја сам се жалио Титу. Он је наредио истрагу која је потврдила све моје наводе. Тито је код имена Лекића написао: „Никада му не дозволити да буде командант или самостални руководилац“. Крај мога имена је записао: „Млад, способан, перспективан, уздизати га. Казну брисати“. Казне нам ускоро скидоше.

НАЧЕЛНИК ЛЕТАЧКОГ ОДСЕКА - ГЛАВНИ ИНСПЕКТОР ЛЕТАЧКЕ СЛУЖБЕ РВ и ПВО

Тих дана се вршила велика реорганизација у РВ и ПВО. Укинуте су Ваздухопловне команде (ВаКд-е), а формирана два корпуса. У КРВ је постојао Летачки одсек у оквиру наставног одељења. Наставно одељење је било у саставу Четврте управе КРВ. Начелник Наставног одељења је био пуковник Раде Суша, а Четврте управе генерал Зеко Симовић. У Летачком одсеку су били моји помоћници: пуковник Гојко Грубор, мајор Аца Секулић и мајор Миленко Чабрић. Грубор је био ратни командант бригаде, а пилотску школу је завршио у СССР-у и постављен за команданта III. ловачког пука у Скопљу. Мој Одсек је припремио анализу летачке обуке у ЈРВ због чега сам био похваљен од стране генерала Улепића.

Наредних дана имадох жесток сукоб са генералом Божом Лазаревићем, Начелником штаба КРВ. Он ме позва у канцеларију и поче да се дере: „Ти си најнедисциплинованији пилот у РВ. Ја ћу тим. Ти си рушилац борбене способности РВ.“ Ја се жежим. „Ти си самовољни кабадахија и саботер.“ Ја ћутим али ме хвата мука. „Ти си најнеморалнији човек у РВ. Ти си најпоқваренији човек у овој команди. Ти си једно ништавило“.

Одлучих да га треснем песницом у зубе и пребијем до смрти. Примакох се његовом столу, унесох му се у лице и дрекнух: „Лажеш Лазаревићу као пас. Све си то измислио. Ако ми све појединачно не образложиш разбићу ти нос без обзира што си народ-

ни херој и вршњак мога оца. Говори све појединачно, будало једна покварена, сад си готов. Видећеш како партизански официр брани своју част песницама. Говори јер те неће окрпити хируршка клиника“, па треснух шаком по његовом столу.

Генерал „одузео гас“, па поче полако: „Ето, прексиноћ си узео Сејбра и по највећој карамлучини и у поноћ полетио за Титоград. За лет ниси тражио одобрење, ниси лет најавио команданту пука и командиру ескадриле. Пук се жали да то више не може да трпи. Шта хоћеш више, не можеш ти узимати авион без знања команде пука и полетати у поноћ кад је КГО (видљивост испод минимума и ниски облаци). У Титоград си ишао да се курваш и обављаш приватне послове. Тако главни инспектор не може да ради“.

Гледамо се у очи. Ја га гледам као крвника и он то примећује. И даље одлучан да га изударам до бесвести, рекох: „Све што си изговорио Лазаревићу је гола лаж. Управо сам у свему поступио по прописима, а извршавао сам твоје наређење. Јавио сам се и договорио са командантом пука да ми припреме авион. Јавио сам се чак и командиру ескадриле, ма да то као главни инспектор нисам дужан. Лет сам најавио преко КРВ и ти си га лично одобрио. Лет вршим по годишњем плану обуке којег си ти потписао. Пуку помажем као наставник дневног и ноћног летења и у сваком погледу. Пук ми је врло захвалан и никад се на мене не би жалио јер сам му потребан. То је истина, а ово што ти лупеташ је измишљотина и лаж. И на крају најпокваренији човек и највеће ништавило у овој команди си управо ти чим овакве лажи о мени измишљао. Ја од овог момента нисам официр ЈНА. Нећу да будем у армији у којој генерали лажу и измишљају најподлије глупости да би оштетили некога ко је од њих бољи у сваком погледу“.

Окренух се и треснух вратима да отпаде чакма око њих. Престрављен лупом врата, генералов ађутант, добри човек капетан Петровић скочи па ме упита: „Шта је то друже пуковниче“, гледајући час у мене час у отпали креч око врата. У бесу му скрсах: „Марш и ти и твој шеф у три пизде материне“, па излетех напоље.

Улазећи у моју канцеларију наредих мајору Чабрићу да никог живог не сме пустити код мене. Стровалих се потпуно скрхан у велику фотељу. Поток суза потече из мојих очију. Сузе пљуште по стаклу на округлом столу. Не могу да их зауставим, па ме је срамота од себе. Био сам посрамљен што не нокаутирах генерала Лазаревића. То потраја петнаестак минута, а ја не могу да се смирим.

ран да ћеш ипак остати у РВ“. Рекох му да не треба да буде сигуран јер сам ја сигуран да нема попуштања. Тада Улепић каже: „Ми да ја сам одлучио да те пошаљем на преобуку да летиш МиГ-21. Прихваташ ли“. „Прихватам друже генерале. Нема тога што не бих превазишао да летим надзвучни авион.“ Наста општи смех и жагор. Сви ми честитају и задиркују ме. На ВЛЛК ме огласише способним за летење на надзвучним авионима те одох на четворомесечни курс преобуке у Батајници. За Дан армије ме одликоваше високим одликовањем „Орденом народне армије са златном звездом“. Уз одликовање добих и „Повељу“ у којој пише да ми се Орден додељује: „За нарочите заслуге у изградњи и јачању оружаних снага СФРЈ и за нарочите успехе у руковођењу војним јединицама, у њиховом учвршћивању и оспособљавању за одбрану независности СФРЈ.“ (Број Повеље 167, од 22. децембра 1963). Уместо у пензију ја прикачих још један орден и постаћу бржи од звука.

У разговору са генералом Улепићем истакох да Летачки одсек није адекватно рангиран у КРВ. Тај одсек уствари руководи најважнијом службом због које постоји РВ, а њега су стрпали у наставно одељење, а ово у Четврту управу. Аномалија је још већа што се тај одсек зове и инспекторат. Рекох да и кадровски није попуњен јер за сваку врсту авијације треба доћи најбољи пилот. Он се сложи са мном. Таман сам одабрао најбоље пилоте који треба да дођу код мене, кад ми саопштише да на моје место долази генерал Лекић, а ја идем за помоћника команданта за службу летења у Првом корпусу.

ПОМОЋНИК КОМАНДАНТА ПРВОГ ВАЗДУХОПЛОВНОГ КОРПУСА

За команданта Првог ваздухопловног корпуса постављен је генерал који је у РВ дошао као пуковник из пешадије. Срео сам га на ВЛЛК како полаже испит интелигенције јер се спремао да лети на тромесечном курсу за руководиоце РВ. Био сам члан ВЛЛК као начелник Летачког одсека, па ми психолог рече да га припазим док се не врати. Погледах оне тестове интелигенције и видим да се мучи са елементарним стварима. Помогох му доста, јер каже да воли да лети и да је јако напрегнут и несигуран. Бог зна како ми се захваљивао. После ми рекоше да је био подофицир у Краљевини Југославији, а у НОР-у командант дивизије. Ето сад сам помоћник за летачке послове том човеку. Остали помоћници су били: за МПВ

генерал Мирко Бурић, душа од човека и комесар бригаде са Сутјеске. Помоћник за позадину генерал Мехо Шеремет добар и паметан човек, за техничку службу пуковник Лаза Мрачевић. Начелник штаба је био пуковник Раде Суша (касније генерал-пуковник), а начелник оперативног одсека потпуковник Пеко Алфонс, (касније генерал) мој класић из Више академије. Сви сем Пека смо били носиоци Споменице 1941.

Пошто је командант корпуса био летач на авионима за везу, без ваздухопловне академије и образовања, рачунао сам да ће му моја помоћ бити драгоцен. Одлучих да на ту његову слабост обратим пажњу и максимално му помогнем не толико због њега колико због корпуса којим командује некомпетентан човек. Међутим, њега је неко толико испрепадао да ћу му ја подваљивати па је одлучио да ме потпуно дезавуише, игнорише и потера у пензију. Све моје компетенције је пренео на потпуковника Алфонса Пека који је моје задатке углавном успешно обављао. Једино су ме морали консултовати кад се радило о летењу на МиГ-21. Нисам хтио да се свађам ни са командантом ни са Пеком јер рекох: „Ако ја не требам њима они мени још мање требају“. То сам говорио Суши и Бурићу али ту помоћи није било.

Командант је почео да јавно испољава своју нетрпељивост и да ме пред људима дискредитује. Тако приликом једне недељне смотре Штаба корпуса, он позва све помоћнике код себе на кафу и нагласи: „Изузев пуковника Миликића“. То рече пред целим стројем. Просто не верујем ушима. Збуњен је и Суша. Одговорих још јачим гласом: „Друже генерале, ма ја са вама не бих пио кафу и да сте ме позвали“. Он се видно наљути, накомстреш се, па се залете ка мене и пита ме: „А зашто ви не би пили кафу са мном“. Одговорих ко из пушке: „Кафу пијем са пријатељима или добрим људима. Ви ми нисте пријатељ, а нисте ни добар човек, ето зато не бих ни пошто пио кафу са вама“. Он се продера: „Пуковниче у 11 сати дођите код мене са опасачем“. „Са задовољством генерале. Ја сигурно долазим али нисам сигуран да ћете ме сачекати“ рекох да сви чују. Тек тада Суша командова: „Вољно“. Цео Штаб корпуса је чуо командантове и моје речи. Сада сви знају да смо на ратној ноzi.

У девет сати дође код мене командантов ађутант, заставник Ракић и саопшти ми да не треба да долазим на рапорт. Рекох том добром Ракићу да ћу сигурно доћи јер желим да команданту скренем пажњу на пристојност. Ракић оде. Дођох у 11 сати али командант не беше у канцеларији. Затегнутост између нас поста још ве-

ћа. Већ сви знају да ме командант ништа не пита и не зарезује и обратно. Но кад нема сарадње има бруке. Наиме, корпус је проводио проверу оспособљености јединица у гађању, ракетирању и бомбардовању. На КМ полигона се налазе: Начелник КРВ генерал Мишко Јовић, командант корпуса и пуковник Суша. Командир ескадриле мајор Звонко Баленовић доведе одељење „522“ на полигон. Пошто је долазио 30 секунди раније, одузе гас, а пратиоци почеше да се клате. Викнух да повећа брзину, али четврти пратилац паде у ковит. Командовах пилоту шта да ради и он једва успе да извади авион на 20 метара од земље. Отерах Баленовића са полигона. Командант корпуса виче: „Миликић, запишите да овог пилота што овако енергично уводи у напад похвалим пред пилотима“. Ја се смејем и мислим да се шали. Питам га шта да запишем, а он ће мени: „Запишите што вам наређујем, похваљујем га за енергично увођење у напад“. За себе рекох: „Њих тројица Јовић, Суша и командант корпуса гледају и не виде да овај човек умало не погибе због пада у ковит, а они мисле да енергично уводи у напад“, јадно ли је наше РВ са оваквим „пилотчинама“ који треба да оцене борбену оспособљеност пилота и јединица.

Летачку критику су вршили генерали Јовић и командант корпуса. Наравно да је то било бедно јер летење није било јача страна ни генералу Јовићу. На пола те „анализе“ командант повика: „Миликић, како се зове онај пилот са 522, што сам наредио да се похвали због енергичног увођења у напад“. Прочитах име поручника који веома збуњен поче да се правда како он није крив. Он мисли да га командант завитлава, а командант каже да га похваљује због енергичног увођења у напад. Поручник поче још жешће да се правда. Командант се чуди зашто се поручник брани од похвале и пита: „Миликић о чему се то ради“. Рекох му: „Друже генерале ради се о томе да поручник није уводио енергично у напад већ грешком вође пао у класичан ковит и умало није погинуо. Ради се о томе да ви не знате каква је разлика између пада у ковит и енергичног увођења у напад. Ради се о томе да не знате да први у напад уводи вођа, а не четврти у групи. Је ли тако поручниче?“ Поручник то потврди. У сали тајац, а неке подгушио смех, па командант даде 15 минута вољно.

Код мене дотрча генерал Мирко Бурић и вели: „Мидо ако бога знаш шта му уради. Ти га сахрани, то нема смисла“. „Нема смисла драги Мирко што он већ није научио шта је ковит, а кад није научио, што не пита онога кога држава плаћа да му помогне.

Знаш ја свакоме чувам образ као и он мене. Видиш сазрела је ситуација да нас ставиш на тапет као партијски руководиоца јер овако даље не иде.“

Вратисмо се у Земун. Суша и Бурић, по обичају дођоше код мене на доручак. Мој пилотски доручак је био толико обилан да би се сва тројица сити најели. Командант ме не позива на састанке које држи са својим помоћницима и начелницима одсека. Истини за вољу ни ја не тугујем због тога.

Негде у јесен 1965. Штаб корпуса изађе на ратно Командно место (КМ). То је била велика командно штабна игра са неколико полетања авијације. Циљ је био провера рада Оперативног центра корпуса (ОЦ) по новом Упутству за употребу ОЦ. Размештај је одлично организовао Начелник корпуса пуковник Раде Суша. Он ми пренесе наређење команданта корпуса да одмах примим дужност начелника ОЦ и да сутра рапортирам команданту РВ и ПВО генералу Бубњу о борбеној спремности ОЦ. То одбих али Суша рече да наређење не одбијам јер ће ми он помоћи да проучимо Упутство за употребу ОЦ пошто га је он писао заједно са Бубњем. Преко осам сати смо изучавали упутство и све одрадили на лицу места у ОЦ. Суша ми скрену пажњу на нека питања која Бубањ посебно истиче. Одосмо на спавање у два сата после поноћи. Ујутро нисам хтео да идем код начелника оперативног одсека потпуковника Пека иако сам му по формацији - као начелник ОЦ - био потчињен. Пеко је известио команданта али се он није усудио да ми нареди да се као пуковник и његов помоћник потчињавам потпуковнику и начелнику одсека.

Сутрадан око 10 сати наиђоше генерал Бубањ и Начелник Генералштаба са великом групом генерала и виших официра. Кад дођоше код ОЦ ја му рапортирах: „Друже генерале, ОЦ Првог корпуса спреман за проверу рада у ратним условима. Рапортира помоћник команданта за летачке послове чије је место командант корпуса јуче укинуо и поставио ме за начелника ОЦ.“ Бубањ ме гледа попреко, а Начелник Генералштаба не трепће од запрепашћења. Бубањ ме пита: „А ко је помоћник за летачку службу“. Рекох му да такве функције у овом корпусу од јуче нема, јер командант корпуса појма нема о летачкој служби. Бубањ се наљути на мене па викну: „Улазите у ОЦ да видимо имате ли ви појма о раду ОЦ“. Кад се сви сместише у ОЦ, Бубањ се обрати Начелнику Генералштаба и присутнима: „Друже генерале, сада ће нам пуковник Миликић објаснити намену, задатке, могућности и начин функционисања ОЦ

ВаК-а. Изволте пуковниче Миликићу који клеветате команданта корпуса, да вас чујемо“.

Погледах Бубња у очи па му рекох: „Друже генерале није истина да ја клеветам команданта корпуса. Ја сам рекао истину, а ви је проверите“. Без узбуђења и убедљиво сам говорио све што у Упутству пише, као и оно што ми је Суша рекао да Бубањ подцртава. Сви су ме пажљиво слушали. Бубањ више није био љут на мене. Он отвори серију питања о употреби надзвучних ловаца и додаде: „Миликић је једини пуковник који лети МиГ-21“. На крају рекох да сам јуче предвече примио дужност начелника ОЦ корпуса па предлажем да ме допуни командант чији је то инструмент за командовање корпусом. Предложих да на пример стави у приправност број један, ЛаБа-у (лака борбена авијација).

„Одлично“ рече Бубањ. Изволите генерале, допуните пуковника Миликића. Он ћути. Бубањ каже: „Реците шта ће „Плави“ да предузме после заузимања Ниша и какво наређење од команданта армије очекујете. Командант позелене па каже да нема смисла да одговара пред својим пуковницима мислећи на мене и Сушу. Бубањ му одговори да има смисла јер ћемо Суша и ја убрзо бити генерали. Командант почео да муца. Он је велики по габариту али се скупио у мрвицу адекватно свом знању из употребе авијације.

Видећи да се командант презнојава и да ће му позлити, Бубањ ме упита зашто сам ја толико озлојеђен на њега. Испричах му само о позиву својих помоћника на кафу „изузев пуковника Миликића“. Рекох да више не желим да будем под његовом командом после овога што ми је увалио ОЦ да би ме компромитовао у вашим очима. Подвукох да више не могу трпети његово незнање и цитирах Вука Караџића да је „зло кад неко не зна, а учити се не да“.

Генерал Бубањ се окрену ка команданту корпуса и каже: „Генерале, ви сте заслужни и можете бити председник синдиката Југославије али командант авио корпуса веома тешко. Миликић има право што неће због вашег непознавања авијације да буде под вашом командом. Ми ћемо видети шта ћемо да радимо са вама двојицом“.

Генерал Милија Станишић је предложио Бубњу да ме поставе код њега у ВВВА за начелника катедре тактике - уједно заменика начелника ВВВА. Бубањ се окрену ка мени и нареди да дођем у КРВ код њега на разговор. Тако се отарасих команданта корпуса који ме је прогањао, а и он се отараси корпуса, јер га поставише за председника једне савезне спортске установе.

НАЧЕЛНИК КАТЕДРЕ ТАКТИКЕ ВИШЕ ВОЈНЕ ВАЗДУХОПЛОВНЕ АКАДЕМИЈЕ

Јавих се генералу Бубњу и он ме посла код начелника Персоналног одељења пуковника Милорада Боснића да ми напише наредбу о привременом постављењу у ВВВА. Саопштих Боснићу Бубњево наређење. Он каже: „Не можеш ти ићи за начелника катедре тактике то је алтернативно генералско место. Ја сам то место обећао Валесу“. Вратих се код Бубња и од речи до речи испричах шта ми је Боснић казао. Он позелење. Назва Боснића и нареди му да одмах дође код њега. Бубањ га смирено пита да ли је истина да сам му ја саопштио његово наређење и да је он рекао да то не може јер је он обећао то место пуковнику Валесу.

Боснић све потврди. Бубањ скочи као са федера па се продера: „Ко је овде командант, од куда вам пада на памет да ви неком обећавате место начелника катедре у ВВВА. Пошто пуковник Миликић не може да чека да ово расправимо, рок пет минута да напишете што сам наредио“. Боснић отрча и дође са наредбом у три примерка. Са наредбом у цепу пођох код мог ратног друга и поштованог руководиоца, Начелника ВВВА генерала Милије Станишића. Ускоро је стигла наредба од Министра одбране о мом постављењу за начелника катедре тактике у ВВВА. Командант РВ и ПВО је наредио да и даље летим на МиГ-21 и да на њему будем наставник. Касније је наредио да будем пробни пилот на МиГ-21.

Једног дана, при изрулавању на ПСС угледах команданта корпуса како шета по ПСС иако лете Мигови и други авиони. Одлучих да му вратим делић силне пакости које ми је причињавао и да му практично покажем зашто не сме да шета по ПСС. Наиђох Ми-

regulisanje letenje pu-
kovnika Miličić Miliča.

14 OKTOBRIJU 1974

Isrečkom Irševog sekretara sa narednu odbranu broj 473 od 5.10.1965. godine pukovnik Miličić Miliča, pomoćnik komandanta 1.VoK sa letelike oselava premešten je na dužnost u VVVA.

Da bi mu se obezbedilo održavanje dostignutog stepena obučanosti na avionu L-17,

NAJBLIŽI OZNAKE:

1. Pukovnik Miličić Miliča isporučuje i celje program letelike obuke u 204.lap na avionu L-17. 204.lap i dalje će ga voditi u evidenciji svojih pilota.
2. Osnaku u letenje isporučiti po zadatu stručno-letelike obuke Program letelike obuke letelike oselava.
3. U dane kada leti, komanda 204.lap po potrebi može i dalje koristiti pukovnika Miličića kao nastavnika na avionu L-17.
4. Program obuke u letenje će isporučivati kroz dva letelike dana oselava a tla da letenje ima najaviti dan ranije komandi 204.lap.
5. Odobravao pukovniku Miličiću, u skladu sa njegovom dužnošću u VVVA, da može u svakom trenutku proveravati i ispitivati nivo taktilike oselava u letenju na avionu L-17. Za takva vrste prethodne će razprediti letelike uputstvo koje će odobriti ISV i PVO.
6. Intendantsko odeljenje ISV regulisanje sa organima VVVA pitanje letelike beneficije koji treba da ima kao pilot oselava na avionu L-17. Za takva vrste prethodne će razprediti letelike uputstvo koje će odobriti ISV i PVO.

Dark Fallam - Džokoda naredni

KOMANDANT RV I PVO
general-pukovnik sviđaci
Viktor Bubenj, a.r.
(Viktor Bubenj)

Telneat prepis avarevat

uspetan
Miroslav Jovanović
M. Jovanović

Naredba o letњу na Mig-21

гом поред њега на око 10 метара, скренух мало у лево окрећући реп авиона ка њему и укључих форсаж. Из авиона сукну дугачак пламен и бесна олуја издувних гасова. Она однесе командантову шапку, а њега обали на земљу, односно на бетон. Кад узлетех упитих АКЛ да ли је то неко био на ПСС за време мога полетања и шта је са њиме. Капетан Радиша Маслаћ ми јави да је то био командант корпуса, да се подигао и да бежи са ПСС јер изрулава још један МиГ.

Заиста је право чудо како је једна група људи у РВ и ПВО уживала да кињи, малтретира, прогони и садистички се изживљава на потчињеним. Имам утисак да су мислили да су бесмртни, да неће остарити и постати неважни пензионери. Мислили су да ће њихова власт бити вечита. Међутим чим су отишли у пензију, видели су да су били у великој заблуди, да су били нељуди. Тада би постали кротки и снисходљиви. Потчињеним би се дубоко извињавали али никада нису могли надокнадити њихове патње и то што су им загорчавали живот.

Било је додуше храбрих и часних официра који нису трпели малтретирање. Познато је да се пар њих убило, неки су дрмнули шамар претпостављеном, а неки узвратили вербално. Остао ми је у сећању случај мога ратног друга Јова Поповића из Колашина. Био је потпуковник и обогатио се уништавајући и демонтирајући бомбе, мине и друге експлозивне направе заостале од Другог светског рата. У томе му није било премца у свету. У то сам се уверио 1966. када сам био вођа делегације ЈРВ на изложби у Фарнбороу. У делегацији су били: пуковник Златко Рендулић, званично мој заменик (касније генерал-пуковник), пуковник инг. Дука Радојковић и потпуковник Јово Поповић (касније генерал).

Тамо нас упознаше са неким енглеским потпуковником који је постао национални херој јер је демонтирао око 2.000 заосталих бомби. У извештају Државном секретару и команданту РВ и ПВО написах како други вреднују рад људи који нису Јову ни за нокат. Командант се сложио са мном али неки зли људи наместише Јови те оде у затвор. Наводно се обогатио мимо закона. Јово је заиста имао пуно новца који му је био одузет, а он стављен под суд. На суду је доказао невиност па му је сав новац враћен са каматом, он рехабилитован и примљен у органе државне безбедности, постао генерал-потпуковник, магистрирао и старао се о личној безбедности председника Тита.

Требао ми је жирант да купим неки намештај. Угледах потпуковника Јову како пролази испред прозора па га позвах да ми

потпише меницу. Јово рече да дођем код њега на кафу пошто негде жури. Он ме ускоро позва и ја скокнух код њега. Пита ме Јова шта купујем и онда ми каже: „Драги мој ратни друже, 1941. и 1942. смо делили кору овсеног хлеба на Бојној њиви и у Мојковцу, делићемо и сад. Нисам знао о чему говори иако се сећам дружења из рата. Он отвори врата велике касе у којој су биле послогане новчанице од врха до дна. Право богатство. Јово каже: „Све је ово моје, а то значи и твоје друже Мидо, узми колико ти треба и купи шта ти треба и никада ми нећеш динар вратити. Узми“, повика Јово. Нисам хтио да узмем ни динара, али сам му био врло захвалан, не толико због понуде новца колико сазнања да још има честитих партизана. Морао је да ми потпише меницу.

Изашли Јово и ја за време одмора испред Штаба корпуса у Земуну и ћаскамо. Пред нама се створи нарогушени генерал Енвер Ђемаловић и мрко нас гледа. Ми се нисмо много трзали што наилази љут генерал, па то још више наљути Ђемаловића. Он пита Јову који је руководио примопредајом неких магацина, до када ће тај посао бити завршен. Јово размисли па му рече да ће бити крајем недеље. Ђемаловић плану: „Какве недеље, хоћу за два дана. Ђуј недеље, па ви нисте достојни да носите ћин водника, а не потпуковника“. Јово стисну зубе, а лице му се изобличи, па извуче пиштољ и викну: „Лажеш незналице једна, повуци реч бем ти мајку покварену. Повуци реч изрешетах те као крпу“. Видећи да ће Јово убити Ђемаловића, зграбих му руку и пиштољ леже на моју слабину. Викнух: „Бежи Енвере убићете“. Ђемаловић потрча и изгуби се из зграде. Једва смирих Јова. Он каже да је и Ђемаловић један од силника који се пење људима на главу и вређа их као робове.“

После пар дана позва ме командант ЈРВ Улепић да одмах дођем код њега. Код њега неколико генерала. Улепић ми каже да ме је звао да му испричам шта је то било између потпуковника Јове Поповића и генерала Ђемаловића. Каже да су хтели и мене да чују мада је ствар јасна јер је Поповић потегао пиштољ, а тиме починио кривично дело за које ће бити стављен под суд и истеран из Армије. Замолих Улепића да позове генерала Ђемаловића јер нећу да говорим у његовој отсуности. Дође Ђемаловић и ја испричах како је било. Ђемаловић поче да гунђа како није баш тако било и ја му оштро скренух пажњу да је управо било како кажем. Улепић пружи Ђемаловићу неки папир и рече: „Све је сторнирано, изволи своје папире. Можеш ићи“. Мени се обрати: „Мида добро је што је генерал Ђемаловић присуствовао твојој изјави. Ми ти верујемо“.

Није више био онако осион и агресиван. Јово није позиван на одговорност.

Осилиле су наше старешине, па чим добију виши чин мисле да су добили и више памети уз њега. То се нарочито односи на генерале. Многи нису чинове добијали на основу резултата рада и стварног знања, већ на основу подобности, веза и познанства, националног кључа, улагивања итд. Тако су из војске отишли најспособнији и најбољи људи. Неко је из досаде саставио штабове од пензионера који су били много бољи од оних који су остали у војсци. Неко је жестоко кадровски унаказио ЈНА. Наравно, поред Јове Поповића било је још официра који су пиштољем бранили своју част, али њега помињем као ратног друга и часног официра.

У ВВВА затекох као наставнике којима се појавих као први претпостављени: генерала Саву Миљановића, ратног команданта дивизије, пуковника Новака Кнежевића, мога ратног команданта бригаде, а касније начелника дивизије, затим седам пуковника, три потпуковника и једног мајора. Новаку је очигледно непријатно јер сам сад ја њему претпостављени старешина. Генерала Миљановића и Новака Кнежевића сам позвао на кафу и на искрену сарадњу у корист нашег ваздухопловства и ЈНА. Одлично смо сарађивали.

Једног дана ме позва генерал Станишић да одмах дођем код њега. Није то био онај смирени, одмерени и хладнокрвни руководицац. Сав се успаничио, поцрвенео и под стресом је. Тих дана сам на факултету студирајући психологију имао предавања о стресовима. Мој цењени друг Милија је био образац стресног човека. Питам га да ли ми може рећи о чему се ради, али ме он просто не чује. Каже ми: „Мидо ево ти кључеви од касе и стола“, па пружи кључеве ађутанту. Он неће да прими кључеве па их узех ја и питам га кад се враћа, али ми он одлучно рече да се више не враћа.

Отворих касу, и док је он паковао неке ствари, узех лист хартије и рекох да потпише на дну да је дужност предао, а ја да сам дужност примио. Он оде преко врата па се врати, нешто узме и потписа папир. Био сам неизмерно тужан што оваквог великана неко малтретира и не зна да цени. Помислих да је и он жртва злих људи као што сам био неколико година и ја. Ипак Милија оде, а да нисам појма имао о чему се то ради иако сам му законити заменик.

После два дана ме позва Бубањ. Код њега затекох групу генерала. Он ми се обрати: „Пуковниче Миликић, видите колико овде има генерала, а има их још одсутних, али сам ја одлучио да ва-

ма поверим руковођење Вишом војном ваздухопловном академијом (ВВВА). Сматрам да са својим теорним знањем, летачким искуством и што сте пилот МиГ-а, можете успешно руководити том највишом научном установом нашег РВ. Генерал Станишић се тамо неће враћати, па сте од данас одговорни за све што је везано за ВВВА. Гледајте да ту велику научну установу одржите на достигнутом нивоу.

Даде ми наредбу Државног секретара о томе да заступам начелника Академије и „да ми се време проведено на тој дужности рачуна у генералски стаж“. То нисам разумео па приупитих Бубња и он ми рече да ћу убрзо бити позван да полажем генералски испит. Одлучих да наставим „све по старом“, како је радио генерал Станишић. Успешно сам провео заврше испите 16. класе и уручио им дипломе. Из те класе је неколико слушалаца постављено током службе на генералске положаје а чин генерала су добили Божидар-Мика Стевановић, Дмитар Трбојевић и Предраг Нешовић. Мика је био командант РВ и ПВО. Мени је остао у сећању први у рангу мајор Гулан Бранко (касније пуковник).

Као нови начелник ВВВА, односно заступник начелника, најавих се свим мени равним по положају (генерал-потпуковник) да се упознамо и поразговарамо о сарадњи. Са свима је ишло одлично и генерали су ме топло примали. Посебно сам имао срдачан сусрет са генерал пуковником Радованом Вукановићем кога сретох на ходнику. Подсетио сам га кад је у пролеће 1944. командовао противударом код Мојковца и за мене мислио да сам курир па ме терао са састанка Среског комитета. Договорисмо се да он дође код „авијатичара“ на кафу.

Тако дођох до начелника Ратне школе генерал-потпуковника Николе Љубичића. Он ми је једини одредио време нашег састанка. Остали генерали су се према мени односили као према равноправном другу. Чекам око 20 минута код Љубичићевог ађутанта али ме он не зове. Упитах ађутанта што се генерал не придржава заказаног термина, а он каже да је код њега нека дактилографкиња. Скочих и рекох да поздрави генерала да сам га чекао 22 минута и ако хоће да сарађујемо нека дође код мене, где ће бити почашћен кафом и неће чекати код мог ађутанта ни секунде. После пола сата zazvони телефон. Био је то Љубичић. Он ме пита да ли сам рекао то што сам рекао. Одговорих му да је истина и да је то најмање што сам могао рећи. Рекох да смо ми колеге по положају и да треба да гледамо интересе установа којим руководимо, а не ко има који чин. Он ми спусти слу-

шалицу. Љубичић ми никада није то заборавио, а на састанке са мном је увек слао „заменика“.

Једног дана ме позва Бубањ да хитно дођем у КРВ код њега. Видим да код њега седи пуковник Валес мој наставник из ВВВА и један пешадијски генерал. Бубањ ми каже: „Па какве ти то наставнике имаш. Погледај, твој пуковник и компанија саставили заповест команданта армије команданту ВаК-а на 10 страна. Мида можеш ли ми то написати на једној страни. „Могу друже генерале јер би то учинио и командант армије. Ваљда не би он писао 10 страница текста команданту корпуса. Он би то диктирао из неког блокчета и то на пола једног листа ове заповести“. „Тако је“, повика Бубањ. Одосмо Валес и ја и написамо све на пола странице. Бубањ се одушеви и пуно ми се захвали.

Позваше ме из Авио радионице са молбом да дођем после подне и испробам једног МиГ-21 који сутра треба да иде у 204. пук. Био је диван дан. Седох у МиГ-а и изврших све што је Листом за пробу у ваздуху предвиђено. Био је то авион који се толико лепо понашао у ваздуху да зажељех да изнад аеродрома направим пар комплекса акробација. Замолих капетана Радишу Маслаћа на АКЛ и он ми дозволи да радим шта хоћу изнад ПСС, мада је то било забрањено. Са друге стране на МиГ-у су забранили акробације па се и оне нису смеле изводити. Оценио сам да је после подне време кад се сви главари одмарају па ме нико неће видети шта радим, а мојим летењем никога не угрожавам јер на Батајници тренутно нема летења. Вадио сам мога МиГ-а из акробација на око 500 метара. Акробације сам изводио прецизно и лако. Кад слетех, Маслаћ ми нареди да одмах дођем код њега на торањ. Питам га зашто, а он каже да је то наређење главног. Нисам знао о коме се ради па по-

VIŠA VOJNA AKADEMIJA
RATNOG VAZDUHOPLOVSTVA I PROTIVVAZDUŠNE ODBRANE

Na osnovu odluke Nastavnog saveta Više
vojne akademije Ratnog vazduhoplovstva
i protivvazdušne odbrane dodeljuje se

pukovniku MILIKIĆ MILOŠU

AMBLEM VIŠE VOJNE AKADEMIJE RV I PVO

kao priznanje za zasluge na razvoju i uspehu
Akademije u školovanju starešina RV i PVO

1. oktobar 1969. god.
BEOGRAD

NACELNIK

[Signature]

(Radivo Lukić)

Додела Амблема ВВВА.

сле гашења мотора упитах Душана Лемића ко је на торњу. Дуле ми објасни да је горе Бубањ и да је сваки мој покрет авионом пратио све док нисам слетео.

Скамених се од страха да ће ме Бубањ казнити забраном летења и скинути са МиГ-а, јер нисам смео радити акробације, а посебно не изнад ПСС и тако ниско. Сетих се да сам му жестоко противречио код разматрања погибије пилота 204. пука поручника Здравка Станића, па ће и за то да ме згроми. Наиме, радило се о томе да је код погибије Станића на МиГ-у, на анализу дошао Бубањ са два руска генерал-пуковника и неколико других генерала и пуковника. Дошла је цела генералска свита из Команде РВ на челу са Лекићем и Влаисављевићем, дошли сви пилоти 204 пука. Подносећи извештај командант пука Слоба Ракић каже: „Кад се попео на висину 11-12.000 метара где је видљивост најбоља“... Бубањ му упаде у реч и каже: „Како најбоља, шта ви лупетате, летите МиГ-а, а причате глупости. Јесте ли ви читали моју књигу Човек и васиона“.

Мајор Ракић смирено каже: „Ма друже генерале знам сигурно да је најбоља видљивост од 11-15.000 метара.“ Руски генерали су разумели о чему се ради па се мешкоље и дошаптавају. Ракић каже да није читао књигу али је истина што говори. Лекић и Влаисављевић дају знак Ракићу да ћути. Ја се спремам да одбрусим Бубању, али ме он предухитри па каже: „Имамо ми овде стручњака за МиГ-21. Изволте пуковник Миликић кажите“. Устадох и рекох да је мајор Ракић потпуно у праву. Бубањ подвикну: „Ето и ви то не знате, ни ви нисте читали моју књигу“.

Наљути ме па му одговорих: „Читао сам вашу књигу и чудио се ко вам је подвалио јер знам да ви никада нисте летели преко 11.000 метара па то не знате. Друже генерале ми овде стручно анализирамо погибију једног пилота и морамо то урадити стручно. Каква је видљивост на 11.000 метара ја боље од вас знам 100 пута, јер сам до сада најмање толико пута на тој и већој висини био. Шта ће вам рећи ових 30 пилота који знају да нисте у праву ви већ мајор Ракић и ја“. Бубањ командова 20 минута вољно.

Одмах ми даде знак да га сачекам па дође до мене. Пита ме да ли је могуће да је он био у заблуди. Кажем му да јесте, а он: „Шта би ви сад радили да сте на мом месту“. У том приђоше генерали Лекић и Влаисављевић и кажу: „Ево друже генерале, сад сте се уверили ко је Миликић и како вам безочно руши углед пред нашим пилотима и руским генералима. Сад сте видели ко је он“.

Презриво их погледах и хтедох да им кажем да они немају појма о МиГ-у и да иду до врага али ме Бубањ предахитри: „Мидо мени овакви пекмезари не требају. Ви их не слушајте већ ми одговорите шта би ви радили да сте сада на мојем месту“. Генерали Лекић и Влаисављевић одоше покуњени, а ја му рекох: „Друже генерале ја бих рекао да нам је циљ да дођемо до научне истине и да смо вас уверили да је од 11.000-15.000 метара висине видљивост заиста најбоља, па одобравате Ракићу да настави“. Он каже да ће тако урадити. Рекох му да ми је жао што сам морао да му се супротставим али да ми је пилотска савест налагала да говорим истину. Са друге стране било би грозно да остане по вашем, а да Руси и пилоти 204. пука знају да нисте у праву. Велики људи признају своју грешку. Ово неће имати никаквих последица по ваш углед, напротив. Анализа је успешно завршена али ми многи рекоше да ми Бубањ никада то неће заборавити.

Мислио сам да ми заиста није замерио али сада када сам начинио два прекршаја, рекох спојиће све у једну казну у скинути ме са летења. Зато седох за писаћу машину и откуцах захтев за пензионисање са данашњим даном. Знао сам да ћу тако сачувати летачки додатак са МиГ-а, а то значи отићи ћу у пензију као да сам имао чин генерал-пуковника. Бубањ није хтио да ме чека па је наредио да сутра у осам сати дођем код њега. Нисам склопио ока те ноћи ценећи шта ми је најпааметније да урадим кад ме казни забраном летења.

Ујутро у осам сати уђох код Бубња. Он ми каже: „Миликић, ја сам знао да сте ви одличан пилот, али верујте нисам ни претпостављао да МиГ-21 може да онако елегантно изводи све акробације. Ти Руси су нам све то забранили и натерали нас да радимо само борбени заокрет. Они хоће да нам утрапе инструкторе по сваку цену. За које време ви можете научити све пилоте 204. пука да раде акробације?“ Обрадовах се, као ретко кад. Одговорих му: „Друже генерале пилоти 204. пука су прави асови и њих је лако научити да раде акробације на МиГ-у јер су их радили на неколико типова авиона пре овога. Ипак идем код Ракића па ћемо направити план обуке. Штета је што немамо двосед па би све било много безбедније. Бубањ ми саопшти да су јуче слетела четири УМиГ-21 и да су способни за летење одмах. Он ме љубазно испрати до врата, а ја још у ходнику поцеплах захтев за пензију.

У Батајници сретох мајора Илију Златића, правог аса нашег неба. Питам га за УМиГ-ове и он ме одведе до једног. Седох у задњу кабину и рекох Илији да седне у предњу и буде ми наставник. Из задње кабине се ништа не види па не могу да верујем да су то конструктори МиГ-а превидели. Објасних Илији да ја не видим ништа те да добро припази. Тек после полетања наставник је могао нешто да помогне код летења. Слетех некако - уствари више напамет. Наредих Ики да се заменимо. Почео Ика да цвили како се не види ништа итд. Одмах написах извештај да је задња кабина неупотребива као кабина наставника.

Направисмо план обуке у акробацијама. Другу обуку смо прекинули. Било ми је право задовољство и уживање летети са асовима као што су: Слободан Ракић, Илија Златић, Раде Ђилас, Ангел Ончевски, Коста Данковић, Анте Шутало, Пеца Стојковић, Стево Мандић, Василије Раконић, Анте Стротић, Момчило Миленовић, Бојан Савник, Алдо Леви, Митке Димитријевић и други.

О сваком пилоту сам сачинио белешку и о сваком посебно реферисао Бубњу. Он ме је стрпљиво саслушао и за многе постављао по неко питање. Хтио је да сваког пилота што боље упозна. На крају сваког лета са њима, узео бих команде и вршио неке своје експерименте које сам на земљи замислио и добро разрадио. Тако сам са Слобом Ракићем испробавао вађење из неправилног положаја уз коришћење аутомата, са Бањеглавом колико МиГ-21 може летети на леђима. За сваки случај сам му наредио да иде из мене и са стране за око 200 метара. Са Миленовићем сам испробавао какав је ход палице за исту еволуцију на подзвучним и надзвучним брзинама. Са Стевом Мандићем сам код лета по инструментима изашао из облака на 15.000 метара, а сви смо мислили да у пракси нема облака преко 11.000 метара висине. Неким пилотима сам моје „експерименте“ најавио, а неким не. Сећам се једног доброг пилота са којим сам радио брзе ваљке од пет-шест окрета као и пењуће и понируће брзе ваљке. Он није подносио да га други возе па се добро исповраћао. Са Шуталом сам испробавао карактеристике сваког „Г“ оптерећења од два до осам „г“. То бих радио у заокрету или „шандели“. Мора да се чудило шта ја то радим јер се тешко могао сетити да пробам могућност покретања леве руке на рецимо шест „г“. Ипак ти бистри момци су видели да нешто експериментишем и из учтивости ме нису питали шта им то у ваздуху радим.

Део четврти

СЕЋАЊА

ЛЕТОВИ НА АВИОНУ МиГ-21

Те 1964. године, МиГ-21 је био један од најбржих, најбољих и најмодернијих ловаца на свету. У великој групи за преобуку био сам најстарији по годинама и по летачком искуству. Остали су били поручници и капетани, стари 25-30 година, а ја сам имао 36 година и био стари пуковник. Они су били обични пилоти или командири одељења, а ја стари командант пука и начелник штаба авиодивизије. То ми није сметало да са њима будем искрени друг и врло близак. Кад узлетимо и одемо у небо, сви смо једнаки и у равноправним условима. Наш МиГ не зна за чинове, звања, заслуге. Он има своје критеријуме којима све пилоте равноправно подвргава и никоме ништа не опрашта. Он тражи вештину управљања, правилно коришћење свих уређаја, спретност и велику храброст. Сви смо изложени истим ризицима, али и уживању у летењу на његовим моћним крилима. То је оно што зближава пилоте јер је сваки лет пун опасности, изненађења и нових уживања.

*Мидо Миликић испред
суперсоничног ловца МиГ-21*

Одређен сам од стране руководства курса да први из групе лаширам. Пре лета нас је два пута прегледао пуковски лекар др Стеван Пеца Петровић. Прво би се скинули и остали само у гаћицама, па стали на вагу. Он би сваком забележио тежину у грам. Онда би обукли свилене дугачке гаће и мајице, а изнад тога скафандер. Овај свилени веш нас је штитио од цвиковања коже у случају отказа херметичности кабине. Тада би се скафандер нашао под притиском од две атмосфере којима би притиснуо тело pilota. Са 0,2 атмосфере би му убацивао кисеоник у плућа. Свако може схватити који је то притисак кад га упореди са аутомобилском гумом у којој је притисак испод две атмосфере. Др Пеца би нас одвео до кабине, пратећи сваки покрет и гест и онда пре самог запуштања мотора узео руку и измерио пулс. Ко је имао пулс преко норме Пеца би се насмешио и извео га из кабине, да се мало психички среди.

Нормално је што пилоти различито доживљавају лаширање (први лет) на овом авиону, уствари ракети. Он има и неколико опасних особина. Прва због које неки пилоти нису желели да га лете јесте велика брзина додиривања земље, тј. велика минимална брзина авиона. МиГ-21 је земљу додиривао са 320 километара на час, односно два пута већом од брзине слетања на дотадашњим авионима. На тој брзини се не може авион приземљити ван писте, а да пилот не страда и авион се не поломи.

Зато је у случају отказа мотора на МиГ-21, пилот обавезно морао искочити из авиона. Он седи на мини која га код катапултирања баци изнад авиона, па и то није пријатно сазнање. Наравно, сваки пилот се нада да му мотор неће стати и да ће се у случају стајања спасити. Зато он мора бити јака и моћна личност, отпорна на све оно што би код њега изазвало стрепњу - анксиозност. Чим та стрепња узме маха, пилот показује видне знаке нервозе или друге манифестације које искусном психологу Пеци нису могле да промакну. Тако Пеца дође код мене на кабину. Мери ми пулс два пута. Питам га шта је у питању а он се смешка и каже да немам повећан пулс и да сам „мртав ладан“.

Упалих мотор, испробах све системе, успоставих радио везу и изрулах на старт. Загрме снажан мотор и урла као код трактора. Питам Слобу Ракића је ли то нормално, а он се смеје и каже да је то руска техника. Сетих се дивног рада мотора на Сејбру где се повећање гаса примети само по инструментима, а мотор зуји као да је реч о електро мотору. Наравно, нисам имао никаквих проблема код летова испод брзине звука. Лепо сам слетео у првом и свим

осталим летовима. Ипак праву снагу ове моћне и величанствене машине која се зове МиГ-21, осетио сам тек код првог лета са форсажом. У прва два лета сам се старао да одрадим све елементе које је задатак предвиђао и да стекнем потребно искуство и вештину. Настојао сам да уочим разлику и специфичности у односу на дозвучне авионе. Осећам велику одговорност и понос што ми је поверена тако скупоцена машина за коју је наш народ одвојио значајну суму новца.

У трећем лету на форсажу са брзином два пута већом од брзине звука и на плафону авиона (19.000 метара) истраживао сам шта је то ново што до тада нисам доживио на млазним дозвучним авионима. Прво што сам запазио је да код укључивања форсажа, пилот осети трзај авиона. Да не би та силна снага збрисала гуме укочених точкова пилот одмах пошто се увери да је форсаж нормално прихватио пуста кочнице. Инерција просто залепи пилота за седиште, а авион снажно појури напред као да се откинуо са ланца којим је био везан. За неколико секунди добих брзину одлепливања и нежно се одвојих од ПСС. Брзина вртоглаво расте па повећах угао пењања да не бих пробио звучни зид на малој висини. Угао пењања се повећава и кад достигох задату брзину од 600 км/час, задржах палицу у том положају.

Одмах приметих да су ми колена дошла у висину браде. Тај угао пењања сам на дотадашњим авионима имао само пар секунди код акробација. Сада на моћном и снажном МиГ-у то траје дуго. Испред мене, лево и десно је само небо. Имам осећај да земље више нема, да сам од ње заувек отишао, отишао горе право у небо. Осећам неки нагон да потражим земљу, ипак не могу без ње. Покушах да окренем главу лево да бих угледао хоризонт, али скафандер оста право и упозори ме да је он чврсто везан за пилотско седиште. Осећам се као да сам постао неко небеско тело које је негде на небу застало и лебди. Истински осећај лебдења ме мало збуни јер га први пут доживљавам. До сада сам свој положај у простору, по овако лепом дану, одређивао према земљи. Пошто земље нигде нема, свој положај у простору одређујем само помоћу инструмената. Заиста, да није брзинома који ми показује да јурим 600 км/час, да није висиномера који ми показује да се приближавам висини од 6.000 метара, помислио бих да сам стао негде на небу.

Нестанак земље изазива необичан осећај, али не и страх и ако сам сам, са небом и негде унутар његовог бескраја. Лакше би ми било да је неко са мном у авиону. Опет зажелех да видим зе-

мљу јер ми је јако необично без ње, па ми се ово пењање одужи-ло. Висиномер ми показа 6.000 метара па дадох леви нагиб ради извршења „првог заокрета“ у замишљеном школском кругу. Тај пр-ви заокрет на дозвучним авионима се прави на висини 300-600 ме-тара, а сада на висини 15 пута већој. То је случај и са свим дру-гим елементима па зажалих што немамо МиГ-21 двосед који би омогућио већу безбедност младих pilota који буду, као ја и моја група, полетали без претходних летова са наставником. Ипак скоро сам сигуран да све ово што пилот доживљава неће никог збунити и уплашити до мере кад се нарушава безбедност лета. Моји млади другови имају лавље срце и неизмерну вољу да лете брже од зву-ка, да лете кроз „Зону смрти“. То је њихов избор, а прво полета-ње без информативних летова на двоседу је велики јуначки подвиг, пун новина и изненађења.

Летим и осећам се срећним што управљам најбржим и најса-временијем авионом на свету те ми није жао што не одох у пензију. Повећавам леви нагиб и поново угледах земљу. Прија ми што је ви-дим и што је после бурних доживљаја од укључивања форсажа, де-финитивно пронађох. После заокрета узех курс за лет по задатој маршрути. Мало смањих угао пењања са прорачуном да на висини 11.000 метара пробијем звучни зид. Гледам са извесном радознало-шћу махметар јер ће ми он тачно показати када пробијем звучни зид.

Пробијање звучног зида ипак узбуђује сваког ко то чини први пут. Кад сказаљка пређе „М-1“, авион се мало нагну на једну, а за-тим на другу страну, као да се негде гура, као да хоће да прође на другу страну те невидљиве звучне баријере. Висиномер и вариометар мало поскочише, а шумови нестадоше. Авион лети још брже од зву-ка и ја уђох у зону „Тропопаузе“ (висина од 11-13.000 метара). До те висине сам летео са уобичајеном видљивошћу, али преласком ви-сине од 11.000 метара као да изроних из неке сумаглице. Испред ме-не пуче хоризонт. Видљивост постаде јако велика. Имам утисак да линија хоризонта побеже од мене. То је предиван осећај. Видим мо-ју Бјеласицу испод које је родни Мојковац, видим Мајевицу и рекао бих Трескавицу и Папук. Тражим Сињавину и Дурмитор. За пар ми-нута са овом брзином бих могао долетети до њих. Осећам као да сам добио неке боље очи, да ми се побољшао вид. Ко је тај што може изнад Новог Сада видети Бјеласицу. То је само пилот надзвучног ави-она који лети на висинама између 11 и 15 хиљада метара.

Међутим, пилот нема времена да много ужива у тим несва-кидашњим лепотама, већ мора по строгом редоследу да изврши низ

одговорних радњи како не би угрозио безбедност лета. Он постаје „романтичар“, уколико успе да региструје и среди све утиске, тек на земљи-после слетања. Ево ме на 15.000 метара и конус усисника зазуја. То је ново сазнање. Одједном чујем овај звук, а сви су нестали после пробијања звучног зида. Закључих да звукови унутар авиона не нестају, они иду са авионом. Куцнем се по кациги-скафандеру и чујем звук. Да ме неко прати причао би на земљи да сам луд јер се у ваздуху ударам по глави. После изласка конуса, мотор доби на снази, махметар пожури ка двојци а ја подигох нос авиона хитајући ка плафону лета.

Што се више пењем видљивост опет постаје све мања. Негде око 17.000 метара све више разазнајем плаво модри покривач испод којег летим. То изазива непријатан осећај после оне велике видљивости која оста доле испод мене. На 19.000 метара имам утисак да ме је тај модри покривач у којег сам ушао добро притиснуо и стеснио. Имам утисак да сам додирнуо небо. Гледам испод мене и видим Београд као на неком нацртаном рељефу, на којем се као конци виде реке и путеви. Куће се слиле у сиву површину и једва се разазнају. Уочавам нови феномен. Страна коју обасјава сунце је видљива, а она у сенци се једва види те морам да укључим осветљење инструмената као код ноћног летења. Повукох палицу да бих искочио на 20.000 метара висине. Ускоро мотор некако промени режим рада, а његова температура поче да расте. Осетих да му понестаје снаге па одустадох од даљег пењања. Одлучих да са висине 20.000 метара осмотрим целу околину. Доле и лево испод мене је летео један МиГ-21. Он јавља да је на висини 15.000 метара. Угледах га али само као светао предмет. Трудим се да уочим контуре авиона али узалуд, он се само светлуца на сунцу.

Усмерих поглед горе и скоро доживех стрес. Кроз мој тамни „покривач“ угледах звезде. Питам се одкуда могу видети звезде кад је тачно 11.30 часова. Помислих можда ми је позлило па ми се звезде привиђају. Задржах палицу на месту, затворих очи, па их отворих и усмерих поглед на инструменте. Све их одлично видим, закључујем да сам здрав. Полако поново усмерих поглед на горе и заиста видим звезде. После пола минута гледања у њих нисам више сумњао да сам заиста видио звезде.

Одлучих да одмах идем доле ближе мајци земљи, тамо где је место обичним људима јер више не знам у шта себе да сврстам, јер све што доживљавам можда једино доживљавају ванземаљци и космонаути. Свестан сам да овај феномен звезда једино може дожи-

вети човек који лети на висинама 19-20.000 метара, јер друга људска бића звезде могу видети само ноћу. Весео сам јер су моћна маја крила. Нека живи и нека је хвала славном конструктору МиГ-21 који ми је омогућио да све ово доживим као пилот - као крилати човек. Искључих форсаж и избаких ваздушне кочнице. Брзина поче нагло да се смањује а негативно „г“ да расте. То изазива јако непријатан осећај. Имао сам утисак да ми је сва крв из организма, посебно из ногу, пошла ка некој тачки у глави - у мозгу. Рекох да све морам отрпети и остати при свести. Срећом то потраја веома кратко па ме брзо прође нека напетост. Увукох кочнице и одузех гас па се окренух на леђа да тако понирем.

Нанишанио сам неко село у Војводини и држим нос авиона на њему. Авион има тенденцију да обара нос и повећава угао. Ипак, МиГ-ом лако управљам док летим на леђима. Кад стигнем у атмосферу окренућу авион око уздужне осе. Ово је право уживање. Чим слетим пољубићу мој авион у устисник. Остали део лета је био рутински посао. Доле, крај ваге ме је чекао др Пеца. Скида ми скафандер и вага показује да сам изгубио око 300 грама. Ја гунђам, али Пеца каже да је то нормално јер неки изгубе и килограм и по у лету од 30 минута. Легох испод крила авиона да средим утиске и да се одморим до новог лета.

Опет ме позва генерал Бубањ, командант РВ и ПВО да дођем код њега. Он ми објасни да уз авионе нисмо добили упутства за употребу свих врста наоружања. Прича ми да је чуо од наших и руских пилота да може доћи до непријатних изненађења код употребе топа и ракета, па ме пита да искрено кажем да ли сам спреман да поведем у Титоград три-четири најбоља пилота, обазриво испробам све врсте оружја и напишем упутство за коришћење. Потом би се сви пилоти оспособили за употребу свих врста оружја.

Одмах му рекох да сам спреман да одем за Титоград, али да прво морам са мајором Иваном Дубравчићем послати земаљски ешелон који ће опслуживати авионе. Бубањ ме овласти да све испланирам и напишем наредбу за његов потпис. Каже ми да га је молио генерал Блажо Марковић директор ВТИ, да му омогућим да испроба неке своје тајне конструкције на ракетама и да ће он стићи у Титоград кад му ја закажем. Бубањ се интересује које ћу пилоте повести са собом. Рекох му да су сви пилоти одлични али ћу повести капетана Ончевског који је био на преобуци у СССР-у, затим капетана Рада Ђиласа, Косту Данковића и Драгољуба Митка Димитријевића. Бубањ записа њихова имена.

Све сам добро организовао и послао земаљски ешелон. Онда покупих моје пилоте и објасних им задатак. Унесмосмо маршруту на карту. Ја сам био вођа групе. Са десне стране су ме пратили капетани Раде Ђилас и Митке Димитријевић, а са леве Ангел Ончевски и Коста Данковић. Полетели смо и ти великани ми се пристројише у смакнути строј - крило у крило. Гледам их како су ми се пришили уз сама крила. Њихови Мигови се блистају на јаком сунцу. Умало да упитам Ђиласа да ли је и мој МиГ тако леп као његов. Кабине су нам поравнате и ми у виду стреле (клина) хватамо висину и узимамо курс на радио фар Никшић. Рекох им да се мало размакну и одмарају односно уживају летећи брзином од 900 км/час на висини 6.000 метара. Ончевски ме опомиње да смо мало десно од задате линије пута. Тај педантни пилот је заборавио да сам мало десно да бих гледао места која се налазе на нашој задатој линији пута и да то није важно јер летимо од фара до фара, хоћу рећи сигурно долазимо на радио фар Никшић. Престројих групу у десни степен и слетесмо на аеродром Титоград. Били смо први миговци који су код њих дошли.

Поред осталих на аеродрому нас дочека генерал Блажо Марковић. Он ми објасни да је његов Институт конструисао неки електронски уређај за идентификацију и да хоће да га угради на ракету-мету. Кад будемо гађали мету и под условом да је погодимо, уређај ће нестати. Тако ћемо знати да ли смо погодили ракету-мету. Проблем је био у томе што је авион требао да улети у замишљени правоуганик висине 500 и ширине 800 метара. Правоугаоник се налазио на висини 15.000 метара и око 50 км од Превлаке у правцу југозапада. Без упадања у тај правоуганик, Блажов експеримент остаје неиспитан. Зато ме је Блажо молио да све предузнем да подухват буде успешан. У супротном мораће да истура неки радио фар или други уређај на морску пучину, тачно испод „правоугаоника“.

Дуго сам проучавао тај задатак и покупих пилоте да га стручно размотримо и утврдимо све поступке. Направисмо припрему лета од полетања до слетања. Нормално је било да први полетим јер сам вођа групе, али ја одлучих да прво лети Ончевски јер је био у СССР-у на преобуци и требао оданде да дође обучен за употребу оружја. Савладао сам пилотску сујету препуштајући Ончевском да први испроба нашу шему. Педантни и храбри пилот Ончевски је све урадио по договору, али није успео да уђе у правоуганик. Јави се Блажо и моли ме да лично пробам да извршим задатак. Знао сам да смо негде погрешили па седох и поново изучих нашу шему. Сми-

слих нешто „по штапу и каналу“ и полетех. На висини 15.000 метара и брзини 1,5 маха, упутих се ка „правоуганику“ на отвореном мору. Кад сам мислио да сам веома близу њега, Блажо повика: „Браво друже Мидо, улетео си право у циљ, имамо те на екрану. Лансирај мету и покушај да је погодиш.“

Брзо лансирах ракету-мету и доживех велико изненађење. Облак дима обави лево крило, а трзај ми оте авион и окрену га скоро на леђа. Видим траг ракете која бежи од мене, а ја скоро у леђном положају. „Утече ми роспија“, рекох у себи те ћу се обрукати. Брзо исправих авион, успоставих координацију, прочитах даљину на радару и притиснух дугме за лансирање бојеве ракете. Ракета полете са десног крила и опет иста слика. Сад нисам изненађен као код првог лансирања па се трудим да пратим лет моје ракете. Угледах бљесак и поскочих у кабини од среће. Погодио сам ракету у лету.

У микрофон загрме Блажов глас: „Браво, друже Мидо, свака ти част. Пун погодак, пун погодак, алал ти вера, успели смо“. Радује се генерал Блажо као дете и стално ме ословљава са „Мидо“ уместо мога позивног знака. Искључих форсаж, окренух авион на леђа па га заокренух ка Титограду. Много сам срећан. Пређох на канал АКЛ Титоград и замолих да ми одобре пробијање звучног зида. Чим добих одобрење спустих се на 10.000 метара (иако је пропис на 11.000) и укључих форсаж. Пробих звучну баријеру.

Са АКЛ ми рекоше: „Добро уздрмасте Титоград и аеродром Голубовце, немојте више то радити“. То је било прво пробијање звучног зида изнад Црне Горе. Моји пилоти су знали да сам успио чим сам пробио звучни зид па се одмах окупише око мене и срдачно ми честитају. По шеми коју сам направио и уз објашњења која сам им дао моји пилоти успешно погодише све ракете-мете. Био сам поносан на њих јер то није ни мало лак задатак. Мој пратилац Раде Ђилас и као генерал није могао да издржи, а да ме не имитира како сам објашњавао лансирање ракете-мете и њено уништење другом ракетом.

Он би говорио: „Како притискох дугме авион се стресе и преврну скоро на леђа. Шта то би људи. Гледам ракету како сумануто бежи од авиона, а лево крило обавио дим. Дим па шта, не размишљај о диму но исправљај авион, нишани, хватај, држ не дај да ти не утече ракета-мета и узме ти образ. После ћеш виђет шта се то димило, трзало, окретало.“ Сви би се смијали на успешно имитирање од стране Ђиласа. Они су ме назвали „Пуковник Томић на белом коњу“. Сви смо се радовали заједничком успеху. Пресрећан

је био и генерал Блажо Марковић и сваком пилоту изрази захвалност и срдачне честитке.

Гађање са топом сам прво извео на вучену мету јер се оно одвијало на 3.000 метара. Уколико би мотор стао на тој висини пилот би могао учинити један покушај да га запустити у ваздуху. Ако не би успио, још увек је имао висину да се безбедно катапултира. Кад опалих из топа по мети, авион се толико стресе да сам мислио да ће отпасти инструментална табла, а кабина пилота се распасти. И за то „објашњење“ ме је Ђилас имитирао. Заиста после гађања са митраљезима 12,7 мм, који су монтирани на америчким авионима, пуцање из топа 30 мм је као кад пуцаш из митраљеза у поређењу са шиваћом машином. Топ грми застрашујуће. Рафал на Мигу није смио бити дужи од пет граната јер би се по мом убеђењу авион распао. Дакле, једино су ракете ваздух-земља биле као ракете на америчким млазњацима. Сви смо имали оцене „одличан“ и то из свих врста наоружања. Са оваквим асовима лако је извршити сваки задатак. Узесмо дан одмора па се спремисмо да прелетимо за Батајницу.

Знао сам да смо задатак у потпуности извршили тек кад слетимо у Батајницу и поднесемо извештај команданту РВ и ПВО генералу Бубњу. Припремио сам карту и провео припрему лета са мојим пилотима. Са мајором Иваном Дубравчићем и пуковником Богданом Комљеном реших питање повратка земаљског ешелона у Батајницу. Полетесмо и узесмо курс за Батајницу. Приметих да наилазимо на комплетну облачност и чудим се како ми командант корпуса рече: „Полећи слободно, овамо је ведро“. Сетих се да он види високу облачност, мисли да ћемо летети испод ње и то је за њега „ведро“. Настројио сам се на радио фар Нови Сад и одлучио да се по њему пробијем испод облака. Ипак, осећам малу стрепњу хоће ли ме моји асови пратити кроз облак јер нису завршили курс ИФР летења на МиГ-у. Помислих њихово је да ме прате, а ја морам одржати задате елементе као да летим на било ком авиону. Са наших пет авиона попунисмо стајанку 204. пука. Командант РВ и ПВО генерал Бубањ ми честита и рече да сутра у 10 сати будем код њега.

Бубањ се интересовао за многе детаље око употребе наоружања. Пита ме до када можемо написати „Упутство за употребу“ сваке врсте оружја. Обећах да ће то бити готово за пет дана. Са колегама се договорих око основних норми и проблема за сваку врсту оружја. Упутство за сваку врсту оружја, по мом диктату, откуца Душанка Илић, моја дактилографкиња из Батајнице. Прочитасмо свако упутство на заједничком састанку групе. Потом их однесох код Бубња.

Био је веома задовољан и чини ми се срећан што не морамо примити руске инструкторе већ користимо домаћу памет. Бубањ ми нареди да са руског преведем књигу о пилотирању авионом МиГ-21. Имала је око 250 страна. Радио сам веома напорно и брзо књигу превео. Био сам веома изненађен кад ми рече да идем код финансиста и примим солидан хонорар. Додадох још пара и купих аутомобил „Москвич 403“. Додуше, предходно сам те паре хтео да поделим са мојим пилотима са којима сам вршио испитивање оружја у Титограду, али ми рекоше да то са овом књигом нема везе и да не отварам питање хонорара око превода јер је све чисто, а паре лично моје.

Моје стално контактирање са Бубњем је до те мере засметало начелнику Летачког одсека КРВ и команданту корпуса да су стално смишљали како да ме скину са МиГ-а и отерају у пензију. На то су ме упозоравали пријатељи, а Божо Жарковић ми рече: „Мидо ја процењујем да ти летење на МиГ-у више није безбедно у Батајници“. Божо је био Начелник КОС-а РВ и ПВО, па га упиташта да радим. Он ми предложи да летим неки други авион док Мигове не добије 117. пук у Плесу. Божо је био веома паметан и поштен човек. Њега рад у КОС-у није покварио ни деформисао. Он је био и остао права људина и јунак. Зато сам те његове речи озбиљно схватио и одлучио да идем у пензију. Сетих се хапшења Кајлета Николића, команданта 44. дивизије које му је наместио један од мојих прогонитеља.

Баш док сам се колебао шта да радим, уследи тешка провокација механичара водника Јакше Косовића. Он је помагао код запуштања мотора мом пратиоцу мајору Бојану Савнику. Чим је чуо да ја запуштам мотор појури ка мојој кабини. Још док се пењао више: „Зашто сте укључили КСИ пре времена“. Мирно му рекох да ју нисам укључио јер има још 20 секунди времена. Он тражи инструмент КСИ и кад га угледа повика: „Видите да сте га укључили“, сагну се и укључи дугме пре времена и тако онеспособи авион за лет. Хтедох да га ударим али се суздржах па му рекох: „Шта уради будало, идиоте, ти си саботер“. Он ми иронично одговори: „Ти си пуковниче Миликићу будала, идиот и саботер, видио сам кад си укључио КСИ пре времена. Ајде удари ме ако смеш.“

Не могу да верујем да се то стварно дешава и да се овај „наредник“ толико осилио. Зашто ме изазива да га ударим. Пре тога сам приметио да он, и ако није мој механичар, долази на мој авион и као нешто контролише у кабини. Оба пута у ваздуху нађох одвојено црево за „антиге“ одело мада сам потпуно сигуран да сам

га био спојио. Помислих да ће ми следећи пут увући точкове на стајанци. Од пре неколико дана он ме не гледа у очи већ крије поглед. Видим да се нешто дешава са њим, али тек по укључењу КСИ, сетих се зашто то ради. Знам да он није сам и да ми ово ради по нечијем налогу. Поново се сетих неоправданог хапшења команданта дивизије Кајлета Николића, као и могућности да је исти човек - мој прогонитељ број један - наговорио Косовића да ме испровоцира да га ударим и одем под војни суд.

Срочих кратак захтев за моментални одлазак у пензију. Бубњу рекох зашто то радим, он поцепа мој рапорт и нареди ми да седнем да разговарамо. Био је врло пажљив и стрпљив. Наброја ми два-три генералска места на које ме може поставити. Обећа ми да ће Косовића ставити под суд и да ће морати открити зашто је то радио и ко га је наговорио. Тврди да ће тако разоткрити „ову очигледну намештаљку“. Убеђује ме да ћу за три-четири године бити командант РВ и ПВО и да могу даље напредовати. Каже ми да нисам свестан какву перспективу имам, а да моји „прогонитељи“ не само да немају перспективу напредовања већ ћу им сигурно доћи за претпостављеног. Бубањ настави: „Ваљда не треба да вас убеђујем да сте и до сада били мој ослонац. Па колико сам вам дао ванредних овлашћења и задатака, заобилазећи те ваше прогонитеље. Ви можете више користити нашем РВ него чета таквих покварењака. Ви сте у сваком пуку којим сте командовали унели неку новину и стално сте доприносили подизању способности нашег РВ. Написали сте више добрих чланака, студија и расправа. Шта су ваши прогонитељи у том погледу учинили. Ништа. Зато за добро овог заједничког ЈРВ ја вас задржавам у ЈРВ. Ту има и моје личне наклоности према вама, јер ту наклоност као частан човек и врхунски пилот потпуно заслужујете“. Даде ми седам дана да се одморим и дођем на разговор. Обећа ми да ће за то време пронаћи генералско место на којем ћу највише користити ЈРВ.

Искористих тих неколико дана па одох у Црну Гору где ми понудише министарско место у Влади Црне Горе. Прекореше ме што нисам дошао са Видојем Жарковићем, Бебом Брајовићем и Мирком Вранешом кад ме је ЦК Црне Горе тражио директно преко Тита. У ЦК Србије ми Милојко Друловић понуди место главног кадровика. Генерал Браца Дракулић ми показа предлог да те године полажем испит за генерала. Неко ме обавести да ЈАТ прима нову групу пилота за школовање за капетане на Каравели. Ломим се да не може бити горе. Просто не могу замислити живот ван војске. У војсци сам од тринаесте године. У војсци сам растао и са њом потпуно срастао.

Сад морам да одем од ње на најболнији начин. Поново се сретох са Божом Жарковићем, и он ми поново саопшти да се још једном уверио да ми летење више није безбедно на МиГ-21, али да је и он тренутно немоћан да ми помогне. Он ми предложи да обавезно останем у РВ, из којег неки желе да ме потисну јер сам им постао конкуренција, али да ће и то ускоро проћи.

Донесох одлуку да идем у пензију, а потом у ЈАТ јер никакве дужности сем летачких ме нису интересовале. Знам да је лепо бити генерал, али изнад сваког генерала има неко старији, те никада док си у војсци немаш ону праву људску слободу. Треба имати среће да налетиш на поштеног и недеформисаног претпостављеног као што су били: Петар Радевић, Зденко Улепић, Ика Зеленика, Милија Станишић, Виктор Бубањ, Браца Дракулић, Иван Долничар, Владо Матеић, Зека Симовић, Вељко Ражнатовић, Вуле Мићуновић.

НЕ ПРИМИШЕ МЕ У ЈАТ

На леп начин одбих понуду генерала Бубња да останем и даље у ЈРВ, изговарајући се како имам 40 година радног стажа те сам поштено заслужио одлазак у пензију. Бубањ одмах скочи и каже да још немам 40 година старости и да су године старости мерило за одлазак у пензију, а не бенефицирани радни стаж. Каже да ће одмах интервенисати да се тај закон промени. Врло смирено му објасних да је моја одлука неопозива па ме он упита, уручујући ми статуу Икара, шта може да учини за мене. Рекох му да може да ме убаци на преобуку за капетане у ЈАТ-у, у групу пилота која ускоро почиње преобуку. Он то радо прихвати, написа допис ЈАТ-у и назва генералног директора Вида Крунића и саопшти му да ме шаље у ЈАТ. Крунић је то прихватио и Бубањ ми честита нову дужност.

Одох одмах са дописом код Крунића где затекох Шефа пилота ЈАТ-а Љубишу Станковића, мога помоћника за летачке послове из 111. пука. Договорисмо се да ме Љубиша обавести о почетку обуке. Ускоро сам чуо да се у ЈАТ-у проводе испити кандидата за нове капетане па одлучих да идем на полагање тих испита како не би испало да сам по протекцији дошао у ЈАТ. Љубиша ме одвраћа али ја седох и исполагах пет теорних испита. Био сам негде трећи или четврти од нас 40. У летењу сам био први у рангу и Љубиша ми честита на примерно изведеном лету и на томе што сам као први у рангу аутоматски примљен у ЈАТ. Решен сам да учим из све снаге и одмах се уписах на курс енглеског језика.

Сазнавши за то начелник Летачког одсека КРВ-прогонитељ број један, употреби све вештине те ме наводно због „Препоруке претпостављеног и тражења протекције“ на Радничком савету ЈАТ-а, са још десетак пилота са препорукама команданата пукова и командира ескадрила, дисквалификоваше без обзира на теорне и практични испит. Поред тога, он ме није ставио на списак пилота које Команда РВ предлаже ЈАТ-у за пријем. Тако по два основа нисам примљен за пилота ЈАТ-а. Зато ме и нису обавестили да је настава почела па пропустих читаве две недеље. Кад то сазнадох одох код Бубња и Крунића и они наредише да ме одмах приме на преобуку. Размислих шта ме све чека да бих изгубљено време надокнадио, па одустадох. Нисам хтио да каскам за осталим и брукам се пред групом од двадесетак мојих пилота. Никада ми није било јасно зашто ми је то Начелник летачког одсека направио и шта сам ја њему сметао по изласку из РВ.

Na ličnom druženju Kruniću

POSTA
 30. 9. 66

PREUZETI ZA VAJMONOPOLNI SAOBRAĆAJ
 "Jugoslovenski aerotransport"

БЕОГРАД

Na Vaš konkurs od 25.9.1966.godine za prijem više pilota, u vezi koga ste mi poslali Vaš akt pov.br.52 od 19.9.1966, prijavio se i pukovnik Miličić Miloš.

Se drugom Miličićem vodio sam razgovor i ponudio mu nekoliko odgovornih mesta u RV i PVO, ali je on uporno molio da mu omogućim prelazak u JAT pošto želi da se uбудuće posveti isključivo pilotskom pozivu u JAT-u.

Stelio sam se sa njegovim zahtevom za prelazak u JAT a obzirom da ne leti imo zakonske preve i da je sa proteklih 20 godina uspešno leteo vrhunске avione RV, uključujući superzvukne i deo sve od sebe sa izvršenje brojnih zadatka.

Ovaj dopis vam šaljem jer sam ubeđen da biste u drugu Miličiću dobili odredog, disciplinovanog i lakasnog pilota, koji može u JAT-u uspešno leteti još dugi niz godina.

KOMANDANT RV I PVO
 general-pukovnik
 Viktor Šibenj

Допис Команде
 РВ и ПВО ЈАТ-у

У АЛЖИРУ

У децембру 1966. позва ме Бубањ на скромну свечаност коју приређује у част одласка у пензију генерала Милије Станишића и мене. Било је неколико генерала авијације и Бубањ се захвали на великом доприносу генерала Станишића у изградњи ЈРВ. Он нам саопшти да је Милијина одлука да иде у пензију неопозива. Мени предложи да наставим активну службу у РВ и ПВО и да ћу идуће 1967. бити позван на генералски испит.

Генерал Божа Жарковић ми даје сигнал да прихватим позив, али се ја на њему захвалих. Рекох да су ми подлим махинацијама фактички онемогућили одлазак у ЈАТ, али ја имам решење које не-

ћу да кажем, како ми ти зли људи не би опет подвалили. Наиме, Савезни завод за међународну техничку сарадњу је расписао конкурс за наставнике летења у Алжиру. Последњи дан за пријаву на конкурс предадох моју молбу. Из Завода су ме 13. фебруара 1967. позвали да 16. фебруара дођем у Завод ради провере знања из француског језика. Тамо се појави 61 пилот иако се конкурсом траже само петорица. Првих пет у рангу на тој провери су били: Драгољуб Алексић, потпуковник у пензији, Милош Миликић-Мидо, Милорад Ивановић и Стево Лека - пуковници, и Орожим Силво млади Словенац, пилот аероклуба у Радовљаци.

Саопштише нам да ћемо нас петорица бити проверени из технике пилотирања на малом школском авиону „Колт Пајпер.“ Проверу ће извршити капетан из Пан Адрије, неки дипломирани инжењер. Он нам саопшти да смо сви задовољили и ми 4. априла 1967. полетесмо ЈАТ-овом Каравелом за Алжир.

У међувремену сам 2. марта 1967. пензионисам. Добио сам максимално могућу пензију. Одлучих да се венчам са Саветом-Сашом Домастовић коју сам познавао од 1966. Венчање је било скромно. Уствари једва сам је наговорио да се венчамо јер је она имала леп посао и заједничку кућу у Београду са мајком Даницом и братом Савом, те јој брак није био неопходан. Волела ме је и некако пристаде да се уда за мене, напусти посао и иде у Алжир.

Дан уочи поласка сви су имали папире од ЈНА да могу ићи у Алжир, а за мене није потписана наредба о пензионисању. Одјурих код пријатеља и доброг друга начелника кабинета Министра одбране генерала Божа Јовановића. Он ми каже да Гошњак жели да останем у ЈНА, да ћу бити још ове (1967) године генерал и да имам сјајну перспективу за развој. Божо ме пријатељски наговара да останем у војсци и да ће прогонитељи брзо долијати. Он ми гарантује да ће тако бити и да ће ми то Гошњак потврдити. Рече да Гошњак жели да разговара самном. Категорички одбих ту понуду, па Божо оде код Гошњака и донесе ми потписану наредбу о пензионисању.

Пре нашег одласка у Алжир дође директор цивилне авијације Алжира господин Бузба и Завод одреди мене и Јагоша Зорића да га водамо по Београду. Добро се нас двојица истрошисмо, а Завод нам ништа не надокнади јер за то није имао посебан новац. Обећава Бузба златна брда и долине, али кад дођосмо у Алжир њега нигде нема. Дочекаше нас неки ученици пилоти који знају руски и сместише у једну собу четири са шест метара. У соби је један брачни кревет за двојицу, један потпуно руиниран кауч и два вој-

ничка кревета на спрату. Соба и ствари су врло запуштени. У почетку помислисмо да се ради о некој глупој шали, али то је била сурова истина.

Добили смо понижавајући третман. Ми се побунисмо али добили смо објашњење да можемо за своје паре спавати и бити у хотелу који је изузетно скуп. Тако смо се наредних неколико дана хранили по бифеима и натезали пару на пару. Силво није могао добити паре из амбасаде или од Алжираца па смо га морали хранити. Кад нестало новца, одосмо у нашу амбасаду и затражисмо повратак у Југославију. Мирослав Зотовић из амбасаде је издејствовао да нас приме на храну у радничкој мензи на аеродрому.

Због свега Алексић званично затражи да се врати у Југославију. Тада сазнасмо да се вратити не можемо док не донесемо 17 потврда да смо платили све обавезе држави и комуналним предузећима, па се тек онда прилази решењу на захтев о повратку. Једна од тих потврда је била да смо платили порез на плату, а друга за изношење смећа. Бунимо се ми како још нисмо примили плату па не можемо ништа платити али узалуд. Имали смо утисак да смо заробљеници - слободњаци.

Они нам за пратиоца дадоше неког старијег ученика пилота који се звао Халфа и који је одлично говорио руски. Тако га је чак и Силво разумео. Он је био прави Минхаузен и лагао о доживљајима у Русији и на авиону Ил-14. Халфа је Бузби реферисао да се ми, сем Алексића, на француском не можемо ни са ким споразумети, а о држању наставе не може бити говора. Тако за нас организоваше курс француског језика на којем смо по осам сати дневно учили француски језик. То потраја четири месеца.

Ми се бунимо и захтевамо да летимо јер ћемо изгубити тренажу. Објашњавамо да је губитак тренаже врло опасан и погубљан за сваког пилота на свету. Тражимо минималну тренажу од један-два сата недељно јер ћемо изгубити сигурност у летењу.

Бузба нареди да нас наш пратилац Халфа провери из технике пилотирања иако није имао звање пилота. Он је ваљда имао око 100 сати летења и статус одбаченог ученика пилота. Сав званичан, Халфа нас покупи и рече да ће са сваким направити по три школска круга и једну зону. Он нам саопшти Бузбино наређење да онај ко буде најбоље летео остаје за наставника и шефа пилота у Националној пилотској школи у Алжиру. Други по рангу остаје у Алжиру у Аероклубу. Трећи по рангу иде у аероклуб Оран, четврти у аероклуб Константин и пети у аероклуб у пустињи у месту Гар-

даја. Ова вест нас узнемири. Нико није хтио да иде из Алжира, посебно не у пустињу у Гардају. Исто тако нас иритира што нас проверава неко ко је одбачен са летења и са ким се исмејавамо. Халфа нам саопшти редослед провере.

Кад је Халфа направио са сваким по једну зону без акробација и три школска круга и сравнио све елементе, позва нас и саопшти нам редослед. Он каже: „На основу показаних резултата ваш ранг је следећи: Милос Миликић-Мидо, први; Орозим Силво други, Стево Лека трећи, Милорад Ивановић четврти и Драгољуб Алексић пети. Са овим знате и ваша будућа радна места“. Милорад и Лека се заменише те Милорад узме Оран, а Лека планинску варошицу Константин.

На „радничкој храни“ и у радничкој мензи смо се хранили све до 21. јула 1967, када добисмо постављења и прве плате. Значи преко четири месеца смо били без плате и било каквог средства за издржавање. Сви смо добили плату од 600 долара у алжирским динарима. Од тога су нам одбијали порез за државу Алжир и још десетак одбитака, тако да су наше плате биле око 500 долара. Од те суме смо могли послати за Југославију 240 долара док смо били сами, а 140 долара кад нам стигну супруге. То је било мизерно у односу на Французе и Немце који су имали око 2.000 долара месечно и нису ништа плаћали држави. Посебан проблем је био послати новац у земљу. Корумпирани финансисти су тражили мито. Уцењивали су ме због некакве „грешке“ на потврди коју су ми сами Алжирци издали. Тако сам морао купити минђуше од 50 долара за супругу главног финансисте да би ми крајем 1967. послао уштеђену црканицу за Београд. Срећна је околност била што су нам пензије у Југославији нормално исплаћиване.

Наравно и ја сам говорио француски као Мађарица српски. Питомци би се у брк смејали мојим колегама када би им нешто причали. Зато сам им на првом часу рекао да нисам дошао да их учим француски него да их учим да лете. Признао сам да не знам француски књижевни језик и да ћу имати грешака код предавања али да ћу свакога удаљити са наставе ако буде исмевао мој француски језик. Ипак видио сам да не могу без проблема држати предавања. Сазнао сам да нам Французи жестоко подваљују управо због лошег језика, па „задужих“ себе да пронађем излаз.

После дужег размишљања сетих се дивне докторке Сузана Мисирлић из Блиде код које сам иначе ишао бар једном недељно. Она је у Блиди имала вилу, високу плату, послугу. Били смо искрени пријатељи. Сузана је била спремна да се жртвује и помогне сва-

ком Југословену. Многим Југословенима је пружила уточиште и сваку врсту помоћи. Била је неуропсихијатар и правник. Француски јој је био матерњи језик. Чим дођох код ње објасних јој у каквој сам ситуацији и замолих је да заједнички саставимо моје сутрашње предавање. Она то врло радо прихвати. Радиле смо најмање три-четири сата док нисмо веома солидно написали и нацртали силе, дефиниције и закључке. Потом сам све пред њом изрецитовао. Шали се Сузана са мном и каже да ово предавање ја могу држати на Сорбони, а она га може сутра држати мојим пилотима јер је све формуле и дефиниције запамтила. Смејемо се и врло смо срећни.

Сутрадан нас позва директор школе у учионицу и саопшти да ће моме предавању присуствовати господин Бузба са екипом. Без треме почех своје излагање. Бузба ми нареди да све што говорим напишем на табли. Био је строг и званичан. Исписах три пуне табле. Имао сам две-три занемарујуће грешке у наглашавању речи. Бузба се чуди па ме пита како остали знају француски. Видио сам да жури па му рекох да остали боље знају језик од мене, што може одмах проверити. Он ми се захвали. Директору школе оштро нареди да више не прича како Југословени не знају француски и оде. Милорад ми каже: „Па куме бре да сам јуче умро не бих знао да си ти бре професор француског за све нас. Чисти ми моје, ја ти се искрено дивим, осветлао си нам образ пред овим безобразницима.“ Нисам му одао тајну.

Увече Сузана дође код нас и ја јој се срдечно захвалих, уз молбу да тако средимо и следећих десет лекција. Више сам научио од Сузане него на курсу у школи и на настави у Алжирској гимназији, мада сам, руку на срце, и тамо доста научио.

*Мисирлић др Сузана и
Саша Миликић у Алжиру 1968.*

Једног дана, одмах по доласку на аеродром дођоше два питомца и саопштише ми да су двојица њихових колега полетела и погинула. Ухватих се за главу и отрчах код директора који ми то потврди. Питам директора како су смели да полете без мога знања, без припреме, без наставника, јер ниједан није био оспособљен за пилота. Викнух да је онај ко је дозволио лет двојници необучених ученика да заједно лете, тај их је свесно и подмукло убио. Тек тада ми директор саопшти да ја нисам шеф пилота и нисам крив већ месје Мајар. Рекох директору да је и он крив јер је знао да необучени ученици не могу сами летети. Тако то иде код Алжираца, смене те без речи, поставе Француза и кад се његовом грешком убију пилоти, сазнаш да то није твоја кривица.

Морали су сменити Мајара и поново мене поставили за шефа пилота. Мајар иде околу и бележи све што му може послужити да ме оклевета. То је радио вешто и прикривено. Мене је јако занимало зашто директор школе месје Сахари често напушта важне састанке и негде одлази на 15-20 минута. Ипак никог не питам, али кад са важне расправе оде, упитих Мајара који је седео до мене, куда директор оде. Мајар је одмах после састанка отишао код директора и измислио причу да га ја пратим док иде на молитву и да му се као атеиста јавно подсмевам што се у радно време моли Алаху. Директор то није проверавао већ ме одмах најжешће осудио и замрзио као правог непријатеља његове вере. Мајар је успео да ми подметне гнусну и опасну лаж.

По обичају после подне сврати директор код мене у стан. Видим да је жестоко љут. Одмах ми рече да се разочарао у мене и да се уверио да нисам добар човек. Каже да од сада нисмо пријатељи. На мој захтев да ми каже разлоге он се наљути још више и оде. Сутрадан ми један питомац исприча како ми је Мајар подвалио. Тако Мајар поново постаде шеф пилота, а ја одлучих да што пре напустим Алжир. Моја Саша се узпаничила јер су Алжирци и муслимани врло сурови према атеистима, па се сложи да што пре идемо кући.

У јулу 1968. долете у Алжир са Владом Јужног Јемена капетан словеначке авио компаније „Адрија“, Иван Горјуб. Одмах ме је потражио и саопшти ми да ми је поручио наш амбасадор у Јемену Драго Новак да напустим Алжир и дођем у Аден - Јужни Јемен да им организујем војску и посебно ратно ваздухопловство. Он ми каже да је срамота да радимо у било којој земљи за 140 \$ јер у Јемену и било где можемо добити најмање десет пута више. Замолих га да поздрави Новака и да му каже да ћу сигурно доћи.

Школа је за други степен обуке и потребе транспорта купи-ла један двомоторни авион Твин команч (ПА-30). Долетео га је пи-лот из фабрике у Швајцарској који је био пилот у ИКАО и имао сва овлашћења међународног инспектора летења. Било је одабрано неколико пилота наставника из школе и аероклуба да лете на том двомоторцу. Швајцарац дозволи само мени да летим и да оспособим Мајара за летење на том авиону. Остали су отпали.

Узех Мајара и добро се припремисмо за лет. Он је слабо ле-тео. Имао сам утисак да се плаши летења. Сваки елеменат који је радио пратио сам по нормама и саопштавао му велике грешке. Кад је завршио, рекох му да мењамо улоге. Све што је он радио, ура-дио сам и ја а он бележио грешке. Летео сам заиста лепо и он је остао без коментара. Мајар тврди да није дужност наставника да сваки елемент одради и покаже ученику како треба држати норму. Објасних му да сам тако увек радио и да прави наставник тако мо-ра поступати. Он се цинички смеје и тврди да то радим да бих му доказао колико сам бољи пилот од њега са намером да га потпуно деморалишем и понизим.

Наљутих се на њега и рекох да узме неког другог пилота за наставника и пријави се за испит када буде могао да одржи задате норму. На поласку из Алжира, Швајцарац ме позва и понуди да идем у Швајцарску јер је чуо да сам летео МиГ-21 и да је права штета што сам у Алжиру. Он је вољан да ми помогне да будем примљен у швајцарске аероклубове, цивилне школе или у фабрици авиона. Ср-дачно му се захвалих, али ми он даде адресу да му се јавим ако се предомислим. Због тога што је шеф пилота морао бити наставник на Твин команчу, поново ме поставише за шефа пилота.

Из Орана ме позва кум Милорад Ивановић да дођем са Са-шом у госте пар дана. Хоће да ми врати за гостопримство код мене у Алжиру. Рече ми да изнајмим авион из аероклуба и долетим са Са-шом. Одушевих се том идејом посебно да Саша лети са мном. Заку-писмо авион од школе и ја Саши објасних у кабини како ће да упра-вља авионом. Одлично је схватила и кад дођосмо на висину 600 ме-тара дадох јој команду. Она се нећка али кад виде да ја ставих ру-ке на врат, прихвати команду. Изненадила ме је како је за тили час укопчала и лепо одржавала висину и правац лета. Летела је боље од многих питомаца који су имали по 50-100 сати летења. Оставио сам гас на одређеним обртајима и она је уживала возећи авион.

Саша је летела и на повратку. Изненада улетесмо у најјачу турбуленцију у мојој каријери. Удари ваздуха као да су удари гво-

жђа. Они хоће да одвале крхка крила нашег слабачког „Амбасадора“. Рекох јој да се не плаши и смањих брзину да би удари били што слабији. Одмах окренух авион да изађем из те опасне зоне али то потраја. Искрено да кажем помислио сам да ће се авион распасти. То нам је покварило овај диван излет из Алжира за Оран.

Кад сам одслужио у Алжиру 18 месеци стекао сам право за одлазак на одмор у Југославију. Саша и ја се договорисмо да се не враћамо. Планирали смо и обезбедили карте за нас двоје и наш аутомобил Рено-4. Требали смо бродом доћи до Марсеја, а онда преко Азурне обале и Италије у Београд. Алжирци не би били онакви какви су ако нам то не би покварили. Наиме, царинници су претпостављали да се нећемо вратити па су измислили како и наш аутомобил мора бити коришћен у Алжиру 18 месеци да бисмо га могли одвести са собом.

То ми саопштише на два сата пре поласка брода. Одлучисмо да кола оставимо у суседној улици, назовемо докторку Мисирлић и замолимо је да прода наша кола и новац нам пошаље у Београд. Сузана је то прихватила, продала кола за исту цену по којој сам их ја купио и новац нам послала у Београд. Била је дивна докторка Сузана. Такође у лепом сећању су нам остали Драгица и Раша Радловић. Раша је био финансијски руководилац Амбасаде, а Драгица радила у кући и подизала три прелепе ћерке. Често смо били једни код других у гостима. Такође нам је било пријатно са двоетрашем доктором Карацићем са Дурмитора. Увек би се смејали како су га Алжирци на силу оженили. Наиме, он се загледао у лепу Алжирку, ученицу средње школе и два пута је допратио до куће. Трећи пут су њега увели у кућу и уручили му 150 позивница за свадбу. Девојка је била ћерка шефа полиције Алжира и имала неколико браће високих чиновника. Мрдања није било и сви његови покушаји да морем, копном или ваздухом побегне су били узалудни. Он је морао да испоштује обичаје Алжираца и да се венча са девојком. На срећу тај брак је био врло успешан и срећан.

Не познавајући те обичаје умало се и ја не „усрећих“ са једном не баш средњошколком него старијом уседелицом. У аутобусу није било довољно места па угледах средовечну и прилично ружну даму како седи сама. Учтиво је упитах да ли је слободно место до ње, и она ми љубазно одговори да јесте. Чаврљали смо до аеродрома. То се поновило и сутрадан. Прексутра ми Алжирац, радник који је ручао са мном у мензи, рече ако данас седнем код ње сутра

ће доћи да ме жене као доктора Караџића. Не уђох у аутобус већ платих такси. То сам чинио следећих недељу дана. Тако избегах женидбу по алжирском адету.

Моје најлошије слетање у каријери се десило у Алжиру у лету са господином Бузбом. Дан уочи поласка за Југославију, упаде Бузба са четири другара код мене у канцеларију. Нареди ми да одмах полетимо за Ен Уед на истоку Алжира. Са њим ћу возити два младића, а двојицу ће на другом Пајперу возити пилот Лерари. Објасних Бузби да ми сутра почиње одмор и да путујем за Југославију, али се он наљути и нареди да одмах полетимо, а враћамо се сутра по подне. Почех да се буним али ми Лерари на српском објасни да та дружина иде на неку свадбу и секс партију те их нико неће одвратити од путовања.

Узех карту да уцтрам маршруту, али Бузба виче да је он командант авиона, односно навигатор, а моје је да возим авион. Нисам хтио да га послушам већ узех и изучих линију лета. Чим полетесмо поче бацање, а са тиме и незнатно померање компаса. Бузба ме безобразно критикује за скретање од два-три степена које је неминовно код магнетног компаса кад се авион помера око попречне осе.

Прилично изнервиран објасних Бузби ту појаву али он каже да је колегама рекао да ће их возити најбољи пилот цивилне авијације, а ја не могу да укротим компас већ ми повремено бежи лево и десно по два-три степена. Његове колеге се смију на мој рачун, не знајући да је краткотрајно скретање до пет степени дозвољено за оцену одличан. После дужег времена стигосмо изнад граничног града са Тунисом, изнад Тебесе. Рекох му да је Тебеса испод нас, али он сав важан дрекну: „То господине Мидо није Тебеса“ и показа ми десетак километара у Тунису једно омање село за које тврди да је Тебеса.

Објасних му да смо на полупустињском простору где нема насељених места сем Тебесе и да је оно село у Тунису. Он ми нареди, као командант авиона, да летим ка оном селу. Село је било на мање од десетак минута лета па дођох преко границе изнад њега. Рекох му које је село, а он повика да није истина јер он зна да је то Тебеса. Један од његових другара му рече да је сигуран да је оно била Тебеса, а да је ово неко непознато село.

Бузба поче да виче како не парирам бацање па их терам на повраћање. Наљутих се и рекох: „Господине Бузба, бацање се не може парирати. Не могу ја обуздати турбуленцију ваздуха у атмосфери. Изгубили смо оријентацију захваљујући вашој навигацији. Не-

најављено смо повредили државну границу Туниса и сада ће нас напасти њихови ловци. Одмах прекидам даљи лет и враћам се у Алжир. Више ми се не смете обраћати нити реч проговорити јер ће те зажалити ако писнете“.

Веома грубо, преко леђа окренух авион на лево круг. Узех курс за Анабу (Бон) и записах време. АКЛ Анабе нам нареди да идемо у круг јер имамо јак ветар у леђа. Бузба им рече да слећемо из правца. Објашњавам му да је то леђни ветар преко дозвољене границе, али он каже: „Наређујем да слећете из правца“. Дођох на почетак писте, али ме ветар носи на висини једног метра од земље. „Препливах“ две трећине писте и никако да се приземљим. Одједном ме захвати леђни удар ветра те жестоко лупих у писту. Помислих да сам сломио авион али све је било у реду.

Грубо окретање авиона преко леђа, повреда границе и претња са нападом ловаца и грозно слетање је толико преплашило Бузбине другаре да одмах седоше у такси и срећни што су остали живи пођоше за Алжир. Рекох Бузби све што сам имао да му кажем не прескачући ни једну његову грешку као „навигатора“, а посебно као лошег човека. Рекох му ако писне до Алжира да ћу разбити авион и нас двојицу јер нећу да отрпим његово иживљавање, невапитање и незнање. Он је ћутао, али се извини чим слетесмо у Алжир. За чудо набројао је све грешке које је у односу на мене учинио и које сам му већ набио на нос. То ме је заиста пријатно изненадило јер сам мислио да у себи нема трунке поштења или било чега људског.

Укупно узевши мој живот у Алжиру, све до доласка супруге Саше, је био понижавајући и мучан. Најтеже ми је пала неискреност и лагање многих Алжираца са којима сам контактирао. Њима човек није могао ништа веровати и свуда су настојали да нас изиграју и оглобе. Живот нам је отежавао француски олош који се скупио бежећи из Француске због крађа, превара, пијанства и свих врста криминала. Додуше било је пар нормалних Француза са којима се могло разговарати и сарађивати. Таквих је било и Алжираца. Иначе, алжирски народ је храбар и поштен. Народ који ћу увек поштовати. Био сам једино задовољан што сам заиста добро научио француски језик. Саша и ја смо завршили курс француског језика у њиховој гимназији у Алжиру. Ја сам могао лепо говорити, доста тачно писати и преводити без речника. Материјално смо сви лоше прошли јер смо било где могли зарадити десет пута више. Разочарани и огорчени смо отишли из Алжира.

ЈЕМЕН МОЈА ДРУГА ДОМОВИНА

У ЈУЖНОМ ЈЕМЕНУ

Дубоко разочаран оним што сам доживио у Алжиру, није ми више падало на памет да идем поново у неку арапску земљу. Могао сам наћи уносан посао у Југославији али мене није интересовао никакав посао сем летења. Зато се одмах учланих у Београдски аероклуб и постадох наставник летења. Мало се летело у аероклубовима али је и то било довољно за продужење пилотске дозволе. Скоро сам заборавио на разговор са капетаном Горјупом о одласку у Јужни Јемен, али ме на то подсети министар цивилне авијације Јужног Јемена Теофик Обали. Он ме назва из Метропола и замоли да одмах дођем да потпишем уговор и за три дана пођем за Аден. Из новина читам да је министар дошао да регрутује пилоте за њихово ратно ваздухопловство, да од љубљанске Адрије купи један авион ДЦ-6, и да нађе једног капетана за ДЦ-3.

Министар, младић од око 30 година, поче веома свечаним тоном: „Господине пуковниче, ми смо у револуцији против Енглеза извојевали победу и независност. Ми градимо нову државу, али имамо великих потешкоћа. Највише тешкоћа имамо око реорганизације и изградње војске - посебно авијације. На састанку наше владе је одлучено да изградњу наше војске и авијације поверимо пријатељима из Југославије. Донели смо одлуку да ви будете командант нашег ратног ваздухопловства. Главне податке о вама знамо и мислимо да нам ви можете ефикасно помоћи. Он извади неки папир на арпском и енглеском језику за који рече да је његово специјално овлашћење да разговара са мном у име Владе. Затим извади неке папире и хоће да ја одмах потпишем уговор да прихватам дужност команданта Јужно јеменског ратног ваздухопловства (СЈЕФ).

Категорички одбих такву варијанту. Он се хвата за главу па ми предложи да ме унапреде у чин генерала и да он то у име Председника републике поднесе Титу на потпис. Запрепастих се и рекох да не може бити говора о мојем ангажовању у било ком својству изузев као саветника - цивила, јер да сам хтео бити генерал могао сам то бити у мојој земљи. Рекох му да пристајем да као цивил извршим све послове око војске и авијације, али да не носим униформу и чинове. Све што припремим или треба да се нареди, парафираћу, одобрити и контролисати, а потписиваће све то командант РВ или министар одбране који су Јеменци. То је оно на шта пристајем.

Министар назва Владу у Јемену и они прихватише да радим под тим условима. За капетана на ДЦ-3 предложих Душана Ђуровића старог капетана ДЦ-3 и официра у мом штабу у Батајници. Он је био добар човек, капетан на ДЦ-3 и добро је знао енглески. Рачунао сам да ће ми помоћи у раду на стварању авијације јер је све требало написати на енглеском. Министар ми обећа да ће ми дати за сталну пратњу кадета који добро говори француски и да ће то бити решење док ја научим енглески.

Пошто су новине објавиле да министар тражи пилоте, у Метропол се скупи преко 20 пилота и сви хоће у Јужни Јемен. Министар их шаље код мене и ја му предложих да никог сем Ђуровића не примимо док ја не сагледам потребе на лицу места. Министар је био заузет око сређивања мога и Ђуровићевог пасоша, око куповине ДЦ-6, око неких билетералних питања итд. Све је то он средιο и са свим папирима, пођох код команданта РВ генерала Бубња али он није био у команди. Тамо ми рекоше да ЈРВ нема са мном ништа обзиром да сам пензионер.

Сутрадан полетесмо за Љубљану да би преузели купљени авион ДЦ-6 и са њим отпутовали за Аден. Сместисмо се у најлуксузнији хотел. Узех собу са Ђуровићем иако нам министар нуди апартмане. Хтио сам да разговарам са Ђуровићем обзиром да је он већ летео у Јемену. Он ми каже да су Јеменци веома поштени људи, да им се може веровати на реч и да нас јако воле и цене, те нећемо имати никаквих проблема. Испричах му шта су нам радили Алжирци. Ђуровић тврди да тако нешто нећемо доживети у Јемену.

Из Љубљане назвах кабинет одговорног министра Томе Гранфила и упитах га да ли има неких примедби на наш одлазак у Јужни Јемен као пилота који ће тамо, као цивили, летети у њиховом ратном ваздухопловству. Тома каже да нема проблема и да му се јавимо када дођемо натраг. За сваку сигурност рекох да ћемо се одмах вратити ако има било каквих препрека. Ђуровић повика: „Ја се богами не враћам, а ти се врати ако ти ово не ваља“. Чуо то Тома па се смеје и каже да слободно путујемо и да за то имамо одобрење Владе СФРЈ. Све наше рачуне је платио министар Обали, па чак и мој телефонски разговор са кућом и Томом Гранфилом.

Препунише Словенци ДЦ-6 са горивом па оно цури преко крила. Питам капетана Жупанчића зашто су то урадили, а он каже да лет траје 12 сати па су кнап са горивом јер неће да слећу испут. Ипак извадили су нешто горива како се не би преливало и изазвало пожар у ваздуху. Прелетесмо ноћу изнад Београда. Тачно у

одређено време стигосмо у школски круг аеродрома Аден. Кроз прозор видимо да је ПСС пресекала једно полуострво и спаја његове две обале. Аден је диван град. Он се састоји из неколико одвојених градова. Највећи је Кратер, град подигнут у дну правог вулканског кратера чији је један крај прогутало море. Дивно изгледа Кормаксар, ново изграђени град. Дивни су Стимер поинт и Маала. Доруласмо до пристанишне зграде испред које се окупило педесетак људи. Све су то неки званичници у свиленим сукњама и мајицама или кошуљама које непрестално лепршају на снажном и топлим ветру. Кад изиђосмо из авиона, запухну нас јако топао ваздух као да смо стали тик иза издувне цеви млазњака. Рекоше да је 40 степени у хладу. Одмах почесмо да се знојимо. Одведоше нас у диван бифе те се освежисмо „фреш лејмом“ - предивним напитком. Ђуровићу и мени рекоше да нас чека лимузина да нас одведе у луксузни хотел „Амбасадор“ где ћемо чекати док се наше виле не уреде и опреме за становање и док нам не набаве послугу.

Ујутро нам дадоше једног потпоручника пилота да нас колима проведе кроз Аден и покаже његове знаменитости. Од њега сазнасмо да је Влада верификовала све тачке наших уговора, а то значи да ћу имати плату 550, а Ђуровић 300 фунти. У односу на Алжир то је било много више јер се сав зарађени новац могао послати кући. Виле смо добили без плаћања кирије и струје. Вила је била намештена најсавременијим луксузним намештајем, покућством и клима уређајима. Имали смо младу кућну помоћницу, а ја и возача.

Добили смо и неке додатке. Мени се свуда обраћају са посебним поштовањем јер сам „тру колонел“ (прави пуковник, јер они и потпуковника зову пуковник). Код мене у апартман дође министар цивилне авијације и министар одбране. Рекоше ми да ће ме примити председник републике Мохамед Ел Шааби. Председник је био изузетно љубазан, углађен и добар човек. Обраћао ми

Саша Миликић крај наше виле у Адену
1. децембра 1968.

се као да смо стари знанци. Он ми уручи Указ којим ме унапређује у чин генерал-мајора авијације. Обећа ми да ће тај указ потврдити маршал Тито.

Збунио сам се па не знам шта да кажем али се љубазно захвалих екселенцији Председнику Републике. Мука ми је јер не знам енглески. Срећом доведоше једног чиновника који је добро говорио француски. Објасних председнику да не могу примити чин генерала, да не могу бити командант РВ и да ћу све радити као да то јесам уз статус цивилног саветника. Министар одбране је срео Ђуровића и рекао му да идем код Председника републике да бих био проглашен за генерала и команданта СЈЕФ. Пошто је Ђуровић отишао на лет од пар дана, сматрао је да сам ја то унапређење прихватио и некако јавио то у Београд.

Та вест се веома брзо пронела не само кроз РВ већ је Божо Лазаревић отишао код Министра одбране Николе Љубичића и упознао га са тиме да је један пуковник, носилац Споменице отишао у Јемен и тамо унапређен у чин арапског генерала. Љубичић је то одмах пренео Титу, уз предлог да се Ђуровићу и мени укину пензије. Тито је једино пристао да се укине лимит на пензију Божу Лазаревићу, што је и био крајњи циљ његове посете Љубичићу, јер смо имали једнаке пензије.

У РВ је поведена кампања у којој су ме клеветали као материјалисту који није хтио да остане у својој армији већ служи Арапима за доларе. Нашао сам изговор и дошао у Београд, да тобоже продужим летачку дозволу, а уствари да то разјасним. То је ишло веома тешко јер је та лаж била узела дубоке корене. Томе је допринео и неки енглески лист који је чак објавио и моју слику. Тако сретох мога пилота из 198. пука поручника Раздрих Лудвига који је био капетан на ДЦ-9 у ЈАТ-у и обрадовах му се. Он се намрштио и каже: „Поздрављам господина арапског генерала и команданта јеменског ваздухопловства Миду Миликића, који је био мој узор и цењени а сада не цењени командант“. „Шта причаш Раздрих“, упитих га али се он окрену и оде. Нажалост оборен је изнад Чехословачке и погинуо са стотинак путника. Спасила се само стјуардеса Весна Вуловић. Раздрих није сазнао истину о мени. Видим да то не могу средити, па се одмах вратих у Аден.

За команданта Јужно јеменског ратног ваздухопловства (СЈЕФ) је постављен мајор аутомобилских јединица Мохамед Касем. Имао је нешто преко 30 година и дивну жуту униформу са ознакама ауто јединица. Главни штаб СЈЕФ-а је био у Кормаксару неда-

леко од моје виле. У Штабу је било неколико официра за главне службе сем летачке. Ја сам добио назив „Мејн едвајзер“ (Главни саветник) и прво сагледао са каквим све кадровима, техником и организацијом тренутно располажем. СЈЕФ је био директно подчињен министру одбране као и копнена војска и морнарица. Додуше постајао је „Врховни командант“ - пешадијски потпуковник који је командовао свим оружаним снагама. Кад сам направио шему постојеће организације и формације СЈЕФ, пошао сам у процену шта је то Јужном Јемену потребно да би имао савремено ваздухопловство. Русе су им обећали помоћ уз услов да дају и инструкторе. Јеменци су се тешко одлучивали да доведу Русе. Са командантом Касемом сам веома добро сарађивао и он је био врло интеллигентан и поштен официр. Имао је неку енглеску војну школу као и већина официра у Команди ваздухопловства и Министарству одбране.

Командант једног дана позва мене и Ђуровића да обиђемо „Возни парк“. Ђуровић и ја се смејемо „возном парку“ којег је сачињавало око 20 авиона Цет провост, који је био мало спорији од нашег Јастреба али диван авион са седиштима једно поред другог, затим 5-6 Бивера, 8-10 хеликоптера, три исправна и два ДЦ-3 на регламентним радовима. Технички састав су чинили Енглези изузев помоћног особља. Од летачког састава имали су два пилота. Оба су били копилоти на ДЦ-3. Они нису хтели да лете Цет провоста јер је био борбени авион. Имали смо десетак питомаца који су код Енглеза почели обуку на Цет провосту. Поред њих створи се један Египћанин који дође са чином мајора и потврдом да је пилот на Ил-14. Он је гледао на сваки начин да се наметне Јеменцима за команданта РВ пошто је тобоже пилот. Био је веома мрачан тип и шарлатан.

Авион ДЦ-3, на којем сам остварио највећи налет

Рекох команданту да хоћу све официре летаче да проверим на Цет провосту. Он потписа наредбу. Сви су имали бар неког појма о летењу али Египћанин умире од страха и не може да одржи ни једну норму. Сетих се моје Саше која би му могла бити наставник. Узех команде и направих неколико акробација, а он се потпуно изгубио и чита молитву. Он дрхти од страха. Поче да повраћа.

Дадох му команде, а њега носи авион и ветар па не уме да нађе аеродром изнад кога смо летели. Написах му да он није пилот и да му забрањујем самостално летење на било којем авиону у СЈЕФ. Видим ја да он ради против мене па притегнух Ђуровића да што пре завршим све што треба да бих могао летети као капетан на ДЦ-3. Ђуровић није имао толико времена да би са мном одлетео све вежбе. Зато назвах Сашу да пронађе пуковника Љуба Вукчевића који ради у ЈАТ-у како би ми послао „Флајт мануел“ (упутство за летење) за авион ДЦ-3.

Мој добри пријатељ и дивни човек Љубо Вукчевић ми сутрадан по неком човеку посла књигу. Сада сам био на коњу јер почех да летим све вежбе по том уџбенику. Увек бих повео неког кадетта или механичара (Енглеца) и све у лету одвежбао изнад аеродрома док се не бих извештио (оспособио) да држим норму за оцену одличан.

Кад налетех око 120 сати - што као копилот, што у личном вежбању, позвах Ђуровића да ме провери као капетана. Он ми одмах после полетања искључи десни мотор. Наста рвање са авионом јер је без једног мотора веома тешко одржати задате норме. Ипак слетео сам успешно, упалио мотор и полетео за проверу у зони. У зони смо урадили све што је предвиђено - посебно рад на једном мотору. Ђуровић се смешка и каже: „Мидо буди сигуран да боље летиш од многих војних и цивилних капетана на авиону ДЦ-3. Капетански испит ћеш сигурно положити пред било чијом комисијом. За летење у СЈЕФ формирај комисију па ћеш летети и положити испит за капетана“.

Одмах то средих са командантом СЈЕФ, Мохамедом Касемом, те у комисију уђоше: капетан Ђуровић, Мохамед Касем и министар одбране. Задатак ми је био да превезем инспекцију Министарства одбране из Адена на острво Камаран на улазу у Црвено море. Време је било веома лепо. На Камарану постројена почасна јединица. Слетесмо близу ње. Додуше Ђуровић ми на слетању мало поможе те додирнусмо траву скоро нечујно. Постао сам тога 24. августа 1968. капетан на војном ДЦ-3. То је за мене био велики дан јер у

цивилној авијацији не зарезују моја војна звања и знања и то што сам летео надзвучни Миг-21. Они траже знање енглеског језика, посебно беспрекорну конверзацију са контролом летења, познавање цивилних правила и прописа и беспрекорно одржавање свих задатих норми на авиону ДЦ-3.

На острву нам приредише свечани ручак, а ја све частих у част положеног капетанског испита. За ручак смо добили супу у чашама, кувану овчетину са доста пиринча и парадајз соса. Нико није имао кашика, виљушки и ножева. Ђуровић ми скрену пажњу да случајно не тражим есцајг јер би их то увредило. Јели смо тако што би голом руком откидали парче меса, умакали га у сос и стављали у уста. Исто тако би направили куглицу од пиринча, уваљали је у сос и убацивали у уста. Пре јела смо сви прали руке под неку чешму, а затим истим пешкиром сви брисали руке. После јела исто тако, прање сосом умазаних руку. Овај ручак је био врло пријатан због топле и пријатељске атмосфере, због доброћудности домаћина, због поштовања које су исказивали према Ђуровићу и мени. Јеменци су дивни и часни људи. Волим и поштујем и ја њих.

Командант Касем ме обавести да је дошао неки инспектор ИКАО пред којим ће полагати испите за капетана на ДЦ-3 неколико копилота из земаља које немају своје уреде за издавање капетанских лиценци. Предлаже ми да се пријавим јер ће они платити све трошкове око испита. Одмах прихватих. Већ сутрадан нас позваше да полагемо капетански испит на авиону и у лету. Био сам пети по реду. Испитивач је био неки Енглез веома строг али стручан и поштен. Од нас 14 положисмо двојица. Онај други је био Индијац који је летео у некој малој арапској земљи.

Мене похвали пред свима и рече да им ја могу бити наставник, па нека дођу да их увежбам како би кроз шест месеци поново полагали испит. Он ми предложи да обучавање обавезно наплаћујем по часу летења. Признајем да ми је најтеже пала конверзација на енглеском језику са испитивачем и Контролом летења. Испитивач ми ни у том погледу није ставио било какву примедбу.

Летење преко Северног Јемена је било врло ризично због сталних буна појединих племена. Да би их умирила, Влада им је давала поједина функционерска места или неке друге привилегије. Још у Југославији смо сазнали да је у Северном Јемену погинуо капетан Сајевац Иван којег су побуњеници убили док је слетао на планински аеродром Атак. Побуњеници су заузимали аеродроме и онда хватали посаду авиона и злостављали је. То је забринуло Ђуро-

вића и мене, па се задужисмо са пиштољима како би се одбранили или се убили да живи не паднемо у ропство.

Проблем је био у томе што већина од тих аеродрома нису имали радио станице за везу са авионом. На успостави везе сам одмах инсистирао код Министра одбране и то нам је много помогло да не страхујемо кога ћемо на земљи затећи. Тако једног дана, одмах после нашег слетања на аеродром Саада, поче артиљеријска паљба око саме писте. Код авиона дојури преко 100 наоружаних цивила и војника и сви нагнуше у авион. Рекох да могу примити само 29 путника, а остали морају изаћи. Пошто се чује и митраљеска паљба наредих једном нареднику да брзо поведе све присутне на оближње брдашце и брани прилаз писти. Он то учини и одмах почеше да пуцају јер су побуњеници били на 500 метара од тога положаја. Ипак не могу да полетим јер се у авион укрцало преко 50 путника са оружјем. Један војник носи на леђима четири мине за бацач 120 мм са намонтираним упаљачима. Довољан је мали удар у упаљач и сви би били разнети. Љубазно га замолих да не улази са минама у авион, али се он наљути па испали цео рафал из машинке поред кабине мога авиона. Он тврди да је то његово лично наоружање које има право да носи (персонели армс).

Уз помоћ неког официра избацисмо 20 путника, па их оста 30. Рекох Ђуровићу да морамо полетети са кочница на пуном гасу јер нам је ПСС скратио један војни Ил-14 који слеће на ПСС и угаси моторе на њој. Проценисмо да ћемо се одлепити до авиона. Ипак дуго трчимо по ПСС, а брзо се приближавамо војном авиону чија је посада негде побегла због гранатирања аеродрома. Одједном Ђуровић зграби неке ручице и гурну напред. Мотори почеше да малаксавају. Погледах и видим да је потиснуо напред ручице висинског коректора и скоро загушио моторе. Цимнух ручице назад и мотори повукоше па још више подигох реп да бих добио брзину за одлепливање. На 50 метара од Ил-14 повукох команде и једва прескочих авион. Полако попустих команде и без поновног додиривања ПСС добих брзину и наставих лет. Ђуровић каже: „Па ми једва извукосмо живу главу“. Ђутао сам. Био сам љут због тога што је гурнуо ручице коректора мислећи да су ручице гаса. Пола сата после нашег полетања побуњеници су заузели аеродром и побили већину заробљеника.

Ђуровић и ја смо летели сваки дан на ДЦ-3 и просечан дневни налет је био преко пет сати. Месечно смо имали налет око 150 сати, што је било на граници издржљивости. Зато сам затражио да

под хитно распишу међународни конкурс за наставнике летења на Џет провосту. Јавили су се Јапанци, Французи, Египћани и Југословени. Никако нисам могао сам обучавати око десетак питомаца, и толико летети на ДЦ-3. Капетан Барахим и потпоручник Абдулах неће да лете на Џет провосту јер је борбени авион. Тако и поред велике жеље за летењем којег ми никад није било доста, нађох се у ситуацији да не могу отаљати летачке задатке. У таквој ситуацији човек не може да ужива у сваком лету као што сам до тада уживао. Зато сам сваки дан питао команданта РВ да ли има вести у вези доласка наставника. Он ми једног дана ухвати муштулук да су стигли наставници. Пођох да их дочекам али уместо Јапанаца угледах познате пилоте Југословене.

Они су се жестоко свађали испред зграде Главног штаба СЈЕФ-а. То су били: потпуковник Звонко Баленовић, мајор Бранко Ковачевић-Дефиниција, капетан Зебра и капетан који је таман напустио војску Милан Наранџић. Нешто касније су стигли мајор Баћа Милутиновић и капетан Тома Брајдић. За мене је то било велико изненађење јер смо се у Југославији договорили са кабинетом Николе Љубичића да војни пензионери не могу ићи у Јужни Јемен да би били њихови официри, јер ће обавезно учествовати у међуплеменским ратним сукобима. Пожељех им добродошлицу и појединачно позвах на разговор.

Баленовић ми објасни да су се пријавили на регуларни конкурс за одлазак за активне официре у РВ Јужног Јемена. Конкурс је расписало Министарство одбране Југославије, са одобрењем Николе Љубичића. Сви су потписали да ће у СЈЕФ бити пилоти са чином капетана и ту плату примати. Добили су пасоше и сва друга документа од Министарства одбране. Купили су им и авионске карте до Адена. Кад су изрулавали за полетање, неко је јавио АКЛ да пилоти за Аден не могу напустити земљу те се морају искрцати из авиона. Капетан авиона им је то саопштио, а они су му рекли да их само мртве може избацити. Рекли су капетану да имају писмено одобрење да иду за Аден, имају уредно издате пасоше и све папире те неће изаћи из авиона. Капетан се сложио и они су полетели. После полетања је настало грљење и честитање. Ето под тим су условима дошли у Аден. Звонко каже да је дошао да туче Турке и контрареволуцију. Упитах га где нађе Турке у Јемену, а он каже да су Јеменци муслимани, а за њега су сви муслимани Турци. Шовиниста!

Милан Наранџић каже да је дошао да заради новац и научи енглески језик па макар морао обући униформу и ратовати. Бран-

ко Ковачевић ми показа списак око 120 инстанци код којих је конкурисао за места од портира па до директора. Нико није хтио да га прими јер је војни пензионер. Они кажу да им је лично одобрио Никола Љубичић да буду јеменски официри, а онда се поколебао и у последњем тренутку забранио полетање. Тако испада да су побегли из Југославије.

Капетан Зебра виче: „Побегао него шта. Из оне труле државе мора се бежати. Тамо владају идиоти као што је тај Никола Љубичић који је толико колебљив и несигуран у оно што ради, да се у једној памети не може попишати. Па ко њега сметењака и покварењака постави за министра одбране“. Зебра баца дрвље и камење на своју земљу, па га замолих да ми наведе један разлог којим би правдао свој гнев према домовини. Зебра тврди да ће ми кроз један случај бити јасно зашто је огорчен. Каже он како је седео у кафани и почео да лумпује јер је слободан човек и лумпује за своје паре. Затим долазе два „милицајца“ и забрањују му да се весели. Он револтиран ухвати милицајца за машну и стегне је. Почне он да се дави, а Зебра да га грди као диктатора и антидемократу. Каже да се више ничега не сећа до доласка свести у затвору. Онда је погледао себе и видио ред плавих и ред белих штрафти по себи. „Веруј ми лично сам на зебру. Убили су бога у мени, па ти види, би ли ти волио такву државу.“ Рекох да ћу га од сада звати Зебра и он оде веома љут на мене. Већ сутрадан је изразио жељу да му јеменске власти омогуће да пређе у ислам. Истог дана Зебра постаде муслиман. То су Јеменци примили са великим одушевљењем. Сатима је увежбавао свој потпис на арапском писму.

Ипак, Зебра се посвађао са командантом СЈЕФ. Он није хтео да буде под мојом командом што нећу и ја да обучем униформу. Командант му је објаснио мој статус, али је Зебра прешао на ниске ударце. Рекао му је да ја нисам прави - војни пуковник, већ пуковник комесар и атеиста. Зато је мој пријатељ командант био узнемирен и замоли ме да и ја пређем у ислам. Објасних му да сам ја и сви остали изузев Звонка православци. Звонко је католик. Нама религија не допушта да мењамо веру, па бих направио велики грех као верник.

Командант усвоји моје разлоге и приупита ме да ли сам стварно верник. Потврдох то знајући да Куран дозвољава муслиманима да контактирају и сарађују са свим верницима, али да са неверницима - атеистима нема разговора. Командант ми каже да је Зебра пришио ознаке пуковника СЈЕФ. Он га је упозорио да је по

уговору капетан, али га је Зебра упитао зашто мене ословљавају са пуковниче иако сам цивилно лице. Ето зато хоће и он да буде пуковник. Командант ме пита да ли је он нормалан и какав је пилот. Објасних да је одличан пилот али да је имао проблема и у Југославији јер је правио сличне глупости као што је ова са самоунапређењем у чин пуковника. Сложисмо се да му оштро нареди да скине чинове.

Командант сутрадан дође код мене и каже да је Зебра направио велики прекршај. Каже да је у униформи довео неког познатог енглеског шпијуна на капију и на силу га увео у енглески клуб. Они су казнили полицајца на капији због тога што их је пропустио и што није пуцао на Зебру и Енглеза. Било ми је јасно да су Енглези оставили јаку обавештајну организацију јер су имали преко 50 механичара и других стручњака у СЈЕФ-у, имали су свој клуб, своју стамбену колонију итд. Зебра и Наранџић су били стални гости енглеског клуба и енглеских инжењера и техничара. У тај клуб никада нисмо ушли: Ђуровић, Баленовић, Ковачевић, Брајдић и ја. Зебра није знао енглески па је Наранџић ишао на АКЛ да га води током летења. Наредих АКЛ да му забрани летење док не научи све процедуре. Заправо ја сам организовао учење процедура и сви су били пажљиви ученици, а Зебра није хтео да присуствује настави. Он је покушао да ради шта хоће и са авионом. Није хтео да поштује АКЛ међународног аеродрома итд. Позвах команданта и рекох да се томе мора стати на пут и да му напише изјашњење. Дадох му текст за то изјашњење.

Бесан и недисциплинован, Зебра узео једног Цет провоста и зарула кроз песак да би изашао на ПСС. Наредих АКЛ да га врати али да му нареди да се врати бетонском стазом. Он се заинат врати преко песка. Док сам му спремао друго изјашњење и наређивао да се мотор скине и прегледа, авион је узео Звонко и полетео по плану летења. На висини 1.000 метара мотор му је стао али је он успешно слетео на ПСС. Позвах инжењера Џонија, шефа техничке службе и наредих да скину мотор и установе квар. Наравно био је ту и командант СЈЕФ. Инжењер Џони ме извести да је мотор стао због кидања лопатица ротора услед замора и отказа материјала. Одох на лице места и затражих лопатице. Лопатице су биле погођене каменчићима и песком и одломиле се у корену, а онда поломиле све остале. Показах господину инжењеру Џонију сребрно-светао корен лопатице и рекох да је јасно да нема говора о лому услед замора материјала већ услед удара каменчића и песка.

Замолих га да ми објасни зашто штити Зебру упркос очигледне кривице. Он се извињава.

Наранџић ме је молио да му омогућим обуку на хеликоптеру. То сам прихватио и он са два Јеменца и Милутиновићем направи одељење хеликоптера. Изабраше Милутиновића за командира и издвојише из СЈЕФ. То рекох команданту и он их упозори да нема издвајања већ ће бити под мојом односно његовом командом. Окрену се и Милутиновић против мене и поче да руководи хеликоптерима без мог утицаја. Он узео једног питомца и слеће на кров његове куће. Питомцац је био пресрећан и постао главни баца у Кормаксару, али је његов отац подивљао и дојуре да се жали код мене. Отац каже да му купим другу кућу јер он више неће да станује у оној на кују је слећео „шејтан“ (ђаво). Позвах команданта и наста препирка.

Позвасмо и Милутиновића, али он каже да је њему неко рекао у ССНО да ће он бити шеф хеликоптера и он неће да слуша мене јер не летим хеликоптере. Оста на томе да се Милутиновић суди са кадетовим оцем и да ни један лет не сме да изврши без мог одобрења. У међувремену је Наранџић имао два удеса на хеликоптеру и ја забраних летење хеликоптера док се односи не расчисте.

Ипак Милутиновић, без мог одобрења узео хеликоптер и тричетири официра и оде изнад побуњеника. Они га одоздо убише рафалима из митраљеза те се са хеликоптером сруши међу њих. Војска је брзо отерала побуњенике а командант, Зебра, Ковачевић, Звонко и ја поћосмо са ДЦ-3 (којим сам ја пилотирао) на оближњи аеродром где узесмо тело покојног Милутиновића. Предложих команданту да одемо и погледамо рушевине хеликоптера. Установио сам да је рафал погодио несрећног Милутиновића у седало и у руке. Одмах је био мртав. Свакако, да такав лет не бих одобрио и Милутиновић, иначе јако добар човек и пилот би био жив.

Покупих пилоте и изнесох све ове догађаје почев од Наранџићевих ломова два хеликоптера, преко Зебриног вожења по песку, до Баћине погибије. Рекох да ћу томе стати на пут по цену да их одмах вратим за Југославију. Командант им пренесе поруку министра одбране да морају извршавати сва моја наређења без поговора, те некако заведосмо ред међу анархистички настројеним Југошима. Тома Брајдић је био врло дисциплинован и вредан. На том састанку изјави да ме подржава и да би заиста требали оно што смо у Југославији научили да овде спроводимо а не да дивљамо и брукамо се. Тако смо почели нормално да летимо са питомцима. За помоћ у теорној настави смо узели навигатора Пунишу Павића ко-

ји је у целини прихватио моју јурисдикцију и над теорним делом обуке пилота. Сви пилоти укључујући и Зебру су добро обучавали питомце и спремали их за самостално летење.

Од првог сусрета са Председником Републике Јужни Јемен Мохамедом Ел Шаабијем приметио сам изузетно поштовање и симпатије које гаји према мени. Наредио је да ме третирају као пилота капетана који вози Председника републике по Јемену. Користио је сваку прилику да га са ДЦ-3 превозим до места где је делио имања беземљашима. У сећању ми је остао наш лет за Лодар где је на врло свечан начин додељивао сељацима тапије на земљу. Организација свечаности је била на добром нивоу а свечаности је присуствовао и дипломатски кор. На трибини од три степенице су била исписана имена гостију. Са десне стране председника је било место за руског амбасадора, а са леве је било моје име. Наш амбасадор Драго Новак је био трећи до председника. Зато ме амбасадор Новак упита: „Па богати Мидо ко је овде амбасадор Југославије, ти или ја“. Ја му са видном nelaгодношћу показах цедуљу иза мојим леђа са мојим именом и презименом. Он је то приметио али ме је задиркивао. Још би ми причали али нашу пажњу привуче први сељак који долази код председника по тапију. Он је војничким кораком пришао на око 20 метара, а онда клекнуо и клечећи пришао председнику на метар од њега. Из клечећег положаја дубоко се поклати, пољуби председника у руку и узео документа.

Председников однос према мени је запазио и руски амбасадор који није гајио добре односе са нашим амбасадором Драгом Новаком. Они нису имали ништа лично, али је Рус био љут због нашег противљења у вези њихове интервенције у Чехословачкој. На дипломатској плажи, амбасадор са свих 110 кила се сложи поред мене. Пекло нас је врело сунце док смо се гледали на по једно око. Коначно он проговори: „Ја сам совјетски амбасадор, а кто ви и одкуда попали сдјес“. Дигох се на лактове и упитах га: „Да ли мислите да сте у Чехословачкој па можете да ме саслушавате и легитимишете на плажи“. Не чекајући одговор рекох: „Ја сам обични југословенски пилот који је саветник у СЈЕФ. Ако вас нешто интересује у вези моје мисије овде обратите се југословенском амбасадору другу Драгу Новаку“.

То је гледала моја супруга Саша која је тих дана стигла у Аден, па ме упита шта тај дебели хоће од мене. Она није волела што нам се тај амбасадор наповрзао и стално хоће нешто да контактира. Предвече ме пресрете први секретар амбасаде СССР-а и

позва заједно са Сашом на ручак код свог амбасадора. Упитах секретара да ли је на ручак позван амбасадор Југославије Драго Новак, а он уз осмех каже да није. Тог тренутка наиђе Душан Ђуровић те секретар позва и њега. Душан се зацрвенео и каже да он неће без нашег амбасадора или без његовог одобрења ићи ни на какве ручкове. Тако секретар оста кратких рукава.

Моја супруга Саша се по цео дан досађивала сама у дивној вили, па је понекад помагала служавки која нам је обављала кућне послове. Кад је служавки ставила примедбу да није добро очистила плочице у купатилу, она је упита: „Па каква сте ви госпођа кад знате како треба чистити плочице у купатилу“. Ја сам поред више-часовног дневног или ноћног летења, много радио и административне послове. Требало је све регулисати, испланирати, организовати и контролисати да би СЈЕФ заживио, да би свако знао шта треба радити и да би СЈЕФ постао савремено РВ. На тим пословима сам ангажовао све који нешто могу помоћи, али сам све морао лично прегледати и одобрити. Једног дана ме позва министар одбране и каже да је размишљао о мом раду и мисли да треба да ми повећа плату јер ја радим за два официра. Захвалих му се и рекох да сам са платом, њиховим односом према мени и свим привилегијама које имам потпуно задовољан.

Кад поменух плату, сетих се интересантног догађаја, када ми је благајник РВ дао 150 фунти више. Наиме, ја никада нисам бројао паре и како би их добио у коверти, тако би их предавао Саши. Овога пута после слетања ноћу на Аденски аеродром, дочекаше ме командант СЈЕФ и благајник. Упиташе ме да ли сам јуче пребројао паре кад сам их однео кући. Рекох да нисам и они тужни одоше. Тога дана сам летео 8,5 сати и одмах пођох кући да се одморим. Још са врата упитах Сашу колико смо новца добили у јучерашњој коверти. Она скочи као опарена па викну: „Мишо ја сам их још јуче оставила на онај прозор са којег нам је коза министра одбране појела ручак. Готово је, појела је и коверту са нашим новцем јер овде козе у сласт једу папир“.

Она отрча и сва срећна донесе коверту са новцем. Нико је није дирнуо иако је била на дохват руке пролазника. Овде лопову одсеку руку па се нико или скоро нико не усуди да краде. Она брзо преброја новац па каже: „Што не кажеш драгичка, кад ти се повећала плата за 150 фунти“. Објасних јој да ми је благајник дао грешком те паре и да је то његових десетак плата. Она каже да ће те паре дати Томи Брајдићу којем су дали 150 фунти мање од уго-

ворене плате. То сам одбио и благајнику вратио паре. Био је пресрећан. Сви аденски листови су у вези тога објавили чланак под насловом „Поштени Југословен“.

Поводом лаширања свих питомаца на Цет провосту, организовали смо свечаност. Направио сам сценарио свечаности и добро га уиграо са командантом СЈЕФ, мајором Касемом, јер су свечаности присуствовали Председник републике, министри из владе и амбасадори пријатељских земаља. Све је ишло по плану док није дошао да ми рапортира последњи питамац.

Он приђе стројевим кораком до трибине, стаде мирно и повика на српском језику: „Господине Мидо идите ви у три лепе пи...пи.., па узме цедуљу и прочита - пићке материне“. Сви радосно запљескаше питомцу који ми рапортира на мом српском језику. Они нису појма имали шта ми је питамац рекао, али пљешћу из све снаге јер чују мој језик. Наши пилоти, потпуно изненађени, прснуше у гласан смех и ухватише се за стомак. Нисам им замерио јер је сцена била за крепавање од смеха.

Брзо се снађох и наредих питомцу да рапортира на арапском, како вриска наших пилота не би покварила свечаност. Ја му на арапском рекох: „Срећна ти крила колега. Желим ти сваку срећу у летењу и животу“. Поново сви снажно запљескаше. Пођосмо на свечану закуску. Подигох чашу у част нових јеменских пилота. Поведе се разговор о рапорту на српском језику. Наглас саопштих питомцу шта ми је рекао на свечаности. Он зграби прву флашу и замахну да њом удари Зебру по глави. У томе није успео јер паде у несвест. Одмах ми би јасно ко га је наговорио да ми рапортира на српском. Остали питомци почеше да псују „духовитог“ Зебру те га два официра одведоше са свечаности.

Једног питомца сам проверавао у лету у зони. На повратку за слетање упадосмо у јако вртложење и веома покретљиви Цет доби удар у десно крило. Оно се нагло подиже. Питамац то не парира па се окретање авиона око уздужне осе настави. Леви нагиб је био близу 90 степени па питамац пусти команде и поче да се моли Алаху. Вичем да ухвати команде и врати авион у хоризонталан лет али је све узалуд. Он чита молитву, а ми падамо ка мору. Кад процених да је крајњи момент за вађење, зграбих команде и спустих се на 5-6 метара од површине мора.

Питамац се и даље моли Алаху. Бришући према почетку ПСС стигох на њен почетак. Тада угледах неколико возила која јуре пистом према нама. Она се брзо склонише те ми успешно сле-

тесмо. Пред само заустављање, питомац заврши молитву. Био сам љут јер сам му бар три-четири пута командовао да ухвати команде али њему није падало на памет да прекида молитву. Рекох команданту СЈЕФ да ћу га скинути са летења. Командант ме ухвати под руку и каже да то не смем урадити јер би ме потпуно погрешно схватили. Ако хоћу да питомцу забраним летење, јер није држао команде, онда морам наћи други повод, а не молитву Алаху.

Питомац нам приђе и ја му рекох да нисам прихватио команде, дабе би била његова молитва Алаху. Он ми ко из пушке скреса: „Господине Мидо да се ја нисам молио Алаху ви не би успели да исправите авион. Алах је свемоћан и велики“. Сложих се да је тако. На припреми пилота за лет наредих да у оваквим случајевима сваки пилот мора да држи команде и врати авион у нормалан положај, а ако су у авиону двојица други може да се моли Алаху. Једино ће тако Алах бити уз њега. Ако пусти команде Алах их неће прихватити јер он није физичко лице већ Бог, који нам је дозволио да се крећемо простором намењеним само њему и птицама, под условом да непрекидно управљамо својим крилима.

У Јужном Јемену сам поставио солидну организацију СЈЕФ. Оспособио сам се за капетана на авиону ДЦ-3, што сам сматрао за велики свој успех, јер бих у свакој компанији, па и у ЈАТ-у морао летети шест месеци до две године као копилот. Истрајао сам у свом принципу да нигде у свету не будем припадник друге армије изузев моје ЈНА. Да сам пуцао против „Северњака“ вероватно ме, касније, не би примили у Северном Јемену за капетана њихове авио компаније „Јемен ерлајнс“. Уместо три, остадох шест незаборавних месеци у Јужном Јемену. Помогао сам Јеменцима да доведу Русе и добију МиГ-15 и МиГ-17. Са свима сам био искрени пријатељ и друг. Јеменци су заиста дивни људи.

У СЕВЕРНОМ ЈЕМЕНУ

Севернојеменска авио компанија „Јемен ерлајнс“ је тражила два капетана и два копилота од наше Савезне управе за цивилну ваздушну пловидбу (СУЦВП) за авионе ДЦ-3. Мене су тражили поименично и замолили ме да помогнем да се пронађу остала тројица. Упитах Душана Ђуровића да ли би ишао на шест месеци у „Јемен ерлајнс“ и он то радо прихвати. За копилоте смо одредили Милорада Ивановића и Радивоја Стикића старог капетана на ДЦ-3, којему је због поодмаклих година била ускраћена капетанска дозвола.

Припремали смо се да ухватимо први авион за Асмару где би нас прихватио Јемен ерлајнс.

Изненада ми јавише да ми је отац Вујица на самрти у Никшићу и да му хитно треба крв. Ухватих први авион за Титоград и стигох у Никшић те дадох оцу крв. Он је ваљда сутрадан оперисан од рака слезине и умро. Пронесе се прича да му је неки Дурмиторац којег је лекар по вези сместио у шок собу, дао бокал воде чим се пробудио после наркозе. Наводно је због тога умро. Одох код директора болнице и он ми прича да је отац имао тумор тежак 12 килограма. Он каже: „Друже пуковниче да је Југославија овисила о животу вашег оца не би га нико могао спасити“.

Отац је умро 19. новембра 1969. Живео је 64 године. Интересантно је да сам сањао у време док је био у болници како нас двојица идемо оном стеном са које се оклизнула Ђиласова секретарица, те се отац оклизну и паде у провалију. Не знам зашто али сам био скоро сигуран да је отац умро. Сахранисмо оца уз све војничке почести. На сахрани су били сви руководиоци из Мојковца и сви живи првоборци укључујући Вукосава Бошковића, Мира Крушчића, Веселина Булатовића, Бола Ђорића и друге. Душан Ђуровић ми саопшти из Београда да 23. новембра 1969. имамо лет за Асмару и да неизоставно дођем да идемо заједно. Упркос туге за оцем полетисмо 23. новембра за Асмару. Тамо се сместисмо у луксузни хотел, а кроз два дана нас прихвати авион „Јемен ерлајнс“ те дођосмо у Саану, престоницу Северног Јемена и седиште наше компаније. Тамо Душан и ја потписасмо уговоре на шест месеци и већ сутрадан полетесмо на проверу, а затим на самосталне летове као капетани ДЦ-3.

За нас пилоте и механичаре, „Јемен ерлајнс“ је изнајмио дивну вилу у Таизу са неколико гарсоњера намењених за становање самаца. Одмах нам дадоше по једну гарсоњеру. У мојој смо становали Милорад Ивановић и ја, а код Ђуровића је становао Радивоје Стикић. Тамо су већ становали капетани Цига Драгићевић и Пера Вујанић. Пошто смо сами организовали исхрану, кум Милорад и ја се договорисмо да ја будем кувар, а он да пере судове и буде снабдевач. Додуше потражисмо куварицу и Јеменци обећаше да ће је одмах упутити. Заиста дође неки неугледан човечуљак и представи се као куварица. Згранут Милорад га пита: „Је си ли ти куварица коју смо ја и кум Мидо тражили“. Јеменац клима главом, али нисмо сигурни да разуме енглески. Милорад поче да говори арапски али га онај ништа не разуме. Гушим се од смеха због Милорадовог

арапског језика са подгоричким нагласком. Смеје се и Милорад али му није право. Онда га то исто упита копилот Абдул Нами и он каже да су га послали за куvara код капетана Мида. Установисмо да Јеменке не могу никога служити ко није Јеменац, па према томе ни једну Јеменку нећемо добити за куварицу. Ми ову мушку куварицу посласмо кући.

Воду смо морали цедити на специјалном уређају који је одстрањивао њене штетне састојке. Уређај је непрекидно радио јер му је требало шест сати да би профилирао 5-6 литара воде. Ту воду смо употребљавали за кување и пиће. Истини за вољу пили смо разне сокове донешене из Адена, Ђибутија, Асмаре, Ријада и других градова. Ко се преварио да пије нефилтрирану воду обавезно је оболио од стомачних болести. Не знам како сам набавио неки приручник за кување који ми је одлично помогао да правим укусну мусаку, гулаш, шницле, пржене кромпире итд. Проблем су ми представљале палачинке пошто су ми се кидале код превртања. Тада би мој кум Милорад узео врео тигањ, окренуо га неколико пута око ноге и викнуо: „Ђири бу, Ђири ба“ па бацио палачинку у вис и онда је хватао у тигањ. Она је била увек преврнута. Ипак, једном и Милорад погреша па се палачинка преполови и један део уђе у тигањ, а други склизну поред њега и паде Милораду на голо колено. Брзо зграбих флашу са хладном водом и насух је на Милорадову ногу. Сипањем хладне воде на ногу спречих теже опекотине. Ускоро сазнасмо да наше колеге купују намирнице ван Јемена и доносе сланине, шунке, сувог меса, дивних конзерви, меда итд. Тако се и наш фрижидер напуни.

Морам истаћи да Милорад није могао постати капетан, већ је био копилот код обичних пилота свога пука, који су му сада били капетани у ЈАТ-у. Зато сам одлучио да га оспособим да буде капетан на ДЦ-3. Он је седео на место капетана (лево седиште) а ја на месту копилота. Ипак сви моји напори да га оспособим за капетана су остали без резултата јер је како ми је касније признао имао повређен вестибуларни апарат од прострелне ране у рату. Зато су код њега јаки лажни осећаји настајали у сваком лету без спољне видљивости. Он би након 5-6 минута од уласка у облаке добијао тако јаке лажне осећаје да је мислио да се авион окреће на крило, понире или се пење.

Тада би он занемарио инструменте и ослањајући се на своје осећаје правио маневар ради „исправљања“ авиона који је иначе нормално летео. Од око 300 летова који су трајали од 4-6 сати дневно,

он је преко 150 пута хтио да „исправи“ авион тј. да га баци у неправилан положај. У два наврата, у невремену, сам му једва отео команде иако смо се договорили да ми мора безусловно предати команде када то захтевам. Разговарали смо врло искрено и заједнички закључили да је и за њега боље да не инсистира на звању капетана, јер би могао страдати заједно са путницима. Тако је упркос великој љубави за летењем, одличном знању енглеског језика и примерној летачкој храбрости морао доживотно остати копилот.

За мене је дужност капетана авиона била најлепша дужност коју сам у животу обављао. Био сам веома сигуран у своју технику пилотирања, знање и вештину летења те сам сматрао да за мене нема безизлазних ситуација у летењу и самим тим летење ми је представљало уживање и увек нови изазов. Више нисам имао некаких „претпостављених“, а био сам претпостављени копилоту, телеграфисти и стјуардеси. За њих је капетан бог и врховна власт од чије оцене им зависи служба и опстанак у компанији. Увек сам настојао да свима њима буде лепо са мном, да их научим и помогнем. Они су ме волели.

МОЈ ШЕФ - ХИТЛЕРОВ ПИЛОТ Me-163.

„Јемен ерлајнс“ је била мала компанија која је имала 6-7 авиона ДЦ-3 и један ДЦ-6. Имала је само два капетана Јеменца, а остали су били странци. Однекуд се створио и један Немац који је летео ДЦ-6 и био најстарији по годинама од свих нас. Он се наметнуо за шефа пилота. Звао се Ханс Мор и летео је ракетни авион Me-163 на којем је имао 14 победа за време Другог светског рата. Југословене није волео и стално је гуњао како авиони ДЦ-3 које је ЈАТ продао „Јемен ерлајнсу“ представљају обичан крш. Причао је да ће им крила отпасти итд. Нудио је компанији да набави бар још три ДЦ-3 који су у одличном стању. Ја сам му се пар пута супроставио, а једном му рекох пред великом групом Јатових и јеменских механичара да је обичан лажов који куди ЈАТ-ове сасвим добре авионе.

Ханс Мор ми је то запамтио и једног дана нареди да се припремим за његову проверу у лету на линији: Таиз - Ходеида - Асмара - Ходеида - Таиз. Имао сам чудан осећај и нелагодност што сам доспео у ситуацију да ме у лету проверава и оцењује хитлеровац, нациста, Немац који је оборно 14 савезничких авиона. Да би ме што више изнервирао Мор ми у канцеларији компаније показа своју сли-

ку у униформи пилота капетана Луфтвафе са два одликовања и гвозденим крстом. Позади њега се видела Хитлерова слика.

Скокнух до наше виле и нађох моју слику у униформи пуковника са грудима прекривеним одликовањима. Ставих је у џеп да и ја њему покажем да сам ратовао. Са малог аеродрома Таиз полетесмо лепо и још лепше слетесмо у Ходеиду. У Асмари се Ханс негде изгуби, па се појави те заједно ручасмо, а после подне полетесмо за Ходеиду и Таиз. У Ходеиди је био веома јак бочни ветар који је јако заносио наш авион. Гасом и командама сам одлично парирао ветар. У приближавању за слетање, Мор ми поново поднесе под нос своју слику са гвозденим крстом. Схватих да хоће да ми поремети пажњу како би промашили писту, па би имао разлог да ме обори. Гурнух му руку са сликом и наставих да се борим са ветром.

Лепо сам слетео иако ме тај његов поступак изнервирао. Одо-смо у бифе. Извадих моју слику и показах му је без коментара. Он се уозбиљио и гледа час у мене час у слику. Пита ме за партизанску звезду зашто се добија и како се зове. Одговорих му да се добија за изузетне ратне подвиге и личну храброст. Он наиђе на мирнодопско одликовање са мачевима па ме упита: „А ово са мачевима.“ Рекох му са видним задовољством да то одликовање добијају партизани који су током рата заклали ножем најмање пет Немаца. Он се штрецну, затеже му се кожа на набораном челу, мало се загрцну па промуца: „Капетане Мидо, ви сте својом руком заклали пет Немаца“. „Да, овом десном руком јер сам дешњак. Заклао сам пет фашиста, пет стражара, пет хитлероваца који су окупирали моју домовину. Шта сте ви Немци тражили у Југославији. Нисам ја ишао у Немачку да кољем Немце него сте ви стрелјали ђаке у Крагујевцу и спаљивали целе фамилије у мојој Црној Гори у Пиви. Такве злочинце није грехота заклати. Жао ми је што

Слика коју сам показао шефу пилота „Јемен ерлајнса“ Немцу Хансу Мор

нисам заклао још десет. То би било праведно господине Ханс Мор“.
(Наравно, ја никада никог нисам заклао).

Он стави слику на сто и дрхтећи оде напоље. Успут нешто говори немачки, а и ја њему од Хитлера па до миле мајке, све по списку, на српском. Мува се Мор између путника и пронађе копилота Мохамеда Шеибу коме нареди да ми буде копилот, а он оста да чека други авион. Остадох неоцењен.

После месец дана сазнадох да је директору реферисао да сам летео одлично и сигурно, да имам смисла за летење али да страховито мрзим Немце па више неће са мном да контактира. Ипак, појави се Мор међу мојим путницима за Саану. Рекох копилоту и стјуарту да он не може летети нашим авионом. Мор ми предочи да је он шеф пилота и да сам дужан да извршавам његова наређења. Рекох му да са мном летети неће и да му стављам авион на расположење. Он назва директора компаније али ја и њему рекох да нема разговора о томе да Мор лети мојим авионом по цену отказа.

Тако сам са задовољством натерао Мора да иде аутомобилом и камилама до Саане, уз образложење да нисам хтио да Мор ризикује свој живот на трошним ЈАТ-овим авионима. Директор компаније ме пита зашто ја не волим Хитлера кад је он тако добар човек који је убио на милионе Јевреја. Морао сам да причам директору шта су Немци урадили у Крагујевцу, Краљеву, Мачви, Пиви. Тек тада он схвати мој бес према Морју и Хитлеру. Мор је ускоро био због нечега смењен са дужности шефа пилота, а на његово место поставише Јеменца - капетана Цохара. Њега је после кратког времена заменио Абдул Гани, недоучени капетан нашег ЈАТ-а. Он је често падао у неправилан положај, али је имао јаке везе у компанији и ван ње, па га нико није могао сменити, упркос све већим киксевима у летењу.

Тако једног дана у Таизу беше ниска облачност и падаше ситна киша. ДЦ-3 „Етиопиен ерлајнса“ се једва спусти на аеродром. Покупи путнике за Аден и једновремено упали моторе кад и ми. Летео сам са копилотом Абдул Наамијем који је доста знао српски јер се школовао у ЈАТ-у. Наами је био добар пилот. И ми смо требали да летимо за Аден. Рекох Намију да пропустимо Етиопљанина да одлети па ћемо ми полетети пет минута за њим.

У том тренутку у кабину упаде шеф пилота Гани и на арапском нареди Намију да иде код стјуардесе и телеграфисте. Мени каже: „Ти буде копилота, а ја бити капетан“. Рекох да то не долази у обзир али се он позива на своју функцију и компетенције и видим да је спреман да се посвађа. Намију рекох да остане на месту, а ја уста-

Мидо Миликић, капетан

„Јемен ерлајиса“ са групом механичара, испред авиона ДЦ-3. Сана 1970.

дох и одох из кабине. Видим да он полеће 30 секунди за Етиопљанином који се још на првом заокрету изгуби у облацима. Гани на даљини 500 метара позади Етиопљанина уђе у густ облак. Оба авиона слећу у Аден и настројени су на његов радио фар. Вероватноћа да ћемо се сударити у облаку је била велика, па приђох Ганију и рекох да скрене у лево за 20 степени ради избегавања судара са Етиопљанином. Десно није могао скретати да не би ударио у планину Џабал Сабар која је била до подножја у кишним облацима. Етиопљанин најављује долазак на радио фар Аден у исто време кад ћемо и ми бити изнад њега. Зато наредих Намију да скрене лево 20 степени али му Гани нешто смрнца на арапском и он пусти команде.

Преко Ганијеве главе зграбих команде и окренух авион око 20 степени лево. Рекох му да у том курсу лети један минут и онда изађе на задану линију пута. Гани повећа леви нагиб, па пребаци авион у десни нагиб и поче да млатара командама. Ухватила га паника и лажни осећаји. Киша пљушти по авиону па Гани укључи брисаче. Рекох му да искључи брисаче и гледа у инструменте, а не кроз прозор. Рачунам да још нисмо прелетели висинску површ Таиза од око 1.000 метара надморске висине, па викнух Ганију да не губи висину. Копилот Нами боље лети од Ганија, али је он копилот и не сме да дира команде капетану. Преко Ганијеве главе дохватих команде и умирих авион. Кад сам проценио да смо изнад Аденске равнице рекох Ганију да смањи снагу мотора и брзину лета јер ћемо пре Етиопљанина доћи на фар. Он смањи брзину па даде десни нагиб и поче да губи висину. Видим да му се капи зноја појављују по челу. То Гани има лажне осећаје и зато реско млата-

ра командама. Он пође у десни понирући заокрет и навлачи волан на себе чиме погоршава свој положај. Из предкабинског простора допире гласан смех. То капетан ЈАТ-а Петар Поповић засмејава стјуардесу. Отворих врата и рекох му да је Гани у неправилном положају, па пошто је у ЈАТ-у био његов ученик нека уђе и помогне му. Поповић одмахну руком и каже ми да ја извадим авион из неправилног положаја ако Гани не уме. Говорим му да ми идемо ка земљи, а он вели па нећемо даље од земље. Закључих да нешто са њим није у реду. Стјуардеса се смеје јер не схвата да смо у неправилном положају и да можемо погинути.

Улетех у кабину и видим да смо у десном оштром заокрету, да имамо велико прекорачење брзине и да нагло губимо висину. Викнух Намију да ми уступи место и брзо ударих Ганија по руци и отех му команде. Доста тешко исправих авион који је био прекорачио максимално дозвољену брзину и имао нагиб око 50 степени. Видим да смо на 150 метара од земље. Преведох авион у хоризонталан лет. Испадосмо из облака и ја летећи са видљивошћу јавих АКЛ да сам на прилазу ПСС, па молим да слетим из правца. Они ми дозволише и Нами испусти стајни трап па слетесмо одмах. Етипланин јавља да је изнад фара и оде у процедуру пробијања облака ради слетања. На земљи се још једном посвађах са Ганијем и предадох му мој извештај директору „Јемен ерлајнса“ са предлогом да се Гани пошаље на доучавање и да му се строго забрани улазак у облаке. Директор није усвојио мој предлог и Гани је погинуо приликом лета у облацима на маршрути: Београд - Атина - Каиро - Асмара - Таиз. Погинуо је код Скопља са десетак путника, јер је у облаку пао у неправилан положај.

У међувремену је за амбасадора СФРЈ у Јемену постављен Душан Вукићевић-Дуле, мој ратни друг и велики пријатељ. Много смо се обрадовали приликом сусрета. Дуле је знао да сам ја пилот у „Јемен ерлајнсу“, али ја нисам

Амбасадор СФРЈ Душан Вукићевић-Дуле и Мидо Миликић у Сани, на тераси амбасаде 1969.

знао да он долази за амбасадора на место Драга Новака. Разговарали смо до касно у ноћ. Дуле је имао проблема са гутањем па сам се постарао да му укиселим млеко и тако је бар нешто јео. Смејали смо се мојим вештинама као „планинке“ која зна да укисели млеко. Кад год сам био у Сани, увек сам се састао са тим дивним човеком, храбрим борцем НОР-а, и ратним другом Душаном Вукићевићем. Стално би се присећали наших ратних другова и њихових судбина. Дуле је волео људе, био весео и духовит, образован и паметан. Имао је урођено господско држање. Најрадије смо седели на великој тераси наше амбасаде и причали док не огладнимо. По мојем одласку из Јемена дуго смо се дописивали. Диван друг и саговорник је била Дулетова супруга Беба.

СУСРЕТ СА БОГИЊОМ ЛЕПОТЕ

Тога дана смо Душан Ђуровић и ја извршили пет летова са преко девет и по сати летења. Он је био мало прехлађен па сам много више летео ја него он. Кад слетесмо у Сану, директор компаније ми даде знак да не гасимо моторе. Душан се одмах сети шта то значи па га шапатом посла до врага, и каже да он иде да се стропошта у кревет из ових стопа.

Директор ми се молећиво обрати: „Капетане Мидо, имам велику молбу. Овде је једна дама, Енглескиња, врло важна особа, која је закупила твој авион до Таиза јер сутра из Таиза мора да полети за Ђибути где ће ухватити авион за Јужну Африку. У питању је њена каријера, јер има важну улогу на неком конгресу. Надам се да нас нећеш одбити“. Душан неће ни да чује, а ја се загледах у прелепу даму од око 30 година која ми се обрати речима: „Уважени господине, мој будући живот и моја судбина су у вашим рукама, молим вас помогните ми. Ја ћу вам бити доживотни дужник. Заклињем се“. Она ме гледа као спаситеља.

Сетих се мојих мука кад закасних на Први конгрес УСАОЈ-а у Бихаћу, па одлучих да јој помогнем. Гледајући за Душаном, угледах у маси Владу Пузића који је тек стигао у компанију. Поздравих га и пожелех му добродошлицу. Замолих га да полети са мном за Таиз и да сутра лети за Ђибути са ноћењем у Асмари. Владо каже да још није проверен, да је тек стигао у Сану, да неко треба да му упише оцену да може да лети као капетан јер одавно није летео итд. Директор и госпођица ме моле да полетимо јер време пролази, а ноћ наступа. Директор моли да ја упишем Влади проверку и да одмах по-

летимо. Влада зна да у војсци нисам летео ДЦ-3 па се вероватно чу-ди како ја могу да му потпишем да је способан за капетана. Поново замолих Владу да лети са мном и он то прихвати, па оде да узме ствари. Млада дама ми поново подвлачи да јој чиним животну услугу и да ће она мени увек у животу учинити услугу какву зажелим.

Питам Владу, легенду нашег војног и цивилног ваздухопловства, да ли ће да полеће или да ја полетим јер је веома јак бочни ветар а у лету ће нам бити у леђа. Влада каже да ја полетим, а он ће пилотирати после полетања. Заиста сам једва испарирао бочни ветар од преко 15 метара у секунди и предадох команде Влади. Рекох му да држимо мало већу брзину како би у Таиз слетели пре заласка сунца. Влада беспрекорно држи елементе мада има доста бацања.

Одох да обиђем једину путницу и уверим се у њену лепоту. Она се обрадова, али стално баца поглед кроз прозор. Пољуби ме и замоли да одмах одем у кабину, јер се авион све јаче тресе.

Бацање је било јако и ја се једва дотетурах до пилотске кабине. Чим ме угледа Владо викну: „Где си ти идиоте један, закачили смо кумулонimbus, хоћеш да изгинемо због минце, држи команде будало једна“. Владо је био у војсци под мојом командом, на много нижем положају и са нижим чином, па ми је некако необично што се дере на мене. Размислих и видим да је потпуно у праву јер је једва управљао авионом. Ухватих за команде и ми после 15 минута лета избисмо из облака.

Влада је био сав у зноју, али кад угледа Џабал Сабар и скори залазак сунца, извини ми се. Хтедох да одем да девојци покажем панораму Таиза али он викну: „Седи и не мрдај док не угасимо моторе“. Прича ми како има велики прекид у летењу и да пазим на слетању. Лепо слетесмо.

Док смо Влада и ја разговарали у кабинџи, девојка изађе и упути се ка великој лимузинџи са којом оде у Таиз. Брзо седох у наша кола и рекох шоферу да вози за лимузином. Она оде у луксузни хотел повише наше виле. Би ми јако криво јер помислих да је побегла. Кад стигосмо у вилу сви се обрадоваше „Пузи“ (Влада Пузић) и он им исприча како сам извисио. Одох да се истуширам и избегнем завитлавање колега. После туширања и узимања освежења поређасмо се на столице на тераси која је гледала у хотел. Наравно повела се прича о лепим женама и авантурама у разним деловима света. Ја ћутим. Одједном неко повика: „Пажња, пажња, са неба силази богиња лепоте, са неба силази богиња лепоте“. Заиста низ страну се у летњој хаљинџи спуштала девојка из нашег авиона.

Пођох јој у сусрет и она ме пољуби. Доведох је на терасу међу десетак колега. Представљам јој колеге: „Овај је опасан чувај га се, овај је кажњен три пута због неверства, овај се шест пута женио, овај не пита него одмах узима...“ Девојка се увек слатко смејала и загледала у те лепотане. Још једном се уверих да је прелепа, нежна и елегантна.

После упознавања, она ме упита где ми је соба и ја је одведох у собу. Милорад виче да ја лажем јер је то његова соба. Каже да сам ја његов подстанар и да ће ме избацити јер не плаћам кирију редовно. Наста општи смех. Она се обрати Милораду са надом да ће он ноћас бити нечији подстанар, пошто она жели да спава са капетаном Мидом у његовој соби. Понуди му да спава у њеном апартману у хотелу ако то више жели. Опет наста смех. Милорад трепће а сви повикаше: „Браво Мидо упала ти секира у мед, немој да обрукаш нацију“. Милорад се наљути, опсова ми оца очињега и пође да узме пицаму и иде у хотел.

Одједном Милорад стаде са пицамом у руци па викну: „Где је мој кувар. Ја нисам вечерао, опаши кецељу и спремај клопу шта чекаш.“ Стадох мирно и рекох: „Господине Милораде, ваш покорни кувар пита шта је по вољи за вечеру.“ Елизабет се громогласно смеје. Она каже: „Ви Југословени имате толико духа, толико сте добри и племенити, цивилизовани и поштени да је то незамисливо“. Она ми оте кецељу и рече да ће она спремити вечеру за нас троје. Показах јој шта имамо од хране и она брзо спреми укусну вечеру.

Кад се наједосмо викнух: „Где је мој бој да одмах опере судове“. Милорад, који је то требао да уради, се прави невешт и неће да преда мном стоји мирно као што сам ја стајао пред њим док је тражио свог куvara. Елизабет укопча о чему се ради па и она подвикну Милораду да обавља своју дужност и пере судове. Уз пут зграби кецељу и пође да их сама опере. Нисам јој то допустио. Поспремих кухињу, а она се већ припремила да легне у мој кревет. Отвори мој ормар и извади два чаршава па пресвуче постељину и леже.

Помало узбуђен легох поред ње. Гладећи јој косу, уз осмех јој рекох: „Била би велика срамота за мене као мушкарца, када ти не бих понудио да водимо љубав, мада искрено настојим да теби удовољим. Нека ово буде твоја ноћ“. Она ми се захвали и каже да ја не могу схватити колику сам јој услугу направио јер је била очајна што јој је позив за конгрес стигао касно. Каже да је од муке подетињила и маштала да је добила крила и летела за Јужну Африку, затим да долази крилати анђео и односи је за Ђибути. Те снове сам јој ја

реализовао својим самопожртвовањем и људским разумевањем. Каже да сам ја за њу највећи човек којег је срела. Стидљиво ми призна да би највише волела да спавамо као брат и сестра јер ће ме тако највише и доживотно ценити и волети. Каже да би сексом вероватно покварили њено величанствено осећање и мишљење о мени као моралном и добром човеку. Нагласи да ће и поред тога испунити сваку моју жељу. Иако сам осећао потребу да са том прелепом женом водим љубав, прихватих њен предлог, склоних кутију презерватива испод јастука, па загрљени и уморни брзо заспасмо.

Колеге су на смену дежурале испод прозора, очекујући еротске уздахе и вриску. Пошто од тога није било ништа, последња смена је тек у три сата по поноћи прекинула стражарење. Ујутро се Елизабет прва пробудила, истуширала и спремила кафу. Пробуди ме нежним пољупцем. Ја сам се уствари пробудио чим је она устала али сам се правио да спавам. Један носач јој донесе ствари и рачун из хотела. Она све плати, части носача и каже да је уморна да не закасни на авион за Бибути.

Посадих је на крило и рекох да авион не може сам да одлети за Бибути већ мора сачекати мене који ћу њим пилотирати. То је посебно обрадова. Кад смо слетели у Бибути она požури ради сређивања свога лета за Јужну Африку. Пођосмо заједно. Службеници на шалтерима су ме добро познавали и срдечно се са мном поздрављали. Говорили смо француски. За час смо обавили све формалности и она доби авионску карту. Французи у Бибутију су били дивни људи. Са многима сам био пријатељ. Они су поправили доста ружну слику о Французима коју сам понео из Алжира. Код неких Француза сам ишао кући на ручак. Они су волели и поштовали Југословене, посебно Србе.

Рекох Влади да заврши формалности око нашег следећег лета, а Елизабет и ја одосмо у шетњу између нашег и њеног авиона. Све време ме је држала руком око паса. Пред улазак у авион Елизабет ми се још једном срдечно захвали и нагласи да ћу јој доживотно остати у сећању као пример доброте и поштења. Добио сам од ње три дивна писма али без адресе. Сватио сам да је била удата. Скоро сам сигуран да јој муж неће веровати да смо преспавали у једном кревету, а нисмо водили љубав. Надам се да ће бити паметна да му то не исприча. Мени би Саша веровала, али јој нећу причати.

Из Бибутија смо летели за Аден па за Асмару. На излазу из пристанишне зграде у Асмари ми приђе средовечан човек и каже: „Поштовани капетане, ево за вас имам моју ћерку, као што види-

те лепу девојку од 16 година за само 10 долара“. Ја за такве обичаје нисам знао па га упитах да ли му је то заиста ћерка и да ли ми је даје да водимо љубав. Он ми одговори да му је заиста ћерка и да има велико искуство у вођењу љубави, те ћу бити задовољан са њом. Моја посада је видела да пуцам од муке, па повикаше да је то овде нормално. То ме још више узбуди па вриснух: „Бежи ми са очију свињо једна, како можеш продавати рођено дете“. Пошто сам то изговорио на српском, стадох и то му рекох на енглеском и замахнух да га ударим. Он побеже. Био сам бесан и осрамоћен што сам човек и што на земљиној кугли постоје такви родитељи. Телеграфиста ме смирује и каже да није редак случај да муж нуди своју жену и да се не љутим јер је то у Етиопији скоро нормална појава.

Кад стигосмо у хотел, показаше ми собу за капетана, собу за стјуардесу и собу за копилота и телеграфисту. Истуширах се и сиђох да са Пузићем попијем капућино. У ресторану десетак прелепих младих девојака седе за столовима спремне да забављају госте. Кажем Пузи да бира једну ја плаћам, а он се смеје и каже да ће то изнети на „партијском састанку“, нек се зна како га бивши претпостављени наводи на грех и брачно неверство. Смејемо се. Човек не сме да погледа ка неком столу јер ће девојка иза њега одмах доћи за његов сто. Одмах кажу да су спремне за вођење љубави за 10 етиопских долара и да су здраве и прегледане. Пуза се смешка и оде да се одмара. У ћошку је седео средовечан мршав човек са врло лепом девојком од око 25 година. Устаде и рече ми да треба да изаберем његову девојку јер је савршена у сексу. Каже да је довољно 10 етиопских долара пошто се и ја њој свиђам, а иначе наплаћује 15. Питам га одкуда он зна каква је та дама у сексу, а он ко из пушке: „Како не бих знао, па то је моја законита жена. Она ускоро завршава студије медицине. Биће лекар, чиста је и здрава“.

Док ми се стомак превртао од муке, не могу да скинем поглед са тог човека те ћутимо и гледамо се. Приђоше ми стјуардеса и телеграфиста и упиташе да ли могу ићи у своје собе на одмор. Ћутим јер ми мисли лете на све стране. Мислим да ми ово што доживљавам нико у Југославији неће веровати. Одлучих да прихватим игру. Стјуардеси и телеграфисти рекох да иду у своје собе и кад куцнем у зид да одмах дођу код мене и посведоче ми да сам истраживао социолошки аспект овог феномена код трговања са љубављу својих ћерки и жена. Они одоше да дежурају. Дадох мужу оне лепице из ћошка 10 долара и он срећан оде из хотела.

Лепојка одмах пође ка мени чим је видела да је њен муж примио паре. Рекох јој да у моју собу дође за пет минута и одох. Узех једну столицу и ставих је крај врата па се извалих у кревет и узех да читам неке енглеске новине. Она је била тачна и насмејана. Покуша да закључа собу али ја рекох да то не чини. Покуша да се скине али јој рекох да и то не чини већ да седи на столици крај врата.

Седела је око 20 минута и поче да плаче. Каже да сам први коме се она не свиђа и који је и не гледа, то је за њу пораз. Објасних јој да први пут чујем да се тако љубав продаје и да само желим да се уверим да ми је један муж - Етиопљанин понудио своју жену да водим са њом љубав за 10 долара. Изненади се, па каже да је то размена добара као и свака друга - сексуално задовољство, за новац. Уз то се спајамо и постајемо пријатељи, што је несумњиво хришћанска врлина. Зашто ви то нећете, да ли вам се не свиђам. Рекох јој да ми се свиђа и да ћу другом приликом провести ноћ са њом. Дадох и њој 10 долара. Она се умири. Покуцах у зид стјуардесе, а затим и телеграфисте. Они улетеше у собу. Рекох им да је представа завршена и да буду слободни. Изађоше, а ја остах да размишљам о овом за мене несхватљивом понашању.

Кад говорим о Северном Јемену, не могу заобићи незаборавну и дивну жену, лекарку и социолога, Францускињу др Клаудију Фајен (Claudie Fayein) која ми је од првог слетања у Саану постала прави друг и пријатељ. Она је од мене била старија десетак година тј. имала је око 52 године, али је дивно и очувано изгледала. Сви су је звали Ал Хакима (лекарка) и Семина што значи „дебела“. То је била изузетно образована, лепушкаста и веома интелигентна жена, рођена Парижанка.

Поред лекарског позива бавила се социологијом и писањем. Написала је запажену књигу о свом боравку и доживљајима у Јемену (наслов књиге је АЛ ХАКИМА). Све што је рекла о овом сиромашном, поштену и непросвећеном народу поклапало се са мојим запажањима. Клаудију сам упознао у главном хотелу у Сани, где сам имао заказан састанак са нашим амбасадором Душаном Вукићевићем. Дошао сам мало раније да ме амбасадор не би чекао. Одједном зачух гласан разговор на улазу у салу хотела. Група од неколико Европљана је гласно говорила француским језиком. Говорили су о путовању за Ђибути њиховог друга који није могао добити авионску карту. Чујем да се ради о лекару који је завршио мисију у Северном Јемену, па преко војне базе у Ђибутију треба да иде за Француску.

Приђох им и представих се као капетан „Јемен Ерлајнса“ који лети за Ђибути. Устадоше и представише се. Међу њима је била и госпођа др Клаудија Фајен. Рекох да ми дају име њиховог колеге да му из хотела обезбедим карту или ће летети са мном као „екстра кру“, што ће рећи као члан посаде. Пријатељ из канцеларије „Јемен ерлајнса“ ми обећа да ће том лекару дати карту јер је неко одустао од лета. Сви пођоше са њим, а Клаудија ме замоли да је сачекам док испрати колегу. Каже да жели да се са неким Европејцем исприча, поготово што ја говорим француски.

Ускоро стиже и амбасадор, а за њим и Клаудија. Вели да јој је част што се упознала са нашим амбасадором. Дуле оде, а Клаудија и ја остасмо и испричасмо једно другом шта радимо. Она би ме понегде мало исправила јер рече: „Желим да говорите без грешке кад већ добро говорите француски“. Понудих јој ручак јер сам био гладан, али она то одби и предложи да код ње ручамо.

Пођосмо њеној огромној кући. Приземље се састојало од једне велике просторије из које су на спрат водиле уске степенице на цик-цак. Питам је зашто је приземље празно и неискоришћено. Објасни ми да је то из безбедносних разлога, јер ако непријатељ продре у кућу и приземље, он неће имати заклона и неће моћи продрети на спрат. На спрату неколико дивно уређених соба. Тамо беше њен „бој“ који је помало говорио енглески. Клаудија се са њим споразумева на арапском.

Прионуше на припрему ручка. Видим да сервирају за двоје па предложих да и бој руча са нама. Клаудија каже да он то не жели јер је научен да буде послушан и да не заборавља свој статус слуге. Ручак је био добар. После одох до компаније. Тамо сам сазнао да је авион поправљен и да можемо полетети кроз сат времена. Након два дана, пред пад мрака слетех у Сану, одакле ујутро полећем за Аден. Зато ме Клаудија позва на спавање. Кревета није било већ су дебели мадраци постављени на под. Наредих боју да мој мадрац измакне на шест метара од Клаудијиног. Тако би се довикивали код разговора. Око 21 сат бој оде кући, а ми смо разговарали до пола ноћи.

Клаудија ми је о Јемену испричала многе ствари од којих истичем само неке најинтересантније. Прво је чињеница да је Северни Јемен планинска земља која равнице има само на западу према Црвеном мору. Остали део земље је висораван са надморском висином око 2.000 метара. Од Јужног Јемена га дели стрми и непролазни планински масив од којег јеменска висораван и почиње. Дуж целе границе са Јужним Јеменом је окомит камењар кроз који во-

де свега два-три караванска пута. Те 1968. године у Јемену није нигде било асфалтног пута сем у самом центру главног града Сани. Кроз обе клисуре-кланца који из Јужног воде у Северни Јемен може се проћи специјалним возилима са врло високим клиренсом и погоном на сва четири точка. Време је током године лепо и ведро, али има периода кад се нагомилају кишни и ниски облаци вертикалног развитка и пуни електрицитета.

Једе се без есцајга и храна узима само десном руком јер је лева „нечиста“. Мушкарци носе сукње или хаљине испод којих обично не носе гаћице. Кад хоће да каке или пишке чучну. Кад немају тоалет папира, левом руком захвате песак или неки каменчић и обришу гузу јер измет не сме да запрља одећу „Алаховог сина“. Супа или чорба се пију из шоља. Посебну част за домаћина представља ако гост на крају јела подригне. Јело им се састоји од доброг хлеба, овчетине, кунећег меса (свињског наравно нема) говећег меса и пиринча, кромпира, рагуа и слично. Сви су велики верници и кажу: „Куле мен Алах“ тј. све долази од бога. Кажу да сваки гријех носи у себи божју казну и да добро дело никада није изгубљено.

У Јемену скоро нико не краде, али ако неког у крађи ухватите обавезно му одсеку руку којом је крао. Једном таквом ритуалу сам присуствовао. Кажњеник седи на сред трга уз велики пањ. Око њега обилази маскирани целат и нешто говори. Такви призори су увек масовно посећени, али многи приликом одсецања руке или главе окрену поглед у страну. Ја сам гледао до краја. Кажњеник на команду стави руку на пањ и целат га удари оштрим делом секире иза шаке. Шака са прстима паде, а кажњеник онај патрљак од руке наби у песак. Остао је седећи док се око њега не окупише да му рану санирају.

Сутрадан је дошао код др. Клаудије за уверење да је инвалид и да добије социјалну помоћ. Никада више нисам хтео присуствовати било каквој егзекуцији. Сви одрасли мушкарци у Јемену жваћу „кат“, тј. лишће неког дрвета које се зове кат. Од њега направе куглицу и стално је муљају по устима. Она делује попут кокаина или другог опијума и чини их срећним, расположеним и веома потентним. За време жвакања ништа не говоре већ се споразумевају погледима и уживају. Поподне у Сани испред свих кућа седе мушкарци у сукњама и уживају жвакајући кат. Неки то чине у кућама и гледају из лежећег положаја на улицу кроз ниске прозоре својих кућа. Прозори су зато ниско постављени да домаћин може из лежећег положаја гледати пролазнике на улици.

Јеменске жене не жваћу кат. По правилу су врло мршаве. Зато су Клаудију звали „Семина“ јер је у односу на мршаве Јеменке изгледала као дебелуца. У џамију иду само мушкарци, жене не. Зидити се моле три пута дневно, а остали муслимани пет пута у џамији или где се затекну. Рамазан сви поштују и тада се ништа не једе од изласка до заласка сунца, поште сви мушкарци старији од 15 година. Прекид поста се објављује пуцњем из топа. Јеменци су посебно поносни на област Мока где расте чувена кафа. Поносни су и на Марерб, градић у коме је живела краљица од Сабе. Од Сана до Марера се путује осам дана, а авионом ДЦ-3 се стиже за 31 минут. Кажу да Марерб постоји 800 година пре нове ере. Сваки мушкарац носи криви нож „јамбију“ и то је прва ознака да је пунолетан.

Казне се изричу на суду али је може изрећи шеик или други главар и она може бити у виду окивања у ланце. Клаудија ми прича да је један министар долазио на састанке владе у оковима јер није добро пребројао паре. Значи окивање у ланце је уобичајена казна. Окови се стављају и ђацима ако се лоше владају или не уче. Муж мора дати откупнину за младу. Зато се сиромашни људи тешко могу оженити те као нежењени доживе и преко 50 година. Неки се никада не ожене јер откупнина није мала. Свечаности венчања се обављају ноћу. У брак ступају девојчице од 12 година са људима од преко 50 година.

Девојчице немају здравствених проблема због раног ступања у брак или зато што у 13. или 14. години постају мајке. Жену која превари мужа понекад чека отров или нож. Као друго, чешће решење, је окивање невернице. Она ради све домаће послове у оквима. Преварени муж се због тога стиди. Понекад се брак разведе као у европским земљама. Ипак, ванбрачне везе постоје и поред свих наведених мера. Те везе се успостављају преко наводација. На рандес дође мушкарац и жена под ферецом. Жена је у предности јер види мушкараца, а он њено лице не види.

Наравно да има још пуно специфичности у овој планинској и брдовитој земљи. Људи често ископају вагоне камена да би од њега очистили парче земље и учинили га плодним. Кад се удружи више људи, они тим крчењем камена направе терасе плодне земље и читаве зидове од извађеног камења. Сељак Јеменац тежи да кућу направи на што већем узвишењу. Ово не само из безбедносних разлога већ и да је ближе Алаху који је на небу.

Растанак са поштованом и драгом докторком Клаудијом је био уз по коју сузу после шестомесечног дружења. Ја сам ишао кући и породици у Београд, а она је још остала у Јемену. Позвала ме је да са супругом Сашом дођем код ње у Париз у госте. Саша и ја смо пошли за возне карте, али нас је виша сила спречила да будемо Клаудијини гости у Паризу. Клаудија је пуно допринела да многе појаве у Јемену боље схватим и да ми живот у Северном Јемену буде леп.

По повратку у Југославију стиже ми позив да поново дођем у Северни Јемен да летим у авио компанији „Јемен ерлајнс“, али ја нисам могао да се вратим и летим са тим дивним људима у тој предивној земљи коју сам сматрао као своју другу домовину. Летео сам овде по неким аероклубовима и цивилним пилотским школама. У томе су ми пуно помогли Слоба Ракић и Јагош Радуловић, узимајући ме за наставника летења. Тако сам остваривао налет потребан за продужавање пилотске дозволе.

Пар месеци сам био пилот „Индустије импорт“ у Титограду. Њима је требао капетан за двомоторни Пајпер Азтек који може летети по Европи, Африци и Азији и оданде довозити ловце и друге туристе. Од фирме сам добио гарсоњеру и плату као генерални директор Момо Вешовић. У Дирекцији су ме третирали као специјалног саветника и ја сам покушавао да помогнем у склапању послова. Тамо сам упознао лепотанку, финансијског директора Јелену Радуловић, веома паметну, вредну и културну жену. Сви из дирекције су били изузетно пажљиви и љубазни према мени. Обилазећи наше представништво у Новом Саду, ближе сам упознао бившег фудбалског аса Вујадина Бошкова, који је сарађивао са Индустријом импорт.

После три месеца уочих да ћу у летењу стагнирати, па предложих Мому Вешовићу, генералном директору да раскинемо уговор. Од тога су ме одвраћали врли пријатељи Јелена Радуловић и Ристо Раичевић, као и мој колега, диван човек и пилот, Радомир Пековић. Ипак, желио сам да живим заједно са Сашом и децом у Београду, који нису хтели да се преселе у Титоград, па се дефинитивно вратих.

Из Казабланке ми стиже понуда да летим на двомоторној Цесни код неког богаташа за 4.000 долара месечно и, ако хоћу учинак од рада у пољопривреди. Сав тај новац сам могао трансферисати у земљу. Саша је била врло енергично против, а и Игор. Кад рекох малом Игору (3,5 године) да ћу му донети малог тигра, он одмах даде свој глас да идем у Казабланку. Ипак, усвојио сам Сашину жељу да будемо заједно јер имамо све услове да лепо живимо и будемо уз малог Игора и да се чешће виђамо са Тањом и Радомиром.

У ПОЉОПРИВРЕДНОЈ АВИЈАЦИЈИ ЈАТ-а И „УТВЕ“

Сасвим случајно сретох пензионисаног мајора, пилота Жику Бајагића (оца певача „Бајаге“). Он ме одмах позва да летим у Пољопривредној авијацији „Утве“ у Панчеву. Пристадох, јер аероклубови нису пуно летели, а присетих се недавног позива мог доброг друга - директора „Утве“ Марка Шарановића, који ме је за време преговора са „Индустијом импорт“ у Титограду позвао да будем шеф пилота „Утве“ и уједно пробни пилот фабрике. Наиме имао сам задатак да три дана водам и забављам Марка по приморју и будем му домаћин док се самоуправни органи „Индустије импорт“ изјасне о спајању са „Утвом“. Та три дана боравили смо у хотелима и путовали дуж Црногорског приморја. Постали смо добри пријатељи и Марко ми рече да ће ме позвати да му водим све летачке послове у „Утви“. Пошто ми се није јавио ја сам скоро заборавио на наш договор, јер сам се ломио око одласка у Казабланку. Марко ми се није јављао јер га је мој „прогонитељ“ из КРВ упозорио да ме не сме примити у „Утву“ пошто је она и војна фабрика, а ја нисам подобан за тај посао. Наравно ја то нисам знао, а Марко није хтео да ми саопшти да ме не повреди.

Додуше у међувремену ме је назвао Периша Ђорић, мој ратни друг из Мојковца, и понудио ми да будем шеф пилота Авио-сервиса СИВ-а. Тамо су пилоти били Стево Лека, Мурат Ханић, Боћо Поповић и још неколико војних пилота којима сам био претпостављени у РВ и ПВО. Они су у том Авио-сервису имали плате као капетани у ЈАТ-у, али су имали и проблема возећи разне начелнике који нису правили разлику између капетана пилота и таксисте. Прочуо се сукоб између министра и Боће Поповића, када га је Боћа послао у материну јер му је наводно наредио да носи његов кофер. Рекох Периши да ћу можда ићи у пољопривредну авијацију ЈАТ-а у Вршцу или Панчеву јер им требају пилоти, а можда пођем и за Казабланку. Периша ме пита: „Зар ти није лепше да возиш путнике из СИВ-а него да возиш вештачко ђубре“. Одговорих му да ћу рађе возити вештачко ђубре од неких правих ђубради која раде у СИВ-у. Он се кисело насмија и ја му испричах о понашању неких начелника из СИВ-а према пилотима. Периша се замисли па рече: „Можда бих и ја тако учинио да сам на твом месту, ја сам мислио да би нам било лепо да радимо заједно“.

Пођох са Жиком Бајагићем у Панчево где се јависмо директору Авио-сервиса „Утве“ Бранку Иванчевићу и шефу пилота Милану Петровићу. Петровић је био мајор и одличан пилот 117. пука у Батајници. Није волео мог „Прогонитеља“ који је из КРВ слао за мном упозорења да ме не приме на посао, јер сам неподобан. Знао је моје квалитете па ме прими оберучке, рекао бих помало за инат. Одмах ме упутише на курс за пољопривредне пилоте у трајању од 15 дана. Курс сам завршио са одличним успехом и лаширао пољопривредни авион Утва-65. Уследише интервенције из КРВ са захтевом да ме одмах отпусте, али Петровић и Иванчевић нису хтели да раскидају писмени уговор са мном јер су им пилоти били веома потребни.

Ипак, неки почеше да ме гледају са малим подозрењем и доше ми најгори, већ одбачени авион којему је ускоро истицао ресурс. За механичара ми одредише мајора Даку који никада у животу није опслуживао било какав авион. Он је био јако добар човек али су га радници који утоварају хемикалије у авион учили како се авион пуни горивом или уљем. Зато сам га морао стално пратити шта ради на авиону и са њим га припремати за летење. Двојицу почетника пилота из аероклубова који су имали по 150 сати летења и мене послаше код неких „наставника“ пољопривредне авијације у Авио-сервису да нас у трајању од недељу до месец дана обуче за практичан рад. На практичном летачком испиту одлично сам обавио прихрањивање, али ме послаше на праксу код мог потчињеног из ЈРВ пилота Владе.

Он је требао да буде на њиви док ја радим, а ја сам требао свој учинак - листе хектараже да му предам као да их је он остварио. Увек сам летео колико и Влада. Он није ишао на њиву да види како радим, али је наплаћивао и моје и његове листе. Веома брзо сам схватио у чему је вештина доброг рада са пољопривредним авионом и чим бих слетео ишао бих са агрономом на њиву да видим „својих руку дело“. Кад би мој авион био неисправан ишао сам на њиву да видим како ради Влада. Тако завршисмо посао у Фекећићу и прелетесмо у Ловћенац.

У Ловћенцу нас срдачно дочека директор, који је био велики Владин пријатељ. Влада ме представи као његовог приправника. Тиме је обавестио директора да ми у случају лошег рада прогледа кроз прсте јер сам „приправник“. Директор ме погледа потцењивачки али ништа не рече. Ваљда сам му био престар за приправника. Он записа моје име и презиме. Мој авион, У-65, ознаке БЕД је сла-

бо вукао, тресао је, пуштао уље и по свим показатељима био на издисају. Ипак, летео сам и на таквом авиону и помагао механичару да са њега оперемо уље. Тога јутра смо Влада и ја направили по 35 летова и дошли на ручак у радничку мензу. Подсетих се ручкова у радничкој мензи у Алжиру док смо чекали да нам Алжирци уруче постављења и дају плату. Мало се узбудих сећајући се понижења од стране Алжираца.

Баш тог тренутка у мензу упаде сав накомстрешен директор и повика да сви чују: „Владо, ће ти је онај твој приправник“, па кад ме угледа настави да виче како ја не преклапам добро, бацам ђубре још из заокрета, радим збрзано и офрље, не обрађујем увратине и да ћу му све упропастити. Он настави: „Одмах се пакуј и правац Утва да ми Иванчевић пошаље другог пилота, а ти се учи на његовим њивама“. Рекох му да је то немогуће јер сам ја неке њиве при доласку ка мензи обишао са његовим агрономом који је мој рад похвалио. Кажем да сам све њиве радио једнако па би требало да су и друге добре.

Он поче да виче: „Какви добре, нема ни једне коју си добро обрадио, пакуј се и одлази“. Устадох и повиках: „Неће моћи господине (тада погрдна реч) директоре, мораћете да ми покажете коју сам њиву или делић њиве лоше обрадио. Ви не говорите истину, ви причате глупости. Владо прекидај ручак идемо одмах на њиве“. Владо баци кашику и одмах седосмо у кола. До прве њиве нисмо реч проговорили. Директор нас одведе на неколико њива и показује где је ђубриво пало пре усева, где се трагови - ђубрива не преклапају, где ђубриво унутар њиве није уопште пало.

После треће њиве, повика: „Па зар ти је ово мало, видиш како си све изфушеруио. Шта ти друже хоћеш?“ „Све видим“ рекох директору али ми још само реците који је ово авион обрађивао. Директор се штрецну па каже: „Обрађивао је твој бели, а жути његов авион ради перфектно, оћу рећи Владо ради перфектно. Да радиш и половину ка Владо био бих задовољан“. Владо ћути иако зна да су све три њиве његове њиве. Ћутим и ја.

Погледах директора у очи и цинички му одговорих „Директоре, ни једну од ових њива нисам ја обрађивао са жутим окрпљеним авионом. Ове њиве је радио ваш велики пријатељ Владо јер он лети на белом новом авиону. Питајте га, ето га уз вас. Кад смо већ овде идемо на моје њиве“. Директор ме гледа и не трепће. Он више за себе рече: „Па то је немогуће“. „Могуће је директоре, исто као што ће бити могуће да сместа одете у мензу и пред свим рад-

ницима ми се извините. То морате учињети одмах јер ће пасти крв међу нама. Директоре, ви сте ме обрुकали пред 150 радника, има да ми се пред свима дубоко извините“. Директор седе у кола и једва прозбори да ће се ујутру извинити, а сада му није добро па иде кући. Нисам довршио ручак већ пођох на летиште и наставих да летим по плану. Сутрадан директор саопшти радницима да је мој рад на њиви одличан, да је јуче озбиљно погрешно и да је њиве због којих ме је грдио урадио оболели Владо. Он ми увече врати свежањ мојих листи да их ја наплатим.

Прелетех у Панчево. Милан Петровић, шеф пилота ме пита о утисцима из пољопривредне авијације. Искрено му све испричах и предложих да се авиону БЕД забрани летење. Милан ми даде авион Јовице Бањца који се био разболео. Одох са Лемићем за Омољицу и за два дана направих 128 летова. Тако доврших посао који је Јовица обављао у Омољци.

Кад се вратих у Авио-сервис, чекало ме је изненађење. Управник Авио-сервиса Бранко Иванчевић и шеф пилота Милан Петровић ми саопштише да ћу добити потпуно нов авион У-65Ц, јер спадам међу најпродуктивније пилоте. Мој рад су сви из пољопривредних добара хвалили и тражили да ме поново пошаљу код њих. Милан Петровић ми повери да су из КРВ енергично тражили да ме скину са летења и да је он то одбио уз образложење да му је познат сукоб између мене и шефа летачке службе, а сада помоћника команданта РВ и ПВО. Са задовољством им је рекао да сам ја један од најуспешнијих пилота пољопривредне авијације, да су самоуправљачи и да КРВ не може диктирати кога ће пилота примити а кога отпустити.

Састав пилота Авио-сервиса „Утва“ је био хетероген. Гро су чинили војни пилоти од чина поручника до пуковника, од обичног пилота до команданта пука. Неколико пилота је било из цивилне авијације, а три из аероклубова који су још увек имали проблема са полетањем и слетањем. Једног од њих ми утрапише да га обучавам као мог приправника. Ни једну његову листу нисам наплатио, а изгубио сам доста летова надгледајући његов рад на њиви.

Дана 13. марта 1974. позва ме директор сервиса Бранко Иванчевић и пита да ли бих ишао у Вршац да помогнем ЈАТ-у, јер немају пилота, а имају велике обавезе. Каже да ниједан пилот није хтео тамо да иде јер би морао да лети „Чмелака“ (Z-37), који је врло опасан за летење. Каже да Чмелак не „опрашта“ грешке пилота као Утва-65. Рекох му да бих баш зато ишао на испомоћ ЈАТ-у. Јавих

се шефу пилота ЈАТ-а у Вршцу, добром и стручном пилоту и дивном човеку Пери Цветковићу. Потписасмо папире у вези летења и осигурања. Пера ми објасни нашта треба да обратим пажњу и рече: „Седај и товари ђубре па прихрани ову њиву уз аеродром“. Замолих га да ми дозволи да направим једну зону на висини 600 метара ради испитивања особина авиона. Чмелак је за разлику од У-65 имао радио везу и солидну пилотску кабину. Имао је кабину за механичара. Изнад аеродрома направих неколико превлачења и губитака брзине, а затим претурање, ранверсман и борбени заокрет.

Било ми је јасно да је авион заиста намењен само за растурање ђубрива и хемикалија и да је врло опасан на малим брзинама. Кад сам слетео Пера је одахнуо и рече ми да би одмах требао да ме врати у Утву и пријави Инспекцији за недисциплину, али то неће да уради, јер ми није прецизирао шта треба да радим у зони. Објасних Пери да Чмелак неће у ковит и губитак брзине ако му се нос држи испод хоризонта и да то треба сваком пилоту који га лети јасно подвући.

Иначе Чмелак је био права лимузина у односу на најпримитивнији трактор какав је био авион Утва-65. У ЈАТ-у сам правео по 30-50 летова на дан. Био сам похваљиван од радних организација па ми јатовци понудише да останем за стално код њих. Обећаше да ћу бити наставник ИФР летења у њиховој школи и предавати питомцима аеродинамику. Тако бих зарадио пуно више него на прљавом и од беде склепаном У-65 где ћу сигурно изгубити слух. Нисам хтео да изневерим Иванчевића и Петровића који су ме примили упркос забране из КРВ. Код ЈАТ-а сам летео и 1984.

У Авио сервису је сваки пилот имао свој авион, а авион свога механичара. Механичари су били већином из ЈРВ, бивши подофицири и по неки официр. Међу официрима се по стручности истицао мајор, инжењер пука, Душан Лемић. Он је био шеф техничке службе Авио сервиса Утве и распоређивао авионе и механичаре. Лемић је проценио да ће више зарадити ако ради као механичар авиона код мене него ако остане за шефа техничке службе. Механичари су добијали 70 одсто од пилотове зараде. Они су обично користили свој аутомобил за долазак на посао и добијали на кола неки проценат. Према томе механичар је био заинтересован, као и пилот да се што више лети. Мој механичар је дуго био комшија из Земуна и исте зграде Јова Раковић. Он је био заставник, београдски каубојац и храбри партизан са Сремског фронта. Завршио је подофицирску школу и био механичар на Тандерцету и Сејбру. Лепо смо се дружили и радили.

За време летења у ЈАТ-у, на Чмелаку, механичари су ми били неки младићи од по 22-23 године. Један се звао Бекић и био је тркачки аутомобилски ас. Имао је тркачког Поршеа и сваки пут би ме престравио кад би ишли на посао и са посла. Био је заиста велемајстор у вожњи аутомобила. Ипак, наредих му једног дана да ме вози са брзином 80 километара на отвореном путу и 40-60 кроз насеља. Он то није поштовао. Запретих му да ћу са њим раскинути било какав однос али је он видео да га много волим и поштујем да бих га послао кући. Зато одлучих да и ја њега преплашим. Рекох му да ми мотор некако мења звук у ваздуху и да желим да сутра на пробни лет пође са мном. Он је спремио кабину за механичара на свом Чмелаку и радовао се сутрашњем лету. Искористих прилику и пре полетања избаших из авиона све стране предмете. Бекић једе неки сендвич и ја му наредих да се завеже, јер се никад не зна кад мотор може стати.

Полетех лепо и притиснух авион на пуном гасу до максималне брзине. Нагло повукох палицу и авион се пропе под 50 степени. Он брзо изгуби вишак брзине па гурнух палицу напред и обесих се на везама. Авион се стрмоглави према земљи и ја га извадих на око 20 метара па под пуним гасом понових ову шанделу. Баших авион на крило и суновратих се према земљи, а затим га извадих и нагло пропех. Бекић поче да лупа у кабину.

Слетех и брзо изађох да видим како изгледа Бекић. Он се исповраћао и кука држећи се за палац. Питам га шта му је са палцем, а он каже да се ујео, јер је сендвич приносио устима кад сам први пут нагло полетео увис и уместо да загризе сендвич, загризао је палац и на мртво се испрепадао. Каже да је мислио да живи нећемо слетети јер се са Чмелаком не смије прелазити нагиб од 45 степени, а ми смо радили вратоломије, као са акробатским авионом. Обећа да никада у животу неће више возити брзо.

Држао се обећања и често ми давао његов тркачки аутомобил да га возим на посао и са посла. Лепотан Бекић је био коначар по војвођанским селима. Чим би тражио собу за нас двојицу, женска чељад би га радо примала. Девојке би мислиле да је и пилот лепотан чим је леп механичар. Кад би мене угледале разочарале би се. Летење у ЈАТ-у уз те добре механичаре и шефове пилота Пере Цветковића, а касније и Аћимовића, ми је остало у веома лепој успомени.

Кад је Авио-сервис „Утве“ купио „Дромадере“ из Пољске, Лемићу и мени доделише једнога. Он је носио скоро три пута ви-

ше од Утве-65 и Чмелака. Ми смо летели од изласка до заласка сунца. Радници-утоваривачи ђубрива би нас псовали јер су једва стизали да нас утоваре. Просечно смо дневно бацили око 70.000 килограма ђубрива, а једног месеца смо бацили 1,600.000 килограма. Ми-слим да смо били рекордери у СФРЈ, али ми томе нисмо придавали никакав значај.

Пољопривредни авион „Дромадер“ врши запрашивање

Нас пилоте пољопривредне авијације су често контролисали инспектори Савезне управе за цивилну авијацију (СУЦВП). То су били дивни људи и одлични пилоти. Начелник је био пилот Мика Исаковић, чија су два сина и супруга Биса Исаковић пилоти, затим Слоба Ракић, колега са МиГ-21 и командант 204. ловачког пука и мој пилот из 111. пука капетан Мрвица, којем сам много помогао у животу јер је западао у невоље током службе у РВ и ПВО и у Алжиру. У два наврата спасао сам га хапшења јер није био крив, а био је одличан пилот. Добре и храбре пилоте сам увек штитио.

Ипак, једног дана ми јавише да прекинем летење и одмах дођем код директора Мијодрага Бошковића јер ме хитно траже из Вршца. У канцеларији ми саопштише да је неко захтевао да ме хитно позову и да чекам важно обавештење. Телефон зазвони и човек ми каже: „Овде су твоји пријатељи. Малопре је група пилота завитлавала инспектора Мрвицу како се још увек тебе плаши. Сви су били пијани и он им даде часну реч да одмах иде да ти одузме дозволу и докаже им да те се не плаши. Према томе он стиже за пола сата и ако се успут пијан не полупа одузеће ти дозволу. Он хоће да докаже пијанцима да је лаф и да те се не плаши. Мој предлог је да прекинеш летење па ти не може ништа.“ Веза се прекиде.

Вратих се на летиште и све саопштих Лемићу. Дуле каже да верује да је то истина јер је Мрвица искомплексиран, па ће то учинити да би пред пијанцима испао баца. Рекох му да гасимо мотор кад авион пунимо горивом иначе нам за друго не може ставити примедбу. Лемић се успротиви и упозори ме да се мотор не мо-

же стално палити и гасити и да се не памти да се неки пољопривредни авион упалио приликом пуњења горивом ако се имало о томе водило рачуна. Дакле, нема гашења каже Лемић. Извршио сам неколико летова и на прилазу за слетање угледах Мрвицу како се скрива иза једног грма. Своја кола је оставио тачно по средини ПСС и тиме ми веома отежао нормално слетање. Ја хоћу да гасим мотор али Лемић не дозвољава, већ зграби канте бензина и напуни авион док мотор ради. Тако смо увек радили и тако сви остали раде иако је то СУЦВП забранила.

Кад сам хтео да затворим кабину на крило се узпуза, трештан пијан инспектор Мрвица. Ја се као обрадовах, а он се намрштио и виче: „Одузимам ти дозволу јер ти мотор ради док авион пуниш горивом“. Упозорих га да је много пијан и да иде да се испава па да трезан дође у контролу. Он дрекну. „Ко је тебе овластио да инспектору упућујеш такве речи. Ти си обичан пилот, а ја савезни инспектор и одузимам ти дозволу. Ко тебе пита да ли сам пијан. Одмах ми предај дозволу“. Рекох му да иде са крила јер хоћу да летим, а он и даље тражи дозволу. Дадох знак Лемићу да га скине са крила. Један радник и Лемић га зграбише и скинуше. Радници хоће да га бију јер ако ја не летим немају ни они доходак. Знају и радници да инспектор не сме пијан вршити контролу. Лемић му узе кључеве од кола и склони их са ПСС. Радници су га потом напали и отерали из Омољице.

После два дана добих захтев од СУЦВП да одмах доставим изјашњење зашто сам пунио авион горивом, а нисам претходно угашио мотор, зашто нисам дао инспектору Мрвици пилотску дозволу кад ми је саопштио да ми је одузима итд. Седох са Лемићем и агрономом и написасмо одговор не помињући да смо авион пунили горивом без гашења мотора. Написали смо да је инспектор дошао пијан у контролу, оставио кола у оси ПСС те нисам могао нормално слетети чиме је тешко угрозио безбедност летења, да се свађао са радницима који су хтели да га бију, да нема смисла да пијан било

Мидо Миликић поред свог авиона „Дромадер“

кога контролише. Написасмо да је пијанцима у Вршцу обећао да ће ми одузети дозволу да им докаже да ме се не плаши. Предложисмо да саслушају неког из Мрвциног друштва којим је уз чашицу обећао да ће ми одузети дозволу. Потписали смо тај документ Лемић, агроном, пет радника и ја.

Увече ме назва Слоба Ракић и пита шта је било са Мрвицом и ја му све објасних. Он се чуди јер ме је Мрвица увек хвалио и говорио све најлепше о мени. Каже да су га мангупи насанкали и да ће сада изгубити посао. Сутрадан дође у контролу инспектор Мика Исаковић и ја сам ради одмора угасио мотор, а Лемић то искористио да га напуни горивом. То је Мика видео и поверовао да Мрвица заиста од малигана није разликовао кад мотор ради, а кад је угашен. Писмено затражих да се та одредба укине јер ће се мотор пре упалити код честог паљења него код пуњења горивом док ради на малом гасу. Жестоко сам се наљутио на Мрвицу јер је упропастио једно дугогодишње пријатељство и изгубио посао.

Скоро нико од пилота није желео да ради на пољопривредном добру „Стари Тамиш“ на дванаестом километру између Долова и Панчева. То је била најбоља радна организација у ПИК „Тамиш.“ Сви су се плашили директора, дипломираног инжењера др Боре Сарића. Он би увек носио мерач дозе са собом, обишао сваки кутак њиве и тако тачно установио квалитет рада пилота. Ако рад није био добар, одмах је пилота враћао у базу. Таквих мерења нисам се плашио јер сам сваку њиву стрпљиво и педантно обрадио као да су моје лично власништво. Зато радо прихватих да идем у Стари Тамиш јер има лепе парцеле и велику хектаражу. Три сата после почетка рада учих Сарића са два агронома како иде и мери дозу на њиви коју сам завршио. То је радио све док нисмо прекинули рад ради ручка.

Лемић и ја смо често ручали у природи. Појели бисмо нешто што би купили или би нам они из кухиње послали обилат ручак који нас је следовао. Само што смо почели да једемо под крилом авиона, а шофер Жућа (Вјенћеслав Коматина) дође и каже да нас зове директор Сарић да одмах дођемо код њега. Нисам хтео да прекидам ручак, а Жућа није хтео да иде без мене. Пожурих и јавих се др Сарићу. Он ме пита зашто нисам дошао одмах и ја му рекох да нисам хтео да прекидам ручак али сам ипак пожурно. Сарић је био врло озбиљан, уман, учен, вредан, строг и поштен човек. Он уважи моје образложење и рече: „Ваш рад је један од најбољих које сам видио. Спреман сам да вам купим авион који хоћете, да вам направим хангар са канцеларијама за вас и механичара, са купати-

дом и мокрим чвором па да будете наш пилот, ако се погодимо око цене". Одговорих му да око цене нема погађања јер сви узимамо цене ЈАТ-а, али да имам неке услове. Он се обрадова и каже да изнесем шта желим. Рекох му да хоћу за механичара мајора инжењера Душана Лемића којег ће платити колико и мене, затим кола на службену употребу и два obroка у мензи који следеју пилота и механичара за време рада.

ПИК „Стари Тамиш“ 1988. Испред авиона „Дромадер“ стоје: агроном Срба Видојевић, пилот Мидо Миликић и авио-механичар Душан Лемић

Сарић се зачуди зашто тражим плату за Лемића као за себе кад он треба да добије 70 одсто моје зараде. Објасних му да је Лемић врхунски стручњак и мајстор са два-три мајсторска писма (вариоц, лимар, конструктор, новатор) и да има лиценцу контролора свих радова на авиону. Са тим папирима Лемић врши све послове које врши радионица и инспектори. На авиону се морају вршити радови на 50, 100, 200 часова рада мотора. Кад механичар те радове обави долази овлашћени инспектор у контролу и то упише у књижицу авиона. Лемић ту инспекцију изврши код колеге, а овај му то узврати бесплатно. Сарић је одмах укупчао шта добија са Лемићем јер не мора авион слати у радионицу на преглед, те мој предлог прихвати. За седам дана добисмо нов авион Дромадер из Пољске, а хангар ниче за петнаестак дана. Набавише нам нов намештај. Летели смо Лемић и ја на том авиону око шест година и доживели много лепог. Добијали смо неколико пута награде које нису биле мале. За једну награду купих 1.200 долара и поклоних их супруги Саши. Она је одлучила да их утроши на туристичко путовање у Рим са мојом децом Тањом и Радом. Измамише ми новац за повратне авионске карте и остадоше у Риму пет дана. Имали су новца и за куповину неких крпица и обуће.

Једног дана полетех на пробни лет са нашим Дромадером и он поче да прекида. Нормално сам слетео. Лемић каже да зна зашто мотор прекида. Он настави: „Прекида јер је твој механичар заборавио да испусти кондензат. Твој механичар више није способан за опслуживање авиона. Твој механичар је стар и постао забораван. Твој механичар од данас не ради као механичар.“ Једва га смирих. Рекох да сам и ја крив јер сам дужан да испустим кондензат, а нисам то урадио. Некако га наговорих да останемо још ову сезону. Рекох му да ћемо себе частити једним излетом до Пољске, да се мало проведемо и провозамо моју нову Ладу-1600, како је не бих разрађивао по граду. Једва пристаде.

Кад је Саша чула за наш договор, рече ми да ће ми дати 300 долара за то путовање. У Пољској је био војни аташе Мојковчанин и мој ратни друг пуковник Вукајло Шпањевић, који ме је више пута позивао у госте, па га одмах потражих. Нажалост он није знао да ћу доћи па је негде отишао. Срећом нађох економског саветника у амбасади, врлог пријатеља Мићу Стојковића. Он ме одведе на место где за 100 долара добих огромну своту злата. Лемић и ја смо били прави богаташи. Добили смо ваљда око 120.000 злата, а за ручак нам је требало највише 500 злата. Остали смо четири дана и врло лепо се провели. Одлучисмо да наставимо са радом. Радили смо до краја 1988. године.

На место др Сарића је дошао такође диван човек Сјеничак Слоба Словић. Са њим и свим, свим без изузетка из ПИК Стари Тамиш је било милина и задовољство радити. Пољопривредни факултет из Земуна је имао сваке године више својих огледних парцела. Тада би обично дошао професор др Неђо Ненадић и почео да ме моли да му не испрскам или оштетим оглед. Оглед му је био величине 25 пута 50 метара, а то ја прелетим у секунди. Мало бих га плашио говорећи да не могу гарантовати да му оглед нећу закачити јер ја не гађам снајперком већ прскам или прихрањујем „ваздушним трактором“ код којег 25 метара и није неко велико пространство.

Успоставио сам присну сарадњу и са професором др Драганом Станојевићем са Машинског факултета. Он је конструисао потпуно нов пољопривредни авион са мотором и елисом изнад трупа авиона. На тај начин струјнице елисе не би имале никакав утицај на траг ђубрива или хемикалија као код класичног авиона. Он је тај авион конструисао по конкурсима Привредне коморе Југославије и био би први такве врсте у свету. Ипак, појавили су се моћници који су конструисали „Мому-86“ уствари копију пољског „Дромадера“

и хтели да њега прогурају као Југопривредника. Жестоко и аргументовано сам осудио ту конструкцију-плагиијат и на великом састанку у Привредној комори Југославије доказао да је неупоредиво бољи авион др Драгана Станојевића. Зна се ко је „конструисао“ Мому-86 и зашто је његова конструкција реализована. Онај ко је требао да одобри и фанинсира пројекат новог авиона био је један од конструктора Моме-86. Ето тако наопако смо одавно почели да радимо не у интересу народа и државе већ у интересу свога џепа.

Мислим да сам на том високоученом скупу доказао да савремени пољопривредни авион мора бити трицикл, а не са репним точком, да елиса не сме утицати на траг ђубрива или хемикалије, да авион не сме бити бучан, да не сме лако падати у неконтролисан лет, да је боље да резервоар за хемикалије буде позади итд. Конструктори „Моме-86“ се окомише на мене због резервоара позади пилота јер он наводно убија пилота код лома авиона. Упитах их на колико се „г“ ломи авион, а затим рекох да ми је свеједно као пилоту да ли ће ме резервоар ударити спреда или одпозади кад већ морам услед великог „г“ погинути у олупинама авиона. Имао сам оправдање за све моје предлоге јер сам стекао велико искуство у раду са пољопривредним авионима и то искуство подупро теоретским прорачунима и доказима. Био је са мном и Лемић који је такође разговарао помоћу формула из аеродинамике и статике.

МОЈИ УДЕСИ И ЛЕТОВИ СА ПУНО СРЕЋЕ

На основу четрдесет двогодишњег летачког искуства тврдим да је за безбедно летење, поред велике воље за летењем, придржавања свих правила и прописа, правилне експлоатације авиона и свих његових уређаја, велике спретности, храбрости, психичке стабилности и знања, неопходна и летачка срећа, да би се тако дуго лете-ло. Да нисам имао несхватљиву и необјашњиву срећу био бих мртав већ 12. августа 1948. тј. непуну годину дана по добијању пилотске дипломе. Тога дана сам требао да летим у саставу одељења на авиону Јак-3. Полетали смо са старог Скопског аеродрома према граду Скопљу. Стари аеродром је био кратак и омеђен великим багровим стаблима, једним каналом и једним насипом. Отказ мотора од одлепљивања до првог заокрета значило је да пилот мора уда-

рити у куће које је од аеродрома делио дрворед и улица којом су се кретала возила и људи. Тог дана, приликом пробе мотора моји инструменти су показивали да су авион и мотор у исправном стању. Радио веза је била одлична. Чуо сам одлично командну станицу пука и пратиоце.

Дао сам знак да се подметачи склоне јер ми је командант пука Спасен Заревски преко радио станице одобрио постављање на старт. У том моменту сам чуо јасан и разговетан глас који ми каже: „Мидо, не полећи, стаће ти мотор, погинућеш.“ Био сам изненађен и збуњен па упитих преко радија: „Овде други, ко ми саопштава да ће ми стати мотор и да ћу погинути, нека се јави. Пријем.“ Заревски каже да ми ништа није говорио нити је било кога чуо. Упитих пратиоце да ли су они чули упозорење које ми је неко упутио. Одговорише да ништа нису чули.

Обратих се Заревском речима: „Овде други, ја сам врло јасно и разговетно, реч по реч, чуо да ми неко каже Мидо не полећи, стаће ти мотор, погинућеш. Ко тврди да ће ми стати мотор нека се јави. Мој мотор ради перфектно. Пријем“. Заревски ми нареди да још једном испробам мотор. Држао сам мотор на пуном гасу 10-12 секунди, колико ми је потребно да полетим. Мотор је радио беспрекорно. То јавих Заревском, па одлучих да полетим али као четврти јер ако ми као вођи, мотор заиста стане, могу угрозити целу групу. Док сам рулао према старту, онај исти глас ми понови: „Мидо не полећи, стаће ти мотор, погинућеш.“ Опет рекох Заревском да ми онај понавља поруку и Заревски одговори да сам одлучим хоћу ли полетети или не. Пошто ми је мотор радио беспрекорно поставих се на старт као четврти.

Нормално се одлеписмо од земље, али баш тада моја елиса стаде, а мотор настави да урла. Обртаји расту, а елиса стоји. Одмах одузех гас да мотор не експлодира услед брзог раста броја обртаја мотора. Брзо приземљих авион, искључих мотор и максимално кочим да са великом брзином не улетим у канал и дрворед. Видећи да ћу и поред максималног кочења улетети у дрворед и канал, одлучих да скренем у десно и у заокрету изгубим брзину максимално користећи кочнице. Ризиковао сам да полозим точкове јер је и то много боље од улетања у канал и дрворед, кад је погибија неминувна. Тај маневар ми је успио те сам заокренуо авион за 90 степени и остао на точковима.

Заревски је одмах прекинуо летење. Дођоше из Штаба дивизије од команданта до последњег техничког официра. Сви се окаче

о елису али њу нико не може да помери ни сантиметар. Подигоше капотаже мотора и споља је изгледало да је све у реду. Констатоваше да је поломљен редуктор мотора и поставише питање ко је то могао знати кад се он не види споља. Питају ме ко је могао знати да ће ми мотор стати кад је дивно радио. Ја то нисам знао.

Штаб дивизије формира комисију по служби везе која ће испитати како други нису чули глас који ми је јављао да ће ми мотор стати, комисију техничке службе која ће испитати зашто се редуктор одвојио од мотора и комисију по безбедности, која ће са тог аспекта испитати цео случај. Комисија везе није могла ништа пронаћи сем да на магнетофонској траци стоји да сам два пута јавио да ми неко говори да не полећем јер ће ми стати мотор и да ћу погинути. Техничка комисија је установила да је квар настао у унутрашњости мотора који се никако није могао видети споља. Безбедност је урадила своје послове али без икаквог открића.

Кад су за случај чули у КРВ, одмах су ме позвали на преглед на ВЛЛК. Тамо сам цео дан разговарао са др Најфелдом и он ми је рекао да сам можда помислио да би ми могао стати мотор, а зна се да је тада погибија неизбежна. Рекох Најфелду да сам безброј пута полетао према граду и да се нисам плашио стајања мотора, да ја планирам себи сваки лет и да сам могао себе изоставити од летења, али сам желео да летим, да сам сваку реч јасно чуо и појмио, да сам потпуно сигуран да ми је то неко гласно и недвосмислено саопштио. Упитах Најфелда како то да ми неко јавља када ће ми стати мотор у овом лету, а не у неком лету пре или после лома мотора. Ко је могао знати шта је у херметички затвореном мотору. Ипак, није спорно да је неко то знао и то ми саопштио. Ко и како је то могао знати?

Најфелд је био угледан лекар и научни радник и остао је при својем тумачењу а ја то категорички одбио јер се заиста летења нисам плашио, те о наводној анксиозности не може бити говора. То је потврђивала чињеница да сам имао највећи налет од свих пилота пука, а да ми се није летело могао сам га лако избећи. За мој случај су чули и сви пилоти дивизије и у чуду се питали како је то било могуће. Чак је то чуо и неки прота па је упутио једну верницу да ме наговори да са протом разговарам. Рекох тој лепотанки да бих много рађе разговарао са њом него са протом јер бих због њене лепоте постао верник. Она, упркос овакве шале, дође и сутра. Моја Даца пита шта та лепа девојка разговара са мном. Да не бих имао проблема све јој објасних и она ми предложи да обавезно

разговарам са протом, јер и она мисли да имам неког анђела чува-ра који ми је јавио када ће мотор стати. Шалим се са Дацом и пи-там је како је мој анђеол чувар научио српски, како кроз метални блок мотора може видети напукнути део и како је прорачунао у се-кунду када ће ми мотор стати. Она каже да то може само да види светитељ који ме је очигледно сачувао. Наравно нисам веровао ни у ту претпоставку као ни ону Најфелдову да је коинциденција што је мотор баш тада стао. Много је тога укомпоновано да би то била ко-инциденција, али шта је било ни данас ми није јасно.

После овога удеса имао сам два отказа мотора на авионима Аеро-2, док сам био командант 83. пука у Пули. Оба отказа мото-ра су настала услед лома осовине на бензинској пумпи мотора. Код првог отказа сам летео сам и одлично извео маневар за слетање. Слетео сам крај самог слова „Г“. Други пут сам проверавао коман-дира ескадриле капетана Васкета Ивановског у зони близу аеродро-ма. Слетели смо на аеродром.

На паради за 9. мај 1955. био сам вођа друге ескадриле Ф-84Г. Уствари, ескадрилу су чинили најбољи пилоти 198. пука. Кад слећу тако велике групе сваки пилот мора тачно држати задате елементе. Хтео сам да мало продужим са разлазом али тачно на месту где се врши нормалан разлаз, осетих страховит ударац и ломљаву у преде-лу мотора. Одмах ми се упалише сијалице за високу температуру и пожар на авиону. Знао сам да морам одмах угасити мотор и ако ва-тра не престане скакати. Јавих то АКЛ и почех маневар за слетање на бетонску ПСС. Заузет радњама око слетања нисам приметно два-наести авион из прве ескадриле.

Са АКЛ командоваше: „Вас двојица на четвртном заокрету продужите на други круг и маневришите полако јер сте веома бли-зу, продужите на други круг“. Погледах око себе и уочих испод ме-не на око три-четири метра типтанк и крило Ф-84Г. Био сам не-ком колеги изнад главе. Понадах се да ће онај испод мене којем ради мотор отићи напред, али је и он потпуно одузео гас јер се на-био предходнику у реп. Без нагиба, само ногом померих авион у де-сно и маневром покушах да узмем одстојање. Онај се клати на ми-нималној брзини. Ја морам да летим још мањом брзином да не на-летим на њега. Узалуд му говорим да продужи и не слеће јер он те-ра своје. Слетесмо скоро у пару. Заправо ја му упадох у струју и лупих са више од пола метра о ПСС. На критици летења, Лекић пита: „Ко је онај идиот што паде на ПСС, он није слетео него пао, пропао и лупио о бетон,“ виче Лекић. Кажем да сам то био ја. Он

повика: „Немој да се шегачиш ти онако не слећеш.“ Објасних да ми се поломио мотор и упалиле сијалице за високу температуру и пожар и да сам слетао са угашеним мотором. Предложих да мајор Росић каже шта је било. Росић устаде и каже: „Тамо се поломио мотор, све лопатице ротора су покидане, електрична инсталација покидана, а труп на више од 30 места пробијен. Чудо је како није отпао код грубог слетања. Тај авион и мотор више нису за употребу“. Лекић се смири. Имао сам среће што ми није мотор отказао пре доласка на почетак ПСС јер бих тада слетео ван аеродрома и без точкава.

У цивилној авијацији сам имао неколико удеса, без моје кривице али са пуно летачке среће. У Северном Јемену сам 24. марта 1970. полетео са ДЦ-3, са планинског аеродрома Барад. Авион је био пун путника. Земљана ПСС је била широка око 40 метара, а дугачка око 800 метара. Са три стране је била омеђена високим зидовима од извађеног камена, а на правцу полетања се на око 300 метара налазила висока кула-кућа неког богаташа. Када је ДЦ-3 оптерећен и када ветар није у чело, авион изнад ње има максимално 20-30 метара висине. Само што сам кулу прелетео нешто поче снажно и разарајуће да лупа у десном мотору. Ценим да ће се мотор поломити ако га не угасим. Све јаче лупање ме натера да мотор угасим и елису поставим на „нож“.

Наравно то сам радио заједно са копилотом Јеменцом Наамијем који се одлично снашао. Дао сам пун гас левом мотору да бих се превукао преко планинског камењара и дохватио Аденске равнице. Одједном сви путници нагрнуше ка пилотској кабини и у хору вичу да ми је стао десни мотор. Због промене центра тежишта авион је неодољиво пошао у благо понирање. Командовах да свако седне на своје место али узалуд. Командује и Нами на арапском али се путници не померају. Видећи да ћемо погинути, досетих се и повиках: „Ал мут“ (смрт долази) сви читајте молитву Алаху са својих места. Путници се ступише ка својим местима и почеше да се моле. Нос авиона се подиже те прескочисмо камењар и упутисмо се на принудно слетање у Аден. Преплашени путници ми прилазе хоће да ми пољубе руку. Неки ми муну руку у џеп блузе. Она отежа па завукох руку да видим шта је било. Извукох 15 великих дуката „Кинг Ђорђе“ и забраних да ми поклањају дукате. Дукате сам предао дирекцији компаније иако ме Наами жестоко убеђивао да је то мој лични новац. Колеге су мој акт сматрале неразумним јер је сваки дукат вредео близу 100 долара.

Други отказ мотора на ДЦ-3 десио ми се 15. маја 1970. са копилотом Милорадом Ивановићем на лету од Адена за Саану. То је био карго авион. Превозили смо неки терет. Милорад није присуствовао мерењу терета, а отправник на земљи није био савестан и није поштовао прописе већ је преоптеретио авион. Полетао је Милорад и видим да се веома касно одлепи. Питам га шта је то било. Он стиснутих зуба каже да смо врло тешки. Узех команде и зачудих се јер је авион био преоптерећен.

Јавих то контроли у Адену и рекох да смо претоварени. Колебао сам се да ли да се вратим и слетим на аеродром Аден или да продужим за Саану. Договорисмо се да продужимо за Саану. Наредих Милораду да у круговима добије висину од 2.500 метара и онда се упути преко каменитог планинског терена за Саану. Кад смо били на око 50 километара од Саане, зачу се јак ударац, а затим изби пламен на десном мотору. Зграбих команде и наредих Милораду да чита листу за принудне поступке. Пламен букти па немах времена за читање већ одмах одузех гас и затворих доток бензина у десни мотор. Срећом пламен престаде. Настависмо да читамо „принудне поступке“ и све одрадисмо по пропису.

Милорад јави АКЛ Саана да имамо пожар на авиону и да слећемо из правца. То је негде у Африци чуо Никола Жутић па нас упита: „Браћо Југоши да ли стварно горите. Јавите ми имена“. Препознах глас Жутића, поздравих га и рекох да смо Милорад и ја на ДЦ-3. Он нас поздрави и каже да је препознао мој глас. Жутић Виче: „Не дајте се браћо, желим вам срећу. Видите свуда нас има. Ви у Азији, а ја у Африци. Срећно вам принудно слетање“. Сле-тесмо успешно и загрлисмо се јер смо могли пре пар минута бити угљенисани у камењарима Северног Јемена. Осећали смо се као победници који су савладали несавладиву и невидљиву неман. Такав осећај може доживети само пилот авиона који гори. Поносимо се што смо пилоти и победници.

Много среће сам имао и 30. јануара 1970. када сам полетео из Саане за Таиз ради провере технике пилотирања и превоза путника. Проверавао ме је шеф пилота компаније Јемен ерлајнс капетан Џохар. Он је био Јеменац, стар око 35 година и врло препотентан и осоран. Чим је постао шеф пилота још више је подигао нос и са висине разговарао са свим пилотима. Ја сам га помало игнорисао па је зато и планирао да ме провери у лету да би ми дао неку оцену где једва задовољавам. Сео је на седиште копилота, узео дебели нотес и почео све да бележи. Опоменух га да док седи на место копилота

мора да обавља његове дужности. То још више уозбиљи намрштеног Цохара. Водио сам рачуна да летим што прецизније, али сам имао у виду напомену метеоролога да ћемо имати веома јак ветар у чело. Летели смо у облацима према Таизу и Цабал Сабару високом 3.006 метара или скоро 300 метара вишем од нашег нивоа лета. У рејону Таиза нисмо имали радио фар или гониометар за прецизан долазак. Остало ми је да држим курс, висину, брзину и време а затим, ако не изађем из облака, да скренем према Моки и пробијем се у равницу Ходеиде. Пошто бих се спустио испод облака, пробио бих се једним кланцем до Таиза. Наравно, када авион нема радио висиномер, уређаје за слепо слетање и радар, а на земљи нема радио фара и гониометра, и уређаје за слепо слетање, летење без спољне видљивости представља ваздушну варијанту руског рулета. У таквом лету грешка је кобна по посаду авиона и све путнике а могућност да се потрефи на писту је изузетно мала.

Кад смо по времену дошли на место где смо требали да пођемо у понирање, записах време и продужих право задржавајући исте елементе лета. Цохар ми после два минута лета нареди: „Пођите у пробијање, касните два минута, а то је оцена слаб. Одмах пођите на доле“. Рекох му: „Господине Цохар, ми имамо веома јак чеони ветар, летимо у облацима и не знамо нашу позицију. Испод нас су брда и ја ћу поћи у понирање са пет минута закашњења ради ваше четворо деце и ради вас лично. Он гунђа и каже да трошим гориво компаније без разлога и поново наређује да пођем доле.

Од беса викнух: „О Боже, луда ли човека“... и окренух главу лево у знак протеста. Кроз пукотину у облаку, угледах кулу на врху чуке која је била на око два минута лета до Таиза. Био сам спасен заједно са свим путницима и Цохаром, јер сам сад знао моју позицију. Цохар бесни и наређује да идем доле. Замолих га да ме пусти да лет завршим по моме прорачуну. Знајући терен перфектно, пресрећан и

„Чардак спаса“
на чуки у Јемени

спасен, направих маневар за пробјање и намерно се приближих стени коју морам прескочити да бих се нашао изнад Ходеидске равнице и Моке.

Гледао сам према брду и кад га у понирању угледах, викнух: „Брдо“. Цохар се штрекну јер није знао о којем се брду ради, па повика: „Пењите“. Насмејох се и продужих са понирањем јер сам знао да брда испред нас више нема. Истог тренутка испадосмо из облака. Он угледа пространу равницу испод нас и повика: „Свака вам част капетане Мидо, па ви сте нас све спасили“. „Спасио је нас чардак на оној чуки, њему хвала“, рекох му на српском. Он ме замоли да му то кажем на енглеском и ја му рекох: „Па имали смо јак ветар у чело и сви би изгинули да сам пре пет минута, кад си ти наредио, пошао у понирање. Дакле, сад би већ почивали у миру“. Цохар то прихвати. Написао је прецизан и поштен извештај о овом лету и ускоро је предао дужност шефа пилота капетану Абдул Ганију, који је то звање добио у школи нашег ЈАТ-а.

Док сам био у „Јемен ерлајнсу“, имао сам још један тежак лет где сам био врло близу смрти. Остао сам жив захваљујући одличној тренажи и летачкој срећи. То је био лет са авионом ДЦ-3 из Ходеиде за Асмару. Имали смо довољно горива до Асмаре, али нам је пропис налагао да авион допустимо горивом ради неопходне резерве. Цистерна са горивом није стизала, а метеоролози су нас пожуривали да полетимо јер се брзо приближавала пешчана олуја. Та пешчана олуја смањује видљивост на два-три метра, а песак улази на силу у уста, нос, уши и сви беже у затворене просторије.

Нама се није остајало у Ходеиди па одлучисмо да полетимо без резерве горива. Ја сам био млад капетан ДЦ-3, а мој копилот Радивоје Стикић је био капетан читавих 15 и више година. Он је полетао, а ја гледао да нешто научим од овог мајстора за авион ДЦ-3. Из Асмаре нам јављају да је код њих време скоро тихо али да са запада наилази магла која може прекрити аеродром ако не пожуримо.

Улетесмо у немирне облаке и ја припретих (наравно у шали) Стикићу да ћу му мерити сваки елемент лета јер је он то радио као командир ескадриле у ВВУ мојим класићима. Рекох му: „Стиле готов си, осветићу Прву класу јер чујем да си био строг“. Он се смеје и труди се да лети што прецизније. После двадесетак минута лета у облацима Стикић ме замоли да га заменим јер се уморио. Бацање је било јако па наредих путницима да се вежу. Како смо се приближавали радио фару „АС“ (Асмара) време је постајало мирније. Са АКЛ ме упозорише да магла наилази на аеродром и да

идемо и слетимо на други аеродром јер је код њих „КГО“. Јавих контроли да немам горива и да морам слетети код њих. Са АКЛ ми наредише: „Јемен ерлајнс, код нас је КГО и не можете код нас слетети. Идите на суседне аеродроме. Код нас је магла и видљивост 60 фита (20 метара). Забрањујемо слетање.“ Одговорих им да сам разумно да је забрањено слетање, али да ја немам горива за одлазак на други аеродром, да одмах упале светла на ПСС и да слећем на своју одговорност. Са АКЛ јавише да су светла упаљена и да нам је забрањено слетање.

Аеродром Асмара је на надморској висини око 2.300 метара. Недалеко од ПСС се налазе хангари, радионице, стајанке војних авиона и зграда АКЛ. Са друге стране ПСС налази се десетак брежуљака, сличних пластовима сена, неправилно распоређених по целој дужини писте. Дакле ако не дођем на саму ПСС ризикујем да обавезно ударим или у зграде или у брдашца поред аеродрома. На сву срећу, ја сам у преко 100 до тада извршених слетања на аеродром Асмара, сваки пут вршио процедуру по радио фару „АС“ и скоро сваки пут довео авион на саму ПСС. Надао сам се да ћу и сада успети и да ће ми се то увежбавање сада исплатити. Стикић каже да немамо шансе да са фара изађемо на ПСС јер ако погрешим у одржавању курса за два степена промашићу ПСС. Рекох му да сам сигуран да ћу „убости бетонку“, а он нека гледа кроз прозор и тражи светла.

Прелетео сам радио фар и милиметарским покретима команди веома прецизно водио авион по заданој линији пута помоћу радио компаса и жиро компаса. Висиномер сам био прецизно подесио и полако понирао ка ПСС. Већ се налазим на око 30 фита (10 метара) и на тој висини одржавам брзину прилаза и правац. Одједном Стикић викну: „Светло, слећи“. Одмах додаде: „Друго светло, ово је ПСС, слећи“.

Полако одузех гас и меко додирнух бетон. Почех да кочим. Кад се заустависмо, Стикић и ја честитамо један другом на срећном завршетку лета. Са АКЛ нас зову и питају где се налазимо и ја им уз смех одговорих да се налазимо у авиону. Онај са АКЛ се смеје и пита, а где се налази авион. Рекох му да појма немам. Он се наљути па каже да се не завитлавам и да му кажем да ли сам у ваздуху или на земљи. Рекох му да се налазимо на некој бетонској површини и да претпостављам да је то ПСС.

Замолих га да пошаље џип да нас пронађе и доведе до пристанишне зграде. Одговори ми да неће послати џип јер би могло

доћи до судара и каже да прекида везу. Дадох Стикићу батеријску лампу да ме води ка рулној стази. Он се ускоро врати и каже да је послао стјуарда пошто је млађи да нас одведе на рулну стазу. Стјуард је промашио рулну стазу, па смо морали да окренемо авион за 180 степени и некако се склонимо са ПСС. Изађосмо из авиона, а за нама и путници.

Стикић каже да не би поверовао да по оваквој магли може човек да безбедно слети без уређаја за слепо слетање. Каже да није веровао да сам тако испекао капетански занат на ДЦ-3 и да ми од срца, као пилот пилоту честита и изражава дивљење. Загрлих га и рекох: „Признај Стиле да смо имали пилотске среће“. Стјуард доведе једног средовечног господина и каже да је то инспектор ИКАО. Ми се погледасмо јер нисмо знали да водимо контролора са собом. Он нам од срца честита и каже да не може да схвати по којем смо систему слетели кад аеродром нема никаквог система за слетање без спољне видљивости, а то нема ни авион. Он инсистира да кажем по ком систему сам слетао. Одговорих му: „По систему „штапа и канапа“. Он не може да изговори већ каже „здап и кнапа“. Три пута је покушавао да изговори али без успеха. Смејали смо се.

Био је то неки Енглец са преко 7.000 сати летења. Наравно објасних му да сам слетао само помоћу радио и жиро компаса. Он нам још једном честита и каже да овај датум упишемо као нови рођендан. Мени даде визит карту и рече да је штета што летим на ДЦ-3, те ће ми помоћи да за месец дана пређем у Свисер, Луфтханзу или у неку другу компанију где ћу зарађивати два-три пута више и живети господски. Захвалих му и он поведе мене, посаду и део путника да части што је данас остао жив.

Пуно среће сам имао и у лету за повратак у Југославију. На Бејрутском аеродрому нађох капетана Каравеле ЈАТ-а Марка Хрњака. Он ме знао као команданта пука и начелника дивизије и искрено се обрадовао нашем сусрету. Каже да ће ме он довести у домовину. После полетања дође стјуардеса и каже да ме зове капетан да мало летим Каравелу. Знао је тај дивни Хрњак чиме да ме почасту. Седох на место копилота и пронађох све инструменте по којима ћу држати задате елементе. Добро се могло летети на Каравели и ја осетих потребу да осмотрим небо.

Чим се окренух на десно, скоро се укочих од страха. Право на нас је летела друга Каравела и ја инстинктивно цимнух команде на себе. Наша Каравела скочи у вис, а Хрњак викну: „Шта уради-

сте, сви су пали који су стајали“. Рекох му да брзо погледа лево. Као ајкула у мору промицала је друга Каравела на мање од 20 метара испод нас. Рекох му да би нас сигурно ударила да нисам тако реаговао. Он одмах назва АКЛ Кипар. Оданде нам јавише да су они „видели судар“ и да је за то крива Каравела са Кипра.

Била је то Каравела председника Макариоса, чији осциони капетан није поштовао нивое лета код пробе авиона. Послужила нас је срећа, иначе би пали у Средоземно море са висине 9.000 метара. После два дана ме назва Марко Хрњак и обавести да је тај капетан суспендован. Каже да је са посадом анализирао лет од Бејрута и установио да је права срећа што сам био у кабини и у последњем тренутку уочио Макариосову Каравелу, јер саобраћајни пилоти ретко скидају поглед са инструмената у кабини.

Имао сам пуно среће у једном лету на авиону Сејбр (Ф-86Е), када сам уз пратњу мајора Стева Жакуле упао у кумулонимбус. Нисам хтео да бежим од овог црног и електрицитетом набијеног облака јер сам био сигуран у себе и авион. Био сам сигуран и у Стеву. Убрзо се уверих да сам погрешио јер жестоко почеше да севају муње поред и испред нас. Муње нас заслепљују. Поред тога у облаку је права олуја па је бацање неподношљиво.

Наредих Стеви да ме прати у смакнутом строју. Он то потврди радиом и ја се инстинктивно окренух ка њему. У том тренутку огромна муња звизну у његов авион и он се изгуби у светлосној кугли. Веома се уплаших да ли је преживео удар, али га ускоро угледах у кабини како гледа у правцу мене. Авион му је читав иако је из његовог крила, тачније на позиционом светлу, излетела гомила ватре. Зато сам помислио да је повређен.

Питам га како је прошао, а он не одговара. Знао сам да му је уништена радио станица и сви електрични инструменти. Једино може преживети ако ме прати до изласка из облака или ако искочи из авиона. Кад слетесмо он похита ка мени и уместо да ми као претпостављеном рапортира, загрли ме и пољуби па се захвали што је преживео. Пилоти нису само војници већ велики пријатељи чије пријатељство учвршћују овакве опасности. Његов авион је морао ићи на поправку, а Стево, после краћег одмора пође на други лет.

Имао сам среће и код пожара на пољопривредном авиону У-65, када је сагорео генератор, а ја упркос великом диму у кабини, успешно избацио ђубриво и слетео. Мислим да је пожар на мотору најтеже искушење за пилота, изузев отказа команди или отпадања крила и слично.

САОБРАЋАЈКА ОТКРИВА ПОЧЕТАК НАШЕ ПРОПАСТИ

Враћајући се 1971. из Краљева стигох после Љига један плави фолксваген који неће да ме пропусти. У мојој „ајкули“ (Citroen ID-19) су били супруга Саша, њен брат Сава Домастовић и снаха Славка. Чим ми се указа прилика да претигнем фолксваген дадох гас, али он пређе на леву страну и не дозвољава да га претекнем. Наљутих се и почех да му аблендујем али он прикочи по средини пута да ми стави до знања да ме неће пропустити. Одустадох од претицања али и он смањи брзину и неће да се одлепи па га тако пратих пар километара. Било је очигледно да овај возач хоће кавгу са мном, па ми Сава предложи да станемо и сачекамо да оде. Ја тврдим да ће нас он негде опет сачекати па треба да га претекнем чим нађемо прав пут.

Моји рекоше да станем јер је овај решио да изазове несрећу. Смањих брзину на око 60 км/ час, али и он смањи брзину. Наиђосмо на прав и прегледан пут у дужини два километра. Дадох пун гас и на брзини 120 километара га претекох. Мало смањих гас и запретих му прстом. Он скрену на мене и ја чух да су се наша возила додирнула. Био сам пола метра лево од линије која нас је делила. Продужих за Београд, али се Саша окрену и повика: „Мида, па онај се лудак преврће са фолксиком по средини пута“. Сава и Славка повикаше: „Он се преврће по средини пута“. На првом проширењу зауставих ајкулу и окренух се ка месту несреће.

Прођох поред фолксвагена који стоји на крову. Дођох код возача, а он стоји на месту додирва возила и ногом склања отпалу земљу са леве на десну страну и дрхти. Сав је упохован у јаја од главе до пете. Он је возио преко 1.000 јаја које је сакупио за судије и службенике Окружног суда у Београду чији је портир био. Носио је пуно кајмака, сира и других намирница. Све се то на њега сручило, а јаја се још цеде низ његово одело. На два места на глави - лицу приметих крв. Приђох му а он каже: „Друже мој, оваква ајкула ме пре два минута закачи, преврну и постави на кров. Била је баш оваква, али срећом знам тога таксисту јер сам имао један судар са њиме те ме је добро ошурио. Наћи ћу га сада и убити.

Упитах га како се таксиста зове и он ми рече његово име и презиме. Адресу није знао. Упитах га шта му је са сапутником и он ми објасни да младић, иначе син његовог комшије који га је натерао да га вози, је ударио главом о бетон и онесвестио се. Вели

да га је један човек са Пежоом одвезао у Аранђеловац у Дом здравља. Нађох неку велику крпу и наредих му да одмах седа у кола да идемо у Дом здравља и видимо шта је са младићем. Он мирише на ракију и набрекао му језик али неће да иде са лица места. Подвикнух му да мора да иде да видимо шта је са малим, а уствари сам хтио да му одмах у Дому здравља изваде крв јер се видело да је пијан. Објасних му да сам ја возач ајкуле са којом се сударио и да стојимо на месту нашег додира. Оно је било веома видљиво по отпалој гомилици земље из блатобрана, коју је он гурао на десну страну пута. Установисмо да смо се додирнули на 75 сантиметара на левој (мојој) страни пута. Питам га зашто је прешао на моју страну, а он каже зато што је мислио да сам таксиста и што сам му претио прстом па је желео да ме уплаши а не да ме удари.

У Дому здравља затекосмо два милиционара који су дошли да виде стање младића а затим оду на лице места. Рекох им да смо нас двојица криви за страдање младића и да је портир возио пијан. Портир неће да пристане да му ваде крв па ја запретих милиционарима да ћу звати Републички СУП да им нареди да обављају своју дужност. Ипак извадише нам крв. Ја никад нисам користио алкохол па нисам имао алкохола у крви, али је портир попио две љуте на гладан стомак, јер је хтио да руча код куће у Београду и оне су га ошамутиле. Кад се вратисмо на лице места затекосмо екипу других милиционара који су већ направили скицу места удеса. Она је била прецизно урађена, и они су написали да је тачка додира била на 76 сантиметара на мојој страни. Милиционер то место обележи кредом.

Записник сачинисмо и потписасмо заједно са скицом. Један од милиционара ми рече: „Друже чист си ко суза. Претицао си на дозвољеној деоници, држао си своју страну, имао си јача кола, а он је прешао на твоју страну без икакве потребе и закачио те. После тога је „успео“ да преврне кола иако за то није било никакве потребе, али пијан човек не може управљати колима.“ То је слушао портир и извињавао ми се због замене за таксисту. Један од милиционара је познавао портира и повика: „Богами комшија готов си ако младић страда. Нема ти спаса идеш у затвор“. Милиционер ми сутрадан увече јави да су записник и скица загубљени, да ме искрено жали јер се налазим у тешкој ситуацији. Није хтио да ми да своје име и презиме, већ ме замоли да ником не кажем да ме је звао.

Све то јавих мом ратном другу и судији окружног суда у Београду Љубу Радовићу. Он се узнемирио и каже да је све почело наопако и да бих боље прошао да сам се сударио са министром уну-

трашњих послова него са тим портиром који снабдева Окружни суд јајима и осталим животним намирницама. Питам га да ли је могуће да наше судство није ослобођено таквих деформација и да није крајње праведно и независно. Љубо се смеје и каже да хитно нађем судског вештака. Рекох му да су скица места удеса и записник „нестали“ у милицији. Он ми даде име његовог пријатеља и ја се добро испрсах са доларима пред тим вештаком.

Наравно, вештак је морао бити поштен јер је имао доста трагова, места судара што је најбитније у целој ствари. Случајно код мене наврати Сашин брат од ујака, саобраћајни инжењер Сима Тадић, и ја му испричах шта се десило. Сима ми предложи да одмах идемо код његовог рођака, иначе републичког инспектора у СУП-у, такође саобраћајног инжењера. Инспектор ме је познавао као Симиног рођака и рођака републичког инспектора Јове Радовића.

Чим уђосмо у његов стан, он видно љут и намрштен поче повишеним тоном: „Од јутрос ми због тебе стално звони телефон и ако је недеља. Бар пет судија и неколико буца из СУП-а ме звало да те спашавам. Зато сам наредио да се записник и скица удеса поцепају и загубе. То сам урадио колико због силних интервенција, толико и због тога што је тај са ајкулом неки буржуј који млати паре по иностранству. Нисам могао да добијем Чачак да им јавим да напишу да си у крви имао испод 0,5 промила иако су милиционари написали да је била видна твоја алкохолисаност. Они су констатовали да постоји могућност да си намерно прешао на његову страну и ударио га. Дакле, рођаче, било је записано да си крив 100 одсто и онај буржуј ће уместо тебе страдати као и онај младић који не долази свести. Нисам могао претпоставити да си ти тако неогворан и да пијеш. Додуше нисам знао да се ради о теби, а видиш добро је што сам ти помогао, па све поцепасмо. Сада можеш извући подељену одговорност.“

Сима не мога да издржи па га прекиде: „Јанко, па тај што је то радио није Мида већ онај други. Мида је возио ајкулу и Мида је тај буржуј. Човек из суда је возио волксваген и он је прешао на Мидину страну.“ Наста страховито непријатна ситуација и Јанко ме пита шта ћу сад да радим. Одговорих му да не знам и узех телефон и све испричах судији Љуби Радовићу. Рекох му да сам у кући инспектора, иначе мог пријатеља, Јанка одакле телефонирам. Рекох му и да сам убијен сазнањем да нам је СУП и судство пропало и да ни њима човек не може веровати. „То је трагедија Љубо, јесу ли то наши идеали за које смо се борили, ми ћемо сигурно

пропасти“, рекох Љуби. Били смо очајни па смо ћутали више од пола минуте. Тада ми Љуба предложи да хитно нађем одличног адвоката јер ми не гине робија ако младић умре. Рече ми да би био добар Миливоје Перовић као адвокат и да га стално обавештавам о оваквим и сличним новостима јер сам у опасности.

Одмах одох код Миливоја Перовића и он захтева да му све искрено испричам како је било и нагласи да за овакве случајеве наплаћује 1.500 \$, али ће мени наплатити само 1.100. Похитах кући и донесох му паре. Из Окружног суда у Ваљеву добих позив као ОКРИВЉЕНИ за удес у којем је живот изгубио младић из околине Љига. Стуштих се право код портира који је становао у згради Окружног суда и жестоко га изгрдох што ми је рекао да је младић ван животне опасности и одбио да заједно идемо да га у болници обиђемо.

Он се смешка и каже: „Највише што можеш да извучеш је подељена одговорност“. Опет га изгрдох како може да о томе прича када је својом кривицом изазвао судар, а онда из чиста мира и без икакве потребе преврнуо кола на сред пута. Он је љут на оца младића којег је возио, иначе његовог комшију који му је наводно на силу утрапио сина, а он се плашио јер није сигуран у вожњи. Викнух: „Како си ти положио возачки испит кад ниси сигуран у вожњи“. Он каже да су му и ту пријатељи помогли јер је падао више пута, али пријатељи могу све. Помислих да ме завитлава па одох. Све то испричах Љуби. Он ми потврди да је опште познато да је портир и возачку дозволу добио на интервенцију људи из Окружног суда, да би могао судије снабдевати намирницама из свога села.

Перовић, Саша, Сава, Славка и ја пођосмо ајкулом за Ваљево. Судија Александар Ранковић се нацострешио на мене и видно узбуђен мува неке папире. Тражи да се изјасним по оптужници и ја му рекох да нисам крив и да ме је у целини заменио са возачем фолксвагена. Истакох да сам дошао са ајкулом да судија и поротници виде колико је задњи браник ајкуле ужи од предњег и да је немогуће да сам му секао пут јер бих у тренутку додира наших возила, предњим точком већ био у каналу и разбио се. Потом му показах то у сразмери на милиметарском папиру и са макетама кола у сразмери али он то неће да гледа. Он неће да изађе испред суда и установи да сам ударен на 30 сантиметара од најужег дела ајкуле и да би мој предњи крај био у каналу да сам га секао. Био сам љут на оца погинулог младића јер му у ходнику приђох и рекох:

„Изјављујем вам саучешће за удес вашег сина којег је овај изазвао“ и показах на портира који је стајао уз њега. Портир ћути, а отац младића викну: „Не примам од вас саучешће и са убицом мога сина нећу да се рукујем“.

Било ми је врло тешко. Сала се напуни сељацима. Саша, Сава и Славка у целини испричаше како је било. Судија то половично издиктира у записник. Он прозва портира да каже како је било. Он каже да ме одмах није пропустио, што ме је наљутило па сам га секао и закачио задњим браником за блатобран и преврнуо. Пре превртања каже да је смотао пун волан у десно. Судија диктира да је после додиром померио волан у десно да би спречио скретање кола. Скочих и кажем да издиктира тачно шта је портир рекао. Он ме упозори да ја могу исправљати само оно што сам ја рекао. Тада се досетих па га упитам: „Зашто ви судија изврћете његове речи јер се он жестоко борио са колима и рекао да је смотао пун волан до отказа у десно. Да поновим: Смотао пун волан до отказа у десно, а ви записасте померио волан у десно. Он се борио, а ви издиктирате померио волан.“ Портир скочи: „Дабоме да сам се борио. Муњевито сам реаговао и до отказа смотао волан у десно“. Судија не хтеде то да унесе у записник. Портир се буну и тражи да се унесе у записник да се он борио да се кола не преврну. Тражи да се запише да је нагло смотао волан у десно али су се кола ипак преврнула. Судија му подвикну да седне, али није хтио да запише његову изјаву. Да је то записао било би јасно зашто се његов аутомобил преврнуо и да је он искључиви кривац за превртање.

Перовић устаде и каже: „Судија прво да вас питам и да уђе у записник шта су код вас у канцеларији радили четири судије Окружног суда из Београда који су овде у публици, и наведе њихова имена. Јасно је шта су тражили и ви знате истину. Дошли су да спашавају свога снабдевача јајима који је пијан возио кола и убио оног јадног младића без икакве потребе. Судија, ви морате унети у записник оно око смотавања волана у десно јер се фолксваген због тога преврнуо, а не због додиром возила. Како се ајкула није померила ни степен са свога правца. Судија, свакоме је јасно да би он тако преврнуо тркачки аутомобил, а не доста нестабилни фолксваген. Судија, ви немате право да потпуно изокрећете и мењате смисао речи окривљеног и сведока, а ви то смишљено радите.“ Перовић изјави да у животу није видио такво кршење судијске етике и поштења.

Судија виче да је једино он надлежан да диктира записник и да он зна свој посао. Перовић га упозори да и он зна свој посао јер је био правник кад се судија родио, а министар правде кад је судија пошао у основну школу. Он захтева да одмах унесе исправке у записник или ће тражити изузеће. Ранковић не прихвати да уноси исправке, али однесе код председника суда наш захтев за своје изузеће. Брзо се врати и обавести нас да председник није усвојио захтев за изузеће. Перовић издиктира: „Пошто судија Ранковић неће да у записник уноси оно што окривљени и сведок - портир Окружног суда изјављују, већ изврће њихове изјаве и потпуно мења њихов смисао, како би скинуо очигледну кривицу за удес са пијаног портира који је без потребе, погрешним управљањем преврнуо кола, то дајем отказ пуномоћнику јер сматрам да је судија Ранковић пресуду донио пре суђења.“ Он потписа записник и оде.

Тада узе реч адвокат оца погинулог младића и адвокат портира Окружног суда. Мислим да се презивао Вучевић. Он театрално поче говор: „Овде је пред нама, у сали са нама, безобзирни убица младића С.М. који је на дан смрти напунио 18 година. Овај овде безобзирни убица,“ показујући прстом ка мени. Веома узбуђен скочих и викнух: „Судија, реците овој безобзирној будали, кретену и дебелој свињи да ме не назива убицом. Ја још нисам осуђен нити проглашен за убицу. Судија забраните му да лупета глупости као на вашару како би од ових ојађених родитеља измамио што више пара. Подучите га да је његова дужност да само износи чињенице, али и да помогне да се истина не сакрије.“ Судија нареди дебелом Вучевићу да ме ословљава са „Окривљени“, а он прекиде одбрану и седе.

Заказаше следеће рочиште за два месеца. До тада је требало прибавити ново вештачење пошто оно прво није наводно извршено по налогу суда, а по њему ја нисам био крив. Интересантно је да је судија Ранковић, вероватно уз помоћ портира, пронашао за судског вештака, једног саобраћајног инжењера из Института „Кирило Савић“. Тај је своје вештачење базирао на психолошкој анализи мојих поступака, а тотално занемарио материјалне чињенице. Он је вештачио више од месец дана по удесу и није могао наћи никакве трагове на путу као што је могао први вештак који је изашао на лице места сутрадан по удесу. Наравно он ме је прогласио кривим јер сам се наводно наљутио (фрустрирао) што ме портир није пропустио, па сам га ја зато закачио јачим колима и он се због тога изпревртао четири-пет пута по средини пута. Његово вештаче-

ње сам потпуно побио аргументима и оборио његове неодрживе тезе о мојој кривици.

Пронађох таксисту са којим се портир сударио и он радо пристаде да ме његовим Мерцедесом одвезе у Ваљево где ће радо дати изјаву о свом судару са портиром. Успут ми прича да је тај портир Окружног суда добио возачку дозволу по вези, и да нема појма о саобраћајним прописима нити уме да вози аутомобил. Када га је ударио портир је имао црвено светло. Срећом, милиционери су гледали судар и одузели дозволу портиру, па је морао скупо платити оштећене делове на ајкули.

Уђосмо у ходник суда који је већ био пун сељака - комшија оца погинулог младића и портира суда. Били су ратоборно расположени и намрштени. Портир повика: „Ова двојица су криви за смрт његовог сина, удримо их“. Маса крену ка нама па викнух таксисту да бежи. Он неће да ме остави, али га ја гурнух и он потрча. Како су сва врата била закључана, таксиста упаде у судницу код судије Ранковића. Уплаших се видећи оне сељаке са огромним стишнутим песницама, избеченим очима и ратоборним изразима лица. Њихове песнице су, како ми се учини, као осредње диње. Осећам да ме хвата страх. Гледам смрти у очи јер је јасно да ће ме линчовати.

Накостреших се и повиках из свега гласа: „Стој бандо лажљива, ја нисам убица али ћу сада бити. Свих осам метака ћу вам сручити право у стомак. Назад или пуцам“. Брзо ставих руку у унутрашњи џеп сакоа и кажипрстом померих део сакоа ка њима. Поново викнух: „Назад или пуцам“. Сељаци се прво зауставише па јурнуше назад. Они последњи попадаше. Створи се гужва и галама, али нико не креће ка мени.

Судија нагло отвори врата суднице и пита: „Ко то виче да ће да пуца, ко ће на кога да пуца“. Један хроми сељак повика: „Судија овај хоће да пуца“ и упери прст ка мени. Неки вичу: „Одузмите му пиштољ, умало нас не поби“. Судија ми нареди да уђем и тражи ми пиштољ. Кажем судији да немам пиштољ, већ сам их само уплашио пошто су кренули да ме линчују. Судија изађе и пита ко је видио пиштољ. Јави се њих 5-6 који су спремни да се закуну да сам држао велики црни пиштољ у десној руци.

Почеше да се препиру о изгледу пиштоља. Зато ме судија још једном замоли да кажем где сам оставио пиштољ јер људи сведоче да сам у њих уперио пиштољ и да су га јасно видели. Замолих судију да ме претресе и рекох да сам имао пиштољ сигурно бих га

извадио јер сам био у смртној опасности. Пошто судија није хтео да ме претреса, почех да се лупам по џеповима и показах празан калш од панталона.

Упркос свим непобитним доказима, посебно оним са макетама и скицом пута на милиметарском папиру, судија ми изрече казну од годину дана условног затвора у трајању од годину и по дана. Одмах уложих жалбу Врховном суду Србије и приложих оне скице и друге доказе. Ипак, о удесу је сазнао мој „прогонитељ“ из Команде ваздухопловства и одмах разгласио на све стране како сам колима убио неког младића. Имао је познаника у Републичком Тужилаштву и наговорио га да Тужилаштво затражи од Команде РВ податке о мени пошто је Врховни суд мислио да ме треба ослободити одговорности.

Чим је допис Тужилаштва дошао у Команди РВ, мој „прогонитељ“ се нађе надлежан да напише одговор, јер сам ја третиран као пилот, а он је руководио летачком службом као помоћник команданта РВ. Командант РВ и ПВО генерал Ћемаловић није хтио да потпише тај акт, јер је сматрао да то што у њему пише није истина. Тада је он однио тај допис на потпис партијском руководиоцу РВ и ПВО генералу Љубиши Ћургузу и он га је на његов наговор потписао.

Не знајући ништа о преписци између КРВ и Тужилаштва Србије, дођох на расправу у Врховни суд. Републички тужилац Ђорђевић дрхти од беса и узбуђења. Нападе ме као да сам узео пиштољ и убио младића. Успут испозаменења наша кола, рече да је младић био у ајкули и друге глупости везане за непрецизно познавање чињеница. Наравно, све његове грешке сам коректно демантовао, али рекох да искрено желим да ми се докаже макар делић кривице и желим да будем за евентуалну кривицу праведно кажњен. Истакох да са друге стране не пристајем да се очигледна и непобитна кривица портира Окружног суда пребаци на мене.

Председавајући судија је био неки сремачки партизан, дрзак и неотесан, па поче да се дере на мене да не просипам демагогију кад они знају каква сам ја „птичица“ која жели да обмане и насанка Врховни суд. Понових да говорим врло искрено и поштено и да заиста желим да ми се кривица докаже и додадох: „Другови, мислио сам да нећу морати да вам откријем поражавајућу чињеницу да сам се уверио да је републички инспектор - мој даљи рођак наредио да се првобитни налаз, записник и скица удеса униште јер се из њих видело да је портир прешао на моју страну, возио припит,

а потом погрешним управљањем колима иста преврнуо на сред пута. Погрешио сам што од милиционара не узех један примерак скице места удеса јер сам имао поверења у милицију и СУП.

Судија Сремац скочи као опарен па врисну: „Како се усуђујеш да окривљујеш републички СУП“... Али и ја устадох и викнух да ја говорим истину али нажалост немам коме да говорим јер њима није стало до истине. Упаде и Тужилац и каже да се види какав сам ја човек односно нечовек и да је све јасно. Надвикујем се са њима и кажем им да сам потпуно невин и да сам озлојеђен што прикривају правог кривца који је возио страдалог младића, што ми не дају да им докажем истину. Вичем да портир младића није опоменуо да се веже, да је возио пијан, заменио ме је за таксисту и намерно ме ударио, а онда се уплашио и смотао волан до краја на брзини преко 110 км/час и пет пута се преврнуо тачно по средини пута. Рекох да судија Ранковић и не узима у обзир изјаву портира да је смотао волан до краја, због чега би преврнуо тенк а не обична кола. Питам их имају ли трунке савести. Рекох да се нећу предати и да ћу их натерати да ми се извину и да ће се стидети.

Сремац ми нареди да изађем и сачекам у ходнику. Чекао сам цео сат и онда ми Сремац са великим задовољством саопшти: „Година дана безусловног затвора. Правац Пожаревац. Тамо нећеш моћи никог да убијаш за паре или из обести. Нисмо дужни да ти одлуку саопштавамо усмено али ти је ја саопштих ради мога задовољства пошто је извршна и против ње нема жалбе која би је зауставила. Нема ти спаса мораш у затвор, мораш у затвор“. Тужилац додајује како правди нико не може побећи и цери се. Одбрусих му: „Ти лажљивче ћеш бити мањи од маковог зрна, јер од правде нећеш побећи. Ја сам сигурно невин. Лизаћете ово што сте данас по мени пљували. Вас истина не интересује, нисте ми дали да вам истину испричам.“ Ко зна шта сам све још изговорио јер сам био потпуно изгубљен и неурачунљив.

Избезумљен дођох кући. Чудим се какви су то судује и тужилац. До данас сам веровао у правду, наше судове, СУП и људску етику. Одзвањају ми речи судије известиоца да је вештак из Института „Кирило Савић“ научно доказао моју кривицу, на којој они базирају пресуду. Пођох да се жалим генерелном директору Института „Кирило Савић“ не знајући ко је он. Чим ме пријавише код директора, одмах ме и позваше што није било уобичајено.

На вратима директорове канцеларије угледах брата мога побратима и колеге пилота Милуна Прокопијевића. Био је то инже-

њер Јовиша Прокопијевић. После срдачног сусрета испричах му у какве сам невоље запао. Он нареди да се донесу сви папири у вези вештачења њиховог инжењера Бачића. Јовиша инсистира на допису из Окружног суда, на стручној расправи у Институту, на финансијским папирима, на стручној и научној верификацији налаза итд. Одмах установи да је тај њихов инжењер све радио илегално и да је Институт као такав потпуно заобиђен. Нема трагова ни финансијског пословања. Онај „вештак“, иначе црвен, подрхтава јер је ухваћен у крађи и превари.

Додуше ја сам га и на суду раскринкао али га је чувао и штирио судија Ранковић. Јовиша одмах посла допис Окружном суду у Ваљево, да Институт „Кирило Савић“ није вештачио ту саобраћајку, да је вештак злоупотребио штамбиле и оно што је најгоре да је оно што је написао бесмислица јер је занемарио непобитне доказе који искључују моју кривицу. Јовиша рече да је то нека ујдурма против мене и да се не предајем јер ту спрегу бандита треба разбити.

Ово је био још један изненадни доказ моје невиности, па добих вољу да се и даље браним иако то не спречава мој одлазак у затвор. И поред те моје муке ја стално тугујем за погинулим младићем и жалим његове родитеље. Кривим и себе јер да нисам терао инат са оном незналицом од портира, младић би био жив, уколико се успут не би са неким другим сударио. Правно нисам крив али осећам моралну кривицу и не знам како себе да казим.

Мало се одморих па одох у Месну заједницу Шумице да неком предам дужност секретара основне организације СКЈ, а потом одох у Општински комитет СКЈ чији сам члан да се и са њима опростим. Све испричах секретару комитета Воји Морачи. Он позва председника општине Мунира Ласића и исприча му моје невоље. Они констатоваше да због веома лошег здравственог стања, могу затвор померити за три месеца. За то време ја бих уз њихову помоћ истерао правду и поништио правоснажну пресуду Врховног суда Србије.

Мунир Ласић и Војо Морача узеше од мене лекарске налазе, податке и папире и средише са председником суда који спроводи извршење, да добијем одлагање казне за три месеца. Ипак, одох и у Месну заједницу да видим кога да бирају на моје место. Тамо нађох председника СРНС, ветеринара Љубишу Милановића, који ме је изузетно волио и поштовао. Рекох му да ми се живот смучио и да размишљам да узмем машинку и убијем Јавног тужиоца Србије, судију Врховног суда Сремца, судију Ранковића и портира који је

изазвао несрећу и убио оног младића из свог села. Љубиша изрога-чио очи па мења боју и реч не проговара, а лице му подрхтава. Питам га шта му је и он промуца: „Па тај Републички тужилац је мој рођени теча и изузетно добар и поштен човек. Одмах идем код њега да видим зашто те је нападао“.

Љубиша се убрзо врати и саопшти ми: „Драги мој Мидо, за тебе је генерал Љубиша Ђургуз, партијски руководилац РВ и ПВО написао Тужилаштву да си ти битанга и плаћеник. Да си из авиона убијао за доларе социјалисте по арапским земљама, да си се одрекао СКЈ и идеала и да си секретару општинског комитета поднео под нос гомилу долара и рекао да их више волиш од партијске књижице коју си вратио. Затим да си рађе отишао у печалбу него да полагеш генералски испит, да у рату ниси испалио ни шаку барута, да до под крај рата ниси ни био у борбеној јединици, а добио си Споменицу, и да си уствари хоштаплер којег треба неизоставно казнити безусловним затвором.“

Каже да је Ђорђевић занемео кад му је рекао да сам ја секретар партијске организације од 300 чланова СКЈ од чега неколико десетина предратних револуционара, народних хероја и чланова Савета Федерације који ме максимално уважавају, да је лично видио да сам платио у ЦК СКС преко 1.500 долара на име партијске чланарине и још толико у динарима, да сам члан Општинског комитета и делегат на предстојећем Седмом конгресу СКС, да сам носилац Споменице 1941, да сам частан и поштен човек и да се на сваку моју реч може заклетити итд.

Био сам згранут. Чудим се одкуд Љубиша Ђургуз може тако писати о мени. Одох код Милојка Друловића-Чиче који је био секретар ЦК СКС и све му испричах. Ручали смо заједно у мензи ЦК и дуго разматрали шта нам је радити, јер је пресуда Врховног суда извршна, а став генерала Ђургуза опасан по мене. Закључисмо да се морам лично обратити председнику СКЈ Јосипу Брозџу Титу. Чича назва Начелника Титовог кабинета и он прихвати да ме прими на разговор.

Прочита сва документа која сам му донео а међу њима и допис Среског Одбора УСАОЈ-а којим ме обавештавају да су ме предложили за народног хероја Југославије. Био је то неки изанђали папир на којем су слова била још увек читљива. Ту је и неколико последњих службених оцена и предлог да полагем генералски испит, који је био усвојен. Приложио сам копије „Уверења“ за сва одликовања, дописе амбасадора Драга Новака и Душана Вукићевића о при-

мерном владању у иностранству, као и чланке из новина и часописа где се износе моје заслуге у изградњи ЈРВ.

Начелник кабинета ми каже да је заиста запрепашћен овим што је видео и да не може да верује да се тако нешто дешава у нашем правосуђу, СУП-у и друштву. Он назва Милојка Друловића и каже му да је јако добро што ме је упутио код њега да се упозна са непојмљивим девијацијама. Рече му да ће Тито издати аболуцију за мене и да не брине јер сигурно нећу ићи у затвор. Он извади из фијоке и даде ми Титову визит карту и саопшти ми да сам од данас ушао на списак личних Титових пријатеља или тако нешто и да ће ме Тито кроз пола сата примити јер се тренутно код њега налази нека делегација из иностранства.

Он ме замоли да Титу не говорим о мојим проблемима јер ће ми Титов кабинет и Председништво државе решити, и убудуће решавати, све животне проблеме како ја то будем желео. Он предлаже да Тита поздравим као првоборац и мали партизан из Прозора 1942. када ми је рекао да сам мали, а пушкомитраљез тежак и упитао ме до када ћу га носити, затим како га је онај коњоводац из Треће пролетерске терао да му придржи коња док поправи самар, па онда овај виц и показа ми неку књижицу са вицевама. Ја му рекох: „Друже Начелниче, мени није до вицева већ да се спасим да не робијам за ону јајару из Окружног суда, да ми врате стан и да генерал Ђургуз иде под војни суд. Слажем се да Тита не секирамо.“ Он каже да у том случају идемо да решавамо питање по питање.

Одмах узео телефон и затражи Председника Врховног суда Србије, мислим да рече Достанића. Начелник поче: „Друже председниче, овде кабинет Председника Тита. Друг Тито је наредио да га одмах обавестите шта ћете предузети да се укине ваша пресуда којом сте његовог личног пријатеља и ратног друга Милоша Миликића-Мида, пуковника, пилота надзвучних авиона, носиоца Споменице и народног хероја, осудили на казну затвора за неки удес којег је направио портир Окружног суда у Београду.“

Скочих и повиках да нисам народни херој, а он ми руком енергично даде знак да седим и ћутим, па додаде: „Он није проглашен за народног хероја и Титу је због тога жао, али ће га сада заштити аболуцијом и наредиће специјално испитивање овог удеса, а посебно рада Окружног суда у Ваљевоу и рад вашег суда. За 10 минута ми саопштите вашу одлуку на директан телефон...“ Био сам шокиран поступцима Начелника кабинета председника Тита и мислим да ли ја то можда сањам.

Начелник назва једног правника и нареди му да у моје име напише тужбу Војном суду у Београду против генерала Љубише Ђургуза за клевету и злоупотребу службеног положаја. Натера ме да попијем виски и кафу. Успут ми скрену пажњу да ником, баш ником не причам шта се дешавало од уласка у зграду па док из ње изађем, а поготово о оном што се односи на Тита. Потпуно се сложих и обећах да ћу поштовати његово поверење и заузимање да ме извуче из чељусту немани којој не знам право име. Рекох му да нема смисла што ме представља као народног хероја. Он се смешка.

Упитах га шта ћемо за стан, па ми понуди стан из Фонда Савета федерације и хтеде да ми каже где и каквим становима располажу. Одмах му скренух пажњу да то не желим да прихватим већ морамо наћи начин да натерамо генерала Николу Љубичића да ми врати стан који сам предао Команди града Београда кад сам пошао у иностранство. Начелник опет позва правника, узео моју „Потврду“ од Команде Београда којом потврђују да сам им предао стан и да ће ми вратити исти или сличан кад се вратим из иностранства.

Он упозори правника да је Љубичић лично наредио да се мени стан не додељује јер имам довољно долара да га купим. Правник оде, а начелник назва председника Петог општинског суда и нареди му у Титово име да ми за 5-7 дана донесе решење којим обавезује Љубичића да ми одмах врати стан. Он назва Војни суд у Београду и председнику суда нареди у име Тита да прими моју тужбу коју ће му донети курир кабинета и да генералу Ђургузу закаже суђење за 5-6 дана. Нареди му да мене обавести.

Јави се председник Врховног суда и каже да је пресуда о безусловном затвору поништена и да нећу ићи у затвор, а обавештење ћу данас добити. Поздравих се са Начелником кабинета и закључисмо да ово није лоше испало јер не идем у затвор, вратиће ми одузети стан, судиће се Ђургузу и постадох штићеник Председника државе. Договорисмо се да дођем на кафу за месец дана. После подне службеник Врховног суда ми донесе ослобађајућу пресуду те нећу бити робијаш. Суд нареди Команди града Београда да ми одмах додели одговарајући стан и они ми доделише решење за стан у Земуну у којем и данас станујем, а ускоро уследи суђење Ђургузу. Председник војног суда ме позва да потпишем тужбу и пита ме да ли друг Тито стварно наређује да се Ђургузу суди. Рекох му да пита друга Тита или његов кабинет али захтевам да Ђургуз буде осуђен јер је злоупотребио положај и лажима и клеветама ме хтео отерати у затвор.

Појави се и Ђургуз у прањи начелника Правног одсека Команде ваздухопловства. За њима уђе Републички тужилац којег су на мој захтев позвали као сведока. Ђургуз ме је на суду толико хвалио да сам у неколико наврата поцрвенео. Зато га упитих: „Како си онда Љубиша могао да пошаљеш допис Тужилаштву да сам битанга, плаћеник, лош официр итд.“ Он повика: „Није истина да сам ја потписао и послао било какав допис о теби“. Замолих председника већа да упита тужиоца Ђорђевића да ли је Ђургуз послао допис, јер ако није онда је све измислио Републички тужилац против кога ћу Војном суду одмах поднети тужбу. Ђургуз упаде и поново одби да је било шта писао у вези мене. Републички тужилац, после моје поновне констатације да је он све измислио и исконструисао, да је злоупотребио службени положај и да је потплаћен од портира, паде у невест. Наста гужва и звање хитне помоћи. Хитна помоћ однесе тужиоца, а ја Ђургузу опростих са напоменом да ће бити сведок против Републичког тужиоца јер сам заиста поверовао да је он све измислио. Замолих телефоном Начелника Титовог кабинета да нареди команданту РВ и ПВО да се у свим јединицама где су причали о мени као плаћенику објасни људима да то није истина.

Зато ме ускоро позва командант РВ и ПВО генерал Ђемаловић и каже да би требали „месећно бар једном да се видимо код њега и попијемо кафу јер ја нисам обични пуковник већ пуковник на генералском положају, градитељ и пионир у нашем РВ, једини од Споменићара који је летио надзвучне авионе.“ Он ми повери, вероватно на захтев Републичког тужиоца, да је Ђургуз насео и потписао допис Тужилаштву који је његов помоћник за летачку службу самоиницијативно написао. Замоли ме да не тужим Републичког тужиоца јер је Ђургуз стварно потписао тај допис. Он каже: „Кад се Љубиша уверио да ја нисам хтео да то потпишем и да је жестоко насанкан те може stradати, одлучио је да ништа не призна и тако избегне невоље. Он је одјурio у Тужилаштво, узео свој допис од тужиоца и пред њим га поцепао. Ако се тужакање настави одоше и Ђургуз и Тужилац под лед, а оста нетакнут онај који им је подло подвалио. За њега немамо никакав материјални доказ, а он ће рећи да појма нема о чему Ђургуз прича. Зато те молим стави тачку на ту срамоту“.

Заиста после суђења генералу Љубиши Ђургузу и наређења команданта РВ и ПВО да се у свим јединицама објасни да сам се у иностранству држао часно и поштено утихнуше приче и оговарања, а они који су ширили лажне вести би се снисходљиво клањали и поздрављали ме као тобоже пријатеља. Неки су заиста били у заблуди. Свима сам опростио.

Другог марта 1999. позвао ме је телефоном нови командант РВ и ПВО, генерал-потпуковник Спасоје Смиљанић. Каже да ме је већ два пута тражио али да се на мом телефону нико не јавља, а он би желео да се што пре видимо. Обећах да ћу одмах доћи. Обукох ново одело и одох код њега. Пре овога мало сам познавао генерала Смиљанића али смо разговарали као да смо стари пријатељи. Разговарали смо највише о томе да неминовно предстоји НАТО агресија на нашу земљу. Дотакли смо чланак неког генерала Царевца за којег се говорило да је возач комбија Хуманитарне помоћи. Он је у два-три броја, мислим, „Дневног телеграфа“ писао о предстојећем нападу НАТО-а на нашу земљу, о његовој вишеструкој премоћи и о бесмислености наше одбране.

Наравно, није он тако дословце рекао али је то поента његовог писања, јер је упоређивао колико ко има којег наоружања-посебно авиона итд. Рекох да сам му спремио одговор јер као генерал у пензији заборавља на битан елемент рата, а то је морал и храброст ратујућих страна и подршка народа, као битан услов за победу или пораз. Ипак, одговор овом генералу је написало Удружење војних пензионисаних летача и падобранаца Југославије, јер је по оцени Удружења мој одговор био сувише оштар.

Сложили смо се да ће НАТО огромним снагама, довољним да по десет пута униште сваког војника РВ и ПВО и ВЈ, напасти са стотинама авиона и ракета. Због тога ће људи и техника РВ и ПВО бити у великим невољама. Зато командант РВ и ПВО мора смислити начин да се сачувају људи и што више борбене технике. Он се интересовао о искуствима из НОР-а и ја сам му их таксативно и прецизно набројао. Затим сам му набројао све оно што би се, по мом мишљењу, морало урадити да се губици избегну или сведу на најмању меру. Доста смо разговарали о маскирању и лажним циљевима итд. На крају нашег разговора генерал Смиљанић ми објасни да је све мере које сам му предложио већ реализовао и да је РВ и ПВО потпуно спремно за рат.

Рекох команданту да сам спреман да са моја четири пилота полетим на лет без повратка. Поклоних му „Вечерње новости“ где на насловној страни пише: „Цин без заштите“. У чланку се говори да амерички носач авиона са којег би из Јадрана полетали авиони на бомбардовања по нашој земљи нема непосредну заштиту и да је врло рањив. Подвукох команданту да је то идеалан циљ за моју гру-

пу јер бих подвесио две велике бомбе на авион Галеб и са њима директно ударио у носач авиона. Бомбе би разнеле хангар са авионима или складиште са бомбама и 5.000 морнара би отишло у море.

Објасних му да бих се настројио на радио фар носача и по њему га лако пронашао и зарио се у њега. За сваки случај пошао би још један мој пилот позади мене и ако би после мог удара у носач, нешто од њега остало, колега би га докрајчио. То би био велики ударац агресору. Са друге стране изразих спремност да на МиГ-21, полетим са неког ауто пута на форсажу и на висини 5-6.000 метара улетим у групе авиона које ће вршити бомбардовање. За дејство бих употребио само топ, а после бих се сударио са другим непријатељским авионом. Ако изазовемо таквих 3-4 судара, натовци ће стрепети и бацати бомбе и ракете било где.

Наравно, на МиГ-у бих полетао дању, не бих укључивао радар, ракете, радио везу. Док би ме они идентификовали у гужви кад је небо пуно њихових авиона, ја бих се са неким натовцем већ сударио. Убеђујем команданта да то свесно радим јер ме је овај народ плаћао од 1945. па до данашњег дана да га као официр браним. То је моја света обавеза да својим животом заштитим децу, жене, мој народ. Кажем му да ми при судару са авионом, носачем авиона или другим циљем којег он изабере, рука неће задрхтати јер сам много пута гледао смрти у очи па нећу ни сада затајити. Напротив то ћу учинити свесно и са великим задовољством и поносом.

Истакох да имам 72 године, па га молим да ми омогући да умрем као јунак и пилот а не од неке старачке болести. „Затим извукох откуцану свечану обавезу да ћу полетети на лет без повратка када ми нареди Командант РВ и ПВО. Он узе папир и рече ми да му се пријавило неколико активних официра за извршење лета без повратка али их он за сада неће употребљавати. Пуковник Омаљев каже: „Па то значи да се уствари пријављујеш за камиказу“. Понових: „Пријављујем се за лет без повратка“.

Смиљанић каже да и ја њему треба веровати да је спреман да са авионом први полети када се непријатељски авиони примакну граници и да по њима дејствује. Наљутих се на њега и упитах га како му то пада на памет јер је његово да командује и руководи целокупним борбеним дејствима ратног ваздухопловства, а не да преузме улогу поручника и да погине као пилот пресретац. Замолих га да од такве помисли одустане. Мислим да је престао да размишља о његовом полетању на првог непријатеља јер је видео да сам потпуно у праву и да не би имало смисла да тако поступи. За-

молих команданта да му не саопштавам имена мојих pilota, јер ако будемо откривени, натовци нас могу ликвидирати у становима пре него пођемо на задатак. Размишљао сам да супругу Сашу и сина Игора негде иселим док бомбардовање и рат трају, али се понадах да то што смо разговарали Смиљанић, Омаљев и ја неће доспети у ратни штаб НАТО-а, те мој стан неће бити бомбардован.

Генерал Смиљанић се мало другачије понашао од команданта РВ и ПВО Звонка Јурјевића и Љубише Величковића. Звонко је био командант РВ и ПВО кад је отпочела оружана побуна у Словенији и Хрватској. Пошто смо били врли пријатељи и ја му био у неку руку другопретпостављени старешина и пошто смо неколико пута летели у истој групи, рекох му да бих му прочитао неколико мојих предлога о предстојећим дејствима РВ и ПВО. Знао сам да ме цени, да није искомплексиран и да ће правилно схватити моје настојање да му помогнем. Рекох му да имам 46 тачака на које бих обратио пажњу да сам на његовом месту.

Звонко каже да читам и не журим јер га моје мишљење интересује. Кад бих прочитао неку тачку он би рекао: „Ух ала си пронашао рупу на свирали, па то сам већ наредио“. Мислим да је за три тачке рекао да је то веома добро и на крају додао: „Добро си дошао да по једној тачки предузмемо мере, а ти их имаш три. Хвала ти и дођи кад имаш времена“. Касније ми је Звонко причао да га је звао Антон Тус и предлагао да иде у свој народ и у Хрватску јер ће овде увек бити третиран као усташа, а у Хрватској га већ третирају као четника. Тус би то некако средио да га не обе се што је до тада дејствовао као командант РВ и ПВО по побуњеним зенгама и ХВО. Наравно, Звонко га није послушао.

Покојни Љубиша Величковић је био склон да сва борбена искуства из НОР-а и свих других ратова сакупи и примени на садашње услове. Тако је практиковао да позове на разговор генерале Божа Лазаревића, Милију Станишића, Петра Радевића, а можда и неке млађе генерале. У два три наврата позва и мене. Он је искрено рекао да код Генералштаба и председника државе Милошевића нема разумевања за модернизацију авиона МиГ-29 и набавку ракета земља - ваздух. Каже ми да су радарски системи на авионима МиГ-29 застарели и малог домета, али да много бољи системи већ постоје на МиГ-29 Русије, бивше Источне Немачке итд., и да би модернизацијом овај авион био много убојитији и мање рањив. Испричах му да сам сасвим случајно дошао у контакт са једним пилотом Краљевине Југославије, а сада бизнисменом у Немачкој који ми

је рекао да може по повољним ценама набавити најновије радаре за МиГ-29 чиме би се његова убојитост изравнала са неким авионима НАТО-а.

Љубиша ми објасни да са таквим предлогом који је веома разуман и у интересу отаџбине не може проћи ни код Генералштаба ни код Председника државе. Они то не схватају и „немају“ за то новца. То ме доведе до очајања па га упитам: „Зашто се Милошевић и Ојданић бусају у прса да ће бранити отаџбину, а за ту одбрану не нађу потребан новац. Њих треба питати хоће ли да ратују или неће и објаснити им да друга страна неће мало да ратује а мало да мирује. Ко се одлучи да један метак испали на непријатеља и пролије крв једног војника треба да буде спреман на рат до истребљења. Ваљда је то Ојданић негде прочитао и то би Милошевићу требао да објасни“. Огорчени и разочарани смо ћутали и гледали испред себе, јер кад би нападач имао озбиљне губитке код првог напада, друге би одложио, а можда и прекинуо рат.

Од команданта РВ и ПВО Смиљанића се вратих кући без обавезе да му се повремено јављам. Нисам био начисто да ли је мој предлог за лет без повратка прихватио или не. У ствари разумео сам да „за сада такав вид дејства нема намеру да примењује“. Смиљанић је на мене оставио снажан утисак, утисак врсног ваздухоплов-

*Команданти, пилоти на аеромитингу „Батајница 1998“.
Са лева: пуковник Мидо Миликић, генерали Михаило Николић-Кајле,
Дмитар Трбојевић и Љубомир Бајић*

ног znalца који је схватио да је његов главни задатак да сачува људе па и технику и да кад се укаже прилика „ошамари“ неупоредиво јачег непријатеља. Ако сачува људе он је победио агресора јер тада агресор није постигао свој циљ.

Срећна околност је за њега била што је имао одличне сараднике и потчињене команданте и командире и све припаднике РВ и ПВО. Генерали Славко Бига, Бране Дашић, Бане Петровић, Радољуб Масић, Владимир Старчевић, Никола Грујин, Младен Карановић и други су беспрекорно, креативно и храбро обављали своје задатке. Нико ни на једном нивоу није затајио. Прва жртва у РВ и ПВО је настала тек трећег дана дејства. За сваки случај сам за време НАТО агресије био код куће и чекао телефонски позив да полетим на лет без повратка, на МиГ-у или Галебу.

Увече, 24. марта 1999. назва ме пријатељ и каже: „Мидо, сво СНИ приказује полетање НАТО авиона из Авијана који ће бомбардовати нашу земљу. Он спусти слушалицу. Одмах назвах директан број генерала Смиљанића али се нико не јавља. Назвах дежурног оперативног али и тамо нема никога. Стуштих се ка згради Команде Ваздухопловства испред које ме заустави стражар. Рекох му: „Војничино, ја сам пуковник у пензији Милош Миликић-Мидо, непријатељски авиони лете из Италије и других земаља да бомбардују нашу земљу. Можеш очекивати напад на зграду коју чуваш, али немој да се плашиш и ако приметиш авион, бомбу или ракету одмах се баци у овај заклон. Пази да неко не уђе у зграду и буди храбар. Мене су четири године бомбардовали па сам и данас жив“. Утрчах у Оперативни центар КРВ.

Тамо један високи потпуковник нешто црта на огромној карти и чини ми се да поставља неке фигурице као за време мирнодопских ратних игара. Упитах га да ли командант зна да су авиони НАТО агресора полетели са убојним средствима да нас бомбардују. Он ми одговори да све знају и настави да црта. Предложих му да одмах брише из зграде Команде ваздухопловства јер она мора бити бомбардована. Рекох му да се не јуначи већ одмах одлази, јер кроз 10 минута може бити касно. Дугајлија се смешка и мирно наставља да црта по карти. Одох. Стражара упитах да ли се плаши и он се смешка и мирно рече да се не плаши. Био је то неки заиста храбар момак.

Са тугом, болом и бесом сам гледао како убице са неба сеју смрт по мојој земљи и руше све што смо мукотрпно градили. Чим почне пуцњава и експлозије ја се примакнем телефону јер прижељ-

кујем да ме командант позове да полетим. Саши, ћерки Тањи, сино-вима Радомиру и Игору нисам ништа говорио о мојој писменој изја-ви да ћу полетети на лет без повратка. Они ће први пут о томе чу-ти кад прочитају ову књигу. Био сам заиста чврст и одлучан да хлад-нокрвно своје обећање испуним. Било ми је жао и њих. Ипак мислим да овакав мој корак неће схватити као издају са моје стране јер ми је Отаџбина и њена одбрана увек била испред мога живота.

Гледајући на ТВ да се грађани окупљају на мостовима како би их својим телима одбранили и да се омладина скупља на трго-вима где приређује концерте и песмом брани домовину, сетих се да би неки натовац могао пробити звучни зид на малој висини, изазва-ти јаку експлозију и тиме изазвати панику, бежање и жртве. Зато одмах назвах Градски штаб цивилне заштите и објасних им шта мо-же да се деси ако неки пилот НАТО-а ниско пробије звучни зид. Рекох им да би требали да издају Саопштење штаба цивилне за-штите Београда следеће садржине: „Обавештавамо браниоце мосто-ва и учеснике протестних концерата да може доћи до пробијања звучног зида на малој висини од стране пилота НАТО-а. То проби-јање није опасно по живот али изазива страховиту експлозију. За-то у случају такве експлозије останите мирни и никако немојте бе-жати и тражити заклон. Останите на месту где сте се затекли. Штаб цивилне заштите Београд“.

Питам Мишу Козловачког који је предводио земунске брани-оце мостова и он ми каже да им није прочитано никакво саопште-ње. Питам га и сутра и опет ништа. Назвах Студио „Б“ и издик-тирах им саопштење које треба да прочитају преко радија и ТВ. Нико није хтио да објави саопштење и упозори народ и омладину на експлозију од ниског пробијања звучног зида. Сви су тражили да им дам адресу и занимање. Чим чују да сам пуковник пилот у пен-зији не обраћају пажњу на предмет нашег разговора.

Око 10 сати зазвони ми телефон и ја се понадах да је то ко-мандант Смиљанић. Помислих да ће ми дозволити да полетим на МиГ-21. Нажалост, био је то генерал Раде Ђилас који ми саопшти да је погинуо генерал Љубиша Величковић. Нисам знао колико ће ме та вест потрести. Навиру мисли о сусретима са њим. Сетих се како је ишао на промоцију мојих књига у Београду, Земуну, Пан-чеву и увек са собом повео по неколико генерала. Сетих се како ме је позвао на разговор о стању у Месној заједници „Доњи град“ у Земуну, чији сам председник био.

Тада сам први пут осетио да неће директно да ми постави питање о држању његових пилота и њихових супруга Хрватица које су биле у Штабу цивилне заштите Месне заједнице. Нисам ни ја сматрао да га о томе посебно извештавам како не бих произвео штету за неке од њих. Сетих се како ме је Величковић позвао да летим као командант - ветеран на великом аеромитингу на Батајници 1998. на којем сам летео заједно са генералима Михаилом Николићем, Дмитрим Трбојевићем и Љубом Бајићем. То је било велико признање за наш допринос развоју РВ и ПВО. Пријатним сећањима нема краја.

Генерала Величковића смо сахранили 3. јуна 1999. У његовом родном селу Црљенац. Команда РВ и ПВО је дала неколико аутобуса за превоз активних и пензионисаних ваздухопловаца на сахрану. Неки новинар је објавио дан, час и место сахране. Зато је код неких ваздухопловаца настала паника и страх да ће нас натовци за време сахране напасти ракетама, бомбама или митраљезима и побити највећи део присутних. Од дванаестак аутобуса, напуни се само 4-5 са оним који су имали храбрости да пркосе непријатељу. За време сахране, горе високо на небу чули су се многи авионски мотори. Ипак нико нас није напао, а знали су шта радимо и да на сахрани присуствује командант РВ и ПВО генерал Смиљанић са скоро свим „плавим“ генералима. Натовци су могли прочитати натпис на Љубишином споменику, али сахрану нису ометали. Ваљда и они поштују праве хероје, какав је био Љубиша Величковић.

РЕГИСТАР ИМЕНА

А

Албини Жељко, 251, 259. Алексић Војин, 98, 99, 100. Алексић Драгољуб, 318, 319, 320. Анђелић Ђукан, 44. Анђелић Милован, 43, 44, 46. Антић Вицко, 257. Антуновић Чедо, 262. Араповић Андрија, 238, 239. Аћимовић Милан, 251. Аџић Љубомир, 104. Аџић Милева, 139. Аџић Шако, 50.

Б

Бабачи Фаик, 213. Бабић Јово, 174. Бадњар Радоман, 175. Бадњаревић Милић 245. Бајагић Жика, 360, 361. Бајић Љубомир, 399, 402. Баленовић Звонко, 293, 335, 336, 337. Балтић Деса, 41, 63. Бакарић Владимир, 225. Бакић Митар, 88, 157. Бакоч Љубомир, 32. Бакоч Милорад, 41. Бакоч Сенка 122. Баковић Добрица, 60. Балетић Милан, 113, 114. Банфић Едо, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 209. Бањац Јовица, 363. Бањац Миодраг, 232. Барац Звонко, 214. Басекић Величка, 19. Басекић Димитрије-Димче, 19. Баста Милан, 165. Беговић Ђиро, 188, 191, 192, 196, 197, 198. Беламарић Јерко, 202. Билић Саво, 200, 204. Бјеговић Милан, 261. Благојев Живко-Чађа, 277, 283, 284. Блажић Иван, 234. Блечић Ладо, 131, 132, 133, 139, 154. Бига

Славко, 400. Бобнар Стане, 234. Богавац Велимир, 156. Богавац Панто, 57, 67, 72, 73, 140. Божанић Никола, 184, 186. Божић Ратко, 194, 195. Бојић Милосав, 2, 162. Борота Станко, 220, 222. Боројевић Бранко, 260. Босанац Крсто, 207, 208, 221. Боснић Милорад, 296. Бошков Вујадин, 359. Бошковић Вукосав, 32, 33, 34, 35, 69, 70, 96, 97, 98, 99, 100, 139. Бошковић Мијодраг, 366. Бошковић Миле, 252. Брајовић Михаило-Бебо, 175, 315. Брајдић Томо, 335, 337, 338, 340. Брачун Александар, 254, 263. Брковић Саво, 40, 41. Броз Јосип - Тито, 71, 88, 92, 155, 163, 212, 242, 243, 244, 256, 274, 284, 285, 288, 289, 297, 392, 393, 394, 395. Броз Миша, 243, 244. Броћић Раденко, 171. Буха Бошко, 77. Булатовић С. Божо, 4, 12, 19. Булатовић Веселин, 58, 66, 71, 97, 143, 343. Булатовић Вуксан, 171, 172. Булатовић Деса, 112, 113, 114. Булатовић Војислав-Струњо, 110, 122. Булатовић Илија-Ицо, 65, 142, 151, 152, 153. Булатовић Милован, 122. Булатовић Рајко-Шуцо, 16. Булатовић Станко, 12. Булајић Петар, 186, 188. Бубањ Виктор, 281, 294, 295, 296, 300, 301, 302, 303, 304, 310, 313, 314, 315, 328. Бурић Мирко, 292, 293. Бурџовић Рифат-Тршо, 32, 51, 74, 75. Бурџовић Шабо 154.

В

Валес Мирко, 274, 296, 301. Васиљевић Сретен, 261. Величковић Љубиша, 398, 399, 401, 402. Вешовић Момо, 359. Видаковић Бранко, 69, 74, 82, 96, 101. Видојевић Срба 369. Видмар Антон, 244, 249, 250. Видојевић Блажа, 69, 153. Вилман Маријан, 283. Влаховић Буљо, 144, 161. Влаховић Милица, 113, 114. Влаховић Милић, 91, 92. Влаховић Лале, 151. Влаховић Милица, 113, 131. Влаховић Милош, 74, 145, 146. Влаховић Никола, 74, 91, 106, 107, 108. Влаховић Станко, 238, 246. Влаховљак Смајо, 81. Војводић Јела, 19, 20, Вранеш Мирко, 315. Врачар Симо, 286. Врзић Милан, 283. Вујчић Милутин-Небојша, 184. Вујсић Нико, 84. Вујиновић Милош, 360. Вукановић Радован, 300. Вуковић Вуко, 12. Вуковић Ристо, 12. Вуковић Ј. Миrash, 137. Вукчевић Крсто, 237. Вукотић Мило, 72, 76, 77. Вуксановић Лале, 65, 76, 110. Вулетић Марко, 139. Вуловић Весна, 330. Вукићевић Душан, 349, 350, 355, 356, 393. Вукићевић Беба, 350. Вуксановић Радмило, 215, 216. Вукчевић Љубо, 332. Влаисављевић Душан, 302, 303.

Г

Гани Абдул Али, 347, 348, 349, 378. Гати Јошка, 183. Гајић Лука, 207. Газивода др. Никола, 274. Глигоров Кири, 360. Глибо Душан, 199, 200, 203, 204, 229, 233, 234, 235. Глумац Бранко, 210. Годец Фрањо, 231, 252. Голубовић Радо-

на, 51. Гошњак Иван, 267, 282, 283, 318. Горјуп Иван, 322. Гранфил Томо, 328. Грујин Никола, 400. Грубор Гојко, 206, 288. Грубор Душан, 233, 234, 235, 236, 237. Грубор Никола, 283. Гребо Есад, 223. Грибизи Мили, 196. Грујић мр Златомир, 2. Губеринић Зарија, 84, 85, 96. Гулан Бранко, 300. Гуша Милан, 239.

Д

Дабо Емил, 235. Даљевић Милан, 175. Данковић Коста, 304, 310, 311. Дапчевић Пеко, 87, 88, 92, 94, 149, 150, 157, 158, 160, 166. Дашић Бранислав, 400. Делевић Павле, 119, 161. Делић Вукашин, 285. Диздаревић Нијаз, 169. Димић Ика, 96. Димитријевић Драгољуб-Митке, 304, 310, 311. Добрашиновић Голуб-Гоша, 37. Добрашиновић Милоје, 20, 21, 23, 24, 26, 36, 37, 54, 58, 59, 60. Добрашиновић Добрашин, 353. Дожић Драгољуб, 216, 217, 218, 219. Докић Софија, 164. Докмановић Милан, 175, 189, 190. Дороњски Стеван, 163, 168. Долничар Иван, 275. Домастовић Сава, 318, 382, 385, 386. Домастовић Савета-Саша, 318, 321, 323, 326, 329. Домастовић Славка, 382, 385, 386. Домастовић Даница, 318. Дракулић Ненад-Брацо, 267, 275. Дреновац Боро, 171. Друловић Милојко, 156, 163, 174, 392, 393. Друловић Гојко, 142, 143. Дубљевић Никола, 19. Дубравчић Иван, 310, 313. Дугоњић Рато, 163, 164, 171. Дукић Владо, 187, 188, 196, 283. Дупало Адам, 175. Духачек Антон, 174.

Б

Баловић Миломир, 37. Бекић Станко-Тале, 248. Берђа Јосип, 169. Билас Алекса-Бећо, 41, 58. Билас Милован-Бидо, 42, 44, 45, 49, 50, 102, 124. Билас Мирко, 8. Билас Раде, 2, 304, 310, 311, 312, 313, 401. Биласова секретарица, 124, 125, 127. Букић Анђа, 86. Букић Вуксан, 19. Букић Букан, 69. Букић Буро, 143, 144, 145. Букић Мићо, 60. Букић Радоје, 30. Бурановић Веселин, 164. Бурановић Влајко, 164. Буришић Павле, 50, 87, 89, 90. Бурђевић Никола, 190. Бурић Момо, 175. Буричковић Бошко, 53, 88. Буровић Душан, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 337, 342, 343, 350. Буровић Буро, 22, 27.

Е

Ердоглија Живко, 248.

Ж

Жакула Стево, 381. Жановић Ладисав, 261, 262. Жарковић Божо, 314, 317. Жарковић Видоје, 175, 315. Жарковић Перо, 235. Жежел Милан, 242, 243, 244. Живковић Мико, 79. Живаљић Блаж, 236. Жижих Живко, 9. Жижих Томаш, 67, 69, 71. Жунић Станко, 229. Журић Бојана, 56. Журић Бошко, 63, 64. Журић Војо, 29, 56. Журић Милица, 91. Журић Бегов Милош, 152, 153. Журић Милован, 49. Журић Радош, 106. Журић Радомир-Рајо, 12. Журић Спасоје, 31, 65, 96. Жутић Никола, 376.

З

Заревски Спасен, 214, 216, 372. Зеленика Илија-Ика, 208, 209, 210, 261, 263, 268, 269, 270, 271, 273. Зеленбаба Бошко, 236. Зекавица Љубомир, 189. Зековић Новак, 17, 18, 21, 26. Зељуг Јово, 283. Зечевих Драгомир, 233. Златић Илија, 304. Звицер Драгољуб-Шањо, 233. Зорић Јагош, 318. Зотовић Мирослав, 319. Зубек Јосип, 185, 200, 205, 283.

И

Ивановић Живота, 221. Ивановић Милорад, 190, 196, 197, 203, 210, 211, 212, 216, 218, 219, 223, 225, 232, 233, 254, 257, 265, 275, 276, 318, 320, 321, 322, 323, 342, 343, 344, 352, 376. Иванишевић Буро, 274. Иванчевић Бранко, 361, 362, 363, 364. Ивановски Васке, 238, 374. Илић Боко, 32. Илић Душанка, 313. Илић Милосав, 221. Илић Предраг, 192. Исаковић Биса, 366. Исаковић Мика, 366, 368. Исмаиловић Керим, 2.

Ј

Јагодић Маца, 171. Јакић Велимир, 94, 188. Јакшић Милан, 261. Јакшић Павле, 69. Јефтић Бора, 171. Јефтић Здравко, 283. Јовановић Блажо, 154, 156, 157, 160, 166. Јовановић Божо, 318. Јовановић Веселин, 69, 82, 92. Јовићевић Мило, 161. Јовић Радослав-Мишко, 267, 293. Југовић Иван, 252, 256, 257. Јурјевић Звонко, 398. Јушковић Зарија, 84. Јушковић Љубисав, 70, 71, 75, 79, 80, 82. Јушковић Миливоје, 69. Јушковић Радисав, 64, 80, 82, 84, 92, 110, 122.

К

Калођера Фрањо, 220, 222, 223, 226, 227, 228. Кардељ Едвард, 242. Карановић Младен, 400. Караџић Вук, 295. Кастратовић Вукадин, 96. Катански Петар, 200, 203, 204. Канански Радивоје, 207, 229, 230. Кековић Раде, 189. Кернић Јоже, 256, 257. Кеџман Милан, 261. Кешелјевић Ђорђе, 279, 282. Кљајић Бошко, 91, 94. Кнежевић Никица, 92. Кнежевић Новак, 299. Ковачевић Блажо, 224, 226, 227, 233, 274, 279, 280. Ковачевић Драго, 220, 222. Ковачевић Бранко-Дефиниција, 335, 336, 337, 338. Ковачевић Душан-Коле, 282. Ковачевић Чедо, 2. Ковачевић Сава, 103, 104, 106, 113. Ковијанић Вуко, 44. Козловачки Мишо, 401. Којић Љубо, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214. Колар Здравко, 275. Комар Славко, 163. Комадина Милан, 225. Коматина Вјенћеслав-Жућа, 368. Комљен Богдан, 313. Конатар Јефто, 117, 149, 150, 151. Кораћ Раденко, 96. Косовић Јакша 314, 315. Краљ Никола, 4. Кораћ Душан, 246, 247. Краус Бранко, 274. Кркелић Милица, 122. Кртолица Новица, 64, 69, 70. Крчмар Марко, 122, 123, 124, 130, 133, 136, 138, 139. Крунић Видо, 316. Крушчић Вукман, 30, 42, 43, 44. Крушчић Вуксан, 56. Крушчић Зорка, 135. Крушчић Иван, 10, 46, 56, 135. Крушчић Миро, 32, 34, 55, 64, 65, 67, 69, 70, 74, 80, 343. Крушчић Никола, 49, 135. Крстић Радован, 252. Крговић Момо-Брено, 37. Крунић Урош, 242. Кучан Виктор, 174. Кујунџић Мирко, 262, 263.

Л

Лазаревић Божо, 229, 230, 263, 264, 267, 268, 269, 270, 279, 280, 330, 398. Лазић Драгољуб, 2. Лакић Живојин-Жика, 173. Лакићевић Милутин, 158. Лакићевић Маринко, 56. Ламежевић Цавид, 37. Ландрипет Иван, 220, 222. Ласић Мунир, 391. Лашић Вуко, 69, 82, 96, 98, 99, 100. Леви Алдо, 304. Лекић Бранко, 236. Лекић Коста, 202, 204, 205. Лекић Никола, 60, 198, 261, 264, 265, 268, 269, 270, 275, 276, 277, 281, 283, 284, 285, 286, 288, 289, 302, 303, 374, 375. Лемић Душан, 254, 302, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371. Лека Стево, 261, 262, 318, 320, 360. Лековић Војо, 139, 142, 159, 161, 182, 392. Левингер Јолана, 22. Липша Ана, 211, 212. Ловић Јездо, 89. Лолић Фрањо, 248. Лончар Здравко, 235. Лончаревић Јовица, 188, 190, 194, 195, 196. Лопичић Вук, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 133. Лопушина Бајо, 152, 153. Лукић Вељо, 238, 244. Лукић Остоја, 112. Лучић Драго, 70, 144, 149. Луковац Радисав, 71. Луџин Игнац, 191.

Љ

Љубичић Никола, 300, 301, 330, 356, 394. Љубичић Радоје, 256, 259. Љујић Велибор, 89.

М

Мајав Теодор, 259, 275. Мајкић Милан, 286. Малишић Милош, 50. Мамула Бранко, 242, 244. Мандић Глиго, 63. Мандић Стево, 304. Мар-

јановић Јоца, 171, 172. Маријановић Блажо, 34. Маријановић Вуксан, 43, 44, 47, 48, 49, 50. Маријановић Мирко, 47. Маријановић Миро, 140, 141. Марков Роко, 94, 95, 107, 122. Марковић Немања, 66. Мартиновић Божо, 261. Мартиновић Верица, 19. Марковић Блажо, 310, 311, 312, 313. Марковић Обрад, 146, 151. Масић Радољуб, 400. Маслаћ Радиша, 297, 301, 302. Матетић Владо, 240, 241, 244, 253. Матовић Иван, 2. Меденица Зора, 19. Мердовић Арсеније, 91. Мехмедбашић Суле, 175. Мијатов Никола, 207, 283. Микић Војо, 162. Микић Јанко-Зеко, 153. Милановић Љубиша, 391, 392. Милатовић Миљо, 175. Милачић Грујица, 79. Милетић Душан, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 104, 110. Милеуснић Стево, 265. Милекић Никола-Корчагин, 269. Миленовић Момчило, 304. Милетић Божо, 148. Миликић Веко, 4. Миликић Вујица, 39, 45, 63, 69, 89, 90, 94, 127, 128, 130, 134, 136, 138, 139, 218, 343. Миликић Вука, 29, 31, 32, 37, 51, 53, 63, 64, 154. Миликић Вуко, 55, 142. Миликић (Недић) Дара, 139, 140. Миликић Драгица, 10, 15. Миликић Мијало, 8, 44. Миликић Милева, 32, 33, 37, 56. Миликић Радун, 57. Миликић Милорад, 139, 140. Миликић Милутин, 4. Миликић Миращ, 4. Миликић Пава, 4. Миликић Радомир, 5, 250, 359, 369, 400. Миликић Савета-Саша, 321, 329, 354, 359, 369, 370, 382, 384, 385, 386, 398, 400. Миликић Игор, 359, 398, 400. Миликић Тања, 359, 369, 400. Ми-

ликић Даца, 373, 374. Милинковић Милан, 2. Милисављевић Иван-Лала, 200. Милосављевић Дана, 162. Милосављевић Љубинка, 162. Милованов Бура, 262. Милошевић Богдан, 191, 198, 199. Милошевић Дана, 171. Милошевић Дако, 261. Милошевић Саша, 233, 265. Милошевић Слободан, 399. Милутиновић Баћа, 335, 338. Милутиновић Иван, 49, 50, 157. Миљановић Саво, 299. Миљковић Богдан, 236. Минић Љубо, 43. Мињевић Марија, 43, 44. Мирковић Анте, 274. Мирковић Ико, 163. Мирковић др. Добринка 119. Мисирлић др. Сузана, 320, 321, 324. Мићовић Коста, 252. Мићуновић Вуле, 174, 182. Михаиловић Дража, 87, 89. Михаиловић Гордана, 163. Михаиловић Чедо, 148. Мирковић Владе, 153. Мишнић Перо, 56. Мишнић Трифун, 42. Младеновић Ранђел-Корчагин, 171. Мор Ханс, 345, 346, 347. Морача Војо, 391. Мушикић Милица, 168, 170, 171. Мугоша Драгутин, 200. Мухарем Драган, 252, 253. Мугоша Илија, 149.

Н

Наами Абдул, 344, 347, 348, 349, 375. Наранџић Милан, 335, 337, 338. Ненадић др. Неђо, 370. Неоричић Миле, 162, 171, 172. Николић Андрија, 174. Николић Јефто, 4. Николић Михаило-Кајле, 241, 242, 244, 257, 261, 314, 315, 399, 402. Никшић Ђорђе-Јохан, 164. Нилевић Љубо, 214, 222. Новак Драго, 322, 329, 340, 350, 393. Новак Иво, 224, 225, 226, 227, 228. Нова-

ковић Милан, 82. Накарада Славко, 220. Најфелд др. Алфред, 373,374. Нешовић Предраг, 300.

Њ

Његован Исо, 164, 165, 166, 167, 168.

О

Обали Теофик, 327, 328. Обрадовић Драгољуб, 224, 225, 226, 229,230. Обрадовић Бранко, 229, 230. Обрадовић Петар, 10, 208, 215, 223. Ојданић Драгољуб, 399. Омаљев др. Јово, 397, 398. Ончевски Ангел, 304, 310, 311. Орешчанин Петар, 283. Орожим Силво, 318, 319, 320.

П

Павелић Анте, 65. Павић Пуниша, 338. Павловић Мијат, 189. Пајевић Божо, 86. Палевић Вешо, 122. Палевић Милан, 11. Палевић Љубо, 101. Пажин Сретен, 73. Пајковић Ђоко, 153, 393. Пејановић Милован, 122, 123. Пејовић Василије, 71, 75, 76, 92. Пејовић Александар-Леко, 78, 82, 83, 89, 110, 122. Пејовић Зорка, 122. Пејић Јово, 79, 83, 84, 86, 88, 89, 92, 104. Пеко Алфонз, 190, 275, 292, 294. Пековић Милован, 95, 106, 110. Пековић Радомир, 359. Перић Чедо, 228. Перуничкић Момо, 174. Перовић Бранко, 163, 168, 169, 170, 171, 175. Пешић Велимир, 71. Перовић др. Миливоје, 385, 386, 387. Петровић Бранислав-Бане, 400. Петровић Милан, 361, 363, 364. Петровић др. Стеван, 304,

310. Петрушић Милорад, 82. Перхавц Станислав, 214. Пијаде Моша, 31, 54, 59,258. Пилић Милорад, 228, 229. Пиља Петар, 228. Плаовић Раша, 166. Плеслић Анте, 208. Погорелац Иван, 228. Пођанин Бранко, 91. Полак Милан 235. Пољанец Сава, 214. Попадић Милан, 47, 48 50, 106, 108, 123, 124, 126, 128, 129,130, 131, 133, 134, 136, 138, 139. Поповић Богдан-Боћо, 228, 263, 283, 285, 286, 360. Поповић Бранко, 160. Поповић др. Мило, 37. Поповић Вукојица, 74. Поповић Коча, 76, 87, 210, 211. Поповић Вук, 233. Поповић Петар, 349. Поповић Јово, 297, 298, 299. Поповић Будимир-Буда, 251. Попов Лука, 229. Прокопијевић Милун-Уча, 189, 390. Прокопијевић инг. Јовиша, 391. Прекраснов Александар, 2. Продановић Богдан, 246. Пузић Владо, 350, 351, 354.

Р

Рабреновић Божо, 146. Радмановић др. Перица, 2. Радевић Петар, 213, 214, 215, 216, 228, 246, 261, 398. Радивојевић Даца, 211, 212. Радичевић Бранко, 37. Радовић Анђа, 16. Радовић Јован, 384. Радовић Лукин Љубо, 18,19. Радовић Радев Љубо, 383, 384, 385. Радовић Павић, 122, 153. Радовић Ратко, 161. Радовић Вукота, 235, 283. Радман Динко, 233. Радовановић Алекса-Леко Пипер, 236. Радумило Душан, 208. Радоњић Милија-доктор, 52. Радишић Гојко, 184, 186. Радосављевић Слобо, 229. Радојевић Свето, 241, 242, 244, 258. Радова-

нов Стево, 271, 272, 273. Радојковић инж. Дука, 297. Радојичић Мишо, 283. Радуловић Јелена, 359. Радуловић Јагош, 359. Радуловић Рашо, 324. Радуловић Драгица, 324. Ранисављевић Живко, 229, 257. Ражнатовић Вељко, 182, 183, 186, 187, 188, 198, 202, 203, 250, 259, 316. Ражнатовић Славка, 259. Ражнатовић Жељко, 259. Раздрих Лудвиг, 262 330. Рађеновић Перо, 206. Раичевић Ристо, 359. Ракић Слободан, 302, 304, 306, 359, 366, 368. Раковић Јово, 364. Раковић Василије, 304. Раковић Миле, 44. Ранковић Александар, 385, 387, 388, 390, 391, 392. Ракочевић Борка, 19. Ракочевић Драгоје-Драго, 19. Ракочевић Ђуро, 143, 144, 145, 147. Ракочевић Марица, 133, 136. Ракочевић Мато, 136, 137. Ракочевић Новица, 136. Ракочевић Мидо, 190, 191, 192, 194, 195, 196. Ракочевић Милош, 11, 13. Ракочевић Ј. Радомир, 34, 102, 149, 150. Раховић Милован, 17, 18, 21, 26. Рашчанин Светозар, 51, 55, 144, 149. Рашовић Милан, 207. Рендулић др. Златко, 297. Ристић Недељко, 2. Росић Жарко, 283, 375. Родић Душан, 261. Розман Матко, 194. Рочић Мирко, 183. Рудић Милена, 143. Рудић Цветко, 37, 62, 149.

С

Савник Бојан, 304, 314. Сајевац Иван, 333. Сарић др. Боро, 368, 369, 370. Самарцић Томаш, 207, 285. Сарделић Анте, 238. Свећенски Веера, 91. Секулић Александар, 261,

262, 288. Секулић Радојица, 144, 145. Секуловић Никица, 187, 188. Симовић Милан-Зеко, 250, 253, 255, 259, 288. Скале Антон, 246. Словић Слободан, 370. Сломовић Милован-Лале, 160. Смиљанић Спасоје, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402. Смолеј Здравко, 228. Сотлар Антон, 259. Софранин Милош, 214, 222. Спиру Нако, 169. Стаменковић Војо, 189. Стаменковић Драги, 163, 171, 174. Станић Мијаило, 122. Станић Милан, 19. Станишић Милија, 147, 150, 183, 187, 189, 211, 226, 227, 228, 233, 234, 274, 278, 295, 296, 299, 300, 398. Станојевић др Драган, 370, 371. Станковић Љубиша 252, 316. Старчевић Владимир, 2, 400. Старц Албин, 199, 203, 204, 219, 248, 275, 278. Стевовић др. Михаило, 2, 162. Степанчић Петар-Фиљо, 267. Стефановић Јоцо, 238, 250. Стијовић Ђоко, 256, 257. Стикић Радивоје, 342, 343, 378, 379, 380. Стојановић Вито, 286. Стојановић Војо, 236, 237. Стојановић Лука, 228. Стојановић Слободан-Слобо, 2. Стојановић Миливоје, 207. Стојић Драгојло, 147, 148. Стојнић Вељо, 169. Стојковић Милан-Санчо, 370. Стоиловић Зага, 171. Стублинац Љубица-Мала, 164, 168. Станојевић Саво, 169. Станисављевић Драган-Чича, 237. Стевановић Божидар-Мика, 300. Сирчо Адил, 221. Стојковић Петар-Пеца, 304. Стрмотић Анте, 304. Станић Здравко, 302. Струњаш Огњен, 47. Струњаш Трипко, 63, 64, 277. Сун Цу Ву, 278. Суша Раде, 281, 283, 288, 292, 293, 294, 295.

Т

Тановић Иван, 193. Тадић инж. Сима, 384. Тасић Јован, 221. Тенцер Алојз, 224, 233. Терзић Велимир, 53, 54, 55. Тодоровић Војо, 169. Томашевић Стана, 157. Томић Виктор, 241. Томић Миливоје, 18, 23, 24. Томић Милосав-Каћо, 17, 26. Томић Радивоје, 17, 26. Томић Раде, 23, 24. Томић Радован, 17, 24, 26. Томовић Владо, 74, 82, 84, 85, 90, 122. Томовић Љубисав-Љеко, 19. Томовић Милија, 19. Томовић Ј. Милорад, 19. Тофовић др. Пера, 211, 212. Тишма Стево, 199. Траша Васиљ, 196. Трбојевић Дмитар, 300, 399, 402. Тус Антон, 398. Тутић Бахо, 101.

Ђ

Ђемаловић Енвер, 121, 248, 249, 268, 270, 389, 395. Ђировић Паун, 44. Ђорић Ђорђије-Боле, 10, 44, 138, 139, 148, 343. Ђорић Периша, 360. Ђопић Бранко, 166. Ђосић Добрица-Геца, 171, 172. Ђосовић Раде, 89. Ђурчић Васја, 228. Ђургуз Љубиша, 279, 282, 389, 392, 393, 294, 395, 396.

У

Улепић Зденко, 210, 211, 246, 247, 248, 258, 263, 267, 281, 286, 287, 290, 298.

Ф

Фаганел Јордан, 241. Фајен др. Клаудија, 355, 356, 257, 358, 359. Фуштић Драгиша, 91. Фуштић Стеван, 122.

Х

Хаки Ештреф, 196. Ханић Мурат, 214, 360. Хлача Миливоје, 207.

Хлачар Иван, 238, 244. Холотков Игор, 166, 167, 168. Хоџа Енвер, 169, 170, 185, 209, 210. Хрен Иван, 245. Хрњак Марко, 380, 381.

Ц

Цајнко Аугуст, 235. Цветковић Милорад, 19. Цветковић Перо, 364. Цвијетић Бранко, 22. Цигановић Александар-Аца, 284, 285. Црнобрња Раде, 214. Црвенковски Крсте, 163. Царевац Милан, 396.

Ч

Чавић Јово, 183. Чабрић Миленко, 288. Ченгић Ферид, 142. Четић Хасан, 261, 283. Чежек Венцел, 190, 191, 192, 197. Чобелић Божо, 136. Чорак Раде, 274. Чубровић Стево, 37.

Џ

Џохар капетан, 317, 376, 377, 378.

Ш

Шааби Ел Мохамед, 329, 330. Шарановић Марко, 360. Шеремет Мехо, 292. Швабић Михаило, 162. Шеху Мехмед, 170, 209. Шкрбовић Бошко, 60. Шпањевећ Вукајло, 370. Шуковић Бошко, 245. Шућур Анте, 220. Шутало Анте, 304. Шћекић Мујо, 51. Шћепановић Војо 10, 139, 142. Шћепановић Вукота, 47. Шћепановић Јово, 30, 43, 48, 50, 64, 65, 86, 87. Шћепановић Милева, 31, 44. Шћепановић Милка, 77, 78. Шћепановић Милош, 47. Шеиба Мохамед, 347. Шобот Драго, 393.

Захвалница

Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца Југославије (Србија) и Црна Гора, а тако се и сродније организације из иностранства.

Републички одбор СУБНОР-а у Београду, Председник, председник Андрија Миликић.

Скупштина општине Београда, председник Милутин Јовановић.

Општински одбор СУБНОР-а у Београду, председник Мило Рачмановић.

„Србијатекст“, Београд, директор Милорад Миликић.

Миликић Савез – Београд, издатelj.

Они су омогућили да у издаваштво дође овај труд, а такође су и помогли у издавању.

UDK 929:355/359 Milkić M.

UDK 94(497.1)“1941/1945”

MILIKIĆ, Miloš-Mido

Брзи од звука : ивицом смрти у рову и авиону : биографско–документарно казивање / Милош–Мидо Миликић. - Земун : Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца, 2004 (Београд : ПАН-ПЛАСТ). - 410 стр. : илустр. ; 21 cm. - (Библиотека Историја ваздухопловства ; књ. 2)

Тираж 300. - Реч аутора: стр. 1–2. - Регистар.

ISBN 86-903799-2-4

a) Milkić, Miloš-Mido (1927–) – Autobiografija

b) Narodnooslobodilačka borba 1941–1945

Autobiografsko delo jednog od najmlađih učesnika NOR-a, vojnog pilota i komandanta, Miloša – Mida Milkića.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Centralna biblioteka Vojske Srbije i Crne Gore

Захвалница

Удружење пензионисаних војних летача и падобранаца Југославије (Србије и Црне Горе) и аутор се најсрдачније захваљују на новчаној помоћи коју су пружили:

- Републички одбор СУБНОР-а Црне Горе, Подгорица, председник Андрија Николић;
- Скупштина општине Мојковац, председник Милисав Ћорић;
- Општински одбор СУБНОР-а Мојковац, председник Љубо Ровчанин;
- „Србијатекс“, Теразије 32, Београд, генерални директор Веселин Миликић;
- Миликић Савета - Саша, Земун.

Они су омогућили да уз помоћ директора „Пан-Граф“-а, Тошин бубар 268, Нови Београд, Драгана Пантића, пуковника авијације у пензији, ова књига буде одштампана.

Београд, 18. јуна 2004. године

Председник УПВЛПЈ

Бранко Гулан, с.р.

Аутор:

Милош Миликић - Мидо, с.р.

Брзи од звука

ISBN 86-903799-2-4